Christianssands Stifts

Bispe- og Stiftshistorie

ved

Andreas Faye,
Sognepræst i Sande.

Udgivet ved Understøttelse af Videnskabsselskabet i Christiania.

Christiania.
Brøgger & Christie's Bogtrykkeri.
1867.

BR1008
.C55F3

117774
'08.

Fortale.

I det jeg overantvorder til Publikum Christianssands Stifts Bispe- og Stiftshistorie, hvormed jeg i en lang Række af Aar har sysslet i mine Fritimmer, vil jeg ledsage den med nogle Ord.

Hovedhensigten med, at jeg lader dette Verk see Dagslyset, er at yde mit Bidrag til mit Fædrelands Kirkehistorie og bidrage Mit til, at mine Landsmænd og især Lærerstanden kunne blive bekjendte med Fædrelandets kirkelige Forhold, især i de sidste 300 Aar, uden at behøve som jeg, at tye til haandskrevne Registranter, Kopiebøger og lignende for de Fleste utilgjængelige Kilder, som dels er et besværligt Arbeide, dels ikke er hver Mands Sag. Naar man saaledes møisommelig maa søge og samle sine Materialier, og ofte kun finder lidt Mærkeligt blandt saare meget Uvigtigt, kommer man uformærkt til at forfatte et lidet Magazin, hvori man samler, hvad man finder værdt at opbevare og leverer det da gjerne saa nøiagtigt som muligt og helst med Originalens Ord, hvorved Paalideligheden vinder, men Fremstillingen taber, bliver tungvindt og trættende. Mit Arbeide har ikke undgaaet disse Mangler.

Mange vil maaske finde, at jeg gjerne kunde have ladet de 25 katholske Bisper hvile i Fred og begyndt med Reformationen, og derved sparet mig et saare møisommeligt Arbeide, som var mindre nødvendigt nu, da vi i R. Keysers fortrinlige Verk, den norske Kirkes Historie under Katholicismen, have den fornødne Efterretning om dem og Kirkens Forfatning i de Tider. Dertil maa jeg bemærke, at Verket da vilde blevet ufuldstændigt, og at denne Del af mit Arbeide er forfattet flere Aar, førend Keyser og Munch udgave deres norsk-historiske Verker, og Diplomatorium Norvegicum udkom. Jeg har derfor maattet øse af samme Kilder som de, og fornemmelig af Joh. Finnæi annales ecclesiæ Islandiæ, Thorkelins Diplomatorium Norvegicum, Kongesagaerne, de gamle norske Love, Arild Huitfeldt, Krag, Pontoppidans annaler, Samlinger til Norges Sprog og Historie osv. og har kun berigtiget og fuldstændiggjort min Fremstilling efter Diplom. norveg. Keyser og Munch, hvor de have benyttet Kilder, som ei stode til min Raadighed og stundom forkortet min Fremstilling ved at henvise til dem og Langes Klosterhistorie, der ere de Fleste mere tilgjængelige end Finnæi og Thorkelins Annaler o. m.

Den opmærksomme Læser vil ved Fremstillingen af de 25 evangeliske Bisper finde, at Verket savner Holdning, i det nogle Bispers Liv og Virken ere meget kortfattede, medens andre ere meget udførligere, end de forholdsvis burde være. Grunden dertil ligger i mine Kilder, og det Hovedkilder, Stavanger Capitels Copiebog kaldet privilegia capitulorum, Stavangers Kapitels Stambog og Consistoriets Copiebog, Diptycha episcoporum Stavangriensium & Christiansandensium ad 1733 consignata a Mag. Tyrholm, Bispernes Copieboger; thi medens Nogle, som Kærup, have ført omstændelige Kopieboger, have Andre ingen ført, eller de ere forsvundne tilligemed Bispernes private Brevvexlinger og Manuscripter, der saa væsentlig kunde bidraget til at oplyse deres Familie-Forhold og Privatliv. Formodentlig ere

de af ligegyldige Arvinger offrede Luerne, en bedrøvelig Ulykke, som destoværre endnu finder Sted hos os og har gjort vort Land saa fattigt i den Retning og tilfoiet vor personale og litteraire Historie ubodelige Tab.

Forat jeg har meddelt saa mange Efterretninger om det beneficerede Gods gjør jeg ingen Undskyldning, skjønt Læsningen deraf vil interessere de Færreste, men jeg haaber at have samlet og meddelt ei uvigtige Bidrag til det beneficerede Gods Historie, dets Oprindelse o. m., hvorom vore Lovgivere ofte have lagt en bedrøvelig Uvidenhed for Dagen.

Med Hensyn til Retskrivningen af Navne har jeg ofte været i Forlegenhed; thi dels har det ikke altid været let at læse dem i utydelige Haandskrifter, dels bleve Navnene ofte under Reformationstiden, da det gamle norske Sprog blandedes og tildels fortrængtes af det danske som Skriftsprog, skrevet yderst forskjelligt, selv af dem, som bare dem, hvilket gjelder saavel om Fornavne som Binavne og Stedsnavne. Navnene før Unionen har jeg skrevet hovedsagelig som i Sagaerne og lige til efter Reformationen brugt Endelsen son, skjønt den da vexledes med søn og endelig gik over til det meningsløse sen. — I Retskrivningen er indkommen en Del Uoverensstemmelse, især ved Brugen af e for æ og adskillige Trykfeil, som bedes undskyldt.

At jeg i dette Værk mere har opfriskt Mindet om uværdige Præster og Lærere end værdige, ligger i Sagens Natur og mine Kilder. De uværdige bleve Gjenstand for Bispernes Irettesættelse og Lovenes Tiltale. De Værdige, som levede og virkede i Stilhed, omtales ei, men glemtes, da man kun optegnede det Usædvanlige, det, som var Gjenstand for Omtale eller ved tilfældige Omstændigheder tildrog sig Opmærksomhed. I Geistligheden, som er taget ud af Folket, afspeiler Folket og Tiden sig. — Da dette Værk indeholder en Mængde Navne, vilde et fuldstændigt Register blive uforholdsmæssigt vidtløftigt; jeg har derfor udeladt en hel Del uvigtige Navne, hvorved det bliver lettere at finde dem, som i en eller anden Henseende have nogen Interesse.

Hvis dette Arbeide har nogen Værd, saa fortjener Hr. Biskop von der Lippe Takken for samme; thi uden hans Opmuntring, velvillige Bistand i at skaffe mig Hjelpekilder og tage sig af Subskriptionen i Stiftet, havde dette Værk hverken bleven fuldendt eller trykt. Foruden ham skylder jeg ogsaa at nævne og takke Hr. Stiftsprovst Lassen i Christiansand, som i Raad og Daad har bistaaet mig, ligesom jeg maa aflægge Christiansands Stifts Præsteskab min Tak, fordi de ved Afskrift af Series pastorum og ved Subskription have bidraget til Bogens Udgivelse. For velvillig Hjelp ved Laan af Protokoller og Bøger og Oplysninger skylder jeg at aflægge Tak til Hr. Bibliothekar W. Keyser og Botten Hansen, Rigsarchivets Bestyrer C. Lange, Birkeland og Hvitfeldt, Hr. Stipendiat L. L. Daa og Bureauchef W. Lassen. Endelig aflægger jeg det norske Videnskabsselskab i Christiania min skyldige Tak, da det ved 100 Spd. har bidraget til, at Værket blev trykt.

Sande Prestegaard 1ste Mai 1867.

Andreas Faye.

I.

Reinhaldr (Reginald) † 1135.

Det er ikke usandsynligt, at Selje Bispedømme, der udgjorde det gamle Gulathingslag, ved Kong Sigurd Jorsalfarers Hjemkomst fra hans mærkelige Korstog til det hellige Land deltes i Bergens og Stavangers Bispedømmer, og at til det sidste allerede da lagdes Valdres og Haddingjadal (Hallingdal)[1]. Den første Biskop i Stavanger Bispedømme hedte Reinhaldr. Som de fleste af Norges ældste Biskopper var han en Englænder og havde maaske før været Munk ved det Benediktiner-Convent, der fandtes ved Winchesters Kathedral[2]). Paa hans Tid var Sigurd Jorsalfarer Konge i Norge. Han blev paa sine gamle Dage fjed af sin Dronning Malmfrid og vilde i Bergen holde Bryllup med en Cecilia; men Bergens Biskop, den frimodige Magne, forbød, at en saadan Uraad, som heiligen stred mod Guds Ord og Lov og den hellige Kirke, maatte ske i hans Biskops-Syssel. I Vrede forlod

[1] Øvrethelemarken hørte derimod da ikke til Stavangers Bispedømme. Samtidig eller senere lagdes ogsaa til Stavanger Stift Eidsfjord Sogn ved Bunden af Hardangerfjord. Peder Clausson i sin Norges Beskrivelse S. 74 beretter, at Eidsfjord er i fordum Tid skilt fra Bergens Stift, som fik igjen Snedesogn (ɔ: Sveen) N. for Karmsund, paa det at Biskopen i Stavanger kunde desbedre faa sit Forderskab, naar han drager til Hallingdal at visitere. Han har 14 Mile over Hardangerfjeldene, og er der Boder paa Fjeldet, som Folk kan blive i om Natten, af hvilke den ene kaldes Biskopsbo; thi der er ingen Gaard paa Fjeldet. Biskopen fulgte den endnu almindelige Fjeldvei gjennem Maabødalen, hvor han kom i Nærheden af den nu saa bekjendte Voringsfos, og Ustadalen over til Hol i Hallingdal. Endnu fortælles i Hallingdal, at Stavangerbiskopen pleiede at lægge Veien gjennem Kirkedøren, et Pas over Hallingskarven, hvorved han kom ned i Strandebygden i Hol.

[2] Munchs Norges Historie, III. 613.

Kongen Bergen og drog til Stavanger, hvor han lavede til et Gjestebud for at holde Bryllup med Cecilia. Da den Bisp, som der raadede, erfor dette, opsøgte han Kongen og spurgte om det var sandt, at han agtede at gifte sig i Dronningens Live. Kongen svarede, at det var saa. Bispen vedblev da: „om saa er Herre! da maa J selv indsee, hvormeget det er smærre Mænd forbudt. Nu synes det, som J anseer dette for at være Eder tilladt, efterdi J har mere Magt, og at dette sømmer Eder, endskjønt det dog er mod Ret og Skjel, og ikke veed jeg, hvi J vil gjøre dette i vort Bispedømme og saaledes vanære Guds Ord, den hellige Kirke og vort Bispedømme. — Nu monne J lægge en stor Gave af Gods og Eiendomme til denne Stad og saaledes bøde til Gud og til os." Da sagde Kongen „Tag af vort Gods, hvad Du vil. Langt anderledes bær Du Dig ad, end Biskop Magne." Derpaa gik Kongen bort ligesaa lidet tilfreds med denne Biskop som med ham, der havde nedlagt Forbud imod ham. Derpaa giftede Kongen sig med denne Pige[1]. Bispen modtog, som man heraf maa slutte, rige Gaver, hvilke Bispestolen rimelig skyldte sin egentlige Opkomst. Dette skede henved Aar 1128.

Reinhald stod i stor Yndest hos Sigurds Søn og Efterfølger den unge Kong Magnus. Da denne ulykkelige Fyrste var fangen, blindet og ellers skrækkelig lemlæstet af sin foregivne Farbroder Harald Gille og ei vilde opgive, hvor han havde skjult sin Skat, faldt Mistanken paa Biskop Reinhald, der ansaaes for meget pengegjerrig. Man fandt det rimeligt, at store Skatte og Kostbarheder vare af Magnus givne denne hans Fortrolige i Forvaring. Han blev derfor hentet til Bergen, hvor man vilde paadutte ham, at han havde Kjendsel derom, men han negtede det tvert og vilde ikke vedgaa det, ja tilbød at underkaste sig Renselsen (): Jernbyrd). Dette vilde Kong Harald ikke, men lagde i det Sted Bispen i en Pengebod af 15 Mark Guld[2], som han skulde betale Kongen. Bispen erklærede,

[1] Sigurd Jorsalfarers Saga Cap. 39.

[2] Magnus Blindes Saga C. 8. Munch III. 737 siger 12 Mærker Guld. Maaske var Reinhald en af de 2 Bisper, som i Fylkeskirken paa Sæm ved Tunsberg ledte Harald, da han maatte gaa paa 9 gloende Plogjern

at han ei saaledes vilde forarme sit Bispesæde, men heller vove sit Liv. — Derpaa hængte de Biskop Reinhald ude paa Holmen i den Balslynge, Magnus der havde opreist. Da Bispen gik til Galgen rystede han Sokken eller Halvstøvlen af sin Fod og svor „Jeg veed ikke mere om Magnus Konges Skatte end hvad der er i denne Sok, og i den var en Guldring. Biskop Reinhald blev jordet paa Nordnes i Michaelskirken i det senere saa bekjendte Munklifs-Kloster. „Dette Verk blev meget lastet."[1]

Da der maatte være en Kathedralkirke, hvor en Biskop havde sit Sæde (cathedra), er det høist sandsynligt, at Stavangers ældgamle og merkelige Kathedralkirke er samtidig med Reinhald og er hans Verk.[2] Den kaldes Trinitatis eller Domkirken eller oftest St. Svithuns Kirke efter den hellige Svithun, Bisp i Winchester (fra 837—862), hvis Levninger opbevaredes i et prægtigt Skrin og var Domkirkens største Prydelse.[3]

Efter en gammel Beretning skal den første Bisp i Stavanger have foranlediget, at Finns Kirke blev bygget. Efter hans Raad blev den bygget af Finn paa Hestby ved Hjelp af en Kollekt, som 2 Munke indsamlede i England og Skotland. Ved samme Munkes Hjelp skal Finns Broder Aslak have bygget Kirken paa Talgø, hvor man ogsaa længe efter viste Levningerne af hans store Skibsnaust.

for at bevise, at han var Magnus Barfods Søn. Munch III. 702. Annales regii omtale hans Drab i 1135 med disse Ord: Liflat Reinaldz, biskups af Stafangri.

[1] Magnus den Blindes Saga C. 8. Harald Gilles S. Cap. 9. Forfatteren af Morkinskinna tilføier: „Ved Biskoppens Drab bedrøvede Harald alle gode Mænds Hu og rimeligt er det, at det er denne Ugjerning, der har bragt saavel Norge som Gjerningsmændene i saa stor Ulykke, da de derved paadroge sig Guds Vrede."

[2] Da Kirken senere er brændt, er det sandsynligt, at den ældste vestlige Del af Kirken, som endnu er vedligeholdt uskadt til vore Dage, er den oprindelige Kirke, der vel er bygget af engelsk Bygmester.

[3] Hakon III. Saga C. 5, Fornm. Sog. X. 223, Dipl. Norv. III. 15, Munch N. H. III. 615.

II.

Jon Birgersson.

Under Harald Gilles Sønners Regjering sendte Pave Eugenius III sin Legat den kloge Englænder Cardinal Nicolas, Biskop af Alba, (der siden, 1154 blev Pave under Navn af Hadrian IV) til Norge (1152), hvor han ordnede det norske Kirkevæsen, oprettede Kapitler ved alle Kathedralkirkerne i selve Norge for at bringe Bispevalgene i canonisk Orden, stiftede en Bispestol paa Hamar og gjorde Nidaros til Erkebispesæde (erkistóll), da den norske Kirke hidindtil havde staaet, først under Bremens og siden under Lunds Erkebisper.

Til første Erkebiskop i Nidaros viede Cardinalen efter Kongernes Begjering Stavangers Biskop Jon Birgersson i Nidaros med stor Pragt i Overværelse af Kongebrødrene, Landets Bisper og andre Høvdinger. Ved samme Leilighed fremsagde Skalden Einar Skulason sit bekjendte Mindekvad om St. Olaf, kaldet Geisli eller Straalen[1], der er anseet for et af den Tids ypperste Skaldestykker.

Alle Cardinal Nicolaus's Anordninger stadfæstede Pave Anastasius IV i en Bulle af 28de November, ved hviken han under Nidaros Erkebispestol lagde Bispedømmerne: Oslo, Hamar, Bergen, Stavanger, Island, Grønland, Orkenøerne og Suderøerne.[2]

Erkebisp Jon døde 24de Februar 1157.[3] Samme Aar myrdedes Kong Eystein, og døde Vilhelm Bisp i Oslo og Ma-

[1] Geisli findes i Folio-Udgaven af Snorre, 3die Deel.

[2] Bullen findes i Thorkelins Diplom. II, 3, Dip. Norv. III. No. 3 og Norges gamle Love, 439. I Bullen kaldes Jon Johannes og paalægges: „Sit vita tua subditis exemplum, ut per eam agnoscant, qvid debeant appetere, et qvid cogantur vitare. Esto discretione præcipuus, cogitatione mundus, actione purus, discretus in silentio, utilis in verbo. Curæ tibi sit magis hominibus prodesse qvam præesse. Non in te potestatem ordinis sed æqvalitatem oportet pensare condicionis. Stude, ne vita doctrinam destituat, nec rursum vitæ doctrina contradicat Memento, qvod ars est artium regimen animarum. Super omnia studium tibi sit, apostolicæ sedis decreta firmiter observare, eiqve tamqvam matri et dominæ tuæ humiliter obedire.

[3] Af hvem er den Bestemmelse i den ældre Frostathings Kristenret, at Moderen heller selv maa dobe sit Barn, end lade det doe udobt.

thæus, Biſp paa Færøerne. Samtidige med Hr. Jon vare blandt Andre Bergens driftige Biſkop Sigurd, der repræſenterede den norſke Kirke paa det ſkandinaviſke Kirkemøde i Lund 1139 og paa ſin Fædrenegaard Lyſe ſtiftede (7/10 1146) det første Ciſtercienſerkloſter i Norge; den lærde Islænder Are Frode († 1148) og de bekjendte Lærere i Kirken Hugo de Sancto Victore († 1140) og Bernhard af Clairvaux († 1153).

III.

Peter.

Da Nidaros' første Erkebiſkop, Jon, døde 1157, ſatte Kong Inge I ſin Kapellan og Fehirde, den storættede, og høitbegavede Eyſtein Erlandsſon, paa den ledige Erkebiſpeſtol, uden at ſpørge hverken Chorsbrødrene eller Andre tilraads. Han tiltraadte imidlertid ei ſit Embede førend Høſten 1161. I ham fik Kirken en Mand, ſom baade beſad Villie og Evne til at grundlægge og hævde Kirkens Uafhængighed og Indflydelſe i ſit ſplidagtige, under Borgerkrige ſønderrevne Fædreland. Hans Herre Inge faldt i et Slag ved Oslo, og hans Tilhængere enedes om at vælge til hans Efterfølger Magnus Erlingsſon under hans ſluge Fader, Erling Skakkes Formynderſkab. Denne ryddede af Veien alle dem af den kongelige Æt, i hvem han kunde faae fat. Men for endnu mere at ſikkre ſin Søns tvivlſomme Ret til Kongedømmet formaaede han Erkebiſkop Eyſtein til at love at ville krone ham; en Leilighed, ſom Erkebiſpen med megen Klogſkab benyttede for at gjøre Kirken ei blot uafhængig af Staten, men endog efter Tidens Stræben til ſammes Herre. Medens Underhandlingerne om denne Sag dreves mellem Erling og Eyſtein, ankom til Bergen fra Pave Alexander III hans Legat Stephanus. I denne Anledning holdtes baade et Høvdinge- og Biſpemøde i Bergen, hvor den otteaarige Magnus blev kronet af Erkebiſkop Eyſtein og de 5 øvrige norſke Biſper. Dyrt maatte Erling kjøbe denne Kroning. Norge ſkulde i Fremtiden tilhøre Gud og St. Olaf og Kongen være dennes Vicarius. De Særrettigheder, der vare Erkeſædet indrømmede, ſtadfæſtedes; Beſmittelſe af Kathedralkirken

skulde straffes med forhøiede Bøder, Pilegrime beskyttes og Bisperne med 12 af dem tilnævnte Mænd af hvert Bispedømme skulde afgjøre, hvilken af Kongens Sønner skulde bære Kronen, hvis Ondskab eller Uforstand gjorde den ældste udygtig.

Den Stavanger-Biskop, som overvar Mødet i Bergen, var udentvivl den 3die Stavanger-Bisp Peter. Da rige Gaver ved denne Leilighed uddeltes til Bisperne, er det sandsynligt, at det var ved denne Anledning, at hele Staden Stavanger skjænkedes St. Svithun og Bispestolen.[1]

IV.

Amundi.

Naar Peter døde og Amundi blev Stavangers Bisp vides ikke. Det er derfor muligt, at det ei var Peter, men Amundi, som deltog i det nævnte store Møde i Bergen 1164. Om ham veed man kun med Vished, at han efter islandske Annaler døde 1183[2]. Der findes imidlertid et Brev fra Pave Alexander III af 9 Sept. 1171 til „Trundensi archiepisco & A . . . qvondam Stavangriensi episcopo“ om at lade Fulco, der var udnævnt til Biskop i Estland, faae en estlandsk Munk Nicolaus til Medhjelper[3]. Deraf seer man, at han allerede før dette Aar har nedlagt sin Bispestav og saaledes ei var Bisp ved sin Død 1183.

[1] Snorre: Magnus Erlingssons Saga C. 21 og 22, hist. eccl. Isl. I, 225. Munch N. H. III, 933, Keysers Kirkehistorie I, 237. Gavebrevet findes ei mere, men det paaberaabes til Bekræftelse af Hakon Hakonsson, der ogsaa stadfæstede samme (Norges gamle Love I, 248, Tork. Dipl. II, 23.)

[2] I Ann. reg. ad 1183 „Ob: Amundi biskup af Stafangri.“

[3] Brevet findes i Suhms og Schønings Forbedringer til Norges Hist. Munch antager, at Aarstallet 1171 er en Feilskrift for 1179, i hvilket Aar Fulco efter langt Ophold i Rom var paa sin Hjemreise til Estland, hvorhen han tog Veien over Danmark (Langes Tidsskr. V. 39). Han slutter af Brevet, at Amundi har resigneret og antager, at han, da Brevet blev udstedt, maaske var Munk i Helgesæter.

V.

Eirikr (I) Ivarsson 1171—1188.

Han var en Søn af Ivar Skrauthanke, Magnus den Blindes tro Tilhænger, der blev Biskop i Nidaros før Reidar[1]. I Aaret 1185 blev efter Peder Clausſons og Fleres Beretning, Eirik Biskop i Stavanger[2]; men allerede 1178 var Eirik, Stavangers Biskop tilstede i Nidaros, da Erkebiskop Eystein med Kong Magnus's Minde viede til Biskop i Skalholt den siden som Helgen dyrkede Thorlak[3]. Hvis Amundi allerede 1171 havde resigneret er det rimeligt, at Eirik allerede dette Aar eller det følgende blev Stavangers Bisp.

I Kampen mellem den kronede Kong Magnus og Birkebeinernes høitbegavede Konge Sverrir holdt han tilligemed det øvrige Clereſi med Kong Magnus, som desuden havde vist sig meget gavmild mod Stavangers Bispestol[4].

Da Magnus efter det tabte Slag ved Nordnes den 31te Mai 1181 flyede til Stavanger, blev han ei alene paa det venligſte modtaget af Biskop Eirik; men denne eggede ham til atter at vende tilbage til Bergen for der at overraske de efter Seiren sikkre Birkebeiner. For at hjelpe til dette kloge Raads Udførelse samlede den virksomme Bisp alle de Folk, han kunde faae, bemandede et Langskib med sine Huskarle og ledsagede selv Kong Magnus paa dette Tog. De fore saa hastigen, at de sandsynligen havde overrasket Sverrir, hvis ikke Birkebeineren Eyjolf Haslaſon, som med en Jagt laa paa Speideri, havde vist ligesaa megen Raskhed som Aandsnærværelse. Som om han hørte til Magnus's Flaade roede han midt imellem de fiendtlige Skibe inden man merkede Uraad. Nu roede man vel af alle Kræfter efter, og Eiriks Skib kom Birkebeinerſkuden nærmeſt. Da det tyktes Bispen, at det gik sent, bød han at lægge til Land og sætte af de mange lærde Mænd, han havde ombord. „Naar vi saa lette Skibet, faae vi den vel fat", sagde

[1] Snorre: Sigurds og Inges Saga C. 10.

[2] Peder Clausſon N. B. 58, hist. eccl. Isl. I, 126, Hvitfeldt † 1182.

[3] Anecdoton, historiam Svereri illustrans, per Werlauf. XXV. Hist. eccl. Isl. I, 289.

[4] Thorkelin Dipl. II, 23.

Biſpen; men de raſke Birkebeiner havde derved faaet en Formon, ſtak ud i Søen og underrettede Sverrir om Faren, ſom denne undgik ved ſtrax at flygte med Sine til Nidaros.

Da den berømte Erkebiſkop Eyſtein i Nidaros var død 26de Januar 1188, blev der ud paa Sommeren holdt et Møde i Bergen mellem Kong Sverrir, Biſkopperne og andre mægtige Mænd, hvor der blev talt om Valget af en ny Erkebiſkop, og nærmeſt kom Biſkop Eirik af Stavanger paa Valg, fordi Eyſtein Erkebiſkop havde nævnt ham fremfor Andre. Kong Sverrir, ſom kjendte Manden og vel anede, at i ham ſtak en anden Eyſtein, modſatte ſig Valget under det Paaſkud, „at han ei var ſkikket til at beſtyre Midler, efterſom han var altfor gavmild.“ Mange Mænd ſagde derimod, at juſt han burde vælges til Erkebiſkop, ſom gjorde vel med Formuen, og mente, at Stolen ei vilde ſavne Midler. Omſider valgtes Eirik til Erkebiſkop (1188). Strax efter drog han til Rom for at hente Pallium og kom tilbage om Sommeren 1189[1]. Havde Sverrir ved ſin Eftergivenhed haabet at vinde den talentfulde, men hierarchiſke Prælat for ſine Planer, blev han bittert ſkuffet.

Det hørte til Sverrirs kjæreſte Ønſker ved en Kroning at bøde paa ſin beſtridte Ret til Norges Kongeſtol. Han henvendte ſig desangaaende til den nye Erkebiſkop, men da denne afſlog at gjøre det inden han ved ſine Sendebud havde faaet Pavens Minde, blev Sverrir og hans Tilhængere forbittrede og begyndte til Gjengjeld at indſkrænke Erkebiſkoppen i hans Rettigheder. Som Følge deraf udbrød der nu en heftig Strid mellem Erkebiſpen og Sverrir om Kirkens Rettigheder, Erkebiſpens Indtægter og om Biſpers og Præſters Beſkikkelſe, ſom Kongen vilde forbeholde ſig, o. m. I Aaret 1191 maatte Erkebiſpen forlade Landet. Han begav ſig til den berømte Abſalon, Erkebiſp i Lund, der med Velvillie og Gjeſtfrihed modtog denne „for ſin Retferdighed“ (propter suam justitiam) landflygtige Mand.[2]

[1] Eirikr biskup af Stavangri kosinn til erchibiscups oc for til pava. Ann. regii ad 1188.

[2] Denne merkelige Beretning om Striden findes i anecdoton per Werlauf XL. Eiriks Brev til Paven findes i Dipl. Norv. 6, 3 og i Scriptores, IV, 19. Heri beklager han ſig over, at Sverrir, qvia

Under sit Ophold her mistede han Synet, hvorfor han siden kaldtes med Tilnavn: den Blinde. Herfra sendte han Paven en Beretning om sin Strid med Sverrir, hvorpaa fulgte Pavens Bulle af 15 Juni 1194, hvorved han tog Erkebispen og den nidaroſiſke Kirke i St. Peders og sin Varetægt, bekræftende alle dens ældre Privilegier, vedføiede nye Bestemmelser, og satte Sverrir i i Band[1].

Da Kongens Forsøg paa at forsvare sig og de Bisper, som havde vovet at krone ham (29 Juni 1194) mislykkedes, og da han endog skal have ladet forfalske den Bulle, Pave Coleſtin III udstedte, lyste dennes Efterfølger, Pave Innocents III, i en heftig Bulle af 6 October 1198 Anathema over „Tyrannen Sverrir" og alle hans Tilhængere[2] og opfordrer Kongerne i Danmark og Sverige til med forenede Kræfter, at styrte dette Uhyre, som allene skaaner dem, han ei kan naae. I et Brev af 6te October samme Aar til Erkebispen giver han denne følgende Skudsmaal: Examinatam tuæ fidei puritatem & fervoris constantiam, qvam nec persecutio, nec gladius, nec

ejus non obedimus mandatis, ira et indignatione succensus, bona nostra et omnes reditus nostros usqve ad qvadrantem novissimum confiscare præcepit. Som Aarsag til Strid mellem Sverrir og Eirik beretter den engelske Skribent Rogerus de Hoveden: „Sverrir lod sig mod Pavens Forbud krone, hvilket, da Euſtachius (Eirik) Erkebisp af Nidaros fik høre det, vilde han heller gaae i Landflygtighed, end være ved hans Kroning. Hvorpaa Sverrir tvang Nicolaum, Bispen i Vic, til at krone sig. Den samtidige engelske Historiker Guil. Neubrigensis angiver samme Aarsag til Erkebispens Landflygtighed. (Schønings Forbed. til D. og N. Historie 449). Om denne mærkelige Strid sammenlign Sverrirs Saga, Eiriks Klagebrev til Paven. Script. rer. Danic. IV. 19 og D. N. 6, 3. Keyser 1, 274. Den bekjendte Vilhelm, Abbed i Ebelholt, advarer Paven i et Brev 1195 mod de Bisper, der havde kronet Sverrir og kalder dem viri mendaces et iniqvi ad fraudem toti conversi. (D. N. 6. 4.) Absalon døde 1201 og testamenterede Erico, propter justitiam exsulanti, centum marcas argenti et eqvum blaccatum. Eirik havde for skjenket Absalon et kunstigt forarbeidet Sølvskrin. (Ciffum argenteum mirabiliter fabricatum) see Test. Dni Absalonis ed. Sperling.

[1] Thorkel. Dipl. 11, 13—17. D. N. 11, 2—4, Keyser, 1, 285.

[2] Anecdoton LVIII. Om den forfalskede Bulle hos Keysers Kirkehist. 1, 300 D. N. 6. 7.

fames, nec exilium diuturnum a caritate Christi separare potuit vel dejicere a statu libertatis ecclesiasticæ conservando, qvem etiam nec terror coegit, nec minæ moverunt, nec demulserunt blanditiæ nec preces nec promissiones potuerunt inducere, ut Suero sacrilego et apostatæ, qvi regnum Norvegiæ per effusionem sangvinis et violentiam occupavit, in matris infamiam se asserens de regali progenie descendisse, vel latenter annueres, vel expresse faveres dignis in domino laudibus commendamus.[1]

Efter Sverrirs Død 3 Marts 1202 blev han forligt med hans Efterfølger Hakon III. Efter 10 Aars Landflygtighed vendte han tilbage til Nidaros og løste de Bandsatte fra det pavelige Band, en Frihed, som dog paadrog ham en skarp Irettesættelse af Pave Innocents 1204. Det følgende Aar nedlagde han sit Embede, og efter hans Raad valgtes til Erkebiskop Thore den Vikverske, Chorbroder af Oslo. Den blinde Prælat døde 1213.[2]

Det var en bevæget Tid, rig paa sjeldne Mænd, i hvilken Eirik levede. 1198 besteg den høitbegavede 37aarige Innocents III Pavestolen, og han styrede med kraftig Haand Kirken lige til sin Død 1216. Paa Lunds Erkebispestol sad Bernhard af Clairvaux's Ven Eskild, der 1178 overdrog sin Post til den berømte Absalon († 21/3 1201). Det følgende Aar (Paaskenat 1202) døde Danmarks Lærer, den fromme, lærde og høitagtede Abbed Wilhelm i Ebelholts Kloster. „Saaledes fremtraadte i det bevægede Liv Geistligheden værdig som Aandens Repræsentanter."

[1] Den provede Troes Renhed og Ivers Standhaftighed, hvilken hverken Forfølgelse eller Sverd, eller Hunger eller langvarig Landflygtighed har kunnet skille fra Christi Kjerlighed eller afholde fra at forsvare Kirkens Frihed; hvem endog hverken Frygt har tvunget eller Trusler bevæget, eller Smigrerier forlokket, eller Bønner eller Løfter kunnet forlede til hemmelig at billige eller aabenbare begunstige Sverrir den Kirkefjender og Frafaldne, der ved Blodsudgydelse og Vold har bemægtiget sig Norges Rige, idet han til sin Moders Skjændsel paastaaer at nedstamme fra den kongelige Æt. Anecd. LIV. D. N. 6, 6.

[2] Isl. ann. 90. 4 Breve fra Eirik til de islandske Biskper findes i annales eccl. Isl. 1, 244—255.

VI.

Nial. 1190—1207.

Efterat Eirik var bleven udvalgt til Erkebiskop vare Alle enige i at vælge den storættede Nicolas Arnason paa Stodreim til Biskop i Stavanger; men Kong Sverrir satte sig derimod. Nicolas henvendte sig imidlertid til Dronning Margreta, og ved hendes Forbøn lod Kongen sig endelig bevæge til at give sit Minde til, at Nicolas maatte vies til Biskop, skjønt han erklærede, at baade han, hun og mange Andre snart vilde komme til at fortryde det, hvilket ogsaa, som bekjendt, gik i Opfyldelse. Da paa samme Tid Bispen i Oslo døde, fik Nicolas Erkebispens Tilladelse til at tage Bispestolen i Oslo. Nial, som rimeligvis var udnævnt af Sverrir, blev derpaa viet til Biskop i Stavanger. Denne Besættelse af Stavanger Bispestol var et af Stridspunkterne mellem Eirik og Sverrir. — Erkebispen klagede til Paven over, at den Person, der var valgt efter Geistlighedens og Folkets enstemmige Ønske og Samtykke, forkastede Kongen, som derimod uden at raadføre sig med Erkebiskopen og tvertimod dennes Indsigelser[1] udnævnte en anden Person, som han paatvang Geistligheden og Folket. Kongen bød nu Erkebispen at vie ham, men Erkebispen vovede ei at foretage Vielsen, da saadan under disse Omstændigheder var forbudt i den norske Kirke.[2] Som Biskop af Stavanger eller rettere electus deltog han med de øvrige Norges Bisper i et Møde i Bergen 1190, hvor han var med at underskrive det Brev, hvorved Kong Sverrir, Erkebiskop Eirik og de øvrige Bisper bekjendtgjorde, at de Mænd ere bandsatte, som øve Vold mod de hellige Kirker og Klerker, røve eller voldtage Kvinder eller bevæbnede gaae ind i Kirken eller i, fra og til Thinge. Disse Bestemmelser bleve optagne i den Christenret, som paa dette Møde blev vedtagen eller i det mindste udkastet, og som bærer Navn af Kong Sverrirs Christenret.

[1] Nobis inconsultis, nobis reclamantibus in personam aliam, qvæ bigamam in ipsa, si dici debeat, electione ducebat uxorem, clerum et populum coegit consentire et nobis obtulit consecrandum.(Erkebispens Brev til Paven, Script. r. D. IV. 20.)

[2] Keyser Kirkehist. 1, 273, 277 og 278. Werlauf Anecd. XLIII. Norges gamle Love 1, 409. D. N. 6, 3.

Aar 1194 den 29de Juni var han tilstede i Bergen, hvor han var med at vælge og vie Sverrirs Hirdpræst Martein til Biskop i Bergen. Samtidig viede og kronede Biskop Nicolaus i Forening med Nial og Thorer af Hamar Kong Sverrir. Denne gav dem Alle gode Gaver, og de skiltes ad med megen Kjærlighed.

Var Kongen tilfreds med Bispernes Føielighed, saa var Erkebiskop Eirik destomere misfornøiet „med disse løgnagtige og ubillige (iniqvi) Klerker, som havde begaaet den i Kirken uhørte Gjerning at vie en excommuniceret Præst til Konge, og Pave Coelestin III bandsatte 18de November 1194 i Peterskirken for en stor Forsamling de dristige Bisper[1], som Erkebispen derpaa citerede til sig i Danmark. Paa et stort Møde, som Sverrir ud paa Vaaren sammenkaldte i Bergen, hvor 6 Bisper ogsaa vare tilkaldte, besluttede man at sende Thorer, Biskop i Hamar og Svarte-Mester Richard med Breve fra Bispерne og Kongen til Paven. Ved Afskeden formanede Kongen Bispерne til Troskab mod sig og lovede dem sin Hjelp. De lovede Troskab, men samme Høst drog den troløse Biskop Nicolaus i Oslo, ei blot til Erkebiskoppen for at blive løst fra Bandsættelsen, men stiftede det mægtige Baglerparti, i hvis Spidse han stillede sig. Forfærdede ved Pave Innocents IIIdies heftige Bulle (1198), hvori han lyste Anathema ei blot over Kong Sverrir, men over alle hans Tilhængere, forlode ogsaa de øvrige Bisper og blandt dem Nial, Landet og opholdt sig i Landflygtighed i Sverige og Danmark indtil Sverrir døde 1202. Da hans Søn og Eftermand Hakon III forligede sig med Cleresiet, vendte Nial ogsaa med de øvrige Bisper tilbage til sit Bispedømme, hvor han døde 1207.[2]

Hvilke sørgelige Følger denne lange Strid mellem Kronen og Kirken havde medført, skildrer Kong Hakon 1202 i sit Brev til Landets Bisper og Flere. I det yttrer han blandt Andet:

[1] Anecd. LI—LXI., Hakon Sverresons Saga.

[2] Ob. Niall, biscup i Stavangri (ann. regii ad 1207.) Erkebiskop Absalon fjiænkede i sit Testamente „Nigello episcopo Staffangrensi, qvinqvaginta marcas argenti.“ Samme Sum testamenterede han og de øvrige norske Bisper, som senere flygtede fra Norge.

„Nu frygte hverken Lærde eller Læge Gud og gode Mænd; tvertimod lever nu hver, som han lyster i Lovløshed. Loven foragtes, men Ran raader; Usædelighed voxer og Sædelighed gaaer til Grunde; Kvinder blive skammelig krænkede og Kirker opbrudte, og al Christendom staaer Fare for Fald, hvis ikke Gud og gode Mænd give Raad, saa at det kan blive bedre."

Stavanger var paa den Tid (1205) Bidne til en saadan Trolsshed. Einar Kongsmaag blev overrasket i Stavanger og søgte Frelse i Svithuns Kirkes Taarn. Baglerhøvdingerne tilbøde ham Fred, men menige Krigsfolk myrdede ham med 4 Ledsagere.

VII.

Heinrik. 1207—1224.

Han blev efter Peder Claussons Udsagn udvalgt til Biskop 1207. Tilligemed Erkebiskop Guthorm og de øvrige Bisper og flere af Landets gjæve Mænd var han tilstede i det store Møde, som 1218 holdtes i Bergen, da den unge Kong Hakon Hakonssons Moder maatte ved Jernbyrd bevise sin Søns Byrd.

Paa en Togt mod Ribbungerne traf Kong Hakon senere i Eikundasund sammen med Biskop Heinrik. De talede meget med hinanden og sluttede et fast Venskab. Fra den Tid af var Biskop Heinrik Kong Hakons bedste Ven. Paa det store og merkelige Høvdingsmøde (höfdingiafundr), som fra 29de Juli til 15de August 1223 holdtes i Bergen for at undersøge Kong Hakons og Andres Ret til Norges Kongestol, var ogsaa Biskop Heinrik tilstede.[1]

Det følgende Aar 1224 døde Henrik tilligemed Erkebiskop Guthorm og Bergens Bisp Haavard[2]. Det foregaaende Aar

[1] Hakon Hakonssons Saga, Cap. 41, 60 85—98.

[2] Isl. ann. regii. Guthorm blev viet til Erkebisp i Rom 1215 og overvar da sandsynlig den berømte 4de Lateran Synode 1215, hvor Læren om Transsubstantiationen fastsattes som Troesartikel, og der bestemtes, at Enhver aarlig skulde skrifte alle sine Synder og opfylde den Kirkebod, der blev ham paalagt og i Paasken modtage Nadverens Sakramente. Forsømtes dette skulde han udstødes af Kirken og beroves kirkelig Begravelse. 1219 udstedte Honorius III. en Bulle, der paabød i Klostre at ansætte Magistre i Theologien (Rietz 4).

kort efter Mødet i Bergen døde Bjarne Kolbeinson af Orkneerne, en af sin Tids berømteste Skalde, og det paafølgende Aar (1225) døde Oslo berygtede Biskop, den storættede Nicolas Arnason, som i 35 Aar havde beklædt Oslo Bispestol.

VIII.

Askell. 1226—1254.

Blandt dem, som overvar Høvdingemødet i Bergen 1223 og var i Kong Hakons Følge, nævnes ogsaa Askell Kapalin, „som siden blev Biskop." Han blev 1226 viet til Bisp i Stavanger samtidig med Arne i Bergen, Orm i Oslo og Simon paa Suderøerne[1].

Sandsynlig var Askell med i det Kirkemøde, som 1229 holdtes i Nidaros af Erkebiskop Thorer, hvor den bekjendte Erkebiskop Eysteins Kanonisation under Navn af St. Augustinus bekjendtgjordes, og i Provincialconsiliet i Bergen 1233. I Aaret 1231 befol Pave Gregor IX Bisperne af Bergen og Stavanger og Cistertienserabbeden af Stanley i England at anstille de fornødne Undersøgelser, der skulde gaae foran Hakon Hakonssons Kroning, angaaende hans Valg, Stilling og øvrige Forhold, som vare afbrudte ved Erkebiskoppens og Fleres Død[2].

1240 bød Pave Gregor IX Erkebiskop og Bisperne i Norge at indfinde sig ved det apostoliske Sæde førstkommende Paaskedag for at raade Paven under Tidernes Pinagtighed[3].

1245 den 17de September befol Pave Innocentius IV Bisper og Andre i Sverige og Norge, at hjelpe Prædikebrødrene til deres Ret mod den sekulære Geistlighed, der i forskjellige Henseender forurettede dem[4]. Det følgende Aar underrettede Paven Askell i Stavanger og Flere om, at han havde valgt Cardinalen af Sabina til sin Legat i Norge, og at han havde taget Dronning Margretas Morgengave under sin apostoliske Varetægt med Befaling at sørge for Efterlevelsen heraf.

[1] Ann. regii ad 1226.

[2] D. N. 1, 10.

[3] D N. 1, 17. Hertug Skule havde gjort Oprør og ladet sig udraabe til Konge, men han blev overvundet og dræbt i Helgesæter Kloster 23de Mai f. A.

[4] D. N. 1, 23.

Den 17de Juni 1247 kom den bebudede Cardinal Vilhelm af Sabina til Norge. St. Olafsdag, den 29de Juli 1247, vare alle Norges Stormænd samlede i Bergen og blandt dem Biskop Askell, da den pavelige Legat paa denne Dag under megen Pragt og Høitidelighed kronede Kong Hakon. Ved samme Leilighed søgte de norske Bisper at faae Cardinalen til at gjøre det til en Betingelse for Kroningen, at Kongen skulde sværge den samme Ed, som Kong Magnus, der først blev kronet her i Landet, men da Kongen gav et bestemt Afslag vilde Cardinalen ei videre befatte sig med denne Sag. Derimod forbød han siden, i Anledning af Bøndernes og Præsternes Klager, Bisperne at tilegne sig Kirkernes Tiender og fordre Godtgjørelse for Gjæsteri i Fylkerne, naar de ei selv kom, med mindre de vare syge, reiste efter Kongens Befaling eller skulde til Erkebispen. Blandt Cardinalens Fortjenester hører, at han paa dette Møde fik Jernbyrd afskaffet; tillige fastsatte han Bandsættelse for dem, som forsøgte at gjøre Oprør mod Norges Konge eller Rige, eller at forstyrre dens Roligheð, eller forførte en Nonne.[1] Paa sin Hjemreise gjæstede han Stavanger.

Det venskabelige Forhold, som fandt Sted mellem Askell og Kong Hakon, kom hans Bispestol tilgode. En Kong Magnus (sandsynlig Magnus Erlingsson) havde i sin Tid skjænket Stavanger By til den daværende St. Svithuns Kathedralkirke; men Gaven var senere igjen kommen fra Kirken. Kong Hakon stadfæstede paany, ifølge Biskop Aslaks Bøn, Gaven og skjænkede St. Svithuns Kirke Byen Stafanger „med allum lutum þeim er til liggia innanböar oc til hava legit fra fornu oc nyu sva leidangr sem sakarøyrir eda annar mal.“ Dog betingede Kongen sig til Gjengjeld af „sin Ven,“ at han skulde sørge for, at der hver Søndag (drottins dag) i 12 Maaneder blev bedet for hans Farfaders[2], Faders og hans

[1] D. N. 1, 28, 25. Hakon Hakonssons Saga C. 251—255. Vilhelms Brev findes i annales isl. 1, 257. Pave Innocents Stadfæstelse s. S. 259. Norges gamle Love 1, 451 og 452. Keysers Kirkeh. 1, 382. Om Vilhelm af Sabina († 1251) see hist. eccl. Isl. 1, 233.

[2] Den i Kirkens Band døde Kong Sverrir.

egen Sjels Frelse, naar han døde, og at deres Navne indførtes i Bispedømmets Skraaer[1].

Af Cardinal Vilhelm af Sabinas Statuter[2] erfare vi, at Patronatsretten i alle norske Kirker og Kapeller tilhørte Kirken med Undtagelse af 3 Kapeller, om hvilke der var Spørgsmaal mellem Dronningen og Bispen i Stavanger. Dette afgjordes saa, at Patronatretten efter Dronningen og hendes Sønners Død skulde tilfalde Stavangers Biskop. Denne Sag blev afgjort i Bergen 16 August 1247; men samme Aar den 19 December meldte Pave Innocents IV Norges Erkebisp og Bisper, at Paven havde tilladt Kong Hakon selv at vælge Præster til de Kirker, han og hans Forfædre havde stiftet ved 3 Kongsgaarde, samt til dem, han senere maatte fundere, og paalægger Bisperne at antage dem, Kongen præsenterer, til disse Kirkers Forstandere, „fordi Kongens Forfædre af fri Villie (sponte ac libere, non obstanter) havde afstaaet Patronatsretten til det norske Riges Kirker"[3].

Biskop Askell døde 1254[4], efterat han i henved 30 Aar

[1] eller Aartidebog, Necrologium. Saa kaldtes den Bog ved Kirker og Klostre, der indeholdt Fortegnelse over dem, hvis Dødsdag, eller som vore Fædre kaldte det: Aartid, høitideligholdtes i Kirken eller Klostret ved særskilte Sjelemesser. Dette mærkelige Gavebrev findes efter Originalen i Dipl. Norv. S. 38 og norske Love 1, 448 med Tilføiende, at det er uden Tids og Steds Angivelse, men sættes mellem Aarene 1226—1254. Som Vidner til denne Gave nævnes blandt Flere Dronning Margreta, Gaut Ioansson, Paal Vagaskalm og Ivar Næf.

[2] I Vilhelm af Sabinas mærkelige Statuter, udstedt i Bergen 16 August 1247 forekommer blandt Andet Følgende: „Jus patronatus in omnibus ecclesiis et capellis invenimus ecclesiam regni Norvegiæ libere et integre ac pacifice possidere exceptis tribus capellis, de qvibus qvaestio erat inter Reginam Norvegiæ et episcopum Stavangriensem, super qvibus coram nobis transactum et concordatum fuit, ut regina in vita et filii ejus post eam habeant jus patronatus in iis, sed nullatenus transeat ad nepotes, sed ad episcopum et ecclesiam Stavangrensem integre et libere revertatur, qvia a tempore transactionis erat ecclesia et episcopus Stavangrensis in possessione libera et qvieta. Thork. Dipl. 2, 28 hist. eccl. Isl. 1, 234. Gl. norske Love 1, 450.

[3] D. N. 1, 33.

[4] Hakon Hakonssons Saga C. 311. Ann. Isl. 122.

havde beklædt Stavangers Bispestol. Han viste sig stedse som Kong Hakons Ven og holdt hans Parti i de indre Uroligheder, som fandt Sted under hans Regjering, og som endte med hans ærgjerrige Svigerfader, Hertug Skules, Nederlag og Drab 1240. I henved 100 Aar havde sørgelige Borgerkrige raset i Landet og frembragt store Omveltninger, tilintetgjort de gamle Lendermænds-Ætter og hævet Birkebeiner til et nyt Høvdingedømme. Sammenstødet mellem Kirken og Kronen havde været voldsomt og Følgerne af Striden: Lovløshed og megen Usædelighed. Held for Kirke og Land var det, at man ovenpaa Stormen havde en Konge som Hakon Hakonsson og fredelskende Bisper som Askell og hans Samtidige, den dygtige og brave Erkebiskop Sigurd Eindridsson († 6/3 1252), som med Visdom og Maadehold, 21 Aar havde ført Krumstaven i Nidaros Erkebispedømme.

IX.

Thorgils eller Thorgisl. 1254—76.

Han blev sandsynlig indviet til Stavanger Biskop 1256[1] og deltog som saadan 4 Marts 1263 i Nidaros i Indvielsen af den lærde Islænder Abbed Brand til Biskop i Skalholt og Gilbert til Biskop i Hamar.[2] Samme Aar ledsagede han Kong Hakon Hakonsson paa hans sidste Krigstog forat forsvare Suderøerne mod Skotterne. Da den ædle Konge blev dødssyg i Kirkwall paa Orknøerne, var han med at give ham den sidste Olie den 12 December og istemte Sjelemessen ved hans Død den 15 s. M. Da Kongen havde udaandet sit Liv, forlode Alle Værelset, hvori han laa, med Undtagelse af Biskop Thorgils, Høvdingen Brynjolf Jonsson og 2 Andre, der viste den høit elskede Fyrste den sidste Vennetjeneste ved at tvætte hans afsjælede Legeme, som derpaa midlertidig blev bisat i St. Magnus's

[1] Han er dog sandsynlig udvalgt strax efter Askells Død 1254; thi den Biskop i Stavanger, hvem Pave Alexander IV 5te April 1255 paalægger at undersøge Erkebiskop Eysteins Liv og Mirakler, kan ingen anden være end Thorgils. D. N 61, S. 28.

[2] Hakon Hakonssons Saga C. 315

Kirke. Mod Vinterens Slutning blev det kongelige Lig af Biskop Thorgils, Andreas Plytt og Erling Alfsson ført over til Norge paa et Skib, som landede i Selvaag paa Jæderen, hvorfra det førtes til Bergen for der at bisættes i Christkirken (22 Marts 1264).

Sednere var han og med at sætte sit Segl under Fredsdokumentet af 2 Juli 1266, hvorved den norske Krone i Perth folgte Suderøerne og Mann. Paa Skjerthorsdag den 14 April 1267 lagde Thorgils og Peter, Biskop i Bergen, efter Pavens Befaling, Pallium paa Oslos Biskop, Hakon[1], i Overvær af Kong Magnus, Dronning Ingeborg, den grønlandske Biskop Olaf og den færøiske Biskop Gaute.[2]

I Aaret 1270 stiftede Biskop Thorgils, i Forening med Kong Magnus, et Hospital (almosuhús) „for deri at lægge fattige Mænd, som sygnede i Byen, at de der kunde vente Bod eller Bane, heller end at bæres syge, saarede eller næsten døde Gaard imellem som ellers var skeet." Kongen lagde til Hospitalet sin Odelskirke, St. Peterskirke, og Bispen de fornødne Huse. Derhos skjenkede Thorgils med sit Kapitels Raad og Samtykke en Ager ved den nævnte Kirke, 2 Enggaarde, han havde kjøbt og den fornødne Skov, til Underhold for Presten og de Mænd, som skulde tjene ham der.[3]

[1] Pave Clemens IV havde 1265 overdraget Abbederne i Lyse og Holm, Prædiker-Prioren i Nidaros og Lif, Custos ved Barfodbrødrenes Hus, at vælge en Erkebisp, og de kaarede Hakon, Biskop i Oslo. Ann. reg. ad. 1265.

[2] Ann. regii ad. 1267, Peder Claussen Norg. Besk. 178.

[3] Desuden skjenktes til dette Hospital Ingialdsvaag, frit for alle Byrder, som skyldtes Kongedømmet, den Del af Skialgsnes, som ei tilhørte Kirken, Halvparten af Foldøy, hele Oganes, Vidarak i Sirudal, Solbjargir og Saxland i Wiskudal, med hvilke dog fulgte 2 Koner og Ulvilda Frendkone vor og Thorem hendes Datter. Dette skede Alt med Raad og Samtykke af alle Chorsbrødrene, Anders Erkedegn, Eirik Unge Baardsson, Chorsbroder, Jon Blakoll, Chorsbroder, Eirik Meistar, E. a. Hylu, Arne Kapalin og alle de øvrige Chorsbrødre. Se Stiftelsesbrevet i Thorkelins Dipl. II, 58. Suhm X, 1003. Paa samme Sted, hvor dette Hospital laa, og som endnu kaldes St. Peders Gjerde, ligger endnu Stavangers Amts Sygehus og kaldes nu som før St. Peders Gjerde.

1272 afbrændte Stavanger tilligemed St. Svithuns Domkirke. Til denne mærkelige Kirkes Gjenopbyggelse hjalp Erkebiskop Jon og de øvrige Bisper ved at love dem Syndsforladelse, som enten besøgte eller med Gaver hjalp til Kirkens Gjenistandsættelse[1]. Den kom dog ikke istand førend mod Aarhundredets Slutning. Nogle Aar før denne Brand var Jon Raude bleven viet til Erkebiskop i Nidaros. Det var en begavet og virksom Mand, der baade følte Lyst og Kraft til at træde i sine berømte Formænd Eysteins og Eiriks Fodspor, reformere Kirken efter den kanoniske Ret og faae klaret de Stridspunkter mellem Kirke og Stat, som endnu hindrede Kirkens Emancipation eller Uafhængighed. Inden han forelagde Stridspunkterne for Paven underhandlede han (1271) med den føielige Kong Magnus i Bergen, hvor en talrig Forsamling af geistlige og verdslige Stormænd vare samlede, og et Forlig sluttedes mellem Kongen og Erkebispen paa meget fordelagtige Betingelser for denne og Kirken den 1ste August 1273. Stavanger Biisp var tilstede ved disse Forhandlinger og underskrev Forliget, som dog ikke i alle Punkter blev stadfæstet af Pave Gregor X paa det store Kirkemøde, som han i Mai 1274 havde sammenkaldt i Lyon[2] for at raade Bod paa adskillige Misbrug

[1] I Anledning af St. Svithuns Kirkes Brand skjænkede Erkebisp Jon 40 Dages Indulgens til de Bodfærdige, som hjalp til St. Svithuns Kirkes Opbyggelse, og udstedte Anders, Biskop i Oslo, 1278 et Brev, ifølge hvilket han gav 20 Dages Aflad til alle dem, som paa visse Festdage besøgte St. Svithuns Kirke (Thork. 2,62 og 84). Lignende Indulgensskrivelser udstedte Biskop Peter paa Orknøerne 1278, og Thorfinn af Hamar, Jørund af Hole, og Arne i Skaalholt i Aaret 1280, Biskop Brynjolf af Skara $^{10}/_{7}$ 1286 og Eyvind af Oslo $^{17}/_{4}$ 1289 D. N. III. St. Svithuns Kirke kaldes i nogle af disse Skrivelser ogsaa eccl. sanctæ trinitatis Stavangrensis. „Trinitatkirke" og Christkirke er ogsaa Navne, hvormed Kathedralkirkerne almindelig benævnedes.

[2] Dette Møde aabnedes 7de Mai 1274 og sluttedes 17de Juli s. A. 500 Biskopper, 70 Abbeder og 1000 andre Prælater havde deltaget i samme. Her blev blandt Andet vedtaget, at Geistligheden i 6 Aar skulde betale $^{1}/_{10}$ af al dens Indtægt og meddele fuld Syndsforladelse (mikla aflausnir) til dem, som tegnede sig med Korset. (Isl. Ann. ad. 1273). Samme Aar (1274) tabte Kirken 2 af sine mest udmærkede Lærere, nemlig Minoriternes General, Cardinal Bonaventura, og Thomas

og faae et Korstog istand. Dette Møde overvares af Erkebiskop Jon, Biskopperne Andreas i Oslo og Afkatin i Bergen. De førte med sig tilbage som Gave fra Kong Philip III i Frankrig en Torn af Christi Krone, som blev modtagen med megen Ærbødighed og Høitidelighed i Bergen, hvor den blev opbevaret i det kongelige Kapel, Apostelkirken, i Bergen, i hvilken Anledning Tornekronens Fest høitideligholdtes 9de Novbr.

I Aaret 1276 døde Hr. Thorgils.[1] Han synes at have været en from og fredelskende Mand, der ligesom hans Formand stedse stod paa en venlig Fod med Kong Hakon Hakonsson og hans Søn Magnus Lagabøter. — Hans Sigil findes aftegnet i Thorkelins Dipl. II, Tab. IV.

X.

Arne. 1276—1303.

Havde Thorgils været en Fredens Mand, saa var hans Eftermand Arne, der blev valgt 1276 og viet 1277, just det modsatte, da han laa i stadig Strid, snart med den Ene og snart med den Anden. Men det var ogsaa en Stridens Tid, hvori han levede. Den myndige Jon Raude havde i Spidsen for Clereſiet begyndt en Kamp med Staten om Kirkens Rettigheder og fik disse væsentlig udvidede ved det bekjendte Forlig med Magnus Lagabøter i Tunsberg 1277. — Kongen fraſagde sig her al Jurisdiction i geistlige Sager, overlod Bispерne at besætte alle Prestekald, lovede ei at blande sig i Bispernes og Abbedernes Valg og ei forandre Kirkens Love uden Geistlighedens Samtykke.

Da Erkebispen efter Kong Magnus Lagabøters Død, 9de

af Aquino, der døde paa Reisen til Conciliet, og desuden Robert Sorbonne der ved det meget besøgte Universitet i Paris oprettede et Hus for fattige Studenter, hvoraf udviklede sig det berømte theologiske Facultet i Paris, som efter ham bærer Navn af Sorbonne. Samtidig bekjæmpede Wilhelm af St. Amour Tiggermunkene i sit Skrift de periculis novissimorum temporum, som Paven lod brænde. (Neander V, 375—81.)

[1] Annales Islandorum vetustissimi i Script. Dan. II, 194 et ann. regii III, 115.

Mai 1280, da hans Sønner vare mindreaarige, vilde benytte den gunstige Tid til at sikkre Kirkens vundne Fordele og udvide dem, udbrød der en heftig Kamp mellem Kongemagten, understøttet af de verdslige Høvdinger og Kirken, hvis nærmeste Følge var, at Kongen og hans Raad ei vilde erkjende Forligeti Tunsberg,[1] at Erkebiskop Jon og Bisperne i Hamar og Oslo maatte gaae i Landflygtighed, og at Erkebispestolen i 6 Aar stod ledig indtil Paven ved sin Magtfuldkommenhed (per provisionem) udvalgte til Erkebisp Jørund, Bisp i Hamar, der 10de October 1288 i Nidaros blev iført Pallium af Bisperne i Stavanger og Oslo. Jørund kom snart i heftig Strid med sit eget selvraadige Domkapitel. Paa samme Tid førte den dygtige Biskop Arne i Skalholt en Kamp paa Liv og Død med Islands Stormænd om Kirkegodsets Bestyrelser og Patronatrettigheden[2].

Samtidig med og tildels Deltager i denne lange Kirkens Kamp med Staten var Biskop Arne. 1277, det samme Aar han blev viet til Bisp, overvar han med 4 af sit Kapitels Kanniker det omtalte Møde i Tunsberg, hvor han var med at beedige og forsegle den Forening (sættargerd, compositio), som 9de August 1277 blev sluttet i Minoriternes Kirke i Tunsberg mellem Kong Magnus og Erkebiskop Jon.[3]

I Aaret 1280 overvar han det store Møde, som Erkebiskop

[1] Og følgelig ei heller den sig til samme sluttende Kirkeret, som Jon forfattede og som findes i gl. Norske Love II. 339. Ei blot Kong Erik, men Hakon V og Magnus VII bestemte, at den gamle Christenret, som Hakon IV og Erkebiskop Sigurd anordnede, ene skulde gjelde.

[2] Arne, der ved Lærdom, Dygtighed og Udholdenhed hørte til de mest fremragende Geistlige i den Tid døde paa et Besøg i Bergen den 17de April 1298, 62 Aar gammel, efter at have været Biskop i Skaalholt i 29 Aar. (Keysers Kirkeh. II, 83. Isl. Ann. 164.)

[3] Thork. Dipl. II, 66—76, hist. eccl. Isl. I, 386—96. Norges gl. Love II, 462. Isl. Ann. 154. Ved sit Testament af 1ste Feb. 1277 (Thork. II, 253, Script. Rer. Danic. VI 251) skjænkede Kong Magnus blandt Andet til Stavanger Biskop 120 Mark Sterling, „ut oblatas et vinum ad consecrationem sacrosancti corporis et sangvinis dominici, universis tam clericis secularibus, qvam claustralibus illius diocesis administrare in perpetuum teneatur.“

Jon havde sammenkaldt i Bergen, hvor Magnus Lagabøter kort tilforn var død, og den unge Eirik blev kronet 2den Juli 1280.[1] Han satte tilligemed Erkebiskop Jon og de øvrige 6 tilstedeværende Bisper sit Segl under det Brev, som Erkebispen 25de Juli udstedte, og hvor Kongens Ed var indført. Han deltog ogsaa i det Provincialconcilium, som samtidig holdtes i Bergen, paa hvilket blev udstedt en Statut, som bærer Jons Navn. De ældre Bestemmelser af Cardinal Vilhelm o. m. stadfæstedes i den. Mange Misbrug forbydes i den under Bands Straf, som at holde verdslige Thingstevner paa Søndage eller Helligdage, at benytte Kirkerne som Opbevaringssteder (hirdsluhus) for Sild, Smør, Skind og andre Ting, at udsætte offentligt Bryllup længere end 1 Aar og 3 Maaneder efter Ægteskabets Indgaaelse, o. m. Ligeledes bestemtes Bandstraf mod „Alle, der med ond Villie nedbryde den hellige Kirkes Rettigheder i Nidaros Provinds; mod Lægmænd, som befatte sig med at afgjøre Retssager, der henhøre under Kirkens Dom, o. m. Desuden bestemtes, at Biskopperne skulle aarlig ved alle Biskopsstole og i de største Hovedkirker lade oplæse de hellige Fædres (den kanoniske Rets) Bestemmelser om de Tilfælde, der paadrage fuldkommen Band[2].

Kirkens Overgreb og Jons Myndighed forbittrede de verdslige Høvdinger i Kongens Raad og Udvidelsen af Tienden i Tunsbergsforliget mishagede Folket. Følgen deraf var, at en Reaction fandt Sted. Kongens Raad bekymrede sig ikke om Tunsbergsforliget, men brød det aabenbar og grebe enhver Leilighed til at krænke og forurette Geistligheden, som underkastedes en formelig Forfølgelse. Erkebispen med 2 andre Bisper bleve jagede ud af Landet[3]. Biskop Arnes Mænd bleve i Bergen erklærede utlæge af den mægtige og bekjendte Høvding Audun

[1] Thork. Dip. II, 93, D. N. I, 62. Norges gl. Love III, 229—241.

[2] Hvilke disse Tilfælde ere, see Keysers Kirkehist. II, 38. Jons Statut findes i gl. Norr. Love III. 229, conf. Torfæus 4, 370, hist. eccl. Island. I, 455—69.

[3] Sammenlign den almindelige Retterbod af 1280 (Munch N. H. VI, 15, desuden S. 38, 45.) Jon erkebiskup gjorr utlægr ok for or landi. Obiit Jon erkebiskup hinn stadfasti 12 Cal Januar (i Skara). Ann. Vetust. ad 1282.

Hugleiksson, fordi de ei vilde udrede Kongen Leding, og da de flygtede af Landet, lagde en anden Høvding, der ogsaa var i Kongens Raad, Hr. Gaute paa Tolga, deres Gods under sig.[1] Biskop Arne, der ogsaa negtede Leding, maatte dele sine Mænds Skjebne, men vendte snart tilbage til sit Sæde, da han formodentlig forligede sig med Kongen og hans Raad.

1286 deltog Arne i et Provincialconcilium i Liodhus (Lødøse), hvor han blandt Andet var med at udstede ($^{10}/_{7}$) et Afladsbrev paa 40 Dage til Bedste for Stavangers nye paabegyndte Domkirke. Ved samme Leilighed udstedte Biskopen af Skara et Afladsbrev for Stavanger Domkirke.[2] 1288 den 10de October lagde Arne i Forening med Oslos Biskop, Eyvind, efter Pave Nicolaus IVdes Befaling, i Nidaros Pallium paa den af Pave Honorius IV til Erkebisp udnævnte, før omtalte Jørund, hidtilværende Biskop i Hamar.[3]

Det paafølgende Aar fulgte han saavelsom de øvrige Biskopper Kong Eirik paa hans Krigstog til Danmark. 1290 deltog Arne i det Provincialconcilium, som Erkebiskop Jørund sammenkaldte i Nidaros efter at han og de øvrige Biskopper, som vi see af den kongelige Kundgjørelse af 14de Mai f. A., ogsaa havde maattet indrømme Kongemagten, at den gamle Christendomsbalk, som gjaldt før Foreningen i Tunsberg, skulde staae ved Magt med Hensyn til Tiende, Bøder og alt andet Geistligheden vedkommende. Paa det omtalte Møde blev 29de August udstedt det saa kaldte „Jørunds første Statut," der skulde

[1] Keyser K. H. II, 43.

[2] D. N. III 22.

[3] Hist. eccl. Isl. II, 34. Saml. 2, 171. I samme Høst indtraf en Begivenhed i Stavanger, som vidner om Tidernes Raahed. Sandsynlig i et Drikkelag vilde en fornem Mand fra Ryfylke, Halvard Asgautsson af Haarde i Sandeids Sogn stikke efter en Mand med sin Kniv; men kom uheldigvis til at ramme den gamle og anseede Baron Gaute paa Tolga, hvilket blev hans Bane. Drabsmanden søgte Fristed i Domkirken, men Gautes Søn Isak lod ham med Magt slæbe ud af Kirken og halshugge. Til Straf for denne Selvtægt blev Hr. Isak lyst udlæg; men blev siden benaadet og levede paa Tolga. Da han ingen Børn efterlod sig, skjænkede han ved sit Testament rige Gaver til Kirker og Klostre. Saml. I, 154. Munch VI, 153.

gjelde for hele Nidaros Erkebispedømme. Det indeholder mærkelige Bestemmelser, der vise os, at den norske Geistlighed og Kirke paa den Tid stod paa et høiere Standpunkt, end man almindelig antager. Blandt disse Bestemmelser vare; at enhver Præst, som havde cura animarum eller Sjeleforgen d: var Sognepræst, skulde hver Søndag prædike for sine Sognefolk af den hellige Tro og dens Artikler, om den hellige Daab og dens Virkninger, om hvorledes smaa Børn skulde døbes i Nødstilfælde, naar Præsten ei kunde være tilstede, at de Døbte, naar første Leilighed gaves, skulde confirmeres af Biskpen, om hvorledes Præsterne skulde drage Omsorg for, at saavel Unge som Gamle lærte credo in deum, pater noster, ave Maria o. m. og jevnlig prøve dem deri ved deres Skriftegang og lægge Straf paa dem, som ikke vilde. Præster og andre Kirkens Formænd skulde flittig styrke Lærde og Læge i Troen paa Herrens Legeme og Blod, saa at naar det blev opløftet skulde de med blottede Hoveder og oprakte Hænder kaste sig ned. Præsterne skulde af sine Foresatte undervises om deres Pligter, om Kirkesang, Daab, Salvelse, Ligsang o. m. og deri ofte prøves.[1]

Af det Anførte have vi seet, at Arne deltog i de vigtigste Begivenheder, som i hans Tid bevægede Kirke og Stat. Nu skulle vi see, hvorledes han selv blev Hovedperson i en lang og forargelig Strid, som førtes mellem ham og hans Kanniker eller Chorsbrødre og vidselig ei tjener Arne til Ære. Vi have hørt at ved hvert Biskpesæde i Norge fandtes en Samling af Geistlige, der kaldes Kanniker eller Chorsbrødre og efter Bestemmelsen skulde danne Biskpens Raad. Efterhaanden erhvervede disse Raadgivere sig mere og mere Eiendom og Anseelse og tragtede efter en Selvstændighed og en Magt, der let bragte dem i Strid med myndige Biskper. Denne Selvstændig-

[1] G. N. L. III, 241, hist. eccl. Isl. I, 472—75. Keyser II, 66. Sammenlign ogsaa Munch N. H. VI, 173. 7de Oct. 1290 skjænkede Pave Nicolaus IV de Bodfærdige, som paa visse Tider besøge St. Svithuns Kirke i Stavanger, et Aars og 40 Dages Aflad. D. N. VI. 51. Samme Naade tilstaaes 5te Febr. 1292 St. Marie Kirken i Eikundasund, ib. 55.

hedsfølelse havde især rodfæstet sig under den lange Ledigstaaen af Nidaros Erkesæde, hvorfor Erkebiskop Jørund i Nidaros, Narve i Bergen og Arne i Stavanger næsten samtidig kom i heftig Strid med deres Kanniker, en Strid, som især i Nidaros og Stavanger blev i høi Grad anstødelig, og rystede begge Bispedømmer. Den første Anledning til Striden i Stavanger er ukjendt. Arne og hans Korsbrødre synes i mange Aar at have levet i den bedste Forstaaelse; thi 14de September 1283 skjænkte Arne „divina miseratione ecclesiæ Stavangrensis episcopus" Gaarden Faxstad i Sands Sogn i Ryfylke til sine Korsbrødres fælles Bord[1] for at de efter Kirkens Skik skulle helligholde hans Dødsdag eller „Aardag" med brugelig Høitidelighed. Nogle Aar senere bleve de uenige hovedsagelig om Bispetienden paa Finnø, som hans Formand Thorgils (1266) med Kong Magnus's Samtykke havde skjænket til sine Chorsbrødre, men Arne fordrede tilbage, da han ansaa sin Formands Gave som ulovlig, siden den var, som han i Brev til Paven ($\frac{11}{1}$ 1295) klager, skeet, „per consilium seculare contra sacrorum canonum instituta, Bisperne til stor Skade og Forfang (grave damnum et præjudicium)[2]. Hertil kom ogsaa Tvisten om Gaarden Horn (Hodne), som Arnbjørn, den første Abbed paa Utsteins Kloster[3], havde skjænket Svithuns Kirken, mod at hans Aartid aarlig skulde holdes med samme Høitid, som for andre Høvdingers Sjele. Ved Arnbjørns Død (1287) blev der Tvist om Gaarden skulde tilfalde Bispen eller Chorsbrødrene[4]. I Aaret 1294 10de De-

[1] Communitas canonicorum. Thork. 2. 97. D. N. 2, 21.

[2] Thork. Dipl. 2, 157 182.

[3] Utstein ($1\frac{1}{2}$ Mil fra Stavanger) var en gammel Kongsgaard, hvor Harald Haarfager ofte opholdt sig. Under Arne omtales her først et Kloster, der hørte til Augustinerordenen og var helliget St. Laurentius. Den første Abbed, som omtales, er Arnbjørn. Høvdingen Arnbjørn af Heimnes testamenterede henved 1286 til Utstein 3 Mark og et Bjørneskind. Om Klosteret og dets Abbeder, se Langes Klosterhist. 2den Udg. 377.

[4] Langes Klosterhist. 589. Ved 1302 kundgjorde Abbed Arnfinn og Brødre, at Hr. Arnbjørn med deres Samtykke gav 12 Maanedsmatsbol i Horn til Svithuns Kirken, men at samme skulde falde tilbage til Utstein, hvis hans Aarstid ei holdtes. D. N. 4, 61.

cember, fradømte Arne Kapitlet Tienden af Finnø; men denne uretfærdige Dom blev ($\frac{1}{12}$ 94) appelleret til Paven[1] og med Bispens Erklæring (af $\frac{1}{1}$ 1295) overleveret til Nicolas Hvide, der skulde overbringe Appellationen til deres Medkannik Gaute i Rom[2]. Pave Bonifacius VIII udnævnte derpaa Hertug Hakons Kantsler Ake, Chorsbroder ved Apostelkirken i Bergen, til Dommer i denne Strid. Han tildømte Chorsbrødrene Tienden af Finnø, men Arne krævede ikke destomindre Tienden ved sine Tjenere, idet han offentlig og udtrykkelig erklærede i Manges Overvær, at han ikke vilde lyde samme Dom. Hertug Hakon stadfæstede dog ($\frac{24}{11}$ 1296) under sit Ophold i Stavanger sin Kantslers Dom, truede den, som ei vilde lyde, med Bøder af 13 Mark og 8 Ørtuger for Brevbrud og bød Hr. Basse og Hr. Amund Sigurdson, sine haandgangne Mænd, og alle Andre at værge og hjelpe Chorsbrødrene til at erholde den omstridte Tiende, ja erklærede den for at være fredløs, som i hans Hertugdømme[3] brugte Vold mod dem eller andre Klerke, indtil den i Loven bestemte Bod for Ran var betalt ham og de Fornærmede. Den paafølgende Dag sendte Kantsler Ake, der auctoritate apostolica havde dømt i Striden, Bispen en alvorlig Paamindelse om at afholde sig fra at opkræve eller udpresse af Kapitlet Tienden af Finnø[4].

Arne agtede ikke paa denne Dom, men tilføiede endog Chorsbrødrene ny Uret, ja affatte en af dem, Ingemund, thi han havde allerede før appelleret Sagen til Paven, som

[1] Thork. 2, 157. Da var Coelestin Pave, men Bullen af 15de Januar er derimod udstedt af Bonifacius VIII, der 1294 efter Coelestin blev Pave. I Dip. Norv. 4, 16—19 findes et lost Udkast til Fremstilling af Striden af deres procuratores Johannes og Ketil, inden Eyvind udnævntes til Dommer.

[2] D. N. 4, 11.

[3] Rygia- og Egda-Fylke hørte nemlig til den unge Hertug Hakons Len. Han gjorde sig fortjent af disse Fylker ved at skaffe dem et eget Lagthing paa Avaldsnes.

[4] Thork. Dipl. 2, 181. Keyser 2, 84. Hakon havde allerede under sit Ophold i Stavanger 12te Mai 1292 taget sine Venner Kannikerne med deres Tjenere og Gods i sin Varetægt. D. N. 1, 73.

19de Januar 1296 udnævnte Eyvind, Biſp i Oslo, Thorſtein, Biſp i Hamar og Halle, Abbed af Hovedø til med apoſtoliſk Myndighed uden Appel at dømme ſaavel i Striden mellem Arne og hans Chorsbrødre,[1] ſom i Sagen mellem ham og Chorsbroderen Ingimund, hvem Biſpen havde beſkyldt for at have blandet ſig i verdslige Sager og begaaet nogle grove Forbrydelſer (excessus enormes), hvorfor han havde affat ham[2]. Under 17de November ſ. A. befoel Paven de nævnte Dommere, at kalde Biſkoppen af Stavanger og hans Chorsbrødre for ſig i Oslo, og uden Appel at dømme i Henſeende til de omtviſtede Tiender, og om de Ting, ſom han mod Ret berøvede dem[3].

Den ſtridige Biſkop brød ſig ligeſaa lidt om Paven ſom om de af ham udnævnte Dommere, men vedblev at tilføie Chorsbrødrene alſkens Drillerier, berøvede dem deres Korn[4], Veed o. m. og fratog Flere af dem deres Præbender. I denne Strid ſtod imidlertid Arne ikke ene. Han fandt virkſomme Medhjelpere baade blandt Lægfolk og blandt de underordnede Geiſt-

[1] super qvibusdam pecuniarum summis, terris, possessionibus & rebus aliis eisdem capitulo in eleomosynam erogatis, injuriatur eisdem. D. N. 4, 12. Thork. 2, 178.

[2] Ingemund nævnes allerede henved 1270 ſom Præſt til Thjore. D. N. 1, 51. 1292 $^{3}/_{6}$ havde Erkebiſp Jørund under ſit Ophold i Stavanger, tildømt Svithuns Kirken Gaarden Sunnanaa i Vikedal, ſom Hr. Sigurd med ſin Søſters Samtykke havde fjænket, mod at Gaardens Beſiddere, Brødrene Sira Ingemund og Osmund erholdt de derpaa anvendte Bekoſtninger godtgjorte. Thork. 2, 101. D. N. 2, 29. Ingimund gjorde ſit Teſtament $^{2}/_{1}$ 1305 og indſatte Biſpen og Abbeden i Utſtein til Executorer. D. N. 2, 67.

[3] Dip. N. 4, 14.

[4] Paa denne Tid var det vel, at Bileif Præſt, Sigurd, dictus Malle sacerdos, Styrkar Klerkr næpa, Berg Klerkr, Hemming Klokkare ved Martinskirken voldelig i Langfaſten borttog Sira Ingemunds Landſkyld af Lyesland. De førte ſamme paa Biſpens Befaling gjennem hans Have (per medium pomarii) til Biſpegaarden og ſiden til Katlaragardr. Stod da Biſpen i Haven til Forſvar for dem, ſom toge Landſkylden, og „var meget glad ved Rovet.“ D. N. 4, 51.

lige[1], der synes at have deelt Bispens Uvillie mod de begunstigede og fornemme Chorsbrødre. I et Brev af 1ste Februar 1297 bekjendtgjorde Jon Koll og Peter Botildarson, at de vare tilstede paa Biskopsbryggen, da Biskoppens Mænd kom hjem med den Ved, som Chorsbrødrene havde kjøbt af Sigmund paa Helle. Korsbrødrene lode vel oplæse Hertug Hakons Beskyttelsesbrev, og Jon Koll lod vel som Hr. Basses Ombudsmand lyse Brevebort over alle dem, som hjemførte Veden, og forbød at bære Veden op i Bispegaarden; men Mester (o: Magister) Steinar svarede: Det veed Gud, jeg giver altid Brev for Brev og Stevning, hvorsomhelst du stevner, og skal Veden i Bispegaarden, trods hvad man tykkes derom!

Eyvind, Biskop i Oslo og Broder Hall, Abbed i Hovedø og Gerlak, Canonicus i Oslo, (beskikket af Biskop Thorstein i Hamar i hans Sted), skreve 27 Mai 1297 fra Oslo til Arnfinn, Abbed af St. Laurentii Kloster i Utstein, og til Sognepræsterne Vilhelm i Holle og Arnbjørn i Thiore at de i Kraft af den pavelige Bulle af 17de November s. A. skulde indstævne Biskop Arne af Stavanger og hans Kapitel under Straf af Suspension at møde for sig næste Søgnedag efter Mariæ nativitas (9de September) enten personlig eller ved Fuldmægtige angaaende Tienden af Finnø, som Chorsbrødrene klagede over, at Biskoppen havde berøvet dem. Vilde Biskoppen ei lade dem komme for sig, da skulde de offentlig oplæse Stævningen i Stavangers Kathedralkirke og lade Bispen vide, at enten han kom eller ikke, vilde Dom blive afsagt til

[1] Hvilke disse vare, lære vi at kjende af Hertug Hakons Stævning gjennem Basse Guthormson, den 4de December s. A. til følgende om at møde i Oslo en Maaned før Paaske, nemlig Salomon, Steinar, Arne Præst, Gunnar Præst, Andres Diakn, Peter Kusi, Thorstein-Urkar, og endeel Lægmænd, som Korsbrødrene havde mistænkte for at staa dem bi og laane dem Vaaben. Thork. II, 203. D. N. 4, 20 og 50.

[2] D. N. 2, 35. Thork. 2, 188. Kort efter, nemlig $\frac{2}{2}$ 1297 skjænkede Hertugen Korsbrødrene en Tuft til Gaard østen for der hvor deres Stue staaer ned, fra Kirkegaarden til Bækken. Thork. 2, 188. I D. N. 3, 47 henføres det til $\frac{2}{2}$ 1298.

den bestemte Tid[1]. Kapitlet og Ingemund adløde Stevningen, men Arne hverken mødte eller lod møde.

Hertug Hakon udstedte nu 15de November samme Aar i Oslo et Brev til alle dem, som boede paa det stavangerske Kapitels Eiendomme, hvori han forbød dem at betale Landskyld o. m. til Andre, end til Kannikerne og Kapitlets lovlige Ombudsmænd, da Paven havde valgt Dommere mellem Biskpen og Kapitlet[2].

En ny Stævning udgik, udentvivl lydende paa en vis Dag efter Midten af April 1298. Ogsaa denne Gang mødte Kapitlets Befuldmægtigede og Ingemund, men ingen paa Biskpens Vegne, uagtet man udsatte Retten i flere Dage[3].

De af Paven udnævnte Dommere befol nu ved et Brev fra Oslo af 21de April 1298 Presterne Arnbjørn af Thjore, Vilhelm af Holle og Eirik af Gand (ɔ: Høiland) at indstævne Arne og hans Kapitel paa ny til at afgive Møde i Oslo 1ste Søndag efter Trefoldighedsfondag (ɔ: 2den Juni). Paa samme Tid og Sted skulde Arne ogsaa stande til Rette angaaende den Sag, Hr. Kannik Ingemund havde mod ham[4]. Biskpen skulde møde under Straf af Suspension, og hvis de 3 Presster ei kunde komme for Biskpen, skulde de oplæse Brevet i Stavangers Kathedralkirke.

Ifølge denne Befaling forkyndte de Stævningen for Biskpen 7de Mai 1298. 3 Dage derefter meldte de Biskop Eyvind og Meddommere, at de ved at undersøge den Vold, som var udøvet mod Kapitlet, havde fundet, at Presten Eirik Gestr efter Biskop Arnes Befaling havde oppebaaret Tienden til Kirkens Bygning, hvilken Tiende tilhørte Kapitlet og beløb sig til 8 Mark. Under Excommunications Straf havde de forbudt det i Fremtiden. Tillige forespørge de sig, hvorledes de skulde handle med Presten Svein, som Biskoppen havde beskikket til Haalands

[1] D. N. 4, 19 og 4, 20.

[2] D. N. 1, 201, 4, 22. Kort tilforn ⅔ 1297 havde Erkeb. Jorund i Bergen tilstaaet de Bodfærdige, som paa visse Festdage besøgte Helligaands Alter i Stavanger Domkirke 40 Dages Aflad. D. N. 3, 46.

[3] Keyſers Kirkehiſt. 2, 86.

[4] Thork. II, 207. D. N. 4, 23.

Kirke, der tilhørte Kapitlet, da Hr. Ketil Kannik vilde have Svein excommuniceret for denne Voldsgjerning[1].

Under det Ophold, som denne 3die Stævning foraarsagede, og efterat Kapitlets Fuldmægtige havde fjernet sig fra Oslo, ankom did Salomon og Thorberg „som sagde sig at være Arnes Fuldmægtige". De lode i Oslos Domkirkes Kor for Aasmund, Dominikanernes Prior og Ivar, Minoriternes (o: Franciskanernes) Vice-Gardian oplæse en Protest mod, at Sagen var bleven paadømt i hans eller Fuldmægtiges Fraværelse; thi at de vare komne for seent, det havde alene Modvind gjort og nu vilde man ei høre dem, da dog Bispens Modstandere vare for deres store Forseelser bandsatte af ham[2]. Derfor indskjød Biskop Arne sig nu under Paven[3]. Kapitlets Fuldmægtige Ketil og Korsbroder Ingemund havde derimod for Retten udsagt, at denne Appel var ugyldig formedelst de saakaldte Fuldmægtiges grove Forseelser, da Salomon var sacrilegus, fordi han havde været med at berøve vor Frues Kirke i Stavanger dens Prydelser og havde voldelig trukket Korsbroder Ketil gjennem Kirken over Kirkegaarden og kastet ham i Fængsel, og Thorberg var excommunicatus majori excommunicatione, fordi han havde været delagtig i denne Voldsgjerning. De erklærede ogsaa, at det ikke var sandt, at de vare hindrede ved Modvind; thi de havde kunnet komme ligesaa tidlig som Kapitlets Sendebud. Grev Jacob (af Halland) var reist fra Stavanger Langfredag og kom til Oslo 6 Dage, før interlocutorium faldt. Ei heller var Retten bleven dem fornegtet, om de havde mødt paa bestemt Dag[4]. De forlangte derfor Sagen fremmet, trods Appellationen, hvilket og skede.

Den 13de Juni 1298 dømte Biskop Eyvind, Biskop Thorstein og Abbed Halle i Consistoriet i Oslo Biskop Arne, som hverken selv mødte eller lod møde, for sin Haardnakken-

[1] Thork. 2, 211. D. N. 4, 27.

[2] Ingemund, fordum Kannik i Stavanger, var af Biskop Arne bleven høitidelig bandsat „for sine Forbrydelser og bekjendte Udskeielser."

[3] Appellationen findes i Dipl. Norv. 4, 24.

[4] Thork. II, 215—21. D. N. 4, 28. Saml. 2, 174.

hed og Udeblivelse at betale 15 Mark Penge gangbar Mynt til Stavangers Kapitel i Omkostninger og at sætte Kapitlet igjen i Besiddelse af nogle Agre ved St. Olafs Kirke i Stavanger, af Blokken ved Høialteret i Domkirken og af Gaarden Horn, som Arnbjørn, Abbed i Utstein, havde skjenket, endvidere Rossavik, som Hr. Olaf paa Foss havde skjenket, Mjølhus og Ormstad, som Arnbjørn paa Heimnes havde testamenteret[1].

Samme Dag, nemlig den 13de Juni 1298 meddelte Dommerne Paven Beretning om hvad de i denne Sag havde gjort[2], og oversendte Dommen til Sognepresterne Thorkel Kota i Kinsarvik (i Hardanger), Baard paa Avaldsnes og Eirik af Gand med Befaling, at de skulde begive sig til Stavanger, sammenkalde Klerker og Lægfolk, oplæse Brevet og Dommen og formane Biskoppen, at han ei, i Anledning af de paadømte Sager, maatte bruge Vold mod Kapitlet eller Ingemund eller lade den bruge ved Andre hverken offentlig eller hemmelig, da han i saa Fald og hvis han ei opfyldte Dommen, herved suspenderedes fra sit Embede[3].

Under samme Dato, nemlig 13de Juni, befol Dommerne de nævnte Præster at tilholde Bileif, Præst ved Martins Kirken i Stavanger og hans Medhjelpere, at tilbagegive Chorsbroder Ingemund det ham fratagne Korn, og hvis det ei skeer, da at bandsætte ham og dem, indtil Ingemund havde faaet fuldt Vederlag[4]. Ligeledes beordredes de at kundgjøre i egne Kirker og andensteds, at Sagen mellem Ingemund og Biskop Arne nu er paadømt, og Ingemunds Suspension og Excommunication derved hævet[5], og offentlig at forkynde de Klerker og Læg-

[1] Heimnes er en anseelig Gaard i Jælse. Den omtalte Arnbjørn af Heimnes skjænkede i sit Testamente 20 Mark gangbart Solv til Jorsalland (ɔ: til Korstog), et Bjørneskind til Utsteins Kloster og 9 Maanedsmatsbol til Svithuns Kirke i Stavanger, halvt til Kirken og halvt til Korsbrødrene for Aartidehold. Blandt Vidnerne nævnes baade Biskop Arne og Sira Ingemund. D. N. V, 16.

[2] Beretningen findes D. N. 4, 36.

[3] Thork. II, 221. D. N. 4, 32.

[4] D. N. 4, 34.

[5] D. N. 4, 35.

folk, som voldelig havde borttaget Kapitlets Ved, for bandsatte, hvis de ikke inden en Maaned udleverede Veden eller betalte Kapitlet dets Værd, og, at underrette Biſpen om, at derſom han ikke ſtrax, hvis han var tilſtede, eller inden en Maaned, hvis han var fraværende, udleverede den Kalk, Bøger og Prydelſer, ſom vare røvede fra vor Frues Kirke i Stavanger, ſkulde han ei undgaa Straf[1].

8 Dage efter at de pavelige Dommere havde udſtedt ovenſtaaende Domme og Breve, (21de Juni) indſtevnede de atter Biſkop Arne at møde for ſig i Oslo førſte Løverdag efter Mariæ Fødſel (ɔ: 13de September) enten perſonlig eller ved Fuldmægtige, hvis han efter hans Fuldmægtiges Udſagn havde Noget at klage over Retten[2].

Af et Vidnesbyrd af 15de Juli 1298 erfarer man, at Biſkop Arne ikke engang vilde høre paa Indſtævningerne; thi da Sira Eirik og Magiſter Olaf, Kanniker i Stavanger, begjerede af deres Herre, Biſkop Arne, at deres Medkannik Ketil maatte indlades i hans Herberge for at forelæſe ham, hvad de af Paven delegerede Dommere havde befalet, negtede Biſkoppen dette aldeles. Ketil maatte nu med høi Røſt oplæſe Sendebrevene udenfor hans Dør, ſaa at Alle de, ſom vare i Huſet, klarligen og Ord til Ord kunde forſtaae dem[3].

Preſterne Thorkel i Kinſarvik, Baard paa Avaldsnes og Eirik paa Gand, ſom havde faaet det ubehagelige Hverv at forkynde og udføre de under 13de Juni fældte Domme over Biſkop Arne og hans Tilhængere, indberettede til de pavelige Dommere i Oslo (den 12te September ſ. A.), at de ved Kannik Ingemund havde modtaget Brevene af 13de Juni og følgelig lyſt Band over Bileif „sacerdos vicarius ved St. Martins Kirke i Stavanger og hans Medſkyldige, fordi de volde-

[1] Thork. II, 223, D. N. 4, 31.

[2] Thork. II, 225. D. N. 4, 37.

[3] D. N. 4, 38. Denne Ketil er den ſamme Ketil de Agadom, der mødte ſom Kapitlets Befuldmægtige i Oslo. Pave Bonifacius 8de bod i en Bulle af $\frac{1}{7}$ 1298 Abbeden af Munkelif at undersøge og domme angaaende de verbale Injurier, ſom Preſten Arne Kukulla havde tilfoiet Kannik Ketil i Stavanger. D. N. 3, 47.

lig havde frataget Kannik Ingemund hans Tiende fra Finnø-kirke, hvis han ikke inden 15 Dage efter Forkyndelsen tilbage-gav det Røvede eller betalte Ingemund dets Værd [1]. Da Bi-leif trods gjentagne Paamindelser den 11te August hverken vilde gjengive Korn eller Sækker, havde de den 12te Sept. i vor Frues Kirke offentlig lyst ham og Medskyldige i Band. Disse lode sig imidlertid ligesaa lidt skræmme som deres Biskop, thi 2 Dage derefter udstedte Salemon fra Slidr (Slidre i Valders[2]) Arnbjørn i Thjore og Vilhelm i Høle og Arnulf Scholasticus i Stavanger et Vidnesbyrd om, at de i vor Frues Kirke i Stavanger (in ecclesia beate Marie virginis) paa Sabbaten efter Jfr. Mariæ Fødsel havde hørt, at Thord, Sognepræst til Malde (rector ecclesiæ de Mollum) Svein (Sveno) pres-byter de Hald, Ivarus, Thorias, Gunnarus, Bilevarius, (Bileif) Berthorias Vicarier ved Stavanger Kathedralkirke havde appelleret den Excommunikation, som Thorkel af Kinsarvik, Bård af Avaldsnes og Eirik af Gand i St. Mariæ Kirke havde lyst over dem uden tilbørlig Varsel og Undersøgelse [3].

Da saaledes hverken Biskop Arne eller hans Tilhængere blandt de lavere Geistlige og Lægfolk endnu vilde falde tilsøie, bøde de pavelige Dommere Thorstein af Hamar og Bård af Hovedø 11te August 1299 Sognepræsterne Thorkel af Kinsarvik, Arnbjørn af Thjore og Johannes af Hjalmaland at

[1] Dommernes Brev til de nævnte Præster af $\frac{13}{6}$ 1298 findes i D. N. IV, 34 og Præsternes Befaling af 11te August 1298 til Bileif inden 14 Dage at tilbagegive Hr. Ingemund Kornet i D. N. IV, 39 og Band-sættelsen af 12 Sept. s. S. 39.

[2] 1296 omtales Salemo, persona altaris beate virginis ved Kathedralkir-ken D. N. IV, 16 og 1298 som Biskop Arnes Fuldmægtig mod Ka-pitlet i Oslo D. N. IV, 34, 28, hvor han erklæres sacrilegus, 1305 Korsbroder i Nidaros. Munch mener, at han var født i Valders og i Slægt med Erkebiskop Jørund. (6, 433). Denne Salemo antages af Nogle for at være den Salemo, Biskop i Oslo fra 1322, der skjenkede en Sølvkalk til Slidre Kirke i Valders. Kalken bevares endnu og har den Paaskrift Salamon Biscup i Oslo gaf Slidra Kirkju denna Kalk. Om denne Biskop, som overlevede den sorte Død og maa have naaet en Alder over 80 Aar, se Sam. II, 192—213.

[3] Thork. II, 229. D. N. IV, 40.

lyse Arne og Flere i Band[1]. I deres Skrivelse til de anførte Præster bekjendtgjøre de, at de, efter at have hørt Hr. Johannes og Ketil, Kanniker i Stavanger og Ingemunds Fuldmægtige, og paany nøie undersøgt Sagens Dokumenter, vare komne til Vished om, at Præsterne Eirik Gest, Svein af Håland, Thorer, kaldet Biskop, Ivar, Berthor, Bileivus, Gunnar angvilla, Svein Flesk, Thord Salo og Steinar Scholasticus med Vidende og aabenbar mod de gjorte Forbud og Bandsættelse, have forurettet Stavangers Kapitel og Ingemund og ved paa Kjettervis at vise Ringeagt mod de apostoliske Befalinger „snarere have opført sig som Folkeforførere, end som Præster", saa skulde de offentlig i Stavanger og i deres Kirker og paa andre passende Steder paa Søn- og Helligdage under Klokkeringen og tændte Lys (pulsatis campanis & candelis accensis) lyse Band over de nævnte Præster, indtil de havde gjort sig fortjente til Absolutionens Naade. Tillige skulde de paaminde deres Husfolk, Venner og Slægtninger, baade Klerker og Lægfolk, at de under Bandstraf ingen Omgang maatte have med de Bandsatte, hverken i Kirken eller udenfor, in cibo, potu, loqvela, emendo, vendendo, coqvendo, ignem vel aqvam eis dando" eller paa anden Maade have Noget med dem at gjøre. Ligeledes skulde de paaminde Biskop Arne under Suspensions Straf at gjengive Kapitlet den Tiende og Mere, som han havde frataget samme og at udlevere inden en Maaned Bægre, Bøger og andre Prydelser, som han havde frataget vor Frues Kirke. Ligeledes skulde de bandsætte dem, som havde taget Kapitlets Ved og endnu ei erstattet samme, nemlig Salemo den Tid „persona altaris beate virginis in ecclesia Cathedrali", Steinar scolasticus, Eirik bratt, Andreas Diakon, Thorstan (Thorstein), Bergus, Olaf Huat, Thorer fra Klostret, Bård fra Fjordene Lindager, (i Stjolds Pg.), Eirik Sapiens, Hakon, Sebernus (Sæbjørn) Slika, Sigvard Binsola, Ivar Smærnef, Olaf Ægd (fra Agder) Nerfe

[1] Under 6te April 1299 havde de anmodet Hr. Basse Guttormsson og hans Ombudsmænd i Stavanger at udlevere Kannikerne Nøglerne til det Hus, hvor det dem tilhørende Korn var i Forvaring. Thork. II, 233. D. N. II, 43. IV 50.

Askilsøn, Johannes Glop, Svein Fittil,[1] Bård de Firdi, Eindrid rundza og Gunnar de Lindangre[2].

Da Biskop Arne og hans Tilhængere ei heller denne Gang lode sig skræmme, men gjorde Indvendinger[3] og Biskop Arne endog bersøvede Eirik af Gand hans Præbende, maatte Arnes Dommere gribe til alvorlige Forholdsregler. Da paalagde de under 19de Juni 1299 Arnbjørn af Thjore og Thorkel Kolfa af Kinsarvik med apostolisk Myndighed at indsætte Eirik af Gand i det Embede, som var ham frataget, fordi han troligen havde udført det, Arnes Dommere havde paalagt ham, og var givet Ivar Steinridarson, der skulde befales under Excommunications Straf at vige samme[4]. Ved aabent Brev af s. D. indskærpede de de forrige Domme over Arne og bød ham som Følge deraf at overlevere Kapitlet alle de Beneficier og Rettigheder, som samme rettelig tilkom og deriblandt sætte Kannikerne i Besiddelse af Agrene ved St. Olafs Kirke i Stavanger, Udbyttet af dem, Blokken ved Domkirken, Gaardene Horn, Rossavik, Mjølhus og Ormstad med midlertidige Indkomster af samme[5]. I Tilfælde af Overhørighed skulde den verdslige Magt opfordres til at hjelpe og forsvare Kapitlet. Den Skjebne, som havde truffet Eirik af Gand og

[1] Thork. II, 234—240.

[2] D. N. IV, 45.

[3] Som sin Fuldmægtige havde han nu sendt udentvivl en i den kanonisk Ret kyndig Udlænding, Bartholemeus clericus de Polonia. Efter Oslo Domkapitels Vidnesbyrd ($\frac{2}{6}$ 1299) negtede han at svare paa de af Stavangers Korsbrødre Johannes og Ketil fremsatte Paastande, D. N. II, 47. Det foregaaende Aar qvitterede i Rente den romerske Kuries Procurator Nicolaus Gisonis Thorfinn Brige for 14 Skilling Sterling, modtagne i Salarium fra Stavanger Domkapitel. D. N. IV, 11.

[4] Da Eirik af Gand døde, førend Sagen endelig blev afgjort, befol Biskop Arne, strax han var død, Thord, Præst paa Some og Sira Halvard Præst paa Haa at tage til sig den Afdødes Breve (all bref hans open oc inlæst) og sørge for, at hans Bøger, Klæder og andet Efterladenskab ei underskydes, inden vi selv skifter mellem Kirken og Arvingerne. Dog tilstedede han, at den Afdøde, skjønt ulydig mod den hellige Kirke, maatte begraves ved St. Olafs Kirken. D. N. III, 48.

[5] se Dommen af 13de Juni 1298.

Frygt for Biskop Arnes Hevn synes at have gjort Præsterne i Thiore og Hjalmeland modvillige til at udføre det dem paalagde Hverv, thi under 19de Juni truede Arnes Dommere dem med Bandsættelse, i Tilfælde af frivillig Forsømmelse i at udføre deres Befalinger. Det synes imidlertid, at de 2 nævnte Præster have frygtet mere for deres Biskop, Arne, end hans Dommere; thi Thorkel af Kinsarvik nævnes ene som den, der 3die September 1299 oplæste for Arne de i Dommene nævnte Breve i Overværelse af Grev Jacob af Halland, Lagmand Sigurd af Randar og Hakon af Rif[1].

Imidlertid var Kong Eirik død i Bergen, 31 Aar gammel (13de Juli 1299) og var bleven efterfulgt af sin Broder, Hertug Hakon, der efter et kort Ophold i Nidaros, ledsaget af Erkebisp Jørund og Bergens Biskop Narve, drog til Oslo for ogsaa der at hyldes. Underveis opholdt han sig ved Hvitingsø i Nærheden af Stavanger; thi under 3die September bød han her, Eirik Bratt, Mester Steinar, Botulf Bygr, Thorbjørn Kofre, Pál a Haga, Klemet pentur, Ornulf Klerk, Aslak Sæsmeds-Son, Gunnar Anquilla og Bergthor Bannamula, der mod Pavens og Kongens Breve og lovligt Forbud havde frataget Stavangers Korsbrødre noget Korn, at møde for Kongen inden en Maaned for at svare for Ranet[2]. Sandsynlig har Biskop Arne nu ogsaa maattet gjøre Følge med Kongen, Erkebiskoppen og Biskop Narve til Oslo og der foreløbig gjøre

[1] Lagmand Sigurd paa Randar, Orm paa Valle, Thorlak paa Digradal, Einar paa Salten og Hakon paa Rif, kundgjorde, at Biskop Arne paa Thorkels Spørgsmaal vedgik, at det var efter hans Befaling, at Tiendekornet var taget fra Korsbrødrenes Agre, hvorpaa Thorkel fyntе Biskopen og oplæste for ham et aabent latinsk Brev, hvorved hang Hr. Thorsteins, Biskop i Hamar, og Hr. Bårds, Abbeds i Hovedø Segl. Brevet blev derpaa oversat paa Norsk, og det lod, at Arne Biskop under Bands Pine inden en Maaned skulde gjengive Korsbrødrene deres Korn, udbetale dem Hælften af Testamentgaver og iøvrigt ei forulempe dem, og hvis han gjorde det, skulde han falde i Band. De kundgjorde videre at de havde hørt, at Thorkel for Folket i Mariekirke oplæste det Brev, som Dommerne havde sendt ham og hans Tilhængere (hans cuppanon). D. N. 2, 48.

[2] D. N. II, 48. See Side 33 Anm. 3.

Ende paa den lange og forargelige Strid; thi vel vidste han, at den nye Konge var Kannikerne bevaagen, og af hans Stevning paa Hvitingsø, at gjemt ei var glemt. I Oslo bekjendtgjorde ogsaa Erkebiskop Jørund og Biskop Narve i Bergen, ved deres Brev af 13de November, det Forlig eller Compromis, som samme Dag var sluttet mellem Biskop Arne og Stavangers Kapitels Fuldmægtige, Korsbrødrene Jon og Ketil, hvorved de havde overdraget de af Paven udnævnte Dommere, Eyvind Bisp i Oslo, Thorstein, Bisp i Hamar og Bård, Abbed paa Hovedøen, til Opmænd i deres Strid og lovet at underkaste sig deres Kjendelser i Ét og Alt[1].

Et Par Uger derefter, nemlig 1ste December 1299, afsagde derpaa Biskop Eyvind og Abbed Bård[2] i Bispens Consistorium i Oslo saadan Dom: at alle forhen faldne Domme og Bandsættelser for og paa begge Parter skulde være ophævede, Abbeden af Utstein skulde give de Bandsatte Afløsning, Biskoppen skulde ei forhindre Kannikerne at nyde deres Beneficier og ophæve alle Suspensioner. Finns Tiende og de omstridte Agre skulde tilhøre Kannikerne, Beneficiernes Bortgivelse (collatio beneficiorum) skulde ske ved Bispen saavel i Kathedralkirken og Byen, som paa Landet med Kapitlets Samtykke, alle Beneficier, som vare bortgivne siden Trætten opkom, skulde de beholde, som havde faaet dem; hvad der blev skjænket ved Testament, for at Aartider (anniversaria) høitideligholdes aarlig, skulde halvt tilhøre Biskoppen og halvt Kapitlet, undtagen, naar i Testamentet udtrykkelig stod, hvad hver skulde have; Kannikerne skulde have ligesaa store og gode Voxlys, som forhen, Tavlerne skulde fra Kirken altid bringes ind i Kapitlet. Hvad der iøvrigt er uafgjort, skal i Venlighed paadømmes første Retsdag efter næste 15de Mai, hvortil Parterne stevnes.

[1] D. N. VI, 51.

[2] Dommen af 1ste Decbr. 1299 paa Latin findes i D. N. VI, 53. Samme Aar fulgte han Kongen paa hans Tog til Danmark; thi han var med at udstede Kongens store Gavebrev til Mariæ Kirken i Oslo 8de Juni 1300 i Dykers ved Gautelven. Et Exemplar af Gavebrevet skulde opbevares paa Akersnes, det første Navn paa Akershus. D. N. I, 84—86.

Uagtet dette Forlig maa det dog ei have gaaet let med Opgjørelsen mellem de stridende Parter, thi under 1ste Juni tog Kong Hakon Korsbrødrene i Stavanger, deres daglige Svende og Gods, Tiende o. m. i sin kongelige Beskyttelse, saalænge de bleve ham tro[1]. Den 14de Juni 1300 dømte de pavelige Dommere Biskop Eyvind af Oslo og Bård, Abbed af Hovedø, at de 4 Præster, Aslak, Biskopsbroder i Hundvog, Vilhialm paa Hølle, Petr paa Fister og Thord paa Some, hver skulde bøde 6 Mark bedste Penge til Sigurd Lagmand paa Randar, Arne paa Vold, Thorlak i Digradal, Thrond i Hundvog og Einar paa Kiosarvik, fordi de nævnte Præster havde bansat disse, paa Grund af, at de efter de pavelige Dommeres Befaling toge ud af Biskopegaarden det Korn, som Arne med Vold lod tage af Korsbrødrenes Agre[2].

At den endelige Opgjørelse af en saa langvarig og heftig Strid, hvori saa Mange vare interesserede, og Lidenskaberne vare satte i saa heftig Bevægelse, var forbunden med mange Vanskeligheder, er let at begribe. Striden blussede atter op. Omtrent paa denne Tid synes det, at de mest anseede Mænd paa Stavangerkanten have forenet sig for om muligt at mægle i Sagen. Der findes nemlig Brudstykke af et Brev, udstedt af Merkesmanden Sgmund af Hestbø paa Finnø[3], Sgmund af Byre (i Hjalmeland) og Sigurd af Randar[4] hvori de paa Biskpens Vegne tilbøde Korsbrødrene Klæp paa Jedern og Skrattaland paa Østre Agdir for den Tyngsel og Skade, som Biskpen havde tilføiet dem, men at de svarede, at de vilde, at han skulde først gjøre det, som først var dømt at skulle gjøres, nemlig gjenkalde alle de Domme, som han havde givet mod dem, siden deres Trætte begyndte og udbetale de 12 Mark, som efter Kong Magnus's Testament tilkom dem. Vilde Biskpen det, skulde de

[1] D. N. 1, 82.

[2] D. N. IV, 56.

[3] D. N. IV, 57. Sgmund Sigurdarson var sandsynlig Sønneson af Lendermanden Bårdr af Hestbø, der fulgte Hakon den Gamle paa hans Tog til Skotland, blev Ridder og Rigsraad, samt Fader til de berømte „Finnøriddere, Finn og Ivar Rosva.

[4] Sigurd Ormsson. Saml. 1, 134.

med andre gode Mænd tage hans Tilbud under Overveielse[1]. Under 18de Decbr. 1301 befoel de pavelige Dommere Eivind og Bård fra Oslo de bergenſiſke Korsbrødre, Petr Mata og Nicolaus Pita, at forføie ſig til Stavanger, hvor Biſpen og Kapitlet vare geraadede i endnu større Stridigheder, end før, og under Bands Tvang nøde Biſkop Arne og hans Kapitel til uden Omſvøb at efterleve den mellem dem affagte Dom[2]. Dette er det ſidſte Dokument, ſom er opbevaret om denne lange og forargelige Kirkeſtrid, der danner et ſørgeligt Sideſtykke til en lignende og endnu heftigere, der ſamtidig førtes mellem Erkebiſkop Jørund i Nidaros og hans Kanniker omtrent i ſamme Anledning. Der førtes paa begge Steder en voldſom Kamp mellem Biſperne, der nu ſom før vilde ſtyre uafhængig af deres Korsbrødre, og diſſe, der ſtræbte efter at forøge deres Indkomſter og nøde Biſperne til at tage dem med paa Raad ved alle kirkelige Anliggender. Det var en Kamp mellem Monarchi og conſtitutionel Forfatning. I Stavanger var imidlertid Kampen meer perſonlig og ſmaalig. I Nidaros, hvor meer begavede Perſoner optraadte, og Forholdene vare mere ſtorartede, var det mere en Princippſag, ſkjønt heftige Lidenſkaber ogſaa her gjorde ſig gjeldende.

I Stavanger understøttedes Kannikerne mod Biſpen af Kong Hakon V og den verdslige Magt; i Throndhjem understøttedes derimod Erkebiſpen af Kongen mod de mægtige Kanniker[3].

I Aaret 1301 viſiterede Biſkop Arne paa Kormt, hvor Præſterne paa Avaldsnes, Bø, Torveſtad og Akre aflagde for ham Kirkeregnſkaber[4]. Næſte Sommer træffe vi ham i Stavanger, hvor Arnfinn, Abbed i Utſtein, Iſak Gautaſon i Talgø, Sgmund Merkesmand i Heſtbø, Sgmund i Byre og Sigurd paa Randar, de anſeeligſte Mænd paa denne Kant af Landet, kundgjorde (2 Juni 1302), at de vare tilſtede

[1] Thork. 2, 187. Saml. 2, 173 henføre dette Brev uden Aarstal til 1296, men Udgiveren af D. N. IV, 57 rettere til 1300.

[2] D. N. IV, 59.

[3] Om Erkebiſp Jørunds Strid med ſit Kapitel ſee Schønings Beſkrivelſe over Throndhjems Domkirke. 246 fgg.

[4] D. N. IV, 57. Præſterne hedte Bård, Sigurd, Vidar og Hakon.

i Hr. Biskop Arnes Maalstue, da Sira Jon paa Korsbrødrenes Vegne oplæste et aabent Brev fra Kong Hakon, hvori han skjenker Korsbrødrene i Stavanger de Tomter, som ligge i hans Almenning østen fra Mariæ Kirkegaard. Han fremsatte ved samme Leilighed Domkapitlets Fordringer i Henhold til de pavelige Dommeres Kjendelser og mindede Biskoppen om, at han skulde tilbagekalde de Domme, som han havde fældet over flere af Korsbrødrene, skulde stille lovlig Borgen for 60 Mark brændt, som vare tildømte Sira Ketil og dem, og krævede de 12 Mark Penninge, som efter Kong Magnus's Testament tilkom dem. Forøvrigt lagde han Brødrene og alt deres Gods under pavelig Beskyttelse og Værn. Samme Dag hørte de Biskop Arne erklære, at hans Formand Biskop Thorgils gav Nasargard til sin Frænde Korsbroder Thorgeir og sin Maag Sigurd Tambalda [1].

Nogle Maaneder senere træffe vi den nu alderstegne Biskop i Oslo, hvor han deltog i det Høvdingsmøde, som 16de September 1302 vedtog eller udstedte de bekjendte Forordninger om Rigsarvefølgen og Formynderskab af et Rigsraad af 12 Mænd i Tilfælde af Thronarvingens Mindreaarighed. Samme Dag udstedte Biskop Arne i Oslo et Brev, hvori han tilstaaer alle Bodfærdige, som aarlig paa visse Festdage besøge Skygthveit (Skibtvet) Kirke i Oslo Biskopsomme eller rækker den hjelpsom Haand, 40 Dages Aflad [2].

Det følgende Aar (1303) døde den stivsindede og trættekjære Biskop Arne, efter at han i 26 Aar havde siddet paa Stavangers Biskopestol [3].

[1] D. N. IV, 60. Ved et Brev, dateret Oslo 19de Febr. 1298 skjenkede Hertug Hakon Korsbrødrene i Stavanger en Tomt til Gaard, øster paa det Sted, hvor deres Stue stod, ned fra Kirkegaarden lige til Bekken og fra Gaarden til Hospitalsageren frem til Gaden ved Svithuns Kirkegaard. Hr. Basse Guthormsson, Hertugens Sysselmand, til hvem Brevet var stilet, fik Befaling at lade Tomten opmaale og gjøre Indberetning derom til Hertugen, under hvis Hertugdom Stavanger laa, D. N. III, 41 se S. 28. Basse omtales senere som Sysselmand i Bergen. D. N. 1, 122.

[2] D. N. 1, 87.

[3] Islandske Annaler ad 1303. — Samme Aar døde den ene af hans Dommere, Biskop Eivind, og det følgende Aar den anden Biskop Thor-

Medens Arne var Biskop kom Kirken ved Gaver i Besiddelse af adskilligt Jordegods; blandt hvilket følgende:

Anbjørn paa Heimnes testamenterede henved 1280 til Svithuns Kirke 6½ Maanedsmatsbol i Myolhus og 2½ i Ormstad i Klæp Sogn, Halvdelen for Gravsted og Halvdelen til Korsbrødrene, mod at de skulle holde Sjelemesser o. m. over ham. Han skjenkede desuden Gaver til St. Olafs Kirken, Marie Kirken, Peters Kirken og Martins Kirken i Stavanger, desuden til Utstein, Jalsa Kirke, Sæbiar Kirke, Nesja Kirke, Hindar Kirke og Stannar (Strand?) Kirke. Tilstede vare ved dette Testamente Hr. Arne Biskop, Sira Ingemund, Sira Petr Korsbroder. Hr. Haldor Koll, Hr. Baase o. F.[1]

Den rige og anseede Høvding Gaute paa Talgø (den Ældre, dræbt 1288)[2] testamenterede henved 1288 megei Gods og Penge til Kirker og Klostre i Bergens og Stavangers Bispedømme. Saaledes skjenkede han Olafs, Marie og Martins Kirken i Stavanger hver 1 Mark veiet, og til Svithuns

stein i Hamar samt Narve i Bergen. Samme Aar som Arne nemlig 11te Octbr. 1303 dode Pave Bonifacius 8de om hvem man sagde: intrabit ut vulpes, regnabit ut leo, morietur ut canis. Om sin fromme Formand sagde Bonifacius: si noster precessor Celestinus fecit miracula, nos faciemus mirabilia. Samtidig med Arne var den Tids lærdeste Mand, Roger Bacon, (doctor mirabilis) Lærer ved Oxfords Universitet, f. 1214 † 1294.

[1] D. N. 1, 63. Den oftere omtalte Ingemund overlevede sin Fiende Biskop Arne; thi 26de og 27de Januar 1305 gjorde han sit Testamente i Stavanger, hvori han skjenkede til Korsbrødrenes Kommune, hvad han eiede i Gaardene Hamar i Hysfjord, i Steinsland a Fattnes og i Barka, mod at man skulde heitideligholde hans og Fleres Aarstid. Til Exekutorer udnævnte han sin gamle Ven Biskop Ketil og Abbeden i Utstein. Han skjenkede til Kirken i Sione (Sjanero) et Maanedsmatsbol i Rækyianes, til fattige Mænd ½ Læst bedste Korn og til sin Frænde Eirik gest suffragia sanctorum (D. N. II, 66 og 67). Tilstede vare blandt andre Sira Jon Blande, Sira Onnulf og Sira Thorgyls. Den 16de Octbr. 1305 skjenkede hans Frænde Hallgeir Præst paa Skar og dennes Moder Brynildr 1 Maanedsmatsbol i Gaarden Hamar til St. Svithuns Kirke i Stavanger. D. N. V 49. Asolf Olafsson paa Fos skjenkede henved 1302 til Svithuns Kirken hvad hans Fader eiede i Rossavik. D. N. 1, 62 og Abbed Arnbjørn 12 Maanetsmatsbol i Horn. D. N. IV, 61. [2] Side 23.

Kirken gav han til Korsbrødrene 6 Maanedsmatsbol i Griotheim, mod at de skulde holde hans Aartid og lade ringe i Staden og om Byen[1].

XI.

Ketil 1304—1317.

Den 1ste Mai 1304 fremstillede viri discreti Jon Besseson og Hugi Vilhialmsson, Kanniker i Stavanger og Kapitlets Fuldmægtige, for Erkebiskop Jørund i Bergen den af Kapitlet udvalgte Hr. Ketil, bade „ydmygelig og indstændig," at han maatte stadfæstes, og foreviste hans Valgbrev[2]. De havde og Grund til at bede humiliter et instanter, thi den valgte Biskop var den under Arne som Kapitlets Fuldmægtige og Arnes Modstander saa ofte omtalte Kannik Ketil af Agadom, og Jørund havde ingen Grund til at ynde stridige Korsbrødre. Ketil blev dog antagen og samme Aar 25de October viet af Erkebiskop Jørund samtidig med Helge, der efter Eivind var valgt til Biskop i Oslo, og Arne Helgeson af Skalholt[3].

Et af den nye Biskops første og vistnok ikke letteste Hverv var at megle mellem Sognepresterne og Tiggermunkene. Disses Indgreb i Præsternes Forretninger og Indtægter havde ogsaa i Norge som overalt frembragt en heftig Strid, der snarere forøgedes end formindskedes ved Pave Innocents IVdes Bulle af 16de September 1246, hvorved han tager Tiggermunkene i Forsvar. Under 2den April 1304 befol Pave Benedict den XIte Biskopperne af Roskilde, Linkjøping og Stavanger at bestræbe sig for at bringe Enighed istand mellem Sognepræsterne paa den ene Side og Tiggermunkene paa den anden, med Hensyn til disses fri Prædikeret, Skriftemaal, portio canonica og qvarta episcopalis, og i Overensstemmelse med hans Constitution: „inter cunctas" strengt at paadømme de

[1] „at stadenom oc um bæum". D. N. II, 24.

[2] Tilstede vare Bjarne Lodinsson, Kantsler Ake og Snare Aslaksson D. N. II, 63. Pont. Ann II, 91. Den ovennævnte Hugo var uden tvivl den Hugo, Korsbroder i Stavanger, som Hakon V brugte som Sendebud i England.

[3] Annales regii ad 1304.

forskjellige Trætter per viam judicii uden Hensyn til ældre Bestemmelser, saa at Tiggermunkene ikke paa nogen Maade forurettedes af Sekulargeistligheden [1].

I Kampen med Arne havde Ketil og Korsbrødrene faaet Hjelp og Beskyttelse af Kong Hakon. Denne Hjelp gjengjeldte Ketil som Biskop, idet han den 30te Sept. 1303 afstod til Hakon, St. Olafs Kirke paa Avaldsnes, som denne nu omdannede til et af de 14 kongelige Kapeller og gjorde til en Kollegialkirke, hvem Kongen i sit Testament foruden forskjellige Kirkeprydelser skjenkede alle kongelige Indtægter af Kormt, indtil Kirkens Bygning var fuldendt [2]. Han gav vel ogsaa sit Minde til Oprettelsen af 3 andre kongelige Kapeller i sit Bispedømme, nemlig St. Peters Kapel paa Saurbø i Ryfylke, St. Laurentii Kapel paa Huseby paa Lister og St. Laurentii Kapel i Eikundasund [3].

Den 5te December 1305 var Ketil tilstede i Bergen, da Erkebiskop Jørund i Jonskirken sammesteds i Overværelse af Kong Hakon, Dronning Isabella, Eiriks Enke og Dronning Eufemia indviede Biskopperne Arne Sigurdsson af Bergen og Ingjald af Hamar. Ved samme Leilighed udstedte han et Dokument, hvorved han og Flere bekjendtgjøre, at Kong Hakon

[1] Nor. III, 3, 21. Langes Klosterh. 517, 2den Udg. 44, 331. Ved portio canonica forstaaes den Afgift af en Dods Formue, som skulde tilfalde hans Sognekirke, naar han ei lod sig begrave i den, og qvarta episcopalis var ¼ af alle Testamentgaver, hvorover Bispen havde Ret til at disponere in pios usus.

[2] Erkebisp Jørund og Arne electus i Bergen bevidnede 30te Sept. 1305, at Ketil i Bergen havde afstaaet Kongen jus patronatus til St. Olafs Kirke paa Avaldsnes. D. N. 1, 94.

[3] Pont. Ann. II, 101. Pave Clemens V bestemte 8 1308, at Provsten ved Apostelkirken i Bergen skulde være Formand for de 14 af Kongen og hans Forfædre stiftede kongelige Kapeller med Titel af magister capellarum regis og med Rettigheder, som let bragte Magisteren i Strid med Bisperne. Denne førtes med Heftighed mellem den første Magister Finn Haldorsson og Bergens myndige Bisp Arne. Sandsynlig har Hr. Finn ogsaa kommen i Strid med Ketil; thi 1309 $\frac{23}{11}$ tillader Arne Ketil i Bergens By at forlange sig forevist af Finn de Pavebreve, der skulle indeholde Rettigheder for denne over visse Kirker i Stavangers Bispedømme. D. N. 1, 100 og III, 89.

paa Kongsgaarden havde tilkjendegivet dem, at han havde modtaget sin Dronning Eufemias Medgift 3000 Mark brændt Sølv kølnisk Vegt, og at Hertug Waldemar af Jylland efter Aftale og Kongens Befaling deraf havde faaet 2000 Mark, samt at Dronningen efter Kongens Død skulde have Bygdøy ved Oslo umfram 200 Mark Rente[1].

Den nysindviede Biskop Arne var en Ven af Munkene og skrev derfor 3die Marts 1306 et Brev til Ketil, hvori han erklærer, at under den almindelige Nød, hvorunder Landet en Tid lang havde lidt, kunne Brødrene i Jonskirken (Augustiner-Munkene) ikke skaffe det Nødtørftige til Veie, uden ved Guds og gode Mænds Bistand, hvorfor hans Bøn til Bispen og til Lærde og Ulærde i Stavangers Bispedømme var, at de ville understøtte Overbringeren, Broder Aslak af Jonskirken efter deres Evne, da Munkene nu udsende ham med Bispens indtil 1ste Mai gyldige Tilladelse til at indsamle Gaver[2]. Det følgende Aar overvar Ketil det Provincialconcilium, som Erkebiskop Jørund havde sammenkaldt i Oslo den 6te og 7de Juli. Her bestemtes blandt Andet[3], at de foregaaende Erkebiskoppers, især Jons Anordninger, aarligen skulde oplæses engang i hver Domkirke og Hovedkirke, at hver Biskop paa Grund af den Uvidenhed og Mangel paa Studeringer, der fandt Sted i Klostrene, skulde udsøge nogle Personer af hvert Kloster til at forskikkes udenlands for at studere paa Klosterets, hvorvel tarvelig Bekostning, samt at Bispen skulde have nøie Tilsyn med Klosterne, hvor megen Uorden fandt Sted[4].

I Aaret 1307 ($\frac{2}{3}$[1]) bød Biskop Ketil Thomas Præst i Soknardal og Sigurd Præst at bandsætte Thorleif Karlsson, fordi han forholdt St. Svithuns Kirken 3 Maanedsmatsbol i

[1] Thork. an. 74. D. N. III, 69. Bygdøy kaldes nu Ladegaardsøen ved Christiania.

[2] D. N. 1, 96.

[3] Denne saakaldte Erkebiskop Jørunds 2den Statut findes i de gamle norske Love 3, 243.

[4] Saml. 2, 181—82. Om Klostrenes Tilstand hist. eccl. Isl. 1, 475. Langes Klosterhist. 163. Samme Aar tilskrev Hertug Erik i Sverige Ketil og de øvrige Medlemmer af Raadet om Jacob af Halland. Thork. analecta 77.

Gaarden Eikihamar. Samme Aar valgte Erkebisp Jørund auctoritate metropolitica Sira Eindrid Andressøn til Vicarius ved Holeims (Holme) Kirke med Annex Hargnarstad, da Stavanger Bisp denne Gang ved Forsømmelse havde tabt sin Kaldsret[1]. Aaret derefter var der af Erkebiskop Jørund berammet Provinsialconsilium i Nidaros, men just som Ketil og Biskop Arne i Bergen ($\frac{20}{3}$) stode færdige til at drage derhen, indlagde Kongen Forbud mod deres Reise under Fortabelse af deres Gods, Fribeder og Rettigheder, og bød dem at følge sig mod hans og Landets Fiender. Kongen lovede at paatage sig Ansvaret for denne Ulydighed mod Erkebispen, saameget mere som denne havde negtet at indstille Mødet, uagtet Kongen havde bedet derom paa Grund af Landets critiske Stilling. De maatte derfor istedetfor at drage til Nidaros følge Kongen paa hans Tog til Danmark og vare 17de Juli 1309 med at sætte deres Segl under Fredsforhandlingerne i Kjøbenhavn, hvor blandt Andet Hakon fik Nørrehalland som Pant for sin længe omstridte Mødreneary[2]. Ogsaa det følgende Aar, nemlig 1310, maatte han ledsage Kongen paa hans Tog og var med at underskrive et Kongebrev hvorved bestemtes, at al Trætte mellem Danske, Norske og Svenske skulde afgjøres efter Landsloven og en evig Fred blive mellem de 3 Lande. Forliget sluttedes i Helsingborg 17de Juli 1310. Kort efter modtog sandsynligvis saavel Ketil som de øvrige Bisper i Norden Pave Clemens Vtes Kaldelse til at møde paa det almindelige Kirkemøde, der holdtes i Vienne (fra 16de Octbr. 1311 til 6te Mai 1312). Samme Aars Høst, (26de November) finde vi Hr. Ketil i Bergen i Selskab med Eilif, som var valgt til Erkebisp efter Jørund, der var død, træt af Livet, 11te April 1309. Den omtalte Eilif reiste, ledsaget af Helge, Bisp i Oslo, og af Arne, Bisp i Bergen, til det nævnte Kirkemøde, der er bekjendt ved Ophæ-

[1] D. N. IV, 71, 73.

[2] D. N. 1, 106. Hvitfeldt 1, 345. Thork. anal. 149. Torf. 4, 429. Samme Aar var han i Bergen, hvor han enedes med Fru Ingeborg paa Fit om Opbyggelsen af Brystet i Finno Kirke, som skulde koste 40 Mark, hvorfor hun pantsatte til Stavangers Domkirke 10 Maanetsmatsbol i Bjarge paa Finno. D. N. IV, 79.

velsen af Tempelherreordenen og ved, at en ny Tiende paa 6 Aar af alle geistlige Indtægter vedtoges til Understøttelse af et Korstog mod Kirkens Fiender i Østen[1]. Et sørgeligt Bevis paa Sædelighedens Tilstand i Norge er det, at Pave Clemens V i Avignon ($\frac{2}{7}$ 1311) maatte tillade den nyvalgte Erkebisp at fritage 100 Personer, avlede af ugifte Forældre, og 40 Præsteſønner for Mangelen ved deres Fødsel, saa at de kunne befordres til alle geistlige Embeder[2].

1311 12te Marts bød Pave Clemens V Erkebiskoppen og Biskoppen, i hvis Stifter Kongens Kapeller findes, at forsyne Kapellernes Magister Finn, hans Eftermænd og Præster med hellig Olie, paa Opfordring atter indvie deres profanerede Kirker o. m.[3]. Samme Aar den 24de Februar kundgjorde Korsbroder Widar Steinarsſon og Flere, at Biskop Ketil kjøbte for 4 Læster Korn og 2 Kyr et Maanedsmatsbol i Gaarden Lofre i Jalsa af Fru Ragna Hakonsdatter. Da gjaldt et Pund Korn 3 Løber Smør i Handel mellem Mand og Mand[4].

2 Aar senere ($\frac{3}{1}$ 1313) optog Ketil Gunvor Olafsdatter i Provent i Bispegaarden. Hun gav derfor til St. Svithuns Kirke Gaarden Dollvin a Nædstrond. Blandt Betingelserne vare, at hun ei blot skulde have Hus i Bispegaarden men og Bordhold, som de have, der sidde tvert over for Bispen osv.[5] Dog det var ei blot Kvinder, men ogsaa Mænd, som Ketil tog i Forlog i Bispegaarden; thi 6te Febr. 1315 kundgjorde Gaute Isaksſon paa Talgø, Eirik Ogmundarsſon, Korsbroder, Gudbrand

[1] For at ordne Indsamlingen af den bestemte Tiende sammenkaldte Erkebiskop Eilif et Provincialconcilium i Nidaros, fra 24de Nov. til 1ste Decbr. 1313, hvilket Ketil dog ei overvar.

[2] D. N. VI, 75.

[3] D. N. I, 115, 116.

[4] D. N. II, 92. 1311 $\frac{3}{4}$ gav Lagmanden i Ryfylke Eivind Guttormsſon Afskrift af et Mageskifte med Fru Ragna Hakonsdatter paa Opprestad, hvorved hun overdrog sin Datter Ingeborg 5 Bol i Lofre mod 3 Bol i Bø og 2 i Sandvin. D. N II, 93.

[5] Contrakten findes i D. N. II. 101 og vare da overværende blandt Andre Sira Hughi Vilialmsſon, Hakon Haldorsſon, Eirik Ogmundasſon Biorn Joressſon, Vidar Steinarsſon, Orm Hallgeirsſon og Torstein Korsbroder i Stavanger o. F. Eirik er vel den samme som ellers nævnes Eirik Gestr og Bjorn er vel Bjorn paa Thorp. D. N. IV, 79 og 82.

Præst notarius og Thorbjørn Thostason, at de i Maalstuen i Bispegaarden havde været tilstede, da Salmund Styrmerssøn, Klerk gav til St. Svithuns Kirken 2 Maanedsmatsbol i Gaarden Noting i Helgheims Sogn (Søndfjord) mod frit Bordhold[1].

Medens Ketil var Biskop, blev der ført en langvarig Proces om Laxefisket ved Faxstad i Suldalen, hvori Bispen maatte optræde som Dommer og Mægler. Biskop Arne havde skjenket Faxstad til Stavanger Korsbrødre 1283, men Halsnø Klosters Bønder paa Faxstad havde tilegnet sig en Andel i Fiskeriet, som Korsbrødrene ansaa for ulovlig, hvorom Sag reiste sig i Aaret 1305. I Fasten dette Aar kundgjorde Ketil, at Broder Eirik i Halsnø Kloster lovede, at Abbed Jon eller hans Ombudsmand skulle møde paa Faxstad næste 15de Mai for at svare til Stavanger Korsbrødres Klage, men da hverken Jon eller Nogen for ham mødte[2], saa tildømte samme Dag Sigurd Lagmand i Ryfylke og Agdir Korsbrødrene i Stavanger Fisket frit og uhindret, samt ilagde Abbeden alle Omkostninger, en Dom som Kong Hakon V (⅝ 1306) i Konghelle stadfæstede[3]. Nogle Aar efter begyndte Trætten paa ny. Den 21de September 1310 tilskrev Ketil Abbed Eirik og hans Brødre i Halsnø, at hans Korsbrødre havde klaget for ham, over at Abbeden havde draget deres gamle Trætte om Suldalsfisket fra Kirkens under Lægmænds Dom. Bispen paalægger dem at ophøre med slig Ulovlighed og forbyder Alle at dømme i Sagen, da Dommen tilkommer ham, og stævner Abbeden eller hans Fuldmægtige til at møde paa Sand 30te September derefter for at bevise sin Ret til Fisket[4]. Samme Dag nemlig 30te September sendte Sigmund i Krosstuku i Stavanger og Bård Præst i Hølle, et Brev, hvori de vidne, at Stevningen er forkyndt Abbens Ombudsmand paa Sand i Suledal[5]. Halsnø Klosters

[1] D. N. IV, 103.
[2] D. N. IV, 64.
[3] D. N. IV, 68.
[4] D. N. IV, 83.
[5] D. N. IV, 83. Hertil kom en anden Sag. 3 Munke fra Halsnø Kloster havde overfaldet og skammelig mishandlet Bonden paa Faxstad

Abbed vilde hverken møde eller antage Bergens Biskop til Voldgiftsmand, som Stavangers Korsbrødre tilbøde, idet Stavangers Ombudsmænd, blandt hvilke Korsbroder Hakon Haldorssøn oplæste for Abbed Eirik og hans Brødre i Halsnø en Fremstilling af Striden om Faxstads Fiske, og forlangte at Klostret skulde deltage i Udgifterne[1] men derimod skjød han Sagen til Kongens Dom. For at undgaa denne ulovlige Appel til Kongen henvendte Kapitlet sig til Erkebispen; thi 17de November 1316 befol Biskop Ketil Presterne i Vikedal og paa Sand at følge Kapitlets Udsending Sira Eirik til Halsnø for der at oplæse Erkebiskop Eilifs Brev, samt udstede Vidnesbyrd, om hvad der i denne Anledning og iøvrigt forefaldt[2]. Enden paa denne langvarige Sag blev, at Ryfylkes Lagmand Jon Thorsteinsson (16de Juli 1322) tilkjendte Kapitlet i Stavanger, Abbeden i Halsnø, Suldølerne og Præsten i Suldalen Ret til at fiske i Elven hver paa sit Land, men Ingen maatte bygge Noget ud midt i Fossen[3].

Inden denne Rettergang blev sluttet var Biskop Ketil død 1317[4].

og Familie, fordi han var Klostret imod. Den Mishandlede klagede til Bispen, som lod stævne Voldsmændene, men da hverken de eller Abbeden, som havde borget for dem, mødte, bleve Voldsmændene idømte en svær Pengemulkt (den 26de Febr. 1311) af Dommerne, som blandt Andre vare Biskop Ketil, Hr. Guttorm Helgason, Sira Bård paa Vanesyn. (D. N 4, 86). 14de Oktober 1313 bød Hakon V Abbeden og Brødrene inden ½ Maaned at efterleve Ketils Dom over de Mænd, som havde mishandlet Hafer Gunleiksson og Familie. (D. N. 4, 101, 103). Da Abbeden sad Dommen overhørig udstedte Hakon i Tønsberg (1313 $\frac{23}{7}$) en Befaling, at Abbeden skulde opfylde Dommen og Gaute Isaksson den Yngre og flere af Hakons haandgangne Mænd i Stavanger meddelte et Transscript af Kongens Brev. Om Mishandlingen o. m. se D. N. VI, 86. Langes Klosterhist. 2 Udg. 363.

[1] D. N. IV, 108.

[2] D. N. IV, 108, 113.

[3] D. N. IV, 144. Nærmere Efterretning om denne Proces findes i Langes Klosterhistorie 562—570 og D. N. IV, 58. 113. 360. 364. Abbed Eirik i Munkelif havde allerede paa Hertug Hakons Bud tildømt Sands Kirke Fisket langs Kirkelandet 29de Juni 1294. D. N. II, 31.

[4] Han døde sandsynlig ud paa Høsten; thi 23de April kundgjorde 5, Mænd, blandt hvilke Hakon Haldorssøn, Vidar Steinarssøn.

Biskop Ketil synes ei heller at have kunnet undgaa Strid med Kannikerne, hvis ivrigste Forkjæmper mod Arne han havde været, thi 5te Octbr. 1307 bekjendtgjorde Finn, Provst ved Apostelkirken i Bergen o. Fl., at de i Prædikebrødrenes Kloster hørte, hvorledes Magister Eirik paa Opfordring af Jon Hedinsson, Korsbroder i Stavanger, gav følgende Forklaring over, hvad der var Skik og Brug i Stavangers Kirke, med Hensyn til hvad Kongen offrede, naar han opholdt sig der. Han erklærede, at hvad Kongen offrede i norsk Mynt, tilfaldt efter gammel Vedtegt, Kapitlet. Angaaende Sterling eller Gros de Tours var Intet bestemt, men Guld, arbeidet Sølv og kostelige Klæder tilhørte Biskoppen[1].

Medens Ketil var Biskop, (nemlig 1310 $\frac{2}{8}$) valgte Thorgeir Petersson paa Spånheim sit Hvilested i Svithuns Kirke og skjenkede ved den Leilighed i sit Testament Gaver til Stavangers Kirker, nemlig St. Svithuns 2 Mark brændt, Marie, Olafs og Martins Kirker hver 1 Mk. forng. og Korsbrødrene ved Domkirken 1 Mark brændt til Indskrivning af hans Navn[2].

XII.

Hakon I Haldorsson. 1318—1322.

Som Ketils Eftermand nævnes først 16de Juli 1318 Hakon, som udentvivl er den stavangerske Korsbroder Hakon Haldorsson, som oftere nævnes i Dokumenter under den foregaaende Biskop[3].

Korsbrødre i Stavanger og Gudbrand aat Salostuku, at en Kolbein testamenterede Aſknes i Vikøer til Stavanger Domkirke og derfor af Ketil fik Plads, saa længe han levede, paa Kjertesvendenes Pall i Stavangers Bispegaard, og 30te Juli kundgjorde den omtalte Gudbrand, Sira Þorgyls a Sola og 2 andre Mænd, at Ketil indløste en Part i Gaarden Nes i Suldal. D. N. IV, 114 og 115, 138.

[1] D. N. I, 100. „de Turonensibus grossis.“ en fransk Myntfort.

[2] D. N. IV, 81. Han var Søn af Ridder Peter Petersson og Fru Sunniva Brynjulfsdatter.

[3] Kevser II, 173. D. N. IV, 112. Saaledes hængte 1310 $\frac{2}{8}$ Korsbrødrene Sira Hakon Haldorsson og Bjørn Thoresson Kommunets Segl under et Testament. D. N. III, 91.

Samme Aar i Juli deltog han i et Bispemøde i Oslo, hvor han tilligemed de øvrige Bisper udstedte en latinsk Oversættelse af et Mageskifte mellem Mariæ Kloster i Oslo og Hovedø Kloster[1]. I samme Maaned finde vi ham med Landets øvrige Bisper og Høvdinger samlede i Tunsberg hos Kong Hakon V, som her udentvivl raadslog med dem om Stats-Anliggender i Sverige, hvor der paa den Tid førtes en heftig Borgerkrig efter hans ærgjerrige Svigersøn Hertug Eriks Mord, og hvor hans unge Datter paa samme Tid var midt inde i Krigens Redsler. Den 16de Juli 1318 finde vi nemlig, at Mag. Nicolaus Sighuatsson, Kannik i Upsal, der tillige var Pavens Sendebud i Sverige, i Præmonstratensernes Kloster (St. Olafs) i Tunsberg personlig foreviste Erkebiskop Eilif i Overværelse af Biskop Hakon og flere troværdige Mænd et pavеligt Brev i Original, over hvilken Handling blev optaget et Notarial-Dokument, der indeholdes Afskrift af Brevet[2]. I samme overdrager Pave Johan XXII Nidaros's Erkebisp og 2 svenske Bisper at værne om den upsalske Kirkes Tarv og Friheder under de forhaandenværende Uroligheder. 6 Dage senere var han endnu i Tunsberg; thi den 22de Juli var han med at slutte et Forlig med Hamburgernes Befuldmægtige, hvorved Hamburgerne fik Frihed til at handle paa Norge, som andre Udlændinger[3].

Den 8de Mai 1319 døde den brave og dygtige Kong Hakon V i Tunsberg og efterlod Riget til sin treaarige Dattersøn Magnus Eriksson dog under et Formynderskab, som han selv havde anordnet. I det Høvdingemøde, som kort efter Kongens Død holdtes i Oslo i Juni Maaned, var Biskop Hakon ogsaa tilstede, og var med at underskrive den merkelige Valgact, hvorved den unge Magnus erklæredes for Sveriges og Norges Konge. Som Bevis paa, hvor stor Tillid man havde til Biskop Hakon, kan anføres den Bestemmelse i samme, at hvis de Svenske brøde denne Dagthingning, skulde Erkebispen i Nidaros

[1] D. N. IV, 119. D. Mag. 1, 328.
[2] Saml. 2, 190. Keyser's Kirkehist. 2, 189.
[3] D. N. VI, 100. Rettelse 903.

og Biſpen i Stavanger have fuld Magt til at belægge Sveriges Riddere o. F. med Interdict[1]. I den Forſamling af Rigets Prælater og øvrige Stormænd, ſom 23de Auguſt vare ſamlede paa Bagahus (Bahus) for at modtage den nyvalgte Magnus, var ogſaa Hakon tilſtede og fulgte derfra med til Tunsberg, hvor den 26de Auguſt Magnus paa Haugathing toges til Konge[2]. Ligeledes var han tilſtede paa det Provincialconcilium, ſom ſamtidig med et Høvdingemøde var ſammenkaldt til Bergen den 24de Juni 1320, hvor den unge Kong Magnus ſandſynligen blev hyldet.

Dette merkelige Biſpemøde, hvori ſamtlige norſke Biſper og 2 fra Skatlandene deltoge, udſtedte under 9de Juli ſamme Aar vigtige Beſtemmelſer, der bære Navn af Eilifs 2den Statut. Blandt diſſe ville vi her kun fremhæve følgende:

„Alle foregaaende Biſkoppers Forordninger om Troens Beſtyrkelſe, om Kirkefrygt for de hellige Ting og om gode Sæder ſtadfæſtes, men alle ulovlige Bandſtraffe (bannspinur), Suſpenſioner og Interdikter, ſom ere beſtemte af tidligere Biſkopper, tilbagekaldes.

Alle Klerker ſkulle holde ſig fra Strid og Trætte og al Uſædelighed og holde ſig til Dyd og Guds Tjeneſte, ſom deres Stand tilkommer. Enhver Præſt ſkal afholde ſig fra Frilleliv (o: ſkille ſig fra deres Huſtruer). Sognepræſterne ſkulle underrette ſine Sognefolk om Adfærden ved Daaben for det Tilfælde, at man ingen Præſt kan faa. Al Slags Frilleliv er forbudt. Hver, ſom har feſtet ſig en Kvinde efter Guds Lov, ſkal holde Bryllup med hende inden 12 Maaneder efter Feſtemaalet, dog ſaaledes, at det bliver lyſt i Kirken tre Søndage før Brylluppet. De Børn, ſom avles efter en ſaadan Lysning, ere at betragte ſom egtefødte, om end Hindringer for Egteſkabet ſiden aabenbares, hvorimod, hvis Lysningen ei er forudgangen, Børnene ere uegte fødte. Præſten ſkal være tilſtede hver Tid, han lovlig bliver kaldet, for at døbe Børn eller til ſyg Mand. Dog ſkal Præſten hentes ordentligen, hvad enten han er til Lands eller Søes, med Heſt baade

[1] Saml. 1, 27. [2] Saml. 2, 191.

frem og tilbage, eller med Baad, saaledes at han ei selv behøver at roe. Presten skal lyse for sit Sognefolk, at hver Mand og Kvinde i det mindste een Gang om Aaret gaae til Skrifte for sin Sognepræst og kun med dennes Tilladelse for nogen Anden. Han skal underviise sine Skriftebørn, om hvorledes de retteligen skulle gaae til Skrifte. Han skal opmuntre den Skriftende til at afholde sig for Fremtiden fra de skriftede Synder, og hvis han med Anger lover Forbedring, skal Presten sætte ham Pønitens (skrift), lægge Haand paa hans Hoved og udsige Absolutionen: Et ego absolvo te auctoritate domini nostri Jesu Christi et beatorum apostolorum Petri et Pauli et officii mihi commissi ab iis peccatis, qvæ confessus es, et ab omnibus aliis, qvæ oblitus es, in nomine patris et filii & spiritus sancti. Amen. Alle Præster, som have Kirker efter Guds Lov og have taget Sjele-Forsørgelse af Biskoppen, have fuld Magt, hver i sit Sogn, til at sætte Skrift og løse sine Sognemænd fra alle lønlige Synder, som de skrifte for ham. Dog anføres Tilfælde, da Afløsning kun meddeles af Bispen. Presten skal holde Messeklæder og Alterklæder og alt, hvad som hører til Gudstjenesten, reent. Hvad der af indviede Klæder eller Redskaber er udslidt, skal brændes i Kirken og Asken lægges under Altergulvet. Enhver skal begraves ved sin Sognekirke, med mindre han frivilligen har valgt sig Gravsted ved en anden Kirke. — Aabenbare Aagerkarle, Kjættere og Selvmordere skulle ei jordes paa Kirkegaarden, med mindre Biskoppen selv tillader det. De Kirkekjør, som tilhøre Prestebordet, skal overleveres til Eftermanden. Af enhver Jordens Grøde skal Tiende svares i det Sogn, hvor den voxer, hvor saa Eieren opholder sig.

Alle Geistlige (lærdir menn) skulle opføre sig sømmelig og vogte sig for al Slags nye, iøinefaldende Moder i Klædedragt, baade hvad Snit og Farve angaaer. De skulle i Overklæder have eensfarvet Tøi, dog ikke gult, grønt eller rødt, sit Skjeg og sin Krone (Isse) skulle de lade rage, saa ofte som behøves, og have Haaret rundt afskaaret om Hovedet saa kort, at Ørelappen sees, eller og bøde een Mark. Alt usømmeligt

Erhverv er dem forbudet, navnlig at indkjøbe noget for igjen at sælge det dyrere. De skulle ei tage Ombud af Lægfolk til nogen Sagførsel eller møde paa Stevne for Lægmands Dom osv. Det er Presterne forbudet under Suspensions Straf at synge Egteskabs-Messe (pusanar messa) for Enker, naar de giftes; det maa kun skee for Jomfruer.

Presten maa ikke, under Bands Straf, forud gjøre nogen Handel eller noget Vilkaar eller kræve Betaling for Egtevielse (pusan), Begravelse, den sidste Dies Meddelelse (olean) eller for nogen prestelig Tjeneste; thi enhver er skyldig at yde dette uden Tingen (kauplaust). Men efterat det er forrettet, maa han kræve gammel Skyldighed (forn skylda) og modtage med Tak, hvad Enhver godvilligen vil give. Alle Hovedprester og Kapelprester, som have Sogn, skulle prædike Troen (telja tru) for sit Sognefolk hver Søndag. Hovedpresterne skulle under Straf af Suspension fra Embedet selv synge Messe, navnligen paa alle Høitidsdage og høre sine Sognemænds Skriftemaal, lige saavel som Vikarier. Presten, som synger Messe, skal selv blande Vand med Vin i Kalken, men ikke Klerken; der skal være meer Vand end Vin. Ingen Præst skal tillade at sætte i Kirken Kister, Husgeraad eller Skibredskab. Det er ei Lægmand tilladt at staae i Koret hos Klerkerne, medens disse forrette Gudstjenesten, undtagen dem alene, der læse og synge med. Hver Geistlig, som bliver nævnt til Prestemøde, indfinde sig forfaldsløst eller bøde Biskoppen tre Mark — Hovedpresterne skulle nævne Geistlige til at fare og til at sidde hjemme, saaledes at heri vexles, og skal hver Hovedpræst, som undlader at nævne Præster til Prestemødet hvert Aar, naar Prestemøde skal være, bøde, som før sagt, og ligesaa, hvis han ei indfinder sig selv, saafremt ikke gyldigt Forfald volder hans Udeblivelse, og da nævner han en af de Kapelprester, som nærmest ere, til at møde for sig for den Gang. Enhver Præst skal have med sig til Synoden Stola, Haandbog og Overkjole (yfirsloppr). Mødet holdes i Kathedralkirkens Kor under Biskopens Forsæde. Hvo, som aabenbarer Sager forhandlede paa Mødet, hvilke Biskoppen vil have hemmelig-

holdt, han bøde 3 Mark til Biskoppen og være suspenderet ved selve Gjerningen fra Indtægt og Embede i 6 Maaneder; Biskoppen skifte Boden mellem de Fattige.

Den Præst, som bryder hvad Biskoppen vedtager paa Præstemødet, og de Geistlige der enes om, bøde 3 Mark. Hovedpræsterne ere skyldige, inden een Uge efter Hjemkomst fra Præstemødet, at underrette de Kapelpræster, som hjemme sidde i Herredet, om hvad der paa Mødet er blevet behandlet og vedtaget. Hvad heraf rører Lægfolket, det skal baade de, som vare paa Mødet, og de, som sad hjemme, lyse og forklare for sine Sognefolk i Kirkedøren inden en halv Maaned, efter at det bliver hver bekjendt og siden saa ofte, som det synes nødvendigt[1].

Medens Hakon deltog i Biskopemødet i Bergen, (nemlig $\frac{7}{7}$) var han med at kundgjøre, at Erkebisp Eilif foreviste en Sum af norske Kobberpenge, som han havde oppebaaret og nu vexlede i rent Sølv til Beløb 478 Mark 4 ß Sterling norsk Vegt[2]. Et Par Maaneder senere ($\frac{6}{8}$ 1320) gav han sit Minde til, at Abbed Erlend af Utstein solgte til Kannikerne Haaland og Fulavik for 13 Mark brændt og 17 Mark Engelsk for at faa sin Pavetiende betalt[3].

Samme Aar, som det nævnte Biskopsmøde holdtes i Bergen, nemlig 1320, stadfæstede Erkebiskop Eilif 2 nye Præbender ved Stavangers Domkirke, nemlig St. Michaelis og St. Laurentii, som Biskop Hakon af sit eget Gods oprettede[4]. Det følgende Aar indviede efter Erkebiskops Eilifs Commissorium den ivrige Audfinn, Biskop i Bergen, (Arnes Broder og Eftermand) og Hakon, den 28de Juli 1321 Abbeden i Holms Kloster, Grim Skutuson, siden Skurd eller Slagtergrim kaldet, til Bisp i Skalholt efter den brave Arne Aslakssøn, som var død under sit Ophold i Bergen. Dette var denne anseede og dygtige Biskops

[1] Disse merkelige Bestemmelser, der lader os gjøre Indblik i Kirkens Forfatning, Skikke og Mere, findes udførligen i de gamle norske Love III, 246—270 og 307 hist. eccl. Isl. I, 477 og Keysers Kirkehist. 2, 198.

[2] D. N. IV, 135.

[3] D. N. IV, 136.

[4] Pont. ann. II, 124.

sidste offentlige Gjerning. Vaaren 1322[1] døde han. Den 30te Mai 1322 ansøgte Stavanger Domkapitel, da Biskop Hakon „præmature“ (for tidlig) var død og der var Mangel paa Præster, Biskop Audfinn om at vie 3 Diakoner, som af Kapitlet vare prøvede. Samme Aar døde ogsaa Biskop Helge i Oslo og Holes gjøve Biskop, Audun Raude, under et Besøg i Nidaros. I denne Biskops Tid erhvervede Kapitlet sig adskilligt Jordegods[2].

XIII.

Eirik II. 1322—1342.

I Aaret 1322 (sandsynlig 1ste August) blev til Biskop i Stavanger viet Eirik[3] og samtidig med ham Salemo til Biskop i Oslo og Jon Haldorsson til Biskop i Skalholt[4]. I den Sam-

[1] for 5te April; thi paa den Dag omtales han som „af god Amindelse.“ D. N. IV, 149. Isl. ann. ad 1322.

[2] Hakon havde givet Korsbrødrene ved sit Testament et Skib, som Sira Eirik paa Korsbrødrenes Vegne solgte for 70 Mark gamle til Bård paa Hauge, som derfor pantsatte Landskylden af Gaardene Rød, Birkeland og Eik. D. N. IV, 142. Om Biskopens andre Gaver se D. N. IV, 155, 175. Sigurd Ormsson paa Randar skjenkede ($\frac{7}{7}$ 1318) en Skov under Steinsland i Fatnes (D. N. II, 113). 1318 $\frac{2}{1}$ kjøbte Kapitlet 5 Maanedsmatsbol i Jaatun i Mariæ Sogn af Martin i Eidsa og hans Hustru Cicilia, Søster af den rige og mod Kirker og Klostre gavmilde norske Høvding Gaute Isaksson paa Talgø. D. N. IV, 117. 1483 $\frac{8}{4}$ aflagde 2 Mænd det Vidnesbyrd, at Audfin paa Jaatun havde i Biskop Hakons Tid givet den søndre Gaard i Jaatun til Biskopstolen og ei under Domkapitlet. D. N. III, 687. Martin i Eidsa var udentvivl Søn af Hr. Thorolf i Eidsa, som blev Munk i Lyse, og Fru Ragna paa Jaastad. D. N. 1, 123. 126. Lange Kl. 499. Saml. 2, 190. 1319 $\frac{1}{6}$ udskiftedes i Stavanger Gaardene Sunnanå i Vikedal, Mjølhus og Hanakamb af Domkirkens og Kommunets Fællesskab. D. N. III, 112.

[3] Sandsynlig den Korsbroder Eirik Ogmundarson, som med Orm Halgeirsson af Stavangers Kapitels Fuldmagt af $\frac{8}{3}$ 1320 mødte i Sagen mod Abbeden af Halsnø angaaende Fisket i Suldalen. D. N. IV, 134, 138.

[4] Ann. regii ad 1322. Saml. 2, 196. Jon havde studeret i Paris og Bononia, talte Latin som sit Modersmaal, var en stor Klerk og ypperlig Taler. Espolin 1, 47. Han døde 17 Aar senere 1339 i Norge.

ling af Landets Ypperste, som under Erkebiskop Eilifs Forsæde var samlet i Oslo Vinteren 1322—23, og hvor Erkebispen efter Fuldmagt valgte den rige og ætstore Erling Vidkunnarsson til Landets Formand (1323) savner man, uvist af hvad Grund, Stavangers Biskop [1]. Derimod deltog Eirik i det Biskopsmøde som holdtes i Bergen, og hvorfra den 1ste September 1327 udgik en Forordning til Geistligheden i hele Erkebispedømmet, det saakaldte Eilifs 4de og 5te Statut [2]. Heri bestemtes blandt Andet, at flere pavelige Buller skulle bekjendtgjøres i Kirkerne i Modersmaalet, at Bisperne paa behørige Steder skulle have sine Officialer, som have at undersøge og paadømme alle Tvætter, som henhøre under kirkelig Jurisdiction, at Præster ei maa bortskjenke deres Gods til Frænder eller Børn „af et ulovligt og fordømmeligt Concubinat", den hele geistlige Stand til Skam og Kirken til Vanære, at de Kanniker, som med deres Foresattes Tilladelse reise udenlands for at studere, skulle nyde fuld Indtægt af deres Præbender, og deres Vicarier lønnes af Kannikernes Commune eller fælles Bord, da Kirken til sin Styrelse trænger til kundskabsrige Mænd.

14 Dage efter at disse Bestemmelser vare udgivne, udstedte Drotseten Erling Vidkunnarsson i Kongens Navn med Raad og Samtykke af Erkebiskop Eilif og Bisperne Audfinn, Halvard og Eirik, samt andre hans bedste Mænd, som vare hos ham, den Anordning, at den Christenret, som Kong Hakon den Gamle og Erkebiskop Sigurd gave, den skal holdes alle Mænd imellem, saaledes som den dengang gik. Som en Slags Gjengjeld for denne Indrømmelse fra Geistlighedens

[1] Derimod udstedte Erkebiskop Eilif i Tunsberg 7 1323 sin Kvittering for, at Eirik havde betalt i Romerskat 10 norske Mark aarlig for 3 Aar. D. N. I, 172. Samme Aar var det saa koldt, at Østersøen frøs. Torf. 4, 456.

[2] Gl. norske Love 3, 271. Hist. eccl. Isl. 1, 498—508. Blandt Bestemmelserne ere ogsaa, at hverken Mand eller Kvinde maa holde 2 festarmál eller dobbelt Bryllup, at Ingen maa reise til et andet Bispedomme for at vies uden at medføre Brev fra sin Bisp, at ingen Præst maa uden saadant Brev under Embeds Fortabelse vie Nogen eller overvære Bryllupet.

Side kan det vel anseés, at den fik sat en geistlig Mand ved Siden af den mægtige Drotsete, i det Kantslerembedet blev besat med den ved udenlandske Universiteter uddannede Kannik Paal Baardsson, „utriusqve juris doctor et professor“[1].

Dette Møde overvares af 2 pavelige Nuntier, Johan de Serone og Bernhard de Ortolis, der vare sendte til Norge for at indkræve 1) Seraarstienden, 2) Romerskatten og Peterspengene, 3) frivillige Legater til det hellige Lands Gjenerobring, 4) Aarsindtægten af de i Løbet af 3 Aar ledigblivende geistlige Embeder. For Stavangers Bispedømme skulde den samlede Tiende udgjøre 1494 Mark Norsk, men da Bernhard kom til Staden, forefandt han Intet og indledede derfor strax Søgsmaal mod Biskop Eirik saavelsom Undercollectoren Orm. Derved fik han udpresset 518 Mark 3 Ører Norsk den 5te August. Det øvrige maatte Bispen love at betale til næste Jonsmesse og imidlertid sætte sit og Bispestolens Gods i Pant; deraf skyldte Orm Korsbroder noget over 200 Mark, hvorfor hans Gods maatte hefte, ligesom og den rige Hr. Finn Sgmundarsson paa Finnø gik i Borgen for ham. Restancerne skyldtes fra Kirkerne i Valders, Haddingedal samt Otro- el. Setersdalen. De indkomne Summer for 6 Aars Tienden udgjorde for Norge over 14,054 Mark Norsk = 2,370 Pund Sterling, hvilket repræsenterede den tidobbelte Sum i vore Penge. Kongen var af Paven indrømmet det Halve til Krigen mod Russerne.

Den 5te August fik Mag. Bernhard for 1 Aars Romerskat af Stavangers Bispedømme 15 Mark. 1329 betalte han 400 Mark Norsk i forskjellige Pengesorter. 9de August betalte Orm Aslaksson, Korsbroder fra Stavanger, en Del af de stavangerske Annater og 1ste September betaltes Romerskatten for 4 Aar af Stavangers Bispedømme[2].

Ved sin Hjemkomst fra Mødet i Bergen maatte Eirik stevne for sig Hr. Bård Petersson, der havde været Kongens Sysselmand i Stavanger. Hans Svigermoder, Fru Ragnhild

[1] De gamle norske Love III, 153, Hist. eccl. Isl. 498—508. Keyser 2, 228.

[2] Bernhard af Ortolis var af Pave Johannes XXII blandt andre Stormænd ogsaa 30te Aug. 1326 anbefalet til episcopo Satanagrensi!! D. N. VI, 131. Munch (Unionshist.) 1, 97, 98. 168. D. N. IV. N. 286.

Ketilsdatter, havde nemlig i sit Testamente ($^{24}/_{3}$ 1326) skjenket en Del af Gaarden Nedre Grannes til St. Svithuns Kirke for sin og Faders Aartidehold. Herimod gjorde imidlertid hendes Svoger eller Svigerson Hr. Baard Indsigelse og vilde ei fravige Gaarden. Paa Korsbrødrene Egils og Ingemars Klage stevnede nu Biskopen ($^{2}/_{12}$) Hr. Baard at møde for Consistoriet, hvor Eirik, efterat have afhørt mange Vidner om Testamentet, tildømte Svithuns Kirke Grannes 13de Decbr. 1327[1].

Det følgende Aar modtog han Erkebiskop Eilifs Brev, hvori denne underretter ham og de øvrige Biskopper om, at Nidaros herlige Domkirke 2den Paaskedag 4de April 1328 var nedbrændt, og anmoder ham om at bede Almuen om Hjelp til Kirkens Udbedring.

Næsten samtidig (nemlig 7de April 1328) stevnede Eirik Præsterne paa Vestre Agdir, Bard paa Aa, Sigurd paa Alvestad, Svein paa Spangareid, Kare i Briseid (Herred) og Ingemund i Spind til at møde paa Vanasyn (Vanse) Tirsdagen næstefter Sommersdagen for at svare Præsten Salmund, som beskylder dem for Løgnere[2].

1330 meldte Broder Johannes, Minoritternes Provincial i Dacia, Hr. Eirik, at paa Grund af hans Ynde for Ordenen har Provincialcapitlet befalet hver Præstemunk i Provindsen at holde en Messe for Biskopen og hans Kirkes Vel[3]. Samme Aar om Vaaren tabte den norske Kirke 2 ofte omtalte Mænd, nemlig Bergens dygtige, lærde og energiske Biskop Audfinn og hans fordums Modstander, den første Provst ved Apostelkirken Finn Haldorsson. 2 Aar senere led ogsaa Kirken et stort Tab, da den kloge, maadeholdne og fædrelandssindede Erkebiskop Eilif, efter i 23 Aar at have beklædt Nida-

[1] D. N. 4, 155 og 1, 160. Blandt Vidnerne nævnes Mester Olaf Sigurdarson, sira Botolf persona at Mariu Stuku, sira Jon, persona at Krosstuku og Thorgyls, persona at Jonsstuku. Baard Petersson var da Gulathings Lagmand. Han havde været Kong Hakon Vtes Skriver og var en af denne Konge høit betroet Mand, Ridder og havde Eiendele i Stavanger, hvor hans Hustru Margrete Arnbjørnsdatter laa begraven ved Svithunskirken. Dipl. N. III, 132. Se S. 64.

[2] Saml. V, 563, D. N. IV, 161.

[3] D. N. I, 172.

ros Erkebispestol under vanskelige Omstændigheder, døde 2den November 1332 og efterfulgtes af Kantsleren Paal Baardson. I det følgende Aar (1333) blev Eirik lagt i Interdikt eller truet dermed af Pave Johan XXIIdes Nuntius og Skattekræver Petrus Gervasii, der var sendt til Norden for at anstille Undersøgelse om den indestaaende pavelige Tiende og indkræve den, saavelsom hvad der maatte indestaa af et Aars Indtægt af alle ledige geistlige Beneficier o. m., som Pavestolen havde tilegnet sig. Formodentlig har Hr. Eirik ei været saa villig eller nøiagtig Indkræver, som den begjerlige Nuntius fordrede[1]. Aaret efter finde vi Eirik i Nidaros, hvor han deltog i det Biskopthing, som den nye Erkebisp Paal Baardsson der havde sammenkaldt. Her udstedtes 22de September 1334 Paals 1ste Statut[2], der blandt Andet indeholder strenge Bestemmelser mod Geistlighedens Concubinat. Blandt de øvrige Bestemmelser ville vi kunne omtale, at Bisperne og deres Officialer skulle have edsvorne Klerker til Skrivere, at Provsteembedet eller dermed forbundne geistlige eller verdslige Sager ikke skulde overdrages nogen Lægmand. Det forbødes udtrykkelig Biskopper, Abbeder, Abbedisser eller andre Bestyrere af Kirker at sælge eller overdrage Nogen for stedse sine Kirkers Jorder, eller Gaarde eller andre Eiendomme.

Under sit Ophold i Nidaros var Eirik blandt de Mænd, der vare ved Voldgift kaarede til at dømme i en Testamentstrætte mellem Erkebispen og Vigleik paa Lyng[3].

I 1336 i Juli Maaned[4] holdt Erkebiskop Paal sit andet Biskopsmøde eller Provincialconcilium i Tunsberg, hvilket

[1] D. N. II, 158—164. Pont. ann. 2, 142. Keyser 2, 245.

[2] Den findes i gl. norske Love III, 277, hist. eccl. Isl. 1, 508—511 og Keysers Kirkehist. II, 246.

[3] D. N. III, 161.

[4] Hist. eccl. Isl. 1, 511—14. Keysers Kirkehist. II, 251. I de omtrent samtidig udstedte Bestemmelser af Erkebiskop Paal, der begynde med Anførsel af Troesartiklerne, gjengives den 3die Artikel saa: at trua a Heilagann Anda, ok at ein er heilug kirkia, sem er safnadr allra kristina manna. Hist. eccl. Isl. 1, 518, Erkebiskop Paals 3die Statut i gl. norske Love, III, 285.

ogsaa overvares af Eirik. Conciliets Bestemmelser udfærdigedes 19de Juli. Her bestemtes blandt andet, at alle tidligere Provincialstatuter, nemlig Vilhelm af Sabinas, Erkebiskop Jons af 1290, Jørunds af 1290 og 1306, Eilifs af 1320 og 1327 samt Paals af 1344 skulde tilligemed de paa nærværende Concilium udfærdigede indføres i Statutbøger (skipanar boekr) og oplæses offentlig i det mindste en Gang aarligen af selve Biskoppen og af Provsterne i de store Kirker og forklares for Læge og Lærde i alle de Artikler, som dem kunne vedkomme. Blandt Bestemmelserne paa dette Møde ville vi kun fremhæve, at ingen Sognepræst (soknarprest) maa uden Nødvendighed forlade sin Kirke uden Orlov af sin Provst (formann) og at den Præst, som uden Orlov og lovlig Grund opholder sig en halv Maaned udenfor sit Kirkesogn (kyrkiusokn) skal bøde ½ Mark Norsk.[1]

I de borgerlige Uroligheder, som fandt Sted i Anledning af flere Stormænds Misnøie med den unge Kong Magnus og hans Styrelse, tog Eirik ingen Del. Han overvar ikke engang de Bispe- og Høvdingemøder, som 29de August 1337 holdtes paa Akersborg (Agershus) og i September 1339 i Tunsberg. Derimod modtog han et Brev fra den meget dannede Biskop Hakon i Bergen, hvori han anmodes om at refse Dominus Ivar af Vanesyn, over hvem Munkelifs Kloster klagede, da han ei blot fornærmede, men endog excommunicerede Klosterets Bønder og Ombudsmænd[2]). Det er ogsaa uvist, om Eirik overvar Provincialmødet i Nidaros Høsten 1341. Om dette

[1] Den 13de April tilskrev Erkebispen Eirik et Brev, som findes i Dipl. N. I, S. 191, hvori han anmoder ham at komme tidligere, end Mødet var bestemt paa Grund af visse Omstændigheder, angaaende hvilke man ønskede snarest muligt en Samtale og som baade angik Kirken og Almuen her i Landet, „hvis det skulde komme for Dagen, som man nu temmelig sikkert kunde vente" (maaske Kongens forestaaende Kroning i Stockholm).

[2] D. N. 1, 209. I et Brev af 14de October 1338 anmoder Hakon Eirik om at sende ham en Læst Stangjern Saml. 5, 135. I Vaaren 1337 udstedte Pave Benedictus XII et Brev til Erkebisp Paal og Biskop Eirik i Stavanger, at anstille Undersøgelse i Anledning af en

Møde ved man kun, at det da blev afgjort, at Erkebispen næste Aar skulde visitere det hele Rige.

Ligesom hans Formand havde havt Strid med Abbeden i Halsnø, fik Eirik en endnu heftigere Kamp med Abbed Eirik paa Utstein, der hørte under Stavangers Jurisdiction. Eirik var kommen i Vanrygte for sit letferdige Levnet. Da det paalaa Bispen som Embedspligt at visitere Klostret, saa drog han (8de September 1333) med Følge til Klostret, hvor Abbeden dog var fraværende og omhyggelig havde tillukket Alt, da han ei ansaa sig forpligtet til at tage mod Bispen, hvilket dog kun var en tom Udflugt. Denne lod sig dog ei derved hindre i sit Forsæt, men lod med Magt Klostrets Porte aabne, og holdt, trods Abbedens Protest, Messe i Kirken i Overvær af flere Munke, som Abbeden havde excommuniceret. De mødte begge kort før Kirkemødet i Nidaros, hvor de gjensidig gjorde hverandre heftige Beskyldninger: Bispen viste, at Abbedens Klager vare ugrundede, medens denne i Overvær af Erkebispen og 2 Bisper maatte bekjende, at han i flere Aar havde pleiet at sidde i Natteſvir med en fornem ung Pige, og havde lært hende et Sprog, som ingen Anden forstod, for at han desto friere kunde underholde sig med hende; at han tillod sin Syster at synge i Koret med Munkene; at han havde Ord paa sig for en ung Piges Mord; at han havde mishandlet sine Munke, bortødslet Klostrets Gods i Drikkelag med Krigsfolk, ved hvis Hjelp han endog havde plyndret flere af Klostrets Gaarde. Dette bevægede Erkebispen til at afvise Abbedens Appel og bekræfte Bispens Dom, hvorved han var bleven suspenderet. Abbeden lod sig ei derved skrække, men indgav den 20de September 1334 paa Kongsgaarden i Nidaros Klage over Bispens voldsomme Adferd. Denne forlangte Afskrift af Klagen, hvilket Abbeden dog negtede. Da Abbeden efter hans Stevning hverken selv mødte eller lod møde, dømte Bispen ham in contumaciam at have sin Ret forbrudt, om han havde havt nogen, og paalagde ham bestandig

Klage over Biskop Hakon i Bergen, at han lod Domkirken forfalde, saaat Regnen strømmede ind, og man i regnfulde Dage ikke kunde finde et Sted, hvor man stod i Ly for Dryp.

Taushed i denne Sag, hvilken Dom blev afsagt i Domkirkens Kor 21de October 1334[1]. Hermed vilde Abbeden ei lade sig nøie, men appellerede Sagen til Paven (29de October 1334) i det han indgav en udførlig Klage over Bispen, hvori han besværer sig over, at denne (8de September 1333) havde brudt sig ind i Klostret, at han samme Dag havde holdt Gudstjeneste med de Munke, som Abbeden havde excommuniceret, og det uagtet Bispen selv var excommuniceret af den apostoliske Stols Nuntius, Hr. Petrus Gervasii, at han med Vold havde forholdt Klostret en det tilhørende Gaard, uagtet Abbedens gjentagne Opfordring til at aflevere samme; at en Mand, som oftere i levende Live havde sagt, at han vilde have sit Gravsted i Klostret, var paa Bispens Foranstaltning bleven begraven i Stavangers Domkirke; at Bispen truer ham og Enhver, som kunde ville klage, med Fængsel, hvorfor han ei heller selv havde turdet møde for Bispen[2]. I Anledning af denne Appel, som (13de November 1334) blev Bispen tilstillet, erklærer denne ($\frac{12}{5}$), at uagtet Appellen af Erkebispen efter vise Mænds Raad var erklæret ugyldig og tom, som hans bekræftede Domsbrev udviser, vilde han dog til Overflod imødegaae Abbedens Ankeposter. Saa ofte Abbeden og hans Brødre ere indbyrdes i Strid, maa det paaligge dem at godtgjøre Bispen hans Udgifter ved at forlige dem; 2) at Bispen inden han holdt Messe i Klostret, havde absolveret Munkene, fordi han fandt deres Straf alt for stor i Forhold til deres Brøde, og til at formilde altfor utaalelige Straffe, var han berettiget[3]; 3) at han selv skulde være

[1] D. N. IV, 183—189.

[2] Langes Klosterhist. 592, ny Udg. 380. Blandt Klagepunkterne var ogsaa, „at da Abbeden havde bedet Bispen om at indbyde sig for Gjestfriheds Skyld til et Gjestebud, svarede denne: carcerem non habeo.“ — D. N. IV, 187.

[3] „Det er min lovlige Ret at formilde de Munkene ilagte Straffe, naar Revselsesretten i utaalelig Grad misbruges.“ Munkenes Straf skal ellers have været: for 1ste Forseelse, at miste Osten, 2den baade Ost og Smør og 3die Gang at sættes paa Vand og Brød. Men det gik efter det gamle Munkeordsprog: „Forret dit Embede som Du vil, men hold Venskab med Abbeden.“ Manuf. for 1735.

excommuniceret, er aldrig kommet ham for Øre, men da han erfarede, at den apostoliske Nuntius truede ham, havde han efter bedste Evne forsonet sig med denne. Den 4de Beskyldning om Gaarden benegtedes rentud. Gaarden var frivillig og mod Erstatning ifølge gjensidig Kontrakt afstaaet af Abbeden med hans Brødres Samtykke, 5) Biskopen havde 2 Mænds edelige Vidnesbyrd, aflagt for Officialen i Stavanger, om at den nu afdøde Mand, hvorom Abbeden skriver, i sin sidste Time forlangte at begraves i Domkirken. Abbedens Fortælling om Frygt for Arrest, erklærer han for falsk og opdigtet, da Biskopen strax ved Tvistens Begyndelse havde sendt ham aabent Leidebrev med sit store Segl under. „Men," vedbliver Biskopen efter at Klagepunkterne ere gjendrevne, „selv om disse Abbedens Paafund vare ligesaa sande, som de ere falske, kunde jeg dog ikke for min Sjels Frelse forsvare at lade ham blive i Abbediet, paa Grund af hans store Ugjerninger." Derpaa anfører han flere Exempler paa hans umenneskelige Strenghed mod Munkene og beskyldte ham for at tilbringe Nætterne i Svir med en fornem ung Pige, som han havde lært et ukjendt Tungemaal, saa Ingen kan forstaa, hvad de tale sammen, at han var berygtet for en ung Piges Mord, for at have bortskjænket til Slægt og Venner Klostrets Eiendomme, ja at han mod Brødrenes Vidende bortførte Kirkens Sølvkar og Kirkens kostbareste Bøger. Uagtet Biskopen unegtelig havde Retten paa sin Side i denne Strid, fik Abbeden Sagen udhalet i flere Aar. Det lykkedes ei Biskopen at faa ham straffet efter Ønske, tvertom paaførte en Pavedom af 1341 ham baade Ærgrelse og Pengetab. Man har endog et Brev fra Biskop Hakon i Bergen til Biskop Eirik af 11te Juni 1341, hvori han „beder og raader inderligen, at I optager de Bud vel og hæderlig af Ærefrygt og Agtelse for den, som har befalet dem. Tykkes Eder noget altfor tungt deri, — hvilket nok kan hænde, om det er saa uheldigt, — baade med Hensyn til Pengeforlis, unødvendigt Møde og Anstrængelse, da ville og skulle vi, om I i saa Henseende har Tillid til os, med de gode Mænd, som Eder synes, finde Udvei, til at det kan ændres og med fuldkomment Forlig tilendebringes, uden Skade for Ret og Stand for nogen af Parterne, mellem Eder og Abbed Eirik."

Han beder ham ogsaa at betænke, hvor saare gavnligt det er at undgaae den Vaade og Uvished, som kan voxe af denne Tvist, og til hvilken Tjeneste og Hjelp Abbeden kunde være ham[1].

Biskop Eirik overlevede ei længe denne Strid; thi om Vaaren 1342 døde han tilligemed den omtalte Hakon Bisp i Bergen[2].

Ogsaa under denne Bisp kom Stavanger Domkirke i Besiddelse af adskilligt Jordegods ved Gave, Kjøb, og ved at Bispen tog Folk i Forlov[3]. Saaledes stadfæstede $\frac{1}{6}$ 1324 Fru Ragnhild Jonsdatter sin afdøde Mand Hr. Sæbjørn (Helgasons) Gave af Gaarden Noteland i Jalsa til Stavanger Domkirke. 1338 $\frac{2}{3}$ folgte Arvingerne efter Narve, Præst paa Siestad, alt hans Gods med Undtagelse af Klæder til Bispen mod 2 Gaarde i Valders. 1325 optog Bispen Gurid Odelsdatter i Provent i Bispegaarden mod Gaardene Kingelstad paa Finnø og Høyvik i Jalsa. 1342 ($\frac{30}{5}$) tilsagde Stavanger Domkapitel Orm Bonde Ophold paa Livstid hos dem ved den nedre Bænk (Pall) jævngodt med, hvad gives paa Kjertesvendenes Pall i Bispegaarden og i Svendenes Hus i Kannikernes Gaard eller Bratten edr i Brattenom[4], mod 60 gamle Mark, hvoraf han strax gav 30 Mark i Gaarden Griotheim (i Randeberg) og Resten skulde betales i samme eller andet Jordegods[5].

[1] Hakons Brev findes i Saml. 5, 161 Udforligere Efterretning om denne forargelige Strid mellem de 2 Eiriker findes i Langes Klosterhist. 591—596 og 2den Udg. 381.

[2] Saml. 5, 587. Samme Aar den 25de April døde Pave Benedict XII, om hvem denne Gravskrift gjordes: Hic situs est Nero, laicis mors, vipera clero, devius a vero, culpa repleta mero. Torf. 4. 466.

[3] Saaledes skjænkede Baard Petersson og hans Svigermoder Fru Magnhild Ketilsdatter 1322 $\frac{25}{11}$ til Domkirken og Korsbrødrene Gaarden Horn i Bordu Sokn paa Jæderen og den Plads, som Baard eiede „firir sunnan vatnet i Stawangre“ for Aartidehold for Baards afdøde Hustru Margrete Ambjørnsdatter, for Fru Magnhild efter dennes Død og for hendes Mand Hr. Nikulas Munansson D. N. III, 128. Ved sit Test. $\frac{24}{10}$ 1326 skjænkede Magnhild Ketilsdatter Svithunskirken for Aartidehold Gaarden Grannes. D. N. IV, 155. Se Side 57 og 58.

[4] D. N. IV, 219.

[5] D. N. IV 200, 153, 219.

XIV.

Guthorm Paalsson. 1343—1349.

I Aaret 1343 viedes Guthorm Paalsson, der havde efterfulgt Finn Haldorsson som Provst ved Apostelkirken i Bergen og magister capellarum, til Bisp i Stavanger[1]. Den før omtalte Biskop Hakon i Bergen' gav Guthorm medens han var Provst i et Brev til Kongen af 1ste Marts 1340 Skudsmaal, „som den, der havde travelt med at sætte ondt for ham hos Kongen, ja sigter ham ligefrem for at vise Løgnagtighed og Vrangvished og ytrer, at Gud nok engang vil lade det komme for Dagen, hvorledes det egentlig staaer til med den Troskab, Guthorm hykler mod Kongen og dennes Venner"[2]. Han deltog sandsynlig i det geistlige Møde, som 1343 holdtes i Konghella, hvortil Bisperne og Fuldmægtige fra Kapitlerne vare kaldte. Her modtog Kong Magnus det Raad, at give sin unge Søn Hakon Norges Rige, et Raad, som bragtes til Udførelse paa Høvdingemødet paa Vardberg (15de Aug. 1343). Det var sandsynlig paa Hjemreisen fra samme, at Guthorm visiterede Agdir, hvor han paa Sygne stadfæstede et Jordskifte[3].

I September 1345 deltog han i Bispethinget i Bergen, hvor man i Anledning af den pengegridske Pave Clemens VIte Bulle om i 3 Aar at give Tiende af det geistlige Gods i Erkebispedømmet, den 15de September erklærede, at det var umuligt i det Hele at opfylde dette Mandat, hvorfor man ogsaa havde besluttet for Tiden ikke at udføre samme, men derimod spørge det apostoliske Sæde om de Artikler, der ei lode sig udføre og om andre Tvivl, der vare opkomne angaaende selve Mandatet. Man bestemte derfor, hvad hver Biskop, hvert Kapitel og Kloster skulde betale for at faa en Forestilling derom forebragt

[1] Samtidig viedes Magister Thorstein til Bisp i Bergen, Jon Endridasson til Skalholt, Orm Aslaksson, Chorsbroder i Stavanger, til Hole († 1/7 1356) og Jon Skalli til Grønland, hist. eccl. Isl. 1, 452. Espolin 1, 74, 76. Isl. ann. ad 1343.

[2] Saml. V, 151—53.

[3] D. N. I, 291.

Kurien[1]. Samme Aar, men før Mødet kundgjorde Erkebispen 2den April i Nidaros, at Biskop Guthorm af Stavanger havde visiteret ham og hans Stift ved den stavangerske Kannik Andreas Aslesøn, „hvis Flid og Omhyggelighed i den Gjerning vi efter Fortjeneste anbefale". Det følgende Aar (1ste Febr. 1346) døde den lærde og dygtige Erkebiskop Paal, som i 12 Aar havde staaet i Spidsen for den norske Kirke. Han har efterladt sig et i flere Henseender merkeligt Hyrdebrev, hvori han blandt andet paalægger ethvert Menneske, som er kommen til Skjels Aar og Alder, at skrifte sine Synder mindst engang om Aaret for sin Sognepræst, opfylde den Skrift, som bliver ham paalagt, og tage saa Herrens Legeme og Blod hver Paaske, med mindre hans Sognepræst af en eller anden antagelig Grund raader ham til at holde sig fra dette Guds Embede nogen Tid, ellers skal han udelukkes af Kirken. Ingen maa tage Guds Legeme, Salvelse eller Egtevielse af nogen anden, end af sin Sognepræst, med mindre han har dennes særlige Tilladelse. Han meddeler ogsaa en Formel til Lysning for Egteskab, hvoraf den nu brugelige har udviklet sig, nemlig: „Hvis der er Nogen, som veed Hindring for, at dette Egteskab dem imellem lovlig maa sluttes, da haver han at aabenbare det og lovlig vise det for Kirkens Dommere inden saa og saa mange Dage. Give Jesus Christus disse Folk saaledes at slutte, fuldkomme, fremholde og ende, at det vorder Gud til Hæder og Ære, dem selv til Gavn og Nytte, deres Venner og Frænder til Glæde og Hygge[2]." I hans Tid grebe Tiggermunkene saaledes ind i de ansatte Geistliges Embedsforretninger, at forargelig Strid deraf opkom. Erkebiskop Paal udstedte derfor en alvorlig Advarsel til dem, hvori han blandt

[1] Ved sin Hjemkomst til Stavanger tildømte Guthorm tilligemed Salmund Styrmessøn Chorsbroder, og Thorer Klerk, Chorsbroderen Thorgeir Bergthorssøn alt hans afdøde Broder, Præsten Haavards løse og faste Gods i Reynen, som dennes Søn Eirik sad inde med. D. N. IV, 239; V, 138. Stevningen til Eirik udstedte Biskop $\frac{1}{6}$ 1345. D. N. V, 180. Den nævnte Chorsbroder Salmund forekommer ofte i samtidige Dokumenter. D. N. IV, 235, 265, 268, D N. I, 247. $\frac{13}{12}$ 1347 omtales han som rådsmadr for Chorsbrødrene. D. N. IV, 259.

[2] Paals Hyrdebrev findes i Keysers Kirkehistorie II, 298—302.

andet yttrer: „Dette forbyder Paven alle Brødre under evig Forbandelsestrusel, at de tale ilde om den hellige Kirkes Forstandere i deres Prædikener eller bringe Sognefolkene fra at søge sine Sognekirker" osv.

Den 15de Juli 1347 finde vi Guthorm i Liodhus, hvor han var samlet med den nyvalgte Erkebiskop Arne og de øvrige Bisper og andre Stormænd for at underhandle om den forestaaende Krig med Russerne. Men da, som de islandske Annaler berette, Nordmændene ingen Lyst havde til at drage mod fremmede Lande, blev denne Sag opsat til et senere Møde. I Liodhus satte de deres Segl under Kong Magnus's og Dronning Blancas Testament, af 15de Juli[1].

Samme Høst, den 13de November, finde vi Guthorm paa Ogne, hvor han udstedte et Vidisse af et Kongebrev[2].

I det skjebnesvangre Aar 1349 ($\frac{1}{8}$) tilskrillede Pave Clemens den IV Erkebiskop Arne og hans Lydbisper en Afskrift af sin Bulle Unigenitus, om Jubelaar i Rom 1350, med Befaling atter at gjøre de norske Menigheder bekjendte med samme[3], men paa samme Tid herjede den bekjendte store Mandedød, („Svartidaudi") Norge. Ved et engelsk Skib, hvorpaa Mandskabet var uddød, bragtes denne Landsfarsot om Vaaren 1349 til Bergen, hvorfra den hastigen udbredte sig trindt om og skal have berøvet Norge $\frac{2}{3}$ af sin Folkemængde; den ødelagde baade Mennesker og Dyr. Islandske Annaler berette, at 7 Kirkesogne bleve øde paa Agdanes (o: Agdir), og at Stavangers Biskop sendte did mange Præster og Degne og sine Svende, men de døde alle. De, som angrebes af denne gruelige Pest, levede kun 1 a 2 Dage og plagedes af haarde Sting. Derpaa fik de Blodstyrtning og Opkastelse, under hvilke de opgave Aanden.

[1] Saml. V, 587, D. N. V, 153. De testamenterede til Stavanger Kirke una casula, dalmatica subtile et una capa o: forskjellige Prestekl æder.

[2] D. N. II, 238. 14de Aug. 1347 kvitterede Erkebisp Arne Stavanger Bispedømme for Romerskat for 1345 og 1346, der blev betalt i Flosepenge, engelsk Mynt, Turneser og en Guldpenge, kaldet Skjold. D. N. IV, 256.

[3] D. N. I, 318.

For at formilde Guds Vrede og afverge denne Plage, som ansaaes for en Straf fra Herren, blev af hver Biskop og hvert Kapitel anordnet 5 Messer, der skulde holdes 5 Dage paa Rad og hver skulde begynde med „recordare Domine"! Enhver, som bivaanede disse Messer, skulde holde et brændende Lys i Haanden og ofre en Pending til Uddeling blandt de Fattige. Ligeledes skulde de, som bivaanede dem og toge Del i Processionerne, gaa uden Sko, faste fire Dage og communicere Søndagen derpaa. Ikkedestomindre vedblev Pesten at rase og skaanede hverken Lærde eller Læge. Erkebiskop Arne døde med alle sine Chorsbrødre paa een nær, som hedte Lodinn. Ogsaa Biskopperne Thorstein i Bergen, Halvard i Hamar og Guthorm i Stavanger døde af denne Landsfarsot. Geistlige synes i Mængdevis at være blevne bortrykkede, udentvivl et hederligt Vidnesbyrd om, at de ei ved Smittens Fare lode sig afholde fra sin Skyldighed som Sjeleførgere[1]. Paa Præster blev der ogsaa saadan Mangel, at man maatte tage Folk paa 18 Aar til Præster, hvilket havde skadelig Indflydelse paa den geistlige Stand gjennem lange Tider, da uvidende og uerfarne Præster kom ind i Embeder. I hvilken Grad den norske Kirkes Præster vare medtagne, kan man blandt Andet se af, at Pave Gregorius XI over 20 Aar senere (3die Dec. 1371) maatte tillade Erkebiskop Thrond i Nidaros at dispensere 20 uegte Fødte og 10 Præstesønner i Stiftet fra Manglerne ved deres Fødsel og forfremme dem til kirkelige Værdigheder, da Erkebispen havde

[1] I et Vidisse af et Brev af 19de Marts 1345 nævnes følgende Præster Ruter Ellingsson, persona at Mariu stuku, Ivar af Jonsstuku, Sæ̈re at Olafs stuku persona i Stavangers Kirker, Ogmund Asbjørnsson prest a Thimini, Gunnar Þoresson prest i Gand, ÞorerAslaksson prest a Soma. $\frac{1}{2}$ Peter Niculasson prest a Jalsa, der med Guthorm Kællaramadr i Biskopegaarden vidnede, at Chorsbroder Ogmund Þoraldarson og Mester Ogmund Olafsson i Stavanger vare grovelig udskjældte og undsagte af Paal Omundson. D. N. IV, 240. 1346—1348 nævnes Orm prest a Þimini og Orm Alfson Præst i Vikedal. (D. N. 245, 268, 275, VI, 218). Bjørn Arnfinnsson at Krosstukku, Hakon Þoralksson at Saalo stukku, Nicolas Eindridarson at Olafs stuku prebendari ved Stavangers Kirke, Klægger Oddzson prest a Torfuastadum, Thorolf i Hitrum.

oplyst, at Stiftets Geistlighed, der før var omtrent 300, nu ved den store Dødelighed i Pestsygdommen kun udgjorde 40 gamle og affældige Præster. Hertil kom, at Paven begyndte at besætte de høiere geistlige Embeder per provisionem[1].

Under denne Bisp kom meget Jordegods under Kirken. Blandt det Gods, som under Guthorm blev beneficeret nævnes Fiarmestad i Thimin Sogn, som Kapitlet kjøbte af Eieren[2]. Austreim (i Malle Sogn) som Sgmund Finsson, Sysselmand i Ryfylke, skjenkede Domkapitlet, forat der skulde holdes Aartid for hans Faders Sjel[3], Steinbru i Gand i Bialland i Gestal Sogn, som Ivar paa Aas gav for af Kannikerne at optages i Provent[4], 30 Maanedsmads Jordegods i Eikundasund og Thengsdal, nemlig Aykarey, Svinland, Sleteid, Kjælland og Østre Gæstarheim, som Kapitlet mageskiftede mod ligesaa meget Jordegods paa Østre Agdir, nemlig Runnurud og Ginastad i Syestad, Aikiland i Modgulandar Sokn, i Tveite i Birkines Sokn[5]. Athletveit, som Ivar Ormson testamenterede Domkirken[6].

Det var dog ikke blot den sorte Død, der ved at bortrykke en dygtig og dannet Præstestand, tilføiede den norske Kirke et stort Tab. Et lignende led den ved den Maade, hvorpaa de høiere geistlige Embeder senere bleve besatte. Hidtil vare Bisperne blevne valgte af Kapitlerne og stadfæstede af Paven og Kongen, men nu blev den bedrøvelige Skik almindelig, at Paven ved „Reservationsdecreter" forbeholdt Pavestolen Besættelsen af høiere geistlige Embeder: Hertil kom og den Uskik, at en Mand beklædte paa engang flere Embeder, f. Ex. paa samme Tid var Kannik baade i Oslo og Stavanger. Naar en saadan Mand ved Kurien blev udnævnt til Bisp, saa hjemfaldt alle disse Embeder eller „Beneficier" til Pavens Forføining. Ved disse Reservationer og med dem forbundne Expectancebreve aabnede en vid Dør for Uværdige til ved Smiger og Bestikkelse at komme i Besiddelse endog af høiere Embeder i Kirken[8].

[1] Keyser II, 312. [2] D. N. V, 268. [3] D. N. VI, 236. [4] D. N. I, 305. [5] D. N. IV, 249. [6] D. N. 259. [7] D. N. IV, 275.
[8] Munch (Unionshist.) 1, 345.

XV.

Sigfrid. 1351—1353.

I Aaret 1350 valgte Chorsbrødrene enstemmig til Bisp Kantsleren Arne Aslaksson, der tillige var Kannik ved Stavanger Domkirke, og nylig havde nedlagt sit Kantsler-Embede. Han valgtes udentvivl efter Kong Magnus's Ønske, siden Kongen midt i Juni var paa Stavangerkanten. Han reiste til Paven, da han paa Grund af sin uegte Fødsel alene kunde postuleres. Han døde imidlertid ved Kurien inden Sagen var afgjort[1]. Ved Provisionsbrev af 30te Mai 1351 udnævnte Pave Clemens VI strax Prædikebroder Sigfrid fra Linkøping, der i længere Tid havde været i Avignon hos Paven som Pønitentarius for den danske Tunge ɔ: for Nordboerne[2]. Paven lyksønskede Stiftet ved at faa en Biskop, der havde troværdige Vidnesbyrd om sin Religions-Iver, Videnskabelighed, Sæders og Livs Hederlighed og mangfoldige andre Dyders Fortjenester. Indviet til Bisp ved Kurien, sendtes han til Stavanger med en Formaningsskrivelse af 27de Juni 1351. Han overvar dog ei det Provincialconcilium, som den ogsaa ved Pavens Provision 1350 udnævnte Erkebisp Olaf havde sammenkaldt til Nidaros og som udgav sine Statuter 23de August 1351[3]. Derimod vare som Fuldmægtige fra Kapitlet tilstede ved samme Møde de 2 stavangerske Chorsbrødre Petarus Eindridi og Thoras Thorkili. I Erkebispens Skrivelse af 1ste Juni 1352 til Stavangers Biskop

[1] Munch Unionshist. I, 511.

[2] Sigfrid omtales ei i de gamle Bisperækker, hvor Gyrd følger umiddelbar paa Guthorm. N. Tidsskr. V, 44. Peder Clausson nævner dog som Guthorms Eftermand en Arni (Arno Arnoldus), der er den omtalte Arne Aslaksson.

[3] Disse Statuter indeholde hovedsagelig en Indskjerpelse af de ældre Bestemmelser og derhos alvorlige Advarsler mod den fordømmelige og afskyelige Sædvane, at Præster paa Lægfolks Vis forene sig med deres Husholderske ved Overenskomster, Gaver og Troskabsløfter i Overvær af Kvindernes tilkaldte Frænder (ɔ: de indgaae et Slags borgerligt Egteskab). „Da der i disse Tider, hvilket er sørgeligt at omtale, paa Grund af Mangel paa geistlige Personer, ofte tages til Sjelesørgere Enfoldige og Ulvidende (simpliciores & ignari), saa paalægges supe-

Sigfrid, paaberaaber Erkebiſpen ſig de hellige Fædres Decreter, der forpligte Metropolitanen til hvert Aar at holde Provincialconcilier med ſine Lydbiſkopper, og han opfordrer den nye Biſp til ogſaa at lade ſit Kapitel og ſine Chorsbrødre møde ved Fuldmægtige (per syndicos vel procuratores) til den beſtemte Tid under den Straf, ſom den kanoniſke Ret beſtemmer for den, der paa Kaldelſe ei fremmøder[1]. Mødet holdtes i Bergen i September 1352, men Sigfrid udeblev. I October 1351 havde han ſendt til Oslo ſine Fuldmægtige[2] for at betale de pavelige Collectører, Arnulf og Broder Ingjald af Hovedø, Stavanger Biſpedømmes Pavetiende med 500 Mark Penge i gangbar Mynt. Da Oslo Biſp, den gamle Salemon, kort efter døde, havde Sigfrid begivet ſig til Curien forat faae den meget rigere Oslo Biſpeſtol. Det lykkedes ham ogſaa under 14de October 1352 af Pave Clemens VI at blive udnævnt til Biſp i Oslo[3]. Hr. Sigfrid tiltraadte virkelig denne Biſpeſtol, uagtet Chorsbrødrene i Oslo enſtemmig havde valgt til Biſp deres Official Gyrd Atleſon, der var confirmeret af Erkebiſpen og havde deltaget i Mødet i Bergen. Valget omſtyrtedes ved den pavelige Proviſion, ſom Sigfrid medførte. Gyrd maatte lade ſig nøie med at være Biſkop uden Kirke og træde tilbage ſom Chorsbroder i Oslo Kapitel[3]. Sigfrid havde allerede 6te Mai 1353 tiltraadt Oslo Biſpeſtol, ſom han beklædte til ſin Død 1358.

riores presbyteri at underviſe de yngre i deres Embedsforretninger og iſær om Meſſens Regler, om Daaben og den ſidſte Salvelſe, om Begravelſesforretninger, ſamt oftere examinere dem deri. Diſſe Statuter findes i hist. eccl. Isl. I, 530–36 og i Keyſers Kirkehiſtorie II, 344.

[1] Keyſers Kirkehiſt. II, 349.

[2] Prædikebrødrene Nikolaus og Jon. Blandt Udſtederne af et Brev i denne Anledning nævnes Egmundus Agmundi ſom deres conprocurator et Collector decimæ triennalis in ecclesia & diocesi Stavangrensi, & Thorlavus, curator bonorum episcopalium ibidem, canonicus Stawangrensis. D. N. I, 259.

[3] D. N. VI. 250–53.

XVI.

Gyrd Atlesson. 1354—1355.

Den omtalte af Sigfrid fortrængte Gyrd eller Giurd Aslesson blev hans Eftermand i Stavanger. Pave Clemens VI døde 6te December 1352 og efterfulgtes af Innocents VI, der som Cardinal havde deltaget i Sigfrids Udnævnelse. Han følte Medlidenhed med den tilsidesatte Gyrd, hvis Dygtighed han kjendte, og beskikkede ham 8de Januar 1354 med sine Cardinalers Raad til Stavangers ledige Bispestol[1]. Under sit Ophold ved Curien skaffede han ($\frac{23}{1}$ 1354) et Par af sine Venner 2 ledige Kanonikater og sig selv og 10 Venner, blandt hvilke Drotseten Orm og Hr. Sigmund Finnsson paa Finns, Ret til selv at vælge en Skriftefader, der kunde give dem fuld Absolution paa deres Yderste[2]. Samme Aar i August finde vi den nye Bisp med flere geistlige og verdslige Høvdinge paa Bagahus, hvor et Mageskifte 2den August sluttedes mellem Kongen og Erkebispen. I det følgende Aar døde han.

XVII.

Rotolf Asbjørnsson. 1355—1381.

Ved Gyrds Udnævnelse havde Paven som sædvanlig i disse Tider reserveret sig Besættelsen af Bispestolen, naar den blev ledig. Ikke destomindre skred Kapitlet ved Gyrds Død straks til nyt Valg, enten uvidende om Reservationen eller ladende saa. Det valgte Botolf Asbjørnsson, Chorsbroder i Stavanger og Bergen og Præst ved Peders-Kirken i Bergen. Han modtog Valget, men fik siden Tvivl, om det ei skulde være besat ved Reservation. Han begav sig derfor til Curien, hvor Paven

[1] consideratis grandium virtutum tuarum meritis. D. N. IV, 492.

[2] D. N. VI, 256. 18de Juli 1353 udstedtes et Notarialinstrument i Overværelse af Sigfrid Biskop i Oslo, og Giurderus „olim in episcopum Asloensem electus“ D. N. I, 268. Gyrd omtales som Bisp i Stavanger D. N. IV, 388.

vel casserede Valget, men udnævnte ham ved Provision til Bisp 7de October 1355[1]. Han blev derpaa indviet af Talayrand, Cardinalbiskop af Albano[2], og fik Tilladelse til at drage hjem den 15de November s. A. De Beneficier, som Botolf havde havt, vare nu som ledige hjemfaldne til Pavens Provision, men Botolf udvirkede, at han selv beholdt Besættelsesretten, da der dels paa Grund af Beneficiernes egen Ubetydelighed, dels formedelst Mangelen paa Geistlige i Norge og Landets store Afstand fra Curien, neppe var at formode, at Nogen vilde drage derned for at søge om dem, hvorfor det var at befrygte, at de altfor længe vilde henstaa ubesatte. Samtidig skaffede han sin Frænde Sgmund Olafsson, Chorsbroder i Nidaros, et ledigt Kanonikat i Hamar Stift og sin Ven Sigurd Vinaldsson, Præst til St. Marie Kirke i Tolga, et Kanonikat med Prebende ved Stavanger Kirke[3]. Til Gjengjeld maatte Botolf finde sig i ei alene at betale Bekostningen ved sin egen Indvielse, men endog Restancen fra Sigfrids Tid, saaat han endnu 1357 maatte bede om Henstand med Resten af sin Gjeld „paa Grund af den Masse af Byrder, der hidtil havde gjort og endnu gjorde det umuligt for ham at skaffe Pengene tilveie[4]." Den 23de Mai modtog han Besøg af den pavelige Nuntius og Skattekræver, Johannes Guileberti, og opgjorde samme Dag i et Kammer paa Bispegaarden Regnskab med ham og betalte ham Romerskat for de 5 Aar fra 1353 til 1357, nemlig 18 Mark norsk Courant, dels i Kalve- og Lammeskind, dels i norsk Smaamynt og i Restancen af Treaarstienden 4 Mark, 2 Ører og 2 Ertog norske Penge og endelig i Fireaarstienden 198 Mark, 6 Ører, 2 Ertoger og 1 Penge norsk. Samtidig klagede han til Paven over, at der i hans Bispedømme formedelst Pesten var saa stor Mangel paa Præster, at en Præst stundom maatte overtage 3 eller 4 Kirker og at saa, fødte i lovligt Egteskab, vilde vies til Præster. Efter hans Ønske

[1] „Electionem irritam et inanem reputavimus," se Pavens Brev af 7de October 1355. D. N. VI, 261.

[2] D. N. VI, 262.

[3] D. N. VI, 266, 267.

[4] D. N. VI, 275.

dispenserede Paven ($\frac{3}{3}\frac{1}{3}$ 57) 5 Geistlige, avlede af ugifte Forældre, for Mangelen ved deres Fødsel, saa de kunde befordres til alle geistlige Embeder[1].

Blandt de geistlige og verdslige Stormænd, der i September 1361 vare samlede paa Bagahus nævnes Botolf, Biskop i Stavanger. Ved denne Leilighed var han med at sætte sit Segl under det Kongebrev, hvorved Otte Rømer og Børn skjænkedes det Krongods i Nordfjord, som den bekjendte Hr. Audun Hestakorn engang havde eiet[2]. I Aaret 1366 den 24de Juni finde vi ham blandt de Mænd, til hvilke Hanseaterne havde henvendt sig i deres Anliggender med Norge. 4 Aar sednere deltog han fra 2den Juni til 1ste Juli i Mødet paa Bagahus, hvor Kong Hakon VI, omgivet af Landets Stormænd, underhandlede med Hanseaterne, og 1ste Juli 1370 nævnes han blandt Forloverne for Stilstanden mellem Kong Hakon og Hanseestæderne[3]. Han fulgte udentvivl derpaa Kongen og Raadet til Liodhus forat underhandle med de Svenske og derfra tilbage til Bagahus, hvor han den 18de Juli satte sit Segl under den Fuldmagt, som meddeltes Hr. Jon Hafthorsson, dennes Søn Hakon Jonsson og Flere til at underhandle med de Svenske om Kong Magnus' Frigivelse af det Fængsel, hvori han sad, efterat han var bleven fanget i det ulykkelige Slag ved Enkøping. Den 14de August blev Kong Magnus udløst af sit Fangenskab mod 12000 Mark Sølv og Sveriges Krone, som han afstod til Albrecht af Mecklenburg. Herved ophævedes Unionen med Sverige.

Udenfor de nævnte Statsbegivenheder nævnes Botolf sjelden.

[1] D. N. VI, 274. Munch, Unionshist. 1, 555. [2] D. N. II, 292.

[3] Keyser 2,389. Hanseaterne havde nemlig i de forlobne Aar paa det skrækkeligste hærget Norges og fornemlig Stavanger Bispedommes Kyster, hvor de med Ild og Sværd ødelagde 15 Kirkesogne paa Agdir, en Skade som Kongen anslog til 12000 Mark brændt. Følgende Aar brændte de flere Bygder i Sokndal og i Ryfylke, hvor Kongsgaarden paa Avaldsnes og flere Gaarde ved Karmsund gik op i Luer. Ja disse Rovere skaanede ikke engang de Sælehuse, som fra Karmsund til Bergen vare opførte til Gavn for fattige Reisende. I Sole Kirkesogn toge de endog Husene med, saa hele Bygden blev øde. (Munch, Unionshist. 815).

Den 25de Juni 1364 modtog han Besøg i Stavanger af den pavelige Nuntius Guido de Cruce, der kvitterede Botolf Pedersspengene af Stavanger Bispedømme for de sidst forløbne Aar samt Resten af den ved Pave Clemens VI paalagte fireaarige Pavetiende[1].

1372 døde Erkebiskop Olaf, efterat han i 20 Aar havde siddet paa Nidaros Erkebispestol. Han fulgtes af Thrond, der skal have holdt 2 Provincialmøder, et i Bergen 1376 og et i Hamar 1380; om Botolf har deltaget i dem, vides ei, da vi savne nærmere Efterretninger om samme[2]. Derimod vide vi, at han var Minoriternes eller Barfodmunkenes Dommer og Forsvarer i Norge. Disse dannede her fra 1280 af en særskilt Afdeling (custodia Norvegiæ), hvis Formand (custos) stod under Provincialministeren for Provincia Daciæ, der udgjorde de tre nordiske Riger.

I et Brev af 1376 kaldes Botolf conservator privilegiorum ordinis fratrum minorum. I dette beretter Minoritternes Konvent, at nogle Lægmænd af djevelsk Indflydelse 20de April havde opbrudt Minoriternes Klosterport i Oslo og i høi Grad mishandlet Broder Nicolaus, Ordenens custos i Norge og Flere. Da det store Band var lyst over Ugjerningsmændene, saa kunde de alene af det apostoliske Sæde eller af Ordenens Konservatorer blive absolverede. Da de Skyldige havde tilbudt sig at bøde efter Evne, saa bede Udstederne den ærværdige Fader (Botolf), at han jure delegationis vil afløse

[1] Guido de Cruce var 6te August 1363 i Avignon af Paven udnævnt til Nuntius i Norden med Fuldmagt at inddrive de pavelige Indtægter i disse Lande. D. N. VI, 336. Under sit Ophold i Stavanger udnævnte han $\frac{26}{6}$ 1364 til Subcollector i Stavanger Bispedomme, Eirik Eysteinsson, Kannik i Stavanger. D. N VI, 341. I Forening med Kannik Sigurd Reidarsson, som Bispen overdrog at indkræve den nye Treaarstiende i Stiftet, bød Eirik $\frac{1}{11}$ 1365 Præsterne i søndre Ryfylke under Bands Straf inden Midfaste at indbetale den skyldige treaarige Tiende. D. N. VI, 344. Romerskatten eller Pederspengene fra 1357—64 betaltes blandt andet med 77 Kalveskind, 1079 Bukkeskind, 1040 Lammeskind. Om samme se Munch, Unionshist. 844.

[2] Keyser 2, 395. D. N, I, 332, hvori siges, at Erkebispen var „aa concilio, sæm næst var i Berghuin."

Forbryderne og paalægge dem passende Bod, da det er dem umuligt at drage til Rom[1].

Botolf havde den Fortjeneste af Stiftet, at han indrettede en Jordbog eller Stigtens Register over alt geistligt Gods i Stavangers Bispedømme. Ligeledes gav han 7de Februar 1370 til Kapitlet de Bøger, han eiede, førend han blev Biskop, mod at Gudrun Halsteinsdatter blev med Kapitlets Samtykke Proventkvinde i Bispegaarden, hvor hun skulde have Mad, Drikke og Sæde alle sine Dage paa Benken (a brikenne) med saadan Ret, som andre Proventkoner, som sidde der. Derhos skulde hun og have et Herberge i Gaarden[2].

Det følgende Aar (19de April 1371) gav Baard Throndarson 20 laupa bøl i Gaarden Linland i Mamadalen paa Agder til Chorbrødrene i Stavanger, imod at de skulde holde hans Broder Thorgils's Aartid og hans egen efter hans Død[3].

1377 ($\frac{1}{5}^{2}$) afhørtes forskjellige Vidner i Steinhallen i Bispegaarden af Bispens Official angaaende Domkirkens Ret til et Pund Korns Landskyld af Gaarden Kirke-Høiland i

[1] Langes Klosterhist. 98 og 679. D. N. VI, 337.

[2] D. N. IV, 375. Bøgerne nævnes og vare: Decretales cum apparatu, ein Innocentius (ɔ: Innocents den 4des canoniske Compendium) eit decretum cum apparatu, ein sextus cum apparatu Johannis monarchi (ɔ: sjette Bog af Decretalerne) cum summa Johannis Andree super qvartum librum decretalium, qve incipit Christi nomen invocandum, item ein archidiaconus, item einar Clementinas cum apparatu Johannis Andree ok þar med fester Gwillermus de monte Lunduno, item en serligha eina bok þa sem aa ero Gregoriane, cum glosa. Compostulanus suffragium monachorum ok tvær summe judiciales. Conf. D. N, II, 364.

[3] D. N. VI, 378. Den følgende Dag $\frac{2}{4}^{0}$ skjænkede han dem derhos 6 Aars Landskyld af Lindland og 7 Maanedsmats Landskyld af Gaarden Heinanger paa Lister, ibid. 378. Bispe- og Domkirkegodset forøgedes under denne Bisp, som under hans Formænd, ei blot ved Gaver og ved at tage Folk i Forlov, men ogsaa ved Kjøb. Saaledes kjøbte han 1379 et Mandsverk i Vold i Varhaugs Sogn og 3 Maanedsmatsbol i Nordre Froiland i Thime Sogn paa Jæderen.
1374 den 20de Juli var Kong Hakon VI i Kormtsund og besøgte sandsynlig paa denne Reise ogsaa Stavanger.

Gaard. Han tildømte Domkirken samme Gaard paa Grund af 40 eller 70 Aars Hævd [1].

Botolf døde Aaret efter Kong Hakon VIs Død og samme Aar, som Erkebiskop Throud, nemlig 1381 [2]. Samtidig med Botolf er den bekjendte svenske Helgeninde Brita eller Birgitte, der fremtraadte som Bodsprædikant, stiftede Birgittinerordenen og døde i Rom ($\frac{2}{7}$) 1373 [3]. 5 Aar senere indtraf det store Schisma mellem Paverne i Avignon og Rom, der bidrog til endnu mere at forøge Uordenen i Kirken, da nogle Lande erklærede sig for Paven i Avignon, andre for Paven i Rom. Norge erklærede sig for Rom og dets Pave Urban VI. Den Uskik, som havde indsneget sig, at Bisper og andre Prælater udnævntes ved Pavens Provision istedetfor som tilforn ved ordentligt Valg, vedblev fremdeles, men dog med det gavnlige Tillæg, at den udnævnte skulde kunne tale Landets Sprog. Kirken kunde ligesaa lidt som Staten forvinde Følgerne af den sorte Død og medfølgende Begivenheder. Den sank i en søvnlignende Tilstand. Søvnen var dyb. Gravstilhed herskede i den norske Kirke.

Under Krigen med Hanseaterne blev hele Kysten af Stavangers Disces herget med Ild og Sverd af de mægtige og grusomme Hanseater. I Aaret 1360 hjemsøgtes Landet og Stiftet af en Sygdom som sædvanlig kaldtes Barnedøden og sandsynlig var Smaakopperne, og 1371 gik, som de islandske Annaler berette, en stor Mandedød og Drepsot over hele Norge. Paa Vestkanten af Landet kaldtes denne Sot „Mandedøden."

[1] D. N. IV, 381, V, 224. Nogle Aar tidligere (1368 $\frac{2}{7}$) bekjendtgjorde 4 Mænd, blandt hvilke Chorsbroder Thorstein Havardsson og Klaus klokku-stupare, et Brev af 2 Mænd, om at Stavanger Kirke eiede al Løvskoven og Kongen al Barskoven fra Foss-aa til Kallalids-aa paa den søndre Strand i Lyse(fjord i Ryfylke). D. N. IV, 363.

[2] Peder Clausson Norg. Beskr. 58. Espolin 1, 106.

[3] Om denne merkelige svenske Frue se Keyser Kirkehist. 2, 436.

XVIII.

Olaf Hakonsson 1381—1401.

Ved Botolfs Død valgtes og viedes af Erkebiskop Thrond den stavangerske Chorsbroder Sira Hallgeir Asmundarson til Biskop i Stavanger, men han maatte vige for Olaf Brand, som udnævntes af Paven efter hans Provisionsret og viedes i Rom, hvorfra han kom til Stavanger[1].

Blandt de anseelige Mænd, som levede i Norge, da Kong Olaf 1381 lod sin afdøde Fader begrave, nævnes Olaf, Biskop i Stavanger. I Olafs 3die Regjeringsaar (1383), den 26de August var han tilligemed de øvrige Bisper og den Nidaros paatvungne danskfødte Erkebiskop Nicolaus Rusare og Flere tilstede hos den unge Kong Olaf i Tunsberg, hvor blandt Andet udstededes en Anordning, der forbød nogen at blive Kjøbmand, uden han eiede uborget 15 Mark[2].

I Aaret 1388 deltog han i de merkelige Forhandlinger, som fandt Sted med den 1387 afdøde unge Kong Olafs Moder, den berømte Margreta, og underskrev paa Akershus 2den Februar 1388 tilligemed den nye Erkebiskop Vinaldr Henriksson og mange andre anseede geistlige og verdslige Herrer, det Dokument, hvorved den mægtige Fyrstinde Fru Margreta erkjendes udvalgt til at raade, regjere og forestaa Riget i Norge i alle hendes Livs Dage[3]. Han undertegnede ogsaa s. A. det Dokument, hvorved „Norges Riges Raadgivere" erkjender Barnet Erik af Pommern efter den norske Lov som Arving til Norges Krone. Han var ogsaa tilstede paa Akershus 2 Dage derefter (18de Feb.), da som Hvitfeldt siger „Magten gik for Retten," og hvor vir discretus, Hakon Jonsson, svor aldrig at ville blive Konge i Norge eller dertil have nogen Ret[4]. Endnu 6te Marts

[1] Isl. Ann. ad 1381. 4, 508. Torfæus 4. 508. Hr. Olaf Brand, Munch Unionshist. II, 134, 138. D. N. VI, 326.

[2] Hvitfeldts Krøn. 1, 566. Norges gamle Love III, 336.

[3] D. N. III, 357. Suhms Saml. 1, 385. Palludan Müllers Disputats om Kalmarunionen 108.

[4] Hvitfeldts Krøn. 1 578. D. N. 358. Om ham og de Øvrige, der antoges berettigede til at komme i Betragtning ved Besættelsen af

1388 var Olaf paa Akershus; thi paa den Dag satte han og de øvrige Bisper og Høvdingerne Hakon Jonsson, Gaute Eiriksson og Jon Marteinsson deres Segl under det Brev, hvorved Dronning Margreta forlente Benedikt Nikulasson med Eker, Modheim, Tverdalene samt Koparvik ved Drammen med Skibstolden, alt paa Livstid som Løn for hans tro Tjeneste mod Kong Hakon og Olaf[1].

Samme Aar tabte Norge en af de gjeveste Mænd, som ere fødte i Stavanger Bispedømme, nemlig Sgmund Finsson af Hestbø paa Finnø. Han havde i Olafs Mindreaarighed som Drotsete styret Norge, og døde 14de April 1388 i Halsnø Kloster, men blev efter sit Ønske begravet i Choret af Stavanger Domkirke. Han testamenterede paa sit Dødsleie i det lille Konventhus paa Halsnø til Kannikerne i Stavanger alt det Gods han eiede Syd for Stavanger med Undtagelse af Vik paa Jæderen, mod at Kannikerne skulde holde to ugentlige Messer for hans Sjel[2]. Biskop Olaf havde allerede 3 Aar tidligere sat sit Segl under det Dokument, hvori Hr. Sgmund Finnsson ($1\frac{4}{2}$ 1385) skjenkede sin Hustru Katarina Knutsdatter Dronning Margretas Pleiesøster sine Gaarde Eidsa og Tolga til sin

Norges Kongestol efter Olaf see Munch N. F. Historie 2den Hovedafd. 2, 286—88.

[1] D. N. I. 574.

[2] D. N. IV. 412, $\frac{1}{3}$ 1384 havde han paa sit Herresæde Hestbø testamenteret Fisket ved Lagerhus paa Sand i Suledal til Chorsbrødrenes Bordhold i St. Svithus Kirke i Stavanger, mod at de holde en ugentlig Messe for hans Sjel. (D. N. IV, 393.) Biskop Olaf stadfæstede ($\frac{29}{6}$ 1392), at han har hørt den afdøde Drotsete ofte omtale denne sin Gave for Sjelemesser til Chorsbrødrene i Stavanger. (D. N. IV, 451.) Saml. N. H. III 591.

Abbed Thorstein paa Halsnø gav 26de April 1392 Svein Thorgilsson Chorsbroder i Stavanger Fuldmagt til at tiltale de Mænd, som havde brændt Bjerget i Fossen i Sands Sogn i Suldal, hvorpaa Klostrets Fiskekar stod paa det søndre Land. (D. N. V, 256).

1445 fulgte Halsnø Abbed Olaf Eiriksson ved Gunnar Eiriksson Chorsbroder i Stavanger (siden Biskp) en Toft der, Midkriken, til Gunhild Præstsøster for en Mark Guld, gode gilde Penge. Lange 368. Paa samme Tid var Thorbjørn Thorvaldsson Lagmand i Ryfylke og Bjørn Olafsson Sysselmand ($\frac{2}{6}$ 1392 D. N. 4, 449).

Eiendom som Erstatning for de 100 lødige Mark Sølv, hun havde bragt ham i Medgift[1].

I Aaret 1389 maatte Olaf atter forlade sit Bispedømme for at deltage i Statsstyrelsen. Han var nemlig med i Rigsraadet at underskrive det nye Dokument, hvori Nordmændene efter Margretas Ønske kaarede Margretas Søsterdattersøn den sexaarige Erik af Pommern til Norges Konge under hendes Formynderskab, „og skal vor kjære Frue, Dronning Margreta raade over Riget i Norge, baade Hus og Feste og alt Landet i Norge, over Fogder og Sysselmænd fra og til at sætte, og hun fornævnte Norges Rige at regjere efter hendes Villie uden alt Regnskab, indtil vor fornævnte Kong Erik eller hans rette Arving kommer til Myndighedsalder"[2].

I flere Aar høre vi nu Intet til Olaf, der ikke engang var tilstede ved det berømte Møde i Kalmar, hvor Erik 17de Juni 1397 blev kronet og den bekjendte Union indgaaet. Det følgende Aar derimod deltog han tilligemed Erkebiskop Vinaldr og Biskop Eystein i Oslo[3] i en stor Raadsforsamling af de 3 Riger, hvor sandsynlig Udkastet til Foreningen mellem de 3 Riger, i Kalmar skulde tages under nærmere Overveielse. Tilstede paa dette talrig besøgte Møde var ogsaa det pavelige Sendebud Ludovicus de Ballionibus, en Kjøbmand i Perugia, der var sendt til Norden for at indkræve det pavelige Kammers Tilgodehavende. Han beskikkede Hr. Svein, Thorsbroder i Stavanger til at indsamle de Pavestolen tilkommende Penge i Stavanger Bispedømme mod selv at beholde ⅓ for sin Umage. Han skulde inddrive saa meget, som muligt i Guld og Sølv; dog skulde han heller ikke foragte andre Varer. Den 29de August 1398 stadfæstede han i Kjøbenhavn i Forening med Kong Erik og 16 andre norske Rigsraader alle de Friheder og Privilegier,

[1] D. N. 1, 361.

[2] Hvitfeldts Kron. 1, 587. Paludan Müller's Observ. Crit. de foedere etc. 108.

[3] Eystein Aslaksson har gjort sig fortjent ved ligesom Botolf at optage en Fortegnelse over Kirkenes Jordegods i Oslo Bispedømme, som endnu findes og af Bindet kaldes den røde Bog. Han udstedte ogsaa et mærkeligt Hyrdebrev til Thelebønderne fra Gimsø 11te Nov. 1395, som findes i Pont. ann.. II, 244—248. Han døde 1407.

som fremfarne norske Konger havde skjenket flere Stæder af den tydske Hanse[1].

1401 var Olaf tilstede i den store Raadsforsamling i Helsingborg og medforseglede et Brev, hvorved Kong Erik stadfæstede Dronning Margretas Gaver til Kirker og Klostre. Ved denne Leilighed blev Erik hyldet til alle 3 Rigers myndige og selvstyrende Konge.

Kort efter døde Biskop Olaf, der synes mere at have været en Statsmand og yndet af Margreta, hvis Indflydelse han sandsynligvis skyldte sin Udnævnelse, end sit Bispedømmes Tilsynsmand. Sine geistlige Forretninger har han uden Tvivl hovedsagelig overdraget til den før omtalte Halgeir, der vedblev at føre Bispetitel. I 1392 ($\frac{3}{1}\frac{2}{2}$) nævnes saaledes Olaf med Guds Miskun Biskop i Stavanger og Halgeir med samme Naade Biskop og commissarius Domini nostri a . . . for hvilke begge Høylands Kirkes Ombudsmænd indgave en Klage i en Kirken vedkommende Sag. De afgjorde, at Gaarden Høyland, som Thorgils Smaasvends Enke Gudrid havde testamenteret til Høylands Kirke og Præst som Vederlag for Mandens Gjeld til Kirken, skulde deles lige mellem begge[2].

[1] D. N. IV, 505. V. 276.

[2] D. N. VI, 456. Endnu Aar 1400 har man et Brev af 2 April fra Pavens Penitentiar Presbyter Kardinal Franciscus, hvori han bemynder Biskoppen i Stavanger eller „ejus vicarius in spiritualibus“ at fritage Præsten Thorgils for alt Ansvar i Anledning af et Manddrab, hvis det er skeet af Nødværge D. N. IV, 521. Olafs Vaaben findes i Adelslex. 2, 55.

Som Kanniker under Olaf nævnes Eyulf Markusson $\frac{1}{3}$ 1384, Benedikt Jonsson, som $\frac{1}{3}$ 1384 kjøbte 10 Maanedsmats Leie i Stromsland i Helleland for 4 Mark Guld. Svein Thorgilsson Sognepræst i Gand, hvem Husfru Gudrid Sigurdsdatter paa Sygeleiet testamenterede Kirke-Høyland i Gand, hvilket Biskop Olaf og Kapitlet stadfæstede $\frac{2}{3}^{0}$ 1384 (D. N. IV, 394 318). Denne Svein førte 31 Oct. 1386 Vidner om, at hans Fader Thorgils Ormsson eiede et Mandsverk i Nes i Klep. Sigurd Reidarsson, der $\frac{2}{4}^{0}$ 1387 kjøbte et Møllehus med Tuft, Dam o. m. af Abbed Arne paa Utstein og St. Olafs Kirke D. N. IV, 402. Paa Præstemødet (præstagildit) Onsdagen efter Barnabas Apost. 1387 opgav Sira Styrmer sin Ret til Gaarden Linland, da Chorsbrødrene beviste, at den tilhørte dem. D. N. IV, 404.

XIX.

Hakon (II) 1402–1427.

Efter Olaf fulgte Hakon som Biſp i Stavanger, men man veed endnu ei, naar han blev valgt eller viet[1]. At han var Biſkop før 21de Juli 1402, kan man ſe af den Kvittering, ſom Conrad, Erkebiſkop i Nicoſia og Pavens Kamerer, udſtedte i Rom for 50 Guldgylden, ſom han havde betalt paa Stavangers Kirkes Vegne „pro qvatuor integris minutis servitiis“ og fritages han for den Bandsſtraf, hvori han ved Pengenes Udeblivelſe var forfalden[2]. I Auguſt 1402 viſiterede han ſom Biſp i Aal i Haddingiadal[3], og 1403 udſtedte han et Brev om Oltap i Stavanger[4]. 1405 var han i Bergen ſamlet med Landets øvrige Biſper; thi der berettes, at over Skalholts Biſkop Vilkins Grav i Bergen 1405 ſtod 7 Lydbiſkopper og Erkebiſkop Askel[5]. 1408 $^{2}/_{1}^{0}$ erklærede Eirik Gunnarsſon, Lagmand i Ryfylke, at han i den lille Stue i Stavanger Biſpegaard med Raad og Samtykke af Hakon, med Guds Naade Biſkop i Stavanger, og hans Kapitel dømte Ramborg Knutsdatters Børn med Garder Thoresſon ſom rette Arvinger efter Fru Katarina Knutsdatter, den bekjendte Sgmund Finsſons Enke[6]. Den 20de Januar 1413 modtog Hakon og hans Kapitel i Bergen

[1] Peder Clausſon anfører hans Udvælgelſe til Aar 1400 og Adelslex. beretter, at Hakon har været Biſkop fra 1399—1434. I ſaa Fald maa han have været Suffragan for Olaf. Rigsarkivar Lange mener, at han blev indviet rum Tid før 21de Juli 1402. I Adelslex. ſiges, at han maaſke hørte til den ſvenſke Familie Kruus, hvis Vaaben, en halv Lilie i første Felt og Skaktavlet i andet, han førte.

[2] D. N. IV, 532.

[3] Biſkop Hakon kundgjør i Aal 18de Aug. 1402, at Griotgard Eindridsſon har udſonet ſig med ham ſaavel for ſit Kirkeombud ſom for Leiermaal med Gurid Bårdsdatter. (D. N. V, 302.)

[4] Katal. over Deichmanns Bibl. S. 360.

[5] Isl. Ann. 1405. Espolin 1, 126. Samme Aar (§ 1405) mageſkiftede Kapitlet for Theingſedal i Birkreims Sogn Straumſtad i Helleland. D. N. IV, 544.

[6] D. N. 1, 443. Til Stadfeſtelſe medforſegledes Dommen af Svein Thorgylsſon, Aſulvar Thorkelsſon, Anundar Hærleiksſon, Hakon Jon-

Kvittering, for at Romerskatten af Stavanger Biſpedømme var betalt, og ligeſaa 29de Oct. 1417[1].

1415 var Hakon atter i Bergen; thi 23de Oktober d. A. kundgjorde han tilligemed Hr. Diderik Vyſtenaker, Svale Rømer o. F., at 24 navngivne lybekſke Kjøbmænd i Bergen indeſtaa Hans Krøpelin, Foged paa Bahus, for at alt Gods i Bergen, ſom tilhørte Lybekkerne ſkulde blive beroende i nævnte Borgeres Bærge[2]. 2 Aar derefter (1417 ⅔) kundgjorde han Almuen i Eidsfjord (i Hardanger), ſom da laa under Stavanger Biſp, at han havde betroet Arnvid Arnvidsſon at oppebære de biſkoppelige Indtægter i Sognet ſamt ſom Aarmand at opgjøre alle geiſtlige Sager og oppebære Sagefaldet. Den 8de April 1424 kvitterede Hakon for 6 Aars Forpagtning[3].

Hakon døde gammel og ſvag i Aaret 1425 eller i 1426 paa en Viſitatsreiſe i Haddingiadal, ſom dengang hørte under Stavanger Biſpedømme og menes af Nogle at ligge begraven i Torpe Kirke, ſom da ſkal have været Hovedkirke i Aals Preſtegjeld. Tæt ved Chordøren findes indſkaaret en Afbildning, ſom Nogle mene at være Biſpens Billede, og paa en Stol ved Graven findes en Inſkription med Runer[4].

ſon, Chorsbrødre i Stavanger og Jæſe Krabbe, Foged hos Jacob Biſp i Oslo. 21de Mai bekjendtgjorde Jakob, Biſkop i Oslo, at Dronning Margreta paa Baholm gav Garder Thoreſſon af Gauta-Talga Valget mellem Rettergang og venligt Forlig angaaende Arven efter Hr. Ogmund Finsſons Enke, Fru Katarina, og at han valgte det ſidſte, D. N. I, 449.

[1] D. N. III, 444 og II, 480.

[2] D. N. I, 466.

[3] D. N. IV, 581, 600, 601. I Aaret 1418 var Eirik Gunnarſon Lagmand i Ryfylke. D. N. IV, 467.

[4] Inſkriptionen findes i Top. Jour. 32te Hefte, Side 110 og i norſke Fornlevninger af N. Nicolayſen S. 154. Den ſtaar ei i nogen Forbindelſe med Biſpens Død, men indeholder Navnet paa de 7 Mænd, ſom byggede Kirken. Nicolayſen antager det uvist, om her hviler nogen Biſp, eller om det er Hakon II; thi den næſten udſlidte indſkaarne Figur ſynes at ligne ligeſaa meget en Kvinde, ſom en Biſp. Wiel beretter i Top. Jour. 32, 109: „I denne Kirke er en Biſkop begraven, ſom der døde paa ſin Viſitatsreiſe. Han har været Biſkop i Stavanger." I Hakons Tid ſkjenkede den velbaarne Mand Peter Niculasſon, ſom

Samtidig med Hakon og hans Formand Olaf var den lærde Geistlige Theodorik af Niem, der fra 1378—1410 havde været Sekretær i den romerske Kurie, siden Biskop i Verden og Cambray, og død 1417. I sit Verk Nemus unionis yttrer han sig om Geistligheden i Norge og Island blandt Andet saaledes: „Geistligheden er i Almindelighed tarvelig i Klæder og Pynt og forretter Gudstjenesten med faa Ceremonier og uden Pomp; den er just heller ikke i nogen udmerket Grad videnskabelig dannet. Men i Norge drikker efter Skik og Sedvane Klerker og Lægmænd lige sterkt, og hvis En ikke over Maal og Maade kan beruse sig i Øl, anser han sig ikke for lykkelig. Den Ene fordrer af den Anden, at han skal gjøre ham Beskjed ved at drikke lige saameget, som han, og Ingen, som ikke saa det, skulde tro, hvormeget baade Mænd og Kvinder der kunne drikke paa en Gang, og man gjentager dette indtil man falder drukken til Jorden. Den, som bedst kan tømme sit Bæger, ansees forat overgaa de Andre i legemlig Styrke og i Raskhed. Dertil føier han det Vidnesbyrd, at det er Biskopper og Præster tilladt offentlig at holde Friller (concubinae). Naar Biskopen 2 Gange om Aaret visiterer de ham undergivne Præster og Sognekirkers Bestyrere. fører han sin Elskte med sig til samme Præsters Huse. — — — Saa er det og Tilfælde, at Præsternes Friller eller Hustruer i hine Lande nyde Forrangen i Kirke og til Bords, i Gang og i Sæde fremfor andre Fruer, endogsaa Ridderes[1]. Om der ogsaa i den ellers vistnok vel underrettede Theodoriks Skildring findes nogen Overdrivelse, saa giver det dog et sørgeligt Billede

havde været Sysselmand i Ryfylke fra 1290 til sin Død 1305 i Ingemundsgaarden i Stavanger til Chorsbrødrene 1½ Mandsverk i Ysthus paa Karmøen, sig til Aartidehold. Et Par Aar sednere (? 1407) gav Sigurd Sigurdsøn til Aartidehold for sig og sine Kvinder under Kommunitetet og Chorsbrødrene en Del i Horsheim i Vinje i Suledal. D. N. IV, 551, 559. 605. Som Chorsbrødre i Hakons Tid nævnes blandt andre Sira Bjørn Thoresøn, der var tilstede, da Aasulf Salvesen maatte betale Biskopen 6 Mark i Bøder for Hordom, Svein Thorgilsøn, Barder og Halvor Gunnarssøn o. F. D. N. IV, 578.

[1] Keysers Kirkeh. II, 433.

af den norske Geistlighed mod Slutningen af det af det 14de Aarhundrede. Man lærer blandt andet deraf, at Geistligheden uden Sky brød Coelibatsforbudene, og at disse borgelige Egteskaber da allerede vare gjengse i Norge, eller i det mindste paa Island.

XX.

Magister Audun Eyvindsson[1]. 1427—1445.

Endnu medens Biskop Hakon levede, nemlig 1424, ansøgte Stavanger Kapitel Paven om, at Kong Eriks Kapellan Audun maatte konstitueres til Biskop eller rettere adjungeres Biskop Hakon, der formedelst Alder og Svaghed var ude af Stand til at forestaa dette Embede[2]. Denne Audun nævnes 14de Febr. 1424 som Chorsbroder i Oslo og Provst i Eidsberg Provstedømme og skal tidligere have været Præst i Spydeberg[3]. Han kaldes endnu i Marts 1427 kun electus og blev først viet til Biskop den 18de Mai 1427 i Vadstena. 24de Juni s. A. var han allerede i Valdres, der hørte under Stavanger Bispedømme; thi her kvitterede han paa Gaarden Remmen Arne Throndson for rigtigt Regnskab over Vangs Kirkes Gods[4].

Da de forskjellige Altere ved Svithuns Domkirke paa Grund af knappe Indtægter (rentor), der vare dem tillagte, ei bleve

[1] Hans Navn skrives Auduenus, Audhon, Andvorn, Andorn, Auden, Audunus og Audun.

[2] Pont. annal. II, 535.

[3] D. N. IV, 599. I Wilses Spydbergs Beskrivelse 554 nævnes som Sognepræst i Spydberg Hr. Audin Tvindson, der siden blev Biskop i Stavanger. I Eidsbergs Beskrivelse (Top. Jour. 2, 79) kaldes han Audin Evensen ifølge en gammel Tavle, som stod i Spydbergs Kirke, og blev Bisp i Stavanger 1426. Derimod maa han ei forvexles med Mag. Anvord Jonsson, under hvis Portrait i Hofs Kirke paa Thoten staar, „at han døde som Bisp i Stavanger;" thi der tilføies, at han blev Præst paa Thoten 1424 og var der 17 Aar. — Ramus og Flere antage dog denne Anvord for at være den samme som Hr. Audun og tilføie, at han har været 210 Aar gammel, da han døde!

[4] D. N. II, 520.

saaledes holdte med Kalke, Bøger og Klæder, som de burde, og Audun ei vilde, at Gudstjenesten i hans Dage skulde aftage men heller tiltage (auka messahaldh ok guds þjonostu), saa havde han med sit kjere Kapitels Raad og Samtykke skibet det saa med Hensyn til følgende Prestetiender, som ere Bispe og Præste Indtægter, som alle Præster efter Guds Løn ere skyldige at yde af sin Sæd, til Bønnehold og Sjelehjelp for vore Forfædre og Efterkommere og for alle levende og fremfarne Præster. 1) St. Michaels Alter ved Højaltaret skal have Prestetienden af Amliid (Omlid), Syiostadh (Syestad), Modgoland (Moland), Ottrones (Oddernes), Audhnodall, (Undal) Listæ og Bygland. 2) St. Birgitte Altare, som er næst udenfor vor Frues Altar, Tienden af Bielland, Lundh, Sokneredal, Hellolandh, Lyghie, Hauskeidh (Hausken) og Awaldzness. 3) Altare sanctorum Andree apostoli et Halvardi martiris et omnium animarum Christi fidelium Prestetienden af Skyldh (Skjold), Hinderaa (Nærstrand), Jalsæ, Finøy, Slidrer, Aal og Eidhafjordh. Desuden forærede han disse Altere Kalker, Bøger og Messeklæder sig til Sjelegavn og Bønnehold. Disse Bestemmelser bleve oplyste paa et stort Prestemøde, (almennoligho prestemote), som samtidig holdtes i Stavanger 12te Juni 1429.

Samme Aar var han udentvivl paa Visitats i Lyngdal, hvor i hans og mange andre gjeve Mænds Overværelse Thorald Uthyrmsson, Thorgils Styrmersson og Stigand Olufsson afstode 15 Maanedsmatsbol i Gaarden Aa til Prestegaard i Aa Sogn i Lyngdal for deres egne og flere nævnte Slægtningers Sjelehjelp (til saalar hielpar)[2].

I Aaret 1430 den 9de Marts overdrog Paven Martin V Stavanger Biskop at løse Bergsvein Niculasson, Kannik i Nidaros, af det Band, hvori Paven havde sat ham, fordi han ei som Erkebiskop Askels Fuldmægtig i Rom, havde betalt Pavens Klerke en Sum Penge, som han havde lovet. At han havde udført dette Erinde meldte han ($\frac{2}{6}$) samtlige geistlige Forstandere i Nidaros's, Lunds, Upsalas og Bremens Stifter forat de

[1] D. N. II, 524. [2] D. N. IV, 610.

i deres Stifter skulle oplæse Bergsveins Afløsning[1]. I det følgende Aar blev han med den ansede norske Ridder Eindrid Erlandsson, Høvedsmand paa Tunsberghus og Foged i Ryfylke, paa en Embedsreise til Danmark fangen af Englænderne, men igjen frigiven; thi (1431 $\frac{3}{4}$) lod han sig i Kolding af Minoritternes Provincialmester Esger optage i Ordenens Broderskab for Liv og Død. I Anledning af den omtalte Overlast er det vel, at Kong Erik ved et Kongebrev af $\frac{30}{10}$ 1431 tog Biskop Audun, „paa hvis Troskab og villige Tjeneste han trøstelig forlader sig" hans Kirke, dens Gods og Tjenere i kongelig Værn og Beskjermelse[2]. De fangne norske Rigsraader fik Opreisning i Freden til Kallundborg (28de Oktober 1432). I denne Fred mellem England og de nordiske Riger „om den Uret og Spot, kongelig Majestæts Raad, Hr. Audun, Biisp i Stavanger, og Eindrid Erlandsson, Norges Raad skede forleden Aar, hvilke bleve af de Engelske fangne, da de vare paa Reisen til Kjøbenhavn til hans Majestæt for at stifte Fred og Enighed mellem begge Riger" forpligter Kongen af England sig til at tilholde samme Engelske, at de skulle endelig tilfredsstille de fornævnte Herrer af Norge baade for Skade og Spot, saa at deraf skal forfares, at Kongl. Majestæt ikke deri har havt Velbehag[3].

Midsommer 1434 deltog han med Erkebiskop Aslak Bolt og flere norske Rigsraader i de politiske Forhandlinger, som hele Julimaaned dreves i Vordingborg. Under samme valgtes Eriks Kapellan, Olaf Nicolasson, Kannik i Hamar og Sogne-

[1] D. N. I, 523 og 526. Afløsningen skede i Overvær af Kannikerne, Bero Thoreri, Gunnarus Erici, Olavus Erici, Presten Sveno, Deku Bero o. d. Sekretær eller scriba var Magnus de Warmlandt publicus auctoritate imperiale notarius hos Audun. — 1430 $\frac{27}{11}$ befol han samtlige Geistlige i Lunds og Bremens Kirkeprovindser at indstevne Kanniken Johannes Borsovs Arvinger eller andre Vedkommende til at møde for Biskoppen som pavelig Dommer (judex & commissarius) i Borsovs Sag mod Bergsvein Niculasson (D. N. IV, 614).

[2] D. N. III, 511. IV, 621.

[3] Hvitfeld 1, 766. D. N. VI, 467. Den 24de December 1432 var han i Kjøbenhavn, hvor han blandt Kong Eriks Befuldmægtigede, opgjorde en Del Erstatningskrav med Englænderne D. N. VI, 466.

præst i Gran, til Biskop i Bergen og under hans Indvielse, som fandt Sted 13de Juli i Andreas Kirken i Vordingborg, stod Hr. Audun ved Erkebiskop Aslak Bolts Side, der forrettede Vielsen [1]. 2 Dage senere udstedte han i Forening med Erkebiskop Aslak Bolt og flere danske og svenske Prælater et Indulgentsbrev til dem, som fromt besøgte eller rakte hjelpsomme Hænder til St. Mikaels Kirken i Ribe [2]. Den 27de August var han i Kjøbenhavn, hvor han var med at underskrive det norske Rigsraads Skrivelse til det svenske, hvori det ytrer sin Misnøie med at det svenske Riges Raad havde sendt Kong Erik dets Opsigelsesbrev, da Kongen ikke havde feilet af Ondskab, men var villig til at rette paa alle grundede Klager [3].

Ved Hjemkomsten til Fædrelandet sammenkaldte den omtalte Aslak Bolt, der fra Biskop i Bergen 1430 $\frac{2}{7}$ var bleven Erkebiskop og Pavesædets Legat, et Provincialconcilium til Bergen det følgende Aar, hvortil han ei blot indbød Biskopperne, men Kapitlerne, de øvrige høie Prælater og Klosterforstandere. Da saadanne Møder i henved 85 Aar ei vare holdte, saa fandt flere i denne slappe Tid maaske saadanne Møder byrdefulde eller unyttige; thi ingen af Lydbiskperne og kun faa Andre mødte. Den driftige og dygtige Erkebiskop lod sig ei afskrække ved denne Ligegyldighed eller Opsætsighed. Han holdt Mødet i Bergen og bansatte de Ulydige, blandt hvilke de 2 danskfødte Biskper i Oslo og paa Hamar samt Biskpen paa Orknøerne. Uagtet hverken Stavangers Biskop eller Kapitlet mødte, saa

[3] D. N. I, 540. Under Opholdet i Vordingborg udstedte de 3 nordiske Biskper og blandt dem Audun en Bonskrivelse til Baselerkonciliet for den i Norden yndede Birgittiner-Orden, som der var anklaget. D. N. VI, 480, 484. 11te Juni er han med at tilstaa de Bodfærdige, der besøge Gertruds Kirke i Kjøge, 40 Dage Aflad. D. N. VI, 485.

[2] Pont. ann. II. Ved samme Leilighed, men tidligere nemlig 6te Juli 1434 udstedte Aslak Bolt i Vordingborg et Afladsbrev dem til Bedste, som andægtig søge St. Marie Kirke i Stavanger eller ad fabricam antedicte ecclesie aut ad luminaria vel ejus ornamenta melioranda porrexerint manus adjutrices. D. N. IV 625. Nyt D. Mag. I, 38.

[3] D, N. V, 457.

maa de have været blandt dem, „som have været beskyttede ved lovlige Undskyldninger" siden de undgik Bandstraalen [1].

Det følgende Aar modtog han Besøg af Benkt Arvidsson, Vexiø Biskop Nicolaus's Tjener, der 17de April 1436 i Stavanger kvitterede Biskop Audun, hans Kapitel og Geistlighed for 50 rhinske Guldgylden, som Stiftet skyldte i Kontribution til Kirkemødet i Basel [2]. Den 22de August s. A. finde vi Audun i Bergen sammen med Aslak Bolt, thi paa nævnte Dag udstedte begge Prælaterne en bekræftet Oversættelse af et Brev, som Kong Henrik VI i England i Juli havde udstedt og hvori han gjorde Undskyldning for den Uret, Englænderne havde øvet paa Halogaland [3]. Senere ud paa Aaret finde vi Audun i Oslo, hvor Rigsraadet var samlet og Erkebispen samtidig havde sammenkaldt et Provincialconcilium, hvis Statuter udfærdiges 20 December 1436. Blandt de 21 Punkter ville vi her kun anføre 1) den hellige Birgittes Fest (7de Oktober) skal høitideligholdes som dobbelt (som Fest af første Rang) i hele den nidarosiske Provinds. 9) alle Sognemænd af begge Kjøn, gifte eller ugifte, som nære sig selv, skulle hvert Aar i sine Sognekirker ofre paa Højalteret paa alle store Festdage, under Bod af 2 Skilling Sterling efter almindelig Vurdering. 10) Det forbydes under samme Bod at høitideligholde Løverdagen ved Afhold fra Arbeide paa Jødernes Vis. 14) Den canoniske Andel (canonica portio), som kaldes „Utferd (Begravelse) eller med et andet Navn „Salagift" (Sjelegave), hvilken hidtil er bevaret, ligesom og den Andel, som pleier erlægges i Tiendens Sted, almindelig kaldet Tidakaup (Messekjøb), tilligemed Ofring for Kvindens Indførelse i Kirken efter Barsel, kaldet Innarganga (Indgang) og den anden Andel, som kaldes Nefreida (personlig Udredelse) — alle disse skulle redelig betales Sognepresterne efter enhver Kathedralkirkes (ethvert

[1] Pont. ann. II, 653. Nyt dansk Magaz. 1, 40. Langes Klosterhist. 574.

[2] D. N. IV, 628. Kort efter $\frac{7}{8}$ 56 overdrog Konrad Gadebusk, Collektor i Norge af Pavetiende og andre apostolske Indtægter, Biskop Auduns Notarius Svein Jonsson at oppebære disse i Stavangers, Hamars og Oslo Stifter. D. N. IV, 629.

[3] D. N. I, 548 og 549.

Bispedømmes) Sedvane, under Straf af Pengebod efter Biskoppens Forgodtbefindende, dog i Rets Form, for den Ulydige. 20) Erkebiskoppen og hver Biskop i Provindsen skal efter Kirkernes Evne holde en, to eller flere indfødte, dertil skikkede Klerke ved de priviligerede Studier (Universiteter); og til Understøttelse heri, skulle de have Halvdelen af den Fjerdedel af Tienden, der kaldes „Bondelodden," som ellers ifølge Christenrettens Bud skal anvendes til de Fattige. Efterdi de geistlige Beneficier, paa Grund af det ringe Antal af indfødte Klerker i Riget, indehaves af Udlændinger, til ikke liden Forurettelse og Byrde for Landets egne Børn, skal der af vedkommende Biskopper gjøres en kjerlig Forestilling til Menigheden og Almuen, at man indvilger og gunstigen anviser bemeldte Halvdel af den nævnte Tiende til sine egne indfødte Sønner, der gaa til Studier efter Biskoppernes skjønsomme Bestemmelse. 21) Hver Sognepræst i sit Kirkesogn skal to Gange om Aaret advare med Navns Nævnelse alle de Ugifte af begge Kjøn, af hvilketsomhelst Folkeferd de end ere, der leve sammen i offentligt Frilleliv, om enten at adskilles eller egte hinanden. De, som ikke adlyde denne gavnlige Paamindelse inden eet Aar, skulle udelukkes fra Deltagelse i den hellige Nadvere paa Paaskedag[1].

Paa dette Møde bestemtes ogsaa, at man skulde sende 2 Mænd til det store Kirkemøde, som da var samlet i Basel, forat gjøre Undskyldning og Modforestillinger mod den Skat, som Kirkemødet havde paalagt den norske Kirke. Til Sendebud udnævntes Johannes Krabbe, Kannik af Nidaros og Adolfus, Kannik af Oslo. Da man gjerne vilde have Sendebudene afsted med første Skibsleilighed, gjorde Biskop Audun, der desuden var Baselconciliets Overindsamler i Norge, Forskud af Reisepengene[2].

Dog var det ei blot Kirkens, men ogsaa Statens Bedste,

[1] Statuten findes i sin Helhed i Ny Dansk Mag. II, 42—46, D. N. V, 460—73 og Keyfers Kirkehist. 2, 491—93. Under Dokumentet satte ogsaa 2 Udvalgte fra hvert Kapitel deres Sigil. For Stavanger Hjarrundus Herberni og Magnus Nicolai.

[2] Keyser 2, 495. Under 18de Februar 1437 udstedte Erkebispen i Oslo et Brev til Abbeden af Utstein og Geistligheden i Stavanger Bispe-

som beskjeftigede og endnu et Par Maaneder holdt Audun i Oslo. Misnøien med den letsindige og ligegyldige Kong Eriks Styrelse brød endelig ud i borgerlige Uroligheder. En Del af søndenfjeldske Almue havde kaaret sig til Høvidsmand og Forsvarer Amund Sigurdsson (Bolt?) og havde besat Oslo befæstede Bispegaard. Før 13de Decbr. 1436 sluttede en Del geistlige og verdslige Herrer, blandt hvilke Audun, en Vaabenstilstand med ham paa en Maaned, inden hvilken Tid der, naar Erkebispen kom til Oslo, skulde blive sluttet en endelig Overenskomst [1]. Det norske Rigsraad i hvilket Erkebiskop Aslak og Audun havde megen Indflydelse og vare sande Fædrelandsvenner, maatte selv erkjende, at de Misfornøiede havde Grund til Klage og indlod sig i Underhandlinger, hvori Audun tog virksom Del. Det lykkedes. 1437 den 18de Februar var Audun, Biskop i Stavanger, Aslak Bolt, og flere Rigsraader tilsammen med 24 Udvalgte fra flere Sogne i Oslo Stift for at megle Forlig mellem dem og Kong Erik. Bønderne lovede at være Kongen hulde og troe og Rigsraadet lovede at oversende Kongen deres Anker og Ønsker, hvoriblandt ogsaa at Amund Sigurdsson, som de havde kaaret til Høvidsmand, maatte forlenes med Færøerne og Ledingen for indeværende Aar af 4 Skibreder; ei indsætte udenlandske Embedsmænd (waldzmen), hverken aandelige eller verdslige, thi de ere nu af os og med hele Almuens Samtykke udviste paa alle vore Thing i Norge og vi ville dem aldrig oftere have til Embedsmænd for den store Uret og Byrde, de have gjort Klostre og Kirker, Lærde og Læge." De fordrede ogsaa at Kongen skulde indsætte Drotsete i Riget, indføre stadig Mynt, lade Rigets Indsegl komme tilbage o. m. [2].

domme, hvori gjøres Rede for Provincialconciliets Fremgangsmaade, og hvori det under Excommunications Straf paalægges at godtgjøre Biskop Audun hans Udlæg, saaledes at Abbeden skulde betale 4 arneske Gylden (gelderske Gylden), og hver Kannik og Præst i Bispedømmet 1 arnesk Gylden. Ny Dansk Mag. 1, 68. D. N. IV, 631. Om dette Møde og Tilstanden paa samme Tid se Kong Eriks Brev til Conciliet af 29de Juni 1433, regesta diplom. Dan. I, 407.

[1] D. N. VI, 492, se og D. N. III, 525—529. VI, 492.

[2] Jahn, Danmarks Historie 194, 513. Keysers Kirkehist. 2, 547—513. I Septbr. 1437 var imidlertig Bispen tilbage i Stavanger; thi da modtog han der 14de Septbr. Kvittering fra Vexio Bispens Ombudsmand,

Hvad Erik gjorde ved Klagen, vide vi ikke. Derimod vide vi, at Misnøien med Erik i Danmark og Sverige blev saa stor, at man ei vilde have ham længere til Konge. De Danske valgte Christoffer af Bayern, de Svenske Carl Knutsson til Rigsforstander, og kun Nordmændene bleve deres Konge tro. Under disse kritiske Omstændigheder var det norske Rigsraad samlet paa Rigsgrændsen i Juli og August 1440, men uvist af hvad Grund var Audun ved denne Anledning ei tilstede, men fik et hedrende Bevis paa Raadets Tillid, da det udnævnte ham tilligemed den nye Drotsete, Sigurd Jonsson, og 2 andre Medlemmer af Raadet til at underhandle med de Svenske om et nyt Kongevalg. Under 25de November tilskreve[1] de 3 andre Herrer Biskop Audun med indstændig Anmodning at samles med dem forat være en af dem, som skulde fare til den Dag (o: Møde), som ad Aare skulde holdes med de Svenske; men Audun maa have havt Hindringer; thi han nævnes ei blandt dem, som dreve Underhandlingerne i Lødøse og Calmar 1440 og 1441[2]. Derimod deltog han det følgende Aar i det talrige Møde, som holdtes i Lødøse, hvor den udygtige Kong Erik efter 52 Aars kraftløse og slette Regjering endelig affattes, og hans Søstersøn Christoffer af Bayern gjenvalgtes. Ved denne Leilighed udstedte Hr. Audun tilligemed Nordens 3 tilstedeværende Erkebisper og flere Prælater (⅞ 42) et Brev, hvori de skjenkte 40 Dages Aflad for alle dem, som paa visse Festdage ville besøge det

der i Norge indkrævede Hjelpen til Baselerconciliet og de af Conciliet paalagte Tyvendepenge til Hjelp mod Kjætterne i Bøhmen og Grækernes Omvendelse, for 25 rhinske Gulden i Contributioner og for det indkomne Offer til Grækernes Omvendelse. D. N. IV, 633. 1438 ¾⁰ modtog han af Kvittering for oppebaarne Pedersspenge af Oslo, Hamar og Stavanger Domkirke. D. N. IV, 636. 1439 ⅛⁰ tilstod Audun 40 Dages Aflad til alle Bodfærdige, som paa visse Helligdage andægtig besøge St. Marias og St. Annas Kapel i Oslo Stift og række det en hjelpsom Haand. D. N. IV. 492.

[1] Brevet findes i D. N. V, 506.

[2] Jahn, 517—520. I Juli 1440 holdt han almindeligt Prestemøde i Stavanger. D. N. IV, 641. ²⁄₉ 1441 var han i Stavanger, hvor han forligte Chorsbrødrene med Ogmund Sveinsson, som i flere Aar havde forholdt dem Gaardene Sel og Tange, hvilke han nu fik bygslet af dem mod at betale 1 Mark Guld. D. N. IV, 644.

hellige Korsets og St. Vincentii Martyrs Altere i Stavanger Domkirke, hvilke Altere maaske vare stiftede af den gavmilde Audun[1]. En Maaned senere tog den nye Konge ved sit Kongebrev af $\frac{8}{7}$ 1442 i Oslo, Biskop Audun, hans Kanniker, Gods og Tjenere i kongeligt Værn og Varetægt[2]. I Anledning af de mange Klager over Hanseaternes Overgreb, udnævnte Christoffer fra Kjøbenhavn ved Brev af 4de November 1444 12 Medlemmer af det norske Rigsraad, med Erkebiskoppen til Formand forat undersøge og raade Bod paa disse Klager og 10de December s. A. udnævnte han atter 8 norske Rigsraader til paa Kongens Vegne at holde Retterthing i Throndhjems, Bergens og Stavangers Bispedømmer forat raade Bod paa de mangfoldige ulovlige Sedvaner i Følge af, at Retten i mange Aar ei var fuldbyrdet. Biskop Audun og Svein Eiriksson, Erkedegn i Nidaros, vare de eneste Geistlige, som vare Medlemmer af begge Udvalg[3].

Hr. Audun overlevede ikke længe dette Bevis paa sin Konges Tillid; thi han døde 3die November 1445 og blev debita reverentia begraven i Stavanger Domkirke[4]. Paa sit Sygeleie eftergav han Kannikerne deres Gjeld til sig. Paa sit kjere Kapitels ydmyge Bønner frafaldt han ved sit Brev af 5te August 1445 for sig og Eftermænd alle Krav paa Domkapitlet i Anledning af Bispens Visitats ved dets Kirker, med Undtagelse af Cathedraticum som før, samt sin Ret til Gjesteri for sig og Folk hos Kapitlet paa St. Svithuns Kirkes Vielsesfest, mod at Kapitlet frafaldt sin Ret til Gjesteri hos Biskoppen Jul, Paaske og andre Dage[5]. Audun hører til en af sin Tids dygtigste Mænd og indtager en høi Plads blandt Stavanger Biskopper. Han deltog i over 18 Aar i alle Kirkens og Statens vigtigste Anliggender og nævnes som oftest

[1] Nyt D. Mag. 1, 68. D. N. IV. 647. [2] D. N. IV, 649.

[3] De 12 nævnes hos Hvitfeldt 1, 837 og Paus 2, 260, Keyser II, 529. De 8 nævnes i D. N. I, 573. De vare foruden de 2 nævnte den senere saa berømte Ridder Hr. Olaf Nielsson til Talgø, Provst Gunnar Holk, Narve Jacobsson, Guttorm Eivindsson, Hans Krukow og Jens Bengtsson, Lagmand i Stavanger. [4] Pont. ann. II, 594. [5] D. N. IV, 656.

ved Siden af den gjeve og fædrelandssindede Erkebiskop Aslak Bolt. I sit Bispedømme viste han sig som en virksom og gavmild Styrer. Peder Clausson i sin Norges Beskrivelse yttrer om ham: „M. Audun Eyndsøn var tilforn Kong Eriks af Pomern hans Predikant og forbedrede han Kirkerne i det ganske Stift merkeligen vel i sin Tid. Hans Vaaben var et Bæderhoved[1].“ Som Bevis paa den Agtelse Audun nød kan og anføres, at han var det baselske Conciliums befuldmægtigede Tiendesamler. Dette Hverv udførte han med sin sedvanlige Iver og Dygtighed, hvorfor han særdeles roses af Mag. Konrad af Gadebusk, som i Stavanger 30te April 1438 af Audun modtog Pederspengene fra Oslo, Stavanger og Hamar Stift. Kort efterat han med sine Pederspenge havde forladt Stavanger, blev han plyndret, saa han i sin Nød maatte vende tilbage til Audun, der strax lod efterfætte Røverne med sine Folk, hvilke det lykkedes at føre dem fangne og bundne tilbage til Bispen, som for deres store Ondskab og, forat Justitsen kunde have sin sin Ret, lod dem i Christi Navn halshugge[2].

Uagtet Audun som Geistlig ei maatte gifte sig, efterlod han dog en Datter Margreta, der blev gift med Engelbrekt Eiriksson til Helle i Ryfylke og med ham blev Moder til Norges sidste Erkebiskop, den bekjendte Olaf Engelbrektsson[3].

Ogsaa under Audun kom adskilligt Jordegods under Kirken[4].

[1] Side 58. I Adelslexikon Side 60 berettes, at Audun Eyvindsson hører til den adelige norske Slægt Blix, og at hans Vaaben var et hvidt Bæderhoved i rødt Feldt.

[2] D. N. VI, 502.

[3] Kraft antager i sin Norges Beskr. 4, 77, at det er Gaarden Helle i Strands Prgd., og at det nærliggende Birkeland er den Gaard, hvortil Margreta skrev sig.

[4] Under et Besøg i Stavanger skjenkede saaledes Sigrid Gunnarsdatter Gaarden Bø i Fogn til Biskop Audun, men paa Forestillinger af sine Frænder forandrede hun Gaven til Bookkenes i Gand, mod at Bø skulde igjen udslettes af Bispens Register. D. N. I, 661.
1440 $^{1}/_{7}$ udstedtes et Vidnesbyrd om, at Sira Annfinner Þorersson, Chorsbroder i Stavanger havde baade Folk, Baad og Not i Tanger og selv var med og drog Notet. D. N. II, 557, IV, 640. se Side 92.

For Sagefald til den hellige Kirke afstod Aasulf Thorleifsson til Biskop Audun ($\frac{2}{3}$ 1429) 3 Maanedsmatsbol i Greppestodul i Ottrones Sogn[1] og desuden 5 Maanedsmatsbol til Bispen og Domkirken til Sjelehjelp. Samme Aar ($\frac{4}{10}$) afstod Jon Thorersson Gaardene Geitreim og Bruarlid i Thengsodal i Biarkreim til Bispen for Thorbjørn Lokks Bandsverk mod Presten Svein Herleifsson paa Ottranes, som han havde givet et Lemsterhug i Hovedet hans i eget Hjem[2]. $\frac{20}{3}$ 1444 faldt 6 Maanedsmatsbol af Gaarden Rote i Hitero Sokn istedetfor 2 Mark Guld i Sagfald til Bispen. $\frac{24}{2}$ 44 bortbyglede Bispen og Kapitlet Gaarden Haaland i Teitsfjorden til Guttorm Thorbjørnsson, som tilpligtedes der at bygge en Stue, et Bur, et Steikarhus og et Fehus[3]. Ogsaa i denne Biskops Tid bleve Kannikerne betænkte med Gaver: Saaledes skjenkede Thorer Sveinsson ved sit Testament 15de September 1429 8 Maanedsmatsbol til Bispen og 8 i Gaarden Hjorteland i Halshaug Sogn i Mandalen under Kannikebordet i Stavanger til Aartidehold for sig, sin Fader og øvrige Slægt[4]. 1430 gav i Stavanger Sigrid Gudmundsdatter til Steinberg Prebende i Stavangers Domkirke 19 Maanedsmatsbol i Belland i Veikundals Sokn aa Raabyggbialog, som vare hende tildømt i Erstatning for hendes Søns Drab[5]. 1430 testamenterede Sigurd Ivarsson 4 Maanedsmatsbol i Gaarden Nordland i Hylia Skibrede til St. Svituns Domkirke. Gunhild Thorgjulsdatter testamenterede (i øfra Krikenom i Stawangre) 10 Maanedsmatsbol i Saurbo i Klep til Chorsbrødrene sig til Sjelehjelp og aarligt Bønnehold. 1432 $\frac{5}{2}$ gav Bjørn Jonsson 6 Maanedsmatsbol i østre Geiterheim i Bjerkerheims Sogn til St. Svituns Kirke til Sjelehjelp for sine Forældre og sig[6].

I hans Tid omtales Joan eller Jæni Nicolasson som Præst og Provst i Mannædal, Nicolas Helgheson som Præst og Provst i Syestad, Sigurd Ivarsson 1429 som Præst og Provst i Helleland og Andor Halsteinson 1429 som Kannik og 1444 som Provst paa Lister.

[1] D. N. IV, 609, 619. [2] D. N. IV, 611, 655.
[3] D. N. IV, 655. [4] D. N. VI, 455. IV, 608. [5] D. N. IV, 613.
[6] D. N. IV, 613, 618, 621.

XXI.

Gunnar Eiriksson. 1445—53.

Saasnart Biskop Audun var død og hederligen begravet, samlede sig Stavanger Kapitel, som ei ansaa det tilraadeligt, at Bispestolen over 3 Maaneder stod ledig, i Domkirkens Sakristi og valgte, efterat have tilkaldt de Chorsbrødre, som havde været fraværende, eenstemmig (unanimiter, nullo penitus discrepante) Kanniken Gunnar Erici, „en forstandig og hederlig Mand, ved sine Seder anbefalingsværd i den geistlige Stand, af lovlig og bekvem Alder, født i lovligt Egteskab, i aandelige som verdslige Anliggender meget erfaren".

Gunnar undslog sig i Begyndelsen for at overtage et saa vanskeligt og byrdefuldt Embede, men endelig overvunden ved Kannikernes indstændige og ydmyge Bønner, vilde han ei modstaa det guddommelige Kald, men modtog Valget som electus eller udvalgt. Dog undslog han sig for at bestige Bispesædet, inden Erkebiskoppen havde stadfæstet Valget, i hvilken Anledning Kapitlet henvendte sig til Erkebiskop Aslak Bolt om Stadfæstelse[1].

Den beskedne Mand er udentvivl den Gunnarus Erici, som 1420 studerede ved Rostocks Universitet[2] og siden oftere

[1] Kapitlets Brev hvoraf ovenstaaende er taget findes i D. N. IV, 657 og Pont. ann. II, 593. Af samme sees endvidere, at da Gunnar havde modtaget Valget fortes han af Kapitlet, der istemte et te Deum laudamus, op til Høialteret coram summo altari juxta morem inthronizavimus. Strax derpaa meddelte det ved Kanniken Hr. Gunnar Hakonsson det talrige forsamlede Clereſi og Folk det skete Valg. Fordi Brugen af Notarier er sjelden i vort Land, og man ei satte Lid til dem, men Segl, saa havde man formaaet Nicolaus Hemundi og Olaus Gudbrandi, Stavanger Kirkes Presbytere, til at underskrive Brevet og vedhænge deres Segl. Brevet er underskrevet af Kannikerne Hiarrandus Herberni (ɔ: Hiarrander Herbjornsson) Evindus Asmundi, Olaus Arneri (ɔ: Olafr Arnasson), Andorus Halftani (ɔ: Andor Halfsteinsson Provst paa Lister), Steinarus Vilkini (ɔ: Steinar Wilchilsson), Gunnarus Haqvini, Johannes Thome.

[2] Norske Saml. I, 75.

omtales som Kannik i Stavanger[1]. I Aaret 1447 ($\frac{14}{7}$) stadfæstede Kong Christoffer for Biskop Gunnars Vedkommende de Privilegier og Friheder, han nylig havde forundt hans Formand[2]. Gunnar var bleven Biskop i en urolig Tid. I Begyndelsen af Januar 1448 var Christoffer af Bayern død, og nu valgte de Danske Christiern af Oldenburg og de Svenske Carl Knutsson Bonde til Konge, og begge beilede til den norske Krone. I Throndhjem og paa Oplandene erklærede Almuen, at man hverken vilde have en Tydsk eller Dansk til Konge, men hvis man ei kunde faa Nordmanden Sigurd Jonsson af den gamle Kongeæt, vilde man have Carl. I Spidsen for dette Parti stod den ofte omtalte mægtige Erkebiskop Aslak Bolt. I det sondenfjeldske Norge havde derimod Christiern ogsaa et Parti, der havde dygtige Ledere i den sluge Jøns eller Jon, Biskop i Oslo, en dansk Mand, og Hartvig Krummedike, en holstensk Adelsmand og Slotsherre paa Akershus, hvilke understøttede af danske Krigsfolk, overraskede Aslak Bolt og Flere i Oslo og nødte dem til at hylde Christiern i Marstrand. Der kom til Kamp mellem begge Partier. Den dygtige Aslak Bolt døde midt under Striden 1450, og det danske Parti seirede. Kort efter udbrød der ogsaa en lang Strid i Kirken, da Nor-

[1] 1428 kjøbte Bjørn Thoressøn, Chorsbroder i Stavanger, Gaarden Hvalvaag med 2 Stødler i Strand i Ryfylke. D. N. II, 521. Som Vidner nævnes Sira Gunnar Eiriksson, Sira Jon Asmundsson, Sira Olafuer Eriksson, Koorsbrødher i Stavanger, 3dje Marts 1445 folgte Olaf Eriksson, Abbed i Halsnø og hans Broder (?) Gunnar Eriksson Tomten Mid-Kriken, som Gunhild Præsteføster havde givet dem, (D. N. I, 575 og D. N. IV, 644). 1446 $\frac{2}{10}$ vidne paa Hinderaa Steinar Vilkinsson, korsbroder ok prestr aa Viniom (ɔ. Vinje), Nicolas Hemmundsson korsbroder ok prestr i þolgho (ɔ: Talgø), Sigurder Ormsson prester aa Hinderaa og Abraam prester aa Þiorom, at Biskpen havde kjøbt $\frac{1}{2}$ Mandsværk i Hoppalzstad i Rennisø. 1447 $\frac{5}{5}$ afstod Thord Sigurdsson Biskpen sin Gaard halve Kvelland i Sjarnaroy i Forlagsøre for sin Sons Sigurds Opholt hos Biskpen i 3 Aar (D. N. IV, 661). Om Biskop Gunnars Jordegods se Side 100.

[2] D. N. IV, 667.

ges Erkestol stod ledig i 7 Aar, uagtet man paa samme Tid havde 3 udvalgte Erkebisper. Der gik i de Dage saa uroligt til i Norge, at Pave Nicolaus V $\frac{1}{7}$ 1453 maatte paalægge Erkebispen i Lund, Bispen i Skara og Abbeden paa Hovedø at beskytte Geistligheden i Oslo og de øvrige norske Bispedømmer mod adskillige Høvdingers og Andres ulovlige Adferd[1].

Gunnar levede i Begyndelsen i al Stilhed i sit Stift og synes hverken at have havt Lyst eller Kraft til at tage nogen virksom Del i Kirkens og Statens Anliggender. Han var saaledes ikke tilstede i det Raadsmøde, som Erkebiskop Aslak efter Christophers Død havde sammenkaldt i Oslo, og ei heller da Kongevalget fandt Sted i Marstrand. Derimod fulgte han den seirende Christiern til Nidaros, hvor denne blev kronet den 3die August 1450, efter at Carl Knutssons Valg af de tilstedeværende Rigsraader, hvoriblandt Gunnar, var erklæret lovstridigt og ugyldigt[2]. Han var ogsaa blandt dem, der som Voldgiftsmænd den 7de August dømte mellem Kongen og Kapitlet i Anledning af, at Kapitlet havde valgt til Erkebiskop Olaf Throndsson. Deres Kjendelse lød, at ifølge det norske Kongedømmes Ret, Kongens Samtykke udfordredes for at et Erkebiskopsvalg kunde have Gyldighed, og at Olafs Valg af visse Grunde, som man for den geistlige Stands Ære havde besluttet at fortie, ikke var kanonisk[3].

Fra Nidaros fulgte Olaf Kongen til Bergen, hvor han den 29de August var med paa Norges Vegne at samtykke i den stadige, evindelige og ubrødelige Sammenbinding, som der gjordes mellem Rigerne Danmark og Norge[4]. Til Gjengjeld tog Kongen samme Dag Biskop Gunnar, hans Kapitel, Klerke, Svende og Gods i kongeligt Værn og

[1] D. N. I, 827.

[2] Her erklæredes Carolus non vocatus, non affectus, non reqvisitus, nec electus, nec regno vacante quinymo contra leges patrias et jura regni, in qvibus continetur articulus: archiepiscopus Nid. neminem coronabit in regem, nisi electum et sibi præsentatum per consilium et perliamentum Regni et in eorum præsencia. Jahn, 532.

[3] Keyser, II, 548. Hvitfeldt, 853, 861. Thork. Dipl. Index. Side 16. Werlauf, 152. [4] Om denne Forening, Saml. IV, 345.

stadfæstede alle deres ældre Friheder og Privilegier[1], og 23de Sept. s. A. stadfæstede han efter Norges Rigsraads Tilskyndelse Gunnar „for hans Troskab og villige Tjeneste" i de Rettigheder og Friheder, som Kong Hakon (V) har forundt Biskop og Kapitel vedkommende Byen Stavanger[2]. Han var vistnok ogsaa blandt de Norges Biskopper, Prælater og Rigsraader, der gjorde Indsigelser, da Pave Nicolaus V mod Kirkens Brug og uden Kapitlets Valg den 27de Februar 1451 havde udnævnt Dominikanerordenens Professor, Udlændingen magister theologiæ Henrik Kalteisen, til Erkebiskop, til hvilken Post Kongen endelig vilde have sin Kantsler og Yndling Marcellus Biskop i Skalholt[3]. Denne kvitterede i Bergen den 3die Septbr. 1450 Stavanger Kirke for 175 Gylden i 8 Aars Afgift til det apostoliske Kammer. Han titulerer sig da Biskop i Skalholt og Archipostulatus til Nidaros[4].

Gunnar Eiriksson døde 1453. Han synes ganske at have savnet sin Formands Dygtighed og Fædrelandssind og var et svagt Redskab i Kongens og hans danske Omgivelsers Hænder.

Samtidig med Gunnar var den ætstore Nordmand Gotskalk Gotskalksson Biskop i Hole, som efter i 13 Aar med Vælde at have ført Bispestaven, døde 1457[5]. I hans Tid (1450) skal den norske Kirke af Paven have faaet Tilladelse til at benytte Mjød for Vin i Nadveren. Bjørn af Skardsa beretter, at Innocents VIII gav de norske Præster denne Tilladelse 1490[6].

Under denne Biskop fik Kirken adskilligt Jordegods dels i Sjelegaver dels ved Kjøb[7].

[1] D. N. IV, 674. [2] D. N. IV, 677.

[3] D. N. I, 593—594. Om den langvarige Strid angaaende Erkestolens Besættelse se Werlauffs udmerkede Afhandling i Skand. lit. Selskabs Skrifter XVI. Kong Christiern skjenkede ved denne Leilighed Bergens Kirke for Sjelemesser Hardangerlen, Pont. ann. II, 604. 1453 ½ bød fra Bergen Erkebisp Henrik (Kalteisen) samtlige Geistlige i Stavanger Bispedømme 12 Dage efter Modtagelsen af denne Betaling at holde den Erkebispen efter gammel Ret tilkommende Halvtiende som subsidium pallii rede til Betaling, D. N. IV, 681.

[4] D. N. IV, 675. [5] Espolin II, 54. [6] Pont. ann. II, 604. Hvitfeldt I, 853.

[7] 3 Bønnehold for deres Forældre skjenkede Sigrid Gunnsdatter og

XXII.

Sigurd (Sigward) Bjørnsson. 1454—1462.

Han omtales 1438—1448 som Præst paa Tunir (Tune i Smaalehnene) og Kannik i Oslo og 1448 og 50 som Erkepræst sammesteds, og i sidste Værdighed tillige som Medlem af det norske Rigsraad [1]. Som saadan var han med at hylde Christiern i Oslo. Som udvalgt Biskop til Stavanger deltog han i de Forhandlinger, som i October 1453 fandt Sted i Bergen, hvor Kongen var tilstede, og den af Paven udvalgte Erkebisp Henrik Kalteisen erklærede sig villig til at resignere. Sigurd i Forening med Hartvig Krummedike og flere Rigsraader underrettede Paven derom den 15de October 1453 og anbefalede Marcellus til Henriks Eftermand [2]; men Paven modtog ei Kalteisens Resignation. Ved et Pavebrev af 13de Mai 1454 blev Sigurd anbefalet til kongelig Konfirmation paa sin Udnævnelse til at være Stavanger Biskop [3].

Hustru Margreta, Hustru Ragnhild Eyvindsdatter og Flere deres Eiendele i Vormster til Bisp og Domkirke $\frac{16}{11}$ 1449 og samme Aar gav ogsaa Ingeborg Uspaksdatter til Bønnehold sin Gaard Noteland i Avaldsnes. Sampson i Oy skjenkede paa sin Sotefeng sin Gaard Nordland i Fangn i Sæbo Skirbede til Chorsøbrødrene for sin og Hustrus Aartidehold. D. N. IV, 669, 670, 671, 673, 679. Derhos kjøbte han efterhaanden i Hoppalstad i Rennisø Prgd. $1\frac{1}{2}$ Mandsverk og $4\frac{1}{2}$ Maanedsmatsleie, halve Kvelland i Stjarnerø, $2\frac{1}{2}$ Maanedsmatsbol i Vormster, 2 Maanedsmatsbol i Skeid i Mariæ Sokn paa Hundvaka ved Stavanger; 6 Maanedsmatsleie i Vormster, 4 i Duvehus og 2 i Nestahus (D. N. IV, 660, 670). Af Domkapitlet og Sognepræsten i Strand, Niculas Hemundsøn, kjøbte han, hvad Præsten og Kirken eiede i samme Gaard ($\frac{25}{2}$ 1450), hvilket Lagrettet værdsatte til 2 Mandsverk i dyreste Lag. 3 1451 kjøbte Bispen 8 Maanedsmatsbol i Vædeland i Vorster Sogn for 2 sølvbeslagne Knive o. m.)D. N. IV, 672, 680) Se Side 97.

[1] D. N. V, 478, 543. Saml. III, 602. Nyt Dansk Mag. I, 73. Jahn 532. Om det var denne Sigurd, der var Provst ved Apostelkirken, er uvist, thi samtidig nævnes ogsaa en anden Kannik i Oslo, der bærer Navnet Sigurd Bjørnsson, men han var Præst til Haug paa Eker 1434 ofv. D. N. II, 566, V, 474, 507, og han antages af Nogle for at have været Provst ved Apostelkirken i Bergen. D. N. V 506. 1441 $\frac{3}{2}$ nævnes Hr. Siwrdh Provst ved Marie Kirke i Oslo. D. N. III, 552.

[2] D. N. III, 600: Werlauf 165—69. De erklærede, at Alt hvad der var sagt paa Marcellus esse calumnias et infamias. [3] D. N. IV, 685.

I Januar 1458 var Sigurd Bjørnsson som Medlem af Norges Rigsraad tilstede i Skara, hvor det lykkedes Christiern I at faa Raadet til at erklære (19de Januar), at det efter Christierns Død vilde tage hans ældste Søn til Konge[1]. Som Betingelse for denne Villighed eller som Erkjendtlighed for den Iver, hvormed de geistlige Medlemmer af Raadet stod Kongen bi i at faa sit Ønske gjennemdrevet, stadfæstede han det bekjendte Forlig mellem Kirken og Staten af 1277, som kaldes Sættargjerd, og som havde givet Anledning til saa megen Strid. Den 5te Februar 1458 kundgjorde Kongen fra Skara, at Kirkens Forstandere, Bisperne i Oslo, Hamar og Stavanger og Flere mødte og frembare et Forligelsesbrev eller Compositio mellem Kirken og Kronen, som de klagede over, i mange Maader ei blev overholdt af Kongens Embedsmænd. Kongen bød disse ei at befatte sig med Kirkens Sager o. s. v[2]. I August 1456 var han i Bergen. Den 1ste Mai samme Aar udstedte han i Stavanger et Brev, om at werdaligr fader Biskop Audon solgte Osmund Arason Appeland i Girixstado Sokn, for hvilken Jord fornævnte Mand havde erlagt første og sidste Penning og alle derimellem, som blev bestemt i deres Kjøb, hvorfor Sigurd kvitterer. I Aaret 1461 (¾) pantsatte Eistein Askelson til Biskop Sigurd sin Gaard Aamsland i Siredalen for 4 Mark Guld i Bøder for Misdaadsværk, som han med Ran og Vold havde øvet mod den hederlige Mand Sire Botolf, hans Sognepræst, og det Hordom, som han længe havde været i. Hvis han ei inden sin Død løste Gaarden, skulde den tilfalde Bispen og Stolen i Stavanger[3].

Om Sigurds øvrige Virksomhed ved man kun lidt. I Aaret 1457 var han sandsynlig paa Visitats i Valdres; thi i Aurdal kvitterede han den 30te Juli Skrauthvals Kirkes Ombudsmand for 3 Aars Regnskab[4]. Nogle Aar senere var han med at love Aflad til dem, som høre Messe i St Annas Kapel ved Oslo[5]. Sigurd døde 1462 eller efter Andres Formening først 1463[6].

[1] D. N. III, 614. [2] D. N. IV, 690. [3] D. N. IV, 696. [4] D. N. VI, 581. I, 616. [5] D. N. II, 624. [6] I Adelslexikon 1, 54 og andre Steder kaldes han Sygwart. Hans Vaaben var en Hummerklo. Videre omtales han D. N. I, 530, 541 og oftere. Nyt dansk Mag. VI, 25, 29, 31. Werlauf, Skand. Selsk. Skrifter 16, 48, 49.

XXIII.

Alf (Adolphus) Thorgardsson. 1463—1481.

Ved Sigurd Bjørnsons Død valgtes til hans Eftermand Alf Thorgardsson, Provst ved Apostelkirken i Bergen og Forstander for de 14 kongelige Kapeller[1]. Han er udentvivl den Alverus Thorgardi, der 25de Mai 1422 blev indskreven ved Rostocks Universitet[2] og sandsynlig den Adolphus, der med Johannes Krabbe fra Oslo sendtes til Conciliet i Basel 1437[3]. I Tidsrummet fra 1441—1463 nævnes han som Provst ved Apostelkirken i Bergen og var som saadan Medlem af det norske Rigsraad og deltog i dets Forhandlinger. I et Dokument fra 29de September 1463 kalder han sig Provst i Bergen og electus til Stavanger, skjønt Kongen havde stadfæstet Valget og anbefalet ham til Pave Pius II, den bekjendte Æneas Sylvius Piccolomini, som $\frac{2}{8}$ 1458 havde besteget Pavestolen. Som norsk Rigsraad havde han deltaget i Christierns Valg i Oslo og Marstrand 1449 og i den før omtalte Forening, som sluttedes mellem Danmark og Norge i Bergen 29de August 1450 og Overenskomsten i Nidaros 1453[4]. Han havde imidlertid liden Ære og Glæde af dette Valg; thi hans Fædreneland led meget under denne svage og ødsle Fyrstes Styrelse dels af indre Uroligheder, dels af de overmodige Hanseater,

[1] Saml. III, 510. 1454 $\frac{3}{3}$ pantsatte Adelsmanden Eilef Hjerne sin Gaard Lund i Stiorn (Sjernero Sogn) i Ryfylke til Provsten ved Apostelkirken Hr. Alf Thorgardsson for 150 lette Gylden, som han var Hr. Alf skyldig. Saml. III, 608. D. N. IV, 683. Han kaldes ogsaa Alf Thorgeirsson, Thordsson. Om Alf D. N. V, 566.

[2] Norske Saml. I, 75.

[3] Denne Johannes eller Jon Krabbe skal være valgt til Stavanger Bispestol, men fortrængt af Paven, maatte han lade sig nøie med Skálholt, hvor han døde samme Aar som Kalteisen, nemlig $\frac{1}{10}$ 1465. I et Brev fra 1464 kalder han sig Biskop i Skálholt og prælatus ecclesie Stafangrensis (hist. eccl. Isl. II, 482). Espolin (II, 60) siger Jon Stephansson Krabbi edelmadr, hann var vigdr til Stafangars, en rimdi þadann fyrir Sigfridi biscupi, er pafinn þrengdi þarinn. Med den nævnte Sigurd menes da Alfs Formand Sigurd.

[4] Saml. III, 510. IV, 344. 607. Jahn, 532, 539.

der kom i Besiddelse af forbervelige Forrettigheder og gjorde sig skyldig i megen Vold. Saaledes bleve de norske Riddere, Brødrene Olaf og Peter Nilsson fra Talgø i Ryfylke og Bergens Biskop Thorlaf med 60 Andre ynkelig myrdede og Munkelifs Kloster brændt af disse Ugjerningsmænd. Olafs Enke og Børn maatte fra Talgø flye tilfjelds for at redde Liv og Fribed. Blandt de Norskes Klager over Hanseaterne 1477 var ogsaa den, at de havde dræbt 9 af Stavanger-Bispens Mænd[1].

Om Alfs Virksomhed som Biskop vide vi lidet eller intet. Dog omtales han 6te October 1466, da han med sin Broder Gunnar, Biskop i Hamar, medforseglede et Brev angaaende et Mageskifte mellem Hakon, Abbed paa Halsnø og Ridder Alf Knutsson[2] og 9de Sept. 1467, da han visiterede i Soknadal, hvor han paa Eik sammesteds kvitterede Asbjørn Leifsson for rigtigt Regnskab som Sira Kirkes Ombudsmand i 9 Aar.

Den 27de Octbr. 1478, „da han var krank i sin Krop og ventede sin Opløsning," gjorde han sit Testamente. Han havde udvalgt sit Gravsted ved St. Johannes den Døbers Alter og skjenkede til samme for 2 Messer hver Uge til den, som har fornævnte Alter, sin Jord Ormstad i Ekornasund og Lund i Stiernøroya. Til Stolen skjenkte han sit eget Støb, som vejede 5 Lødig Mark. Sit øvrige Løsøre fordelte han mellem sine Frænder, sin Søster Hustru Margareta Thorgardsdatter, sin Søsterson Amund Jonsson, der fik et sølvbeslaaet Horn, Thiellen kaldet og 1 Sølvskaal, som han havde faaet efter sin Broder, Bispen i Hamar. Efter at have fordelt Kapper, Sølvskaal og Sølvskeer til sine Venner og Tjenere, skjenkede han til Gilles Alter 1 Kobberkande, til Fruealter ligesaa, St. Michels Alter 1 Kjedle, St. Olafs Kloster 1 Td. Tjere, Høialteret sin nye Messebok, som han selv lod skrive, Trinitatis Alteret 1 Kjedel, det nedre Korsalter 1 Kjedel, det øvre 1 Kobberkande, Katrinealter 1 Gryde, St. Anders Alter 1 Kjedel, St. Birgitte 1 Braza til en Kalk, vor Frue Kirke 1 Braza o: en Spende.

[1] Nor. III, 3. 63. [2] Langes Klosterhist. 575. [3] D. N. IV, 704.
[4] Testamentet findes i D. N. IV, 723.

XXIV.

Magister Eilif Jonsson Skanke. 1481—1512.

Han var en Søn af Jon Amundsson til Evje og Margreta Thorgardsdatter, en Søster af Bisperne Alf i Stavanger og Gunnar i Hamar. Han er udentvivl den Clavus Johannis de Norvegia, som 25de Mai 1458 blev indskrevet ved Rostocks Universitet og der blev Magister[1]. Fra 1471, til han blev Stavangers Biskop, var han Kannik i Hamar og Sognepræst paa Thoten. Som Kannik havde han 1471 Sag med Lasse Mus til Hamar, om Gaarden Teynes eller Teylanes i Vaaler[2].

Ved Christiern 1stes Død 22de Mai 1481 optraadte Erkebiskop Gaute som Rigs-Vicarius og samledes i August s. A. i Bergen med nogle Riddere og Bisper, hvoriblandt Hr. Eilif, hvor de med kongelig Myndighed 25 August udstedte Lensbrev til Thorleif Bjørnsson som Islands Hirdstiorer[3]. Hverken Eilif eller Erkebispen deltog i den Forening, som 1ste Februar 1482 sluttedes i Oslo med de Svenske[4]. Derimod vare begge tilstede med Landets øvrige Bisper og andre Medlemmer af Raadet ved Jarlsø eller Jersø i Nærheden af Tunsberg i Slutningen af Juli og Begyndelsen af August. Ved Jarlsø tilstod han nemlig med de andre Bisper den 25de Juli alle Bodferdige, som paa visse Festdage besøge St. Laurentii Kirke paa Styrevold (i Laurdal paa Vestfold) hver 40 Dages Aflad[5]. 1ste August var Hr. Eilif ogsaa med at udferdige fra Jarlsø Havn en Skrivelse til det svenske Raad, hvori de oplyste, hvorfor de hverken kunde komme til Mødet i Lødøse eller

[1] Norske Saml. I, 77.

[2] D. N. I, 648. Saml. IV, 608. Efter Lasse Muses Død tildømtes Gaarden Eilifs Broder Amund Jonsson; men Henrik Krummedike fik Dommen underkjendt og satte sig i Besiddelse af samme. D. N. I, 719, 20. I Saml. IV, 613 findes hans Slegtregister og Efterretning om hans Død. [3] D. N, V, 658. [4] Om samme Møde og Klagepunkterne over Christian I, see Hadorph. II, 30. [5] D. N. II, 681

Kalmar[1]. Den 16de August underrettede han og Biskop Hans i Bergen det svenske Raad om, at Kong Hans's Sendebud til det norske Raad var hjemsendt med uforrettet Sag[2]. Da dette Brev er udstedt ad castrum Bahus, kan man deraf se, at Hr. Eilif har deltaget i den Beleiring, som det norske Rigsraad maatte lade foretage ved Rigsforstanderen Jon Smør, da den danske Høvedsmand, den baarde Jørgen Larensson, ei vilde opgive samme til Raadet. Han var og med at udstede fra samme Sted et Brev af 24de August og et lignende under 15de Sept. til det svenske Raad, hvori de nærmere Omstændigheder ved Bahus Beleiring forklares, og man bad det svenske Raad om Hjelp[3]. Da den forlangte Hjelp udeblev, sluttede Nordmændene Forlig med de Danske og valgte 1ste Februar 1483 i Halmstad Christiern den førstes Søn, Hans til Konge. Denne udstedte ved denne Leilighed 1ste Februar den halmstadske Reces, hvori han blandt Andet lover: „ei at befatte sig med Biskoppers eller Prælaters Valg eller indtrænge Nogen i Kirkens Beneficier imod dens Ret og Friheder, de Prestegjelde dog undtagne til hvilke Kongen og Kronen har Patronatsret, og Ingen skal have Kirkens Land eller Gjeld uden de ere Indfødte i hvert Rige og dertil skikkede.

Ved sin Hjemkomst til Stavanger kom Bispen i Strid med Kapitlet om Lødebek med Kvernhus under Jatun, som Chorsbrødrene havde tilegnet sig. Lagmand Thorer Thorkilsson, en Raadmand og 10 Lagrettesmænd tildømte 8de (April 1433) Bispen Bækken og Kvernen[5].

Kort efter udbrød der en heftig Strid mellem Almuen og dens Præster i Midtsyssel og Agder. Paa Fylkesthinget paa Halse opfordrede den forsamlede Almue (1ste Mai 1484) Kirkernes Ombudsmænd at skaffe Kirkerne det dem af Forfædrene givne Jordegods tilbage og lade Kirkerne selv og ikke Præsterne nyde samme. De klagede ogsaa over, at Afgifterne til Domkirken her vare større end i Ryfylke, og at de vil have Prov

[1] Hadorph. II, 806—807. paa Järnsoven prope Tonßbergh. „Brevet sendtes med Hr. Steins (Sture's) Smaasvende som her vare tilstede."

[2] ibid. Hadorph. II, 309—10. [3] Hadorph. II, 311. 313.

[4] Saml. IV, 347—63. [5] D. N. IV, 729. D. N. III, 687.

og Skjel, for hvad de skal betale samme og Præsteskabet. Tiende vil de gjerne give, efter hvad før har været, eller saa meget Christenretten udviser, naar Præsterne yde dem de Guds Erinde og Embede, som den hellige Skrift byder at gjøre sine Sognefolk og paalægges Ansvar for deres Sjæle for Gud paa Dommedag, at de ei skulle vanrygtes. I Bergen, hvor Biskop Eilif og Almuens Fuldmægtige mødte for Erkebiskop Gaute, forligtes Striden (31te Juli 1486) saa 1) at en bestemt Betaling fastsættes for Jordeferd (2 Marker for Bonde og for hans Hustru osv.) 2) at Kirkerne selv skulle beholde alt sit lovlige Gods. 3) at Biskop Eilif eftergiver det Kosthold, Almuen var idømt til ham for Udeblivelse, mod at den gjør ham en venlig Godvillie, som ei er Nogen til Tyngsel[1].

3 Aar senere, nemlig 25de Juli 1489 finde vi Hr. Eilif i Kjøbenhavn, hvor han med Erkebiskop Gaute og flere norske Rigsraader vare med at vælge, Kong Hans's Søn Christiern til hans Efterfølger, naar Kong Hans døde uden at Recesserne i Kalmar og Halmstad skulde være til Hinder derfor[2]. Nogle Aar senere (1498) underskrev han med Erkebiskop Gaute, de øvrige Biskopper, Hr. Niels Henriksson Gyldenløve, Hr. Henrik Krumedike o. F. Kong Hans's Forsikring i Kjøbenhavn om, at Tvedragten i de 3 nordiske Riger skulde ophøre, og de gjorte Fanger løsgives. I den Strid, som i Norge fra 1500–1502 førtes mellem de 2 mægtige Høvdinger Hr. Knut Alfsson, som stod i Spidsen for det svenskfindede Parti i Norge, og Hr. Henrik Krummedike, Høvding for det danskfindede, tog Eilif nu ingen Del, skjønt han tidligere havde vist megen Iver forat forsvare Fædrelandet for Overgreb fra dansk Side.

Knut Alfsson blev som bekjendt myrdet og den derved forøgede Misnøie kuet af Kronprinds Christiern, der som Statholder med en Hær 1507 sendtes til Norge. Biskop Carl i Hamar blev af Christiern beskyldt for at være Medvider i en Opstand, som fandt Sted paa Hedemarken under Bondehøvdingen Herluf Hydefad, fængslet, og da han forsøgte at fly fra sit Fængsel paa Bahus, haardt behandlet. Efterat have

[1] D. N. IV, 731, I, 684. [2] D. N. II, 703.

siddet paa 5te Aar fængslet, døde han i Oslo samme Aar, som Eilif, uden at være bleven forhørt eller have havt Leilighed til at forsvare sig.

I September 1507 træffe vi Eilif i Bergen, hvor Christiern med Flere af Raadet vare tilstede, og hvor man, for at svække de overmodige Hanseaters Enevælde tilstod Kjøbmændene i Amsterdam Ret til at handle, ei blot i Bergen, men overalt i Norge. Under dette Ophold i Bergen var det at Christiern gjorde Bekjendtskab med den smukke Hollænderpige Dyvekke, og hendes kloge Moder Sigbrit. Den 13de September var Hr. Eilif med at kundgjøre, at St. Antoni Brødre maatte tage Munkelif Kloster i Bergen i Besiddelse, efterat Birgitinerne vare udjagede for deres letfærdige Levnet [1].

Det følgende Aar kundgjorde Nils Pedersson, Præst i Bygland og Provst i Robyggælagen, at Gaarden Fjæleſtad var pantsat til Biſpen for 2 Mark Guld, og 1511 kvitterede Eilif en Asle Haldorsson som Hols Kirkes Værge [2].

Ved sit Brev af 15de Juli 1512 overdrog Biſpen sin Frilleſøn Jon og hans Hustru Sigrid Endresdatter, Evje Gods, som os arvelig er tilkommen til Odel og Eiendom, med Undtagelse af Gaardene Rodeſtad (Rødſtad i Raade), som Domkirken i Stavanger skulde have, indtil de for Jon udlagte 300 danske Mark vare betalte af Landskylden. Dette Gavebrev er medforseglet af de hederlige Mænd, Erkedegn Mester Hoskold Hoskoldsson, officialis Hr. Olaf Botwidsson, Hr. Olaf Thorsteinsson og Hr. Peder Hansson, Kanikker, samt Orm Eriksson af Vapn [3]. Mod Slutningen af samme Aar døde Biſkop Eilif. 2 Aar tidligere (1510) var Erkebiſkop Gaute Ivarsson, der i 36 Aar havde staaet i Spidsen for den norske Kirke, død. Paa Christierns varme Anbefaling udnævnte Pave Julius II (26de Aug.

[1] D. N. V, 721. [2] D. N. V, 721. III, 761. [3] D. N. I, 746. Saml. IV, 609. Om Evje opstod siden Odelssag mellem Jon og hans Farbroders, Amund Jonssons, Enke Anne Ottesdatter Rømer, som 1514 tildømtes Hælften, D. N. I, 752. Den anden Halvdel beholdt Jon indtil han, uvist hvorfor, aflivedes i Bergen. Jon efterlod en Datter Margreta gift med Povel Hallison. Saml. IV. 610—613. D. N, I, 784. Biſp Eilifs Segl findes i Saml. III, 346. N. 82. Om Henrik Krummedikes Fordring paa Eilif for 1400 Stykker Guld se D. N. II, 720.

1510) til Gautes Efterfølger, Prinds Christierns Kantsler og Fortrolige, Erik Walkendorf, en dygtig Mand af stor Erfaring baade i geistlige og verdslige Sager.

XXV.

Magister Hoskold Hoskoldsson. 1514—1536.

Eilifs Efterfølger Magister Hoskold Hoskoldson var udentvivl den Eschildus Eschildi de Norvegia, som 11te August blev indskrevet ved Rostocks Universitet, og der blev Magister[1]. I 1512 omtales han som archidiaconus i Stavanger[2] og som saadan blev han valgt til Biskop. Han blev, uvist af hvad Grund, viet i Rom 19de Juni 1513[3].

Den 29de Juli 1415 overvar han Christiern den andens Kroning i Oslo. Ved samme Leilighed (22de Juli 1514) udstedte han sit tilligemed Landets øvrige Biskopper et Afladsbrev for de Bodferdige, der besøge St. Annas Alter i Halvards Kirken i Bergen eller indtræde i det dertil hørende Gilde[4]. Strax efter at Hoskuld var bleven Stavangers Biskop, geraadede han i en heftig Strid med Henrik Benediktsson, Abbed paa Utstein. Striden kjendes kun af den høist ensidige og overdrevne Klage, som Abbeden indgav til Paven og Kongen. Ligesom Striden mellem Biskop Eirik og Abbed Eirik i fordums Dage hovedsagelig havde dreiet sig om Biskoppens Visitationsret, saa var det ogsaa nu Tilfældet. Biskop Hoskuld fandt det fornødent at visitere Klostret paa Grund af det forargelige Levnet, som der fandt Sted. Da Abbeden lukkede Klostrets Porte, lod Biskopen dem aabne med Magt og lagde Interdict paa Klostret. Kan man tro Abbedens Beretning, saa har Biskopen og hans Folk ei faret lempelig frem, men med Vold

[1] Norsk Saml. I, 80. [2] D. N. 747. Saml. IV, 609.

[3] in ecclesia sancti Spiritus in Saxa ab urbe. D. N. IV, 779, hvor findes Notarialinstrumentet om, at Hieremias, Erkebisp af Krain, har viet Hoskold af Stavanger ifølge Kardinalbiskoppen af Ostias Fuldmagt. Pont. ann. II, 743.

[4] D. N. I, 750. Nor. III, 3, 84.

og Magt borttaget Klostrets Gods, ja overrasket Abbeden i hans Seng, pryglet ham og kastet ham blodig og bunden i Bispens Taarn, hvor han sad fængslet 100 Dage, indtil han ved Guds, Jomfru Marias og St. Annas Hjelp flygtede ud paa Marken og tærede Græs og Vand. Den 24de August 1515 udstedte Erkebiskop Erik Walkendorf paa Kong Christiern Ildens Bud et Kommissorium til Andor, Biskop i Bergen, Christiern Pedersson, Provst ved Apostelkirken i Bergen o. S. til at dømme i denne forargelige Trætte[1]. Udfaldet af Sagen kjendes ikke, men i et Klagebrev over Christiern II har den norske Geistlighed anmodet det danske Rigsraad om at henvise Abbed Henrik af Utstein, hvis han skulde henvende sig til det med sine Klager over Biskop Hoskold, til det norske Rigsraad, det første som her bliver Møde[2].

1515 St. Olafs Dag deltog han, ene af Norges Prælater, i de Forhandlinger, som pleiedes med de Svenske om et Møde, der skulde holdes i Halmstad, og satte sit Segl under det ved samme Leilighed udfærdigede Dokument[3]. I Juli 1517 optog Hoskold i Overværelse af Hr. Olaus Jenssøn Erkedegn, Hr. Peder Hanssøn officialis, Hr. Orm Iffwarssøn og Hr. Jørgen, Kanicker, en Fortegnelse over de Helligdomme, der fandtes i St. Svithuns Skrin og andre Helligdomme i Stavanger Domkirke. Blandt samme var St. Svytuns Armleg, en Linklud dyppet i vor Herres Jesu Christi Blod, St. Olafs Blod i en Sylskare, St. Paal Apostels Alboge, et Ben af St. Sunnive osv. osv. Hoskold

[1] D. N. I, 755. De skulde høre Henriks purgacioner for de Sager, ham tillægges og undersøge om den Pige, Bispens Svende pinte, er uskyldig.

[2] D. N. VI, 723. Udførligere Beretning om denne Strid og Afskrift af Abbedens Klage findes i Langes Klosterhist. I, 599 og 2den Udg. 384—86. Abbeden beklagede sig ogsaa over, at Bispen ei vilde gjengive Klostret Saurbo Kirke, en af de fordums kongelige Kapeller, som Kongen havde skjenket ham. 1518 ¼ var Abbed Henrik og paa Bispens Vegne hans Official Peder Hansen tilstede paa Sel i Anledning af Fisket der, som Utstein havde tilegnetsig. 12 Lagrettesmænd dømte paa Stedet, at Utstein Kloster ingen Ret har til at fiske i Høler eller Notlag fra Rødebek til Tranemyr. D. N. IV, 791.

[3] Hadorph. II, 432.

forsøgede Samlingen med et Stykke af Christi Kors, som han lod sætte under en Krystal Sten i det forgyldte Kors, Noget af Jomfru Maris Hoveddug, Andris Apostels Armleg o. m., som han havde hjembragt fra Rom[1].

I de Dage førte den voldsomme Christiern II Regjeringen i Danmark og Norge, og hverken han eller hans Fortrolige, den befjendte Sigbrit, var de rige og mægtige Bisper huld, hvorfor de, i det mindste i Norge, bleve udsatte for megen Vilkaarlighed. Da Christiern ei ved Underhandlinger kunde komme i Besiddelse af Sveriges Krone, besluttede han at forsøge Vaabenlykken 1519. Ved den Leilighed forlangte han af Stavanger Biskop en Hjelp af 40 vaabendygtige og rustede Karle[2].

At det ikke blev dermed, kan man se af Hoskolds Brev til Kongen fra Stavanger 25de Juli 1521, hvormed han oversender Kongen 100 Lod Sølv, og 40 rhinske Gylden, og begjærer at Kongen for Guds Skyld vil tage Hensyn til „vaar fattike ødmycth oc tilbyrligben teneſt." „Dette Stift (ſtycth) og Sted (torp) ſiger han, er ſaa kommen atter ud af ſvar Peſtilens og Død, at mange Gaarde ligge her øde, ſom i Fortiden vare byggede, ſaa Indtægten ſtorlig er formindſket. Gud give, at vi maatte kunne gjøre vor naadigſte Herre til Villie paa lovlig Tid og Time, ſaa gjerne vi ville det gjøre af al vor Magt og Agt." Endelig udbeder han ſig nogle Friheder, Forsvar for Uret og Beſkjermelsesbrev for sin Kirke og dens Tjenere[3].

I Begyndelsen af Aaret 1522 var han med i Bergen at indvie Sgmund Paalsson til Biskop i Hele[4]. Imidlertid vare

[1] D. N. IV, 789. [2] Erkebispen maatte stille 200 Mand, Bispen i Oslo 80, Bispen i Bergen 60 og Bispen i Hamar 40.

[3] Brevet findes i D. N. III, 783. Han underskriver sig Vestre gracie humilis capellanus Stavangrensis ecclessie episcopus Oscoldus og tilføier i en Efterskrift: Nadigesthe herre verdis forlate mynom canceller synne plumpheyter.

[4] Keyser II, 644. Allerede 20de November 1520 blev Hoskold anmodet af Erkebiskop Erik Walkendorf om i Forening med Bergens Biskop Andor og Hamar Biskop Magnus at indvie i Begyndelsen af Fasten Sgmund, Bisp i Skálholt, da han selv propter frigores ikke kunde reise til Bergen, men han havde selv allerede modtaget hans Ed.

store Forandringer foregaaede i Stat og Kirke: Christiern havde vel ved Vaabenmagt vundet den svenske Krone, men og ved det grumme stockholmske Blodbud (4de November) tabt samme, da den kjække Gustav Wasa opstod som sit Fødelands Befrier for Tyrannens Herredomme, og da en Del jydske Adelsmænd senere opsagde ham Huldskab, forlod han 14de April 1523 med Hustru og Børn modløs sine Riger og flygtede til Holland. I den norske Kirke herskede ogsaa Forvirring, fremkaldt ved Kongen og hans Tjeneres voldsomme Ferd. Biskop Anders Muus i Oslo var fortrængt fra sit Bispesæde, og Christierns gamle Yndling Erkebiskop Erik Walkendorf havde af Frygt for den Bispen fiendske Christiern og hans voldsomme Tjenere forladt sit Sæde og tyet til Rom, hvor han døde 20de November 1522[1].

Christiern Ildens Flugt overraskede Nordmændene og især hans fortrolige Tjenere. En af dem, Jørgen Hanssøn paa Bergenhus, fulgte strax sin Herre, men indsatte dog inden sin Afreise som Befalingsmand Hans Knudsøn, Degn ved Domkirken, med det Paalæg at forsvare Slottet til han kom tilbage. Da Hr. Hans savnede baade Mod og Magt til at forsvare Bergenhus i Længden, overgav han det kort efter til Biskop Olaf i Bergen og Hoskold i Stavanger, som ogsaa var der tilstede. Da disse ingen Anden vidste, som menige Almue bedre kunde forsvare for Uret og Overvold, end den hederlige og strenge Ridder Wincent Lunge, saa overdrog de ham denne vigtige Befæstning, „saa meget mere som han vilde være en god tro norsk Mand, byggende og boende hos os[2].“ Denne dannede og virksomme danske Adelsmand skyldte Christierns Efterfølger Frederik I fornemmelig, at en Raads-

[1] Chronicon Skibyense (Script. rer Dan. II, 752) siger at Bisperne i Oslo, Bergen, Hamar og Stavanger o. fl. vare udjagede af deres Stifter.

[2] Han var nemlig trolovet med Margreta, en Datter af Norges sidste Hofmester Nils Henriksson Gyldenlove og den senere saa bekjendte mandhaftige Ingerd Ottesdatter Rømer. Hr. Nils, der paa samme Tid laa paa sin Sotteseng i Bergen, var paa Raad med Bisperne i denne Sag. Den 9de Aug. udstedte Rigsraadet og deriblandt Hoskold en Erklæring, at W. Lunge havde et godt Vidnesbyrd angaaende sin hele Ferd i Norge. D. N. VI, 732.

samling af Landets Bisper og 8 verdslige Medlemmer i Bergen, atter sluttede sig til Danmark. Den 5te August 1523 opsagde de Christiern og valgte Frederik I til Norges Konge, dog under Betingelse af, at han underskrev en af Raadet forfattet Haandfestning, hvori Nordmændene haabede at finde et Værn mod Overgreb paa Landets Frihed og Rettigheder[1]. Raadet opholdt sig længere Tid i Bergen, hvor Hoskold og Flere, blandt hvilke Magister Hans Reff, feldte den Dom, at den før omtalte islandske Biskop, den myndige Sgmunds Exkommunikation af den nyvalgte Biskop til Hole Jon Aresøn, blev kjendt død og magtesløs og Jon stadfæstet i Bispeværdigheden[2]. Den 23de August udstedte Erkebiskop Olaf, Hoskold og Flere, blandt hvilke Hans Mule i Oslo og Jon Aresøn i Hole, et Brev, hvori de kundgjorde, at Hr. Nils Henriksson, Norges Hofmester, Oluf Galde og nogle Flere havde bestemt, da Christiern var rømt fra Danmark, at Hr. Nils skulde tage Nordlandene (o: det Nordenfjeldske indtil Siraaen) og Olaf Galde Søderlandene (det Sønden fjeldske) i Bærge, indtil man fik en anden Konge. Herved var Oluf Galde kommen i Strid med Kong Christierns Tilhænger, Hans Mule, Høvedsmand paa Akershus og electus til Oslo. I denne Feide fik Hr. Oluf sin Gaard paa Hedemarken brændt og efter mange smaa Fegtninger („Skermutze") blev han af Hans Mules Magt forfulgt ind i Sverige. Derfor anbefaler Raadet nu Hr. Oluf til at faa Akershus[3]. Imellem 5te August og dette Brevs Udstedelse, hvor Hr. Hans Mule som Bisp

[1] Denne merkelige Haandfestning findes i Original paa Pergament i det norske Rigsarchiv og derefter aftrykt i Saml. I, 1—12. Til Stadfæstelse paa disse Artikler vedhængte ei blot Fredrik I paa Riberhus den 24de November sit Segil, men ogsaa Erkebiskop Olaf, Bisperne Hoskold i Stavanger, Mogens til Hamar, Olaf til Bergen, Vincentius Lunge, Oluf og Gaute Galle Riddere, Erik Ugerup, Olaf Bagge, Erik Eriksson (Gyldenhorn) og Johan Krukow. W. Lunge overbragte Fredrik Haandfæstningen forsynet med ovennævnte Mænds Sigiller; thi de vare ei tilstede paa Riberhus. Hoskold og Olaf i Bergen udstedte 29de October 1523 fra Bergen et Brev om deres Forhandlinger med Hans Degn og W. Lunge, hvilket findes i Saml. til det norske Folks Sprog og Hist. VI, 64 o. s. v. D. N. V, 751. [2] F. Joh. hist. eccl. IV, 240—43. Antiq. Tidsskrift 1849—51, Side 14. [3] D. N. I, 777.

deltog, maa han efter Kongens Anmodning af 11te Juni 1524 være viet i Bergen[1].

Endnu den 2den September var Oskold i Bergen; thi da var han med i Rigsraadet at underſøge Familien Roſtungs Familieforhold i Anledning af en Arvesag[2].

At Tiderne for Kleresiet ogsaa under Frederik I vedblevc at være trange, kunne vi se af det stavangerske Kapitels og Hoskolds Brev til den meget formaaende Eske Bilde paa Bergenhus, af 16de November 1529, hvori Kapitlet undskylder sig, fordi de ei kunde udrede den forlangte Hjelp, da de paa Grund af de haarde Tider ei kunde faa deres Indtægter ind, saaat endog deres Huse nedfalde, fordi de mangle Penge til at vedligeholde dem[3]. 2 Dage senere tilskrev Hoskold selv Hr. Eske om en Tomt i Bergen, hvorom denne havde underrettet ham, at En, som heder Samsyngh, paa Raadstuen havde beskyldt Biſpen for at have forholdt ham en Gaard mod hans Forfædres Brev, hvorom han meddeler nærmere Oplysning. Angaaende Hr. Eskes Brev til Kanniker og Præster om Hjelp, oplyser han, at de have foie Magt dertil for den haarde Tid, som her er. „Dee æthe syn kost med swette arbeyde med melk og byghbrødh, og da Drenger fare i Nordlandene, nødes de selv at pløge og saae, og have vi stor Møie med at faa saa mange Personer, at vi kunne holde vor Domkirke og Stiftet dem. Derfor djerves vi ikke, at tale om nogle Tyngsler oppaa Klerkeriet[4]."

1530 6 Aug. fik Biskop Hoskold af Frederik I Beskjermelsesbrev for sig og alle sine Kanniker, samt Stadfæstelse paa alle de Privilegier, som hans Domkirke og Kapitel af forrige Konger havde havt[5].

[1] Denne voldsomme og uværdige Mand overlevede ei længe sin Indvielse; thi paa Hjemreisen druknede han paa Jyllands Kyst den 24de Septbr.

[2] D. N. I, 779. 9 Aug. 1524 var han med at give V. Lunge et godt Skudsmaal. D. N. IV, 732.

[3] D. N. II, 810. Trogels, Abbed i Utstein maatte saaledes for den store Nøds og Klostrets Nedfalds Skyld 15 Sept 1530 sælge Klostrets Gaard Kokhus i Stavanger til Lagmand Niclas Clausson. D. N. IV, 803.

[4] D. N. III, 809. [5] D. N. IV, 802. Münter Kirchengeschichte. D. N. III, 373. Ved dette bekræftedes og udvidedes det Beskyttelsesbrev, som han allerede havde faaet ⅔ 1528. D. N. IV, 800.

Det følgende Aar modtog han tilligemed Landets øvrige Bisper Kong Frederiks Opfordring af 5te Marts 1531 om at møde paa en Herredag i Kjøbenhavn. Han lovede 24de Mai at komme og indfandt sig virkelig i Danmark; men Kongen fik Forhindringer, og istedetfor selv at møde opfordrede han det norske Rigsraad til at betænke Rigets Velferd og bestyrke sig med Folk og Skibe, om den landflygtige Christiern skulde forsøge et Indfald i Norge og derhos at møde paa en ny Herredag i Nyborg. De norske Rigsraader Hoskold, Biskop Olaf i Bergen, Vincents Lunge og Erik Ugerup, som vel hverken havde Tid eller Lyst til længere at vente i et fremmed Land, udstedte 15de Juli 1531 et aabent Brev, hvori de befuldmægtige Hans Reff, Biskop i Oslo og Mathias Hvorup, Provst ved St. Marie Kirke og Norges Kantsler til at overvære den foreslaaende Herredag i Nyborg samt der varetage Norges Tarv[1]. Hoskold begav sig derimod tilbage til Stavanger, hvorfra han 3die August under rettede Erkebiskop Olaf Engelbrektson om sin Reise og Ophold i Kjøbenhavn[2].

Hvad Kong Frederik havde frygtet, gik kort efter i Opfyldelse. I Oktober 1531 forlod den landflygtige Christiern Holland med en Flaade paa 25 Skibe, hvoraf dog flere gik til grunde i en Storm, landede i Norge og opfordrede 14 Novbr. Nordmændene til at sende Befuldmægtigede til en stor Rigsdag, som skulde holdes i Oslo, hvor man St. Andreas Aften 1531 erklærede Frederik I og det danske Raad, at de atter havde kaaret deres gamle Konge Christiern II, som nu har lovet at blive dem „en god, mild, retvis, profitlig og gavnlig Fyrste[3].“ Erkebiskop Olaf tilligemed Bisperne i Hamar og Oslo toge Parti med deres gamle Fyrste; men Forsøget mislykkedes, og de 3 nævnte Prælater maatte dyrt betale deres Frafald. Hoskold slap fri, da han ingen Del tog i dette mislykkede Forsøg, uagtet han dertil blev opfordret af Christierns bekjendte Agent, Erkebiskop Gustaf Trolle.

[1] Saml. II, 63—69. VI, 63. Langes Tidsfk. I, 242.

[2] Saml. II, 69.

[3] „ob grassantem Lutheranismum coacti sunt vel eqvis vel iniqvis rationibus illi ad hærere“ Chron. Skibyense Scrip. Rer. Dan. II, 558.

Medens Hoskold sad paa Stavanger Bispestol, optraadte Tydskeren Martin Luther som Kirkeforbedrer. Hans kraftige Tale om Kirkens mange Brøst og hans evangeliske Lære naaede ogsaa Norge, uden dog blandt Folket at vække nogen Bevægelse eller finde synderlig Medhold. Kong Frederik og den danske Adel syntes derimod saare vel om en Kirkeforbedring, der gav dem Anledning til at faa Fingrene paa det rige Kirkegods og knække Prælaternes Magt og Indflydelse især i det norske Rigsraad. Allerede under Frederik 1stes svage Regjering begyndte den myndige Vincents Lunge og Flere at udstrække deres rovbegjerlige Hænder efter den norske Kirkes Klostergods, og efter Kongens Befaling blev i Bergen den kostbare Apostelkirke, Bergens Kathedralkirke, Bispegaarden og Kommunen jevnede med Jorden forat gjøre Bergenhus sterk, hvortil den usle Biskop Olaf gav sit Minde, idet han som Erstatning fik det rige Munkelifs Kloster, der blev frataget dets Eiere. At Hoskold ei har været ganske rolig med Hensyn til Luthernanismen ser man af et Brev, som han 23 Juni 1529 tilskrev den mægtige Eske Bilde paa Bergenhus, hvori han beder ham, at han ikke i nogen Del i Stavanger Biskopdømme tilsteder eller bestyrker „denne fordømte Vantro og Lutheri, af hvilken nu mange desværre ere i Hjertet forblindede, men straffe hvor det behøves, han skulde da faa for Gud og Mennesker et ærefuldt Navn“ [1].

Under sit før omtalte Ophold i Danmark 1531 havde han Anledning til at lære Reformationens Fremskridt i Danmark at kjende. I et Tillæg til sin Skrivelse til Erkebiskop Olaf fra Stavanger 3 August 1531 ytrer han blandt Andet „Lutry (Lutheranisme) bruges der fast blandt Borgerne, dog var der stor Uenighed Bonde og Hustru imellem; thi Dannekvinder ville gjerne holde deres rette Tro og Dyrken.“

Han sender derhos Erkebispen nogle smaa „Bøker,“ som nu ere nye udgangne mod deres Prædikant, Hans Tagsen (Tausen). Han klager ogsaa over at Vincents Lunge først havde grebet den gamle Abbed Henrik paa Utstein og indsat i Klostret sin Foged. Da Bispen derpaa paa egen Bekostning havde indsat og viet en ny Abbed; men denne var

[1] D. N. II, 808.

død, havde Vincent Lunge sendt til Klostret Jens Splyth. Denne havde Bispen vel afvist og viet en ny Abbed, men ikke destomindre havde Lunge under Opholdet i Kjøbenhavn overhængt Bispen om at overlade ham Klosteret, saa at de skiltes ad som Uvenner, (okonpane), da Bispen ei vilde opfylde hans Forlangende. Han venter nu, at Vincents Lunge kommer igjen paa samme Maade og udbeder sig Erkebispens Bistand mod denne „som saaledes længe har arbeidet om Utsteins Kloster“ [1].

Skjerthorsdag (10 April) 1533 døde Frederik I efter at han som valgt, men ei kronet Konge havde herskет over Norge i 9 Aar. Ved hans Død indtraf der en Mellemtid, hvori Norge ingen Konge havde, men Erkebiskop Olaf Engelbrektsson var Rigsvikarius. Han sammenkaldte en Rigsforsamling først til Bod [2] i Romsdalen og siden til Throndhjem, men de søndenfjeldske Medlemmer af Raadet, styrede af Erkebispens Fiende Vincent Lunge valgte i Oslo Christian III, Frederik I ældste Søn. Saavel herover som over et tungt Krigsstyr, som Christian III, inden han endnu af Landet var erkjendt for Konge, paalagde, bleve Thrønderne og Flere høist misfornøiede Under et Folkeopløb bleve Rigsraaderne Nils Lykke og Vincent Lunge myrdede. En Reisning af Almuen, i hvis Spidse Erkebiskop Olaf, Biskop Mogens af Hamar og et Par verdslige Rigsraader stode, fandt Sted, men dæmpedes uden Vanskelighed, da de 3 vigtige faste Slotte, Bahus, Akershus og Bergenhus vare i dygtige danske Adelsmænds Værge. Norge underkastede sig uden Modstand.

Den gamle Hofkold tog ei heller denne Gang nogen Del i Kampen, men forholdt sig ganske passiv. Da Eske Bilde ei

[1] Saml. II, 72. Jens Splyth o: den danske Adelsmand Jens Palesen Splid, som siden egtede Vincent Lunges Enke.

[2] Hofkold overvar denne Forsamling i September 1533, hvor blandt andet en Tvist om Torgars Gaard og Gods afgjordes, saa Erkestædet beholdt Gaarden. Tilstede vare her desuden Erkebisp Olaf, Magnus af Hamar, Hans (Ref) af Oslo, Rigsraaderne Vincent Lunge, Eske Bilde, Claus Bilde, Niels Lykke, Johan Krug, (o: Krukow) Oluf Biffastsson, Guthorm Nilsson, Hans Bagge, Nils Grøn, og desuden Finn Hansson, Hagen paa Egge, Aslak Engelbrektsson og mange flere ærlige Dannemænd. D. N. IV, 807.

var sikker paa Hoskolds Stemning, lod han ved sin paalidelige Tilhænger, Stavangers Lagmand Niels Clausson, indhente Hoskolds bestemte Erklæring[1]. Denne afgav han, idet han erklærede, at han ingen Herre eller Konge havde svoret eller lovet anderledes end Beslutningen i Bod (i Romsdalen) medfører; han havde heller ikke hverken i Raad eller Daad overtraadt denne Beslutning, eller været med i noget Oprør i Landet. Kong Frederik — sagde han — havde været hans rette Herre og Konge, og han vidste nu ikke af nogen anden Herre og Konge, end Frederiks Søn, Kong Christian. Man skulde i ham ikke finde nogen Vendekaabe. Den i Bidners Nærværelse afgivne Erklæring indsendtes af Lagmanden til Eske Bilde 28 Mai 1536. Kort efter fik den kloge Eske Bilde Hoskold til i Bergen 1 Juni at være med at udstede et aabent Brev „hvori han, Eske Bilde, Johan Krukov, Geble Pedersson, Erkedegn til Bergen og Stiftets Formynder," med menige Kapitel s. S. og Flere erkjendte Christian III for Konge uden at betinge sig nogen Haandfæstning[2]. Den 27 November udstedte Bergens Biskopsstifts Formynder Geble Pedersson, Hoskold o. F. en Fuldmagt for Eske Bilde til at være Høvidsmand paa Bergenhus paa „Christian den Unges" Vegne.

Havde Nordmændene og Hoskold ved denne Føielighed og Underkastelse haabet at kunne afværge den Fare, som truede deres Kirke og Frihed, bleve de bittert skuffede. Efterat Christian III havde besejret sine Fiender i Danmark ved Kjøbenhavns Overgivelse 29 Juli 1536, tog han kort efter, nemlig 12 August med 11 verdslige Rigsraader i et hemmeligt Møde, som holdtes i Kjøbenhavn, den Bestemmelse, at ingen Biskop i Fremtiden skulde komme til „noget verdsligt eller geistligt Regiment eller til noget Bispedømme eller nogen Rente i Danmarks Rige" og „at det hellige Evangelium og rene Guds

[1] Hoskold havde 23 Juni 1529 tilskrevet Eske Bilde og anbefalet Niels Clausson Lagmand i Ryfylke til efter Almuens Ønske ogsaa at faa blive Lagmand paa Agder, da han var en ærlig og from Mand. D. N. II, 808. Hoskolds Brev til Bildes Foged Henning Valhorn, om at Skipper Clemet laa med 3 Skibe Syd paa Landet. D. N. II, 306.

[2] Keysers Kirkehist. II, 810.

Ord rettelig maa prædikes og forkyndes her i Riget. Som en Følge heraf bleve de danske Biskopper fængslede. Da dette var skeet sammentraadte i Oktober 1536 en dansk Rigsdag i Kjøbenhavn, hvor allerede 30 Oktober udstedtes Kongens Haandfæstning og en almindelig Reces.

I den første forpligter Kongen sig til over alle Ting at elske og dyrke Gud og „styrke, formane, hendrage, haandhæve, beskytte og beskjerme Guds hellige Ord til Guds Ære og til den hellige Troes Forøgelse og lover at Norge herefter skal være og blive under Danmarks Krone, ikke være et kongeligt Rige for sig, men et Ledemod af Danmarks Rige. I Recessen bestemtes blandt meget Andet, at Bispedømmets Gods skal lægges under Kronen og Kongen alene have Patronatsret til alle Prælaturer, Værdigheder og Len, som Kronen og Biskopperne hidtil have havt at bortgive. Almuen skal være fri for alle vilkaarlige Paalæg til Geistligheden. Tienden derimod skal vedblive og deles i 3 Dele: den ene til Sognepresten, den anden til Kirken, den tredie til Kongen.

Ved dette Magtsprog af en dansk Rigsdag berøvedes Norge sin Selvstændighed. Den katholske Kirke fik sit Naadestød. Allerede under 18 November 1536 tilskrev Kongen fra Kjøbenhavns Slot Eske Bilde og Magister Geble Pedersson, Erkedegn i Bergen et Brev, hvorved han overdrager dem Styrelsen af Bergens Biskopsdømme og alt sammes Gods samt Oppebørselen af dens Rente og Rettighed mod fælles Ansvar og senere Regnskab. For det Tilfælde, at Nordmændene skulle, som rimeligt var, modsætte sig denne Vilkaarlighed, sendtes til Throndhjem 14 Krigsskibe med 1500 Knegte under Anførsel af Truid Ulfstand og Christopher Huitfeld; men da de imod Slutningen af Mai kom til Throndhjem, havde den eneste Mand, af hvem man havde kunnet vente nogen kraftig Modstand eller en Kamp for Kirke og Fødelands Uafhængighed, nemlig Erkebiskop Olaf Engelbrektsson, modløs forladt Landet 1 April og flygtet over til Nederlandene, hvor han kun kort overlevede sin egen og sit kjære Fødelands Fornedrelse. Han døde 7 Feb. 1538

i Lier i Brabant[1]. Hvitfeldt overtog Bestyrelsen af Throndhjem, medens Ulfstand fangede Mogens i Hamar og førte ham til Danmark, hvor han døde i Fængsel. Hans Neff underkastede sig frivillig, og af den gamle svage Hoskold var ingen mægtig Modstand at vente. Han tilskrev tvertimod fra Stavanger 25 Juni 1537 Eske Bilde en Lykønskning for Seiren over dem, som havde vist sig ulydige mod Kongen og mod Foreningen med Danmark. Han sendte med det samme efter Opfordring af Hr. Eskes Tjener, en Sølvbolle til hans Herre, hvilken denne skulde paa Biskoppens Vegne overrække Kongen som en Gave og bad Hr. Eske om at udvirke ham af Kongen et Værnebrev, som det han i sin Tid havde faaet af Kong Frederik. Hans Ydmygelse og Bøn hjalp Intet. Oldingen maatte nedlægge den Bispestav, som han i 25 Aar under farefulde Tider og mange Trængsler havde ført, og han gjorde det udentvivl med Smerte, baade som god Katholik og Patriot. Han blev fængslet (omkring 1538) af den bekjendte Thord Rød og ført fangen til Bergen, hvor han kun kort overlevede sin Kirkes Fald[2].

Samme Aar inddroges under Kronen Stavanger Bispedømmes eneste Kloster, Utstein, og overdroges til Thrond Ivarson, der dog forpligtedes til at skaffe Munkene Underhold. Medens Hoskold var Biskop, var Almuen ofte urolig. I Aaret 1518 indtraf et stort Oplob af Bønderne i Ryfylke i Anledning af en paabuden Skat, og 1532 negtede Bønderne paa Thinget i Sogndal med oprakte Værger at betale Skat[3]. I Hoskolds Tid omtaltes som Skolemester i Stavanger Hr. Nils Eiriksson[4].

[1] Han var en Datterson af Biskop Audun Bliz i Stavanger (S. 94), og blev som Dekan ved Nidaros Kapitel af dette valgt 30 Mai 1523 til Erkebiskop efter Erik Valkendorf.

[2] Norsk Saml. II, 316. 1537 afhændede han igjen Geirlaug Sveinsdatter hendes Odel i Gaardene Ask og Velde i Ryfylke. D. N. VI, 773, 812, 818.

[3] Allen. de 3 nordiske Rigers Historie fra 1497—1536 S. I. 252. Lagmand Nils Klausson's Brev om Stig Bagge. D. N. II, 819. Den mægtige Eske Bilde paatog sig Ansvaret, for hvad Stig havde gjort, og besynderlig, at han slog Lagmand Bengt i Mandal ihjel. D. N. IV, 819.

[4] Ved et Prov fik han 1522 oplyst angaaende Skolens Andel i Kolnes, at det søndre Hoisæde med Langbænken Stuen, Koven udenfor Stuedøren, et Lade, en Love, et Fæhus, der var nedfalden, Grunden næst

XXVI.

Jon Guthormsen, første evangeliske Superintendent i Stavanger fra 1541—1557.

Vi have af der Foregaaende seet, hvorledes en dansk Rigsdag i Kjøbenhavn 20 Oktober 1536 stadfæstede, at Bispetitel og Værdighed skulde afskaffes, Bispegodset inddrages under Kronen, erklærede Norge for et Lademod af Danmarks Rige og berøvede det sit Rigsraad og Selvstændighed. Vi have ogsaa seet, at Erkebiskop Olaf flygtede for den danske Overmagt til Holland, at Biskop Magnus i Hamar og Hoskold i Stavanger bleve fængslede, og Hans Reff i Oslo frivillig nedlagde sit Embede. Kun Bergens udvalgte Biskop Geble Pedersson beholdt Bergens Stift som evangelisk Superintendent, hvortil han blev ordineret i Kjøbenhavn af Dr. Bugenhagen.

Den 2 September 1538 underskrev Kong Christian den paa Latin skrevne Kirkeordinants[1], som senere oversattes paa dansk og med nogle Forandringer vedtaget paa Herredagen i Odense 14 Juni 1539. Denne „den rette Ordinants, som paa Herredagen i Odense blev overseet og besigtet" af Kongen og 22 danske Rigsraader, var vel kun bestemt for Danmark, men den blev, skjønt den kun skulde være midlertidig, dog lige indtil 1607 Regel og Rettesnor for Norges Kirkereformation[2].

ved den store Bod, fulde Trediedel i Stegerhuset og Hjelmegaarden tilhørt Skolen. D. N. IV, 795.

[1] Den er hovedsagelig forfattet af danske Geistlige, men blev gjennemseet saavel af Luther som af Kongen selv. Den undergik flere Forandringer i Bispemøderne i Kjøbenhavn 1546, Ribe 1542, Antvorskov 1546. Den blev aldrig i sin Helhed gjennemført i Norge.

[2] Ordinantsen nævner Norge kun Blad XCI, hvor der staar: „Om Norge. Wi ville met det første besørge Superattendenter udi Norge til hvert Stift, huilcke Wi oc ville giffue Befaling at de saa meget som muligt er, skulle gjøre deres flid, at huer Sogn maa haffue gode Predickere oc det sande Guds Ord, at der oc intet maa forsømmes, huad der hører til Guds Ords Prediken oc Menniskens Salighed, Oc skicke huad dennem tilstaar udi andre Sager, de i denne vor Ordinants begrebne ere, indtil Wi selff komme til Norge, huilket wi met Guds hielp snarlige forhaabe. Da ville Wi

Kirkeforbedringens Indførsel i Norge var imidlertid en vanskelig Sag. Luther og hans Lære var i Norge lidet bekjendt og havde vist nok, uden for Bergen, faa Yndere. Den Maade, hvorpaa de danske Magthavere gik frem i det de afsatte og fangede Landets Bisper, plyndrede Kirker og Klostere, indbrog Bispegods, Klostergods under Kronen, kunde ikke andet end gjøre Folket fiendtlig stemt mod en Reformation, som maatte forekomme det kun at være et Paaskud til at berøve Landet dets Uafhængighed og udplyndre Kirken. Dertil kom, at man savnede den første Betingelse for at indføre Reformationen, nemlig Lærere, som kunde prædike Evangeliet rent og Bisper eller Superintendenter, som kunne ordne Kirkens Anliggender. Manglen paa evangeliske Præster var saa stor, at medens Kongebud paabød Kirkeforbedringen, og en ny Kirkeordinants indførtes, maatte man lade de katholske Præster forblive i deres Embeder[1], og hvor stor Manglen var paa Bispeevner kan man se af Følgende: Stavanger Bispestol stod ledig 5 Aar, Throndhjems i 9 Aar. Midtsommer 1539 vare i Oslo samlede Kannikerne af Oslo og Hamar det hele Kleresi og Flere med Bergens Superintendent Geble Pedersson og de 2 danske Adelsmænd Hr. Truid Ulfstand og Hr. Claus Bilde, der vare udsendte forat ordne det norske Kirkevæsen, og faa indført den kongelige christelige Ordinants, som de medbragte.

I begge disse Bispedømmer, som ved Reformationen sloges sammen til et, nemlig Akershus, og nu talte over 100 Prestegjelde, fandtes der Ingen, som turde paatage sig at være Superintendent. De bade derfor Alle, at Kongen vilde beskikke dem en lærd Mand, som dette Embede kunde forestaa[2]. Endnu maatte imidlertid denne vigtige Bispestol staa

efter Superattendenternes raad besynderlige, huer sted beskicke oc stadfeste, hvad efter denne Ordinants der icke holdis kand. Thi der vil udi mange Stycker holdis en anden Ordinants. Det kongelige Løfte blev imidlertid først indfriet af hans Sønneson Christian IV, der 1607 udgav den norske Kirkeordinants.

[1] Se Kongens Brev til Eske Bilde i Langes de norske Klosteres Hist. 1ste Udg. Bil. 13, 768. Theol. Tidsskr. II, 169.

[2] Beretningen findes meddelt af J. C. Berg i Budst. III, 320.

2 Aar ledig og selv da havde Kongen ingen Anden at skikke end den resignerede Biskop i Oslo Hans Reff, der døde usavnet efter et Par Aars Forløb. Af de destoværre faa og ufuldstændige Efterretninger, der ere bevarede fra disse Tider, kunne vi dog slutte os til, at der overalt fandtes Uorden, Misnøie og Strid samt megen Ligegyldighed for Christendommen, stor Vedhængen ved Religionens gamle Former, megen Uvillie mod de evangeliske Præster, som hverken ved Levnet, Lærdom eller Dygtighed kunde tilkjæmpe sig den mistænkelige og selvraadige Almues Høiagtelse.

Truid Ulfstand og Claus Bilde søgte vel at afhjelpe de værste Misbrug ved de Recesser, som de udstedte, og Kongen senere bekræftede; men bringe Folket til at rette sig derefter formaaede hverken de eller Øvrigheden, saa Striden vedvarede et helt Aarhundrede mellem Præsteskabet og Almuen, da denne paa mange Steder dels unddrog sig forat vedligeholde deres Kirker, Kirkegaarde, Præstegaarde, dels for at yde den lovbestemte Tiende o. m.

Hvad her er ytret om de norske Forholde i Almindelighed, fandt særlig Anvendelse i Stavanger Stift, hvor Indbyggerne i Almindelighed vare mindre oplyste og mere paaholdne paa det gamle, end paa de fleste andre Steder i Landet. I Begyndelsen var det Kongens Hensigt at slaa Stavanger og Bergens Stifter sammen, ligesom han havde gjort med Oslo og Hamars. Styrelsen af Stavanger Stift blev overdraget til Bergens dygtige Superintendent Geble Pedersson. Det kan udentvivl tilskrives denne samvittighedsfulde Mand, der havde fuldt op at gjøre med at reformere Bergens Stift, at han fik Kongen til at lade sit Forsæt om Stifternes Forening fare. Vaaren 1541[1] udnævnte Kongen til Superintendent over Stavan-

[1] Peder Clausson, Pontoppidan, Münter o. F. feile, naar de lade Jon ordineres til Biskop med de danske Biskper allerede 1537; thi den samtidige Sjællands Biskp P. Palladius siger i Fortalen til sin brevis expositio Catechismi af 26 Juli 1542 „nuper constitutus Superintendens Stavangriensis diocesecos J. Guthormsen. Paladi Levnet ved Heiberg 142. I Christian IIIdies Brevbog ad 1541 staar desuden „Hr. Jon Guttormi skal have Brev at skulle være Superintendent i Stavanger Stift." Han

ger Hr. Jon Guttormsen, en Normand af en anselig norsk Adelsslægt.

Hon var nemlig en Søn af den norske Adelsmand Guthorm Nielsson, dec 1490 forekommer som Lagmand i Bergen og var Broder til den rige og anseede Gottskalk den Yngre, Biisp i Hole († 1520). Jon Guttormson var saaledes Fætter til den af Islands Kirkeforbedring bekjendte lærde og dygtige islandske Lagmand Odde Gottskalkson, der 6 Aar gammel var sendt til sin Farbroder Guthorm Nilsson og af denne blev sat i Bergens Skole, hvor Jon vel samtidig har faaet sin Dannelse[1]. Om hans Ungdom og hvor han senere modtog sin Dannelse savner man hidindtil Efterretning. Sandsynligvis har han studeret i Udlandet og der bleven bekjendt med Reformationen. Om han har været Præst inden han i 1541 blev udnævnt til Superintendent vides ikke. Da Peder Claussøn og Flere sige, at han allerede i 1537 blev viet til Superntendent, er det muligt, at denne ætstore Nordmand allerede dette Aar blev viet til Præst.

Om hans Virksomhed som Biskop i Stavanger ere Efterretningerne saare mangelfulde og tildels dunkle. Vi ville imidlertid meddele det Lidet, vi ved om ham.

I Aaret 1544 udstedte Hr. Christopher Huitfeldt, der efter Thord Rød 1542 var blevet var forlenet med baade Bergen og Stavanger, 4 Recesser, der indeholde interessante Bidrag til at lære Forholdene i disse Stifter at kjende. I en af dem siger han, at det var besluttet paa menige Lagthing over disse tvende Stifter, Bergen og

fik sin Bestilling til at være Superintendent Lørdag efter Søndag oculi 1541.

[1] Odde blev, fordi han var fostret i Norge, kaldet hin norske. Han oversatte først det nye Testamente paa Islandsk (Espolin III, 109,) Jons og Odds Farfader var Niels eller Nicolas Ragnvaldson til Brandsviken, der igjen var en Søn af Ridder og Rigsraad (1450) Ragnvald Nielsson, som skal have været Lagmand paa flere Steder og Broder til den bekjendte norske Ridder og Rigsraad Olaf Nielsson paa Talgø, der 1455 ynkelig myrdedes i Bergen af Tydskerne.

Stavanger, at hvo der findes med at holde Løverdagshelgen skal bøde 5 Mark Penge[1].

Dernæst beklages og af Presterne, at de ikke faa deres Rettighed, Tiende, Kirkegang, Udferd til god Rede efter Kongl. Majestæt og Recessen, hvis Del det kan være saa har jeg befalet min Foged, at, naar Presten lader dem først tiltale, som igjen staar, med 2 eller 3 vise Mænd af Sognet om deres Rettighed og de dennem ikke høre ville, saa skal Presten klage sig for Provsten. Dersom han kan ikke faa Skjel af dem, da skal Provsten undervise Fogden, og han straffe dennem som ulydige Undersaatter til Brevebrudt og betale siden fuldt op Alt.

Dernæst ere I og uhørige og ulydige i Eders hellige Dage at holde, at I ikke ville lade Eder nøie med dem, som Presten lyser, eftersom Ordinantsen indeholder, saa byde vi Eder paa Kongl. Maj. Vegne, at I alvorligen holder Eder efter hans Naades Ordinants og hvo derimod bryder, han skal af min Foged straffes for Uhørighed, som en uhørig Undersaat og ulydig at bøde 5 Mark. Deslige at I ikke ville holde Eders Kirkegaarde rene, som Eders Kroppe skal hederlige i hviles, ei heller Eders Funt, Prædikestolen og Høi Alter i hver Kirke med sin Magt og Renlighed i alle pryde, saa er der og besluttet, at Sognene skulle holde Kirken med Stetter, Sten og Torv. Og Kirkernes Ombudsmænd skulle lade bygge Prædikestolen i Kirken, og opholde Høi-Alteret alene med 2 Voxlys og rene Klæder og de skulle intet tændes før Prædiken er ude, om han haver Nogen, som sig berette ville, ellers ikke. Det ene Lys skal brænde til Jesu Christi Legems, og det andet til hans dyrebare Hæder og Verning og siden ingen Lys holde i i Kirken. Hvo derimod gjør, bøde 3 Mark. Sommesteds er og beklaget, at I ikke ville føre Eders Børn til Christendommen, men døbe dennem hjemme, som det var sygt, og Nøden skulde ske, at det saa skulde hjemmedøbes, og er farske og vel tilpas, og aldrig siden betee det for Presten og sjelden og aldrig komme de Børn til Kirken og høre Guds Ord. Deslige at

[1] Keysers Kirkehistorie II, 488. Christian III ved Krag II, 377.

naar Nogen krænkes[1] og begjerer Presten, saa ville de, som Bedne ere, ikke fare afsted uden (ɔ: men) sige: „Presten kommer hid til til Kirken om Søndagen eller 8 Dage. Han bier vel saa længe; og naar Presten kommer, da er alt Menneskt død og saa er forsømt. Derpaa er saa besluttet, at de, som bleve befundne dermed, skulle bøde hver Gang 3 Mark Pendinge.

Item beklages og at J ikke ville søge Hovedkirken, naar Superintendenten kommer Eder til Visitering, saa er derom besluttet, at naar han kommer til Presten, da skal han lade udgaa Korsbud[2], som fordum udgik i den ugudelige Visitering[3], der J da almindeligen søgte, og finge da aldrig Guds Ord at høre, og hvo da ikke kommer forfaldsløs, han skal bøde Fogden som for Thingsbuds Forsømmelse.

Saa beklage sig og Kirkens Ombudsmænd, at de ikke faa Rettighed, som Kirken bør i Landskyld, Tiende, Koleie og Andet. Saa giver jeg Eder tilkjende, at vor kjere Herre har befalet mig, at jeg skal lade Kirkens Jorder og Jordeparter og hvis fra Kirken er kommet, Jord og Jordeparter, Kjør og Andet med Uret, det skal jeg lade uunderkomme[4] igjen med Rette og hvo, som ikke gjør Kirken sin Rettighed eftersom gammelt er, bøde Kongen 3 Mark og gjør siden alligevel Skjel.

Samme Dag, den 18de Januar 1544 udstedte fra Bergen Christopher Huitfeldt, Høvedsmand over Bergenhus, Stavanger og Bardehus og „Joenn Gotterumßen Superintendent ofuer Staffoanger Stigt" en Reces til de Bønder og menige Almue, som bygger og bor i Listerlen, Midsyssel, Raabygdelen, Redenes, Valders og Hallingdalen, hvori de klage over, at nogle af deres Kirker ved Vanrygt stode faldefærdige, og at Kirkernes Rente og Indkomst formindskes, „saa at det staar at befrygte, at Kirkerne til stor Skade for Almuen skal falde ned." For at raade Bod paa disse Ulemper havde man, i Overensstemmelse med hvad Ordinantsen byder og hvad Skik er i Bergen, som Kongen vil ogsaa skal holdes i Stavanger, taget adskillige Bestemmelser, hvoraf de

[1] Bliver syg. [2] ɔ: Budstikke. [3] ɔ: under de katholske Bispers Visitats.
[4] ɔ: gjenkommen.

vigtigste vare: at Almuerne vare pligtige til at opbygge og vedligeholde saavel deres Hovedkirker som smaa Sognekirker, at Kirkens Ombudsmænd skulde udvælges af menige Sognebønder, der skulde kaare dem, som formuende ere, hvilke hvert 3die Aar skulde aflægge Regnskab for alle Jorder og Jordeparter, som ere Kirkerne frakomne foruden Lov og Dom og skulde gjengives Kirkerne; at Kirkens Ombudsmænd skulde aflægge Regnskab for Kirkens Rente, indkræve, hvad der ved Testament skjenkes, ei lade Kirkens Egeskove forhugge, svare til de Kirkens Kjør og Alterkjør, som de modtage, samt forestaa Kirkerne vel, bygge og forbedre dem[1].

Af det Anførte kan man allerede slutte sig til de Vanskeligheder, hvormed Hr. Jon vilde faa at kjæmpe; thi disse Bestemmelser vidne om en Almue, der dels var ligegyldig for al Kirkeligt, dels meget paaholden paa det Gamle og fiendtlig stemt mod Kirkeforbedringen. Deri kan man heller ei fortænke Folk, som var saa raae og uoplyste som dette Stifts Almue, der knapt kjendte Kirkeforbedringen uden af den Maade, hvorpaa Thord Rød reformerede, da han bortførte den gamle Biskop Hosfold, opbrændte Domkapitlets Papirer og Dokumenter og bemægtigede sig det katholske Afguderies Sølv og Kostbarheder. Ved samme Leilighed havde denne voldsomme Reformator, da det var Planen at lægge Stavanger under Bergens Superintendent, inddraget under Kronen ei blot samtlige Bispeindkomster og Jordegods, men ogsaa Kapitlets og Domkirkens Eiendomme. Som Følge heraf var Kapitlet opløst saavel som den med samme forbundne Skole. Den nye Superintendent savnede saaledes det Raad og den Hjelp, han kunde ventet i Kapitlet og den Udsigt til at danne Lærere i Fremtiden, som Skolen ydede. Ved Kapitlets Opløsning vare de stille Messer

[1] Disse Recesser findes i Christian III Historie ved Krag II, 377. Paa den almindelige Herredag i Oslo 1548 toges tildels lignende Bestemmelser. Det paabodes alvorligen, at alle Kirker skal holdes ved skjellig Bygning og Ornamenter. 1550 befaledes Almuen i Oslo og Hamar Stift strengeligen, „at færdigholde og opbygge saa mange Huse paa Prestegaarden, som de pligtige ere og af gammel Tid der udi vort Rige Norge Sedvane har været."

forstummede, med deres daglige „Tider“ og dermed forbundne Vigilier eller Nattesange med Bønner for de Afdøde. Stiftet havde tabt sin geistlige Styrelse og øverste geistlige Ret. Denne Opløsningstilstand havde varet i flere Aar. Alt var saaledes i Uorden. Almuen selvraadig. Presterne uden Opsigt og Tugt og i det hele Stift vel neppe en eneste evangelisk Præst. Saavel Almuen som Præsteskabet var enten fuldkommen katholsk eller religiøs ligegyldig.

Vistnok havde Kongen, da han udnævnte Hr. Jon til Stavanger Stifts evangeliske Superintendent og paalagde ham „at have Tilsyn med at Guds Ord ret og klart prædikes over alt Stiftet efter vor Ordinantses Lydelse, som vi hannem derpaa med sig opgivet haver,“ tillige befalet sin høit betroede Tjener, den omtalte Thord Rød, at han ei blot skulde udlegge Jon Guthormsson Underholdning „efterson den Superitendenten har udi Bergens Stift[1],“ men ogsaa trolig tilhjælpe at Skolen og Kirken udi Stavanger med Magt holdes og igjen oprettes, at Skolemester og Hører tilforordineres, og udlægge en ærlig og nødtørftig Underholdning paa det at Guds Ord maa søges og Religionen saa meget des bedre maa gaa for sig[2]. Det synes imidlertid, at Thord ved Reformationen havde gjort saa rent Bord med Kirkens rige Arv, at der var lidet tilovers til den nye Biskops Underholdning og endnu mindre til Kapitlet, Skolen og Domkirken.

Den største Vanskelighed, som Hr. Jon havde at kjæmpe med var den store Mangel paa duelige Mænd, som kunde ansættes som evangeliske Predikanter eller Præster og efterhaanden erstatte og fortrænge Munkepresterne, som under disse Omstændigheder bleve siddende i deres Embeder. I Landet savnedes næsten ganske evangeliske Præsteevner, naar undtages i Bergen; men der havde Mag. Geble selv fuld Anvendelse for alle dem, som han kunde opfostre. I Danmark var der ei heller Overflod. Selv om der ogsaa gaves En eller

[1] Om den bergenske Biskop Jens Scheldrups Lon 1557 se Christian III Historie ved Krag II, 536.

[2] Efter Afskriften paa Rigsarchivet af Kladebogen No. 30 i det danske Geheime Archiv. Norske Regist. I, 61.

Anden, som havde Lyst og Mod til at vove sig op blandt de selvraadige præstefiendske Nordmænd, saa havde de Færreste, der duede det mindste, Lyst til at overtage et vidtløftigt og besværligt Præstekald oppe i Fjeldbygdene, hvor de vare udsatte for alskens Savn, for at sulte, mishandles, ja dræbes og desuden ei kunde gjøre sig forstaaelige eller forstaa Bøndernes Sprog. Dertil kom, at det Rygte gik i Danmark, at Nordmændene sloge deres evangeliske Præster ihjel, et Rygte, hvis Sandhed Sagn fra Reformationstiden bekræfte.

Hvorledes den nye Tilsynsmand søgte at løse sin vanskelige Opgave, vide vi ikke, thi vi savne næsten ganske Oplysninger om Forholdene i Stavanger Stift i de Aar. Sandsynlig har han begyndt med at visitere i Stiftet og under Visitatserne søgt at ordne Kirkevæsenet saa vidt ske kunde efter den nye Kirkeordinants, men allerede dette maatte opvække Misnøie baade hos Almuen og de katholskfindede Præster. Om disse ogsaa forat beholde deres Kald i det Ydre maatte rette sig efter Ordinantsen, saalænge Bispen var tilstede, saa kan man være temmelig vis paa, at de ellers ikke regnede det saa nøie, saameget mere som de ved Forandringer paadroge sig Menighedens Misnøie og stode Fare for at sulte, forjages eller dræbes.

Var det vanskeligt, at faa Præst og Menighed til i det Ydre at rette sig efter Ordinantsen, saa kan man nok begribe, hvorledes det gik til med Forkyndelsen af Evangeliet. Hvordan det i saa Henseende stod til kan man se af Fortalen til brevis expositio Catechismi pro parochis Norvegianis, som Sjellands udmerkede Biskop, Petrus Palladius 1542 udgav. Han anbefaler denne lille Bog til de norske Præster med disse Ord: „Katechismus alene, kjære Herrer og Brødre i Christo gjør Mirakler i denne Tid, som vi nu leve i og flytter store Bjerge fra Mørket til Lysets Rige. Thi den lærer kort og klart baade Loven og Evangelium. Men ved Loven bliver Syndernes Bekjendelse, ved Evangelium Syndernes Forladelse, hvilke 2 Stykker ere Menneskene uundværlige til Salighed, fordi de føde Anger og Tro. Et sønderknust og ydmygt Hjerte kommer af Syndernes Bekjendelse, og af Evangeliets Hørelse kommer Troen, hvilken alene gjør retferdig for Gud, fordi den griber fat paa

Guds Barmhjertighed for Christi Skyld. Derfor anbefaler jeg kjere Herrer og Brødre, Eder i Besynderlighed denne lille Katechismi Bog og beder Eder for Christi Skyld, at I lære flet udenad de Stykker, som den underviser i, og troligen og flittigen for alle Ting lære Eders Folk de samme — — denne Børnelærdom bør ikke foragtes, men læres og bruges, at man kan lære at drage den hellige Skrift hid til Loven og og Evangelium som de to rette Hovedartikler i vor Saligheds Lærdom og vide at skikke sin Prædiken og Lærdom herefter som efter en vis Rettesnor, hvilken vi kalde analogiam fidei, saa at de, som give sig ud for Prædikere, skulle ikke staa og vaase eller væve Kirkens Badmel, men lære deres Folk noget vist af Guds Ord i kort Begreb[1]. Hvad vi iøvrigt vide om Hr. Jon, medens han styrede Stavanger Stift er, at man af Kongebreve af 1550 kan se, at han har klaget til Kongen over, at Stavanger Domkirke var saa forfalden, at den ikke stod til til at hjelpe, og at Presterne klagede over Cathedraticum og bede om at forskaanes for samme[2]. 1551 fik han Kongebrev, hvori paabydes, at der, fordi mange Steder her udi Riget Synd og Ondskab formeres og Ceremonier ikke holdes ved Magt om Guds Skikke, hellige Ord og Evangelium, skal i hver Sognekirke holdes 3 Bededage med Faste, Messe, Litani og Prædiken. 1553 og 1555 udgik kongelige Forordninger til samtlige Bisper om Bederdøbere (Gjendøbere) og Sakramenterer, hvori Alle og Enhver forbydes at huse saadanne, der fra andre Lande fordrives, men i Norge antages for Nytte og Fordels Skyld. 1564 5 Juni dømte Jon Guthormsson og Laurits

[1] Som Grund hvorfor han udgav denne Bog siger han: major necessitas postulat, ut Norvegianis fratribus nostris inservirem. illi enim jam aliqvamdiu vexati sunt et jacentes sicut oves non habentes pastores.

[2] Kongen tilskrev 1550 Christopher Huitfeldt, at Superintendenten i Stavanger havde klaget over Domkirkens Forfald, hvorfor han beder Slotsherren at begive sig derhen forat bese Kirkens Bygning og hvis den ei kan hjelpes med føie Bekostning, da at lade følge Kirken, hvis Gods og den Rente, som tilforn laa til samme Kirkes Bygning paa det at den ikke plat forfalder. N. R. I, 126.

Hansson, Lagmand, i en Odelssag om Gaarden Baule i Aafshibrede[1]. I 1556 aflagde Anders Henriksson til Superintendenten Jon Guthormsson Regnskab for Stavanger Domkirke[2].

At Jon Guthormsson i det mindste i Begyndelsen af sin Virksomhed har arbeidet med Iver og ei uden Held, kunne vi se af den samtidige ofte omtalte Peder Palladius's Vidnesbyrd. I Efterskriften til den danske Oversættelse af hans nævnte brevis expositio Catechismi pro parochis Norvegianis, som udgaves 10 Mai 1546, skriver han. „Tilforn i Latinen gjorde jeg Tiltalen paa denne føie Udtydelse over Katechismus „for norske Sognepræster, som den Tid ikke vare saa fremkomne i det salige Guds Ord, som de nu af Guds Ord ere; og bedre blive de herefter næst Guds Hjelp, efterdi hvert Stift faar sin egen Superintendent og øverste Tilsynsmand i Religionen, siden vor kjære Medbroder M. Andreas Mathæi bleve henskikket til Oslo og Hamar Stift og M. Torbernus Olavi[4] blev nu her i disse Dage ordineret til Throndhjems Stift. Og disse to lærde Mænd finde der i Riget for dem vore kjære Medbrødre M. Gebelium Peterinum[5] og D. Jonam Gothormi, „som have troligen og vel arbeidet i disse Aaringer i Herrens Vingaard ikke uden Frugt."

Efterat Jon Guthormsson i henved 15 Aar havde beklædt

[1] D. N. VI, 812. Laurits eller Lasse Hansson har efterladt sig nogle Optegnelser om Værdi af Jordegods o. m. 1570, Afskrift af Stavangers Privilegier o. m., som findes i en zirlig indbunden, skreven norsk Lovbog. Paa Bindet er trykt 1588. Indeni staar: „Dette efterschreffne Schreff ieg Lasse Hasson Laugmand i Staffanger y Laugbogen Den 16 July.

[2] Dette Regnskab findes i Original i det norske Rigsarchiv. Af samme ser man, at man sjelden betalte Udgifterne med Penge, men med Smør, Korn og Lax. „Anders i Eyfjord fik ½ ℔ Korn for 200 Regle Træ. Øymund skulemester fik 3 Lod Smør paa sin Underholdning, osv.

[3] Han fulgte Hans Reff.

[4] Om Thorbjørn Olafsson Bratt se dansk Mag. VI, 239 og L. Daae, Thjem. Stifts geistlige Historie 14—26. Han var allerede af Throndhjems Domkapitel valgt 1542. Han døde af Pest paa Ringsaker 1548.

[5] Geble Pedersson. Om ham se Hatting I, 56, norske Samlinger I, 7—21, Skillingmagazinet 1862 af E. Erikfen.

denne besværlige Post under høist vanskelige Omstændigheder, nedlagde han 1556 Bispestaven. Sandsynligvis er han gaaet træt under Kampen med de mangfoldige Hindringer, der stillede sig i Veien for ham og den Uorden og Uro, som opstod, da Almuen negtede at betale Presterne Tiende og andre lovbestemte Udredsler. Om det skede ganske frivillig, er nu vanskeligt at afgjøre. Peder Clausson beretter, at han opsagde sit Superintendentsembede 1557 og Jons Samtidige, den bekjendte Fædrelandsven og Historiker Absalon Pederson Beyer, skriver, at han opsagde sit Kald i Kjøbenhavn velvilligen[1].

At han ei blev afsat, men tog sin Afsked, viser følgende

[1] A. Pedersons Kapitelsbog i Norsk Magazin I, 245. Af Christian III Brev til Christopher Walkendorf, Lensherre paa Bergenhus sees, at Hr. Jon 17 Januar var i Kjøbenhavn, da Kongen med ham vilde give Walkendorf Besked om Domkirken. Ikke usandsynlig er det ham, som ved denne Leilighed indleverede nogle „nødagtige Artikler" paa Stavanger Stifts Vegne, som Hr. Stipendiat L. Daae har fundet i det danske geheime Archiv, og hvori klages over, at Domkirken gaar stort Fald paa, hvis Kongen ei vil byde Walkendorf at hjelpe den paa Fode, at den maa gjenfaa det Cathedraticum, som den af gammel Tid opbar af det ganske Stift, sine Leier, Landskyld o. m. Endvidere bedes om, at Kirkeværgerne maa tilholdes at forbedre deres faldeferdige Kirker; „at Skolehuset maatte forbedres, at det ikke skulde falde ned og henvendes til anden Brug og at der maatte findes Raad, hvor Skolemester kunde bo, og „efterdi de Bibler, som vare kjøbte og skulde føres til Stavangers Stift bleve optagne i Havet og henførte af Sørøvere, saa at der kom ingen tilstede af dem, at K. M. verdes at lade andre Bibler der henskikkes for deres Værd og visse Betaling, og endelig at H. M. vilde lade bekoste 6 eller 8 Degne paa hans Naades Gaard, Bispegaarden, som af gammel Tid. E. Pontoppidan (Annaler III, 210) siger, at Jon blev afsat, da han har været en meget efterladen Mand, hvorfor der var under ham den største Uorden og de papistiskfindede Bønder ikke vilde give deres evangeliske Lærere nogen Underholdning, ja Kongens Lensmand blev endog tilbagevist med Prygl, da han vilde holde dem dertil. Som Hjemmel anfører han: „et Manuskript om de norske Sager," som maaske kun er Absalon Beyers Excerpter af Bergens Kapitelsbog ad 1564 saalydende: „30 Januar kom Bispen af Stavanger, Hr. Jon og efterdi han var anklaget at han skulde have været forsømmelig i sit sit Kald, opsagde han det i Kjøbenhavn velvilligen." L. Daae gjætter paa P. Clausons hidtil ufuldstændig trykte Relation om Tienden, som i sin Helhed findes paa det kongl. danske Bibliothek i Kjøbenhavn.

Kongebrev af 27 Januar 1557. „Vi Christian osv. gjør vitterligt, at efterdi os elskelige Hr. Jon Guthormsson har sagt sig af med den Befaling at være Superintendent udi Staduanger Stigt og vi dermed ville have ham forskaanet. Da paa det han kan have nogen Hjelp til sin Underholdning" have vi af vor synderlige Gunst og Naade undt og tilladt og nu med dette aabne Brev unde og tillade, at Hr. Jon Guthormsson maa og skal have, nyde og bruge og beholde et Præbende udi Staduanger Domkirke, kaldet Kolnes Præbende med Bonde og Tjenere og al sin Rente og rette Tilliggelse ingen undtagen, som Jakob Madson sidst havde, til saalænge vi anderledes derom tilsigende vorder. Dog saaledes, at han skal residere for Staduanger Domkirke og være vor Ordinants, som vi om Religionen have ladet udgaa, og Kapitlets Statuter aldeles undergiven og gjøre slig Tynge og Tjeneste baade inden Kirken og uden, som andre Kanniker der sammesteds." Af dette Kongebrev erfare vi blandt andet, at Hr. Jon har ombyttet sit mosommelige Superintendentembede med en roligere Kannikpost, og at altsaa den Jon Guthormsson, som senere omtales som Kannik og Sognepræst i Stavanger By, er den samme som Superintendenten, hvilket tilforn har været omtvistet.

Foruden Kolnes Præbende maa Jon være kommen i Besiddelse af flere Præbender o. m., henhørende under Stavanger Presteembede, som han overtog, da Sognepræsten Jacob Madson 1565 blev Jens Ribers Sufragan; thi vi ville i Jens Ribers Levnet erfare, at de øvrige Kanniker vare misfornøiede, med at Jon Guthormsson havde saa meget og endog sendte en af deres Midte, Rasmus Thordsson, Sognepræst til Skaare og Torvestad, til Kongen for at tale Kapitlets Sag. Ved denne Leilighed gjorde de Hr. Jon saa nærgaaende Bebyldninger, at han saa sig nødt til selv at drage til Kongen for at forsvare sin Ret. Under 22 August 1570 tilskrev Kongen Mads Skeel og Henrik Borchenhuus om, „at os elskelige hederlige Mand Hr. Jon Guthormsson, Kannik og Sognepræst udi Stavanger Domkirke har været her hos os og givet tilkjende, hvorledes En ved Navn Rasmus Thordsson i Torvestad for nogen Tid siden har været her udi Riget og med vrang Undervisning erhvervet

vort Brev til en anden Preſtemand, Chriſtopher Siurdsſon (Sivordsſon), paa Stokke Prebende, hvilket tilforn var lagt til Predikeſtolen der ſammeſteds, og han haver beret for os at ſkulle være ledigt.“ Da Rasmus tillige har fordriſtet ſig til at forlene andre Preſter, ſom ei reſidere ved Kapitlet, ja endog har indbrudt i Sakriſtiet og der mod Kapitlets Villie og Samtykke udtaget baade Stigtens og Kapitlets Breve, ſom de ældſte af Kannikerne have havt Nøglerne til, med mere Uſkikkelighed og utilbørlig Handel, han bedriver, ſaa beordres Vedkommende paa Grund af Jon Guthormſons Klage, at kalde for ſig Hr. Rasmus udi Jons og andre reſiderende Kannikers Overværelſe og grangiveligen forfare, hvorledes Sagen forholder, ſig og befale Hr. Chriſtopher Sivordsſon[1], at han efter denne Dag aldeles inlet befatter ſig med forb. Stokke Præbende, men at han ſtrax ubehindret lader den følge forn. Hr. Jon Guthormsſon til Predikeſtolen. Endvidere at Hr. Rasmus ſig herefter aldeles Intet befatter med forn. Kommunes Gods enten at uddele eller forlene, men derimod i alle Maader holde efter Kapitlets Statuter og tilbagelevere de udtagne Breve o. m. og efter denne Dag ei befatte ſig med Kapitlets Gods, ydermere end ſamme forlenet er og hans Forleningsbrev lyder[2].

Kannikerne maa imidlertid ikke have ladet det bero med denne Afgjørelſe, men fornyet deres Klage; thi Kongen tilſkrev 2 Auguſt 1574 Norges Statholder, Paul Huitfeldt blandt andre Sager, Stavanger Stift vedkommende: „de reſiderende Kanniker, Kirkens og Skolens Tjenere udi Staduanger, beklage hvorledes, en ved Navn Hr. Jon Guthormsſon, Kannik der ſammeſteds, ſkal have gjort dem Uret udi Kapitel med noget deres

[1] Chriſtopher Sivordsſon eller Sigurdsſon var Kannik og Sognepreſt eller rettere Biſpens Vikarius paa Augvaldsnes, ſom da var Biſpens Sognekald. Han fik i Anledning af Stokke et ſtrengt Kongebrev af 20 Auguſt 1570 N. Reg. I, 663. Han ſad i Kapitlet endnu 1601 og nævnes tillige ſom Provſt i Karmſund. Han efterfulgtes paa Augvaldsnes af den ſtridbare Abraham Engelbrektſon.

[2] N. Reg. I, 664. Han havde Kong Chriſtians IIIdies Brev af 31 Januar 1553 paa et Kannikedom i Stavanger, ſom var ledigt efter Hr. Evind Kold. N. R. I, 171, 628.

Gods, han ſkal have afhændet og ladet bortkomme fra dennem og deres Efterkommere og en Part holdet inde hos ſig ſelv ligeſom ſit eget Odel og Eiendom. Deslige ſkal han og alene bruge nogen Ager og Eng der ved Byen, ſom alle Kirketjenere ſkulle med Rette have deres Part udi, og ſkal han og have al Sognepreſtens Rente udi Staduanger foruden ſine Præbender og anden Rente. Og beklages derhos, at han ligevel des uanſeet ikke vil lønne en Kapellan, ſom udi hans Sted holder al Tjeneſte ved Magt, efterſom de dig ſelv ydermere derom kunne berette. Thi bede vi dig og ville, at du derom forfarer Leiligheden og ſiden tilholder forn. Hr. Jon Guthormsſon, at han retter ſig ſelv derudinden. Og derſom han det ikke gjør, at du da til St. Pauls Dag Conversionis førſtkommendes ſtevner hannum med hans Vederpart for Dig udi Retten til Opslo og der forn. Sager udi Rette forhører, forhjelpende begge Parterne derudinden ſaameget Loug og Ret er“ [1].

Sognepreſt til Stavanger blev han ſom før anført, efterat den første evangeliſke Sognepreſt i Stavanger, Jacob Madsſon, var bleven hans Eftermand, Jens Riber adjungeret. Den 10 December 1571 overleverede Hr. Jon Jens Ribers Eftermand Stavangers 3die Superintendent. Jørgen Erichsſon, en Fortegnelſe over den Indkomſt, ſom laa til Stavanger Biſpeſtol. I den af Jørgen Erichsſon indrettede Kapitelbog, nævnes oftere næſt Biſpen Kannik Jon Guthormſon „paſtor udi Stavanger.“ Hans Navn forekommer ſidſte Gang 10 Oktober 1576, da han overvar Mødet. Da Hans Wincke 20 September 1577 fik Brev paa tvende Præbender udi Stavanger Domkirke, ſom „nu“ ere ledige efter Hr. Jon Guthormsſon, kan man vide, at han maa være død i Slutningen af 1576 eller 1ſte Halvdel af 1577. Tager man tilbørlig Henſyn til de vanſkelige Forhold, hvorunder Hr. Jon virkede, den liden Underſtøttelſe, han fandt hos Kongen eller hans danſke Lensmænd, ſom vel endog nærede Mistillid til denne indfødte Adelsmand, finde vi det naturligt, at han lidet kunde udrette, og at denne Mand hvem den ſamtidige Paladius 1546 gav det Vidnesbyrd, at

[1] J. Eriksſons Levnet af A. Faye. Theol. Tidsſkr. II, 243. N. R. II, 133.

han virkede ikke uden Frugt i Herrens Vingaard, tilſidſt er gaaet træt og under ſit Ophold i Kjøbenhavn 1557, halv frivillig halv nødtvungen har ombyttet den urolige Superintendentpoſt med et roligt Kannikedom. Hvis man ganſke kan ſtole paa Kannikernes Klage, har han, efter at have nedlagt ſit Biſpeembede, vist ſig egennyttig. Dog er det vanſkeligt i denne Strid at fælde nogen begrundet Dom[1].

Jon Guthormsſon var gift med Anna Eriksdatter til Helvigen i Qvindherred, en Datter af Erik Ormsſon til Vatne paa Stordøen († 7 Apr. 1564) og Chriſtopher Throndsſon Ruſtungs Datter Magdalena. Han var ſaaledes Svoger til Erik Eriksſon Orm til Vatne, Jon Gauteſon (Smør) til Svede i Findaas og Seimb i Qvindherred og Fætter til Chriſtopher Ruſtungs Søn Enno Brandrøk (til Brandviken), der begav ſig i Kong Erik den 14des Tjeneſte og opgav for denne at, mange Norſke, iſær i det Bergenſke vare misfornøiede med de danſke og ønſkede at komme under Kong Eriks Regjering[2]. Blandt de misfornøiede nævnte han Jon, Biſkop i Stavanger ſamt ovennævnte Mænd og flere af ſamme Familie. Heraf kunne vi i al Fald ſe, at Jon har hørt til en mægtig og med det danſke Herredømme misfornøiet

[1] Pontoppidan og L. Daae, (Efterretninger om Stavanger Stifts første lutherſke Superintendenter i Munchs Maanedsſkrift 6, 2), fælde en ſtreng Dom over Hr. Jon. Juſtitiarius Berg i hiſt. Underret. om Landeværner S. 315 ffg. undſkylder ham.

[2] Abſalon Pedersſon beretter, at 7 Marts 1567 kom til Bergenhus Johan Lauritsſon paa Seym, Chriſtopher Throndsſons Søſterſøn, ſom fulgte Henno, Chriſtophers Søn til Sverige. Hvad Aarſag han drog til Sverige ved man ei, dog gaar her Rygte, at han ſkulde have gjort ſig ſaadan Aarſag, ligeſom han ſkulde være udſendt af Klerkeriet og Adelen her i Norge i denne farlige Krigshandel, og han paa deres Vegne ſkulde klage, hvad Undertrykkelſe, Elendighed og Armod, de ſkulde lide her i Riget af Voldsmænd og har han bekommet Kong Eriks Brev til alle Fogderier i Bergen, at de ſkulle gaa ham tilhaande og har han ſendt forn. Karl hid med prentede Breve til Adelen og derhos har han og nogle Breve ſkrevet til ſine Maage, Slegtninger og Venner. Han hører imidlertid ilde af Alle derfor og de, til hvem han har ſkrevet, have aflagt Ed for Erik Roſenkrands og Andre at de ere uſkyldige. Norſk Mag. I, 326. Johan maatte, fordi han ombragte diſſe Brevſkaber, give 100 Rd. for ſin Hals.

Slægt, hvilket maaske mere end andet har bidraget til, at den danske Konge vilde fjerne fra en saa indflydelsesrig Post som Stavanger Bispestol, en ansect og mægtig og derhos misfornøiet Nordmand[1].

Med Anne Eriksdatter havde han 2 Børn, nemlig Svale Jonsson til Malkenes paa Jarlsøen eller Thysnesøen, gift med Anna Hansdatter, og Magdalena, gift med Christopher Nielsson Grøn til Harrestad i Ranneberg, der var Lagmand i Stavanger[2]. I Overværelse af Lensherren Mads Skeel og Flere kom han 24 August 1569 paa Bergenhus i Ordstrid med en Søn af Borgemesteren i Throndhjem, der sagde, at Lagmanden løi og slog til ham, hvorpaa denne stak til ham igjen med den venstre Haand, saa han kort efter døde. For at faa Sagen mellem Lagmanden og den Dræbtes Slegt forligt reiste Mads Skeel, Lensherre paa Bergenhus, til Throndhjem, hvorfra han hjemkom 21 Juli 1570. Christopher maatte udbetale 800 Rd. og 25 October 1571 fik han Kongens Fred efterat have „stillet den Dødes Slægt og Venner tilfreds."

* * *

[1] Om Jon Guthormson sammenligu Pontoppidans Annaler III, 15, 210, Budstikken III, 323. Saml. IV, 250—55. IV, 596, Berg om Landeværnet 316—20. Christian III Historie ved Krag 323. I Auktionskataloget over Konferentsraad Klevenfeldts Bøger og Skilderier, som solgtes 1777, anføres under Nr. 256 og 257 2 Skilderier, malede paa Træ, om hvilke staa „Efter Beretning den første evangeliske Biskp i Stavanger, John Guthormson og hans Hustru. Om hans Slægt se Samlingerne IV, 596, Berg: Historisk Beretning om Landeværnet, hvor denne Lærde meddeler Oplysninger om de Nordmænd, som anføres som misfornøiede med den danske Regjering i Erik 14 Historie af Tegel 245 og Celsius 2 Upl. 243. I D. N. IV, 831 findes et Brev af 18 Juni 1552, hvori han under 2 Mænd Gaarden Iveland i Evje i Robygdelaget (hvilken Gaard han vel har eiet) indtil de faa sine udlagte Penge igjen. 1558 fradømtes vellærte Mand Hr. Jon Guthormsson, Kannik i Stavanger, Gaarden Aak. D. N. VI, 818. I et Kongebrev af $\frac{7}{10}$ 1565 tilsiges Jørgen Daa, Hr. Jon Guthormsson o. F., at samles for at anstille Undersøgelse paa Aastedet om den Vold, Dalemændene i Birkerims Sogn have tilføiet Fiskeriet i Fotelandsfos. N. R. I, 475.

[2] Han var en Søn af Lagmand Nils Clausson Grøn. Om ham se Norsk Mag. 380. Norske Reg. I, 471, 652, 657, 689, II, 35, 451, 495, 533, 572.

Betragte vi den dansk-norske Kirke i de 15 Aar, Jon Guttormsson var Superintendent eller Biskop, saa var det Gjæringens og Reformens Tidsalder. I Danmark var Kirkeforbedringen langt mere en Folkets Sag end i Norge. Christian III var Reformationen oprigtig hengiven, og dygtige Medhjelpere fandt han blandt Andre i Sjellands udmerkede Biskop Peder Palladius, Hans Tausen o. F. og i Norge i Palladius's Ven Geble Pedersson, Biskop i Bergen. Det dansk-norske Kirkevæsen ordnedes ved den rette Ordinants paa Herredagen i Odense 1539 og modtog Tillempninger og Tillæg paa Biskopemødet i Kjøbenhavn 10 August 1540, paa Kirkemødet i Ribe 4 Mai 1542, Biskopemødet i Antvorskov 14 Oktober 1546, Biskopemødet i Kjøbenhavn 15 Mai 1555, hvor man tog Bestemmelser, der bleve gjeldende ei blot for Danmark, men og for Norge, uagtet ingen Norsk Biskop deltog i nævnte Møder[1]. Norges Kirkeanliggender ordnedes foreløbig ved Recesser, der udstedtes af de danske Høvdinger, som opsendtes for at afskaffe det gamle Afguderi tildels i Forening med Biskperne Geble Pedersson og Jon Guthormsson. Endelig bragtes det norske Kirkevæsen i et Slags Orden paa en Herredag i Oslo 1548, hvor Kronprinds Frederik hyldedes. Her blev det sørget for, at Kirkegodset kunde holdes sammen, og at hvad der uden Lov og Dom var taget fra Kirke eller Præst, skulde gives dem tilbage. Klostergodset blev gjort til verdslige Len, Biskpetienden blev gjort til Kongetiende og Adelen fik Tiendefrihed[2]. Et væsentlig Bidrag til at fremme sand Christendom og sand Opfatning under den reformatoriske Kamp var, at først det nye Testamente blev oversat paa Dansk og paa Islandsk, og endelig 1550 den hele Bibel blev trykt, hovedsagelig oversat efter Luthers Bibeloversættelse af den flittige Kannik i Lund, Christiern Pedersen († $\frac{1}{1}^{6}$ 1554)[3]. Til Veiledning eller Haandbog for Pre-

[1] Om disse Møder sammenligne Krag Christian III Historie, Pontoppidans Annaler og Helveg den danske Kirkes Historie efter Reformationen.

[2] Krag I, 314—15. Samme Aar (1548) døde Throndhjems første evangeliske Biskop Thorbjørn Olafsson Bratt af Pest paa Ringsaker og den 2den evangeliske Biskp over Oslos og Hamars forenede Stifter, Anders Madson.

[3] Christiern Pedersson (1480—1554) hørte til sin Tids dygtigste og flit-

sterne ved den offentlige Gudstjeneste havde Biskop Palladius allerede 1538 oversat og udgivet Luthers enchiridion eller Manuale. Ordets Prædiken blev den protestantiske Kirkes Gudstjenestes Kjerne, men da de færreste Præster i de Dage selv kunde forfatte en ordentlig Prædiken, maatte man skaffe sig Prædikebøger. I dette Øiemed lod Petrus Parvus Rosæfontanus 1539 trykke en Oversættelse af Tydskeren Antonius Corvinus's Postil, og samtidig udgav Hans Tausen sin Postil til Gavn for de Sognepræster „som en grov og enfoldig Undervisning have Behov." I Aaret 1555 udgav Peder Tideman sin Oversættelse af den nürnbergske Præst Veit Diderichs (Viti Theodori) Postil, af hvilke vore endnu brugelige Kirkekollekter ere tagne. Samme Aar lod P. Palladius trykke sin Alterbog og 16 Prædikener over Jesu Forklarelse paa Tabor og Morten Einarsson den første islandske Psalmebog. Forat hjelpe Præster og Degne i at undervise Ungdommen, som hidtil havde været høist forsømt, udgav Palladius sin Oversættelse af Luthers lille Katechismus, hvortil han 1542 føiede brevis expositio Cathechismi pro parochis Norvegiæ, der 1546 oversattes paa Dansk. Det norske Folk i Almindelighed havde imidlertid i Begyndelsen mindre Gavn af disse og lignende Bøger, som bleve trykte, da de Færreste kunde læse og de, som vare i Besiddelse af denne Færdighed, endnu havde Vanskelighed ved at forstaa det danske Sprog, hvori de vare skrevne.

For Sekterere havde man megen Skræk. En Forordning udkom 1555, der satte Straf paa Ære, Liv og Gods baade for Sværmerne selv og for hver den, der husede og hælede dem eller gav dem Ophold hos sig.

tigste Forfattere, bekjendt som Udgiver af Saxo, Forfatter af Jertegnpostillen (1515), „Skriftet om Børn at holde til Skole og Studium og at skikke gode Skolemestere til dem" (1531) o. m. og fornemlig som Oversætter af det nye Testamente (1529), Davids Psalter 1531, Spangenbergs Postil og endelig af det meste af Bibelen i et folkeligt Sprog. Om ham Petersens Lit. Hist. II, 113. Kirkehist. Samlinger II, 113. Om den ældste Oversættelse af det Nye Testamente, hvori den landflygtige Christiern II selv havde Del, ibid 147—156.

XXVII.

Jens Gregerſon Riber, anden evangeliſk Superintendent i Stavanger, fra 1558—1571.

Ved Jon Guthormsſons Afſtrædelſe eller Afſættelſe 1557 havde Kongen haabet at kunne faa Stavanger Biſpeſtol indbraget ved at dele Stiftet mellem Superintendenten i Oslo og Bergen[1]. Sandſynligvis har Oslo Biſkop Franſ Berg, der havde mere end nok at overtage ſom Superintendent over Oslos og Hamars forenede Biſpedømmer, eller en anden erfaren Mand gjort ſaa kraftfuld Indſigelſe mod denne Deling, at den ligeſaa lidt denne Gang ſom tidligere blev iverkſat.

Derimod blev den alderſtegne Superintendent paa Færøerne, ſom paa den Tid var kommen til Kjøbenhavn, udnævnt til Jons Eftermand. Han hedte Jens Gregerſon og havde optaget Binavnet Riber efter ſin Fødeby Ribe. Af Terpager[2] nævnes han magister philosophiæ og Abſalon Pedersſon, der perſonlig kjendte ham,[3] ſiger, at han havde været kaldet til Kapellan ved Bergens Domkirke. Derfra forflyttedes han til

[1] Man erfarer denne Plan af en Szeddel i et Kongebrev af 10 Juni 1557 til Superintendenten i Oslo, Franſ Berg (Biſp i Oslo og Hamar fra 1548—1591) ſaalydende. „Efterdi Superintendenten udi Bergens Stift er død og afgangen og Superintendenten udi Stadnanger Stigt er affat, have vi tilforordnet og befalet os elſkelige Doctor Jens Skellerup at ſkulle være Superintendent over forn. Bergens Stigt og udi Stadnangerſtigt, ſaavidt ſom det ſig ſtrækker ud med Agdeſiden medens den anden Part af forn. Stadnangerſtigt, ſaameget ſom ligge, ſyndenfjelds, ville vi, at I ſkulle have udi Befaling og det viſitere og beſorge efter vor Ordinants Lydelſe." Denne Beſtemmelſe meddeles ogſaa Lensherren paa Bergenhus Chriſtopher Walkendorf 16 Juni 1557 (Chriſtian III Hiſt. ved Krag II, 536).

[2] Ripæ Cimbricae 639.

[3] Han ſiger, at da han 6 Januar 1552 paa ſin Hjemreiſe fra Wittenberg kom ind til Herø, var med ham Hr. Jon Riber, Superintendent udi Stavanger. Norſke Saml. I, 12.

Superintendent paa Færøerne[1]. At han var Superintendent der 1551 kunne vi ſe af 3 Kongebreve, ſom ſamme Aar bleve ham tilſendte. Han boede her nogle Aar, „men da han fornam, at han ikke med Autoritet kunde foreſtaa ſit Embede for nogle Modſtandere der i Landet, ſom vare ham ugunſtigen, drog han til Kjøbenhavn og opſagde ſit Kald paa Færø. Peder Clauſſon derimod beretter, at efter at han havde boet her udi nogle Aar blev han paa det ſidſte nogle Gange røvet af franſke Sørøvere og var da en gammel Mand. Han begav ſig til Kjøbenhavn, hvorfra han blev forſendt til Stavanger udi Jon Guthormsſons Sted, ſom var „affat" fra ſit biſkoppelige Embede[2].

Han var ſaaledes baade den førſte og den ſidſte evangeliſke Superintendent paa Færøerne; thi efter hans Bortreiſe blev Øernes kirkelige Anliggender beſtyrede af en Provſt, ſom førſt ſtod under Bergens, ſiden under Sjellands Biſkop.

Da Hr. Jens Riber ved ſin Tiltrædelſe af Stavanger Stift[3] ſkal have været henved 80 Aar gammel ſaa maa man mere undre ſig over hvad der kunde bevæge Kongen til at betro dette urolige og ſelvraadige Stift til en udlevet Olding end over at Hr. Jens Intet kunde udrette i de 14 Aar, han var Stiftets Overhyrde. I Aaret 1563 29 Juli finde vi ham i Bergen, hvor han enddog deltog i Bergens Kapitel, da det dømte at Jacob Chriſtiernsſon ikke efter denne Dag ſkal bruge noget preſteligt Embede eller faa nogen geiſtlig Forlening.

Det følgende Aar (30 Januar 1554) finde Hr. Jens tilligemed Hr. Jon, „ſom tilforn var Biſp udi Stavanger," Kannikerne Klemet og Hr. Jacob Prædikanter og Skolemeſter i Stavanger, ſamlede paa Bergenshusſlot hos Erik Roſenkrands, hvor de bevilgede, at Halvdelen af deres Kommunes Renteſkat i 3 Aar lægges til Stavanger Domkirkes Bygning, og den

[1] Efter et Sagn ſkal han og Giſſur Einarsſon i Skalholt være viede af Palladius Dominica Jairi 1540. Efter et andet Sagn var han Biſp paa Færøerne i 12 Aar (Antiq. Tidsſk. 1850, 163).

[2] Peder Clauſſons Norges Beſkrivelſe. S. 66 og 147.

[3] Han nævnes 7 Marts 1558 ſom fungerende i ſit nye Embede. Daae norſk Maanedsſk. VI, 109.

anden Halvpart at skiftes blandt Kannikerne. Dog bevilgedes der, at tvende Verdslige („pessimo exemplo") Jens Person Skrivere, Lagmand i Stavanger, og Laurits Skrivere paa Bergenshus at skulle være delagtige i Distributsen[1]."

I Øvrigt lod han Alt gaa sin gamle skjeve Gang. Tilsidst blev det saa galt, at Lensherren paa Bergenhus Erik Rosenkrands, der ogsaa var forlenet med Stavanger, maatte begive sig derhen. Han drog did med sin Hustru og Datter og meget Folk 26 April 1565, og der blev udkaaret Jacob Madsson eller Matzen, Sognepræst til Domkirken, til den svage Jens Ribers Suffragan og Stiftets Visitator, hvorfor han tilstedes Tredjepart af Visperenten[2].

Efter Hr. Jacob Madssons Død var det igjen nødvendigt at give den gamle Jens en Medhjelper. Dertil valgtes Mag. Jørgen Eriksson, Kannik i Bergen, men da han 27 Januar 1571 kom til Stavanger, lader det til at den Gamle negtede at

[1] N. Saml. I, 246. Herover ytrer Absalon sin Harme i det han blandt Andet klager over at antiquus serpens impellit heroas, ut non amplius nutritores sint ecclesiæ et scolarum, sed nutriantur ab ecclesia detractis bonis possessionibus omniqve ornatu et decore, verum etiam ut miseli ministri (utinam ea apellatione hodie digni essent), fame contabescant etc. (ibi 246). 10 Febr. tilføier han droge Kannikerne af Stavanger hjem igjen, siden de havde udrettet alting vel (som mend) og med Ære. Dog siges her Jacob Matzon deres Pastor ikke vilde besegle det, de andre havde bejæet.

[2] Denne Jacob Madsson var en Degneson fra Roskilde. Han var først Rektor i Kjøge og siden i Bergen: thi da Gehle Pedersson anmodede sin Ven Biskop P. Palladius om en duelig Mand til at forestaa Bergens Skole opsendtes med Palladius's Anbefaling Jacob Madsson, der 1550 tiltraadte Bergens Skole efter Erik Løfs. Nogle Aar senere blev han Præst i Indviken, derefter Sognepræst og Lesemester i Stavanger og endelig 1565 Bispens Suffragan. Da han nu i Bispens Sted visiterede i Valdres, som da laa under Stavanger, døde han der af Pest. (Hattings Præstehist. 2den Del Manuskr). Konrektor Edvardsson i sin Bergens Beskrivelse figer derimod, at Hr. Jacob var født i Kjøbenhavn og blev Skolemester i Bergen 1546 eller ved det Pas. „Han gjorde en god Flid her i Skolen og havde mange Disciples, som siden vide omkring udi Byen og Stiftet tjente i Prædikeembedet." (Norske Saml. I, 16).

modtage ham, „thi han vilde Intet oplade ham af Stigtens Rente.“ Hr. Jørgen maatte derfor med uforrettet Sag vende tilbage til Bergen, hvorfra han begav sig Kongen. Denne udnævnte nu Magister Jørgen Erichsson til Superintendent 29 Juli 1571, „da Hr. Jens Riber for hans Alderdom og Svaghed ei længer kan forestaa Stiftet, og anviste ham til Underholdning Halvparten af det Kommunens Gods, som ligger til Stavanger Domkirke.

Jens Riber overlevede kun kort sin Afsættelse, thi 5 August 1571 døde han og blev begraven i Stavanger Domkirke 12 August s. A.[1].

„Han var, siger en Samtidig, en simpel og velbedaget Mand over 100 Aar gammel, under hvem Bispestolen blev berøvet sine bedste Gaarde“[2].

Som Bidrag til at lære Forholdene at kjende under Jens Ribers Styrelse ville vi meddele et Par Kongebreve. 7 Marts 1558 tilskrev Kong Frederik II de norske Bisper og blandt dem Jens Riber udi Stavanger, at da han erfarer, at der skal være nogle Sognepræster i Stiftet, som ikke skulde være forsørgede med den tilbørlige Underholdning, som det sig burde, ligesaa Skoler og Hospitaler, at Lensmændene da skulle tillægge dem tilbørlig Underholdning efter Landsens Leilighed af vor og Kronens Part af Tiende, som han kan aarlig oppebære.

15 Marts 1558 byder Kongen Kapitlerne at sende til Kjøbenhavn Personer, om hvem det er Haab, at de kunne tjene Religionen, og der holde dem med Kost og Underholdning, 2 Personer fra Throndhjem, Bergen og Oslo, 1 fra Hamar og Stavanger altsaa tilsammen 8 Studerende.

I et Brev af 17 April 1562 anmodede Kongen sin meget betroede Mand, Erik Rosenkrands, Lensherre over Bergenhus

[1] Absalon Pedersſons Kapitelsbog ad 1571. Om han var gift og efterlod Børn, er mig ubekjendt. 30 Dec. 1565 døde Jens Riber Foged paa Lister og 1567 blev Nils Riber Gaardsfoged paa Bergenshus. Paa Herredagen i Bergen 1604 forekommer en Jørgen Riber, Byskriver i Stavanger og en Marine, Peder Ribers Efterleverske. Om disse vare i Slegt med Bispen vides ei.

[2] Theol. Tidsskr. II, 241.

og Stavanger, om at raade Bod paa Misligheden ved Kannikegodsets Brug i Bergen og Stavanger, „som vi forfare at Kirken udi Stavanger skal være meget bygfalden og Borgerne ikke ere formuende den at hævde eller ved Magt at holde[1]; sammeledes, at det der skal gange meget ufikkeligt til med Kirkers Rente, saaat en Part den haver og oppebære som aldeles ingen Tjeneste gjør i Kirken, saa bede vi Eder og befale, at I med Superintendenten og andre lærde og forstandige Mænd Leiligheden derom forfarer og siden af den Cathedratico, der udi Stavanger Stift lægger og forordinerer til forn. Kirkes Bygning og Forbedrelse saa meget der ved Magt kan holdes. Sammeledes at hvilke af de Personer, som tjene Religionen, det være sig Sognepresten, Kapellannen, Skolen og desligeste Hospitalet, som med nødtørftig Rente og Underholdning allerede ikke forsørget er, bliver tillagt af den geistlige Rente og Underholdning saameget de til Nødtørft og Skjellighed kunne holdes med. Hvad siden ydermere overbliver af for geistlige Rente at det tillægges og forlenes de Personer, som kunne tjene Religionen. 25 August 1567 underrettede Kongen Riber om, at han havde udnævnt Hr. Peder Erlandsson til Sognepræst i Slidre i Valdres, hvem Bønderne havde kaldet efter at deres Sognepræst i næst foregaaende Aar var hendød af den Pestilents, som da saa heftig regjerede i Landet. De havde valgt ham for at hjelpe Folket paa deres sidste og gjøre Tjeneste i den svare, gruelige og farlige Tid, indtil de kunne faa Bispens Bevilling og Øvrighedens Samtykke[2].

Under 27 Marts 1570 tilskrev Kong Frederik fra Kjøbenhavn Mattes (Mads) Skeel, som fra 15 August 1568—2 Juni 1571 var Erik Rosenkrands Eftermand som Slotsherre paa Bergenhus, et Brev, hvori han underretter Lensherren om, at Stavangers Kapitel ved sine Fuldmægtige hos ham havde klaget over deres merkelige Brøster som at dem var forekom-

[1] Det Kapel, som staar paa Domkirkens Kirkegaard og kaldtes vor Frue Kirke, blev 4 Oktober 1565 af Kongen overladt Stavanger By til Raadhus og Lagthingshus, mod at de skulde gjøre det istand og holde det i god Hævd. N. Reg. I, 473.

[2] Norske Reg. I, 569.

men nogle Laxefiskerier, der af Arilds Tid havde ligget under Kommunet, at nogle Sogne vare Kommunet fratagne og tillagte Sognepresten i Stavanger; at Kommune var ødelagt, Kannikernes Grunde vare dem fratagne, i det Byfogden havde optaget Leien; at nogle Præbender, som havde ligget under nogle synderlig smaa Gjelde vare lagte under Skrivere, Hofmænd og Andre, som ingen ret Tjeneste gjøre; at nogle Sogne vare tagne fra Hovedkirker uden Dom og Lov. Saaledes skal Hr. Jon Guthormsson have mange Prebender og 2 Prestegjelde dertil med nogle Sogne, som tilforn af Arilds Tid have ligget til Kommunet. Udi lige Maade forholder han og den Part af Kommunets Rente, som blev tillagt aarlig at underholde en Studenter med udi Universitetet her udi vor Kjøbstad Kjøbenhavn[1]. De beklage og, at Bisperne og Provsterne ikke tillades at annamme Regnskab af Kirkerne udi Stiftet efter Ordinantsen og Rettebødernes Lydelse; her foruden besværede de dennem og hart, at naar nogen bygger sin Prestegaard med Sognæmendenes Hjelp og holder den vel med Magt og siden dør og afgaar understaa Fogderne dennem iblandt døde Presters Slægtninge at dømme og tage nogle Huse fra Prestegaarden o. m. „Da efterdi forn. Stadvanger Stigt og Kapitel ligger under Bergenhus, og paa det at forn. Kapitel udi Stadvanger udi ingen Maade skulde ske for kort paa, hvis de have Ret til," beder han Lensherren at undersøge og raade Bod paa Klagen. 12 Juni drog Mads Skeel til Stavanger. Kannikerne fik deres Grunde igjen, som vare dem fratagne og Præbender, som Skriverne havde uden kongeligt Brev. Rasmus til Torvestad blev udkaaret til Qvestor Capituli at gjøre Renten til Penninge og dele dem mellem Kannikerne[2].

Foruden anførte Kongebreve ville vi meddele en Ordinants som Erik Rosenkrands udstedte 22 Juni 1565 og som vel ogsaa gjaldt for Stavanger, der saavelsom Bergen hørte til hans Len. Efterat Erik Rosenkrands paa Erkebispegaarden i Bergen

[1] Norske Reg. I, 649.

[2] Abs. Pedersen Norsk Mag. 374. Om denne Klage og Rasmus sammenlign ovenfor under Jon Guttormsson Side 133.

havde overveiet Sagerne med Borgemester, Raad, Kanniker o. F. bestemtes blandt andet, at hvo tvende Gange uden lovlig Forfald forsømmer sin Sognekirke, naar sedvanlige eller besynderlige Bededage skulle holdes, eller Guds Ord forhandles om Søndage og andre Høitidsdage, skal have forbrudt 1 Mark, hvilken Sognepresten skal være pligtig at kræve af ham og give deraf til Kirken 12 ß og selv beholde 4 ß. Den Skik selv indbyrdes at feste hinanden og bo tilhobe 3 til 4 Aar forbødes, og Lysning fra Prædikestolen en eller to Gange efter Leilighed paabødes, alt under Straf af 8 Øretug og 13 Mark til Kongen. I Horsager skulde den Skyldige først henvises til Sognepresten og tage Skrift, og derpaa straffes. Egteskabssager henvises til Kapitlet. Løse Kvinder, som befindes i Horsag og haver intet at bøde med til Kongen, skal staa nøgen for Kirkedøren, tage Skrifte og forvises Bygden[1]. 12 Mai 1565 udstedtes i Stavanger et Vidisse af Kong Frederik IIden Brev om Cathedraticum til Stavanger Domkirke, af hvilke vi lære at kjende Navnet paa 8 af Stedets fornemste Mænd, nemlig Erik Rosenkrands til Walsø, Høvedsmand paa Bergenhus, Jørgen Daa til Damsted, Befalingsmand over Utstein Kloster, Jens Pedersson til Bro, Hr. Jens Riber Superintendent til Stavanger Stigt, Mads Størson Lagmand i Bergen, Christopher Nielsson til Harestad, Lagmand i Stavanger, Hr. Jon Guthormson og Clemet Haldorsson, Kanniker i Stavanger[2].

Om hvorledes det stod sig om i Bygderne med Hensyn til Christendom og Seder, kunne vi ei give andre sikre Efterretninger, end hvad man kan uddrage af de magre Beretninger, som ere meddelte. At Uvidenheden var stor, Sederne raae og Livet vildt, kan man slutte af hvad Sagn berette, og hvad vi erfare om Tilstanden, under Jørgen Erichsson, der fulgte Jens Riber.

At de fleste Præster blevne i deres Embede, er omtalt. Saaledes, for at benytte Exempler, nævnes Jens Lauritsson, Præst i Sillegjord, baade 1522 og 1540. Hr. Blasius, som var sidste papistiske og første evangeliske Præst i Vestre Moland.

Den første evangeliske Præst i Vinje var efter Sagnet Hr. Seufren, der var samtidig med Jens Riber. Han kaldtes

[1] Paus II, 346. [2] D. N. VI, 829.

af Almuen „Gampe-Sævren." I Kaldsbogen nævnes Ole Nielsen Kjøbenhavner som den ældste evangeliske Præst, man kjendte. Han levede i Midten af syttende Aarhundrede. I Hvideseid var Michel Lauritzon Præst 1540, da han var med at underskrive Thelernes haarde Forlig angaaende Drabet af de tydske Bjergfolk [1]. Som første evangelisk Sognepræst i Mandal nævnes den bekjendte Lagmand Jon Simonsons Søn, Thomas Jonsson, hvis Portræt endnu skal findes i Holme Kirke og i Undal den bekjendte Peder Clausson. Den første evangeliske Præst i Lyngdal var Hoskold Olafsson, der 1556 vandt en Sag om Laxefisket i Aahølen; i Kvinisdal omtales 1549 som Præst Andreas Larensson, der efter Nogles Mening er den Præst, som med Kone, Degn og Hest omkom i Snefog paa Kvinisheien, da han skulde forrette i Heggebostad. Som første evangelisk Præst nævner Sagnet Jørgen Thomasson, der fortrængte Munkepræsten og 1623 byggede en ny Kirke, som stod til 1837 [2]. Michel Jyde, som fulgte Niels Svenkeson antages for at have været den første evangeliske Præst i Sogndal, og Hr. Simon Villadsson i Egersund. Som første evangelisk Præst i Helgeland (nu Helleland) omtales Knut Ormsson og som hans Medtjener Peder Michelson, der nævnes som Vidne 1577 og endnu 11 Marts 1615 levede som Sognepræst der, da han i 58 Aar der skal have været Præst. Den ældste evangeliske Præst, man kjender i Klep var Laurits Christianssøn, der 1576 sad i Kapitlet. Hr. Niels, en af de første evangeliske Præster i Haaland, havde ingen fast Bopæl, men drog om og boede hos Bønderne. Som Præst i Strand under Jon Guthormsson og første evangeliske Præst der, nævnes Hr. Clemet. Præsten paa Augvaldsnes, Michel Schytte blev paa Eske Bildes Befaling bortført til Bergenhus. Han er maaske den Michel Schyt, der 1546 nævnes som første evangeliske Præst i Vanse, om hvem man kun ved, at han levede her ved den Tid.

[1] Om samme se Willes Beskrivelse over Sillegjord 30.

[2] Hans Eftermand Olaf Sofrensson, der døde paa Annexgaarden Vig 1613, skal have været Præst her i 50 Aar.

[3] Om Jørgen Thomassen, der siden døde som Provst i en høi Alder, se Stipendiat L. Daae's „Erindringer fra min Hjembygd" i Illustr. Nyhedsbl.s Nytaarsgave for 1861.

Som første Præst i Haa paa Jæderen nævnes Jon Ellingsson, Kannik 1588, i Ly Andreas Jonsson Kannik, der fik Sternberg Præbende. Den første evangeliske Præst i Bygland skal have været Hr. Niels fra Jæderen, der kaldtes den Store eller Stærke, fordi han, hvor Ordet ei frugtede, brugte Næverne forat indprente Dølerne den sande Lære.

I Valle i Sætersdalen var Folket saa vildt og ugudeligt, at Hr. Laurits Hansson, som 1551 blev Præst, maatte flygte derfra. Hans nærmeste Formand eller Eftermand blev ihjelstukken af Lensmanden Bonde Osmund, just som han gik ud af Kirken. Jacob Michelson beretter i en Skrivelse fra Seude af 1 Sept. 1593, at han for 42 Aar siden af hederlig og vellærde Mand Jon Guthormsson, Superintendent i Stavanger, blev kaldet til Sognepræst til Valle, eftersom nævnte Præstegjeld havde været præsteløst 3 samfulde Aar, fordi de sagdes at være saa onde og haarde mod deres Præster tilforn, at der vilde Ingen did. Derfor maatte de gjøre deres Forpligtelse, førend de finge mig, for forn. Hr. Jon Guthormsson, at de skulle handle sig christelig og tilbørligen mod deres Sognepræst[1].

* * *

I 15 Aar (fra 1556—1571) sad den gamle Jens Riber paa Stavanger Bispestol. I Begyndelsen af dette Tidsrum led Danmark og Norges Kirke store Tab. Den 9de Marts endte den af den norske Kirke fortjente Geble Pedersson sit

[1] At Dølerne vare haarde Halse, viser en Tildragelse, som indtraf 1541. 18 Sætersdøler droge i en Flok til Nedenes forat slaa Fogden ihjel. De havde gjort sig en stor Kølle, besat med mange hvasse Takker, og den, som bar den, holdt de for en „Hune." Fogden traf de paa Sengen og tilfoiede ham 18 dødelige Saar. Derfra begave de sig mange Miles Vei til Ekeland, forat gjøre det samme med Fogden, som boede der. Heldigvis for ham var han ei hjemme. Han fik siden Folk samlet, forfulgte Flokken og tog Hovedsmanden selv fjerde til Fange. De fangne tilstode, at det havde været deres Agt og Mening at ihjelslaa alle Fogder og Lensmænd og siden reise menig Mand og gaa al Verden over for at udrydde Fogderne. Brev til Kantsleren Johan Friis dat. Eykeland annunciat Marie 1541. Allen, de 3 nordiske Rigers Historie fra 1497—1536, I, S. 252 og 648.

velsignelsesrige Liv. Et Par Aar efter tabte Kirken 2 af Kirkeforbedringen høit fortjente Mænd, Kong Christian III (død Nytaarsdagen 1559) og Sjællands Biskop Peder Palladius († 3 Januar 1560), og dem fulgte i Graven kort efter de øvrige af Reformationens Førstegrøde. Deres Bortgang erstattedes i flere Henseender af Niels Hemmingius, (1513—1600), der 1553 var bleven Professor i Theologien ved Kjøbenhavns Universitet og snart ved sit klare Blik, Skarpsind og Lærdom erhvervede sig et europæisk Navn og blev kaldet „Danmarks almindelige Lærer". Han udgav 1557 sin kortfattede Dogmatik (enchiridion theologicum), som fulgtes af flere lærde theologiske Skrifter, der i Forening med den store Indflydelse, som han udøvede paa den studerende Ungdom, gjorde ham til den mest fremragende Personlighed i den dansk-norske Kirke en lang Række af Aar[1].

Forat modarbeide den Uorden og Skraal, som fandt Sted i Kirkerne med Hensyn ttl Kirkesangen, hvori nu Menigheden selv deltog, idet Enhver sang efter eget Tykke, indførtes i Danmark og Norge et af Odense Biskop Nils Jespersen udgivet Sangbog eller Graduale med ordentlige dels latinske dels danske Psalmer, der udkom 1573. Før Reformationen sang, som bekjendt, kun Choret og det latinske Psalmer. Luther stræbte derimod at gjøre Kirkesangen til en Menigheds-Sag, hvorfor han ogsaa dels oversatte, dels digtede flere Psalmer og 1524 udgav en liden Psalmebog. Hans Exempel fulgtes i Danmark af Frants Wormordsson, der 1528 oversatte Davids Psalter, af Palladius, der udgav sin Rimstok, af Claus Mortensen Tøndebinder, som 1529 udgav den første danske Psalmebog og den første danske Messebog og Flere, men Aar hengik, inden Kirken fik en almindelig Psalmebog. Denne velsignede Gave skylder vor Kirke Hans Thomisson (1532—

[1] Hans Levnet ved Jens Møller i hist. Kalender II, 325. Hans Skrifter o. m. omtales i N. M. Petersens Literaturhistorie III, 89. Foruden de nævnte Verker ere især bekjendte hans Postilla 1561, der blev oversat 1576, hans pastor sive Pastoris optimus vivendi agendiqve modus 1562. hans Kommentarer til Pauli Breve 1562—64, hans Liffsens Vey 1570 og hans dogmatiske Hovedskrift Syntagma institutionum Christianarum 1574.

1573) der fra at være Rektor ved Ribe Skole blev Sognepræst i Kjøbenhavn og 10 August 1569 udgav en for sin Tid fortrinlig Psalmebog, som ved Kongebud befaledes anskaffet og brugt i hver Kirke tilligemed Palladii Manuale og Jespersens Graduale. Psalmebogen skulde lænkes til Degnestolen for ikke at forkommes. Den blev fra 1569 til 1640 Danmarks og Norges Kirkepsalmebog[1].

Norge led i dette Tidsrum meget. I 7 Aar rasede den ødelæggende Svvaarskrig, hvori Landet herjedes af de Svenske. Pest, Ildebrand og Udsugelser forøgede Landets Lidelser. Stor Raahed og Lastefuldhed herskede. Misnøien blandt Nordmændene var stor.

Samtidig med Jens Riber var Mag. Hans Gaas, der fra 1549—1578 var Biskop i Throndhjem. Han lod ved Lektor Andreas paa Throndenes oversætte den gamle Norske Christenret paa det Maal, som da forstandeligt var (ɔ: dansk) og her i Riget menlig brugtes[2]."

XXVIII.

Magister Jørgen Erichsson. 1571—1604.

Skulde Lovløsheden ei tage Overhaand, og skulde Kirkeforbedringen i Virkeligheden indføres i Stavanger Stift, saa udkrævedes der en kraftfuld og dygtig Biskop, og en saadan var man saa heldig at finde i den før nævnte bergensiske Kannik og Slotspræst, Magister Jørgen Erichsson, som i Herrens Haand blev det Redskab, der indførte Reformationen i det endnu

[1] Om de ældste Psalmer og Psalmeboger, se Däniſch. Bibl III, 279, Stemmer fra Reformationen 44. Fortalen til Hans Thomissons Psalmebog af 10 Aug. 1569 og den danske Psalmedigtning af Brandt og Helveg. Denne nu sjeldne Psalmebogs Titel er: „Den danske Psalmebog med mange christelige Psalmer Ordentlig tilsammensat formeret oc forbedret Aff hans Thomisson, Prentet i Kjøbenhaffn aff Laurenz Benedictet cum gratia & privilegio Serenissimæ Regiæ majestatis. Senere udkom flere Udgaver i Danmark og 1649 den paa Fredrikshald.

[2] Dansk Mag. IV, 313.

næsten ganske katholske Stavangerstift, hvor Lovløsheden og Uordenen var gaaet saavidt, at Enhver gjorde hvad han vilde.

Jørgen Erichsson var født i Hadersleb 1535[1]. Om hans Slægt og Ungdom er os Intet bekjendt. Efter at Absalon Pedersson Beyer havde forestaaet Bergens Skole et Par Aar efter Anmodning af Lensherren Christopher Walkendorff, blev Hr. Jørgen Erichsson Skolemester i Bergen; men han forestod Skolen kun et Aar, da Walkendorffs Eftermand, den rige og anseede Erik Rosenkrands, kaldte ham til sin Prædikant paa Bergenhus og forskaffede ham vor Frue Præbende med Hammer Sogn, skjønt den til tilhørte Kommunen (ɔ: Kannikerne)[2]. Hammer Kald opgav han til Jacob Christiernsson Viberganus, som havde været Skolemester en kort Tid i Bergen, mod at faa tilbage vor Frue Præbende, som „Jacob treskeligen og underfundeligen havde bekommet udi Danmark"[3].

Som Slotspræst deltog han 3 April 1562 med Bispen og det øvrige Ministerium i at udstede et Forbud mod, at Nogen maatte opslaa Skandskrift mod den Anden, ligesom nylig var skeet, enten paa Chorets Hvelvinger, eller Prædikestolen eller Kirkedøren, og 13 November s. A., da Slotsherren Erik Rosenkrands lod uddele rundelig Mad, Drikke og Penninge paa sin

[1] Om ham Absalon Pedersson i norsk Magazin I, 185, Pont. Annaler III, 211. Hattings Præstehistorie 211. Norske Registranter og især den af J. Erichsson indrettede Protokol over de Sager, som afhandledes og afgjordes i Stavanger Kapitel fra 1571–1629. Det er en tyk Foliant, som fra Christianssands Bispearchiv er kommen ind i Rigsarchivet under Titel Privilegia capitulorum, hvis Affkrift udgjør Bogens første Blade. Den indeholder vigtige Bidrag til Kundskab om Stiftets Præster, Tidens Seder, Egteskabsskilsmisse-Sager o. s. v. Et Uddrag af samme er meddelt i Theol. Tidsskr. II, 182.

[2] Af samme maatte han 20 Dec. 1560 betale Krigsskat 19½ Rd.

[3] Kontrakten blev beseglet af Erik Rosenkrands, Jens Schelderup, Hr. Jørgen, Jacob Christiernsson og mig Absalon (Beyer). Jacob blev siden tiltalt af E. Rosenkrands, fradømt sit Embede 29 Juli 1563 og dømt tildøde, fordi han havde forfalsket Kongens Brev; men friede Livet efter Tidens Lovgivning ved at betale 100 Rd. (Absalon Pedersson's Kapitelbog i norsk Magazin I, 212, 217, 221. Hatting I, 142.

Gaard paa Stranden, var „Hr. Jørgen, hans Prædikanter, en af dem som uddelte."

Den 15 Mai 1563 reiste Hr. Jørgen til Danmark i Selskab med Bergens Lagmand Mads Størsson, Forfatter af et Uddrag af den norske Krønike o. m. Her fik han Kongens Bekræftelse paa vor Frues Præbende[1]. Kort efter maa han have besluttet sig til at fortsætte sine Studier ved et udenlandsk Universitet, thi under 8de August 1564 forundte Kong Fredrik II „Hr. Jørgen, Kapellan paa Bergenhus baade vor Frues Præbende og Hammer Sogn, medens han studerede hos et Universitet"[2]. Den 24de Juni kom han i Selskab med Lagmanden tilbage til Bergen, hvor han havde den Sorg, at hans Datter Helvig var død St. Hans Aftenen, og samme Dag, han ankom, blev begraven i Domkirken.

At han de 2 følgende Aar opholdt sig i Bergen erfare vi af Absalon Pedersſons Kapitelsbog; thi i den fortælles, at 26 Februar 1565 blev en Tyv hængt, der disputerede med Hr. Jørgen og mente, at Gud var ham ei mild, men for streng idet han vilde lade ham komme til saadan Straf, men siden han var underviſt af Guds Ord, gav han sig tilfreds. 29 Januar 1566 havde Jøren noget at gjøre, at han kunde trøste den Bonde, som blev hængt for Tyveri, men faldt ned, slog Siet ud og brak Benet og dog anden Gang maatte dertil, uagtet han bad for sig[3].

I Aaret 1566 drog Hr. Jørgen til Kjøbenhavn for at studere og promoveres. Samme Aar blev han Magiſter. Der hørte han blandt Andre den berømte Profeſſor Niels Hemmingius, der lærte med megen Anseelse. Forat faa Hjelp til at fortsætte sine Studeringer henvendte han sig i en latinſk Skrivelse 1567 til Bergens Kapitel[4]. Uagtet Kannikerne paa

[1] 31 Mai 1565. Theol. Tidsſkr. II, 183 og N. Reg. I, 428, 516.

[2] Kongebrevet findes i Theol. Tidsſkr. II, 239. Ved Kongebrev af 29 Mai 1563 fik han Tilladelse til at beholde Hammer Præstegjeld og vor Frue et Marie Virginis Præbende paa Livstid.

[3] Norſk Magazin I, 248, 305.

[4] Brevet findes hos Absalon Pedersſon i Norſk Magazin I, 327 og i Theol. Tidsſkr. II, S. 237.

Grund af Krigen havde skattet Halvdelen af alt deres geistlige Gods til Kongen, og Godset var saare høit sat, saaat en Løb Smør var regnet for 2 Rd., Huden for 3 Ort osv. bevilgede de dog „med godt Hjerte af deres ringe Formue“ 10 Joachimsdaler, som de sendte ham med Susanne, Biskop Schelderups Hustru.

Under 17 August 1566 fik han desuden Kongebrev paa, at han i Norge skulde være skattefri i 2 Aar. „medens han her i Kjøbenhavn studerer og sig videre udi boglige Kunster beflitter.“ Denne Skattefrihed forlængedes 13 April 1568 endnu i 2 Aar, mod at han denne Sommer skulde begive sig til Wittenberg og der med Flid studere 2 Aar i den hellige Skrift og derefter forblive i sit Kald i Norge, indtil Kongen vilde kalde ham til et andet Sted[1].

Af et latinsk Brev, som han 29 Mai 1570 sendte Bergens Kapitel, erfare vi, at han ved Pintsetider lykkelig var kommen tilbage til Kjøbenhavn fra Tydskland, hvor han havde opholdt sig nogen Tid for at studere og varetage nogle andre Forretninger. Han sendte Kapitlet en kort latinsk Tale „de fraterna concordia“ som han kort før sin Afreise fra Wittenberg havde ladet se Dagens Lys, og som han havde dediceret Kannikerne. Han takker tillige for de 20 Rd., som han havde faaet under sit Ophold i Kjøbenhavn. Derimod beklagede han sig over, at han under sit toaarige Ophold i Wittenberg kun havde faaet 10 Rd., hvorom han ønsker nærmere Oplysninger[2].

Ved sin kort paafølgende Hjemkomst til Bergen stod hans Festerøl (2 Nov. 1570) med Adriane, Biskop Jens Schelderups Datter, og den 20 October 1571 stod hans Bryllup.

2 Dage efter hans Trolovelse, nemlig den 4 November 1570, blev han udkaaren til Kannik i Bergen. Det synes at have været Bestemmelsen, at han skulde have efterfulgt den i

[1] N. Reg. I, 582. 7 August 1570 „fik ogsaa Kannik Jørgen Erichsson Kongebrev paa et Aar fra Dato at være fri for al Skat og Tynge at give og gjøre til Kronen, af hvis Gods og Rente han haver udi Norge.“ N. Reg. I, 662.

[2] Brevet findes i Norsk Magazin og Theol. Tidsskr. II, 237. Under sit Ophold i Tydskland besøgte han Nürnberg. Petersens Literaturhistorie III, 36.

Baldres afdøde Jacob Madsen, som den gamle Jens Ribers Vicebiskop, men da Hr. Jørgen (27 Januar 1571) kom til Stavanger, vilde den Gamle ei oplade ham Noget af Stigtets Rente. Han maatte derfor med uforrettet Sag vende tilbage til Bergen (29 Januar 1571), men et Par Maaneder senere reiste han til Danmark, hvor han udentvivl meddelte Kongen selv Underretning om de mislige Forhold i Stavanger og om Jens Ribers Uvillighed til at modtage ham som Medhjelp. Kongen udnævnte nu Jørgen Erichsen til Biskop og udstedte den 29 Juli 1571 fra Kastholm (mellem Roskilde og Ringsted) tre Kongebreve, hvori han underretter Stavanger Kapitel og Lensherren i Stavanger, Henrik Brockenhus, om Valget og byder Jens Pedersen til Bro at overlevere Hr. Jørgen den Bispeembedet tilhørende Gaard Fragefjord, som nu var i hans Værge [1].

Samme Dag udstedte Kongen ogsaa paa Kastholm følgende for den nye Biskop vigtige Brev: „Vi Frederik o. s. v. gjøre Alle vitterligt, at efterdi vi ere komne til Forfaring, at Hr. Jens Riber, som var Superintendent udi Stavanger Stigt, en Tid lang for hans Sygdom og Skrøbelighed ikke haver kunnet saa flittig og vindskibelig vare hans Kald og Superintendentembede der udi Stigtet med Visitats og anden Maade, som Behov gjordes, og derover paa nogre Steder udi Religionen ikke saa rettelig handles, som det sig burde, desligeste skal ogsaa være Brøst paa Superintendentens Bolig og Underholdning med andet mere Mangel, som findes der udi Stigtet, da, paa det engang for Alle derpaa maa gjøres en Skik og Ordning, som altid herefter urygselig skal holdes, have vi derom besluttet, som her efterfølger:

1. Først ville vi, at udi Stavanger Stift skal om Religionen i alle Maader holdes og handles baade med Prædiken, Ceremonier og anden christelig Skik aldeles efter den gejstlige Ordinants, som vor kjære Herre Fader, salig og høilovlige Ihukommelse, om Religionen haver ladet udgange, og dermed skal Superintendenten, som nu er og herefter kommendes vorder,

[1] Theol. Tidsskr. II, 239—241, hvor de 3 Breve findes aftrykte og N. Reg. I, 687.

have flittig Indseende og alting saa skikke og ordinere, som han vil ansvare for Gud og være bekjendt for os.

2. Sammeledes, paa det forn. Hr. Jens Riber maa, saalænge han lever, med nødtørftig Underholdning forsørges, have vi undt og tilladt, at han strax maa bekomme Halvparten af det Kommunsgods, som ligger til Domkirken udi Stadvanger, og oppebære, nyde og beholde den Rente, deraf ganger udi hans Livstid, og skal den anden Halvparten af samme Kommunsgods blive til de Kanniker og Kirketjenere, som der dagligen hos Domkirken residere efter vort Brevs Lydelse, vi tilforn derom udgivet have; og naar forn. Hr. Jens Riber er død og afgangen, skal forn. Halvpart af Kommunegodset, som han med forlenet er, altid blive til Superintendentens, Sognepræstens, Kapellanens og Hørernes Underholdning og Løns Forbedring udi saa Maade, at Superintendenten deraf skal bekomme den halve Part, og anden Halvparten skiftes mellem forn. Kirketjenere og Skoletjenere og hver fange de deraf en Fjerdepart.

3. Ville vi og, at Kommunsgaarden udi Stavanger herefter altid skal være og blive Superintendentens Bolig og Residents, og Superintendenten, som nu er og herefter kommendes vorder, den at skulle nyde og beholde, og efterdi vi forfare, at samme Gaard er nedfalden og øde, skal vor Lensmand, eftersom vi hannem allerede befalet og derom tilskrevet haver[1], den en Gang for alle paa vor Bekostning opbygge, saa at Superintendenten derudi kan have en bekvem Bolig og Vaaning, og naar samme Gaard saa af vor Lensmand er bygget og færdiggjort, skulle Superintendenterne være pligtige selv En efter den Anden paa deres Omkostning at holde den ved god Hævd og Bygning for den Part af Kommunsrenten, den Superin-

[1] Brevet findes i Theol. Tidsskr. II, 240 Denne Befaling blev ei opfyldt, da Brockenhus fandt, at han ikke uden altfor stor Bekostning kunde bygge en ny Bisperesidents paa Kommunens Tomt, men kjøbte en anden Gaard. 1579 skjenkede Kongen Hr. Jørgen den Grund og Eiendom, hvor Kommunet udi Jordum stod paa med hvis gamle Mure som sammesteds fandtes samt Bygningstømmer forat Bispen der kunde opføre et Hus til sin Hustru og Arvinger. Theol. Tidsskr. II, 243. Om sammes Beliggenhed N. Reg. II, 115.

tendenten nu er og hans Efterkommere efter Hr. Jens Ribers Død og Afgang ere tillagte.

4. Skal vor Lensmand udlægge et Stykke Jord til en Kaalhave, som altid skal blive til forn. Superintendents Residents.

5. Desligeste skal Superintendenten, som nu er og herefter kommendes vorder, have, nyde og beholde al den Rente, som forn. Jon Guthormsson havde den Tid, han var Superintendent, og hvis (hvad) der er forkommet, baade den Gaard Fragefjord, den Part i Digredal og Andet[1], det skal strax igjen dertil lægges og altid siden blive til Superintendentens Underholdning. Naar nogen af de Præster, som nu have og ere forlente med de 12 Præbender[2] udi Stavanger Domkirke, dør og afgaar, da skal Ingen forlenes med nogen af samme Præbender, uden de, der ville bo og residere hos Domkirken, heller og Præster, der Sogne have paa Landet og ere saa lærde og duelige, at de kunne hjelpe Lensmanden og Superintendenten i nogre synderlige Sager, om Behov gjøres, og ville vi Ingen forlene med nogre af samme Præbender, uden han haver Lensmandens og Superintendentens Vidnesbyrd, at han er saadanne Præbende værd.

6. Sammeledes skal det Cathedraticum[3], som af gammel Tid er givet af Landskirker udi Stavanger Stift til Domkirken udi Stavanger, herefter aarligen til forn. Domkirke ydes og udgives, paa det den desbedre maa bygges og ved Magt holdes og ikke skulde blive øde; dog skal Lensmanden og Superintendenten have Tilsyn med, at hver Landskirke giver, efter som den er formuende til, paa det Landskirkerne og mue blive ved Magt.

[1] Som Sem, Ladegaarden ved Stavanger o. m. Theol. Tidskr. II, 242.

[2] De 12 Præbender vare Krugenes eller Krigenes, Harvids, Vagler, Espedal, Loffre, Steinberg, Kolnes, Vatne, Skanes, Stocke, Vigers, Hellands.

[3] „Cathedraticum" kaldes den aarlige Afgift, som hver Kirke i Stiftet maatte yde til Stiftets Domkirke, og den Afgift, som Presten maatte yde til Biſpen. Den bestod i Sundhordlen (1306) af ½ Løb af hver Kirke og 1 Løb af hver Sognepræst. Om sammes Oprindelse se Islands Arbøker af Espolin 11, 50.

7. Og efterdi Landskirkerne udi Stavanger Stift findes at være meget forfaldne af den Aarsag, at Kirkeværgerne ikke gjøre aarligen gode Rede og Regnskab for, hvad de paa Kirkens Vegne oppebære og igjen udgive, eftersom det sig bør, og dermed forvende Kirkens Indkomst til anden Nytte, saaat Kirkerne fange deraf ringe eller ingen Fordel: derfor ville vi, at alle Kirkeværgere over alt forn. Stavanger Stigt skulle aarlig gjøre Provsterne god Rede og klart Regnskab for Alt, hvis de paa Kirkens Vegne indtage og igjen udgive, og derhos hvad de have bygget paa Kirkerne, hvilket Provsterne fremdeles skulle underviise og berette Superintendenten, naar han kommer udi Visitats, og skal Superintendenten være pligtig ved den Ed, han Gud os og med forvant er, at have flittig Opseende med, at Kirkerne bygges og med Magt holdes; og dersom Kirkeværgerne findes forsømmelige, skal Superintendenten det give Lensmanden tilkjende, og han skal være pligtig at straffe derover, som vedbør.

Alt dette forn. med alle sine Ord, Punkter og Artikler ville vi, at herefter fast og ubrødeligen skal ved Magt holdes under den Peenn og Straf, som vedbør“ [1].

Samme Dag dette Kongebrev blev udstedt, nemlig 29 Juli 1571, blev Hr. Jørgen Erichsson ordineret til Stavanger Biskop af Sjællands Biskp Paul Madsen [2].

Forsynet med ovenanførte og flere for Bispestolen vigtige Kongebreve vendte den nye Biskp tilbage til Stavanger, hvor, som før anført, den gamle Jens Riber var død, mæt af Dage (9 August 1571). Den 24 August s. A. ankom han til Bergen, hvor det heldige Udfald af hans Reiser glædede Kirkens Venner meget. Hans Samtidige Absalon Pedersson Beyer nedtegnede i denne Anledning i Bergens Kapitelsbog: „Hr. Jørgen Erichsson skal have under Bispestolen den Rente, Hr. Jon før havde og de Gaarde Fragefjord og andre som derfra

[1] N. Reg. I, 687.

[2] I Stavanger Kapitels Kopibog, som han indrettede, staar: „ordinatus et episcopus collapsæ hujus Dioeceseos XXIX Juli, qvi S. Olao olim Inclytæ Norvegiæ Regi ob singularem pietatis & justitiæ laudem, sacer est.“

vare komne ved vrang Beretning. Alle Præbender skulle lægges under Domkirken[1] og hendes Tjenere udi Stavangers By, og Kommunets Rente skiftes mellem Biſpen og de samme Personer. Er der nogen duelig paa Landsbygden, som kan hjelpe Biſpen og Lensmanden til at høre Sager, da maa de tage dem og unde dem Præbender. Cathedraticum skal lægges til Domkirken, som have været. Henrik Brockenhus skal opbygge Biſpens Bolig, der som Kommunet før stod[1]. Siden skal han holde det ved Magt af en Part af Kommunens Rente. Om Nogen erhverve Præbende hos Kongen skal han ingen bekomme uden han haver Biſpens og Lensmandens Brev og Forskrift".

Endnu inden Aarets Slutning havde Hr. Jørgen overtaget sit Stift, thi 1571 den 10 December overleverede Jon Guthormsson ham en Fortegnelse over den Indkomst, som laa til Stavanger Biſpestol.

Da Jørgen Erichsson tiltraadte Stavanger Biſpedømme, vare Udsigterne hel mørke. Overalt herskede Uorden og Strid. Biſpestolens bedste Gaarde, der udgjorde Biſpens vigtigste Indkomst, vare under hans svage Formand blevne Embedet fraskilte og komne i fremmede Hænder[2]. Domkapitlet var uden Anseelse og laa i Strid med Jon Guthormsson og Byfogden om de faa Levninger af dets forrige Eiendom, og Domskolen synes at have været opløst. Sognepresterne, der med faa Undtagelser kun vare i Besiddelse af ringe Lærdom og Dannelse, vare uden Sammenhold og Støtte og saaledes et forsvarsløst Rov for Fogdernes Overmod og Almuens Brangvilligbed. — Nogle af Presterne vare selvraadige og gjenstridige, andre forargede ved deres Raahed og Drukkenskab og medfølgende Laster.

[1] Om Domkirken og den gamle Biſpegaard, som Kongens Lensherre her havde taget eller faaet til Residents (den senere saakaldte Kougsgaard, nu Latinskolen) siger den samtidige Peder Clausson. „I Rykylke ligger Stavanger med den skjønne og herlige Domkirke og den forfaldne Biſpegaard, hvis skjønnere ikke lettelig var at finde i disse Nordlande den Tid, den var ved Magt.

[2] Theol. Tidsskr. II, 241.

Hr. Jørgen fik snart Anledning til at erfare Sandheden af Ordinantsens Udsagn, „at Superintendenterne, som skulle være de rette Bisper og Erkebisper udi Kirkerne, kaldes nu ikke til nogen Orkesløshed, som saadanne pleie at være udi, men til stort Arbeide.“ I Ordinantsen[1] paalagdes det dem, at de paa Latin skulde traktere og lære Andre den hellige Skrift, prædike Guds Ord for Folket, ikke alene̊ste hjemme i Byen, der som de bo, men ogsaa over det hele Stift, hvorsomhelst de komme. De skulde holde Undersaatterne til at være fredsommelige og lydagtige og Prædikerne til retsindig og endrægtig at lære Christi hellige Evangelium. De skulle ogsaa have Tilsyn med, „at Sognepresterne med deres Husfinde føre et høvisk Levnet.“ Førend de skikke dem til saadan Tjeneste, skulle de høre dem flittig over, skikke dem til Embede[2] og med en Forskrift[3] sende dem heden til sin Kirke udi Herrens Navn. Hvilke som herimod gjøre og ikke tage vare paa sit Embede, dem skulle de give Paamindelse og Advarsel og straffe dem, saa at de enten bedre sig, eller og tage Lensmanden og Provsten til sig med nogle andre Sognepræster og sætte dem ud af Embedet“. De skulle og „tage alle de Sager til sig, som anrøre Samvittighederne, om hvilke man spørger Raad af Guds Ord, naar enten vi[4] eller Nogen af vore skriver dennem til eller noget saadant bliver dem ellers forelagt udi Stiftet.“ — De skulle „besøge Børneskolerne, naar de fare om i Kjøbstæderne, hvor de komme.“ De skulle ei forsømme at adspørge, hvorledes de Fattige forsørges, og have Tilsyn med, at en „menige Kiste“ for de Fattige indrettes, og være med at tilskikke Fattigfolk Diakoner og tilse, at de ikke forsømme deres Befaling. Med alle Skoler skulle de have Tilsyn og vide, hvorledes der læres baade paa Troens Vegne og udi andre boglige Kunster. De skulle sætte Skolemestere (ɔ: Rektorer) dertil, hvilke de selv med Sognepresten og de bedste

[1] Kirkeordinantsen S. LXXVI osv.
[2] ordinere dem.
[3] med den saakaldte Kollats sende dem til Provsterne, der indsatte dem.
[4] ɔ: Kongen.

udi Raadet *have overhørt*. Ensinde om Aaret skulle de besøge Kirkerne og da overhøre dem, som man vantroer udi sin Lærdom[1], smrke de Retskafne og af Guds Ord rette, hvad der kan være Folket imellem om nogen vrang Lærdom, og besperge, hvorledes Prædikenerne og Skolerne holdes, ogsaa hvorledes det gaar med Hospitaler og Fattigfolks Kiste.

Til disse Pligter, som Ordinantsen paalægger, var og kommen den, at afgjøre alle Egteskabssager, Strid mellem Præster indbyrdes osv. i Kapitlet, hvis Formand Bispen var, naar Lensherren ei var tilstede.

Om alt dette mindedes den nye Biskop i hans Bestalling af 2 August 1571, hvor Kong Frederik II paalægger ham „at have flittigt Opseende med, at Guds Ord prædikes rent og purt allevegne der udi Stigtet og altingest med Religionen ganger skikkeligen og ordentligen til efter Ordinantsens Lydelse, og udi Visitats og anden Bestilling hans Kald og Embede anrørendes sig flittig og uforsømmelig lade befinde[2].

Var, som vi af det Anførte kunne se, Bispeembedet i Almindelighed besværligt og vanskeligt, saa var dette i Særdeleshed Tilfældet i Stavanger, hvor den nye Bisp saa godt som maatte opbygge Alt fra Grunden af og saavel i Folket som i Præsterne havde Meget at kjæmpe med. Hvad som imidlertid meget hjalp til et lykkeligt Udfald var, at Bispen i de Dage dels ifølge Ordinantsen, dels efter Skik og Brug som Arv fra de katholske Tider, i kirkelige Anliggender var i Besiddelse af megen Magt og Myndighed, og at den 36aarige Hr. Jørgen havde Kraft og Mod til at benytte samme. Af stor Betydning var især den Indflydelse, han havde paa Besættelsen af alle geistlige Embeder. Vel havde Menigheden ved Kirkeordinantsen faaet Ret til i Forening med Provsten at vælge sig en Sognepræst, men Bispen havde Opsigt med Valget, prøvede den Valgte[3] og kunde desuden ved sin Anbefaling, ved An-

[1] hermed menes vel hovedsagelig Ungdommen, som de katholske Bisper paa sin Visitats pleiede at konfirmere ved Haandspaalæggelse.

[2] Bestallingsbrevet findes i N. Reg. I, 690.

[3] Denne Overhøring af Bispen for Indvielsen var den eneste Prøve, der krævedes af den Valgte. Derved fik Bispen megen Indflydelse paa Valget.

sættelsen af Hjelpepræster hos gamle eller svagelige Præster o. m. indvirke meget paa Valget, — hvori Folket fandt sig saa meget villigere, som de fra den katholske Tid vare vante til, at Biſperne beſkikkede dem Præſter, og vel maatte erkjende, at i Almindelighed Ingen kunde bedre udføre dette vigtige Hverv end Biſpen, ſom ved aarlig Viſitats o. m. havde rig Anledning til at lære Præſternes Evner og Dygtighed og Menighedens Trang at kjende[1].

En dygtig Biſp havde i de Dage desuden ſtor Støtte af Provſterne, der ſtode ham bi i Raad og Daad, og megen Indflydelſe paa Geiſtligheden ei alene i Retten til at ſtevne uefterrettelige og uduelige Præſter for Kapitlet og der faa dem irettesatte, lagte i Bøder, ja affatte og forviſte Stiftet, men ogſaa i Retten til at ſamle Stiftets ſamtlige Sognepræſter til Synoder for med dem at afhandle Kirkens Anliggender o. m.

Under ſaadanne Omſtændigheder tiltraadte Jørgen Erichsſon ſit nye Embede. Ved Hjelp af de Kongebreve, han medførte, og ved den Beſtemthed og Kraft, han lagde for Dagen, lykkedes det ham ſnart at gjenerhverve Biſpeſtolen den Rente, ſom tilhørte den, og at ſikre Kannikerne deres Præbender ſamt at forlige dem med Jon Guthormsſon. En Biſpegaard blev anſkaffet, da Lensherren ved Reformationen havde taget den katholſke ſkjønne Reſidents i Beſiddelſe, og Stavanger faldefærdige Domkirke blev forbedret[2]. Kirketjenere og Skoletjenere

[1] Biſpeembedet (ordo pontificalis) havde i den katholſke Kirke jus inspectionis & visitationis & jurisdictionis, udnævnte Præſter og ved Vacance Vicarier.

[2] Stavanger herlige Domkirke blev ved Reformationens Indførelſe plyndret og frataget det meſte, om end ikke alt ſit Gods og Renter. Ifølge Jørgen Erichsſons Foreſtilling var det vel, at Kong Fredrik II bød 2 Auguſt 1574, at, da han erfarer, „at Domkirken i Stavanger ſkal være byggefalden og ikke ſelv er udi Forraad eller har ſlig Rente, at den dermed kan forfærdiges, Renten og Indkomſten af alle Sognekirker over alt Stavanger Stift ſkal udi nærværende Aar indtages, opbæres og forvendes til Stavanger Domkirkes Bygnings Behov, hvilket Jørgen Erichsſon og Kannikerne ſkal indkræve, anvende og gjøre Regnſkab for.“ N. Reg. II, 134. Da denne Indtægt ei ſtrakte til, maatte de fleſte Kirker yde endnu et Aars Rente, hvortil føiedes Tilladelſe til at bringe hvad Sten ſom var tilovers af det gamle St. Olafs Kloſter i Byen. N. Reg. II, 223.

anskaffedes Boliger og noget aarligt af Byen til Underholdning[1]. Endelig sparede han ingen Møie for at sikre Stiftets Præster mod Overlast og Overgreb baade fra Fogdernes og Bøndernes Side, skjønt hans ivrige Bestræbelser i denne Retning ei altid kronedes med Held, som senere skal vises.

I det hele Stift laa endnu paa den Tid Almuen i Strid med sine evangeliske Præster, hvem Bønderne dels negtede den dem tilkommende Underholdning, dels ydede den vrangvilligt og knapt. — Dertil kom, at de endog truede deres Præster paa Livet, naar de i deres Prædikener irettesatte dem eller brugte Kirkestraffe, stundom mishandlede, forjoge, ja dræbte dem, saa danske Præster en Tid gruede sig ved at gaa til Norge, hvor man slog sine evangeliske Præster ihjel. Der er endnu opbevaret et merkeligt Udsagn af den samtidige bekjendte Peder Clausson, Sognepræst i Undal og Provst paa Lister, der stod sin Biskop trolig bi i den Kamp, som senere forestod ham. Efter at have vist, at Præsterne efter den gamle norske Christenret tilkom Tiende, ei blot af Korn, Kvæg og Fiskeri, men af Skibsfart og al Slags Kjøbmandskab, af Møller, Saltkjedle, Jernbjerge, Kverneberg, Tømmerhug o. m., tilføier han: „hvilken Tiende Almuen haver afslaget uden deres Øvrigheds Samtykke, en Part ved Oprør, som de ofte opreiste her udi Riget, en Part af det Had, som de havde til den sande evangeliske Lærdom, der den begyndte her i Riget at prædikes, hvilken de meget nødigen vedtoge. I somme Len bød de Øvrigheden mange Penge, at de maatte være foruden Præster i nogle Aar. Sommesteds sloge de ogsaa Præster ihjel, og sommesteds fordrev de dem, den ene efter den anden, og den gamle Surdeig sidder endnu i dette Slags Folk, saa at mange endnu af dem bede Gud derom, at den gamle Tro og Pavelærdom maatte komme igjen. Dertil kommer, at den menige Mand her i Riget har saadant indvortes Had til Præstemænd og holder dem saa foragteligen, som de kunde holde den foragteligste Orden i Verden, og give dennem den lille Rettighed med saa ond Villie, at jeg

[1] N. Reg. II, 36.

ikke tror noget Landfolk være i Christendommen, som mere hade og værre unde deres Præster deres Føde, end de gjøre her udi Riget. Og dog have vi fattige Præstemænd mere Umage og Arbeide med større Livs Fare her i Riget, end i andre Lande, besynderligen i dette Stavanger Stift. Og vi have saameget ringe Belønning. Og alligevel klage de paa os for det lille, vi have, og ei ville give os vor Rettighed tilbørlig og retferdigen."

Da den verdslige Øvrighed vilde nøde Almuen til at betale Tienden, var der udbrudt Uroligheder. Fogden i Nedenes var bleven dødelig saaret af Almuen, og Adelsmanden Jon Haard var af Almuen paa Siggersvold Thing næsten ihjelslagen 1567[1].

Til de Vanskeligheder, som en uvillig Almue lagde en ivrig evangelisk Biskop i Veien, kom den Mislighed, at den danske Ordinants, der var paabudt som gjeldende for Norge, i mange Tilfælde ei passede paa norske Forholde, og Kong Fredrik II nogle Aar tilforn i et Reskript af 1568 strengelig havde befalet Biskopen at skikke og ordinere Alting efter Ordinants og den Skik, som holdt og brugt er udi Vor Frue Kirke[2]. Paa de Visitatser, som den nye Biskop strax foretog for at gjøre sig ret bekjendt med Forholdene og raade Bod paa de værste Mangler, fandt han stor Uoverensstemmelse mellem Kirkens Ceremonier paa de forskjellige Steder, da man dels ei havde reformeret dem, dels havde reformeret dem efter eget Hoved, og Meget, som stod i Strid med den danske Ordinants, der skulde være hans Regel. Dette gjaldt ei blot om Kirkeskikkene, men næsten i alle Forhold. For at raade Bod paa de værste Misligheder sammenkaldte han alle Stiftets Sognepræster **til en almindelig Synode og Præstemøde,** som han selv aabnede i Stavanger By den 8 Juni 1573. De merkelige Forhandlinger bleve nedskrevne og ere endnu opbevarede bag i en gammel Protokol, som hørte til Christiansands Biskparchiv, men nu findes i det norske Rigsarchiv[3].

[1] Bønderne maatte derfor bøde 1800 Rd. til deres Lensherre Christen Munch paa Akershus. Hofman om Tienden, 2den Udg. Side 81.

[2] Dansk Mag. V, 86.

[3] Afskrift af samme findes i Theol. Tidsskr. II, Bilag V, S. 245. Med

Det vigtigste ville vi her meddele. Det, som først kom paa Bane, var om Presternes Lære og Levnet. Skjønt hverken Bispen, Provsterne eller Presterne fremkom med nogen særlig Klage, lød dog Synodens første Bestemmelse, „at Guds Ords Tjenere alvorligen paamindes, at hver herefter flittigen udi Gudstjenesten sit Embede og Kald udretter, flittigen af den hellige Skrift undervijer sin betroede Almue og udi Ceremonier aldeles handler efter Ordinantsen."

Dernæst klagedes over, at Nogle endog blandt Guds Ords Tjenere havde gjort sig skyldige i Simoni for derved at skaffe sig bedre Embeder, men efterdi Sligt var imod Guds Ord og Kongl. Maj.s Ordinants, bestemmes, „at hvilken udi slig Simoni lader sig befinde, skal sjelvilligen være afsat fra sit Kald og Embede og rømme Stiftet."

Angaaende Daaben og dens Skikke fandt der megen Uskikkelighed og Forskjel Sted. Paa nogle Steder blottede man Svendebørn paa den ganske Krop baade Vinter og Sommer, paa andre Steder kun Hovedet; løsagtige Folk tilstededes at være Faddere; alle Fadderne vilde endrægtigen under Daaben holde paa Barnet, hvorved Sognepresten ofte „bemødes og tvinges;" Smaabørnene opbæres strax efter Daaben til Alteret til „Vederlov." — Alt dette forbødes, idet der om Børns Daab bestemtes, at kun Hovedet skulde blottes, da den ganske Krop ei uden Barnets Skade om Vintertid kan blottes. — Fremdeles er og aflagt de papistiske Ceremonier om Lystænden, naar Børn døbes, at lægge Salt i Munden o. m.[1] Desuden vedtoges, at

disse Bestemmelser sammenlign P. Palladius Visitatsbog og H. Taufens Daabsritual i Kirkehist. Saml. II, 560 og 536.

[1] Luther beholdt i sin „Taufbüchlein" af 1523 endnu den katholske Kirkes Symboler: at blæse Barnet tre Gange under Øinene, give det Salt i Munden, berøre Barnets Øren og Næse, smøre det med Olie paa Brystet og mellem Skuldrene, give det et brændende Lys i Haanden, Handlinger, som Luther samtlige udelod i den senere Bearbeidelse af 1524; Engelstoft, Liturgiens Hist. 180. Om Børns Neddyppelse ved Daaben ib. 209. „Christus har befalet at døbe d: dæde, aftvætte, men

Almuen skulde undervises om, at Fadderskab nu ei kan forhindre noget Egteskab, og at dødfødte Børn og de, som dø, førend de komme til Daaben, skulle begraves paa Kirkegaarden, dog foruden Prædiken, Ringen eller nogen Ceremoni, som Ordinantsen formelder."

Barselkvinder skal for Skrøbeligheds og Ærligheds Skyld holde sig hjemme 6 Uger efter Barnefødselen, hvorpaa de skal indledes, „dog uden Lys." De forbydes at holde dem for et afgudisk Alter den Dag. Løse Kvinder maa ei indledes, men de skal staa aabenbar Skrifte for Kirkedøren, „den menige Mand paahørendes, andre til Rædsel."

Den Skik, som paa nogle Steder fandt Sted, at naar en Kvinde døde, førend hun blev indledet, en anden Kvinde da skulde iføres den Afdødes Klæder og ledes ind i hendes Sted, forbødes Præsten at tilstede under Kalds Fortabelse.

Om Herrens Nadvere bestemtes, at Almuen om sammes rette Brug skulde undervises; at den ikke blot ved Paaskетider skulde annammes; at Sakramenternes Foragtere skulde udelukkes af den christne Menighed; at Klemten og Ringen med Kirkeklokken, naar Sakramentet uddeles, overalt skal afskaffes tilligemed Kalkens Opløftelse (elevatio calicis); og at det Haandklæde, som to Kirkeombudsmænd skulde holde for dem, som berettes ved Nadveren, afskaffes; at Børn under 12 Aar og den Ungdom, som ei har lært sin Katechisme, ei stedes til Nadveren. Da Brudefolk paa deres Bryllupsdag med Drukkenskab gjerne blive meget uskikkelige, maa de ei paa Bryllupsdagen, som hidtil, men Søndagen tilforn gaa til det høiværdige Sakrament. De, som lade sig finde i Drukkenskab, Trætte og anden Uskikkelighed den Dag de annamme Sakramentet, skal hver Sjelesørger paamindes at straffe og undervise dem og, om de ei forbedres, bandsætte

intet føiet til om Maaden. „Hemmings Pastoraltheologi 115. Palladii Synodalia (1554) Pueri denudentur in baptismo vel toti vel usque umbilicum ad minus. Ordinantsen lød: „Børn skulle døbes met dansk Læsning oc udi den samme Form som sedvane er, de skulle blotis oc saa tre sinder offuerøsis med Vand.

dem. — Ingen Horkarl eller Skjørlevner maa gaa til Sakramentet, førend de aabenbar have taget Afløsning. Altervin maa ei uddeles til Øien eller andet Misbrug.

Om Egteskab anordnedes, at Lysning fra Prædikestolen skal finde Sted, at Trolovede ei maa søge Seng sammen, førend de bete sig for den christne Kirke. Unge Drenge og Piger eller andre Folk, som ligge uden Egteskab i forargeligt Liv sammen og deri blive varagtige, endog de ofte ere paamindte, skulle staa aabenbar Skrift[1]. Egtefolk maa ei adskilles, uden for Kapitlet i Stavanger. Presterne forbødes at holde Gudstjeneste ved Korsmisser og Sjelebad[2], ved hvilke Folk bade sig, læse for de Døde og drikke sig drukne, da stor Bekostning, Fraadseri, Mandslet og anden Gudsfortørnelse derved fandt Sted:

Om Helligdagene bestemtes, at Præster, som efter Almuens Ønske holdt andre og flere Festdage, end Ordinantsen befaler, skulde bøde til Stavanger Hospital første Gang 3 Rdlr., anden Gang 4 Rdlr. I Fasten skal prædikes hver Fredag; og hver Søndag efter Textens Forklaring skal Katechisme læses for de unge Folks Skyld[3].

Om Bededag bestemtes, at der trende Gange om Aaret skulde holdes almindelige Bededage 3 Dage tilsammen, som er den femte Søndag efter Paaske og næste Søndag efter Michelsdag selv 3die.

Om Præsternes Uenighed bestemtes, „at naar to Præster have Trætte tilsammen, skal de andre Præster, som bo

[1] Theol. Tidsskr. II, 260. Frederik II Ordinants om Egteskabssager 1 Paus II, 393.

[2] „Korsmisse" er enten den katholske Skik i Procession at gaa over Mark og Eng med Kors og Faner, for at velsigne samme eller her maaske rettere den „Kyrmes"-Fest, som hvert Sogn aarlig pleiede at feire paa sin Kirkes Indvielsesdag med Altergang og Drikkelag (L. Daae). Selabad kaldes endnu paa Stavangerkanten det Gjæstebud, som gjøres før Ligferden, idet man samles for at vaage over Liget.

[3] Ordinantsen XXXCIII bestemmer Helligdagene, der foruden de nu brugelige vare Helligtrekongersdag, Kyndelsmissedag, Marie Besøgelsesdag, St. Hansdag og St. Michaels Dag. Desuden 3 Dage paa hver af de store Fester samt Aftensang Jule-, Paaske- og Pintse-Aften i Kjøbstederne. Feiring af St. Olafs Festdage og andre Helgensfeste, som Almuen holdt høit og i Ære, blev derimod forbudt.

næst hos, søge at forlige dem, men lykkes det ei, skal de strax derom underrette Bispen eller Provsten førend nogen Forargelse sker. Ville de ei heller lyde deres Foresatte, skal de sjelvilligen være sagt fra Embede og rømme det Sted, hvor de have foraarsaget Forargelse."

Efterat disse Sager vare bragte i Orden, fremkom Superintendenten, Jørgen Erichsson, paa Synoden med to kongelige Breve, hvori klages over, at en stor Del af Præsterne i Listerlen skulde leve et fast uskikkeligt Levnet, og med Paalæg til Superintendenten, „at han flittig skulde lade forfare, hvilke Sognepræster udi Listerlen, som have deres Egtehustruer og siden fandtes at føre et ondt Levnet med Horeri og anden utilbørlig Maade, at de kunde blive afsatte og tilskikket andre ærlige og duelige Mænd i deres Sted." — Desuden oplæstes et Brev fra Povel Huitfeldt, Rigens Statholder, hvori Hr. Jørgen Storch paa Lister nævnes som den, der havde forbrudt sig; ligeledes beskyldtes Hr. Truils Holgersson i Bjelland for at have kjøbt Hans Kongl. Maj.s Bildvare, uden at Fogden paa Lister havde kunnet faa Ret paa dem enten for geistlig eller verdslig Øvrighed.

Disse Klager bleve paa Stedet flittigen randsagede. Først fremtraadte for Forsamlingen Provsten paa Lister og Sognepræsten i Undal, den bekjendte Peder Friis[1], og han skjød sit Skudsmaal ikke alene for sin Superintendent, men for de menige Præstemænd over det ganske Stift, som vare tilstede, „om de nogen Tid enten havde hørt eller vidst med hannem, at han i saadan Maade, som foreskrevet staar, havde sig besmittet, at de her for gode Mænd det vilde bestaa og siden dømme derpaa, som de for Gud og gode Mænd bestaa vilde." Da gav ikke alene hans Superintendent ham det Vidnesbyrd, „at han den Stund, han haver været her i Stiftet, baade i provstelig Befaling og for sine Sognefolk haver handlet og skikket som en ærlig og oprigtig Dannemand," hvilket han ogsaa bekjendte at have erfaret i det foregaaende Aar, da han

[1] Peder Clausson Friis, Snorres fortjente Oversætter, hvis Levnet af mig er meddelt i Skillingmagazinet Nr. 14 og følg. for 1858.

var udi Visitats, og altid siden; men ogsaa alle Præster af det ganske Stift erklærede, „at de ikke andet vidste eller andet kunde befinde, som han og strax med klare Vidnesbyrd beviste.“ Efter Hr. Peder fremtraadte Hr. Mats Mickelsson i Lungdal, Hr. Anders Einarsson i Quinnisdal og Hr. Truls Holgersson paa Bjelland. Skudsmaalene om deres Lærdom og Levnet blev randsagede, og Ingen kunde Andet forfinde, end at de hertildags havde skikket sig ærlige og vel i Levnet og Lærdom og daglig Omgjængelse, hvilket de ogsaa beviste ved Levendes Røst og mange Sognefolks Breve og Bevisning[1].

Sidst fremtraadte Hr. Jørgen Storck, Sognepræst paa Lister, der navnlig var beskyldt for at føre et løst Levnet. Han blev af Superintendenten og af den ganske Forsamling alvorlig paalagt at frigjøre sig eller blive af med sit Kald. Ved fremlagte Skudsmaal fra sin Almue, fra den forrige Biskop Hr. Jens Riber og Flere undgik denne iøvrigt uværdige Præstemand for denne Gang det truende Uveir.

Efterat disse Klagemaals-Sager saaledes vare lykkelig endte, fremkom Præsteskabet med sine Besværinger og Ønsker. De klagede over, 1) at de bleve paa det allerstrengeste behandlede af dem, som havde kongelige Len i Stiftet, og mente sig at ske stor Uret, hvorfor de androge hos Kongen om, at Lensherren i Stavanger, hvor Biskopen ogsaa residerer, maatte faa Befaling her over Stiftet, at høre alle Præstemænds Sager udi Retten, naar de havde forseet sig eller bleve beførte eller anklagede;

2) at Fogderne plagede dem med Gjesteri og stort Thinghold paa Præstegaardene, hvor Præsterne „hindredes fra sin Bog og Studering, saa de ikke kan gjøre sin rette Tjeneste, dennem burde, ja at de tilligemed deres Folk drive Løsagtighed paa Præstegaardene“[2].

[1] Videre om den se Theol. Tidsskr. II, 252 og P. Clausens Levnet ved A. Faye.

[2] At gjøre Præstegaardene til Thingstuer var dog nogle Aar tilforn forbudt ved Jørgen Lyckes, Bjørn Andersens og Christopher Walckendorfs Reces og Retteboder 1568 (Paus II, 350, hvor ogsaa i Anledning af Præsterettighed ved Udferd o. m. henvises til Truid Ulfstand og Claus Bildes Recesser). Retteboden af 1568 stadfæstedes af Kon-

3) at kongl. Maj.s Befalingsmænd „indlægge paa Præsterne Styrmænd, Bysseskyttere, Sagfkjærere, Baadsmænd og Andre til Kost og besvære dem med at skaffe Øl og Fetallie til Kongens Skib;"

4) „at de stevnes til Thinge uden skjellig Aarsag og ingen Omkostning faa igjen af deres Vederpart;"

5) at Fogderne paa mange Steder tager og indfører Kongens Leding og Rettighed udi Kirkerne og opfylde disse saa, at Sognepræsten „ved Tiden neppelig kan komme til Alteret, Prædikestolen eller Funten at gjøre sin Tjeneste, ikke heller Sognefolkene kunne komme i deres Stole."

6) begjærede Præsterne, at „hvad der fra Arilds Tid havde ligget under Præsternes Rettebolige med Fiskeri, Skov og anden Rettighed, maatte de beholde ubeskaaren efter Ordinantsens Lydelse; thi derpaa sker mange Præster stor Forfang og Uret."

7) beklage og Præsterne „den store Falskhed og Utroskab, som Bønderne aarlig gjøre med Tienden, ikke alene ste med den fjerde Part, som de borttage fra Konnungen, Sognepræsten og Kirken, men ogsaa at de paa mange Steder ei tiende af Rug eller de Graffuer (Gruber), som nylig ere optagne. Desligeste ei heller ville betale Tiende af deres Kvæg, som udi Danmark sker og bør efter Ordinantsens Lydelse, og ikke heller af Laxefiskende eller anden Fiskeri efter gammel Sedvane. Derfor begjære de fattige Mænd, at Sligt herefter ikke skulde Bønderne eller andre tilstedes, men maatte handles retfærdig."

Endvidere klagede de over, at Sognebønderne ikke ville fremføre deres Tiende til Præsten; at Bønderne utrolige tiende hvert Aar ligemeget „enten der er dyre eller frugtsommelige Aar;" at mangen Præst ei kan faa sin Rettighed aarligen efter Ordinantsen, og naar han kræver den, bliver han truet og undsagt („dette ere de for Guds Skyld begjærendes, at det maatte tilrette hjelpes"); at Bønderne paa de tre Offer-

gen 28de Mai 1564, hvorved Kaldsretten ordnes og Striden om Geistlighedens Løn henvises til T. Ulfstands og C. Bildes Recesser (Paus II, 409). Kongen bød 18 Juli 1573, at Præsterne for saadanne Hold aldeles skulde forskaanes. N. Reg. II, 57.

dage efter Ordinantsen ikke ofre, ei heller betale deres Offertold, som gammelt haver været; at Præsterne blive „truet og undsagt, naar de gjøre deres Embede, enten Prædiken eller Bandsætning." — Mod al den Brøst og Overlast andrage de Kongen om naadig Beskyttelse, og om den fjerde Del af Tienden, som Bønderne selv holde hos sig, andrage de, at den maatte uddeles til de fattige Skoledrenge udi Stavanger, som slet ingen anden Hjelp have, og til Hospitalet."

Angaaende Helligdagene blev der ført Klage over, at Bønderne vedbleve at helligholde de Dage, som i Ordinantsen ikke ere befalede, men paa de rette Helligdage, som dem ere befalede at høre Guds Ord paa, holde de sig fra Kirken og tage deres Arbeide vare.

Om Kirkerne klagedes der saavel fra Kirkeværgerne som fra Bønderne, at Kirkerne „især under Agdesiden staar slet til Nedfalds," da Fogderne optage Jordegaver af Kirkens Jorder og udhugne Kirkens Skove, samt at nu ei længere gives Tiende af Laxefiskende.

Til Slutning blev paa denne Synode taget adskillige Beslutninger om Præsternes Tjeneste, Underholdning og Andet, „som dem daglig imellem kunde være," og hvoraf det Vigtigste var følgende:

1) at hver Guds Ords Tjener vel vogter sig, at han ikke forsømmer sit Embede, enten med Prædiken eller de Kranke at besøge. Dersom Nogen findes det at gjøre af Letfærdighed, Drukkenskab eller anden Forsømmelse, han skal strax paamindes af Provsten. Vil da ikke han raade Bod derpaa, skal han indstevnes for Superintendenten og siden ved andre Dannemænd affættes fra sit Embede.

2) ingen Sognepræst skal drage ud af sit Gjeld og i en Andens foretage nogen præstelig Tjeneste, enten med Brude at vie eller i anden Maade, uden det sker med den Andens Forlov og Villie. Dersom Nogen herimod gjør, han skal straffes som den, der ingen Ordning og Skik vil holde.

3) ingen Præst maa skjelde paa Nogen, uden han ved aabenbarlig Sag mod ham, og den ene Præst maa ikke i Til-

fælde af Trætte med en Anden opvække Bønderne og Andre mod ham.

3) Fældtes den Sentens paa Præstemødet, at hvilken Sognepræst, som havde faaet sin Superintendents Brev om at komme til Mødet og har siddet hjemme, skal han bøde 3 Rdlr. til Stavanger Hospital, medmindre Sygdom eller lignende Forfald har hindret ham. Findes Nogen ulydig og modvillig at sidde hjemme efter denne Dag, naar han er kaldet, skal han bøde 3 Rd. til Hospitalet, og gjør han det anden og tredie Gang, skal han have sit Embede forbrudt. —

Af ovenstaaende Uddrag af den første stavangerske Synodes Forhandlinger faa vi et temmelig klart Indblik i Tidsforholdene og de mange Vanskeligheder, den Biskop vilde faa at kjæmpe med, der vilde bringe Orden i Alt og tillige være sit fra alle Sider betrængte Præsteskab til Støtte og Forsvar, især overfor en selvraadig Almue, der baade var den evangeliske Lære og de evangeliske Præster fiendsk. Striden førtes paa den Tid (som vi af Præsternes Klage paa Synoden have seet) fornemlig om de evangeliske Præsters Underholdning og hovedsagelig om Tiendens Ydelse. Dette var et gammelt Stridsemne i den norske Kirke. Tienden blev, som bekjendt, indført i Norge af Sigurd Jorsalafarer, ligesom denne Ydelse da var almindelig i den hele Christenhed. Efter den ældre „Borgarthings Christenret" er hver Mand, som formaar at erhverve Eiendom, pligtig at betale Tiende saavel af Kapitalen, som af Renten og skifte den i 4 Dele, $\frac{1}{4}$ til Biskop, $\frac{1}{4}$ til Herredspræst, $\frac{1}{4}$ til Kirke og $\frac{1}{4}$ til Bønderne selv[1]. Dette for Geistligheden vigtige Anliggende blev siden ordnet ved det bekjendte Konkordat mellem Kronen og Kirken i Tunsberg 9de August 1277 (Sættargiord herra Magnuss og Jon Erkebiscups), hvorved Kirken sikredes Tienden ei blot af Korn, Kvæg og Fisk, men af alskens Indtægt.

Den forøgede Indtægt og uafhængige Stilling, som ved dette Konkordat sikredes Geistligheden, opvakte imidlertid de

[1] Den samme Fordeling af Tienden i 4 Parter paabydes ogsaa i Erkebiskop Jons Kirkeret Kap. 20.

verdslige Høvdingers Misundelse og Folkets Misnøie. Man fandt sig besværet ved de Kirken indrømmede Friheder. En heftig Strid udbrød, der varede længe, og dens Ende blev, at Geistligheden ved kongelige Haandfæstninger sikredes Tienden efter Tunsbergerforliget. Dog synes Geistligheden hverken at have faaet eller krævet den i dens hele Udstrækning. — *Kirkeforbedringen* var Kronen og Adelen en velkommen Anledning til at plyndre Kirken. Bispe- og Klostergodset blev forvandlet til verdslige Len eller solgt eller bortskjenket; den rige Bispetiende blev forvandlet til Kongetiende osv. At Almuen ogsaa ønskede at faa sin Andel i Rovet, er ei at undres over, og udentvivl haabede mange at blive fri for Tiende til Kirke og Præst; thi overalt i Landet og især i Stavanger fandt man hos Almuen stor Uvillie og megen Modstand mod at betale Tienden. Da man imidlertid fandt, at Præster fremdeles vare fornødne og maatte sikres nødtørftig Underholdning, bød den danske Kirkeordinants af 1539, „at Bonden skal tiende hvert tiende Kjerv af *allehaande Korn* og desligeste den tiende Høide efter den Recesses Lydelse, som kongelig Majestæt og Danmarks Riges Raad med menige Adel have dennem derom forligt og beseglet. Deraf skal Præsten have den tredie Part, og Kornet skal føres dem i Kjerven, men udi de Lande og Steder, som de ikke have saa rundelig Kornsæd, som de have udi Jylland, Sjælland, Fyen, Skaane og Smaalandene, der skulde de give Smør, Brød, Fisk og Andet, som de *pleie at tiende og give efter gammel Sædvane*. Desligeste skal hver Sognepræst beholde sin Præstegaard med al sin Rettighed og rette Tilliggelse samt Offer paa de 3 Christi store Høitider[1].

Ovennævnte Bestemmelser gave Anledning til megen Strid mellem Almuen og Præsterne. I Norge var Tienden før bleven delt i 4 Dele, hvoraf Bønderne havde beholdt den en $\frac{1}{4}$ Del til Hjelp for deres Fattige; nu tabte de denne Ret og blev befalede ei blot at betale Præsten $\frac{1}{3}$, men endog bringe ham det i Kjerven, og det ikke blot af Byg og Havre, men

[1] Den rette Ordinants i Otenſe f. LXIX.

ogsaa af Rug o. m. De, som havde haabet ved Kirkeforbedringen at blive tiendefrie, følte sig bittert skuffede. Alle vare misfornøiede og undsloge sig for at tiende efter Ordinantsen, ja beraabte sig vel endog paa den Bestemmelse i samme, at de, som ikke havde rundelig Korn, skulde tiende efter gammel Sedvane. Præsterne paa den anden Side fandt sig ogsaa brøstholdne, da de hverken fik, hvad dem fordum tilkom efter Tunsbergerforliget, og ei heller eftersom deres Brødre i Danmark fik, nemlig en Trediedel af Tienden. Denne Strid førtes endnu med Heftighed, da Hr. Jørgen blev Bisp. At faa den bilagt var en Hovedgjenstand for hans Bestræbelser. „Han anstrengede alle sine Kræfter for at hæve den mellem Præsterne og Almuen opkomne Strid. Ikkedestomindre vare dog alle Anstalter og al derpaa anvendt Møie forgjeves“ [1].

Ikke længe efter at den omtalte Synode 1573 var holdt i Stavanger, drog Bispen til Danmark, vel hovedsagelig for personlig at skildre for den ham meget bevaagne Kong Fredrik II sin egen og Præsteskabets mislige Stilling og udbede sig Beskyttelse og Hjelp. Ved denne Leilighed overbragte han vel ogsaa efter sit Præsteskabs Anmodning Kongen Synodens Klager. Udentvivl lykkedes det den nidkjære og frimodige Biskop at faa flere af de paaankede Misligheder, som Fortrykket af Fogderne og mere, afhjulpne. Som Følge af hans Forestillinger var det vel ogsaa, at Kong Fredrik fra Roskilde 2den August 1574 bød Norges Statholder Povel Huitfeldt, at straffe dem, som fordristede sig til at true og undsige Bispen under hans Visitats og anden Bestilling, at tilholde Almuen at betale den omstridte Fjerdedel af Tienden til Stavanger Skole og Hospital [2]. Almuen i Ryfylke, Jæderen og Dalerne var fast misfornøiede dermed og beklagede sig for Kongen over at den Fjerdedel af Tienden, som de selv efter gammel Sedvane havde holdt inde og selv uddelt blandt deres Fattige, nu skulde udgives til de Fattige i Hospitalet i Stavanger og til Skolebørnene sammesteds [3]. For om muligt at bringe Tiendesagen til Ende blev efter Konge-

[1] Hatting S. 212.

[2] Kongebrevet findes i Theol. Tidsskr. II, 243 og N. Reg. II, 115.

[3] N. Reg. II, 146.

brev af 25 Januar 1575 i Skien holdt et Møde af Adelen, Biskopperne, Lagmændene og de fornemste Bønder, Søndenfjelds under Forsæde af Statholder Povel Huitfeldt. Her mødte og Stavanger Biskop med nogle af sine Præster, blandt hvilke den Clausson, og 13 af de bedste Bønder udi Stavangerlen (12te Juli 1576). „Her," beretter Peder Clausson, „har Povel Huitfeldt, Norges Statholder, med velbyrdige og vise Mænd og med alle Lagmænd Syndenfjelds i Norge og andre Forstandiges Raad gjort saadan Handel derom."

Om Tienden blev der besluttet, at Almuen skal paamindes „at tiende retfærdigen[1] efter Kongens Brevs Lydelse. Korn med al Grøde, Rug og Hvede, skal tiendes af Ageren og sættes besynderligen og skal være afterset før Jul og ført til de sædvanlige Steder. Af de store Fiskerier skal ogsaa tiendes, og den, som findes uretfærdig at tiende, skal straffes. „Om den Fjerdepart af Tienden, som kaldes Bondeluthen, besluttedes, at Almuen skal beholde den hos sig efter gammel Sedvane og hjelpe deres Fattige hjemme i Bygden med, som de ville være bekjendte for Gud[2]. Derimod har den menige Mands Fuldmægtige bevilget og samtykket, at hver Mand skal give et Spand Korn af hver Mandsverk aarlig og det fremføre med deres Tiende, levere samme til 2 Mænd i hvert Sogn, der skal bringe Præsten det, hvorpaa han skal forvende det i Penge og sende disse til Skolen i Stavanger til Underhold for Skoledegnene, at de stedse skal blive ved Skolen og ikke udløbe blandt Almuen efter deres Almisse, som det her til Dags skeet er[3].

Kongen stadfæstede 25 August 1578 Skiensmødets Bestemmelser og bød sine Lensmænd at have Tilsyn med at Bestemmelserne bleve opfyldte[4]. Næsten samtidig opstod der Trætte

[1] Dette indskjærpedes allerede i Kongens Brev af 1 April 1570, Paus II, 361.

[2] Om denne Fjerdedel af Tienden klagede Almuen ogsaa i Hamar, Oslo og Throndhjems Bispedømmer, se Recessen i Oslo 7 Okt. 1578 og en lignende for Throndhjem af 15 September, der begge findes hos Paus.

[3] Det samme var endnu 1601 Tilfældet i Throndhjem Paus II, 1601.

[4] N. Reg. II, 291.

i Stiftet mellem Bønderne og Præsterne om den Rente og Indkomst, dem paa Embeds Vegne er tillagte, da Bønderne efter en Reces, som Kongen nylig havde udgivet nu ikke vilde yde Præsterne deres Rettighed i Varer, som sedvanligt havde været, men i Penge, hvormed Præsterne fandt sig brøstholdne. Kongen beordrede 4 Juli 1577 Statholder Ludvig Munk at faa Sagen i Mindelighed bilagt [1].

Strax derefter udgav Bønderne i Stavangerlen, som er Ryfylke, Jæderen og Dalerne, baade deres Tiende og deres Spandkorn, en Sjællands Skjeppe, til Skolen, men Bønderne paa Agdesiden negtede, da de ei havde været med i Skien, baade at tiende efter Kongl. Maj.s Brev og levere det Spand Korn til Skolen. Hr. Jørgen og Skolemester Hans Pederson klagede nu paa menige Præstemænds Vegne over denne Vrangvillighed for Herredagen i Bergen 28 August 1578, idet de gjorde opmærksom paa, at den Fjerdepart af Tienden, som efter den gamle Christenret tilhører de Fattige, af Povel Huitfeldt paa Kongens Vegne var bestemt til fattige Skolepersoners Underholdning. Endvidere klagedes over, at nogle af Bønderne ei vilde retfærdigen tiende. Herredagen stadfæstede Huitfeldts Bestemmelse og bød Almuen at tiende retfærdigen. Det hjalp imidlertid lidet. — Biſpen henvendte sig 1579 atter til Kongen, men da han ei Andet vidste, end at man paa Agdesiden ogsaa havde forbedret Tienden som i Stavangerlen, omhandlede han ei Tienden, men androg kun om en kongelig Befaling til Lensherren paa Agdesiden, at de skulde tilholde Almuen hver i sit Len at udgive hver sin Bebjelpning til Skolen. Bønderne i Lister og Mandals Lene fandt sig nu vel i at betale deres Spandkorn til Skolen, „men med en ond Villie og Præsternes store Umage, og somme have ikke udgivet uden Halvparten deraf og somme ganske indeholdt det". Men i Nedeneslen holdt de det endda til 1590, da Statholderen, Axel Gyldenstjerne, paa Lagthinget befol, at Almuen skulde det udgive og Fogden holde dem dertil, „men," siger Peder Clausson, „de agtede det ringe." Biskoppen, hvem

[1] N Reg, II, 223.

Skolens Tarv laa varmt paa Hjertet, bød da den kraftfulde Provst Peder Clausson i Aaret 1592 at drage til hver Hovedkirke og Annex i Nedeneslen og forelæse Lensherren Hans Pedersson Litles Skrivelse, at de samme „Deigne-Spandt skulde udgive“[1], og han bragte det endelig saa vidt med dem, at „de bleve optegnede og siden have det udgivet,“ men i „Raabygdelaffuet“ have de endnu (1605) ikke udgivet en Haandfuld Korn eller nogen anden Ting for samme Degne-Spand, endog Bispen nogle Gange under sin Visitats paamindte dem og flittig formanede dem dertil“[2].

Hvad Tienden paa Agdesiden angaar, saa vedblev Bønderne der at negte at betale Tiende efter Kongens Befaling. Naar man krævede dem, „krøbe,“ som Hatting siger, „Bonde-Nykkerne frem, og Enhver sagde: „Min Far ga ikkje Tiende aa Prestie, so gjær eg ikkje heiller; di kan no jære, kva di wil, dæ kvitte ikkje meg.“

I Aaret 1588 led den norske Kirke og ikke mindst Jørgen Erichsson et stort Tab, ved Kong Fredrik 2dens Død den 4de April. Han havde været Kirken en trofast Forsvarer og Mag. Jørgen en stor Beskytter og venlig Herre[3].

Da hans mindreaarige Søn Christian IV den 8 Juni 1591 blev hyldet i Oslo, var Bispen ved Leilighed denne der tilstede. Han medførte derfra 2 Kongebreve, daterede Akershus 11 Juni, hvori Stiftets Almue paalægges til rette Tid at yde Bispen den Kvægtiende, Fisketiende o. m., som ham tilkom og derfor 1 Rd. aarlig af hver Kirke, som er formuende og har Forraad, da hans Løn ellers udi alle Maader er meget ringe[4]. Det gik ikke Kirkerne bedre, end Bispen og Presterne. Et Kongebrev af 11 April 1595 paabyder, at gjøre Kirkerne Ret og Skjel, da Kongen havde erfaret, hvorledes i Stavanger Stift meget uskikkeligt og urigtigt skal tilgaaes med Kirkernes Regnskab, Tiender og anden Rettighed, som af Bønderne uretfærdig gives og gjøres[5].

[1] Skrivelsen findes i N. Reg. III, 38.

[2] Clausson. Se Hofman om Tiende S. 38 og Peder Clausons Levnet af A. Faye.

[3] Conf. Theol. Tidsskr. Bilag II, III S. 77–79.

[4] N. Reg. III, 186. [5] N. Reg. III, 379.

1595 besøgte Bispen personlig den unge Kong Christian IV og det regjerende Raad og forhvervede en kongelig Skrivelse til alle Lensherrer i Stiftet med Befaling, at Almuen skulde tilholdes at tiende retfærdigen; men ei heller dette hjalp blandt de stive Egder. Alt blev ved det Gamle, endog efterat Peder Clausson havde tilskrevet Junker Sturing von Bohl, der fra 1606 til sin Død 1618 var Befalingsmand over Agdesiden, sit mærkelige Brev af 10 Marts 1606, hvori han meddeler en historisk Fremstilling af Forholdene og Striden og anmoder Junkeren paa egne og Presteskabets Vegne at fremme Sagen hos Kongen, da han mente, at „Menighederne hverken bleve fattige eller rige ved svigelig at forholde deres egne Sognekirker og deres fattige Sjeleførgere det, som de med Rette bør udgive til dem“ [1].

Lykkedes det end ikke den nidkjere Biskop at faa Striden om Tienden overalt bragt til det ønskede Maal, saa udrettede han dog, som vi have seet, meget i saa Henseende i Stiftets vestlige Halvdel, og næsten overalt lykkedes det ham at faa Almuen til at betale et Spand Korn til Stavanger Skole, hvor baade Degne og kommende Præster skulde dannes. Det kunde nemlig ei blive skjult for denne klartseende Mand, at en af Aarsagerne til, at de evangeliske Præster mødtes med saa megen Uvillie og saa Lidet udrettede, var, at de fleste dels vare udannede, uvidende og udygtige, dels vare danske Mænd, der ofte ved deres Sprog og Mangel paa Kjendskab til Folkets Tungemaal, Karakter og Seder hindredes i deres Gjernings Udførelse, ligesom vel flere af disse ogsaa manglede den Dygtighed og Aands Overlegenhed, som kunde erstatte ovennævnte Savn; thi neppe var det de dygtigste Præsteemner, som vovede sig op blandt de haarde og vilde Nordmænd. Skulde der altsaa udrettes noget Alvorligt for Fremtiden, maatte der førges for at faa Præster, som idetmindste havde modtaget deres Ungdomsdannelse i Landet og vare bekjendte med Folkets Sprog og Seder. Han havde ogsaa fra sin Virksomhed og sit Ophold

[1] Brevet findes trykt i Hofmans Afhandling om Tiende, 2den Udg. S. 35—37.

i Bergen erfaret de velsignelsesrige Følger af den Iver, hvormed Geble Pedersson havde taget sig af Bergens Skole, og hvor mange dygtige Ordets Tjenere der fra denne evangeliske Planteskole vare udgangne. Det er derfor naturligt, at han ei blot sørgede for at skaffe de fattige Disciple den fornødne Underholdning, men at han ogsaa som fordums Rektor tog sig med Iver af Skolens Opkomst og fik den forsynet med duelige Lærere[1].

Vi have seet, hvorledes Jørgen Erichsson i Tiendesagen og i Anledning af Geistlighedens grundede Klager var, som det sig sømmer og anstaar en sand Biskop, sit Presteskabs Støtte og Talsmand baade hos Kongen og Folket. Men han glemte ei heller, at det er en dygtig Overhyrdes Pligt at være Menighedens og Presteskabets Episcopus eller Tilsynsmand og at vaage over, at Alt gaar sømmeligt og ordentligt til. Er dette endnu i vore Dage et vanskeligt og besværligt Hverv, saa var det under de da forhaandenværende Omstændigheder mange dobbelt vanskeligere og besværligere, saameget mere som Biskoppen da i de fleste Tilfælde maatte handle vaa eget An- og Tilsvar. Vi ville stræbe ved Fakta at vise, at Hr. Jørgen Erichsson ogsaa i denne Henseende fortjente det Skudsmaal, som Samtiden gav ham, at han var „en nidkjer Bisp".

I denne Retning havde Fortidens Biskopper dog Hjelp og Raad i Domkapitlerne. Det er bekjendt, at samtidig med Erkebispestolens Oprettelse i Nidaros blev der ved den kloge romersk-katholske Kardinallegat Nikolaus, Biskop i Alba, hen-

[1] Bispen udnævnte da Rektorerne ved Skolerne. Som „rector scholæ" nævnes 17 October 1576 Johannes Petri Birck, Fionius (fra Fyen), som af Kapitlet enstemmig valgtes til sammes edsvorne Notarius publicus, og som 1578 kaldes Hans Pedersøn. 1579 den 14 November nævnes Christiern Dagfindsson, som senere og længe blev Sognepræst i Stavanger, hvor han i 37 Aar til sin Død 1621 virkede som Præst, 1587 Severin Vincentius Velleius, 1588 den 28 Marts Elling Simundsson, 1598 den stridbare Peder Henriksson, der foraarsagede Bispen megen Ulejlighed og Sorg. 1598 tiltalte Borgermester Christen Nielsen Rectoren, fordi han i Drukkenskab havde i hans Hus overfusет hans Kone og Datter og skjeldt denne ud for Bispens Trappedrager o. m. 1599 maatte Bispen stævne den stridige Rector for Herredagen i Bergen, hvor Forlig mægledes, se Theol. Tidsskr. II, 266 og 270.

ved 1152 ved alle Kathedralkirker i Norge oprettet Kapitler, ligesom Tilfældet var næsten overalt i den romerske Kirke. Disse Kapitler bestode af en Samling Geistlige, der, saa at sige, for Kleresiet eller i dets Navn skulde vælge vedkommende Biskopper og bistaa dem som kirkeligt Raad. Kapitlets Medlemmer kaldtes Kanniker (canonici) og vare i Norge tillige Præster, der havde til Bestyrelse og Underhold Præstekald og Præbender, men skulde dog tildels som Munke leve sammen, og have fælles Bord (mensa communis)[1].

Ved Reformationens Indførelse blev vel paa Luthers Forbøn Kapitlerne bestaaende, men de tabte det Meste af deres Indflydelse, og deres Indtægter kom ei sjelden i Uvedkommendes Hænder. Om Stavanger Domkapitel ved man kun, at Thord Rød behandlede Stavanger Kapitel paa samme Maade, som hans Jævnlige Otto Stigsson gjorde i Throndhjem, og han „opbrændte paa Kirkegaarden det skjønne Liberii (Bibliothek) og mange nyttige Bøger og Breve, som vare i Kapitlet." Stavanger Kapitel var under de to første evangeliske Biskopper fortrykt og uden Anseelse og Virksomhed og synes at have været indskrænket til Byens Præster og Skolemesteren[2]. Jørgen Erichsson, der erkjendte, hvor megen Gavn og Støtte Bispen kunde have af et velbesat Kapitel, gjorde i den Retning Forestilling til Kongen, der udentvivl som Svar derpaa udstedte under 18 Mai 1574) en Skrivelse til Mester Jørgen Erichsson, hvori han blandt Andet yrer, at, „da Superintendenten skal have en ringe Bistand af Nogen, naar geistlige Sager bliver kaldet og indstevnet for hannem paa Kapitlet," saa bevilger

[1] Keysers Kirkehist. S. 223. Anhang til Kongespeilet S. 168. Nærmere Oplysning om Domkapitler findes i „De danske Domkapitler, deres Oprindelse, Indretning og Virksomhed før Reformationen" af Ludvig Helweg. S. 29. Dänisch. Bibliothek I, 145. Throndhjems Domkirke ved Schøning. H. N. Clausens Catholicismen og Protest. 159.

[2] 1601 den 4 April bød Christian IV, at Kannikerne i Throndhjem skulde residere hos Bønderne i Kannikegjeldene og ei som hidindtil lade dem styre ved Kapellaner, og at „bona communia." som falde i Kapitlet, skulde deles mellem de residerende Kanniker udi Byen, nemlig Superintendenten, Kantor, Lektor, Archidiakonus, de tvende Pastores til Domkirken og vor Frues Kirke samt Chordegnen Paus, II, 452.

Kongen, at fire smaa Præbender, som tilforn have ligget under Domkirken, men en Tidlang vare komne derfra, skulde gjengives den, „paa det at Mester Jørgen Erichsson kunde have Nogen, som med ham kunde forhøre samme geistlige Sager udi Rette, saa og forhjelpe Enhver til Lov og Ret.“ Hr. Christopher Sigurdsson[1], Sognepræst til Avalsnes og Provst udi Karmsund, Hr. Peder Jenssøn, Sognepræst til Høland (Høiland), Hr. Peder Jacobsson, Sognepræst til Haaland, og Hr. Andreas Jonsson, Sognepræst til Lye, beordredes herefter, „naar de af Mester Jørgen Erichsson tilsiges, at besøge Kapitlet i Stavanger Domkirke og der med dennem forhøre samme geistlige Sager udi Rette,“ mod at bekomme som Erstatning for deres Uleilighed de 4 omtalte smaa Præbender, Haruids, Bagler, Loffre og Stenberg, med Bønder, Tjenere og al deres Renter og rette Tilliggelser[2].

Domkapitlerne i de Dage dannede et Slags geistlige Forligelseskommissioner og geistlige Domstole[3]. Stavangers Domkapitel under Jørgen Erichsson var ei blot sysselsat med at afgjøre Skilsmisseſager og bestemme, om Egtefolk maatte skilles og atter gifte sig, men ogsaa med at forlige uenige Egtefæller, holde Trolovede til at fuldbyrde Egteskab, sætte tilrette og advare dem, som føre et forargeligt Levnet,

[1] eller Sigvordsson. Han er sandsynligvis den Christophorus Stavangriensis, som 1553 blev optagen ved Rostocks Universitet. 1570 den 22 August blev han ved Kongebrev beordret at aflevere Jon Guttormsson Stokke Præbende. Som Kannik og Provst i Karmsund forekommer hans Navn ofte i Kapitlets Møder. 1547 overdrog Kongen ham Kongetienden af Augvaldsnes, da han havde beklaget sig over, at han sidder paa Alfarveie og meget besværes ved Gjesteri. N. Reg. II, 224. Han overlevede Jørgen Erichsson, thi hans Eftermand, Abraham Engelbrektsson, forekommer først 1611.

[2] Brevet findes i N. Reg. II, 113.

[3] I den af Jørgen Erichsson indrettede Kapitelsbog staar som Indledning: „Cur collegia Canonicorum instituta & episcopis ecclesiarum cathedralium adjuncta sunt?“ 1) For at de skulle forklare Skriften med Flid og Omhyggelighed, udbrede og forsvare den sande Tro mod alle Vildfarelser. 2) For at de med Bisperne skulle dømme i Kirkesager og besørge, hvad der angaar Kirken, bevare Fred, forsvare Præsterne o. m.

befattede sig med Signen, Overtro, falsk Lærdom osv. For Kapitlet indstevnedes og irettesattes uesterrettelige Præster og og Skolemestere, og her mægledes Forlig mellem Geistlige, som vare komne i Strid sammen. De Anklagede eller Indstevnede mødte almindelig personligen. Som Anklager i geistlige Sager fremtraadte snart Kongens Fogder, snart Bispen, snart Provsterne. Som første Medlem sad den kongelige Lensmand eller Befalingsmand eller hans Befuldmægtigede, men det var i sjeldne Tilfælde, at de deltoge i samme. Oftest sad som første Medlem Bispen, og som faste Medlemmer vare almindelig tilstede Sognepræsten, Prædikeren i Stavanger og rector Scholæ. Foruden dem, men sjeldnere mødte de af Kongen udnævnte 4 Nabopræster. Stundom sade ogsaa andre Præster deri. Sjeldnere deltog Lagmanden og andre Lægfolk.

Da baade Bispen og Kapitlet fandt sig besværede ved at maatte forhøre Kapitelssager hele Aaret rundt, eftersom Enhver lystede at indstevne, udkom der en Forordning af 5 Mai 1589, hvorved bestemtes, at alle Sager, som af Kapitlet skulde ordeles, skulde indstevnes til St. Butolphi Dag (17 Juni) og St. Maurenti Dag (22 September)[1].

Paa Grund af Biskoppens Klage over, at en Del Personer, ordinerede i andre Lande og Stifter, inddrage i Stavanger og indtrænge sig i Kirkerne at prædike for den gemene Mand, Superintendenten og Sognepræsten uadspurgte, bød Kongen 7 Mai 1589, at aldeles Ingen maa prædike udi nogen Kirke eller Menighed udi Stavanger Stift uden de dertil ere ordinerede af Superintendenten og have hans og Sognepræstens Bevilgning. Befindes det, at Nogen sig understaar herimod at gjøre, skal han tilbørlig straffes, saavelsom den Sognepræst, der tager Kapellan eller Medtjenere, som ikke tilforn er af Superintendenten examineret og kjendt god og skikkelig dertil[2].

Et endnu farligere Misbrug havde efterhaanden indsneget sig. Almuerne havde Kaldsretten, men Bispen Prøvelses og Stadfæstelsesretten. Det faldt Præsterne ei vanskeligt, at faa vedkommende Menigheder til endnu før deres Død at vælge

[1] N. Reg. III, 41. [2] N. Reg. III, 42.

deres Sønner til Efterfølgere og det Bispen uadspurgt. Da mange af disse Præstesønner vare visse paa Successión efter deres Fædre, anvendte de liden Flid paa deres Studeringer, men lagde mere Vind paa at sætte deres Forældres Pung overstyr ved Drukkenskab, Løsagtighed og andre Laster. De vendte saaledes ofte tilbage fra Universitetet i Kjøbenhavn som uvidende og unyttige Drukkenbolte. Naar nu Bispen negtede at forfremme slige udygtige og ubekvemme Personer til de Kald, som Almue og Fædre havde bestemt dem til, paadrog han sig megen Fortalelse og grov Omtale baade af Vedkommende selv og deres Slægt og Venner. Misnøien aftog visselig ei, da paa Bispens Forestilling, Kongen 12 Mai 1595 forat hindre Brugen af slige ulovlige og uchristelige Midler forbød at kalde og udvælge Præstesønner eller Andre til at være Sognepræster, førend de rette Sognepræster ere døde[1].

1593 den 28 Juni holdtes i Stavanger atter en almindelig Synode. Paa samme indstevnte Superintendenten Hr. Peder Madsson paa Lunde, fordi han skulde have sagt til Hr. Christiern paa Haaland, at der ei skulde findes nogen Lov for at udgive Degnekorn, men at Mester Jørgen havde selv paalagt Bønderne det, hvilket Biskoppen strax beviste ved Kongl. Majestæts Brev at være usandfærdigt sagt. Hr. Peder benegtede høitideligen at have sagt saadant. Hr. Christiern paastod det Modsatte. For Guds og gode Mænds Skyld lod Bispen Sagen fare og tilstedte Hr. Peder og Hr. Christiern at forliges, som og skede.

Samme Dag blev af menige Kapitel og Synode affagt for Rette, at hvilken Præst herefter findes, som konspirerer med Bønderne at opvække dennem til Ulydighed enten mod Bispen, Provsten eller nogen An-

[1] Christian IV Forordning af 12 Mai 1595. N. Reg. III, 380. Sammenlign det kongelige Forbud af 14 Aug. 1597, som den theologiske Professor Jørgen Dybvad heftig angreb. Helveg I, 231. For dette og især for sine heftige Angreb paa Adelen blev Dybvad 1607 affat og fulgtes som theologisk Professor af Nordmanden Conradus Aslaci. ibi 232. Pont. III, 566–76.

den, skal for slig sin Modvillighed paa det høieste blive straffet."

Saavel Bispens Anklage som denne alvorlige Bestemmelse tyder hen paa en Misnøie blandt Almuen, hvori enkelte Præster synes at have deltaget. Misnøiens Aarsag synes at have været Degnekornet[1], hvormed menes det Spand Korn, som det havde lykkets den ivrige Biskop at faa antaget af Almuen til Underholdning for de fattige Disciple ved Stavanger Skole. Disse havde tilforn maattet søge Livsophold ved at gjøre Tjeneste ved de nærmeste Kirker, hvorfor de ogsaa kaldtes Løbedegne. Med denne Byrde har man altsaa ei alene været misfornøiet paa Agdesiden, som vi før have seet, men ogsaa paa andre Steder, og Misnøien har sandsynlig tiltaget, naar endog Præsterne omtalte Biskopens Paalæg som egenmægtigt. Baade Bispens Klage og Synodens Dom viser imidlertid, at Hr. Jørgen ei var at spøge med, men med Kraft og uden Persons Anseelse førte Krumstaven. Naar man tager Hensyn til Tidernes Forhold og den Vanskelighed, som det i de Dage var med at faa vellærte og dygtige Præster, kan man let tænke sig, at der blandt Præsteskabet maatte findes mange braadne Kar. Disse manglede ei, men Hr. Jørgen viste sig ogsaa her som en nidkjær Tilsynsmand. Flittig visiterede han sit vidtløftige Stift og formanede da baade Læge og Lærde at leve efter Evangeliets Forskrifter; men naar faderlig Formaning og Advarsel ei hjalp, saa stevnede Bispen de Uefterrettelige og Gjenstridige for Kapitlet og dels irettesatte dem, dels lod dem affætte[2]. Den 18 Januar 1594 lod han for et siddende Kapitel læse Kongens Brev om Præsternes

[1] Saa ønskeligt, ja nødvendigt det baade fra et høiere Standpunkt og for Almuen maatte være at faa vel oplærte Degne og Præster, vedblev Almuen dog at vise sig vrangvillig med Hensyn til Degnekornet; thi i Kapitlet 15 September 1610 maatte Lensherren Kaas love at lade skriftlig Befaling udgaa til alle Bondelensmænd, at holde Almuen til „noget at hjelpe til Stavanger Skole efter Ordinants."

[2] 21 Oktober 1579 blev Hr. Jacob i Suldal for grove Forsømmelser og idelig Drukkenskab afsat udi 3 Aar. — Om ham i Theol. Tidsskr. S. 260.

Uskikkelighed og gav Provsterne en Kopi af samme at meddele deres Præpositur (Provsti) „til at spegle sig udi," og 18 Juli s. A. blev den før omtalte Jørgen Storch, Sognepræst paa Lister, der hverken vilde lyde sin Provst Peder Clausson eller Biskoppens Formaninger og Advarsler, for mislig Embedsførelse afsat fra sit præstelige Embede og Vikaar[1].

Den 23 September 1594 fik Hr. Christiern Pedersson paa Jaasund[2] eller Haaland paa Kapitlet den Admonition: „at forsømmer han igjen de Dage, som han skal gjøre Tjenesten paa, foruden Kannikdom eller andet lovligt Forfald, skal han afsættes. For denne Gang skal han give de Fattige 3 gamle Daler." Da han vedblev at være forsømmelig og selvraadig, dømtes han 17 Juni 1596 til at give 6 Rgdlr. til de Fattige og siden en streng „Obligazz." Da Hr. Christen imidlertid istedetfor at forbedre sig forargede sin Menighed ved Drukkenskab og anden Usømmelighed, lod Bispen ham tiltale for Kapitlet, som (18 Juni 1597) dømte ham til Afsættelse[2].

Den 23 September 1594 blev Anders Einarsson, Sognepræst i „Kvindesdal," dømt til at give 4 gamle Daler til Stavanger Hospital, fordi han uden Trolovelse og Lysning havde taget en Kvinde til sig og derpaa sendt hende hjem igjen, fordi hun havde onde Saar paa sine Ben[3], og 11 Oktober s. A. afsattes Hr. Jon Olufsson for sit løsagtige Levnet med en Kvinde i Egersund.

Den 17 Juni 1600 blev Antonius Frantzon af Bispen tiltalt paa Kapitlet, fordi han havde rømt fra sit Kald i Lund og i ¾ Aar ei havde besørget samme, men levet et letfærdigt Levnet i Stavanger og Bergen trods sin Haandskrivning og Bispens Advarsel. Han blev dømt fra sit Embede, forvist Stiftet og erklæret æreløs[4].

[1] Denne før omtalte uværdige Præstemand, der i et talrig besat Kapitel fradømtes Embedet, blev dog benaadet af Kongen og atter indsat i sit Embede, hvor han 3 Aar derpaa døde. Om ham se Peder Clausons Levnet af A. Faye.

[2] Theol. Tidsskr. II, Bilag VI, S. 264—267.

[3] Theol. Tidsskr. II, Bilag VI, S. 264.

[4] Theol. Tidsskr. II, 264, 265, 268.

14 Juni 1601 i et talrigt besat Kapitel dømtes Listers Præster, Anders Jørgenssøn og Jacob Claussøn, for mislig Embedsførelse, misligt Levnet og Stridssyge til Affættelse fra deres geistlige Embede og befaledes at rømme Stiftet, medmindre „Kongen eller Statholderen vil bedre Raade mod dem gjort have[1].“

Dog var det ei blot de Geistlige, med hvilke den ivrige Biskop holdt et vaagent og skarpt Øie. Domkapitlet var under ham et kirkeligt Tribunal, hvorunder alskens Forargelser, der hørte under Kirkens Tugt, bleve paatalte, de Skyldige irettesatte, de Forurettigede beskyttede og de Uskikkelige straffede. Saaledes som et Exempel blev 1595 den 14 Januar en Truls Svendsøn med sin Frille indstevnet og begge af Biskopen „haardelig irettesatte.“ Han fordrede, at de, som havde 2 Børn sammen, skulde egte hinanden. Da Truls indvendte, at han ei kunde det for sin Slægts Skyld, maatte han forpligte sig til at ophæve den straffværdige Forbindelse, give hende en Sum Penge og desuden de Fattige en Vog Kjød o. m.

Af anførte Exempler, hvilke af Kapitelsbogen mangfoldig kunde forøges[2], vil man allerede kunne slutte sig til, at Raaheden og Usædeligheden maatte være stor. Den evangeliske Frihed blev her, som andetsteds, især af den uvidende Mængde, forstaaet som ensbetydende med Ret til at gjøre, hvad man selv lyster. Meget af det Ukrud, som den katholske Kirke med sin stærke Kirkearm havde kuet, spirede og voxede frodigen i Ly af den saakaldte evangeliske Frihed og bar sørgelig Frugt under den slappe Styrelse, som fandt Sted under Stiftets to første Biskopper. Der gik derfor lang Tid hen, inden det lykkedes oplyste og nidkjære Biskopper og Præster ved Evangeliets Prædiken, godt Exempel og alvorlig Kirketugt at kue det farlige Ukrud og fæste de løsnede Baand.

Vi have ved flere Exempler oplyst, hvor misligt det stod sig baade med Herre- og Lærerstanden. At det ei stod bedre

[1] Om denne forargelige Strid se Peder Claussons Levnet ved A. Faye.
[2] Se Uddraget af samme i Theol. Tidsskr. II, Bilag VI.

til blandt Almuen og den store Mængde, kunne vi ane. Mag. Jørgen Erichsson stadfæster denne Anelse. I sin første Prædiken over Profeten Jonas ytrer vor Biskop sig saaledes: „Hvad Laster og Guds Fortørnelse udi Nederstat (ɔ: de lavere Stænder) eller Husregiment sker, veed den menige Mand nok at klage over; thi der findes ganske faa egte Personer[1], som rettelig kunne fordrages og fredsommelig leve tilsammen. Forældre og de Gamle ilde optugte Ungdommen, men giver dem snarere Forargelse udi alt det, som er imod Guds hellige Bud og Befaling[2]. Børn og Tiunde vil ikke lade sig tugte og regjere af Nogen, men plat være uden Straf og Paamindelse. Hos det menige Folk er Slemmen og Demmen med Løsagtighed, Tyveri, Bedrageri, Løgn, Fortalelse (ɔ: Bagtalelse) og saadan mere Forfængelighed; thi al Menneskene findes sær vansindige og bestagtige, saa vi se udi alle Stater (ɔ: Stænder), at Synd og Laster staa i den høieste Grad og al fordømmelig Skikkelse, saaat vi maa vel klage og sige med den hellige Mand Polykarp: Ak, Herre Gud, hvi haver du ladet os leve saadanne ynkelige og jammerlige Tider“[3].

Blandt det Ukrud, som i enhver Gjæringstid og fornemmelig i religiøs Gjæringstid frodig opvoxer, er ogsaa Sekter[4]. Disse udebleve ei heller ved denne Leilighed. Biskopen ytrer i sin 8de Prædiken over Jonas, „at flittig Tilsyn og Examine-

[1] ɔ: Egtefolk.

[2] I Danmark stod det ei bedre til. — M. Bertelsen i sin Formaning til Poenitenze 1561 ytrer: „Hvad vil jeg tale om den formaledide Drukkenskab og Sløseri, udi hvilke det ganske Danmark er kommen saa dybt, at vi ere værre end de udi Sodoma og Gomora, ja fulere og slemmere end Svin.“

[3] Jørgens Samtidige Erik Olaffson, en Bondeson fra Sogn, der døde som Sognepræst i Voss 1594, havde til Ordsprog: „Du skal tro en Bonde, naar Du ser, at det gror Haar inde i hans Haand.“

[4] Den samtidige Forfatter af „den norske Sau“ ytrer: „Bergens By er som Sodoma og Gomora. Deri ere Kalviniſter og Vederdøbere, Kagerkarle og Udlugere Horeri og Blodskam gaar der i Svang. Ja de tillade endog offentlige Horehuse, bruge korte Alne, falsk Vegt, fælde forkjerte Domme, sværge falsk, tage mod Gaver og forfalske deres Varer.“

ring af Ordets Tjenere" var fornøden og „besynderlig i disse Riger og Land, udi hvilke mange udlændiske Folk begive sig at ville bo og nedsætte sig, siden den Krig og lange Forfølgelse i Nederland været haver[1], udi hvilke Lande den langsommelig Tid under Pavedømmet ikke alenest haver været tilstedt Guds Ords aabenbare Foragtere, men ogsaa adskillige Sekter og Partier blandt Folk haver været skjulte, som nu med deres forgiftige Vildfarelser blandt andre Mennesker udkomme og dennem med deres skadelige Lærdomme forgive med sig selv, hvilket man nu aabenbare kan se paa de forfængelige, vildfarende Sværmere og Gjendøbere, som til Embden og andre Steder findes, som baade negte de smaa Børn det høiværdige Daabens Sakrament og ikke heller mere holde af verdslig Øvrigheds Befalning, end vi Christne kunne holde af Tyrker eller andre vederstyggelige Hedninger, foruden mange andre skadelige Vildfarelser, som denne Sekt haver med at fare"[2].

Som Exempel paa Tidsalderens Lyst til at bryde al kirkelig Orden og Skik kan ogsaa tjene, at en Bonde ved Navn Olaf Knudsson satte sig op mod sin Biskop, indtrængte sig i Evangelii Embede og lod sig af Bønderne kalde til deres Sjeleførger, med anden utilbørlig Handel og Oprør[3].

[1] Forfatteren af den norske Sau vidner og, at „Vederdøbere, Kalvinister og Sakramenterere i Hobetal komme fra Holland og let faa Borgerret i Norge. En Del af dem lade sig endog examinere af vore Præster, men ere dog i Grunden døbte Jøder og Sekterere. Disse formørke baade de Geistlige og Verdslige i Landet.

[2] Allerede 1555 havde Kong Christian III udstedt en streng Anordning mod Vederdøberne og Sakramentererne, hvori Superintendenter, Provster og Sognepræster alvorlig befales flittelig at randsage baade hemmelig og aabenbare, om Nogen er udi sig uchristelig Mening og Sværmeri, og straks angive de Skyldige for den verdslige Øvrighed. Samme Overhørelse af alle Fremmede paalægges Biskperne af Fredrik II i Mandat af 20 September 1559. 1584 den 22 September udstedtes et Kongebrev, hvori den store uchristelige Utilbørlighed med Guds Navns store Misbrug til Trolddom o. m., som fandt Sted i Bergen og Stavanger Stigter, strengelig forbødes.

[3] Theol. Tidsskr. II, 244. N. Reg. II, 132.

At Hr. Jørgen havde meget at kjæmpe med for at holde Orden blandt den raa og selvraadige Almue, er let at begribe. Man truede og undsagde ham, saa han ei var sikker paa sin Visitats eller i anden Bestilling, som han paa Embeds Vegne havde at forrette, hvorfor Kongen 1574 bød at straffe dem, der „understaa sig at feide eller overfalde Hr. Jørgen eller hans Tjenere“[1]. Paa Herredagen i Bergen den 23 August 1578 klagede han over, at Bønderne ei alene „ere modvillige mod Præsterne og fortrykke dem,“ men at de komme drukne til Kirkerne og „steller dem noget feldsomt saavel mod Superintendenten sjelv, naar han kommer udi Visitats, som mod Sognepræsten“[2].

Naar vi tage i Betragtning, hvorledes Forholdene vare i Stavanger Stift, da Hr. Jørgen overtog sammes Styrelse, og vi af det Fortalte mindes, med hvilken Iver og Udholdenhed han rygtede sit besværlige Kald, saa maa det forekomme os, at det praktiske Liv med sine mange Krav saaledes maatte optage den ivrige Tilsynsmands Tid, at der kun maatte levnes ham liden Tid til literære Beskjæftigelser; men en Origenes, en Luther, en Palladius, en Pontoppidan o. Fl. ere lysende Exempler paa, hvad Lyst, Flid og en samvittighedsfuld og ordnet Anvendelse af Tiden formaar. Jørgen Erichsson var ikke blot en praktisk Tilsynsmand eller Biskop. Han var tillige en vel studeret Mand[3]. At han maatte være i Besiddelse af grundig

[1] Theol. Tidsskr. II, 244 Bilag IV.

[2] Dommen (23 August 1578) lød, at de Modvillige og Drukne ved Kirken skulde anmeldes for Fogden, tiltales for Lagmanden og straffes. „Samme Dag udstedte Herredagen en Formaningsskrivelse til Bønder og menige Almue udi Stavanger Stigt.“

[3] Erasmus Lætus ytrer sig saaledes om ham: „excelsis qvæ se Stavangria muris Explicat haud tenui subsorte Georgius ævo Officio fovet ac studiis recreavit honestis.“ Blandt Kilderne til sin Forklaring over Jonas nævner han foruden Biblen og Symbolerne Cyprian, Athanasius, Ambrosius, Johannes Chrysostomus, Hieronymus, Augustinus, Bernhardus og Cyrillus, Luther, Melanchthon, Bugenhagen, Petrus Palladius, Johannes Macchabæus Alpinas, Dr. Nicolaus Hemmingius, Johannes Brentius og Paul Eberus, „hvilke allesammen ere kjendte og holdne for Christi Kirkes tro Bygningsmænd; thi blues mig ikke ved at have brugt deres Undervisning udi dette Skrift.“

Lærdom, saa at han ogsaa i denne Henseende fortjener en høi Rang blandt Norges Biskopper, have vi Grund til at antage, thi, som før fortalt, fortsatte han efter at have været Rektor ved Bergens Skole ved Understøttelse af Bergens Kapitel sin videnskabelige Uddannelse under et fireaarigt Ophold ved Kjøbenhavns og Wittenbergs Universiteter. Ved det sidste udgav 1570 en „oratio de fraterna concordia."

Som Biskop holdt han en Ligtale over Befalingsmanden over Stavangerlen, Henrich Brockenhuus's fromme Hustru Elizabet Pedersdatter[1] i Stavanger Domkirke den 28 Februar 1578. Den er trykt i Kjøbenhavn 1578.

I Aaret 1592 lod han i Kjøbenhavn trykke i Kvart „Undervisning om Menneskenes Udkaarelse til Salighed, udtaget af hans Lærer Dr. Hemmingius's latinske Skrifter[2].

Det vigtigste literære Minde, som J. Erichsson har efterladt sig er en Samling af Prædikener under Titel: Jonæ Prophetes skjøne Historia udi 24 Prædikener begreben. I hvilcke den Lærdom om en sand og alvorlig Poenitenz med mange andre Hoffuidstücker udi den hellige Schrifft oc dens nyttige Paamindelse, Spørsmaal og Gjensvar merkelig findes forklarede udi denne sidste Verdenstid saare gaffnlige at lære baade for dennem, som lære andre i den christne Kirke og saa for deris Tilhørere udlagt og Prædicket aff Jørgen Erichsøn Superintendent udi Staffvanger Stict i Norge, prentet i Kjøbenhavn af Hans Stockelman 1592.

Af Fortalen erfarer man, at disse Prædikener ere holdte af Biskoppen i Stavanger Domkirke for en Samling af Geist-

[1] Hun var en Datter af Peder Hansson Litle og Fru Ingeborg Nilsdatter Gyldenlove. Hun blev syg paa Hesby paa Finø og blev syg bragt til Stavanger, hvor hun døde 31 Aar gammel, elsket og savnet. Hun roses for at have været en Elsker af Læsning i danske Bøger og med sin Mand at have skjenket til Stavanger Domkirke en prægtig Prædikestol. H. Brockenhuus født paa Børnekloster 1542, arvede efter sin Moder Kirstine Gyldenhorn Ellingaard og døde 6 Mai 1588 paa sin Gaard Edet (nu Eie i Holden i Bratsberg) Saml. I, 369. Theol. Tidsskr. II, 221.

[2] Vel hovedsagelig efter Hemmingius berømte Verk de gratia universali libero arbitrio poenitentia & justificatione. Hafn. 1592.

lige og Lægfolk og trykt efter hans Tilhøreres Ønske, og af Bogens Titel ser man, at den tillige var bestemt til Veiledning for Præster „som gavnlig at lære for dennem, som lære Andre." Han har derfor ogsaa i disse 24 Prædikener behandlet de vigtigste Sandheder af Christendommen paa en saa klar, simpel og bibelsk Maade, at den for Stiftets Geistlighed maatte blive, hvad hans Lærer Hemmingius's Postil var bestemt til for de danske Præster, en Veiledning og et Mønster. Denne Prædikesamling er unegtelig ei blot den merkeligste religiøse Bog, som i Norge forfattedes i Reformationsaarhundredet, men en af de fortrinligste Prædikesamlinger, der lige indtil vor Tidsalder ere forfattede hertillands. Uagtet Sproget er forældet, og mange Udtryk og Mere bære sterke Præg af den Tid, hvori den blev forfattet, kan man dog endnu læse disse Prædikener med Opbyggelse, ligesom de indeholde interessante Bidrag til at lære de Tiders Anskuelser, Oplysning og Forholde at kjende. Da det imidlertid er mere at ønske end at haabe, at denne Bog, som udgjør 305 Blade i Kvart, oplever et nyt Oplag, og Bogen nu er en literær Sjeldenhed, vil det maaske interessere mange Læsere at blive lidt bekjendt idetmindste med den merkelige Fortale[1]. Den begynder med en Hilsen til alle Sognepræster og tro Sjelesørgere i Stavanger Stift. Han minder dem om at lade Guds Ord bo rigeligen blandt sig (Kol. 3) og at findes tro som Husholdere over Guds hemmelige Ting (1 Kor. 4), som er den hellige bibelske Skrift, hvilken af den hellig Aand er dictet og ved de hellige Propheter, Evangelister og Apostle tilsammensat og opskreven." Han minder dem endvidere om Ezechiel 33 og 1 Kor. 9 og tilføier: „Dersom nu Prædikerne ikke rette sig efter denne Regel til at forkynde Guds rene og klare Ord, Loven og Evangelium, og dermed slitteligt baade straffe og trøste, eftersom de fornemme det behov gjøres, da kunde de ingenlunde kaldes Guds Husholdere eller Christi Tjenere, men Leresvende og falske Propheter, som ikke have nogen ret Sjelesorg for deres betroede

[1] I Theol. Tidsskr. II, Bilag IX findes nogle Uddrag af Bogen selv, især oplysende Tidsforholdene.

Menighed, hvormed de og ere Aarsag baade til deres egen og Andres evige Skade og Fordømmelse, og var det langt bedre, at saadanne aldrig vare fødte til Verden. Thi kan hver forstandig Christen heraf agte, at Prædikeembedet er ikke saa let at forstaa, som hine uforstandige og ugudelige Mennesker herom kunde mene og dømme. Men det findes saa i Sandhed, at ligesom intet Embede kan være ypperligere, end dette, saa er og ikke heller noget Kald svarere og farligere til at udrette, end det, som alle Guds Ords Tjenere ere paalagt, ikke alleneste ved Studering og anden stor Umage for de Stykker, som deres Embede udkræver af dem til at opbygge Christi Rige og Kirke med og til at nedbryde Satans Rige igjen, med det salige Ord, hvilket de uden al Forsømmelse skulde forkynde og udraabe, saavel til Land som til Vand, baade Nat og Dag, saavel for de Syge som for de Karske, naar de tilsiges. Men allermest for den store Møie og Omsorg, de hermed maa have, at de udi aandelige og legemlige Fristelser, som Satan formedelst hans Lemmer uden nogen Stillestand eller Afladelse dennem stedse paafører, kunde blive bestandig indtil Enden."

Han opfordrer derpaa til Kamp mod „Djeffuelen" og hans tro Knegte, hvortil han ei blot regner Kjættere, Voldsmænd, Sienskalke, Bagvaskere o. F., men ogsaa dem, „som udvortes holde sig for Kirkens bedste Venner og ere dog udi Hjertet hemmelige Tyraner, hvilke indgive store Potentater og Regenter det Raad, at de skulle tage fra Skolen og Prædikeembedet, hvad som gudfrygtige Fyrster og andre gode Christne have givet og lagt til Tjenernes Ophold, paa det at de siden enten af Fattigdom skulle trænges til at forlade og overgive deres Embede eller og at tie og dølge Sandhed for Menneskene, paa det at de ikke skulle komme i deres Ugunst, som kunde tage Underholdningen fra dem, og de derover maatte lide Nød og Armod. Lykkes det ei Satan at ødelægge Christi Kirke ved disse og andre, saa haver han strax andre berustede Tjenere, som ere Aresklikkere, Beklaffere og Skjendegjester, som udøse al Forhaanelse og Bespottelse mod Guds Ord og Tjenere til at røve dem fra

baade Agt og Myndighed hos den menige Mand — saa det visselig er et stort Mirakel, at Christi Kirke og hendes Tjenere ere ikke længe siden undergangne og i Grunden ødelagte. — Men Gud være lovet, som har bygget sin Kirke paa saa fast Grundvold, at Helvedes Magt ei kan omstøde hende (Matth. 11. 1 Kong. 18)." Dette oplyses derpaa ved Exempler, tagne af Nero, Domitian osv., Bonifacius og Paverne. „Men Gud har aabenbaret Pavernes grove Kjætteri ved det salige Redskab, Doktor Morten Luther, og andre mærkelige lærde Mænd baade udi Tydskland, Danmark og andre Steder, og haver siden forfremmet det samme formedelst gudfrygtige Konger og Fyrster. Heraf sees: „ecclesia Christi oppugnari potest, sed expugnari nunqvam." — Dog maa alle tro Sjeleførgere forvente stor Anfegtelse og Forfølgelse, saa jeg ikke tror, at der nu enten er eller og nogen Tid har været nogen ret Guds Ords Tjener, som ikke har forsøgt nogen Stød af disse Satans Drabanter og Tjenere, for hvis Svig og Argelist den naadige Gud er mægtig nok at forsvare alle sine tro Tjenere, som af ganske Hjerte forlade sig paa ham, hvorfor de og ere ham en evig Taksigelse pligtige, hvilket jeg for min Person vil gjerne aabenbarligen have bekjendt for alle Guds Børn. — — — For at opbygge Christi Rige af yderste Formue og at nedbryde Djevelens Rige igjen i alle Maader og derhos af ganske Flid at bevise mig en retsindig og ustraffelig Arbeider baade for Gud og Menneskene og rettelig at dele Sandheds Ord — har jeg, saa ofte jeg ikke har været forhindret paa mit Embeds Vegne at besøge Kirkerne her i Stiftet med Tilsyn udi Religionen, at Alting saavel i Lærdommen som i Ceremonier efter Guds Ord og Kongl. Maj.s Ordinants maa allevegne ordentlig tilgaa, forklaret adskillige Stykker af den bibelske Skrift her aabenbarlige for den christne Almue udi Stavanger, blandt hvilke haver været den hellige Jonæ Prophetes Bog[1]." — „Efterdi mange gudfrygtige Christne saavel blandt Guds Tjenere paa Landsbyen boende ere, som Prædikere

[1] For Embedsforretningen rak han dog ei at fuldføre den førend Kongens Dødsaar 1588.

og Tilhørere her i Byen ere residerendes, som have havt Anledning til at høre disse Prædikener, have ønsket, at de ved Prenten maatte udgaa," saa gav han efter for dette Ønske og tog Manuskriptet med til Kjøbenhavn, da han 1589 reiste derned; men da man var beskjæftiget med Trykningen af Bibien, opsatte han sit Skrifts Trykning endnu et Par Aar[1]. „Dette mit Arbeide," vedbliver han, „hvad det nu være kan, elskelige Brødre i Christo! haver jeg Ingen vidst bedre at kunne dedicere og tilskrive end Eder, baade at jeg hermed kunne vise Eder nogen Taknemmelighed igjen for Eders broderlige Omgjængelse og anden Velvillie, som J mig udi 20 Aars Tid udi dette Stift have bevist, og alenest at J stedse have ladet Eder findes, hver efter sin Magt og Evner, Christi tro Husholdere over Guds hemmelige Ting" osv.

Dette hederlige Vidnesbyrd om hans Brødre i Herren er os saa meget kjerere, som han paa et andet Sted ytrer følgende Ord, idet han kaster et Blik tilbage paa sin lange Arbeiden i Herrens Vingaard:

„Fra det første jeg efter Guds Villie for 35 Aar forleden blev lovlig kaldet og uværdig beskikket til dette hellige Evangelii Prædiken, begyndte der udi det troligste, som Gud gav mig Naaden til, at opbygge Christi Kirke og at nedbryde Djevelens, da foruden dette Embedes Besværing med stor Omsorg og Arbeide til at udrette de Stykker, som dertil hørte, haver jeg og fornummet Satans listige Tilløb formedelst hans Soldner og mest af hine utaknemmelige og falske Brødre, af hvilke jeg havde langt andet fortjent og forseet mig til, og mest siden jeg kom her til Stiftet: thi noget efter at jeg for 20 Aar siden blev af Guds Forsyn lovlig kaldet og af min allerkjæreste og naadigste Herre og Konnung Frederik stadfæstet og ordineret til dette forfaldne Stift og jeg af den Nidkjærhed, som jeg havde for Guds Ære og Guds Børns aandelige og legemlige Velferd, tog mig paa mit Embedes Vegne noget heftig an med nogle andre flittige Guds Ords Tjenere baade

[1] Folioudgave af 1589.

at opbygge Christi Kirke og saa at nedslaa og ødelægge de Levninger af Djævelens Kirke, som udi lang Tid af Pavens og Munkes Folk haver været i dette Stift forsamlet, da haver Satan tvende Gange lagt sig efter at forhindre al den Tjeneste og Arbeide, som jeg herefter kunde afstedkomme i den christne Kirke; men Gud, Almægtigste, under hvis Beskyttelse jeg tryggelig haver holdet mig, haver baade vældelig tilbagedrevet Satans Lemmers Anslag herudi og saa trolig beskjermet min Uskyldighed."

Disse Ord hentyde paa, at Jørgen Erichsson har havt Fiender og Avindsmænd, der have søgt at komme ham tillivs. 2 forfængelige Mennesker, som havde digtet ham en Hovedløgn paa, bleve af Statholderen Axel Gyldenstjerne og Flere 1590 forhørte og „siden befundne at være vitterlige Tyve, Meneedere og foredelige Løgnere og dømte æreløse"[1]. Blandt Bispens Modstandere nævnes Kosmus Arildsson, der 26de August 1578 blev Christopher Nielssons Eftermand som Lagmand i Stavanger. Paa Herredagen i Bergen 1585 tiltalte Bispen Lagmanden „for nogen utilbørlig Ord og Handel, han skal have tillagt ham, hans Hustru, Hustrues Moder, Folk og Tjenere, saavelsom nogen Misbrug, som skal være skeet af fornævnte Kosmus Arildsson og hans Hustru i hendes Sygdom." Lagmanden negtede at have fremført de omtalte Beskyldninger. Parterne forligtes endelig saa, at de gjensidig erklærede, at de intet andet vidste end Ære og Godt, hvorved al deres Trætte skulde bortfalde og aldrig mere oprippes og alle de af dem i disse Sager paa begge Sider mod hinanden erhvervede Breve og Prov være døde og magtesløse[2].

[1] Hermed sigtes til en Maurits Nilsson og Hustru Vivicke Hansdatter. Han blev som Løgner dømt fra sit Prestembede og erklæret ærestos, og hun at være en Hore og miste sin Hud og romme Riget. N. Reg. II, 291.

[2] Sigtelsen mod Lagmandens Kone angik nok „de ugudelige Signelser, som Hexen Anne Knudsdatter havde brugt og de 5 blodige Kors, som Drømmeren Jacob Jonsson havde skaaret paa hendes Krop, for at helbrede hende i hendes Sygdom. Theol. Tidsskr. II, 230 og N. Reg. II, 571. Om Kosmus N. Reg. II, 619, III, 196.

Nogle Aar senere (1594) bad Hr. Jens Buch „med grædende Taarer" Bispen om Forladelse, fordi han i et Bryllup havde drukket Bispens Datter Susanna en Spegloſe til. I 1598 klagede Bispen i Kapitlet over, at Skolemesteren i Stavanger Hr. Peder Henrichsson, en heftig og stridbar Mand, ei opførte sig mod sin Biskop som han burde og som han lovede, der han ordinerede ham. Da Peder med Taarer bad om Naade tilgav Bispen ham; men nødedes dog det følgende Aar at stevne ham for Herredagen i Bergen, hvor Peder forpligtede sig til Pligtsopfyldelse [1].

Som bekjendt og før omtalt, var den danske Kirkeordinants gjort gjeldende ogsaa for Norge, hvor den imidlertid foranledigede megen Uleilighed og Strid, da mange Bestemmelser i den aldeles ikke passede paa de norske Forholde. Vel havde Truid Ulfstand og Claus Bilde ved sine Recesser af 1539 og Christopher Huitfeldt ved sine 4 Recesser af 1544 søgt at raade Bod paa de værste Misligheder og midlertidig ordnet de norske Kirkeanliggender. Da imidlertid disse Recesser ikke i alle Punkter samstemmede indbyrdes og ei heller med den danske Kirkeordinants, som ogsaa gjaldt for Norge, følтes desto mere Trangen til en Kirkeordinants, afpasset efter de norske Forholde. Throndhjems Biskop Hans Gaas († 1578) havde ved Lektor Anders paa Throndenes endog ladet oversætte den gamle Christenret af Erkebiskop Jon paa „danske eller det Maal, som nu forstaaeligt er og her i Riget menlig bruges" [2]. Af flere Grunde gjorde han opmærksom paa, „at det gjøres Behov, at Norges Rige maatte efter Landsens Leilighed gjøres en god christelig Ordinants og Skik baade med Lægfolk og Klerkeriet, at onde og ugudelige Fogder ikke saa haardelig handle med fattige Undersaatter" [3].

[1] Theol. Tidsskr. II, 270, hvor Kontrakten mellem ham og Bispen findes. Om denne urolige Mand, der døde som Sognepræst i Jælse 1621 Theol. Tidsskr. II, 266, 267, 270.

[2] Erkebiskop Jons Christenret, der sandsynlig blev offentliggjort 1280, findes blandt Norges gamle Love II, 339 og Gaas's Oversættelse i Paus's Samling af gamle norske Love II, S. 108.

[3] Dansk Mag. VI, 314.

Da Christian IV var bleven Konge, besluttede han paa Grund af det ham fjere norske Folks Ønsker og for at hindre indsnegne Misbrug at indføre sin Farfaders Løfte og give Norge en særegen Kirkeordinants. Christian IV tilskrev 2den Januar 1604 fra Kolding de 4 norske Biſper, at de straks skulde begynde at forfatte en Kirkeordinants og siden møde den 22de April i Bergen for der indbyrdes at „komunicere om det, Enhver forfaret har, og da endelig gjøre et ret opus deraf, hvilket ufortøvet skal med os elskelige Magiſter Anders Bentson, Superintendent i Oslo, overantvordes i Kjøbenhavn, paa det korn. Anders paa alles Vegne kunde forklare, om Noget fandtes, som Betænkning og Erklæring fornøden havde."

Som Følge af den kongelige Befaling samledes Norges 4 Biſper, Mag. Anders Bentson fra Oslo, Mag. Anders Foss fra Bergen, Mag. Isaak Grønbek fra Throndhjem og Mag. Jørgen Erichsson fra Stavanger, i Bergens By, hvor disse Hædersmænd „med største Lyst og glad Nidkjerhed for Guds Ære" arbeidede paa det Verk, som var dem betroet. Men midt under dette Arbeide overraskede Døden vor ærværdige Jørgen Erichsson i Bergen den 5te Juni 1604 i en Alder af 69 Aar. Hans Lig blev ført til Stavanger, hvor det blev begravet i Domkirken straks neden for Choret under en Ligsten, hvor hans Portræt[1] hænger ligeover med den Overskrift:

„Vera effigies D. Magistri Georgii Erici, episcopi Dioeceseos Stavangriensis" og neden under staar: „Nascitur Ao. 1535, ordinatur 1571, moritur 1604."

Af det Meddelte vil man vel allerede have uddraget den Slutning, at Jørgen Erichsson ikke var nogen almindelig Mand. I en Alder af 36 Aar havde han overtaget det vanskelige Hverv, at reformere dette høist forsømte, næsten katholske Stift. Med brændende Nidkjerhed havde han modarbeidet den herskende Selvraadighed, Uvidenhed og Lastefuldhed. Med Kraft, Alvor og Myndighed havde han i 33 Aar ført Biſpestaven og

[1] Portrættet, et Oliemaleri og Knæstykke, henved 3 Alen langt og 1½ Alen bredt, fremstiller en stor og for Mand af et værdigt Udseende. Han er iført Biſpeornat, har Kallot paa Hovedet og langt Skjeg.

holdt Høie og Lave, Præster og Lægfolk til at rette sig efter Guds Lov og Kirkens Ordinants. Med ualmindelig Dygtighed havde han vist at bringe Orden istand midt i den Uorden, som fandt Sted. Med sjeldne Gaver til at ordne og styre forbandt han en for sin Tid usædvanlig Oplysning, Dannelse og Maadehold. I hans trykte Prædikener over Jonas viser han sig som en vel studeret, bibelsk troende Theolog, lige fjern fra Sværmeri og den fordømmelsessyge Rettroenhed, der hovedsagelig i de Tider aabenbarede sig i lidenskabelig Polemik, især mod den reformerte Kirke. Som Prædikant nærmer han sig sine 2 berømte Forbilleder, Luther og Niels Hemmingius.

Hr. Jørgen hører i det Hele til de sterkt udpregede Personligheder, disse Mænd af mandig Selvstændighed og Kraft, som næsten vare særegne for hine Tider. Han vidste hvad han vilde, og gik med faste Skridt løs paa det Maal hvortil han stevnede. Han var sin Pligt og sit Kald tro indtil Enden og fortjener derfor at mindes med Tak og nævnes med Heder blandt vort Lands ikke faa udmærkede og fortjente, men endnu lidet bekjendte Bisper.

Hr. Jørgen var 2 Gange gift. Hans første Hustrues Navn er ubekjendt. Vi vide kun, at hendes Datter Helvig døde 23de Juni 1563 i Bergen. Hans anden Hustru, den før omtalte Adriane, var en Datter af Bergens anden evangeliske Biskop Jens Schelderup. Med hende havde han foruden den før omtalte Datter Susanne 3 Sønner, som han holdt ved Kjøbenhavns Universitet og (1595) „fremdeles agter at ville holde saavel udenlands som der udi Riget til Studier.“[1] Den ene var Daniel, der levede og døde som Sognepræst i Hjælmeland og Provst i Ryfylke og Karmsund og hørte til sin Tids dygtigste Præster.[2] Den 2den Samuel blev Mandals tredie evangeliske Sognepræst.[3] Den 3die Søn var udentvivl den

[1] N. Reg. III, 378.

[2] Født 22 Aug. 1583 † 19 April 1635. Om ham se Biskop Scavenius Levnet.

[3] Han blev Sognepræst i Mandal 1608, men da hans Formand den gamle Olaf Sofrensson først døde 1613, maa denne have resigneret eller overdraget Hr. Samuel Kaldet. Han kaldes pastor emeritus og havde

Magister Johannes Georgii Stafvangrius, som i Juli 1599 blev immatriculeret ved Rostocks Universitet.

Blandt de Mænd, som stode Jørgen Erichsson kraftig bi i hans vanskelige Gjerning fortjener En særlig Omtale og det er den bekjendte Oversætter af de norske Kongers Sagaer, den oftere omtalte Peder Clausson. Han er født i Egersund 1ste April 1545 og var en Søn af Claus Friis, Sognepræst i Undal. I Aaret 1566 blev den 21aarige Peder ikke blot Sognepræst i Undal efter sin Fader, men ogsaa Provst i Listerprovsti; hvoraf man kan slutte, hvor stor Mangelen var paa dygtige Præsteevner i de Dage. Vi have tilforn seet hans Skildring af Præsternes Stilling og Almuens Selvraadighed og hvorledes han paa Synoden i Stavanger 1573 mandig forsvarede sig mod de Beskyldninger, som bleve fremsatte mod Præsteskabet paa Lister.[1] Han deltog i det store Møde i Skien 12te Juli 1576 og fik 1579 det vanskelige Hverv at formaa Bønderne i Nedenes og Raabygdelaget til at betale Spandkornet, eller det Bidrag af et Spand Korn af hver Gaard til Skolen i Stavanger.[2]

Endnu mere Møie og flere Ubehageligheder foraarsagede ham hans Nabopræst, den omtalte berygtede Jørgen Hemmingsson Storck, Sognepræst i Vanse, der blev saa forbitret paa sin Provst, fordi han paa Embedsvegne satte ham tilrette,

for Samuel havt hans Frænde Peder Schelderup til Medhjelp. 1613 stevnedes Hr. Samuel af Lensherren Sturing von Bohl for Herredagen i Skien 16 August, fordi han med de andre Præster i Mandalen havde undladt at levere Folk og Besolduing i Calmarkrigen. 1628 nævnes han som Vidne i en Skilsmissesag. Hans og Hustru Ahlet Hansdatters Navne findes paa Lysekronen og Lysestagene i Holmekirke med Aarstallet 1648. Han skal være død 1650 eller 1651 og lever endnu i Folkesagnet, da han blandt Andet skal have manet frem igjen en Pige, som var indtagen af de Underjordiske i den saakaldte Hestehaug. Om P. Schelderup, som var Broder til Jørgen Erichsons Hustru, der ved Faderens Død (1682) tog ham i sit Hus og sørgede for, at han blev holdt til Studeringer og vel skaffede ham Ansættelse hos den gamle Hr. Olaf, se L. L. Daae, Throndhjems Stifts geistlige Historie, 83—98.

[1] Side 166. [2] Side 173, 175.

at han vilde dræbt ham, om han havde fundet ham, ja samme Dag paa en Søndag vilde overfaldt ham før Prædikenen i Vanſekirke, saa Hr. Peder kun med stor Nød undgik hans Hug. Vel blev Jørgen Storck af Kapitlet afsat 1594, men han blev af Kongen benaadet. Han overlevede imidlertid sin Afsættelse og Gjenindsættelse kun 3 Aar. Dermed var imidlertid ei Striden endt. Hans Svigersøn Jacob Clausſon, som i 14 Aar havde været Storcks Medtjener, havde næret grundet Haab om at faa Sognepresteembedet, men Almuen valgte i hans Sted hans Værbroder Anders Jørgenſon, Formandens Søn. Den tilsidesatte Jacob anklagede nu sin Svoger som den, der havde bekommet af Almuen et uloveligt Kaldsbrev og gjorde ham de groveſte Beskyldninger. En langvarig og heftig Trætte udbrød mellem de 2 Frænder „der, efter Hr. Peders Klage, foraarsagede megen Bulder, som forargede den christne Kirke og var godt Folk til Besvær.“ Provſten forsøgte vel at mægle, „men lønnedes med Spot, Forhaanelse og Foragt mod hans Person med anden Bagvaskelse og Undsigelse mod hannem og hans Børn, ja Hr. Jacob havde endog overfaldet sin Provſt i hans eget Hus med Hug og Slag uden billig Aarsag!“ Da alle Forsøg paa at tilveiebringe Fred vare frugtesløſe, stevnede Hr. Peder dem for Kapitlet, hvor de begge 17de Juni 1601 bleve affatte og befalede at rømme Stiftet.[1] Imidlertid opstod der et farligt Uveir over Peders eget Hoved. Han havde optraadt som Almuens Forsvarer mod den egenmægtige Lensherre i Nedenes og paa Lister, Adelsmanden Peder Grubbe og derved paadraget sig denne mægtige Mands Vrede. Han stevnede Provſten for den store Herredag, som Christian IV holdt i Bergen i Juli 1604 og beskyldte ham blandt andet for „ved oprørsk Gjerning at have gjort Almuen affpændig mod Lensherrens Ombudsmænd, og at have understaaet sig at paalægge adskillig Sagfald og twinge Bønderne til at udgive til Stavanger Hospital eller anden Maade, hvorom flere Breve forevisſes for Sagfald, som Biſpen for Hr. Peder og andre havde indgivet.“ Hr. Peder Clausſon blev frikjendt for de ham gjorte

[1] Om den se Theol. Tidsſkr. II, 269 og Peder Clausſons Levnet.

Beſkyldninger, dog hvad Sagfaldet angik med det Tillæg, „vi have denne Sag naadigſt anſeet, at Peder Clauſon efterlades, hvis hans Forſeelſe i ſaa Maade kunde findes, dog han herefter ſkal ſig entholde vore Underſaatter med Sligt at beſvære.“ Derved tilegnede Kongen eller Staten ſig nu al Sagfald, ſom i den vilde Tid var en vigtig Indtægtskilde, hvoraf en Del tilforn havde tilflydt Kirken eller Biſpen, men i ſenere Tider Hoſpitalet i Stavanger. En Maaned før denne Dom blev feldet, havde Jørgen Erichsſon ſom fortalt fuldendt ſit Livsløb. Under hans Efterfølger L. Scavenius vedblev Hr. Peder at virke i Kirkens Tjeneſte baade ſom Preſt, Provſt og Medlem af Kapitlet. I Kapitlets Forſamlinger i 1608 nævnes han archidiacon og indtager Pladſen næſt efter Biſpen.[1] I 1613 forekommer hans Navn ſidſte Gang i Kapitlets Forhandlinger. Han var da 68 Aar gammel og havde ſin Søn Claus Pedersſon til Kapellan. Han døde det følgende Aar, nemlig 15de October 1614. Med ſin varme Iver for ſit Kald og Kirkens Anliggender forenede Peder Clauſſon levende Sands for ſit Fødeland og dets Hiſtorie ſamt aabent Øie for Naturen. Sine Fritimer anvendte han til at gjøre ſig bekjendt med ſit Fødelands Hiſtorie, Lovgivning og Naturbeſkaffenhed ſamt Frembringelſer. Fædrenes gamle Tungemaal begyndte allerede i hans Tid at blive uforſtaaeligt for ſelve Nordmænd, da den danſke Mundart, blandet med den norſke, var bleven den almindelige. Efter Opfordring af Norges Statholder, den fortjente Axel Gyldenſtjerne overſatte han Snorre Sturleſons gamle norſke Kongekrønike med Fortſættelſe (1599). Foruden dette fortjenſtfulde Arbeide, ſom først blev trykt 10 Aar efter hans Død, forfattede han ogſaa „Norges og omliggende Øers ſandferdige Beſkrivelſe“ (der ogſaa blev trykt 1632), der indeholder værdifulde Bidrag til at lære at kjende vort Fødelands Stilling, Næringsveie og Forhold for 200 Aar ſiden. Foruden diſſe 2 Verker efterlod han: 1) en kort og enfoldig Forklaring over Fader vor, 2) et botaniſk Skrift over Urter, Blomſter og Plan-

[1] Som Archidiakon var ham tilſtaaet Krugenes eller Krigenes Præbende i Stavanger. Peder Clauſſon ved A. Faye, S. 41.

ter, 3) et lidet Skrift om Menſalgodſet i Norge, der foruden andre Papirer og Fragmenter af mindre Betydning, eiedes af en af hans Eftermænd i Provſteembedet, nemlig Michal Tyrholm Sognepreſt til Vanſe fra 1725—67, men nu vel forlængſt ere offrede til Luerne ſaavelſom hans Verk om Norges Dyr, Fugle og Fiſke, den kom først i Ole Worms og ſiden i Thomas Bartholins Hænder, men tilintetgjordes i en ulykkelig Ildebrand. Derimod er hans udførlige Brev eller Foreſtilling af 10de Marts 1606 til Befalingsmanden paa Agdeſiden Sturing v. Bohl, der omhandler Preſteſkabets Strid med Almuen i Stavanger Biſpedømme om Tiende o. m., frelſt fra Ødelæggelſen, og tildels aftrykt i Hofmanns Afhandlinger om Tienden 2det Oplag S. 35—39.

Peder Clausſons Portrait findes endnu i Undal Kirke og Afbildning af ſamme i J. Aalls ſmukke Overſættelſe af Snorre. Det fremſtiller en Mand af underſætſig og kraftfuld Legeme med et ſtrengt Aaſyn. Hans furede Pande, ſkarpe ſpillende Øine, graaagtige Haar og lange tykke graaſorte Skjeg lader Betragteren ane, at Hr. Peder maatte være en kraftfuld Mand, der kunde indgyde Folk Reſpect.[1]

* * *

I 33 Aar (fra 1571—1604) førte Jørgen Erichsſon, ſom vi have ſeet, Biſpeſtaven i Stavanger Biſpedømme under van-

[1] Nærmere Efterretninger om denne mærkelige Mand findes i A. Fayes Norſke Sagn og i ſamme Forf.s „Peder Clausſon“ (Separataftryk i Skill.-Mag. 1858) ſamt i Illuſtreret Nyhedsblad for 1859 No. 7 af L. Daae. Til ovennævnte Arbeide af P. Clausſon kan endnu føies „en Undervisning om Norriges Love, ſom findes foran i det Exemplar af „Noriges Lov, udſat paa Danſke og Norſken derhos, ſom Peder Clausſon, Sognepreſt i Undal forfattede 1600 og 1608 forærede, ſom han ſelv ſkriver i Bogen „til et venligt og tieniſtachtigheds og taknemmeligheds tegn min kjære Herre Biſkop hederlig og høilærd Mand M. Lauriz Clausſon oc mine kjære Medbrødre her udi Stavanger boendis“ med egen Haand anno ætatis 63. Lovbogen med ovennævnte Undervisning findes nu blandt flere gamle norſke Lovbøger paa det kongelige Bibliothek i Stockholm. (Nyerups Reiſer til Stockholm, 147—154.)

skelige Omstændigheder. Hvad der er anført i hans foregaaende Levnet om Striden mellem Geistlighed og Almuen om Tienden, Præstegaardenes Vedligeholdelse, og om Almuens Uvillie til at yde Præsterne en nødtørftig Underholdning passer tildels ogsaa paa det øvrige Norge, om ogsaa Modstanden andensteds var mindre seig. Kaste vi Blikket paa den dansk-norske Kirke i Almindelighed, saa finde vi, at Kong Fredrik II, en from Mand, der interesserede sig for Kirken og dens Anliggender og døde 4de April 1588, tilligemed sine Theologer indtog en mæglende Stilling mellem Lutherdommen og Calvinismen. De søgte af al Magt at bevare Enighed mellem de Evangeliske eller Protestanterne indbyrdes for ei at komme til at ligge under i Kampen mod den mægtige og fiendske katholske Kirke, hvor de sluge Jesuiter førte Kampen og det ei sjelden med Held. Denne Holdning paadrog imidlertid de toneangivende danske Theologer de ivrige streng-lutherske Fyrsters og Theologers Mistanke og Had, og Skriget over deres mest fremragende Mand, den før omtalte Niels Hemmingius, for hans Hang til Calvinisme med Hensyn til Opfattelsen af Herrens Tilstedeværelse i Nadverens Sakramente, blev tilsidst saa heftigt, at Kongen gav efter og meddelte ham Afsked som Professor i Theologien. Videre vilde Fredrik ei gaa; thi da de lutherske Theologer for at værne om den rene lutherske Lære forfattede den bekjendte formula concordiæ og hans Svoger Hertug August i Sachsen sendte ham et prægtigt Exemplar af samme skal han ei alene have kastet dette paa Ilden, men forbød 1580 endog under Dødsstraf dens Udbredelse i sine Riger og truede de Præster hos hvem denne Bog fandtes med Afsættelse.[1] En dansk Biisp erklærede endog at han heller vilde lade sin høire Haand afhugge end underskrive denne Formel. Over Sedelighedens Forfald hørtes alvorlige Klager og 19de Juni 1582 udkom Fredrik den 2dens Ordinants i Egteskabssager efterat Hemmingius havde skrevet sin bekjendte Bog „Libellus de conjugio repudio & divortio. Den 6te Sept. 1583 anordnede Kongen at der i begge hans Riger skulde holdes Bededage den 9de, 10de og 11te

[1] Pont. annales III, 481. Om samme Dänische Bibliothek VII, 274 til 354 o. f. v.

December for at afbede og formilde Guds retfærdige Vrede, da Pestilents, Sygdom og anden Plage overhænge.[1]

I Fredriks sidste Dage arbeidede de theologiske Professorer i Forening med Sjællands Bisp paa en ny revideret Udgave af den under Christian III udkomne Bibeloversættelse, der forøgedes med Luthers Fortale og Randgloser og Veit Dietrichs Summarier over hvert Kapitel.[2] Blandt den Tids Forfattere fortjener foruden den lærde Hemmingius, der hører til de frugtbareste og skarpsindigste Forfattere, som vor Kirke har at opvise, at nævnes: Psalmedigteren Hans Christensen Sthen, Præst i Malmø, hvis Haandbog (1578) og Vandrebog i den Tid vare almindelig yndede Opbyggelsesskrifter.[3] Ved Hemmingius's Ven, Cantsleren Niels Kaas Død (29de Juni 1594) synes en ny aandelig Retning at udvikle sig. Nye Mænd traadte op og fortrengte de ældere. Det ireniske Parti maatte vige Pladsen for det streng lutherske orthodoxe, der i den lærde og heftige Hans Poulsen Resen, der 1597 traadte ind i det theologiske Facultet, fandt en energisk Forkjæmper og senere kom til at indtage en fremragende Stilling i Kirken. Den 23de Mai 1600 døde Hemmingius 89 Aar gammel og samme Aar tabte Norge en fortjent Biskop i Nordmanden Jens Nielsøn (Hak), som havde fulgt og en Del Aar været adjungeret sin Svigerfader Magister Frans Bjerrig (Berg), der over 90 Aar gammel døde 2 Novbr. 1591, efter at han i 42 Aar havde forestaaet Oslo og Hamars forenede Bispedømme. Hr. Jens († 1600) var en dygtig og lærd Mand, der forfattede flere Skrifter, og var latinsk Digter[4].

Blandt Jørgen Erichssons Samtidige ville vi endnu nævne Nordmanden Halvor Gunnarson (Halvardus Gunnarius) Lector i Theologien i Oslo, en lærd Mand, latinsk Digter og flittig Forfatter, der døde 1608.[5]

[1] N. Reg. 2, 542.

[2] Den blev trykt efter Kongens Død 1589 i folio og kaldtes Fredrik den 2dens Bibel. Man træffer den endnu stundom paa Landet.

[3] Han er Forfatter til flere yndede Psalmer, som Herre Jesu Christ, min Frelser du est. Den lyse Dag forgangen er, Guds Godhed ville vi prise og Oversætter af den tydske Psalme Af Høiheden oprunden er.

[4] Hans Levnet og itinerarium ved Coucheron i Videnskr. 4, 2.

[5] Blandt hans Skrifter ville vi nævne 3 nemlig chronicon regum

IV.

Laurentius Clausson Skabo eller Scavenius.

1605—1626.

Ved Jørgen Erichssons Død anholdt Stavanger Kapitel den 29de Juni 1604 om, at Bergenseren Ole Jenssøn Koch, Sognepræst i Lund i Skaane, maatte blive Hr. Jørgens Efterman d. Men „paa det at Stiftet kunde blive holdt udi den gode Ave, som den forrige Biskop havde sat det udi, udvalgte Kong Christian IV Laurentius Scavenius til Biss i Stavanger Stift, „særdeles formedelst hans Lærdom og ustraffelige Levnet."[1] Han kaldtes Laurits Clausson Skabo eller med latinsk Navn Laurentius Nicolaus Claudii Scavenius og var født i Kjøbenhavn 1561. Hans Fader var Mester Claus Lauritsson Skabo eller Scavenius, som 1552 i Paris lod trykke en aritmetica paa Dansk og siden blev Professor i Mathematik i Kjøbenhavn.[2] Hr. Laurentius Scavenius var Magister artium og Rector ved Kjøbenhavns Skole 1590, Professor pædagogicus ved Universitetet 1594 og notarius Acad. 1599. Det følgende Aar var han Sognepræst til Taarneby paa Amager. 1605 udnævntes han til Biss over Stavangers Stift, hvortil han blev indviet paa Pinsedag (21de Mai) s. A. af Sjællands Biskop Peder Vinstrup.[3]

Norvegiæ elegiacis versibus latine expositum 1606 i 4. flores sapientiæ divinæ ex epistolis & evangeliis dominicalibus. metrice (paa Dansk, Latin, Græsk og Hebraisk) 1596, 8, og den oftere udgivne og endnu bekjendte Mich. Saxes aandelige Spørgsmaalsbog af den hellige Skrift (den saakaldte Prestepine) 1602.

[1] Slange, Christian IVdes Historie 1, 229.

[2] Han var født paa Skagen eller Skaffuen i Vendesyssel i Jylland, hvoraf han tog Tilnavnet Scavenius (Dansk Mag. 1, 119. Suhms nye Saml. III, 73) og gift med Magdalena Arctander, Datter af Laurits Nielsson, der døde som Sognepræst i Stordalen 1596 og var Søn af Throndhjems 1ste Borgermester Niels Lauridsson (Gjessings Jubellære IV, 364 Stamtavlen).

[3] „1605 in feria pentecostæ ordinatus est solenniter epis. Staf. Lauren-

Ud paa Sommeren kom han til Stavanger, hvor han i September sammenkaldte Stiftets Provster og Kanniker forat faae afgjort hvad af Stiftets Indkomst, der tilkom Formandens Enke og ham. Da Provsteembedet i de Dage udkrævede selvstændige og dygtige Mænd har man Grund til at antage, at Provsterne da udgjorde Præsteskabets Kjerne. Det vil derfor vel være Flere kjert at kjende Navnene paa de Mænd, som mandigen havde staaet Jørgen Erichsson bi i hans Kamp forat udbrede den evangeliske Lære og bringe Skik og Orden i Stavanger Stift. 24 September 1605 vare i Stavanger Kapitel samlede: Knut Michelsson, Provst[1] og Sognepræst til Stavangers Domkirke, der under den lange Vacance havde været Formand i Kapitlet og forestaaet Stiftet som Vicarius; den bekjendte Peder Claussøn, Sognepræst i Undal og Provst i Listerlen; Christopher Sigurdsson, Sognepræst til Avalsnes (Augvaldsnes) og Provst i Karmsund; Laurits Christensson, Sognepræst til Klep og Provst over Jædern; Christen Dagfindsson, Kannik og Medtjener ved Domkirken; Jon Mauritsson, Sognepræst i Egersund og Provst i Dalerne; Anders Matsson, Sognepræst i Topdal og Provst i Mandalslen; Elling Simonsson, Sognepræst paa Finnø og Provst i Ryfylke; Laurits Nilsson, Sognepræst til Modland (Vester Moland) og Provst i Nedeneslen; Rasmus Olafsson, Kannik og Sognepræst paa Rendesø; Rasmus Pedersson, Kannik og Sognepræst til Torvestad og Mathias Henriksson, Skolemester og Kapitlets Notarius. Disse Herrer afgave 24de September den Formening, „at den biskoppelige Rente, som faldt den næste Høst efter Hr. Jørgens Død, burde tilfalde hans Enke uden hvis Jordbygsel, som samme Aar tilfalde kunde enten det var første Stedsmaal eller 3dieaarstage; thi de bør være hjemfalden vor gode Mand Mester Lauriz (ɔ: Bispen).[2]

tius Nicolaus Claudii Scavenius in templo D. Virginis, qvod est Hafniæ Danorum“ staar skrevet i Stavanger Kapitels Copiebog.

[1] Det første Medlem af Kapitlet efter Bispen kaldtes i den katholske Kirke præpositus eller Provst. Senere kaldtes han Stiftsprovst.

[2] Nærmere Efterretninger om disse Mænd ere meddelte i den oftere om-

Den nye Biskop anvendte udentvivl de første Aar til at visitere sit vidtløftige Stift, saa at han kunde gjøre ordentlig Rede for Tilstanden i samme paa det store Møde af verdslige og geistlige Herrer, som vare sammenkaldte paa den Herredag, der holdtes i Stavanger Midsommer 1607. Da dette Møde udentvivl er det mærkeligste, som nogensinde er holdt i Stavanger, ville vi noget nærmere betragte samme. Vi har seet, at Kong Christian IV allerede 1604 var samlet med Norges Bisper i Bergen, hvor der var udarbeidet af Bisperne en ny Kirkeordinants for Norge. Efterat denne siden af Kongen og Andre var revideret, blev den trykt. Denne skulde nu paa en høitidelig Maade overleveres til den norske Kirke, hvorfor Kongen havde anordnet, at Norges Biskopper og nogle Kanniker af hvert Kapitel, deslige nogle Udvalgte af hvert Stifts Provster og Prester skulde samles i Stavanger, hvor Kongen samtidig vilde holde Herredag.[1]

Kongen ankom selv 28de Juli ledsaget af de danske Rigsraader Christen Friis, Kgl. Majest. Cantsler; Jørgen Friis, Statholder i Norge; Axel Brahe, Oluf Rosensparre, Steen Mattesen Sehested, Jacob Ulfeld og Anders Green, Norges Riges Cantsler, alle anseede Mænd paa den Tid.[2] De Bisper, Prov-

talte Levnetsbeskrivelse af Jørgen Erichsson i theol. Tidsskr. II, 2 H. og i Peder Clausſons Levnet af A. Faye.

[1] Slange, Christian IVdes Historie 1, 229.

[2] Foruden dem vare og tilstede forat faa Sager afgjort: Jens Bjelke, der siden blev Norges Cantsler: Magister og Lector i Bergen Thomas Hansson, Sophie Gyntersberg, den bekjendte Sohelt Mogens Heinesons Enke, der klagede over Berthel Lauritsson paa Hatteberg, der havde forført og forladt hendes Datter, Elsebet, „hende, hendes Slegt og Venner til største Foragt, Sorg og Bedrøvelse;" Otto Bild paa Nes, der lovede at afbede hos Ole Calips Enke Fru Inger Jørgensdatter til Thousoug (ɔ: Those) „de utilbørlige og ubekvemme Ord, som hans Hustru Inger havde brugt mod Klagerinden; Nils Jacobsson paa Landvik og Anders Huitfeldt paa Thonstad, Bendix Olson paa Agdesiden og flere Lagmænd, Styring Bohl til Waxwitz Befalingsmand paa Agdesiden og endelig Stavanger Lagmand Mads Olson Svale og Befalingsmanden over Stavanger Len Adelsmanden Jørgen Kaas, der havde mange Sager for Herredagen mod Lagmanden,

ster og andre Geistlige, som vare tilstede, nævnes ei med Navn; men Bisperne vare da Anders Bentsson Dalin, fra 1601 til 1607 Biskop i Oslo og Hamar, Anders Foss, „vir ensigniter doctus“ († 1607), Biskop i Bergen, den fortjente Isaak Grønbech, som fra 1596—1617 bekledte Throndhjems Bispestol. Hver Biskop, hvert Kapitel samt flere af de Udvalgte fra Stifterne bleve medgivne nogle Exemplarer af Ordinantsen, som de skulde tage med og paa sine tilbørlige Steder lade forkynde.[1] Herredagen varede fra 3die August til den 8de og medens Kirkeordinantsen blev offentlig oplæst i Stavangers ærværdige Domkirke for Geistlighedens Udvalgte og Andre, afgjorde Rigsraadets Medlemmer ikke mindre end 53 Sager, som vare indstevnede.

Saavel ved denne Leilighed som ved hans Søn, Prinds Christians Hyldning i Oslo 15de Juli 1610, hvortil alle Rid-

der engang endog havde vovet at udvise Hr. Kaas af Retten, da han blandede sig i en ham uvedkommende Sag. (Herredagsprotokollen for 1607. Blandt de Domme, som feldtes paa Herredagen, vedkommer et Par Stavangers Geistlighed, nemlig: 1) mellem Erik Urne, kongl. Befalingsmand over Utsteins Klostergods og „de hederlige og høilærde Prælater og Kanniker til Stavanger“ om Selsfiske. Laurits Clausson „Superintendent“ i Stavanger mødte selv og fremlagde et Pergamentsbrev af 1518, hvor ved en Aastedsforretning var oplyst, at Utstein intet eiede udi nogen Holos eller Rotvarp fra Rødebek til Tranemyren. Han fremlagde ogsaa et Pergamentsbrev fra 1573, hvori Lagmand Christopher Grøn og 18 Mænd erklærede, at Kannikerne og ei Utsteins Mændene bør have Nod og Garn udi alle Høler og Rodkaste mellem Rødbek og Tranemyr. Endelig fremlagde han Statholder Axel Gyldenstjernes Domsbrev af 1599, hvor Selsfisket tildømtes Kapitlet. Denne Dom stadfæstedes.

2) mellem Knut Michelsson Sognepræst i Stavanger og flere Bønder i Sogndal om 3 Markteiger og Slotter: Skudevold, Bukkevold og Sellemyr i Aarstalds Mark og paa Tothammer Næs, som Kannikerne gjorde Fordring paa og fremlagde Kong Hakons Brev. Lagmanden Mads Olson Svale havde dømt til Gunst for Kannikerne, men Herredagen dømte Lagmandsdommen magteslos, fordi Lagmanden havde dømt efter Kong Hakons Brev og Kapitlets Bøger og ei efter Norges Lov og ei havde agtet Bøndernes Breve og lange Hevd.

[1] Slange 1, 236.

dersmænd, Bisper, Lagmænd, Prælater, Kanniker, Provster, Præster o. Fl. vare indkaldte, har Kongen sikkerlig raadslaaet med de forsamlede Geistlige om Skolevæsenets Reform, da man i Norge paa den Tid af Mangel paa gode Skoler hyppig sendte sine Børn til Jesuiternes Skoler i Udlandet, hvilke stode i stort Ry. Men Følgen af denne Forbindelse med Jesuiterne var, at disse hemmelig skaffede sig Indgang i Norge og at flere Præster ei uden Grund beskyldtes for at være hemmelige Jesuiter.

Den fornemste og farligste blandt disse var Magister Christopher Hjort, Præst i Oslo. Foruden ham mistænktes hans 2 Brødre og flere Præster i Akershus forat være hemmelige Jesuiter; men de fandt en ligesaa aarvaagen som dygtig Modstander i Oslo nye Biskop Mag. Niels Clausson Siningius, hvem det tilsidst lykkedes at faa den sødtalende og spidsfindige C. Hjort til at gaa til Bekjendelse, hvorpaa han blev dømt fra Kald og Embede og forvist Riget. Derpaa opledtes hans Staldbrødre i Moss, Laurvik og i Omegnen af Oslo og de indstævnedes for en Herredag i Skien (1613), hvor Kongen selv indfandt sig og havde ladet kalde til sig alle Norges Biskopper o. Fl. En Del af de indstevnte Jesuiter anstillede sig vel i Begyndelse uskyldige, men det lykkedes Biskop Nils Clausson saa mesterlig „at tage Skalkheds Hammen fra deres Ansigter" at deres Skinhellighed omsider blev aabenbaret. Dog kostede det Møie, thi Samtalen mellem dem og Bispen varede paa tredie Dag og alligevel de vare mange, kunde de dog ei trætte ham. Kongen selv hørte ham med Fornøielse fra Begyndelsen til Enden og sad i Retten fra Morgenen til langt ud paa Aftenen. Enden blev, at de prestevied Jesuiter bleve dømte fra deres Kald, Prestedragt, Formue Odel og Arv og skulde inden tre Solemærker forlade Kongens Riger og Lande, og dersom de siden nogensteds i Landet lode sig finde have de deres Hals forbrudt. De, som ei vare prestevied, bleve fradømte Odel og Arv og landsforviste. — Der berettes ikke om hvad Del Stavangers Bisp eller de øvrige Bisper toge i disse Forhandlinger. Der fortælles kun, at udi Stavangers og Bergens Stifter vare ogsaa nogle Jesuiter, men saa snart de bleve rø-

bede, turde de ikke blive der længere, men snege sig bort af Riget hemmelig.[1]

Om Biskop Scavenius's Virksomhed vide vi i det Hele kun lidet, men derimod Noget om hvad der under ham tildrog sig i Stiftet. Efter sin dygtige Formand havde Scavenius arvet Tiendestriden; men han synes Intet at have gjort forat faae den bragt til et bestemt Resultat, hvilket ogsaa var forbunden med store Vanskeligheder. Striden om Degnetolden, som hans Formand tildels havde stillet, udbrød igjen, idet Almuen viste sig modvillig til at yde samme, hvorfor den kongelige Befalingsmand Jørgen Kaas i et Kapitelmøde 15de Septbr. 1610 lovede at lade skriftlig Befaling udgaa til alle Bondelensmænd om, at holde Almuen alvorlig til at hjelpe Noget til Stavanger Skole efter Ordinantsen.

Af Stavanger Hospital tog han sig derimod med Iver og foreslog i Kapitlet 14de September 1611 at gjøre en Fundats for Hospitalet „hvor der gik meget uskikkelig til." Denne blev ogsaa virkelig udstedt 14de Septbr. 1612.[2] I omtalte Møde, hvor „Archidiakon" Peder Clausson ogsaa var tilstede, erklærede Bispen, at han vilde være undskyldt for Uskikkeligheden med Stolstader i Kirken, da Borgemesteren havde Forordningen. Dog farligere Modstander end en Borgemester havde han i den Tids mægtige Lensherrer, der ved enhver Leilighed vilde gribe ind i Bispens Forretninger eller handle uden at tage ham med paa Raad. Til disse myndige Herrer hørte den danske Adelsmand Jørgen Kaas, der var Befalingsmand

[1] Slange 1, 354. Et vigtigt Redskab i Jesuiterordenens Haand var Nordmanden Laurits Nielsson, „Klosterlasse," der i sin Ungdom faldt i Ordenens Hænder, blev Jesuit, og benyttedes i Sverige forat gjenindføre Katholicismen under Kong Johan. Siden kom han til Norge, hvor han synes hemmelig at have reist om inden han i Danmark optraadte og tilbød sig at reformere Kirken. Christian IV frabad sig Hjelpen og bød ham ufortøvet at ramme Landet. Han døde i Vilna 1622 84 Aar gammel. Han er Forfatter til adskillige Skrifter, som i sin Tid vakte Opmærksomhed og blandt dem Confessio christiana de via domini, qvam christianus populus in tribus regnis septentrionalibus Daniæ, Sveciæ et Norvegiæ constanter confessus est annis a Christi fide suscepta amplius sexcentis 1604 i 4,oversat paa Dansk 1605.

[2] Fundatsen findes aftrykt i norske Stiftelser 1, 23.

over Stavanger Len. I Juni 1611 gav saaledes Bispen i Kapitlet tilkjende, at han paa sin Visitats havde erfaret, at Hr. Anders[1] i Hinderaas d: Nærstrand Prestegjeld „er bevilget en Degn, som han skal have Jørgen Kaas's Brev paa om hans Bolig og Privilegier." Bispen protesterede derimod, da saadant var skeet ham uvitterlig, efterdi han ei havde præsenteret sig eller ladet sig examinere efter Ordinantsen. Han mente derhos, at enten skulde Hr. Anders være samme Degn kvit, eller de andre Præster i Lenet skulde tilforordnes Sognedegne i lige Maade efter Ordinantsens Lydende.

3 Maaneder senere (14 Sept. 1611) foreslog han at beskikke Degne til hvert Præstekald og klagede over, at Øvrigheden ikke vilde lægge en Haand paa med forat forskaffe dem Bolig og Løn efter Ordinantsen.

Lidt tidligere (15 Aug. 1611) havde han samlet et talrigt Kapitel for at raadslaa om, hvorledes der skulde forholdes med Krigsfolket, som J. Kaas uden Bispens Raad havde udlignet, nemlig 1 Rytter for Bispen og 16 Hageskytter for de øvrige. Man enedes om at efterkomme Taxten, at lade Jens Sagmester føre Folkene til Svinesund mod 1 Daler og 6 ß af hver Kannik og Sognepræst; at hver skal give 1 Daler til et Bud, som for den høie Øvrighed skulde berette dette Stifts ringe Vilkaar om nogen Raade var at erlange; at Kannikerne skal belave sig paa 14 Dages Skibskost og 3 Maaneders Kostpenge, som er 12 Rd. paa hver Mand, samt at Alt skal være rede til 1ste September[2]. Den 15de December tilskrev J. Kaas fra Oslo Kapitlet og klagede over, at det til Krigen mod Sverige sendte Krigsfolk manglede Mondur og underrettede det om, at han paa Kapitlets Vegne havde forstrakt Soldaterne med Maanedspenge. I Aaret 1616 blev J. Kaas efterfulgt af Adelsmanden Gabriel Kruse, der var endnu myndigere end Formanden. Han tiltalte saaledes for et talrigt Kapitel (27 April 1618) Sognepresten i Stavanger By Jonas Jonsson[3],

[1] Kjeldsen Tybo 223. [2] Den 3 Sept. antoges Kapitlets Tropper, hvoraf kun 5 vare Nordmænd. Resten Skotter og Danske. Den 6te fik de deres Sold og Skipperen sin Fragt 30 Rd. og Budet 24 Rd. [3] Jonas Joannius aflagde sin Kapitelsed $\frac{1}{5}$ 1608. Hans Navn skrives siden snart Jonnson, snart Jensson.

fordi denne Søndag efter Paaske havde fra Prædikestolen holdt en Skjeldsprædiken over den christelige Øvrighed. Han fremlagde skriftlige Vidnesbyrd fra Lagmand Povel Leth, Christen Trane o. F. og da Lensherren derpaa havde forbudt ham Prædikestolen havde han vist sig ulydig. Hr. Jonas mødte og oplyste, at han i den paaankede Prædiken havde yttret, at han under Udviklingen af de 4 Slags Misbrug, som Djævelen bruger til at spilde Menneskene det Gode og den Gavn, de skulle have af Ministerio, havde yttret, „at mange verdslige Regenter paa denne Dag træder Prædikeembedet, samt de retsindige Lærere under Fødderne. Fordum Tid havde man et paveligt Keiserdømme, nu havde man mangesteds et keiserligt Pavedømme m. m., som han bekjendte, sig mest at have taget af den gudfrygtige og lærde Simon Museus's Postil, som han fremviste og hvortil han havde tillagt „Gud give at verdslig Øvrighed saavel hos os som andensteds vilde ikkun flittigen læse og eftertænke ikke alene 2den og 82de Psalme, men ogsaa vor høie Øvrigheds Kirkeordinants og særdeles den sidste Artikel, da (kanske) det hellige Ministerium skulde mangesteds skaffe mere Frugt end det gjør. Han protesterede mod at have ment den høie Øvrighed, men kun at have talt i Almindelighed." Paa Kapitlets Forbøn indvilgede Kruse „efter lang Tale og Underhandling" at frafalde Tiltalen, dog mod at Jonas skriftlig skulde forpligte sig til, herefter ikke at angribe Øvrigheden mod Ordinantsen. I saa Fald skulde denne Sag staa aaben[1].

Nogle Aar senere (13 Marts 1620) mødte Hr. Gabriel Kruse i Kapitlet og klagede over:

[1] 1618 (18 Sept.) stevnede atter G. Kruse Hr. Jonas, fordi han i et Indlæg angaaende en Stevning fra Kruse havde yttret, at en Del ikke skal med Sandhed bestaa og en Del at være mod en rigtig og ordentlig Proces, hvilke spidsfindige og utilbørlige Ord efter hans Begjering blev indført i Dommen, „hvilket Hr. Kruse fandt at bære sin Bestilling til Foragt og hans adelige Navn og Rygte til største Forkleinelse, hvorfor han fordrede ham affat. Da Jonas var reist til Danmark mødte Kannik og Skolemester Gabriel Lauritsøn og oplyste, at Jonas ei havde sagt, det var usandt," men „mig tykkes det er usandt." Sagen udsattes. Atter 1619 (6 Mai) stevnedes Jonas for sine Yttringer i en Prædiken, Øvrigheden til Forkleinelse.

1) at stor Uskikkelighed findes hos en Part Provster, som mod Ordinantsen stede til aabenbar Skrifte dem, som endnu ei ere forligte med verdslig Sverighed. Han forlangte derhos, at Bispen skulde advare dem, hvilket han lovede.

2) at Præsterne tilstedede dem, som skulde staa aabenbar Skrifte, at gjøre det i Hospitalet til Froprædiken, eller mellem Tjenesten, naar faa Folk vare tilstede. Han forlangte derfor, at de i Kjøbstæderne kun skulde staa Skrift under Høimessen og paa Landet strax efter Prædiken.

3) at Borgerskabet sjelden søgte Kirken, især i Ugeprædiken. Han antog Grunden at være, at Prædikenerne varede saa længe. Han begjerede derfor, at Prædikenerne, især i Ugedagene ei skulde vare mere end ½ Time, høist ¾ Tilhørerne „til desto større Andagt og Lyst til Ordet at høre." Alle disse Fordringer bleve indvilgede af Bispen og Kapitlet.

Aaret efter (1621) blev Gabriel Kruse som Lensherre fulgt af Henrik Bilde. Den Raahed og Usædelighed, som saa ofte aabenbarede sig i Præstestanden under Scavenius's Formand og som denne med Alvor havde aget, var mærkelig aftaget; skjønt der ogsaa under hans 22 aarige Styrelse ei mangler forargelige Beviser paa, at der og da fandtes braadne Kar, dog mere blandt Kapellanerne end blandt Sognepræsterne[1].

Derimod synes Sædelighedsforholdene blandt Folket omtrent at være som under hans Formand, saavidt man kan slutte af de Sager, som forhandledes paa Kapitlet.

1622 i Juli Maaned maatte Biskop Scavenius tilligemed Biskop Nic Glostrup i Akershus Stift og Biskop Niels Paasche

[1] Saaledes tiltaltes for Kapitlet Peder Togersson, der uden Orlov havde rømt fra sit Kald i Bygland og som Kapellan paa Helleland bestyldtes forat være Fader til et Barn, som Moderen myrdede og derfor blev halshuggen; Erik Fredriksson, Hører ved Stavanger Skole siden Kapellan i Landvik, for Skjørlevnet; Peder Hansson Hjorteland, Kapellan i Torfuestad, „der havde forseet sig ved Drukkenskab, Slagsmaal og anden Letferdighed, men 1620 blev taget til Naade; Nils Olsen Meelfar (Middelfart), Kapellan i Stavanger 1617 for Ulydighed og Skjeldsord (om ham senere). Soffren Pedersson, Hører ved Stavanger Skole tiltaltes af Jon Gram forat staae i utilladeligt Forhold til hans Hustru Anne Benckestok.

i Bergen sidde blandt dem, som skulde dømme deres Kollega Andreas Arreboe, Biskop i Throndhjem. Denne aandrige Digter og muntre Mand var kommen i heftig Strid med den myndige Adelsmand og Lensherre Tage Thott i Throndhjem. Lensherren indstevnede tilsidst Bispen for Herredagen i Bergen, hvor Kongen selv var tilstede. Her blev den uforsigtige og letsindige 35 aarige Arreboe 31 Juli 1622 dømt fra sit Embede, „formedelst sine Letferdigheds Bedrifter, Fagter og Geberder, der ere imod den Høvisthed og Ærbarhed, som en Superintendent og Biskop bør at følge og aldeles intet med hans Kald gemæs." Han blev dog 4 Aar senere Præst i Vordingborg, hvor han døde 1637, 50 Aar gammel[1].

Med Hensyn til Kaldsretten var under denne Biskop foregaaet en Forandring. Før Reformationen besatte Bispen alle Præstekald. Ved den danske Kirkeordinants blev Kaldsretten i Byerne overdraget Raadet, og paa Landet til Almuen. Denne Bestemmelse, eller store Frihed blev imidlertid i Begyndelsen en stor Hindring for Reformationens Indførelse i det katholske Norge, hvor den danske Reces blev midlertidig indført. At en ivrig katholsk Menighed skulde kalde en ivrig evangelisk Præst hørte til de utrolige Ting. Vel havde Bispen Retten til at prøve den valgte; men denne Prøvelse kunde kun gjelde Kundskaber og Levnet. Den Udkaarede kunde i Hjertet og i sit Embede vedblive at være lige katholsk. Dertil kom 2 andre, meget hyppige Misbrug. 1) Naar en Mand meldte sig til Valg

[1] Om denne mærkelige Sag se Pon. ann. III, 200. N. M. Petersens Literaturhistorie III, 617. Holger Rørdam: Mester Anders Christensen Arreboes Levnet og Skrifter. Ved sin Afsættelse forlod han Throndhjem og opholdt sig i Malmø, hvor han 1623 udgav sine Davids Psalter, der er helliget Norges Superintendenter, Prælater, Kanniker, Provster, Præster og menige Klerisie til Taknemmelighedstegn for broderlig Favør og Omgjengelse, for den korte Tid, han var deres Kollega og Nabo. „Denne Bog modtoges med saa megen Bifald i Norge, at efter hans Sons Beretning „en stor Del af læge Mænd i Norge ere saa kyndige og verserede i den, som vi ere det hos os i vore danske Psalmer. Denne, den dansk-norske Poesies Faders Hovedverk er hans Hexaëmeron sive de opere sex dierum et creatione mundi."

maatte han som oftest først forpligte sig til enten at egte Formandens Enke eller Datter og derved forsørge sin Formands Familie, der ellers som oftest vilde komme i trængende Kaar. 2) Præst og Menighed enedes gjerne om at kalde Præstens Søn eller Svigersøn til Eftermand. Derved holdtes Præsten i en skadelig Afhængighed af Menigheden. Præstesønnen, som var vis paa Kaldet, lagde sig mere efter at tækkes Almuen end efter Studier, og en ny Slags Simoni indsneg sig i Kirken. Jørgen Erichsson o. F. havde allerede gjort opmærksom paa disse Misbrug og Frugten deraf var adskillige Bestemmelser i den omtalte norske Kirkeordinants. Mod disse Misbrug er den Bestemmelse i Ordinantsen stilet, der lyder: „Ingen Præst om han end skjønt er gammel og bedaget maa tillokke Bønderne at kalde hans Søn til præstelig Bestilling og i saa Maade drage Bønderne fra den benævnte Frihed og rette Kald og gjøre det hellige Prædikeembede til Arvegods, men dersom han befinder sig saa svag og vanmægtig, at han ikke længer kan forestaa sit Kald rettelig og han vil det velvillig afstaae og sit Kaldsbrev og Kollats fra sig antvorde, da maa Sognemændene kalde en anden duelig Mand udi hans Sted, hvad heller han er hans Søn eller ikke, dersom han ellers er udi Lærdom og Levnet ustraffelig."

Sognemændenes Valg blev ved den norske Kirkeordinants nærmere bestemt saaledes, at menige Mand strax keise og udnævne 7 de ældste og aktiste Mænd udi Sognet, hvilke 7 Mænd skulle have Fuldmagt til med Herreds Provstens Raad og Samtykke i Herredet at keise og udvælge en anden from og lærd Mand til deres Sognepræst i den afgangne Sognepræsts Sted. — — Den saaledes Udvalgte skal strax forvises (sendes) til Superintendenten og af ham examineres og overhøres. Findes han skikkelig i Lærdom og Levnet, da skal Superintendenten ordinere ham og forskrive ham til Lensmanden over samme Sted, at han hannem annammer og stadfæster paa vores (ɔ: Kongens) Vegne. I Kjøbstæderne skal denne Ret være hos Borgemester og Raad. Hvis Sognemændene ikke give lovligt Kald inden 2 Maaneder fra den forrige Præsts Død, skal vor Embedsmand (ɔ: Lensherren) raade for Kirken

og foreſtille Biſpen en Perſon til Kaldet. For at Ingen ſkal komme paa Prædikeſtolen med nogen vrang Lærdom, ſkal ingen Perſon, ſom vil ſøge Tjeneſte i Norge, prædike udi noget Stift, førend han førſt har angivet ſig hos Biſpen der i Stiftet og af hannem er overhørt og har Vidnesbyrd om ſin Lærdom og Religion[1].

Uagtet diſſe nøiere Beſtemmelſer fandt ei ſjelden Valgfriheder Sted. Saadanne omtales 1612 i Slidre i Valdres, hvor Kapellanen Oluf Jensſon ſtevnede Provſten Chriſten Pedersſon (4 Juli 1613) fordi han ei vilde præſentere ham ved Slidre Kirke, da Hr. Oluf havde faaet Kaldet af 7 Mænd paa Menighedens Vegne. Hr. Chriſten oplyſte for Kapitlet, at Hr. Oluf var berygtet for nogle Stykker, ſom en Preſtemand ilde anſtaar, hvorfor han ei kunde raade nogen Almue ſaadan beklikket Perſon at kalde til Sjeleſørger, ſaameget mere ſom Statholderen i et Brev (af 1612) havde erklæret ham ikke at være den Perſon, ſom det hellige Kirkes Miniſterium bør eller kan betjene. Sagen udſattes paa Kapitlet til Oluf kunde fralægge ſig diſſe Beſkyldninger[2].

[1] Ved Forordning af 23 Marts 1617 blev der beſtemt, at de 7 Mænd ſkulde tages af alle Sogne i et Preſtegjeld, dog ſtedſe en mere af Hovedſognet end fra de øvrige, og ved Forordning af 16de Febr. paalagdes det Kongens Befalingsmænd, Biſper og Alle, at de ikke underſtaa ſig herefter nogen Perſon at fordre eller tilſtede til Kald, ſom ikke ſine 25 Aar have fuldkommet, da Preſtekald nu faſt mere for egen Opholds Skyld forrettes og ſøges end for den Lærdom, de ere tilſinds at meddele deres Tilhørere. I Forordning af 12 Sept. 1621 forbydes Provſter og Lensherrer at hindre Menigheden i deres Valgret, men de, ſom melde ſig for Provſten, ſkulle medføre godt og nøiagtigt Teſtimonium „om Levnet og Lærdom fra Univerſitetet (i Kjøbenhavn) eller deres privat Præceptor. Veed Provſten noget Uſømmeligt om den, ſom ſtiller ſig til Valg, ſkal han melde det for Lensherren, ſaafremt Sognefolkene ei ville lade ſig ſige.

[2] 1613 ſtevnede Hr. Oluf Statholderen Enevold Kruſe, fordi denne havde fortrængt ham fra Slidre, hvortil han ved Hans Madsſons Død var kaldet og paatvungen Almuen Chriſten Pedersſon. Sagen paadømtes paa Herredagen i Skien 1613, hvor Kruſe frikjendtes, da der oplyſtes, at Oluf Jensſon underfundig og uden geiſtlig eller verdslig Øvrigheds Samtykke havde tilſneget ſig Kaldsbrev af Almuen og havde

1616 fandt Valgstrid Sted i Strand. Under 13 Januar 1617 lod den kongelige Befalingsmand Kruse stevne Thord Thordsson, Kapellan til Strand, som 7 Mænd efter Provst Jonas Jonssons Opfordring havde kaaret til Peder Studs Eftermand. Paa Høllething erklærede største Parten af Almuen, at den hverken kjendte dertil eller havde bevilget Thord Kaldet. Provsten bevidnede imidlertid, at 14 Dage før Valget skede i Strands Kirke var Tillysningen skeet i Hølle Kirke og at de Almuefolk, som fra begge Sogne vare tilstede i Strand, raabte paa Hr. Thord fremfor nogen Anden. Uagtet Provsten havde raadet til at kalde Hr. Nils Olsson (Meelfar), som og var tilstede, havde de dog ingen anden villet have end Hr. Thord, som de 7 Mænd derpaa lovlig kaldte 5 Nov. 1616. Kapitlet stadfæstede Kaldet som aldeles lovligt[1].

gjort sig skyldig i grove Forseelser, Løsagtighed, Slagsmaal, Drukkenskab (Herredagsprotok). Strid i Hallingdal mellem Hr. Truge Michelsson, som 37 Aar havde været Præst paa Nes og i Aal og hans Kapellan, Hr Laurits se Top. Jour. 31, 118, hvor Efterretninger om Præsterne i Aal findes.

[1] Da Hr. Thord omtalte sine Forældre, som havde talt med Fogden, har han sandsynlig været et Sognebarn og Nordmand, medens de fleste Præster endnu vel vare danske. Den omtalte Hr. Nils Olsson Meelfar havde været ansat paa Borringholm (ɔ: Bornholm), men maatte for en verdslig Sag forlade sin Ansættelse og kom til Norge med Anbefaling af Lensmanden paa Hammerhus Hans Lindenow og Frue af 8 Juli 1609. Den 8 Oct. 1611 var han bleven Kapellan i Stavanger, hvor den geistlige og verdslige Øvrighed gjerne ønskede ham forfremmet til et bedre Kald;" men formedelst Misgunst hos Bønderne paa adskillige Steder efter den Frihed de have til at kalde en Sognepræst have andre blevne foredragne til denne Dag, erklæres i Kapitlets Skudsmaal 9 Januar 1621. 1617 var han stevnet for Kapitlet af sin Sognepræst Jonas Jonsson i Stavanger, fordi han viste sig ulydig, nogle Gange havde ønsket sig Djævelen i Vold om han nogensinde efter den Dag skulde komme paa Stavanger Prædikestol, dersom han ei kunde faa Ly eller Strand. Han havde derhos aabenlyst paa Randebergs Kirkegaard bedet, at Djævelen og Bøddelen maatte prædike for den Almue efter den Dag. Juledag efter Velsignelsen havde han sagt, at hvis man ei gav ham det forlangte Skudsmaal skulde Djævelen føre dem til de Steder, de skulde svede Blod derfor. Man kan ei fortænke Almuen i Strand i, at den frabad sig en saadan Præst, hvor duelig og lærd han ellers var.

Med Hr. Abraham Engelbrektſon Præſt paa Avalsnes havde Biſkop Scavenius en lang Strid. Det blev ham forbudt at udleie til Bønder Avalsnes Præſtegaard. Misfornøiet beſværede han ſig for Biſpen over 2 Gaarde, ſom han mente at tilhøre Præſtebolet ſom Vederlag for Harvids Præbende, hvormed hans Formand havde været forlenet. Dette benegtede Biſpen, ſom derimod underrettede ham om hvorledes Avalsnes Præſtegjeld var bleven en Forlening, der var givet Biſpen i Stavanger til Underhold og ſendte ham et af Provſten Chriſtopher Sigurdsſon og 4 Lagretsmænd den 7 Juli 1575 udſtedt Dokument. I ſamme bevidnes, at for „ungefær henved 30 Aar var paa Avalsnes Præſtegaard en Præſt ved Navn Hr. Mikael Skytte, ſom i nogen Maade forſaa ſig mod ſalig Hr. Esge Bilde og fortørnede hannem. Denne mægtige Mand lod ham derpaa fængſle og føre til Bergenhus, hvor han nogen Tid anholdtes. Siden tilbød man ham igjen ſit Embede, men da han nu ei vilde det annamme, forlenedes Slotsſkriveren paa Bergenhus med Præſtebolets Rente mod at holde en Kapellan. Siden blev Avalsnes Præſtebol med Rente og Landſkyld ſamt Kirkens Rente behandlet ſom en verdslig Forlening, der af Kongen nu var givet nogle Biſper efter hinanden til Underholdning. Hederlig og høglærd Mand Meſter Jørgen Erichsſon, nu Superintendent har nu ſamme Rente af Kongen til Underhold, hvorfor Præſten, ſom her paaboer, Intet har af Landſkylden, alene Præſtegaardens Avl, item Eiendom, ſaa meget ſom kan falde paa hans Anpart. Inventarium: Kjør IX, Ungnød IV, Faar unge VIII, Gjeder V, Bukke unge II, Svin unge I, Korn VII Pund.

Denne Oplysning tilfredsſtillede imidlertid ei Hr. Abraham. Under 17 Juni 1612 maatte Biſpen ſtevne ham for Kapitlet 1) for Ulydighed og Trodſighed, da han hverken mødte eller undſkyldte ſig for Udeblivelſe ved et Møde 15 Auguſt f. A. 2) for at have ſendt iſtedetfor en Krigsmand, ſom han ſkulde, en halvvoxen, uduelig Bengel o. ſ. v. 3) for uſandferdig Eftertale angaaende de 2 Gaarde Waage og Norvold eller Melde, ſom Abraham 4 Mai 1610 havde erklæret fra Arilds Tid at have lagt under Abrahams Præſtebol, men ſom

salig Hr. Jørgen uden Loug og Dom tog fra hans Formand Hr. Christopher, fordi denne ei efter Hr. Jørgens Befaling vilde bandsætte sin Stifsøn Hans Simensøn i Kobbervig. Biskop Scavenius modbeviste Beskyldningen ved at fremlægge det nysnævnte Brev og et ditto, som den første evangeliske Biskop efter Hofkuld, Hr. Jon Guthormsøn, havde givet Magister Jørgen Erichsøn paa al den Indkomst, der laa til Stavanger Bispestol i hans Tid forseglet og underskrevet med Hr. Jons egen Haand 10 December 1571, udi hvilken befindes, at Baage og Norvold eller Melde ikke alene have ligget under Bispestolen, men at han selv i sin Tid havde Avalsnes Sogn og holdt Kapellan. Ydermere beretter Bispen, „at efter Jon Guthormsøn kom Hr. Jens Riber, fordum Bisp paa Færø, en simpel og velbedaget Mand over 100 Aar gammel. Udi hans Tid blev tagen fra Stavanger Bispestol de bedste Gaarde, som vare Fragefjord, Digradal, Semb, Laargaarden (ɔ: Ladegaarden) under Byen og andre flere, som bevisligt er. Da Hr. Christopher paa Avalsnes saa, at det gik saa til, drog han til Bergen, hvor Jacob Hardenborrig, Hans Tomesøn i Saltøen og Anders Christensen Skriffuer indvilgede, at kalde den „simple udlevne Mand, Hr. Jens Riber, for sig, og her handlede de saa, at han afstod de tvende Gaarde til Hr. Christopher, hvorom findes et Brev, dateret Bergen Korsmisse 1560, hvilket blev læst for Retten. Men der M. Jørgen Erichsøn kom efter Hr. Jens Riber og fornam saadan Uret at være skeet, forhvervede han Kong Frederiks Pergamentsbrev, dateret Kastholm i Valborgs Herred 29 Juli 1571 saalydende: „Desligeste skal Superintendenten, som nu er og herefter kommendes vorder, have, nyde og beholde al den Rente, som Hr. Jon Guthormsøn havde den Tid, han var Superintendent og hvis der er forkommen baade den Gaard Fragefjord den Part i Digradal og andet, det skal strax der tillægges og altid blive til Superintendentens Underholdning. Herefter tog M. Jørgen disse Gaarde o. m. til Bispestolen igjen og havde dem siden i Rettighed havt al sin Tid i 33 Aar indtil Herren kaldte ham 1604.

Angaaende et Løfte, som Bispen efter Abrahams Paastand skal have givet om Erstatning for den Præbende, han

afstod, saa vidste Ingen Noget om et saadant Løfte, medens Biskop Scavenius beklagede sig over, at Abraham, paa Grund af disse Gaarde, „beklaffer og skandere ham for Enhver, som hans Hus søger."

Derpaa frembar M. Lauriz (ɔ: Bispen) nogen Synodalia, som blev gjort af M. Jørgen Erichsson og menige Præstemænd 1573, hvoraf følgende Stykke oplæstes: „Findes nogen ulydig og modvillig at sidde hjemme efter denne Dag, naar han af Superintendent og Provst er stevnet og kaldet, uden han af Krankhed eller anden slig stor Forfald er forhindret, da skal han holdes for en ulydig Mand og give til Hospitalet 3 Rd. Gjør han det 2den eller 3die Gang, da gives ham tilkjende, at han intet agter sin Superintendent eller Provst og den kongelige Majestets Ordinants slemmelig foragtet haver og skal derfor saa være afsagt fra sit Embede." Derpaa læstes Kongens Brev af Kjøbenhavn 20 Mai 1605, hvor Provster, Præster, Sognedegne og alle andre Geistlige i Stavanger paalægges at være deres Superintendent M. Schabo paa hans Embedsvegne udi alle tilbørlige Sager hørige og lydige.

Den trodsige Abraham maatte nu falde tilfode og paa Lensherrens og Andres Forbøn fik han Tilgivelse. Dog forbeholdt Bispen sig Sagen aaben, om han i Fremtiden ei vilde sig forbedre.

Det følgende Aar (1613) stevnedes Hr. Daniel Jørgenson Sognepræst til Hjælmeland og Provst i Ryfylke (Biskop Jørgen Erichssons Søn), Hr. Peder Henrichsson Sognepræst til Jælsø og Hr. Knut Nielson Sognepræst i Suldal for Kapitlet af Stavanger Kæmner for ulovlig Tømmerhandel, da den stred mod Stavanger Byes Privilegier af 1425. Præsterne erklærede ingen Kjøbmandskab at have brugt uden til Husbehov og tilføiede, at de havde maattet tage af Bønderne Tømmer for de Penge, hvormed de i Krigen havde forstrakt dem. Da Kæmneren forkastede det Forlig Kapitlet vilde mægle, henvistes Sagen til Lagmanden.

Den 12 October samme Aar gav Kapitlet sit Minde til et Mageskifte, hvorved Bispen fik Skolemester og Kannik Ga-

briel Lauritsſons Andeel i Selvig i Hølle Sogn og denne til Bytte Kapitlets Jord i Thvet i Strands Sogn.

10 Aar senere forekommer i Kapitlets Forhandlinger et Par Sager, som ere tidsbetegnende. 1623 26 Februar blev Hr. Marcus Pedersſon, Sognepreſt i Jælſe, anklaget, fordi hans Hustru Sophie Jensdatter havde havt Barn til Daaben paa Kyndelsmisſedag, alligevel deres Bryllupshøitid stod 10de Søndag i Trinitat. Paa godt Folks Forbøn blev denne Sag saaledes diſpenſeret, at han for denne Forargelſe skulde give til Hospitalet 25 Rd. in specie, bøde til Kongen 80 Rd. in specie og begge staa aabenbar Skrift og af Provſten publice absolveres i den Kirke, Forargelſen er skeet. Dog alt paa Kongens gode Behag.

En Maaned senere, nemlig 7 Marts 1623, holdtes et talrigt besøgt Kapitel, hvor baade Biſpen og Lensherren Henrik Bilde vare tilstede. Hr. Chriſtopher Goye, Lensherre i Nedenes, lod tiltale Hr. Morten Pedersſon Ulff, Sognepreſt til Holt, for flere Overtrædelſer, hvori blandt den meſt graverende, at han, ved Henrettelſen af en Knut Garten, med Meſtermandens Kniv havde opskaaren Knuts Uldskjorte, da en Knude havde været til Hinder ved Halshugningen og derpaa holdt paa Misdæderens Hoved medens Hugget skede.

Forgjeves benegtede Hr. Ulff, at han havde holdt paa Knuts Hoved og undskyldte sig med at han havde opskaaren Troien af chriſten Mednyk, fordi han havde giftet sin Datter ind i Knuts Familie og Fogden havde bevilget, at Meſtermanden ei skulde lægge Haand paa ham; forgjeves fremlagde han hederligt Skudsmaal fra 24 Sognefolk; forgjeves begjærede han „for Jeſu Navns Skyld at hans Alderdom og Skrøbelighed maatte anſees og der ikke skulde handles med ham paa det strengeſte.“ Han blev dog dømt til at afsættes fra sit geiſtlige Kald og Embede og regnes for en uordineret. Den ulykkelige Mand, som i 34 Aar havde været Preſt i Holt, maatte med Familie forlade Kaldet[1].

[1] Nærmere Efterretning om denne mærkelige Sag er meddelt i Holts Preſtehiſtorie af A. Faye. Her vil jeg kun tilføie, at blandt Klage-

I September 1624 modtog Biſpen et Kongebrev om, at det geiſtlige Gods i Norge, ſkulde taxeres for en vis Expens og Kontribution til et Compagni Kurasſerer aarlig at underholde og at Biſpen ſnareſt muligt perſonlig maatte indfinde ſig i Oslo. I en Skrivelſe af 9 Januar 1625 til Statholderen Jens Juel og Kantsleren Jens Bjelke ytrer Biſpen, at han havde ladet læſe Kongebrevet paa Kapitlet og indhentet fra Preſterne i Stiftet Angivelſe af deres Indtægter. Idet han undſkyldte ſig for at møde, ſiger han, at „Daniel Jørgenſon, Sognepreſt til Hjælmeland, og Provſt i Ryfylke og Karmſund, der ſkulde møde ſom Fuldmægtig paa hans Vegne, var hans Formand, ſal. Jørgen Erichsſons Søn, ſom i ſin Ungdom havde ſtuderet paa adſkjellige Steder i Tydſkland, var født og baaren paa Stedet, vidſte bedſt og dette Stifts Leilighed, bedre end Nogen i Kapitlet, ſom meſten ere unge og nykomne, var en god Antiqvarius og kan ſvarlig vel læſe og udtyde gamle norſke Breve og Skrifter, bedre end Nogen jeg ved i alt dette Stift.“ Biſkoppen lider gjerne for ſin Perſon det ſom de Andre

punkterne var, at han havde fordriſtet ſig til at ſkrive noget uſandfærdigt i en Stevning, ſom C. Goye havde udſtedt og offentlig negtet, at et Kopi, ſom Goye havde udſtedt, var rigtigt; at Hr. Goye 15 Novbr. 1623 raadede Hr. Søffren Knutsſon Neſtedt, Hr. Ulffs Medtjener i Ordet, ſom havde optraadt blandt Ulffs Anklagere, til at drage til Holt og lade ſig høre, ſaa vilde han hjelpe ſaa meget ſom muligt var, og at Adelut Lyſtrup, Sognepreſt Chriſten Jenſſons (Schelderups) Enke i Søgne, der havde mægtige Venner og Frender, 13 Januar 1625, for Kapitlet anklagede Hr. Søffren, fordi han havde bedraget hende, da han ſagde, at han havde Tilſagn paa Holts Preſtekald, hvorover hun havde ladet ſig overtale til at trolove ſig med ham og forſtrække ham med en ſtor Sum Penge, men nu til Tak var overfalden ei alene med Ukvemsord, men Hug og Slag. At Klagen ei var ubegrundet beviſer et Prov af 2 Mænd, ſom havde hørt ham tiltale Klagerinden ſaa: din gamle Rakkermær, din drukne So. Mente Du gamle Djævel, at jeg tog Dig for din Perſons Skyld? Derpaa fik han ſin Kniv ud og ſagde, ud af Døren, Din gamle Djævel, Djævelen i Vold eller jeg ſkal ſkjære din Strube op fra det ene Øre til det andet.“ De mødte begge perſonlig for Kapitlet, ſom forgjeves ſøgte Mægling, hvorpaa Skilsmiſſe tilſtededes. Hun havde været gift 1) med Hr. Hans Sognepreſt i Søgne † 1605. 2) med hans Eftermand Hr. Chriſten † 1622.

hans Medbrødre overgaar Enhver efter sin Vilkaar og Leilighed. Da Stavanger Lektor kun har meget ringe Indtægt, som han ikke kan holde sig af, beder han om de gode Herrers Hjelp tilat skaffe Lectoren det 1 Mil fra Stavanger liggende Sognekald Strand, som tilforn haver ligget til Kapitlet og for Vild og Vanskabs Skyld af Bispen Jon Guthormsson er bleven herfra kommen, som bevilget er[1].

Biskop Laurits Scavenius døde efterat have været Biskop over Stavanger Stift i 22 Aar 1 December 1626 i en Alder af 65 Aar. Han blev begraven i Stavanger Domkirke i Choret under en blaa Marmor Sten med denne Paaskrift:

Mors ultima linea rerum
D O M S

Hic jacet Magister Laurentius Nicolai Scavenius qvi episcopus Stavangriensis sedit heic annos totos XXII Mortuus A° Christi 1626 Mensis Decembris die primo ætatis 65.

Blandt hans Fortjener af Stavangers Stift høre, at han indrettede Stavanger Stifts Jordebog, den saa kaldte Graagaas, en tyk Foliant, der nu er opbevaret i det norske Rigsarchiv og er underskrevet af ham egenhændig 1626. Den ældste Jordebog over Stavanger Kirkes geistlige Gods blev forfattet af Biskop Botulf 1376 og forbedret af Biskop Audun 1426. Scavenius bragte Orden og Rigtighed i de gamle Registre, som i Tidernes Løb og vel især paa Reformationens Tid vare blevne baade forandrede, bortkastede og forfalskede og leverede nu en nøiagtig og paalidelig Fortegnelse over Kirkernes og Prestebolets Gods. Den indeholder tillige Fortegnelse over Kirkernes og Prestegaardenes Inventarium og aarlige Indkomster[2].

Desuden skylder man ham det ældste Kart over Stavanger

[1] Skrivelsen og Fuldmagten findes i det norske Rigsarchiv og er mig meddelt af Hr. Archivar Birkeland.

[2] Top. Journal 8, 36. Han siger selv, at han med største Flid, Møde og Umage paa sin aarlige Visitats har samlet efterhvad han af Provster, Præster og Kirkeværger kunde undersøge. Stavanger Stift bestod da af 11 Provstier, 46 Hovedkirker og 99 Annexer.

Stift, der findes i Blaeuws Atlas under Titel Dioececis Stavangriensis & partes aliqvot vicinæ opera L. Scavenii S. S. apud Joh & Corn Blaeuwius, der er skjønt og gjort med stor Flid. Det haves paa Universitetsbiblioteket i Kjøbenhavn. Af dem ere sandsynlig og 2 speciel Korter i samme Atlas med Overskrift episcopatus Stavangriæ pars australis og episcopatus Stavangriæ pars borealis.

Han forærede til Stavanger Domkirke en sølvforgyldt Kalk og Disk vegtig 38 Lod.

Scavenius var gift med Martha Ditlefsdatter Fox, en Borgerdatter fra Kjøge[1] og efterlod 2 Sønner, nemlig 1) Ditlef Lauritsson Schabo (eller Detolaus Laurentii Scavenius), først Rector ved Stavangers Skole, senere Sognepræst i Stavanger og Provst[2]. 2) Claus Lauritsson[3], som 13 Januar 1623 og følgende Aar nævnes som Kannik og Læsemester samtidig med Ditlef som Skolemester. 3) Else gift 1) med Jørgen From Prof. matheseos † 1651. 2) Christian Foss Assessor i Høiesteret † 1680.

De mest fremragende Mænd blandt Stiftets Præster under denne Biskop vare unegtelig de oftere omtalte Peder Clausson og Daniel Jørgenson, Sognepræst i Hjælmeland[4].

Foruden dem ville vi nævne 1) Hans Skov (Johannes

[1] 1628 13 April opgjordes „til gjensides Tilfredshed Indtægterne i Naadsensaaret mellem Biskop Wegner og Marthe Ditlefsdatter, der fik det Halve. Frivillig gav han hende ogsaa Halvdelen af Aarets Bygsel og 3die Tage.

[2] Om ham fortælles nogle merkelige Historier, hvorledes han pludselig blev stum paa Prædikestolen o. s. v.

[3] Claus Schabo efterlod en Søn Peder, der var Kapellan i Vigedal og en Datter Lisbet, der blev gift med Erik Eliæson Schonevig Vicepastor til Strand. 1704 førte hun som Enke en vidløftig Sag med hendes Mands Eftermand P. Rose. 1680 nævnes en Student Claus Lauritsson Schabo, som paatog sig at være Actor i en Sag mod Christianssands stridbare Rector Hr. Morten.

[4] Hans Billede hænger i Hjælmelands Kirke med Paaskrift, at han er født 22 Aug. 1583, blev kaldet til Sognepræst i Hjælmeland 1601, ordineret 1603 og efter 32 Aars Tjeneste død 19 April 1635 52 Aar gammel.

Sylvius), Sognepræst paa Nes i Hallingdal. Han udgav flere Skrifter, blandt hvilke en Trøstebog om Guds Kjærlighed imod Mennesken 1620 og Alexander Magni Krønike 1630 og efterlod i Manuskript flere Værker, blandt hvilke endnu er opbevaret hans Oversættelse af Davids Psalter og Salomons Høisang i Rim [1].

2) Anders Kjeldsson Tybo, der 1601 blev Sognepræst i Nærstrand. Han udgav i 1618 Absaloni historia sacra comoedievis beskreven, og 1627 Ærens Konnings Jesu Christi testamente og sidste villie udi de ord, som han talede paa Kaarsens Alter. Han holdt disse Prædikener, som han didicerede ærlig og velact Karl Mickel Laurizon Thingskriver offuer Ryfylkelehn og sine kjære Sognefolk forleden Faste anni 1618 og underskrev Fortalen 15 Sept. „paa hvilken Dag Guds faderlige Ris, pestis udi dette Aar først har ladet sin Effect hos os og Underretning see og tee, hvilke Gud naadelig formilde."

* * *

I 22 Aar virkede Laurentius Scavenius som Biskop i Stavanger Stift. Der herskede Uro og Strid i den dansk-norske Kirke i de Dage. Der blev stridt om Djævlebesværgelsens Afskaffelse ved Barnedaaben, om Resens nye Udgave af Luthers

[1] Nyerups Litt. Lex., Ny Kirkehist. Saml. I, 559. Top. Jour. 32, 102. Han er født i Hadersleu, var Kantor over Ribe Skole, blev af Statholderen Jens Juel kaldet til Norge forat underwise hans Datter. I de thottske Saml. No. 9 i Folio paa det kongl. Bibl. i Kjøbenhavn findes i Manuskript: Kong Davids Psaltere rhijmvijsz vnder de Melodijer som meste parten findes i den danske psalmebog og Kong Salomons Hoysang Saugeviisz udsett af Johannes Sylvio. I sin Dedication til Norges Statholder Jens Juel og Frue Ide Lange fortæller han, at han for 6 Aar siden udsatte alle Evangelierne paa Rim og at han senere, da han kom til Hallingdal, hvor han fandt større Ro og sundere Luft og i Hjertet større Glæde tog han fat paa Davids Psaltere, som han fuldendte 15 Mai 1623. „Ja jeg blev saa glad, at jeg straz derefter i Junio gav min kjere Biskop, hærderlig og høilærd Mand M. Laurids Skavbo saadant tilkjende." Hans Wtling den lærde Sognepræst paa Eker, Christian Grave sendte Manuskriptet til Biskop Hersleb med de Ord: „Nulli sane seculi sui ut theologus et poeta cedit author Sylvius, ipsis ne Arrebowiis & Nauriis commeruit longe ante lucem in ecclesia nostra."

Katechisme (1606) og nye Oversættelse af Bibelen ordret efter Grundsprogene, der udkom 1607, om Christi Legemes Ubiquitet i Nadveren o. m. I Striden var 2 Nordmænd indviklede, nemlig den lidenskabelige Ole Koch, Sognepræst til Nicolai i Kjøbenhavn og Svigersøn af Peder Scheldrup, Jørgen Erichssons Svoger, og den forsigtige og lærde Cort Axelson (Conradus Aslacus), Professor theologiæ og en af sin Tids lærdeste Mænd[1]. De vare begge Lærlinger af den berømte Hemmingius og hyldede som deres Lærer Melanchtons Anskuelser af Nadveren, medens Luthers Opfatning forsvaredes af den lærde og strengt orthodoxe Hans Paulsen Resen, (f. 1561 † 1638) theologisk Professor og fra 1615 Sjællands Biskop. Han beskyldte sine Modstandere for Calvinisme og hvilede ei førend han ved Kong Christian IV Hjelp fik de fleste af dem afsatte, og Koch endog landsforvist[2]. Samtidig svævede den lutherske Kirke i Norge i en endnu større Fare. De sluge og indflydelsesrige Jesuiter ansaa det halvkatholske Norge for en for dem saare bekvem Mark; hemmelige Jesuiter snege sig ind i Landet, ja lode sig endog ansætte som Præster i den evangeliske Kirke, medens unge Nordmænd hyppig sendtes til Jesuiternes Skoler i Udlandet for der at uddannes; men Oslo Biskop Nicolai Sinningius og Kongen selv havde som vi have seet paa Herredagen i Skien vaagent Øie med dem[3]. Kong

[1] Han er født i Bergen 1564, Prof. 1600 † 1624. Han udgav mange lærde Verker, blandt hvilke physica et ethica Mosaica 1613 og hans oratio de statu religionis per D.M. Lutherum reformatæ origine & progressu etc. 1621.

[2] Resen forfegtede i Skriftet de sancta fide den lutherske Lære de communicatione idiomatum. Fyens Biskop Hans Knudsen Veile, der benegtede Christi Legemes Ubiqvitet og beskyldtes for Calvinisme afsattes (1616) og Resen fik Kongen til at anordne en Taksigelsesfest for den lutherske Kirke hver Allehelgensdag i Lighed med Tempelvielsesfesten. Ole Koch (v. Coccius) havde med Heftighed fra Prædikestolen angrebet Resen for en Disputats de deo triuno (1609) og 2 andre de uno midiatore fra 1611—12. Han var født i Bergen, hvor han 1600 var Sognepræst ved Domkirken. Landsforvist døde han i Stockholm 1619. Helveg I, 245—252. Worm Lex. I, 230.

[3] Ved Forordning af 16 Februar 1624 blev det Munke og Jesuiter under Livsstraf forbuden at komme i Landet og da Mange hemmelig stude-

Christian IV stod i Manddoms Kraft og han søgte ei blot ved Udgivelsen af den norske Kirkeordinants, og ved Skolernes Forbedring at sikkre og støtte den evangeliske Tro i sine Lande, men han søgte ogsaa ved alvorlige Anordninger at modarbeide de Uordener og grove Laster, som i hans Tid gik i Svang[1]. Ved flere Forordninger (12 Oct. 1617, 1 Mai 1624) søgte han at faa afskaffet de store Bekostninger og den Svir, som fandt Sted ved Bryllupper, Begravelser o. s. v., hvorved dog store Indskrænkninger fandt Sted i den personlige Frihed. Mod den Signen, Manen, Maalen, Dagers Udvælgelse o. m., „som fast gaar i Svang" udgav han en Anordning af 12 Oct. 1617, hvori blandt andet bydes „at med rette Troldfolk, som have bebundet sig med Djævelen, eller med hannem omgaaes, skal forholdes efter Loven og Recessen, medens de, som med saadanne Folk sig indvikle, skal straffes paa deres Hals uden Naade."

I Aaret 1617 feiredes overalt i Danmark og Norge i 3 Dage (29—31 November) en Jubelfest til Minde om den lutherske Reformation. Paa Universitetet holdt den omtalte Cort Axelson en Tale. Dette Aar tabte den norske Kirke 2 af sine dygtigste Hyrder, nemlig Isaak Grønbech, Biskop i Throndhjem († 27 Juni 1617) og Nicolai Sinningius, Biskop i Akershus, der døde under Jubelfesten.

1622 blev som før fortalt Throndhjems Biskop Arrebo (Arabo) afsat og 11 August s. A. udkom et Reskript til Bispserne i Danmark og Norge om at opsøge og indsende de documenta historica manuscripta, som fandtes i Kapitlerne og hos lærde Mænd, calendaria runica o. s. v., et Kongebud, hvis Efterlevelse bidrog Meget til at bevare Norge dets Oldtidsminder, men skaffede den lærde Verden Worms monumenta Danica[2].

rede i Braunsberg hos Jesuiterne forbød Kongen sine Undersaatter at studere i Preussen.

[1] Danmarks Bisper, der 1608 vare samlede i Kjøbenhavn, give en sørgelig Skildring af Kirkens Tilstand i Danmark og anmoder den borgerlige Øvrighed med sin Myndighed at haandhæve Kirkens Tugt. Pont. III, 758. Helveg I, 235—260. Klagerne gjentages 1610 Pont. III, 593. [2] Nordisk Tidsskr. I, 288.

Mod Slutningen af Aaret 1623 (20 Novbr.) udkom en streng Forordning mod Sværgen og Helligdagsbrøde, „da den daglige Forfarenhed desværre nokſom os foreſtiller den ſtore Guds Fortørnelſe ſom Sværgen, Banden, Guds Ords Misbrug og de hellige Dages Vanbrugelſe blandt Læg, Høi og Lav idelig foraarſager, uanſeet Enhver Guds Vredes viſſe Kjendetegn daglig haver for Sinene, nemlig dyr Tid, Krig, Oprør og Peſtilens“ [1].

Samtidig med Scavenius var Nordmanden Niels Laurits ſon Arctander eller Norbagge, født 1561 i Qvernes og død 1616 ſom Biſkop i Viborg. Han var en dygtig Mand og en flittig Skribent, der efterlod ſig ikke faa Opbyggelſesſkrifter, Pſalmer og Ligprædikener. Blandt hans øvrige Samtidige have vi allerede omtalt Digteren Anders Arrebo († 1637), der erhvervede ſig et berømt Navn ved ſit „Davids Pſalter,“ ſom udkom 1623, og vilde ei glemme Poul Anderſen Medelby († 1632), der blev Præſt i Odenſe 1602 og gjorde ſig bekjendt ved flere Opbyggelſesſkrifter, blandt hvilke hans Poſtil for Ungdommen over alle Søndagsevangelier, der første Gang udkom 1614, fandt megen Udbredelſe.

Samtidig med L. Scavenius levede og virkede paa Island Gudbrand Thorlaksſon, der i 56 Aar med Kraft og ſtor Dygtighed ſom Biſkop ſtyrede Hole Biſpedømme paa Island og erhvervede ſig ſtore Fortjeneſter af Reformationens Gjennemførelſe og Videnſkaberne paa ſin Fædrenes. Han overſatte dels ſelv, dels ved Hjelp af Andre paa islandſk eller det gamle norſke Tungemaal Bibelen (1594) og mange af ſin Tids fortrinligſte theologiſke Verker, hvilke han lod trykke paa et af ham ſelv oprettet Bogtrykkeri. Denne mærkelige Mand, ſom hans Landsmænd kaldte den lille Luther døde 85 Aar gammel 20 Juli 1627 [2].

[1] Trediveaarskrigen raſede i Tydſkland, Peſten i Bergen og andre Steder 1616 og Ildebrand 1623. Samme Aar ryſtede et Jordſkjelv Norge fra Oslo til Throndhjem, hvis Følge maaſke var Opdagelſen af Kongsbergs Sølvverk. Folket var uroligt. Paa et Ledings og Sagthing paa Giesmervik i Hetlands Skibrede, blev Thingfreden brudt. Den flygtende Sorenſkriver „blev i Søen forjaget og undkom i ſtor Perikel med Livet,“ men Fogden blev tvungen til at thinge med Bønderne efter deres Villie.

[2] Jon. Fin. hist. eccl. III, 368—443. Eſpolin Isl. Árbæker.

V.

Magister Thomas Cortson Wegner.

1627—1654.

Han var født i Lund i Skaane 23 April 1588. Hans Fader hedte Cort Wegner, hans Moder Elline Thomesdatter. 6 Aar gammel blev han sat i Skole og dimitteret til Kjøbenhavns Universitet 1606. 2 Aar efter fik han Kongens Kost og samme Aar blev han kaldet til øverste Hører ved Sorø Skole. 1609 promoveredes han til Baccalaur og blev kaldet til øverste Hører ved Lunds Skole; men undslog sig, da han havde tænkt, i Forening med Kannonicus Oluf Stiefsons Søn Nils, i Udlandet at udvide sine lingvistiske og mathematiske Studier. Denne Plan strandede, da Nils blev syg, hvorpaa han modtog Kapellaniet ved vor Frue Kirke i Kjøbenhavn 1611 i hans Alders 23de Aar. Samme Aar blev han Magister under C. Longomontanuses Rectorat[1]. 1617 kaldtes han af velbyrdig Steen Brahe med menige Borgerskab og Raad til Sognepræst i Kallundborg. Den 22 Mai 1618 blev han „efter kongelig Befaling" kaldet[2] som Sognepræst til St. Nicolai Kirke i Kjøbenhavn. 1527 beskikkedes han til Biskop over Stavanger Stift og 7de Søndag i Trinitat ordineredes han af Biskop J. Resen. Den paafølgende 25de Søndag i Trinitat holdt han sin første Prædiken i Stavanger og 14 Sept. deltog han første Gang i Kapitlets Forhandlinger.

20 Februar 1628 samledes efter Bispens Indbydelse i Stavanger et talrigt Møde af Geistlige[3], for hvem oplæstes et

[1] Efter Wegners egne Optegnelser, der vare i Tyrholms Værge.

[2] Dog af Borgermesteren og Raadmænd i Kjøbenhavn 21 Mai. Se Kaldsbrevet meddelt af H. Nordam i hans Anders Arrebos Levnet 249.

[3] Det bestod foruden af Bispen af Kapitlets residerende Medlemmer, Provst og Sognepræst i Stavanger Gabriel Lauritsson Lind; Læsemester Claus Lauritsson (Skabo), Skolemester (Rector) Ditlef Lauritsson (Skabo begge den afdøde Biskops Sønner, Christen Lauritsson, Provst og Sognepræst til Bo, og Hans Madsson Prædikant (o: 2den Præst

Missive fra Jens Juel, Statholder i Norge, Jens Bielke, Norges Riges Kantsler og Gunder Lange, Befalingsmand over Tønsbergs Len, hvori det paalagdes Biſpen selv med nogle af Præſterne i Stiftet at indſinde sig den 8 Marts førstkommende i Christiania, for der at delibrere om Landets Forsvar i denne farlige Tids Tilstand og hvad Kontribution hans Majestæts Undersaatter godvilligen og som Tiden og Leiligheden udkræver vilde underdanigst bevilge og udgive. Biſkoppen undskyldte sig med, at han ikke selv til bestemt Tid kunde møde, „baade for Svaghed og Skrøbeligheds Skyld saa og for tungt Kors og andet som Gud hannem med i denne Tid besøgte“[1]. Hr. Gabriel Lauritsson Lind, Kannik, Provst og Sognepræst til Stavangers Domkirke og Hr. Thorgir Hansson, Sognepræst til Egersund, bleve derpaa udvalgte paa menige Provsters og Præsters Vegne her i Stavanger Stift, at de skulle paatage sig denne Reise til Christiania og i „forbenævnte Verk og Ærinde have fuldkommen Fuldmagt at gjøre og lade som Enhver selv var personlig tilstede.“

Det følgende Aar (1629) forefaldt der et Par Sager i Kapitlet, som vi nærmere ville omtale, da de lade os kaste et Blik ind i Datidens kirkelige og verdslige Forhold. I de Dage var en dansk Adelsmand Christopher Goye forlenet med Nedenes, Robygdelaget o. m., og det var en myndig Herre, der ligesom Hr. Jørgen Kaas og flere Samtidige, gjerne vilde Præsterne tillivs. Han havde tidligere, som vi have seet, fremstaaet som Anklager af den gamle Morten Ulff i Holt og skilt ham ved hans Kald, (som det synes ikke uden den Hensigt at skaffe

i Stavanger). Foruden dem vare tilstede Hr. Daniel Jørgenson i Hjælmeland, Provst i Ryfylke og Karmsund, Hr. Abraham Engelbrektson til Avalsnes, Hr. Mathias Henrichson til Kley, Hr. Anders Kjeldsson til Nærstrand, Jacob Hansson til Haaland, Christen Palleson til Høland (ɔ: Høyland), Samuel Lauritsson Lind til Finnø, Hr. Søffren Jensson til Rennesø, Hr. Søffren Jensson til Ly, Hr. Thord Thordson til Strand, Hr. Marcus Pedersson til Jælse, Hr. Thorgir Hansson til Egersund, Bent Bentson til Torffuestad.

[1] Han havde nys ved Døden tabt sin Hustru Cecilia Bender.

en Anden samme). I dette Aar lod han for Kapitlet anklage Sognepræsterne i Robygdelaget, Hans Hansson Mariager til Effuie, Nils Pedersson i Sætersdalen og Jacob Laurson Smith i Bygland forat befatte sig med verdslige Forretninger og skrive Dokumenter og Klager for Almuen. Sagen kom for Kapitlet 12 Mai 1629[1].

Hans Mariager tiltaltes „fordi han bedriver adskillige verdslige Sager og indbilder sig at foretage sig allehaande Klammer og Trætte mod sin verdslige Øvrighed." Der fremlagdes blandt andet en Seddel, skreven paa Evje 9de Febr. 1628, hvori Almuen opfordrer til at møde paa Bakkething, for at samtale om at foredrage nogle Spørgsmaal for Kongen. Denne Seddel bevistes at være læst paa Valle Kirkegaard.

Hr. Hans mødte personlig, klagede over at han var tunghør og beklagede, at han ei havde maattet faa Stevningen mod sig at læse, skjøndt han bød Penge derfor. I Anledning af denne Anke fremlagde han C. Goyes egen Seddel, hvori han tillader Alle og Enhver at skrive hvis Klagemaal for „Vold og Uret dennem at kunne være hendt." Endelig fremlagde han 2 Skudsmaal, hvoraf det ene var udstedt af Provsten og 24 Mænd, hvori menige Almue i Evje takker Hr. Hans „al Ære og Gode for hans flittige og tro Tjeneste baade inden og uden Kirken." Han blev frifunden for denne Sag og flere, men dømt i Bod af 8 Ortug og 13 Mark fordi han havde skrevet en Stevning over Sorenskriveren, der havde sigtet Oluf Fennefos's Hustru og Sønner for Trolddom.

2) Nils Pedersson Sognepræst i Sætersdalen og Provst i Robygdelaget tiltaltes „fordi han havde understaaet og tilfordristet sig at tage og give fra sig beskreven under Dannemænds Indsegle Hr. Hans Mariagers Skudsmaal, som C. Goye formente at være anrørende en verdslig Sag og bemeldte Hr. Nils at have indfalden udi Thingskriverens Bestilling."

Hr. Nils fremlagde det paaklagede Skudsmaal og oplyste,

[1] Blandt Kapitlets Medlemmer nævnes ved denne Leilighed Peder Saxe Fuldmægtig paa Søffren Rasmussons Vegne, som nu er forlenet med Kolnes og øvre Vatnes Præbende.

at han efter Bispens Befaling var dragen til Evje for at undersøge om Hr. Mariager var Aarsag i 1) at Drengene (ɔ: de udskrevne Soldater) ei mødte og 2) at hver Bonde blev fradømt sin halve Bodslod efter den svenske Feide[1]. I Anledning af Hr. Goyes Klage fremlagde han et velskrevet og frimodigt Forsvar, i hvilket han udviklede, at det vel ei var at gjøre Indgreb i Sorenskriverens Kald, naar en Provst offentlig i Kirken lod anstille Undersøgelser om en Præsts Forhold og at

[1] Til nærmere Oplysning herom kan tjene, at Foged Peder Johanson anklagede paa Herredagen i Skien 16 August 1613 Almuen i Robygdelaget, fordi de havde negtet, at udrede enten Knegte eller Knegtepenge til at hverve Fremmede for sig i sidste svenske Krig, idet de paaberaabte sig Fattigdom og gamle Privilegier, som skulde være dem fratagne af Erik Munch, uden dog at kunne bevise det. Ligesaa skulde de have gjort i den tidligere svenske Feide. De dømtes at have forbrudt ½ Bodslod, undtagen Odelsgods, til Kronen. To Dage senere (18 August) feldtes ogsaa Dom i Anledning af Fogdens Klage over Robygdelagets Præster, Hans Hansson til Evje, Jacob Smed (Smith, Fabricius) til Bygland, Nils Pedersson i Sætersdalen (ɔ: Valle) og Jacob Clausson i Omlid, fordi de ikke havde efterkommet Statholderens og Kantslerens Befaling om at levere Hest (Rytter), hvilket siden blev modificeret derhen, at de istedetfor gerüst Hest skulde sende 2 vel udstafferede Hagebøsser, hvilke de ikke havde sendt, ligesaa lidt som de havde betalt den maanedlige Besoldning. Sagen var først anlagt paa Bakkething 20 Juni d. A., hvor de Indstævnte undskyldte sig med stor Armod, men tilbøde at gjøre hvad de kunde. Lagmanden henviste derpaa Sagen til Herredagen, hvor dog ingen af Præsterne mødte. De tilpligtedes at erlægge den resterende Udredsel og for Udeladelsen deraf indtil nu at bøde 8 Ortug og 13 Mark.

Paa samme Tid (16 August) og Sted anklagede Stüring von Bohl Lensherre i Nedenes og Mandal, Sognepræsterne Anders Matson i Thvet, Samuel Jørgenson i Mandal, Christen i Sogndal og Jørgen Clausson i Odernes for Undladelse af at levere Folk og Besoldning i Kalmarkrigen. De 4 Præster tilsammen skulde stille en gerüst Hest. Udfaldet blev som med Robygdelagets Præster. Samme Dag tiltalte Lensherren ogsaa Almuen i Mandal for Udeladelse af at betale de paabudne Udredsler til Besoldning af det Krigsfolk, som var hvervet istedetfor de udskrevne Soldater af disse Lehn, som dels 14 Sept. 1612 vare hjemforlovede, dels egenmægtig havde begivet sig hjem fra Leiren ved Oddevald 1611. Samme Dom som i Robygdelaget. Samme Dag anklagede han en hel Del Bønder af Man-

det vel var en geistlig Sag, naar en Præst beskyldtes for at være med at stifte Oprør. Han mente og, at det var Provsts og Menigheds Pligt at give saadan Undersøgelse beskreven. Sorenskriveren har kun at skrive verdslige Sager. Hr. Nils blev aldeles frikjendt.

3) Hr. Jacob Laurson (Smith) blev tiltalt, „fordi han understaaer sig for Manddrabere at skrive, Kongsdag at forhverve, og udi Kongsdagen at lade sig indføre som bedste Prouff i den Sag, item fordi han udi anden verdslige Sager sig fordrister at skrive, uagtet han ofte derom skal være paamindt, formenedes, at han og derhos bør sættes til rette efter Ordinantsen."

Jacob mødte selv og indleverede et skriftligt Svar, hvori han kalder sig „en fattig, skrøbelig, bedaget Mand," men forsvarer sig godt. Med Hensyn til Drabssagen mente han, at han vel maatte skrive til sin gamle Ven Hr. Thomas, der var Kantslerens Fuldmægtig. Han oplyste derhos, at da han med 3 Mænd sendte samme Kongsdag til Fogden, erklærede denne, at den ikke duede, hvorfor Drabsmanden nolens volens maatte give Fogden mange Penge, førend han vilde skrive til Kantsleren efter en ny. Han baabede dog, at hvad denne „tenebrosus homo" havde gjort, non inpune ni fallor fecerit. Han paastod, at han aldrig før nu, ei heller al den Stund han havde været i Norge, havde hørt, at en fattig Præstemand jo maatte concidereres saameget at tage sine Sognebønders Skudsmaal og skrive et Testamentebrev, naar han besøger sine

dalen for forskjellige Forbrydelser under Krigen, idet Nogle paa egen Haand og uden Tilladelse med Faner og Trommer vare dragne hjem fra Leiren ved Svinesund 1611 og ved Uddevalla 1612, og Andre uagtet lovlig udnævnte havde negtet at uddrage som Knegte og Baadsmænd 1612 og dels negtet at uderede de paabudne Kontributioner til Hærens Besoldning. Lagmanden havde paa Diomstadthing 2 Juni dømt dem, som vare rømte, fredløse og de Andre i Kongens Unaade med den Bemærkning, at i den gamle svenske Feide bleve lignende Sager i Mandal og paa andre Steder afsonede med Penge. Herredagen dømte de Skyldige til at have forbrudt deres Fred og at løse den igjen hos Kongens Lensmand, eller fare fredløs. (Brandt Uddrag af Herredagsprotokollen.)

Sognebønder i deres Skrøbelighed, om han derom bliver anmodet. Forsvaret var underskrevet Biugland 1629 vestræ dignitatis subjectissimus Jacobus Fabricius (Smith).

Han frikjendtes for Alt undtagen for at have skrevet Testamentet, i hvilken Anledning han ilagdes Boden: 8 Ortug og 13 Mark.

Samme Aar (15 April) stevnede Bispen Hr. Thomas Philipsson, Medtjener i Undal, som blev beskyldt for at befatte sig med adskillige Spøgeri, Signekonster o. m., som ikke sømme et Guds Barn, synderlig en Prestemand. Bispen fremlagde i denne Anledning tvende slemme Signesedler, som af ham vare udstedte. Hr. Thomas mødte personlig og oplyste, at der hans Broder Hr. Dagfind Philipsson, Medtjener i Bjelland engang kom til ham og var meget syg, bad han ham forhøre om noget Raad mod hans Svaghed. Han henvendte sig da til Nils Rodstad i Bjelland, som havde Ord for at kunne skaffe Hjelp mod adskillig Sygdom. Hr. Dagfind bad sin Broder tale med Nils og skrev han da den ene Seddel efter Nils's Mund, men den anden gav han Hr. Thomas. Sagen opsattes til at Dagfind og Nils vare forhørte og forhandledes igjen i Kapitlet 17 Juni s. A. Nils bekjendte, at han benyttede en Signeseddel til at helbrede Fæ og henvistes til verdslig Ret. Brødrene Thomas og Dagfind bleve derpaa forhørte. Thomas bekjendte, at han havde skrevet Seddelen dels efter Nils's og dels efter sin Tjenestepiges Ord. Han bad om Naade, da han havde gjort det af Kjerlighed til sin Broder. Dagfind tilstod, at han havde bedet sin Broder, men at han da var forrykt i Hovedet og vidste lidet hvad han gjorde. Han havde, da han igjen kom til Forstand, angret at han havde geraadet i det Spøgeri.

Thomas blev dømt til at staa aabenbar Skrift og straffes af Øvrigheden efter Formue og til Paaske være suspenderet. Dagfind dømtes til i Provstens Nærværelse i Bjellands Kirke at afbede sin Forseelse og at bøde til Hospitalet.

Knapt vare disse Sager afgjorte førend Bispen og Kapitlet fik en ny Strid at mægle i, nemlig en heftig Valgkamp i Undal. Den bekjendte Peder Claussons Søn og Eftermand Hr. Claus maa være død 1629 om Vaaren; thi 18 Mai 1629

efter Clausſons Død indfandt ſig i Undal Hr. Jørgen Thomasſon, Sognepreſt i Kvinesdal og Provſt over Liſter og opfordrede Almuen til Bøn og Paakaldelſe om en anden retſindig Sognepreſt. Der tillodes derpaa Hr. Laurits Hansſon den 18 Mai at prædike i Undals Kirke. Siden havde Hr. Hans Jørgenſon, Medtjener paa Liſter, ogſaa begjert at maatte lade ſig høre, hvilket tilſtodes ham en anden Dag. Neppe havde Hr. Laurits holdt ſin Prædiken førend en Bondelensmand fremſtod og opfordrede Almuen til Ingen at vælge førend de havde hørt Kapellanen paa Liſter. Der kom derpaa Bud til Provſten, om at komme igjen til Undal for med 7 Mænd, ſom Menigheden havde udvalgt, at bortgive Kaldet. Da Provſten ankom til Kirken havde Hr. Hans allerede begyndt paa Abſolutionen. Efter at Gudstjenesten var endt begjerede Provſten, at de 7 udkaarne Mænd vilde ſammentræde med ham lidt udenfor Chordøren, at han kunde høre deres Mening. Men da de nu ſkulde til at raadſlaa ſig med hinanden, trængte Almuen ind paa dem ſaa de ingen Ro kunde faa til at raadſlaa, ja en Herremand Jørgen Harbau overfaldt endog Provſten med onde Ord og vilde at Bønderne ſkulde kalde Hr. Hans. Provſten klagede nu over, at han ei nød Fred i ſit provſtelige Embede og bad derfor Almuen at udſætte Valget indtil Biſpen, ſom da i ſin Viſitats var forventendes, ankom, idet han mente, at Verdslige, ſom Intet havde med Kaldets Beſættelſe at gjøre, ſkulde afholde ſig fra at gjøre Indgreb i hans Auctoritet og Myndighed. Almuen erklærede imidlertid, at de ſamme Dag vilde have Preſtevalg og ſendte de 7 Valgmænd efter Provſten, ſom imidlertid havde begivet ſig derfra over paa den anden Side af Elven. Her kaldte diſſe efter Provſtens Raad og med hans Samtykke ſalig Hr. Laurits Hansſon.

Da Thingſkriveren undſlog ſig at ſkrive Kaldsbrevet, efterdi han deri blev hindret og forbudt af Hr. Hans's Tilhængere, lod Provſten ſelv Kaldsbrevet ſkrive og forſeglede det med 4 af 7 Valgmænd, thi de 3 vægrede ſig, fordi Kaldsbrevet ei var ſkrevet af Thingſkriveren. Hr. Laurits lod derpaa ſagſøge diſſe 3, ſom havde valgt ham, men ei vilde underſkrive, hvorpaa de underſkrev Valgbrevet i det en af dem Siffuord Fladſtad er-

klærede, „at han ikke havde turdet forsegle Kaldsbrevet, fordi Junkeren, Fogden og Skriveren havde hannem det forbøden under sin Æres Fortabelse." Ikke destomindre havde Kongens myndige Lensherre Christopher Goyes Foged indsat Hr. Hans i Undal og givet ham Kollats, uagtet det er sat i Rette om Hr. Goyes Befaling burde mere at agtes end Kongens Ordinants og aabne Brev. Han havde derpaa prædiket og overtaget Kaldets Bestyrelse. Hermed vilde Provsten og Hr. Laurits ei lade sig nøie, men Provsten stevnede Hr. Hans Jørgensen for Kapitlet som den der efter den meddelte Fremstilling ulovlig havde indtrængt sig i Undals Kald. Hr. Hans mødte personlig, og fremlagde en skreven Fremstilling eller Tilsvar, hvor han paastod 1) at de 7 Mænd først havde kaldt ham, men at Provsten deri ei vilde samtykke, idet han vilde have Valget opsat til Bispens Ankomst, nemlig i den Mening, at han imidlertid kunde overtale de 7 Mænd. 2) at han af Lensmanden (efter Ordin. folio 28) var indsat og havde faaet Kollats, saasom han før var examineret og ordineret af Biskop Skabo. Derpaa fremlagde han et Vidnesbyrd, udstedt af 12 Mænd, hvori forlangtes Lensherrens Hjelp, da Almuen vilde have Hr. Hans, medens de 7 Mænd vare frafaldne. De 3 af disse havde dog erklæret, at de efter Almuens Begjering først vilde kaldet Hr. Hans, og Fogden i Mandal, Christian Sterche, havde derhos erklæret, at Provsten paa Mistanke havde rejeceret Lensmand, og en anden blev valgt i hans Sted, samt at han havde staaet saa nær, at han hørte, at de 7 Mænd vilde have Hans, men at Provsten dertil ei vilde give sit Samtykke. 3) fremlagdes 24 Almuesmænds hederlige Vidnesbyrd om Hr. Hans saavel da han tjente Hr. Clauses Enke i hendes Naadsens Aar som siden.

C. Goyes Foged, Johan Vidou, lod ogsaa fremlægge sin Erklæring, at Hr. Hans ei havde indtrængt sig i Undals Kald, men at Hr. Jørgen havde handlet mere af Had mod Hr. Hans end med nogen Ret.

Efterat Vidner vare forhørte og Sagen nøie var grandskket dømte Kapitlet, at uagtet Hr. Jørgen mente sig ei mod Ordinantsen at have forseet, saa var det dog ei med Hr. Laurits's

Valg saa aldeles lovligt procederet, hvorfor han idømtes en Bod af 20 Daler til Stavanger Hospital. „Hvad sig belanger Hr. Hans's Kald og Indsættelse, da synes den Proces ganske underlig og urigtig" fordi de 7 Mænds Kald ikke var kjendt paa (casseret), Hr. Jacob ingensinde havde præsenteret sig for Bispen, som det tilkom at forskrive ham til Lensherren efterat have prøvet hans Lærdom og Levnet, og dog havde C. Goyes Foged indsat ham, uagtet efter Forordningen, „en Provst og ikke en Foged skal en Præst indsætte." Endelig havde Hr. Goye aldeles udelukket Superintendenten i denne Sag, uagtet der er anordnet, at naar der tvistes om noget Kald skal Lensherren og Bispen „den tilrette, som der bedst Ret kan have." Efter slig Leilighed dømtes: „Hr. Hans's Indgang til Undals Kald ikke lovlig at være, men efterdi han har C. Goyes Kollats kunne vi ikke om samme Kald give nogen endelig Dom, men henstille Sagen til Kongens Afgjørelse."

Hr. Hans beholdt Kaldet, og var i henved 40 Aar Sognepræst i Undal, hvor han siden kaldtes „gamle Hr. Hans." Han fører i Kaldsbogen Familienavnet Gotzow.

I Aaret 1631 foregik der en Forandring i Stavangers Bispedømme, da Kongen den 10 April befalede, at Hallingdalens og Valdres Provstier, som hidindtil havde lagt under Stavanger Stift, nu skulde forenes med Christiania Stift, medens at Øvre Thelemarkens Provsti, der før havde lagt til Hamars og senere til Christiania Bispedømme, nu skulde indlemmes i Stavanger Stift. Ved denne Forandring fritoges Stavanger Biskop for en meget besværlig Visitationsreise til Stavanger og Valdres[1].

Samme Aar (29 Juli 1631) befol Kongen som Svar paa

[1] Kong Christian IV bød 24 Juni 1630 Statholder Christopher Urne og Norges Riges Kantsler Jens Bjelke at foranstalte en Ombytning af disse Landskaber, om det bekvemmeligt kunde ske og 20 April 1631 befol han at Forandringen strax skulde ske. Under 21 Oktober 1633 paalagdes det C. Urne tilligemed Bispeme i Oslo og Stavanger, at afgive Erklæring til Kancelliet over en af nogle Præster i Øvre Thelemark afgiven Klage over den skete Forandring. Top. Jour. 32 Hefte S. 183—185.

adskillige Klager, der vare fremkomne paa den Herredag, han dette Aar holdt i Bergen, blandt andet, at der hver Høst skulde i hvert Stift af Befalingsmanden med Biſpen og Kapitlet sættes et vist Kapitels Kjøb i hvert Fogderi efter sin Beskaffenhed, hvorefter Kirkernes Indkomme skal beregnes[1].

5 Aar senere, (nemlig 12 Marts 1636) udkom en kongelig Resolution, hvorved den Biſpen i Stavanger beneficerede Gaard Malde med underliggende Sdegaard og Kirke tillodes mageskiftet med Bro Gaard og Sdegaard samt Høylands Kirke.

1648 den 28 Februar døde den alderstegne Christian IV efter en lang og virksom Regjering og efterfulgtes af sin Søn Frederik III, der blev hyldet med megen Høitidelighed i Christiania 24 August. Ved denne Leilighed vare Norges 4 Biſper ogsaa tilstede, nemlig Mag. Thomas Wegner, der var den ældste Biſp, Mag. Ludvig Munthe i Bergen, Erik Bredahl i Throndhjem og Mag. Henning Stockfleth[2]. Den sidste var 7 Juli 1646 bleven Biskop i Christiania Stift, efter at han tidligere havde været Rector ved Christiania Skole, Professor ved Christiania Gymnasium og Slotspræst. Han var født i Hadersleb og var en klog og dygtig Mand.

Kort efter udbrød der i Christiania By en heftig Strid mellem Christiania Præsteskab, i hvis Spidse stod Sognepræsten Magister Trugels Nielsen og Læreren ved Gymnasiet Mag. Niels Svendsen Chronich, der blandt andet udskjeldte Statskirkens Præster som Satans Apostle, Baals Præster, sladdrende Papagøier, Hunde, som lade sig Munden stoppe ved et Stykke

[1] I dette Aar (15 Febr. 1631) udkom den kongelig Befaling (af 15 Febr.), at de Bestemmelser og Dokumenter, som angik Kirken og Geistligheden, som fandtes i Stiftet skulde indsendes forat udgives i Trykken. Af Trykningen blev der imidlertid Intet, men Kongebudet bidrog til at skille Stiftet med de Brevskaber o. m., der nedsendtes til Danmark.

[2] Om Høitidelighedeu ved denne Leilighed se Wolff Norrigia illustrata Pag. 152. Norges Adel, Lagmænd, Biſper og Udvalg af Geistlige og Bønder, vare her samlede. Fra Stavanger vare tilstede foruden Wegner, Jørgen Thomasson, Provst over Lister, der anførte Stavanger og en Del af Bergens Præster, Lagmændene Auguſtin Oluſſon fra Agdesiden og Jacob Rask i Stavanger. Om Stockfleth Budst. III. 497.

Kjød osv. Til Dommere i denne forargelige Strid udnævnte Kongen (21 Sept. 1651) Norges nye Statholder Gregers Krabbe og Thomas Wegner, der stevnede de stridende Parter for sig i Christiania Kapitelhus 31 Marts 1652. Biskop Stockfleth var selv Aktor og fremsatte sin Anke i 7 Punkter. Sandsynlig blev, uvist af hvad Grund, ingen Dom feldt; Pontoppidan antager, at den skyldige Hr. Niels inden Dommen skulde feldes, nedlagde sit Embede og begav sig til Kjøbenhavn, hvor han fortsatte sine lidenskabelige Angreb paa Geistligheden, blev tiltalt, og (1655) dømt til evigt Fængsel paa Drarholm, men siden sat paa fri Fod af de Svenske, som da spillede Mestre i Sjælland.[1]

Stavanger Stift talte paa denne Tid 133 Kirker og 43 Præster[2].

I 1645—46 lod Biskop Wegner udhugge Muren paa nordre Side i Domkirken og anbringe 4 Vinduer, hvoraf 2 store med Vaaben i, næst ovenfor Døbefunten. Tidligere (1638) havde han skjenket Kirken en Oblatæske af Sølv paa 18 Lod[3].

Biskop Wegner døde 13 December 1654 i en Alder af 67 Aar og blev begravet paa hans Navnedag, St. Thomas, i Stavanger Kirkes Chor. Der sattes et Monument af Bildhuggerverk over ham med følgende Paaskrift:

יהוה

Dormit sub tumulo hoc vir admodum reverendus clarissimus et doctissimus Dominus Mag. Thomas Conradi Wegnerus, episcopus olim Diœceseos Stavangriensis vigilantissimus, qvi pie in Domino obdormivit die XIII Decembris An MDLIV.

[1] Coucheron har i norsk Theol. Tidsskr. meddelt en nøiagtig paa utrykte Dokumenter grundet Fremstilling om denne Strid. Om samme Strid se Pont. ann. VI, 30, 38 o. Fl. og Helveg den danske Kirkes Historie I, 377—384. Han reiste med sin Hustru Marie Jersin, Søster til Christianssands Biskop Jersin, til Amsterdam, hvor han døde. Hans aandelige Julebetænkninger, der udkom 1644 i Christiania, og hans „Troens Erindring og Prøvelse." (Christiania 1650) vakte adskillig Opmærksomhed. Om ham og hans Skrifter Budstikken III, 391—435.

[2] Wolff Norrigia illustrata 191.

[3] Nicolaysen Norske Stiftelser III, 545—48.

Midt paa Stenen stod hans Baaben, et Hjerte, i hvilket var indgravet Rom. 14, 7. Sive vivimus, sive morimur Domini sumus. — Ved hans Side hvile hans 2 Hustruer.

Selv Videnskabsmand søgte han blandt Præsterne ogsaa at fremme Videnskabelighed. Han fornyede derfor de af Jørgen Erichsøn allerede indførte Samlinger af Stiftets Geistlige, hvilke han skal have samlet hvert tredie Aar. Paa disse blev der blandt andet ogsaa disputeret over Theses, som Bispen fremsatte. Paa visse Tider maatte ogsaa Disciplene i øverste Lectie i Stavanger Skole gaa til Bispen for at informeres af ham i Hebraisk.[1]

Biskop Thomas Wegner var 2 Gange gift. 1) 1612 med Cecilie Jacobsdatter Bender, med hvem han i 15 Aars Egteskab havde 5 Børn, hvoraf følgende 3 fulgte Forældrene til Norge, nemlig 1) Sønnen Cort (født $\frac{11}{11}$ 1619), Kapellan i Mandal 1642, Sognepræst 1650[2]. 2) Datteren Mette f. 1615 $\frac{12}{11}$ gift med Borgermester Paul Knutson i Stavanger. 3) Elen født 1624 24de Søndag efter Trinit. gift med Mag. Elias Jacobsson Agricola, 1632 Rector i Stavanger og siden Sognepræst til Ly, „berømt for at være en lærd Mand."[3] Hun egtede siden hans Eftermand paa Ly Søren Jensson. 1629 indlod Wegner sig i et nyt Egteskab med Jomfru Anna Christensdatter Trane, hvis Fader Christen Trane den Yngre var

[1] M. Tyrholm, Sognepræst i Vanse († 1767), som har efterladt sig nogle Efterretninger om Stavanger Bisper, siger: „Jeg Tyrholm har 2 af hans Synodalia, det ene af 1630 paa Dansk og det andet af 1633 paa Latin, hvoraf det første refererer sig til de forrige, som ere forfattede af Jørgen Erichsøn."

[2] Han var gift med sin Formand Samuel Jørgensens Datter Ahled og efter hendes Død med Maren Povelsd. Ancher. Han afstod Kaldet 2 Gange til sine Svigersønner, men overlevede disse og døde derfor i stor Armod i Husmandspladsen Monen under Holmegaard. (Holmes Kaldsbog).

[3] Han var udentvivl en Søn af Haalands Sognepræst Jacob Agricola, hvis Portrait i Legemsstørrelse hang i Sole Kirke og havde den Paaskrift: expressa oris effigies D. N. Jacobi Johannis Agricolæ pastoris olim ecclesiæ Haalandendis. Nascitur anno 1567, ordinatur 1595, mortuus anno 1648.

Kongens Ombudsmand (Stiftamtskriver) i Stavanger og 1607 gift med Anne Jensdatter, Søster til Biſpinde Scavenius[1]. Med Anne Trane († 1696) havde Wegner 10 Børn, 6 Sønner og 4 Døtre. Af disse blev 1) Thomas, (født $\frac{7}{1}$ 1631) Pastor i Torvestad, 2) Jens, (født $\frac{3}{7}$ 1634) blev 1685 Pastor i Soledal, hvor han døde ugift, 3) Chriſten, (født $\frac{28}{1}$ 1838), 4) Jacob, (født $\frac{13}{6}$ 1645). Han opholdt ſig 1672 i Stavanger ſom Student. 5) Berthel (født $\frac{4}{10}$ 1649)[2]. De ſtuderede Alle, men nogle ſeculariſerede, boede paa Bondegaarde og bleve gamle Mænd. 6) Chriſten (født $\frac{14}{5}$ 1643, døde ſom Barn), Sitzel (født $\frac{7}{1}$ 1632), blev gift med Hr. Jon Rasmusſon, Vicepastor til Strand † 1684, Suſanne (født $\frac{3}{11}$ 1636), gift med Falck Jenſon Foged paa Jæderen, Anna Wegner (født $\frac{20}{6}$ 1639), gift med Bjørn Chriſtensſon, Pastor til Rennesø, Anne Trane (født $\frac{24}{1}$ 1641), gift med Daniel Nielsſon Liſter, Sognepræſt til Vanſe.

Wegner var en lærd Mand, der efterlod ſig følgende Skrifter:

1. Exercitium hominis Christiani qvotidianum sedula mortis meditatio o: Jt chriſten Menniskis Daglige Offuelſe, nemlig Dødens Flitelige oc Idelige Betenkelſe i en Ligprædicken Pſ. 39, 5 6 over Sthen Brahe til Knudſtrup, Danmarckis Rigis Raad o. m. 26 Apr. 1620. Qvart uden Paginering. (S. Brahe var Lensmand paa Kallundborg).
2. Davids gyldne Klenodie eller den 25de Pſalme forklaret i Sigvord Becks til Forßloff, kongelig Majeſtæts Rentemeſters Jordefærd 16 Jan. 1623. Kbhvn. 1623 i 4to prentet hos Waldkirch. 230 Sider.
3. Offrighedens Æreſmycke oc rette Klædebon over Job 29 til en Ligprediken i St. Nicolai Kirke 1624, da Borgermeſter Mickel Wibe blev begraven. Kbhvn. 1625 i 8vo.

[1] Kong Chriſtian IV, ſom overvar dette Bryllup 7de Søndag efter Trinit., forærede Brudeparret et Sølv Kredents Kar. (N. Schytte). Anne Tranes Broder var vel Paul Trane, ſom var født i Stavanger 1607, blev Rector i Oslo og døde 1646 ſom Sognepræſt paa Nes paa Romerige. Han udgav i Genf en Diſputats de dignitate & præstantia studii jurisprudentiæ. Hans Stambog findes paa det kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn. (J. C. Berg. Bud. III, 309).

[2] Af Biſpens Familie var vel ogſaa Translator Walentin Wegner, der var gift med Chriſtine Wendelbo. Deres Søn Thomas Wegner er født i Stavanger 31 Januar 1695, blev Kapellan pro persona i ſ. S. 1721 og døde ſom Stiftsprovſt i Chriſtiania 22 Januar 1758. (Svendſen 13.)

4. Davids aandelige Have eller Forklaring over den 103 Psalme, foreſtillede i en Ligprædiken over Axel Urne til Ryegaard. 228 Sider i Ov. Den blev holden medens Wegner var Præſt i Kjøbenhavn 1627, men trykt i Kjøbenhavn 1630 med Fortale ſkreven i Stavanger 20 December 1629.
5. Biſkop Thomas Cortzøn Wegners Takſigelsesbøn for Guds Ords Fremgang, ſom paa Allehelgensdag i Stavanger Stift ſkulde afløſes 1647, ſamt geiſtlige og gudelige Sange, uddragne af ſamme Bøn.
6. liden Haandbog o: Forklaring over Luthers 5 Hovedſtykker. 1648.

Wegners Ligtaler beſtaae efter Tidens Smag af en Sammenhoben af Bibelſteder blandet med latinſke Anførſler af Kirkefædre, og hedenſke Skribenter, der røbe megen Læsning. Stundom anføres ogſaa Vers. I No. 1 anfører han f. Ex. Demoſtenes, Socrates, Cato, Philo („qvi simpliciter credit, optime credit") St. Bernhard („Largisimi promissores vanissimi exhibitores") Caſiodorus, Hjeronymus („ubi desinit auxilium humanum ibi incipit divinum" o. ſ. v. Paa ſin Tidsalder anvender han følgende Vers:

Virtus er nu ſlagen Død, Juſtitia lider Nød
Temperantia er ſlet bunden, Veritas bliffuer ikke funden,
Fides er død oc gantſke bortfarn, Miſericordia ſlet
forloren; Pax er icke mere forhaanden, Pudor er bortrømt
af Lande. Summa Tempora plena malis
Tempora plena dolis.

Pontoppidan (Ann. III, 213) ſiger om Wegner, „at han var en arbeidsſom og i det hele i det hiſtoriſke Fag vel bevandret Mand. Han ſkal have efterladt ſig en Beſkrivelſe over Norge, ſom er forkommet. Denne af Pontoppidan og Slange o. F. omtalte descriptio Norvagiæ er imidlertid ei af Wegner, men af Peder Clauſſon, hvis Manuſkript han udentvivl fik paa ſin Viſitats og ſendte til den lærde Kantsler Friis, der igjen leverede dette Manuſkript til Boghandler Moltken, der 1632 udgav dette mærkelige Skrift i Trykken[1]. (Minerva II, 178 og Worms Epiſtler 479). Han hjalp den lærde Antiqvar og Læge Ole Worm at underſøge og afteqne Runeinſkriptioner i Stiftet[2] og ſtod i Brevvexling med ham. I Worms Epiſtler I, 379—84 findes flere latinſke Breve til Wegner.

Prædikener over Profeten Jonas, ſom af Nogle ogſaa tillægges ham, er ei af ham, men af Stavangers 3die Biſp, den omtalte Jørgen Erichsſon.

* * *

[1] Minerva I, 379—84.

[2] Diſſe Afteqninger af Runeinſkriptioner findes endnu blandt det norſke Univerſitets Haandſkrifter og de fleſte af hans Skrifter paa Univerſitetsbiblioteket.

I 27 Aar førte den lærde og brave Thomas Wegner Bispestaven over Stavanger Stift. Mærkelige Begivenheder rystede i denne Aarrække Kirke og Stat. 30-Aarskrigen havde allerede flere Aar raset i Tydskland, og medens den dygtige Biskop Jesper Brochmand kjæmpede mandigt med Aandens Sverd mod Jesuiterne og den papistiske Kirke, udgav sine berømte Stridsskrifter: 'controversiarum sacrarum volumina duo (1626) og de pontifice Romano (1628), greb Kong Christian IV det verdslige Sverd og optraadte som sine betrængte Troesfrænders Forsvarer mod den romerske Keiser og de Katholske, men beredte derved sig og sine Lande store Lidelser; thi han bukkede under i denne ulige Kamp, der udtømte hans Rigers ikke store Hjelpekilder. Da Pest, Misvext, Hungersnød og Ildebrande samtidig rasede, blev denne Trængselstid Konge og Folk en alvorlig Vækkelse, hvilket vi blandt andet kan se af de Anordninger, som i dette Tidsrum udkom[1].

I Aaret 1628 (3 Sept.) indskjærpedes Helligholdelsen af de anordnede Bededage, og de, som vanhelligede dem med Drukkenskab og deslige Usædelighed, skulde staa aabenbar Skrifte, bøde eller straffes med Vand og Brød. Det følgende Aar, kort før Freden til Lübeck sluttedes, udkom den bekjendte Forordning af 27 Marts 1629 om Kirkens Embede og Myndighed mod Ubodferdige samt adskillige Geistlighedens Forhold[2]. I denne mærkelige Forordning klages over, at Ordets Prædiken og kongelige Anordninger med forhøiet Straf og Trusel ringe havde frugtet og, at Ondskaben end fast mere daglig har tiltaget, saaat man udi dette klare evangeliske Lys, som i disse Lande har været optændt, har anstillet fast skjødesløsere forargeligere og ugudeligere Levnet, en stor Del i den forfængelige Mening, at den sande Gudstjeneste fornemlig og alene

[1] Sammenlign Brochmands Brev Dän. Bib. III, 313—15. Pont. Collegium pastorale S. 11.

[2] Den findes hos Paus III, 680—708. Pont. ann. III, 770—792 og var udarbeidet af Danmarks samtlige Bisper og theologiske Professorer paa et Møde i Kjøbenhavn. Helweg den danske Kirkes Historie I, 307. Om den sædelige Tilstand i Danmark se Fortalen til Kaarsskolen af den fynske Præst Malte Jonesson 20 Aug. 1630.

bestaar i udvortes Kirkegang, Sakramenternes udvortes Brug, Syngen, Beden o. s. v. Som Bodemidler tilforordnes i Kjøbstæderne hver Sognepræst nogle af de gudfrygtigste, oprigtigste, ivrigste og bedste Sognemænd til Medhjelpere, og paa Landet skal af Lensmanden med Provsten bestilles tvende af de gudfrygtigste, bedste og vederhæftigste Sognemænd til Kirkeværger, som ogsaa skulle være Præstens Medhjelpere. Disse Medhjelperes Pligter bestemmes nærmere og bleve siden optagne i Christian V norske Lov. I Forordningen forbydes desuden blandt andet, at oplæse fra Prædikestolen „hvad verdslig Bedrift angaar" (§ 22) og al letferdig forargelig Legen og Fastelavnsløben (§ 26). De, som ubluelig sværge og bande, skulle sættes i Gabestokken og betale 4 ß, inden de løslades (28). Guds Ords Tjenere skulle tilse, at deres Sognebørn nære sig redelig og holde deres Børn til at lære Haandverk og anden Tjeneste (§ 31). Ordets Tjenere samt Medhjelpere skulle have Opseende med Betleri, saa rette Fattige forsynes, men Tiggere og Dagdrivere skulle angives for Øvrigheden og straffes. Fordringen til de Studerende, som ønske at blive Præster, skjerpes[1], og Præsterne paalægges at prædike efter Ordinantsen, „saaat Prædikenerne eiblive for lange eller vidtløftige den gemene Mand til Kjedsommelighed og desmindre Opbyggelse. Den sidste Del af Prædiken skal anvendes til Børnelærdommens Forklaring. Præsterne skal med Degnene og Substituter undervise Ungdommen i Børnelærdommen. De Forsømmelige skal straffes. Skriftemaal indskjerpes (Cap. 11, 13, 14, 19). Barnedaab og Egteskabsindvielse bør ikke ske i Husene, men i Kirken **i den hele Forsamling**

[1] „Ingen Præstemand maa tilstede Nogen at lade sig høre paa Prædikestolen medmindre han har været paa Universitetet i Kjøbenhavn eller og derfra har Testimonium og noget utvivlagtigt Vidnesbyrd om sin Lærdom, Levnet og Omgjængelse" Cap. 11 § 2. Dette er første Spor af Embedsexamen ved Universitetet. Fredrik II havde vel allerede 1569 befalet, at Bisperne ikke maatte ordinere nogen til Præst, som ikke idetmindste havde studeret ɔ: hørt theologiske Forelæsninger ved Kjøbenhavns Universitet, men derved fordredes endnu ingen anden Prøve end den, Bispen anstillede, inden Indvielsen fandt Sted.

baade Andre til Exempel som til fælles Bønners Kraft.

Præsterne advares i det 3die Capitel alvorlig mod den i de Dage i alle Stænder saa almindelige Drukkenskab, mod ny Moder i Klæder, i det de paalægges at gaa i tarvelige Klæder, Samarier, Kjortler og andet Saadant, som deres Stand sømmer og udkræver. De formanes at tage vare paa deres Studering og holde dem, som ere i deres Huse uden Ørkesløshed og til Alt det, som ærligt, sømmeligt og christeligt kan være[1].

2 Aar efter denne gjennemgribende Anordning udkom Forordningen af 9 Februar, hvorved paabydes, at i alle Kjøbstæderne skal hver Fredag af Sognepræsten holdes Bods og Bedrings Prædikener og paa Landet hver Onsdag, hvilke Fredags og Onsdagsprædikener stode ved Magt, indtil de ophævedes 1739.

Ved Kongebrev af 29 Januar 1639 formanedes Præsterne til nøie at iagttage de anordnede Bededage og „paa det at den gemene Mand noget bedre maatte øves og vænnes til Gudsfrygt, da skal det saaledes anordnes, at Landsbypræsterne Fasten igjennem en Onsdag hver Uge af de 6 Uger, som før Dimmelugen kommer, skulle samle deres Tilhørere i Kirkerne og da staaende paa Kirkegulvet give dem med faa Ord en kort Formaning." Dette er Anledningen til de endnu brugelige Onsdagsprædikener i Fasten.

Til at fremme det religiøse Liv udgaves 1633 i stor folio en ny Udgave af den af Kong Fredrik II besørgede Bibeloversættelse, den saakaldte Christian IV store Bibel, og 3 Aar senere lod Brochmand udgaa i Trykken sin Postil „Sabbathens Helligholdelse" d. e. Forklaring over alle Søndages Evangelier og Epistler, som endnu viden om i Norge gjennem Aarhundreder tjente Folket til Opbyggelse og endnu holdes høit og i Ære[2]. Den samme Omhu, som Christian IV viste for Kirken,

[1] Sammenlign monita synodalia i Roskilde 1639. Pont ann. IV, 316.

[2] Foruden Brochmand virkede til Folkets Oplysning og Opbyggelse ved Skrifter den fromme Jens Jersin, Bisp i Ribe, († 1634) ved sine 2 opbyggelige Skrifter: En rigtig Vei, som fører til et evigt Liv (1633), og Troens Kamp og Seier (1635); den jydske Præst Villads Nielsen ved „Dyde og Lydebog" d: Forklaring over de 10 Guds Bud (1651),

viste han ogsaa for det med Kirken i de Dage saa nøie forbundne lærde Skolevæsen, som reformeredes ved Kirkeordinantsen af 1607. I Norge fandtes latinske Skoler ved Landets 4 Kathedralkirker og desuden mindre Latinskoler i Tønsberg, Skien, Frederikstad og paa Vang[1]. En høiere Undervisningsanstalt forundtes ogsaa Norge, da Kongen ved Fundats af 25 Oktober 1636 af Kannikgodset i Oslo stiftede et Gymnasium eller Kathedral-Collegium, hvorved 3 Professorer ansattes[2].

Ved Kirkens Ritus foregik 1640 Forandring. Den latinske Chorsang afskaffedes efter Brochmands Raad, da den befandtes at være til liden Opbyggelse, og i dens Sted paabødes at synge danske aandelige Psalmer[3]. Da imidlertid adskillig Uorden i Sangen derved indsneg sig, udgik der 1645 22 April en kongelig Skrivelse til samtlige Biskopper om, 1) at i Kirkerne ei maatte bruges ubekjendte Sange, og at Ungdommen skulde holdes til at lære de bekjendte, 2) at Kvindekjønnet istedetfor som hidtil at knæle tause under Sangen skulde sidde oppe og synge med, 3) at opvoxende store Drenge skulde indfinde sig ved Katechismeexamenen eller blive straffede, 4) at ingen Yngling eller Pige af nogen Præst maatte troloves eller vies, inden de befindes vel underviste i Børnelærdommen, 5) for at raade Bod paa den skadelige Sovn i Kirken skal i hver Kirke ansættes

Kjærligheds Maaltid (1656), Himmeriges Barnemoder ɔ: Forklaring over Daaben (1671), Nøglen til Guds Hjerte ɔ: Forklaring over Herrens Bøn (1674), Troens Bestandighed og Tommelfinger ɔ: Forklaring over Troens Artikler 1678 og endelig Catechismi Postbud ɔ: Forklaring over Hustavlen (1679); M. Sevald Thomesøn, en Tid Sognepræst i Christiania, oversatte en Andagtsbog af Valerius Herberger († 1627), kaldet Passionsviseren (Budst. III, 329), og Christen Bang, Sognepræst i Romedal, der 1650 fra Tydskland forskrev den første Bogtrykker i Norge, Valentin Kuhn, forat trykke sine Skrifter, blandt hvilke Luthers Catechismus i Spørgsmaal 10 Dele i 4. Han døde paa Oslo Hospital 1678, 98 Aar gammel.

[1] Kathedralskolen paa Hamar forflyttedes efter Byens Ødelæggelse til Vang 1584, men forenedes med Oslo Skole 1602.

[2] Om dette Gymnasium, dets Lærere og Skjebne se J. C. Bergs lærde Afhandling i Budstikken III.

[3] Slange 1044.

En som med en lang Stok skulde støde til dem, som vare faldne i Søvn[1].

28 Febr. 1648 døde den alderstegne Christian IV, hvem man ei kan negte brændende Iver for at forsvare og bevare den lutherske Kirke, skjønt han ei altid brugte de hensigtsmæssigste Midler og i Virkeligheden berøvede Kirken de sidste Levninger af dens Fribed, skjønt det først under hans Eftermand lovbestemtes. Det statskirkelige System hyldedes ei blot af Kongen og hans indflydelsesrige Kantsler Christen Friis, men af Kirkens mest fremragende Mænd under ham, nemlig Sjællands Bisper, Hans P. Resen[2], († 14 Sept. 1638) og Jesper Brochmand, der begge vare enige med Kongen i, at Vranglærere bør forvises Landet, „fordi en blandet Religion er Gud forhadt og farlig for det borgerlige Samfunds Roligbed."[3]

Aaret efter Kongens Død tabte Norge en af sine dygtigste Bisper, Ludvig Munthe i Bergen, og Island sin lærdeste Præst Arngrim Jonsson. I Aaret 1652 led den dansk-norske Kirke et uerstatteligt Tab, da en af de dygtigste Mænd, den nogensinde har fostret, Sjællands lærde og kraftfulde Bisp, Jesper Brochmand[4], fuldendte sin Bane. 2 Aar derefter

[1] Pont. ann. IV, 347. Helweg I, 347. En Samling af de under Christian IV udgivne Kongelove udkom i den saakaldte Christian IV store Recès 1643.

[2] Denne lærde Mand oversatte ei alene den hellige Skrift efter Grundsprogene, men forfattede mange dels lærde dels og folkelige Skrifter, som om Børnelærdommens Visitats i Almindelighed, Luthers lille Catechisme-Visitats 1628—32, instructio executionis catechetiæ 1636. Han skrev og Fortale til Luthers af N. M. Aalborgs oversatte store Katechismus (1629). Han er ogsaa Forfatter til flere Psalmer og Kirkebønner paa Nytaarsdag, Allehelgensdag og Bededagene.

[3] Helweg I, 261.

[4] Brochmand, født i Kjøge 1585, Prof. theol. 1615, Sjællands Bisp 1638, havde erhvervet sig europæisk Ry for sin grundige Lærdom ved sit systema universæ theologiæ 1633 og epitome systematis theologiæ 1649, der længe brugtes som Haandbog ved Kjøbenhavns Universitet. Han havde væsentlig Andel i mange kirkelige Anordninger, som udkom under Christian IV. Af ham ere de nu brugelige Ord ved Nadverens Uddeling, og de nu brugelige Bønner i Chorsdøren før og

nemlig 1652 led Videnskaberne et stort Tab ved den lærde Læge, Antiqvar og Historiker Ole Worms Død. Han har blandt andet besørget i Trykken Peder Clausſons Norges Beskrivelse og Oversættelse af de norske Kongers Sagaer eller Snorre.

Samtidig med Wegner var Niels Paasche, Bisp i Bergen fra 1616—1636, en lærd, dygtig og aarvaagen Mand[1], og hans Eftermand Mag. Ludvig Munthe († 1649 55 Aar gammel), en brav og dygtig Bisp, om hvem der berettes: „Han var en lærd Mand og havde en særegen Gave til at prædike, og hans Prædiken havde Kraft og Virkning"[2], og Nicolai Glosſtrup, Niels Sinningius's Eftermand som Bisp i Akershus fra 1617—1639, en vellært, from og arbeidsſom Mand.[3]

VI.

Magiſter Marcus Chriſtenſon Humble.

1655—1661.

Han var en Søn af Chriſten Pedersſen, ſom 1590 blev Rektor i Odenſe og 1592 Sognepreſt til Humble Preſtegjeld paa Langeland († 1624), og Maren Gregersdatter († 1605). Marcus blev født paa Humble Preſtegaard 1601 og havde 7 Brødre, hvoraf 2 bleve Provſter, 3 Preſter og 1 Borgemeſter, og 4 Søſtre[4]. Han blev dimitteret fra Odenſe Skole og fore-

efter Gudstjeneſten. Om denne udmærkede Mand og hans Skrifter ſe Jens Møller i hiſt. Kalender III, 196. Peterſens Literaturhiſtorie III, 119, Pontoppidan og Helweg.

[1] Brochmand kalder ham vir religiosissimus & πολυγλωττος og Ole Worm: vir excellentissimus.

[2] Hofnagel 214. Han udgav blandt andet i Trykken: „Guds Ords første Alphabet, ſom er den chriſtelige Lærdoms fornemſte Hovedſtykker i korte Spørgsmaal forfattede 1644. Den er paa ny udgivet 1864 af Prof. Caspari i theol. Tidsſkr. VII, 1—2.

[3] „Vir optimæ notæ, laboriosus, pius, prudens, gravis Pon. ann. III, 139.

[4] Bloch Fyens Geiſt., 345. II, 219. Melby Fyens Preſtehiſtorie I, 60. Kirkehiſt. Saml. II, 465. Om Marcus ſe Barfod den falſterſke Geiſt. I, 159. Pont. ann. II, 247, Worms Lex. I, 481. Den

tog derpaa 1625 en Udenlandsreise[1]. Efter sin Hjemkomst lod han sig 15 Mai 1627 høre af Bispen i St. Knuds Kirke i Odense og blev 28 Nov. s. A. ordineret til Kapellan for Tranekjær og Tullebølle paa Langeland. Derpaa blev han Sognepræst til Karleby paa Falster, og medens han var her, blev han (1 Juni 1641) promoveret til Magister af daværende Decan, senere Erkebiskop, Svane. Kongen gav ham ved denne Leilighed Løfte om Forfremmelse. Hans Haab om at faa Viborgs og sednere Ribes Bispestol glippede. Derimod fik han i Aug. 1643 Ordre til som dansk Legationspræst at gaa med Gesandtskabet til Osnabruck, men opgav derfor ei sit Kald hjemme[2]. 1650 kaldtes han til Sognepræst i Faareveile og Draxholm i Sjælland. 1655 blev han af Kong Fredrik III kaldet til Biskop i Stavanger og ordineret dertil af Biskop Peder Winstrup i Lund. Den 3 November s. A. underskrev han sin Embedsed i Kapitlet.

Om hans Virken i Stiftet savne vi Efterretning. Vi vide kun, at han forærede Hospitalkirken i Stavanger en Altertavle.

Han døde den 8 April 1661, i hans Alders 56de Aar.

Han maa have været en lærd Mand; thi da han 1655 var kaldet til Stavanger, begjerede han at prædike for Kongen enten paa Græsk, Latin eller Tydsk. Han blev befalet at prædike paa Tydsk[3].

M. Humble var 2 Gange gift. Med sin første Hustru Ingeborg Andersdatter Beske havde han 6 Børn, af hvilke 1) Christen, som deponerede i Sorø 1652, blev Sognepræst i Skjold, 2) Johanne, som blev gift med den berømmelige lærde Mand, Henrich Peterson Reimer, der 1 Mai 1650 under-

ene Broder Christen var Sognepræst i Tryggelev fra 1641—1674. Kirkehist. Saml. II, 460, hvor Fortegnelse over Brødrene findes.

[1] Dette erfarer man af hans Vandrebog, som Tyrholm eiede og „hvor fandtes mange fornemme og lærde Mænds Hænder og Symbola udenlands. Foran i Bogen havde han selv skrevet Marcus Christiani Humbletius Danus. Han skal have været af den gamle adelige Ulfsaxers Familie. Worms Lexicon I, 481.

[2] Barfod II, 161 og O. Worm Epist. I, 511.

[3] Efter en Mag. Lows Brev til Mag. Tyrholm.

skrev sin Embedsed i Kapitlet og siden blev Stiftsprovst og Sognepræst i Stavanger, 3) Rebekka, der blev gift med Hr. Lars (Laurentius), Sognepræst i Ly f. 1660—1673, 4) Anne gift med B. Marschwedel, Sognepræst i Karleby. M. Humble kom med de 3 først nævnte Børn som Enkemand til Stavanger, hvor han egtede sin Formands Enke Anna Trane, som bragte ham 7 Børn, der med hans sidste Frue findes afbildede paa hans Monument i Stavanger Domkirke[1].

Om Humbles Afkom vides ingen videre Besked.[2] Maaske var Peder Humble, Sognepræst til Brunlaug og Provst († 1741), af hans Ætt, eller al Fald af samme Familie.

Skrifter. Den sande levende Troes fuldkomne Visshed, trykt i Kjøbenhavn 1646 og 1654 i 12o.

* * *

De 7 Aar, Mag. Humble var Biskop i Stavanger, vare for Fædelandet ulykkelige, da man, længe førend man havde

[1] Bispens 1ste Kone døde i Barselseng. Hun var længe barnesyg, men døde bort uden at være forløst. Hun blev derpaa klædt, og Liget som sædvanlig lagt paa et Bord. Da Kvinderne, som havde været beskjeftigede med at lægge Bispinden paa Ligstraa, som Skik var, sad og spiste, medens Bispen slumrede i en Lænestol bag et Skjermbræt, hørte de Nogen, som gav sig ynkelig. De mente, at det var Bispen, men han befandtes at sove. Jamren lød atter. De vakte da Bispen, og forferdede gjennemsøgte de Huset. Da de endelig søgte Ligstuen, stod Bispinden med Ryggen mod Bordet og fødte et dødfødt Barn. De fik hende strax i en varm Seng, men hun levede kun 3 Dage derefter. (Rohde Sam. til Lol. og Falsters Hist. 2, 50; Oldenburg om Gjenferd og Gjengangere 184). Gravskriften over Humble og Anna Trane lyder: Vigilate & orate. Her hviler udi sit Soffvekammer den Hederlige og Høilærde Mand M. Marcus Christensen Humble, fordum Superintendent offuer Staffuanger stift henved 6 Aarstid, som hensoff i Herren den 8 April 1661 udi sin Alders 56 Aar, desligeste hans kjere Hustru, den dydrige Matrone Anna Christensdatter Trane. Gud af sin Naade give dem en glædelig Opstandelse! Paa Døren til Prædikestolen staar skrevet anno 1658 Marcus Christierni Humbletius, M. Detolaus L. Scavenius pastor, M. Joannes Hjermannus lector, D. Henricus P. Reimerius rector, D. C. A. Sæbyensis ecclesiastes o. m.

[2] Et upaalideligt Sagn beretter, at 6 af Humbles Børn bleve gifte med 6 af Wegners. Rohde Saml. II, 50.

forvundet de sørgelige Følger af det svenske Overfald 1645, letsindig indviklede sig 1657 i en ny Krig med Sverige, der ødelagde Landets Pengevæsen og endte med Freden til Kjøbenhavn, hvorpaa fulgte Enevoldsmagtens Indførelse.

Ved aabent Brev af 16 Nov. 1660 blev Nordmændene underrettede om Regjeringsforandringen, og ved et lignende af 18 Dec. i. A. stevnedes Adel, Lagmænd, Superintendenter, 2 Kanniker af hvert Kapitel, Provsten med 2 Præster af hver Skibrede o. s. alle med Fuldmagt for dem og deres Efterkommere for at hylde Arve- og Enevoldskongen i Christiania, hvilken Hyldning fandt Sted 5 Aug. 1661. Den modtoges af Kronprindz Christian, „som 1 August steg i Land paa Akershus Slotsbro, hvor han af de norske Stænder med tilbørlig Reverence blev imodtagen. Efter en Tale af Kantsler Peder Reer aflagdes Arvehyldingen den 5 August efter den foreskrevne Formel. Prindsen ledsagedes blandt Andre af Skatmesteren Hanibal Sehested, Rigsadmiralen Henrik Bjelke og Erkebiskopen Hans Svane[1].

VII.

Doctor Christian Matsson Tausan eller Tausen.

1661—1680.

Om hans Forældre og Barndom vides Intet vist. Dog antager man ham for at være en Ætling af den danske Reformator Hans Tausen, der døde som Biskop i Ribe og med sine 2 Hustruer havde 13 Børn[2].

[1] Birchierods Dagbøger S. 72.

[2] Dan. Bibl. I, 27. Familien Tausan fandtes næsten samtidig med Christian Nordenfjelds. Nils Hansson Tausan var fra 1630—1654 Præst i Støren. En af hans Sønner, Hans, døde 1697 som Provst og Sognepræst paa Thingvolden, i hvis Kirke findes hans Portrait. „Pastor vigilantissimus & præpositus dignissimus, vir singulari pietate & doctrina, omnibus bonis notus. Med Biskop Peder Schelderups Datter Birgitte havde han flere Børn. (Erlandsen).

Han er dog udentvivl den Christianus Mathiæ fra Kjøbenhavn, som 4 Febr. 1630 dimitteredes fra Herlufsholms Skole, 1632 tog Baccalauri Graden og 9 Mai 1635 med 18 Andre blev Magister ved Kjøbenhavns Universitet. Kort efter blev han Sognepræst til Lyderslev og Frøslev i Sjælland, 1637 Slotspræst i Kjøbenhavn og 1643 Sognepræst i Kjøge samt Provst i Ramsø Herred[1].

Han var tilstede paa den berømte Rigsdag i Kjøbenhavn, den 8 September 1660, og satte sig ved Lærdom og Embedstroskab i saadan Yndest hos Kong Fredrik III, at denne udnævnte ham til Biskop i Stavanger, da Magister Enevold Randulf, Provst i Roskilde, havde frabedet sig Udnævnelsen. Den 2 Juli 1661 blev han ordineret af Erkebiskop Svane, men tiltraadte først sit Embede i October[2], da han ledsagede Svane til Christiania, hvor han deltog i Arvehyldningen s. S.

Om Tausan og hans Virksomhed som Biskop have vi kun lidt at berette. Af Hoffet var han meget yndet, som vi blandt andet kunne see af den usedvanlige Ære, som blev ham Del, da han blev Doctor bullatus.

1668 skulde han solenniter være bleven promoveret til Doctorgraden, men hindredes ved Erkebiskop Svanes Død, der skulde meddele samme, men som Enevoldskonge tiltog Kongen sig nu den Myndighed at udstede Doctordiplom, og den, som saaledes per bullam regiam blev Doctor, kaldes doctor bullatus. Dette Bevis paa Kongelig Naade og Magtfuldkommenhed blev ved denne Leilighed foruden Tausan 3 danske Biskopper tildel.[3]

[1] Pont. ann. IV, 248. Hundrup om Doctorer 93. Zwergius 576. D. Magaz. I, 219. Fortegnelse over Præstegjeldene og Præsterne 1664—66 se Langes Tidsskrift II, 305.

[2] Han skrev egenhændig i Domkapitlets Bog. „Exedram Stavangriensis die 23 Oct. ann. 1661 in nomine Jesu primum ingredietur. Faxit Jesus, ut facienda faciam fideliter et ne qvid negligam. Christianus Mathiæ Tausanus m. m. S. St.

[3] Efter at der i 18 Aar formedelst forskjellige Forhindringer ingen promotio Doctorum theologiæ var holdt, befol Kong Christian V 13de August 1674 Sjællands Biskop Wandal at indbyde Danmarks og Nor-

1671 den 7de Juni nød han ogsaa den for en norsk Biskop sjeldne Ære at deltage i Christian Vtes Salving, der forrettedes af Sjællands Biskop Wandal, som paa sin ene Side havde Dr. Erik Grave, Biskop i Aarhus, og paa den anden Dr. Tausan.[1]

Som Biskop i Stavanger kom han i en heftig Strid med den norske Adelsmand, den velbyrdige Bernt Orning til Vatne, angaaende Præsterne i Skjold, som denne Præstehader vilde tillivs.[2] Striden er saa tidsbetegnende, at vi udførlig

ges Biskopper o. Fl. til at nyde denne Ære. Promotion fandt Sted i Juni 1675. Mag. E. Pontoppidan, Biskop i Throndhjem, undskyldte sig ved sin Sygelighed; men Bergens Biskop, Nicolai Randulf, og Christiania Biskop, Hans Rosing, bleve begge Doctores theologiæ. Rosing holdt ved denne Leilighed en lærd Tale: an prophetæ, qvæ vaticinati sunt, ipsi intellexerint, (Haa. Sjællands Biskopper 77, Hundrup biog. Efterr. om Doctorer). Dog vedblev Kongen at creere Doctorer per bullam regiam. Denne Ære, der i Norge kun vederfores Tausan, blev 8de April 1682 ogsaa den bekjendte Psalmedigter Thomas Kingo til Del, (Heiberg, Kingos Levnet 199). Den første doctor bullatus var Nordmanden Prof. theol. Mauriz Køning, som Fredrik III bærede med denne Værdighed 1668. Køning døde som Biskop i Aalborg 1672 kun 35 Aar gammel. Helweg I, 422.

[1] Ved denne Leilighed fik han Tilladelse til at udbede sig et Gratiale. Han udbad sig da ved Vacance at maatte faa Oyestad Kald, det bedste i Stiftet, som ogsaa kort efter blev ledigt ved Sognepræsten Hr. Erik Jørgensøn Mæsels Død f. A. Til sin Vicarius i Oyestad kaldte han sin Datterdatter Anne Jacobsdatters Mand, Hr. Jens Mogensson Lofstad, som skulde have de visse Indkomster og Biskoppen de visse; men da Lofstad forat kunne leve angreb Bispens Del, kom de i Uenighed (se Oyestads Præstehistorie ved A. Faye).

[2] I et Brev af 26de August 1663 til Fiskalen siger han, „at han altid af yderste Flid har anseet den gemene Mands Tyngsel, og klager over „den tilforn uhørlige baade med Haand og Mund begangne Forseelse, saavel inden som uden Kirkerne." Hvori denne har bestaaet, omtales ei; men har maaske Hensyn til Bispens Svoger, Hr. Søffren Frandzons Indsættelse i Kaldet 8de Decbr. 1661 ved Religionsprovsten, Hr. Marcus Pedersson i Jælse, da han muligens uden Valg var udnævnt, eller for Stjeldsord fra Præsternes Side eller, som der nævnes „Vandstodelsens Ord", som Almuen dog ei vilde give bekræftede, da Mange erklærede Fiskalen, at de gjerne ønskede at leve med sine Præster i Fred og Enighed.

ville meddele den. Ved sin Agent, Bertel Hansson Kaarhus, søgte Orning at opsætte Almuen mod Præsterne, saa at de endog nægtede at skydse Provsten Marcus Pedersson, Sognepræst i Jælse, da han var paa Visitats. Da Biſpen i en Stevning af 22de November 1663, hvorved Orning o. Fl. blev stevnt for Kapitlet, havde brugt det Udtryk, „at der findes nogle sær Praktikanter, der uchriſteligen søge at forstyrre Kirkens Fred og Enighed i Skjold, og Oprør at opvække," blev Hr. B. Orning høist forbittret, tilskrev Kapitlet et Brev, hvori han klager over Biſpens haarde Angivende, som endnu ere ubeviſelige, og stevner Sagen til næste Herredag. Baade Biſpen og Orning mødte personlig i Christiania for høieste Ret, hvor Biſpen protesterede mod, at Orning oplæste et Brev, der var den indstevnede Sag uvedkommende, hvori Retten gav Biſpen Medhold. Forbittret vendte Orning sig til Biſpen og sagde „Biſpen har taget en haard Stevning og mig derudi indført. Vidste jeg, at han mente mig dermed, og hvor jeg skulde søge ham, skulde jeg nok finde paa Middel." Hertil svarede Biſpen kun „Monſieur Orning kan see derefter i Ordinantſen." — Orning forstod dette saa, at Domkapitlet var Biſpens Værnething, og stevnede ham derfor for samme 16de Decbr. 1664, og fordrede 1) nærmere Forklaring over, hvad han mente med det uforstandige Ord „Praktikanter," og hvo „der forstyrrede Enigheden i Skjold og vakte Oprør". Til Svar paa 1ste Spørgsmaal erklærede Biſpen blandt andet, at det syntes ham, at den var en stor Ignorant, der ikke forstaar (om han vil) det Ord Praktikant, og at han sagtens nok uden nogen Commotion kunde taale, at Orning kaldte det et uforstandigt Ord, saa meget mere som det var ham lige kjært, enten Bernt Orning roser eller laster, Embedet og Æren ugraveret", og tilføier „Jeg takker min Gud for den Forstand, han af Naade har forundt mig baade til at skrive og tale. B. Ornings store Fornufts berømmelige Effecter er mig ei bekjendt" osv.

Som Svar paa det andet Spørgsmaal henviser han til hans eget og andre Misſiver, Skjolds Præsters Klagebrev, og til de mange af Orning selv paabudne og holdte conventicula eller Møder samt Ordinantſens dumdriſtige og uforsvarlige

Oplæsning paa Kirkegaarden i Skjold og deslige mere. Disse bleve oplæste og af et Par oplyste, at Orning havde truet dem, som ei vilde betale deres Anpart i Stevningen o. m. med, at de skulde være ærreløse og miste halv Bodslod, og at hans Udsending havde tilføiet: „B. Orning, han er god at komme i med, men en ond Gris at komme ud med, thi han har hvasse Børster, de stikke haardt," som han selv sagde paa Fixthvet; — Præsten Soffren eller Severin Frandtzon oplyste, at Orning havde efter Gudstjenesten præsenteret sig i Skjolds Kirke og vilde gjøre Guds Hus til en Røverkule, fordrede Prov over hans Medtjener, oplæste for Almuen Ordinantsen, truede hans Medtjener Jens Soffrensson med Kjeppen o. m. „Dog jeg vil ikke frygte, skjønt Ornetænderne ere hvasse og Børsterne stive, som hans Legat fører Almuen til Gemyt." Præsten Marcus Pedersson stadfæstede med Ed, at Almuen aldrig havde klaget over sine Præster enten i Liv eller Lærdom i ringeste Maade. Fogden Peder Godschesen (?) vidnede, at han 15 November 1663 havde overværet Gudstjenesten i Vats Kirke, hvor Jens Søffrensson forrettede, og oplyste, at Almuen blev staaende udenfor Kirken, efter at Gudstjenesten var begyndt, samt at den agtede det saare ringe, at Degnen formanede til at gaa ind. Flere bleve udenfor, indtil Præsten gik paa Prædikestolen. En Part af Kvindfolkene snakkede, en Del loe, og da Præsten saa ned til dem, brugte Bertel Kaarhus (Ornings Agent) adskillige Miner og saa sig smilende tilbage, saa de andre begyndte at le høit. Da En under Textens Forklaring „drak Snustobak", saa omtalte Hr. Jens det strax kun med Formaning „Folket skulde den korte Tid, de vare i Guds Hus, med saadant ophøre." Nu blev der Snak i Kirken med Latter. Efter Gudstjenesten bad Bernt Kaarhus Præsten og Fogden tilbords hos sig; og her beskyldte han Hr. Jens for at have skjeldt Almuen ud for Tyve, kaldte ham en Flegel, og erklærede, at Skjolds Præster ikke vare Menighedens rette Sjelesørgere, men Baals Præster, der søgte efter deres egen Fortjeneste til Almuens største Fordervelse, og at Hr. Jens ikke var lovlig kommen til Embedet osv.[1] Kapitlet

[1] Soffren Frandtzon (Hegelund) var Kyrkoherde i Fosie og Lockarp i Skaane, men blev affat 1659, fordi han havde staaet i Forbindelse med en dansk

henviste den ganske Sag til Kongen. 1666 (1ste Januar) maatte Jens Søffrenson Godtzen, som imidlertid var bleven Canonicus og rector scolæ møde for Kapitlet, da hans forrige Sognepræst, Hr. Søffren Frandtzon, stevnede Jonas Bærentson som Sakrament-Foragter og for usømmeligt Forhold. Hr. Jens oplyste da, at Bernt Ornings Tjener Jon Helligtrekongsdag sidstleden havde overfaldet ham i Tysvær Kirke med „usine Ord", kaldt ham Skjelm og uærlig Mand og villet hindre ham i at faa Skudsmaal af Almuen, da han vilde vorde løsladt af sin Tjeneste.[1]

1666 22de Marts stevnede Jacob Jochumson Kirsebom[2], Sognepræst til Sogndal og Religions-Provst i Dalerne, sin Datter Elizabets troløse Fæstemand, Adrian Nicolaison, fra Christiansand. Han havde før stevnet ham til Høstthing med Stevning af Hr. Mogens Friis, Kammerraad, Rentemester og Befalingsmand over Lister Amt og Mandals Fogderier; men da Hr. Adrian hverken da eller nu mødte, dømtes den uskyldige

Oprørstifter. Han dømtes til Døden, men løste Livet med 1000 Rdlr. Den 8de Decbr. 1661 blev han indsat som Sognepræst i Skjold, og 1663 fik han Jens Godtzen til Kapellan. Han var gift 1) Mette Madsdatter Tausan, Bispens Søster, 2) Agnette Søffrensdatter Godtzen, Jens's Søster. Han satte sig og Hustruer et epitaphium i Stavanger Domkirke. Cavalin: Lunds Stifts Herdaminne II, 87.

[1] Udførlig Efterretning om denne Strid og Striden mellem Bispen og Orning findes i Stavangers Kapitels Stambog paa Rigsarchivet. Hr. Jens eller Johannes Godtzen var 19 Aar Rector og derpaa 17 Aar Sognepræst i Stavanger og Provst. Han døde 9de Juni 1713, 76 Aar gl. Hans Billede findes i Stavanger Domkirke. Treschow Jubellærere, 297.

[2] Han var født i Stavanger 20de Novbr. 1616 af Raadmand Jochum Kirsebom f. S. og Maren Willums-Datter. Han blev 1748 Hører i Stavanger, 1739 Kapellan hos Niels Pedersøn i Vigedal, men blev der kun nogle Maaneder, da Hr. Niels døde. Flere Gange anmodet om at komme til Sogndal reiste han did, lod sig høre og blev derpaa 1640 kaldet til Sognepræst kun 24 Aar gammel; 1642 blev han Provst. Med Karen Jacobsdatter († 1666) levede han i 26½ Aar og havde 3 Sønner og 8 Døttre. Hans ælste Søn Jacob blev Sognepræst til Odderne's. 1667 egtede han Margrethe Flitzholm, med hvem han havde 4 Børn, hvoraf de 3 levede og døde i Sogndal. Den 4de blev Borger i Tønsberg. Han døde 78 Aar gammel 6te August 1694. Hans Broder var Sognepræst til Lund. (Sogndals Kaldsbog).

Elizabet at være fri for denne Forlovelse med Tilladelse at egte, hvem hun vilde.

3 Maaneder derefter, nemlig 27de April, vare i Kapitlet samlede Henrik Below, Befalingsmand i Stavanger, Biskop Jausan, Jens Pedersson Hjermand Capituli Senior og theol. Lector ved Domkirken, Heinrik Peitersøn Reimer, Sognepræst og Provst, Jens Søffrensson Godtzen, Skolemester og Sognepræst til Malde Kirke og Christen Andersøn (Sæby), Prædiker ved Domkirken, for at dømme i en heftig Strid, som fandt Sted mellem Bjellands Almue og deres Sognepræst, Hr. Tollof Olufsson Fugl, som 1664 var bleven indkaldt til at være den gamle Sognepræst Hans Clausson til Hjelp for hans høie Alderdoms Skyld. Almuen fordrede, at Hr. Tollef skulde kvittere Kaldet, paa det Almuen efter Ordinantsen kunde kalde dem en retsindig Sjelesørger, og forlangte i hans Sted Hr. Søffren Toronson.[1] For desto sikkrere at drive deres Ønske igjennem fremkom de med ikke mindre end 16 Ankeposter. Uagtet den Anklagede beviste, at flere af disse vare ugrundede, og mod Almuen førte Kontraklager, der vise, hvor raa og uvillig den var, blev Hr. Fugl dog dømt fra sit Embede; „men hvis nogen fjendelig Forbedring med ham indtræffer, seer man gjerne, at han befordres paa andre Steder."

1672 18de Marts forekom en ganske mærkelig Sag. For Kapitlet fremlagdes en Stevning fra „Amtmand" H. Below og

[1] Han fik Kaldet og er den endnu i Sagnet saa bekjendte Søren Schive, hvis Søn og Sønnesøn gjennem en lang Aarrække vare Præster i Bjelland. Han skal have været en stor og sterk Mand med overmaade langt Skjeg. Han kaldtes den vise Bjellands Præsten, troedes at staa i Forbindelse med Aanderne og at være fremsynt. Han levede i Ét og Alt som Bonde og gik paa Ski til Annexene (Bjellands Kaldsbog). Hans Søn beretter i en Ansøgning, at hans Fader var 83 Aar gl. da han døde, at han 20 Aar havde reist udenlands, havde ved sin Hjemkomst tjent som Lieutenant ved Kjøbenhavns Beleiring, og efter Oberst Krags Testimonium af 8de April 1659 „bevist sig redelig i alle Allarmer, Attaquer og Occationer". I Bjelland var han Sognepræst i 45 Aar. (Kærups Kopibog). Efter Kaldsbogen skal han (formodentlig i de 20 Aar, han var udenlands) have været Skibspræst paa en Ostindiefarer og været i tyrkisk Fangenskab.

Biskop C. Tausan paa Klage af Christen Søffrensson Godtzen, Borger i Christianssand, hvorved indstevnedes Didrik Meyer, Borger i Christianssand, men boende i Kvinesdal, for usømmelige Ord og kjetterske Skrifter, og som Vidner Peder Søffrensson (Godtzen), Sognepræst til Kvinesdal, og Peder Hieronymisson, hans Kapellan. Blandt Ankerne vare, at Hr. Didrik havde kaldt den Guds Mand Dr. Hutterus, Prof. i Wittenberg, for Calumniant; at han kalder sig Didrik, uagtet han er døbt i Søgne og heder Erik; at han i 4 Aar kun 2 Gange var gaaet til Alters, og „jeg formener, at han er slemmere end en Mameluk, i det han saa ofte forandrer sin Religion." Da han i en Disput med hederlig Peder Hieronymusson erklærede, at Christus ei er tilstede i Nadveren, antager Klageren ham for at være en Spyflue, udsendt af Sjelemorderen Christen Abel, dansk kalvinistisk Præst i Amsterdam, hvis Klokker Didrik havde været, for at forgifte disse Menigheder. Forgjæves havde Listers Amtmand, Oberst Robbert Hammilton, og Flere søgt at mægle, da Christen ei blot anklagede Didrik for kalvinistisk Lære om Nadveren og Naadevalget, men for Toldsvig ved Indførsel af Vin, Brændevin, Tobak m. m. Peder Søffrensson og hans Kapellan vidnede Begge, at de havde disputeret med Meyer om Alterens Sakramente og Prædestinationen, hvorunder han havde lagt for Dagen kalvinistiske Anskuelser. Han havde ogsaa forøret Hr. Peders Hustru, Maren Vilhelmsdatter, en Bog, der var udgivet af den danske Præst Christen Pedersson Abel,[1] hvori den reformerede Kirkes Troesbekjendelse fandtes, og lover Peders Broder at skaffe ham 2 Dusin af samme Bog. Den gamle svage Jørgen Jørgenson (Hvidloch), „Religionsprovst paa Lister og udentvivl pastor emeritus, erklærede, at Meyers udvortes Troesbekjendelse for ham

[1] Den nævnte Abel er Christen Pedersson Abel, der 1663 og sednere var Præst ved den danske Kirke i Amsterdam, og den af Provsten nævnte Bog hans Testimonium de unitate & æterna Trinitate Deitatis ex belgico latine editum og den 2den, som han gav bort og lovede at skaffe flere af, var „Regler og Lærdomme om et ret sandt christeligt Levnet", trykt i Chrania. 1658 og i Amsterdam 1663.

var god nok, om han mente den af Hjertet og ei temporiserede at anstille sig lutherisk her og kalvinistisk i Holland.

Den 29de April dømte Kapitlet, at Meyer havde forbrudt sig mod Recessens Artik. 34 o. m., hvorfor han maatte straffes som den, der kongelige Mandater ikke tilbørlig haver iagttaget."

I Aarene 1676 og 77 førtes for Kapitlet en Arvesag, som satte Stavanger og dens Omegn i megen Bevægelse, da Flere af den anførte Familie Godzen, Præsident Gram, den bekjendte Torfæus og flere Præster vare Parter eller Vidner i den. Laurits Bentsen, Sognepræst paa Ly, havde været gift med Rebekka, Biskop Humbles Datter, og siden med Mette Iversdatter, Torfæus's Steddatter, der havde bragt den fattige Enkemand Formue. Ved Hr. Laurits's Død blev der holdt Skifte, da han efterlod flere Børn af første Egteskab, af Provsten Hr. Oluf paa Klep,[1] Mester Kjeld paa Høiland[2] og Peder Leganger paa Haa. Med Skiftet vare imidlertid Laurits Moder Adriane og hendes Sønnedøttres Værger saa misfornøiede, at de stevnede Provsten og de 2 Præster for Kapitlet, og blandt Andet klagede over skjødesløs Registering, at Gangklæderne og Kontrafeier ei vare delte, og Sølvet ei veiet. Uagtet Torfæus[3] 1677 fremlagde

[1] Olaf Nilson Medelfar.

[2] Kjeld Hansson „en lærd og retskaffen Mand" † 1667.

[3] Denne af Norges Historie saa fortjente Mand var, som det synes, mod sin Villie fjernet fra Hoffet og 1664 udnævnt til det besværlige og vanskelige Embede at være Kamerer i Stavanger Stift. Her kom han i Besiddelse af Gaarden Stangeland paa Karmøen ved at tage Gaardens Eierinde Enken Anne Hansdatter, der før havde været gift med Lector theol. Mag. Lauris Jenson og siden med Iver Nielson Lem. Denne Iver Lems Datter med Anne var den omtalte Mette. Som hendes Stedfader og Værge optraadte Torfæus. Denne berømte Mand blev 23de Septbr. 1682 udnævnt til Historiograph for Kongeriget Norge med 600 Rdlr. Løn. Her forfattede han fra 1685 sin historia rerum Norvegicarum Vol. I—IV og andre lærde historiske Arbeider. Paa hans Forestilling udkom den kongl. Befaling af 16de October 1707, der paalagde Norges Provster og Præster at give en rigtig Delineation over deres Præstegjeldes Situation, Fjorde, fornemste Gaardes Navne samt hvis Pasfager de af visse Antiqviteter har mærket. De befoles at sende disse Oplysninger til Torfæus til hans Norges Geographi. Til samme fik han af Stavanger Kapitel udlaant af Biskop Jersin 234

en udførlig juridisk Deduction i Sagen til Forsvar for Skiftet, dømte dog Kapitlet, at Skiftet paa ny skulde optages paa Ly Prestegaard.

1680 19de Januar holdt Generalkrigskommissair, Amtmand, Assessor Ludvig Rosenkrands, Friherre til Rosendal, Herre til Hosland, Ask og Vatne, i hans Excellences Fraværelse, Christian Gram, Præsident i Stavanger, Biskop L. Tausan, Mads Tausan, Lector theol. Provst i Ryfylke og Karmsund, Henrik Peitersøn Reimer, Præpositus og pastor primarius, Jens Gotzen rector Scolæ, Christen Andersen Sæby, Prædikant i Domkirken, vort Consistorium, hvor Hr. Jacob Andersson Hase, Sognepræst til Suledal, havde ladet stevne sin Medtjener Hr. Jens Thomæson Wegner, (Bispens Søn). Jacob fremførte 8 Klagepunkter, hvori han beskyldte ham for at være ubesindig, trodsig, forsømmelig, ulydig „slechet Mundt ad hannem", ikke har villet talt med sin Husbonde, ei villet spist ved hans Bord osv. I sit Tilsvar klager Wegner over, at Hr. Jacob ei kaldte ham med Døbenavn, men Ziba, at han ei havde søgt hans Bord for Roligheds Skyld; „til med kan jeg ikke svælte ihjel, hvorpaa forleden Vinter blev nok arbeidet." Han benegter flere af Beskyldningerne og omtaler, at han havde ladet begjere en af Prestens Døttre, at han havde ladet ham erindre om sin Faders Velgjerning, som efter nogle Aars Skoletjeneste havde befordret ham til Rolighed, hvorefter Wegner ogsaa nu længtes efter 21 Aars Tjeneste, at han ei havde dristet sig til at at annamme Hr. Jacob til Alters, da denne kort tilforn havde skjeldt ham ud for Skjelm og Tiuf[1] og ønsket ham Fanden i Vold, at hans Hustru gjerne saa ham forskudt fra Kaldet, at ingen

gamle Breve og fra Bisp Stoud 40. Disse remitteredes snart, men hine, hvoriblandt nogle vare af Vigtighed, bleve efter kongl. Befaling 1698 sendte til Archiv-Sekretair Arne Magnusson, hvorfra de dog reqvireredes tilbage det følgende Aar, da Bispen behøvede dem forat bevise Bispestolens Eiendomsret til Øen Ogne. Torfæus døde paa Stangeland 31te Januar 1719.

[1] Han beskyldtes for at have tappet en Bytte af Hr. Jacobs Oltønde og slaaet Vand paa istedet, i det han havde krøbet ind gjennem Vinduet; men Præstekonen havde skjulte Vidner i Kjælderen.

af Præstens Døttre haver Behag udi hans Person, uagtet jeg for min Person er saa god som de."

Wegner dømtes i Konsistoriet skyldig og at have sit Kapellani forbrudt. Hermed lod Wegner sig ei nøie, men stevnede til Gjengjeld Hr. Jacob for Konsistoriet 14de Juni 1680, gjorde ham forskjellige Beskyldninger, blandt andre, at da han forlangte at faa sit Kongebrev (maaske Expectancebrev til Kaldet), svarede Jacob: „før skal jeg kaste det paa Ilden". En Mængde Vidner forhørtes, men Dommen blev, at man ei kunde erklære Hr. Jens uskyldig; men for Misbrug af Kongebrevets Pantsættelse ilagdes baade Panttageren Hr. Jacob og Pantsætteren Hr. Jens hver i 20 Rdlr. Bøder til fattige Præsteenker, og Hr. Hans derhos 10 Rdl. fordi han paa Helligdage ei afværger Drukkenskab i sit Hus.[1]

Endnu en Sag maa vi anføre af Konsistoriets Protokol, da den er meget tidsbetegnende og skaffede Bispen megen Ulejlighed. Han havde nemlig paa Statholder Ove Juels Anbefaling ansat (31te Oktober 1673) Morten Andersson til Rector ved Christiansands Skole, som i nogle Aar havde været vacant efter Rasch, fornemmelig af Mangel paa Indkomst. Formedelst hans mange Forseelser havde imidlertid Bispen maatte removere ham; men han kom tilbage med et kongeligt Missive af 16de Marts 1680 om atter at indsættes „indtil ham noget ulovlig maatte bevises". Forat gjøre denne Fordring fyldest bød Bispen Peder Eriksson Leganger, Sognepræst til Haa og Provst over Jædern, med Bispens Stevning af 26de Juni 1680, at anklage Hr. Morten for Skolens beklagelige Undergang, formasteligt Levnet og Væsen med usømmeligt Slagsmaal, Ringeagt for Bispens Paamindelser og Trodsighed. Beskyldningen oplyses ved flere Prov. Saaledes klagede en Mand over, at Morten havde slaget hans Hustru til Blods, da hun krævede ham for Gjeld for Øl og Brændevin, og da hun sagde: „I slog mig som en Skjelm," pryglede han hende med sin Spanskrør. I Anledning af Mortens Strid med Kirkeværgeren om en Stol i Kirken vidnede Abra-

[1] Han skal derpaa være reist til Kjøbenhavn, fik Opreisning og blev Jacobs Eftermand som Sognepræst i Suledal.

ham Klokkerdreng, at da han feiede Kirken, hørte han, at der udenfor sloges med Kjeppe, og da han løb ud, saa han Morten slaa Kirkeværgeren med sin Kjep, hvorpaa denne tog Morten om Livet og kastede ham omkuld i den dybe Sne, hvor Kirkeværgeren laa ovenpaa Skolemesteren, som laa under blodig med sin Kjep og Kirkeværgerens Paryk i sin høire Haand, medens han med sin venstre, hvorpaa han havde Handske og Muffe, holdt sin Modstander fast, indtil Folk kom og skilte dem ad. Ole Hanssøn Bager, Hører ved Skolen, bevidnede, at Morten 1678 nogle Uger efter Paaske kom ned af sin Leise, (Klasse), foruden Kappe og Krave, med et Ris i Haanden og „forbød mig grammaticam Siwarts, hvilken jeg dog ikkun privatim hjemme bruger, og da han vilde tage Bogen fra en af Disciplerne, advarede jeg ham. Han blev arrig, begyndte at skjelde og true med Slag. Da jeg med gode Ord raadede ham fra sit Forsæt, siden Skolen var et Sted, hvor Skikkelighed burde opserveres, slog han til mig med Riset, hvilket Slag jeg undveg og blev i min Leise.[1] Han greb nu sin Stok og gav mig nogle Slag over Hovedet, saa Blodet mig udrandt. For at undgaa videre Slag begav jeg mig under Stokken ind paa ham. Han slap nu Stokken og greb mig i Haaret, og som jeg da var kommen over Bænken udenfor min Leise paa Gulvet, skiltes vi fra hinanden. Strax derpaa greb han atter Stokken, men da jeg fik den fra ham, greb han mig i Haaret, og af Nødverge maatte jeg gjøre det samme med ham. Da han ei kunde faa Bugt med mig, raabte han paa Disciplerne i sin Leise, at de skulle komme og trække mig i Haaret og slaa mig. De kom strax, men istedetfor at fuldkomme Mortens forargelige og ublu Begjering, toge Nogle hans Hænder af mit Haar. Vi skiltes nu ad, og jeg begav mig strax til Mag. Jonæ Undalini Hus,[2] hvor jeg traf Mag. Anders Pedersøn Scheen, for hvem jeg frembar min Klage."

[1] ɔ: Lectie. I de Dage underviste i samme Stue flere Lærere hver ved sine Borde eller Afdelinger.

[2] Mag. Jonas Andersson Undalin var Sognepræst i Christianssand. Han suspenderede Morten paa Bispens Befaling, trods Mortens Indsigelser og Modstand og indsatte i hans Sted Mag. Anders Scheen.

Morten mødte ei personlig, men fremlagde sin Erklæring af 31te Juli 1680, hvori han klager over Efterstræbelser, erklærer, at han af Mangel paa Penge ei kan reise til Stavanger og desuden siden 12te Mai baade i Kirke og Skole daglig ene maa opvarte, thi begge Hørere, som vare i Skolen, holde offentlige Pugeskoler, den ene for 12 a 14 Mænds Børn, og den anden for 5 a 6 Mænds. Dertil kom, at han ikke kunde faa en Skilling af sin Løn.

I Anledning af Stevningen yttrede Morten: „Kan Falskhed og underfundige Ræfker forvirre Sandheden, kan Løgn den en Tid lang dæmpe, kan Vold og Magt den undertrykke, formener jeg fattige Mand, at mine Forfølgere Intet af Sligt forsømmer imod mig at bruge, saa jeg ikke kan tro, at Tyrker eller Hedninger udi det slemme Barbari, saa uretfærdig og ulovlig mod Nogen skulde handle, som med mig paa 7de Aars Tid er omgaaet, da jeg har været Rektor i Christianssand."[1] Ikke desfomindre lød Konsistoriets Dom: at Morten selv havde gjort sig uværdig til Rectoris Scolæ Embede, saaat han ikke mere samme Function der kan betjene.

Biskop T. Tausan døde samme Aar 1680.[2] Han var 2 Gange gift.

1) med Anna Jæger, Datter af Professor Claus Hansfen Jæger, Prof. Pædagogic. i Kjøbenhavn og sednere (1605) L. Scavenii Eftermand som Sognepræst paa Amager. 2) 1651 med Mette Hansdatter, med hvem han ingen Børn havde.

Af hans Epitaphium i Stavanger Domkirke sees, at han havde 6 Sønner og 3 Døttre, blandt hvilke 1) Mathias Tausan, 1668 blev han beskikket til Sognepræst i Jælse, hvor han var personel Kapellan. 1669 blev han Magister, og 1672

[1] Blandt sine Fiender nævner han Præsident Schieving, som var gift med Magisters Scheens Stifmoder, Borgermester Jens Rasch, som har Hr. Scheens Sødskendebarn i Senge og Hr. Scheen, som af Kongen var forundt saa skjønt et Vicepastorat, og var Provst Jonas's Sønnesøn.

[2] Han blev begraven i Stavanger Kirkes Chor, hvor hans Søn, Mag. Mathias Tausanus lector theol. og Provst i Ryfylke, satte ham et latinsk Epitaphium.

lector theologiæ. 1684 10de December og 1685 15de Januar sad han i Kapitelretten i Christianssand. Skiftet efter hans Enke Kirsten er dateret Falsnes Præstegaard 15de August 1689. 2) Claus Tausen f. i Kjøbenhavn 1637, var Sekretair og gift med Birgitte Bacher og døde 26de Juni 1696. Deres Søn var Etatsraad Christian Tausen f. 1679 † 1733.[1] 3) Christian Tausan, til hvem Kort Wegner afstod Mandals Kald, da han var trolovet med Wegners Datter, men døde før Bryllupet 1670.

Biskop Tausan har udgivet følgende Skrifter:

1. Guds Børns Liv og Død udi Herren. Ligprædiken af Rom. 14, 7. 8 over Hans Christensen Humble, Borgermester udi Kjøge (Bispens Broder), Khavn. 1645 i 4to.

2. Davids christelige Bevisning efter Ps. 39, 5 seq. i Ligprædiken over Christian Holck til Lundby, 7de Nov. 1644 i Kjøge.

3. Guds Børns Taalmodigheds og Bestandigheds herlige Krune i Ligprædiken af Apoc 3, 10, 11, over Fru Anne Lunge Hr. Just Hoegs af Christian Madzøn, Sognepræst til Kjøge.

4. Davids Hjerte oplat af den 73 Psalme 23—26. Ligprædiken over Marg. Lunge, Christen Skeels til Fusinge's Ligbegjængelse 28de Oktober 1653 i Kjøge af C. Madsøn Tausen, Sognepræst i Kjøge 1654, i Od., dediceret C. Skeel, Dansk Rigsraad og Befalingsmand paa Trogevelde.

Disse Ligprædikener ligne Samtidens i Vidtloftighed, Sammendyngen af Bibelsprog uden indre Sammenhæng, Anførsler af profane Skribenter og Kirkefædre og Smagløsheder; men de maa være faldne i Tidens Smag, da de have megen Lighed med de Ligtaler, som hans Samtidige, Mag. Michael Henrichsøn, Sognepræst i Kjøbenhavn holdt og som ere trykte 1706 i 4 Qvartbind; thi om ham skrev Thura blandt Andet:

„Den mer end rare Mand, fra hvis oplyste Hjerne
Vi nyde denne Bog, har været slig en Stjerne
Blandt Herrens Alter-Mænd, at han fortjene maa
I Rang med Stjerner af den første Grad at staa."

I Ligtalen Nr. 2 findes følgende smukke Sted: „Søger hid med Hast I Bedrøvede, thi ingen Elendighed er saa jammerlig, ingen Ulykke saa stor, ingen Fattigdom saa haard, ingen Sygdom saa heftig, ingen Foragt saa fortrædelig, ingen Fare saa skrækkelig, ingen Landflygtighed saa utækkelig, ingen Uret saa ulidelig, ingen Hunger saa svar, ingen Pest saa giftig, ingen Krig saa fordervelig, ja ingen Sorg saa dyb og saa hjertelig — Guds Aand udi Ordet jo giver os Trøst og Bod derfor."

* * *

[1] Hofman, Saml. af Fundatser X Apend. Sjællands Stift 68.

I de 19 Aar (fra 1661 til 1680), C. Tausan var Biskop i Stavanger Bispedømme, foregik der vigtige Forandringer saavel i Stat som i Kirke. Enevælden gjorde sig overalt gjeldende, og Kirken tabte de sidste Spor af Uafhængighed. Vel indrømmede Kong Fredrik III Geistligheden nogle personlige Fordele ved de Privilegier, som han 24de Juni 1661 udstedte,[1] men Menighedens Kaldsret, som ofte var misbrugt, indskrænkedes ved, at Kongen tiltog sig dels Retten til at præsentere for Menigheden 3 Kandidater, dels udstedte Expectancebreve, enten almindelige eller specielle, lydende paa bestemt Sted, hvorved snart opkom megen Forvirring. 13de Marts 1662 paabødes, at der inden 1 Maaned skulde indskikkes til det nylig oprettede Rentekammer Jordebog paa alt Kapitelsgods og Fortegnelse paa dem, som dermed vare beneficerede, og paa alle Kapitel-Inventarier, Præbender og Vicarier. Den 25de Januar 1666 ophævedes Kapitlerne, i det der befaledes, at alle, som havde geistlige Beneficier eller Præbender, i Fremtiden ei skulde aflægge Regnskab til Kapitlerne, men til Regjeringen, og, at kun hver Domkirke skulde beholde 5 a 6 Præbender, der skulde deles mellem Bispen, Stiftsprovsten og den, som under Stiftamtmandens Forsæde i Tamperretten skulde dømme Egteskabssager, hvilke Retter vedvarede til 1797. En Følge af Kapitlernes

[1] Paa Geistlighedens Begjering indrømmedes § 1, at Kongen i Fremtiden ei gjennem Lensmænd og deres Fuldmægtige, men gjennem Bispen forhandler med Geistligheden. § 4, at hver Præst maa tilforhandle sig den Præstegaards Bygning, som han bor udi, og at hans Successor i Kaldet skal betale hans Arvinger samme Bygning. § 7, at Præsterne maa nyde Præste- og Annexgaarde samt, hvis der er lagt ad mensam, saasom de fra Arilds Tid have nydt. § 8. Sædedegne paa Landsbyerne skal udvises Boliger saaledes, at de derudi kan holde Skole til Ungdommens Undervisning og Lære. § 9, Kirkerne skal selv nyde deres Anpart Tiende. § 11. Naar nogen Præst ved Døden afgaar, da skal hans Provst med 2 Præster i samme Herred være over Skiftet. Disse Priviligier confirmeredes 15de December 1670 med flere Tillæg, hvoriblandt, at Øvrigheden skulde have Tilsyn med, at alle de, som nyde Alterens Sacramente, paa de 3 Høitider skulle ofre efter Evne og Vilkaar, hvorfra Mange ganske entholde sig, og straffe de Modvillige og Forsømmelige. Berg I 9 og 68. De confirmeredes sednere 15de Februar 1701, 24de Marts 1731 og 11te Mai 1748. Berg I, 278.

Ophævelse og deres anseelige Jordegods Inddragelse af Staten var, at det af Christian IV 1637 stiftede Gymnasium i Christiania til stort Tab for norsk Videnskabelighed og en selvstændig national Udvikling ophørte, da det Kannikegods, der var Professorerne anvist til Lønning, slugtes af Statskassen.[1]

Under 19de Juli 1662 overdroges en verdslig Mand, der stod i Yndest ved Hoffet, Titus Bulche, Inspectionen over Alt, som angik Kirkerne og Presteboligene i Norge. Til ham blev Enhver befalet at meddele den Underretning, som han fordrede. Den 20de Septbr. 1663 blev der udstedt et aabent Brev til Bisperne og Andre om at assistere denne meget betroede, men lidet duelige Mand, med Matrikler over Kirke- og Prestegodset samt Mandtal over alt Mandkjøn over 12 Aar. Ved kongl. Rescript af 23de Juni 1665 blev det paabudt at reducere alle Skattespecies til Skpd. Tunge, et Skpd. lige med 2 Td. Byg eller 1½ Løb eller 1½ Spand eller 3 Vog. Samme Aar 28de October fik Stavanger Bisp og øvrige Kapitulares Befaling (efter Provsternes aarlige Relation til ham om Jordens Grøde og Vext) at sætte en vis Taxt over hvert Provstis Kirkes Landskyld og Tiende efter Recessen, og at Presterne skulle opgive Superintendenterne, hvad Vin og Brød i hver Kirke koster.

Hensigten hermed synes at have været, at hvis der i nogen Retning kunde udfindes et Overskud, da at lægge Beslag derpaa for Statskassen, ligesom skeet var ved Kapitelgodset.

Den Ret, som ved Ordinantsen var indrømmet Menighederne, nemlig Retten til selv at kalde sine Præster, blev nu ganske ophævet. 4de Juni 1667 udstedtes Befaling til samtlige Bisper, at de skulle indkomme til Kanceliet i Kjøbenhavn, hvorunder alle Kirkeanliggender ved Regjeringsforandringen kom til at høre, med Indberetning, inden Nogen ordineredes til Prestekald, og 1668 den 20de Mai fik Bisperne Befaling at indsende alle kongelige Exspectancebreve.

Foruden ovenanførte Anordninger ville vi anføre nogle, om og mindre vigtige, dog ganske mærkelige Forordninger, som den af 24de Novbr. 1665, hvorved ei blot Censur skulde, som

[1] Side 242.

tidligere, anvendes paa theologiske Bøger, men ogsaa paa Skolebøger, som kun maatte trykkes af Universitetet, og den af 29de Juni 1667, der bestemte, at det Tab, som Akademiet i Kjøbenhavn havde lidt ved Kapitelgodsets Afhændelse, skulde erstattes ved, at hver Kirke i Norge skulde betale 1 Rdlr. i Studieskat.[1] Den 7de Februar 1671 døde Fredrik III uventet og efterfulgtes af sin Søn Christian V, der interesserede sig mere for Soldater og Fornøielser, end for Kirken og Videnskaberne.[2] Han søgte at efterligne den i den Tid beundrede Ludvig XIV i Frankrige, og fransk Luxus, franske Moder, Sprog og Litteratur overvømmede Norden. Kirkedisciplinen, som allerede var begyndt at slappes, fik sit Naadestød ved Forordning af 3die Januar 1671, der byder, at militaire Betjente, Ryttere og Soldater skulde være fri for Kirkens Disciplin for Leiermaal. Ved Rescript af 23de August 1672 blev Stiftsbefalingsmanden og Superintendenten alene beskikkede til at være Kirkens Forsvar, saavidt Lensmanden efter Recessen pleiede at vedkomme, samt til at sætte Kapitelstaxten for hvert Stift saaledes, at Kapitelskjøbet ikke blev høiere end Landekjøbet.

Forat sikkre Kirken og Skolen mere videnskabelig dannede Mænd end hidtil ofte havde fundet Sted, udstedte Kongen et aabent Brev af 17de Marts 1675, hvori han bød, at Ingen uden de, som havde taget Baccalaur-Graden, maatte beskikkes til Hørere eller Rectorer eller tilstedes theologisk Attestats, samt at denne saavelsom philosophisk Examen idet mindste skal holdes 4 Gange om Aaret og Omkostningerne moderes.[3]

[1] Ifølge dette Kongebrev og Anordn. af 18de Marts 1732 oppebar Universitet fra Norge Studieskat aarlig 2012 Rdlr. 61 ß Cour., Bud III, 516.

[2] Der satiriske Jacob Worm skrev:

Hvor mangt et Provsti, hvor mangt et Kannikdomme,
Hvor mangt Kapitel maa til Ryttergods henrømme.
Der, som til Alterbog og Bibel fordum laa,
Til Sadel og Pistol til Rytterhest maa gaa.

Worms Levnet i Odin Wolfs Journal for Politik 1812, II. 5 og Helweg I. 435.

[3] Disse Anordninger skyldes fornemlig den bekjendte Peter Griffenfeldt, der den 11te Marts 1676 fængsledes og sattes paa Munkholmen, hvor han holdtes fangen til 1698. I Aaret 1671 20de Juni tilstodes

Blandt de Mænd, som tildels samtidig med Tausan virkede i den norske Kirke, fortjener at mindes Erik Bredahl fra Rudkjøbing, en nidkjer Mand, der drev meget paa Ungdommens Katechisation, medens han fra 1643—1672 var Biskop i Throndhjem; hans Eftermand Erik Erikson Pontoppidan (fra 1673—78), der i sin Tid skattedes høit for theologisk Lærdom og Digtergaver;[1] Henning Stockfleth fra Hadersley, „en høi, anseelig Mand af megen Forstand", der fra 1646—1664 var Bisp i Akershus; hans Eftermand Thrønderen Dr. Johannes Rosing,[2] en Mand af ualmindelig Dannelse, klog og veldreven ogsaa i verdslige Sager, Statholder U. F. Gyldenløves Fortrolige, der i 35 Aar (1664—1599) med Berømmelse beklædte Akershus Bispestol; Mag. Niels Randulf fra Roeskilde, „der i 46 Aar (fra 1655—1711) sad paa Bergens Bispestol," en af de værdigste og bedste Biskopper i disse Lande siden Reformationen,"[3] og endelig Christen Bang fra Aalborg, der fra 1621—1657 var Sognepræst i Romedal paa Hedemarken. Han var en flittig Skribent, der udgav en Forklaring over Luthers Katechisme i 10 Bind og flere Andagtsbøger, For at faa sine Skrifter trykte lod han, som før fortalt, fra Tydskland forskrive Valentin Kuhn, der blev Norges første Bogtrykker.

Stavanger Skole og Domkirke en egen Tavle i alle Stiftets Kirker, og 29de Januar 1672 tilstodes Christianssands Skole Bygselen af alle Kirke-Jorder paa Agdesiden.

[1] født i Broby paa Fyen 1616 † 1678. Om hans mange Skrifter, hvoriblandt Luthers Katechisme med Anmærkninger for Throndhjems Stift 1676 og grammatica danica paa Dansk 1668, see Nyerup og Krafts Lit. Lex. og Pontoppidans Ann. 4, 224.

[2] Pont. Ann. 4, 211, Cold. concilium episcopo licitum 106.

[3] Han havde ordineret alle Præster i Stiftet . Pon. Ann. 4, 240.

VIII.

Doctor Jacob Jenſen Jerſin.

1680—1694.

Han var født i Ribe 1633 2 Juli og blev døbt 5 Juli ſamme Aar. Hans Fader var Dr. Jens Dineſen Jerſin, Biſkop i Ribe, Forfatter af de bekjendte Andagtsbøger, „den ſande Vei til Livet og Troens Kamp og Seier" og en af ſin Tids frommeſte Lærere. Hans Moder, Hr. Jens's tredie Huſtru, hedte Cathrine Jacobsdatter. Hun fødte denne ſin eneſte Søn Aaret før Faderens Død[1] og opdrog den lille Faderløſe under Taarer, hvorvel ikke uden troſtende Haab i Betragtning af Barnets gode Naturgaver. Han gik paa Sorø Skole, hvorfra han blev demitteret og indſkrevet 12 Nov. 1652. Derpaa blev han Hovmeſter for Rigshovmeſter J. Gersdorphs Børn, og opfyldte dette Hverv ſaa vel, at han uden Tvivl ved denne meget formaaende Mands Indflydelſe, af Kongen 1664 blev udnævnt til Sognepreſt i Kallundborg, hvor han levede og virkede med Roes for Troſkab og Aarvaagenhed i 19 Aar. I Aaret 1663 var han bleven Magiſter. 25 Okt. 1680 blev han beſtikket til Biſp over Stavanger og dertil ordineret 22 Feb. af Sjællands Biſkop Hans Bagger. Samtidig blev han Doctor theologiæ. I Juli 1681 overtog han ſit Biſpeembede i Stavanger, ſom han beklædte i 14 Aar[2].

[1] Vinding Acad Haf 279. Pont. ann. IV, 249—51, Moderen kaldes af Pontoppidan urigtig M. Bertrams og i Tyrholms Manuſkr. Cathrina Orzelia. Hun hedte Cathrine Jacobsdatter Ouzel. Jacobs ældre Halvbroder var Chriſtian Jenſen Jerſin eller Vibe, Sognepreſt i Aaſtrup paa Falſter, ſom 1660 blev affat, fordi han under Krigen havde gaaet de Svenſke tilhaande. Barfod Falſter Geiſt. I, 130.

[2] I den ſaakaldte privilegia capitulorum (nu paa det norſke Rigsarchiv) ſkrev han med egen Haand: qvod felix faustumq jubeat benignissimus Deus, singulari divina gratia, Regioq favore ab ecclesiastico, qvod in ecclesia Calundana per sedecem annos cum dimidio obii munere ad episcopatum Stavangriensem præter omnem exspectationem & ambitionem meam, anno 1680 die 25 Octobr vocatus, eodemqve anno

Det vigtigste som forefaldt i Stiftet under denne Biskop var følgende:

I Fyrisdal i Thelemarken havde der fra gamle Dage været Tvist om de Indkomster, som aarlig skulde ydes Sognepresten. Magister Thomas Bloch, Sognepræst i Fyrisdal og Provst, bragte endelig ved Rettens Hjelp denne længe uafgjorte Strid til Ende. Paa Grund af en utilbørlig Klage, som i Almuens Navn var skrevet af en Vinkelskriver i Arendal, hvori mange skammelige Beskyldninger mod Sognepresten vare anførte, forlangte denne et Kommissorium nedsat, der bestod af Biskop Jersin og 2 Provster. For disse Kommissarier gjorde da Almuen formelig Afbigt med den Erklæring, at Vinkelskriveren mod deres Villie havde gjort Beskyldninger, som baade vare ubevislige og ubefoiede. Kommissionen dømte nu i Striden og fastsatte, hvilke Indkomster Presten havde at fordre. Da Almuen ei var tilfreds hermed, forlangte Thomas Bloch Kommissionens Dom stadfæstet af Kongen. Den lod den derimod indanke for Norges Overret. Den 11 Febr. 1684 faldt den endelige Dom, der i alle Maader stadfæstede Kommissionens Kjendelse[1].

Aaret efterat Jersin var kommen til Stavanger, udstedte Kongen følgende Reskript til Stiftsbefalingsmand Ludvig Rosenkrands og Biskop Jersin.

Vi Christian den Femte af Guds Naade Konge i Danmark og Norge etc. Vor besynderlige Gunst tilforn. Vide maa I, at vi allernaadigst have resolveret, at Stavanger Stift herefter skal kaldes Christiansands Stift, og at Kapitlet og den geistlige Jurisdiction tilligemed Skolen til vores Kjøb-

Dominica 3 adventus Haffniæ a Nobilissimo plurimumqve venerabili Selandiæ episcopo, Dno Doctore Johanne Baggero rite inauguratus, anno 1681 die 11 Juli Capitularem templi cathedralis Stavangrensis domum primum ingressus fidemq et concordiam sancte pollicitus venerande laudabiliqve capitularium societate me assolvavi, omnibus qvantum in me est, bene facturus, neminemqve læsurus Jacobus Jani Jersinus natus Ripis Cimbrorum anno 1633 die 2 Juli patre Doct. Jano Dionysii Jersino episcopo Ripensi."

[1] Mo Kaldsbog. Han døde 1717, og hans Skilderi findes i Molands Kirke.

stad Christiansand skal transporteres og Kirken der sammesteds være Christiansands Stifts Kathedral eller Domkirke, og paa det Christiansands By desmere maa tiltage, og Undersaatterne, saavel geistlige som verdslige der i Stiftet, have des nærmere at søge deres Ret, ville Vi allernaadigst, at J og Eders Efterkommere Stiftamtmænd og Superintendenter til Christiansands Stift udi bemeldte Christiansands By herefter virkelig residere skulle. Belangende Residencerne i Stavanger, saa ere vi allernaadigst tilfreds, at J derom til Os indgive Eders allerunderdanigste Forslag og Betænkende til Vores nærmere allernaadigste Resolution, paa hvad Maade J formene, at de kunne føres Eder til Nytte og om J ellers noget til denne Vores Villie at befordre kunne have at erindre; dermed skeer Vor Villie. Befalende Eder Gud. Skrevet paa Vort Slot Kjøbenhavn den 6te Mai 1682.

Christian R.

Denne Befaling var neppe Bispen og Geistligheden i Stavanger og endnu mindre denne ældgamle By velkommen. For Bispen var Flytningen desuden ubekvem, da det meste Gods, der var Bispestolen beneficeret, fandtes i Ryfylke og paa Jæderen. Det gik derfor langsomt med Flytningen, saa at Stiftamtmanden og Bispen i Marts 1683 af Statskantsleren, Grev Ahlfeldt, bleve erindrede om at iverksætte Flytningen inden Pintsedag. Maaske kunde det dog have lykkes dem og Stavanger at faa dette ubillige Kongebud hævet eller udsat, hvis ikke en skrækkelig Ildsvaade 1684 havde lagt næsten hele Stavanger i Aske; thi nu blev der endog Spørgsmaal om, ei igjen at opbygge Byen, men at berøve den sine Kjøbstadsrettigheder[1]. Nu maatte ogsaa alle Hindringer fra Bispens Side være hævede, og i 1685 finde vi baade Stiftsbefalingsmanden Ludvig Rosenkrands og Biskop Jersin boende i Christiansand. I dette Aar besøgte Christian V nemlig Christiansand og befol ved sin Nærværelse ved Resolution 12 Juli 1685, at Stiftamtmanden og Biskoppen skulde tillægges en Avlsgaard, hvor-

[1] Ved Resc. af 14de Decbr. 1686 bestemtes at Stavanger ikke længere skal være Kjøbstad, men Ladested. Bergs Resc. I, 154.

paa Oddernes Kongsgaard tæt ved Christiansſand, ſkyldende 16 Huder, blev dem udlagt ſaaledes, at Stiftamtmanden fik $\frac{2}{3}$ eller 10 Huder 8 Engelſker og Biſkoppen $\frac{1}{3}$ eller 5 Huder 4 Engelſker[1].

Som Følge af Flytningen og af Kongens Nærværelſe i Chriſtiansſand var vel det aabne Brev af 12 Sept. 1685, der beſtemmer, at hvad Cathedraticum, ſom Stavangers Domkirke hidtil nød, i Fremtiden ſkal tilfalde Chriſtiansſands Domkirke, og Reſkriptet af 20 Novbr. 1686, hvorved Lectoratet i Stavanger, ſom ved Lector theol. Mads eller Mathias Tauſans Død var bleven ledigt, ſkulde ophæves, og dets Indkomſt ſaavelſom al Rettighed, ſom hidtil ſærlig har ligget til Kapitels Betjentene i Stavanger, ſkal lægges til Chriſtiansſands Kirkes Opbyggelſe, indtil den vorder fuldfærdiget. „Siden ſkal fornævnte Indkomſter følge Rector Scolæ og Kapellanen i Chriſtiansſand, ſaa at Rector deraf nyder de tvende Parter og Kapellanen den tredie Part o. m. Derſom og Chriſtiansſands Skole ved Byens Tiltagelſe kan blive ſaa dygtig, at derved en Lector behøves, ſkal Lector Beſtilling oprettes af Rectoratet i Stavanger, naar Tjeneſten bliver ledig.

Biſkop Jerſin døde 21 Juli 1694 i en Alder af 61 Aar i Skien under en Viſitatsreiſe eller, ſom Andre berette, paa en Reiſe til Chriſtiania, angaaende en løgnagtig Beſkyldning, ſom hans Famulus Claus Clausſon havde gjort hans Datter Iſabella. Datteren tog ſig dette ſaa nær, at ogſaa hun kort efter døde. Efter E. Pontoppidans Vidnesbyrd[2] ſkal han ved ſin retſkafne Vandel have fornyet Mindet om ſin fromme Fader og have været en meget from Mand og iſær en Fredsſtifter blandt ſit urolige

[1] Denne Gaard havde fra Arildstid været Kongsgaard og Sæde for gamle Lendermænd, men ſolgtes af Kronen 1668 til Oblieut. Bruun, der atter ſolgte den 1674 til Foged Ries, ſom igjen maatte afſtaa den til Kronen for Kaſſemangel. Top. Jour. 10, 84. Bing Norges Beſk. 508.

Den af Pontoppidan, Jonge, Bing, Lund, o. Fl. yttrede Formening, at det var en Følge af denne Flytning, at Hallingdalen og Valdres ſkiltes fra Stavanger Stift, og Øvrethelemarken forenedes dermed, er feilagtig; thi dette Bytte foregik efter Kong. Beſ. af 10de April 1631, ſee Side 235 og Top. Jour. 32, 185.

[2] E. Pont. Ann. IV, 250. Terpager Rip. Cimbr. 620, Hunderup 1 H. 94.

Klereſi. Han ſkal ogſaa „retſkaffen have ſeet ſig om in Philologicis og Theologicis.“ For Norges Oldtidsminder havde han neppe nogen Sands, hvis Pontoppidans Beretning er paalidelig, at han ved Flytningen fra Stavanger efterlod i Kapitelhuſet hele Kiſter med gamle Pergamentsbreve, hvilke derpaa „jammerlig adſpredtes og tilintetgjordes“. Nogen dygtig Biſp var den fromme Mand neppe.

Han var gift (5 Oct. 1664) med Adelheide eller Alhed Borchardſen, en Datter af Biſkop Dr. Hans Borchardſen eller Burchardi i Ribe[1]. Med hende havde han 3 Sønner og 10 Døtre, nemlig 1) Iſach Jerſin, dimitteret fra Stavanger Skole den 14 Juli[2]. 2) Mag. Jens Jerſin, dimitteret fra Stavanger Skole 1685, Sognepræſt i Hørø, og fra 1698 Stiftsprovſt og Sognepræſt i Chriſtiansſand og Oddernes † 1704[3]. 3) Albert Jerſin, Sognepræſt til Beitſtaden i Nordre Throndhjems Amt fra 1692—1710, gift med Bodel Gregersdatter, Enke efter P. Meyer, Sognepræſt til Alſtahaug. 1) Cathrine, gift med Andreas Undahl, Stiftsbefalingsmand over Bergens Stift. 2) Marie, gift med Mag. Anders Malmøe fra Chriſtiansſand født 1666, Sognepræſt i Mandal. † 1718. Hun døde 1741 paa Annexgaarden Vig, ſom Frederik IV indrømmede hende til Enkeſæde, da han paa ſin norſke Reiſe 1704 boede hos dem paa Fodneby Præſtegaard. De havde 5 Sønner og 4 Døttre ſammen. „Han var en brav Mand baade i Lærdom og Levnet“. 3) Sillegaard, gift med Proviantforvalter Johan Valentin Wetzel i Chriſtiansſand † 1737 9 Mai, 62 Aar gammel. 4) Kirſtine, gift 1) med Lector Mag. Michael Leigh i Chriſtiansſand). Deres Søn blev

[1] Hun levede endnu 1714 og havde 100 Rdlr. i Penſion og Indkomſt af Kirkerne.

[2] Nyrups ſtrevne Anm. mit Exemplar af Windings reg. acad. 249.

[3] Han efterlod en Søn Georg Buchard Jerſin, der var Sorenſkriver og gift med Chriſtine Heiberg, der begge døde 1746. Deres Børn vare Jacob Chriſtian Jerſin, der døde 1807 ſom Sognepræſt til Vos, og Albert Jerſin, der døde ſom Sognepræſt til Harham paa Søndmør 1783. Jacobs Søn, Georg Burchard Jerſin, var Repræſentant paa Eidsvold og fra 1808 til ſin Død 1827 Sognepræſt paa Vos.

Sognepræst til Elverum og deres Datter Dorthe gift med Rector Grach i Christiansand), 2) Provst Peder Gelmuyden til Vigør. 5) Isabelle, der døde ugift. 6) Gjertrud Lisbeth gift med P. Nyegaard, Sognepræst til Nesen i Ribestift, 7) Johanne Margreta gift med Raadmand Gjert Hansen Niemand i Christiansand. 8) Alhed, der reiste til sin Broder paa Beitstaden.

Blandt de Mænd, som samtidig levede og virkede i Stiftet, fortjener især at mærkes: 1) Bispens Svigersøn Michael Leigh, der gjorde sig bekjendt baade som Skolemand og Skribent. Efterat have udgivet flere lærde Disputatser ved Kjøbenhavns Universitet, hvor han studerede, blev han Rector ved Stavanger Latinskole. Her udgav han foruden et Par lærde Skrifter paa Latin flere opbyggelige Skrifter paa Modersmaalet, blandt hvilke „Guds Børns Herlighed her i Naaden og hisset i Æren," 1680, „Gileads Salve" 1682, der flere Gange bleve oplagte og i sin Tid vare høit skattede. 1695 blev han Lector i Christiansand og Præst til Tvet. Han døde 1702.

2) Hans Kjeldson Nors, Provst i Robygdelaget. Han var en Præstesøn fra Nors i Jylland og født 1624. I sin Ungdom opholdt han sig en Tid udenlands, da han tjente som Feltpræst ved en Oberst Kruses Dragonregiment, hvortil han blev ordineret af Biskop. Mag. Henning Stockfleth 1656. — Nogle Aar senere (1663) blev han Kapellan og 1668 Sognepræst i Bygland, hvor han i 30 Aar var Præst. Han var 3 Gange gift og døde 1693. Han var en meget lærd Mand, der havde forfattet en harmonia evangelistarum paa Modersmaalet i 6 Foliobind, en Forklaring over Profeten Jonas og et Skrift kaldet Egteskabets Speil, som alle nu ere tabte, da de ei bleve trykte[1]

* * *

Vigtige Forandringen foregik i den dansk-norske Kirke i de 14 Aar (fra 1680—1694), Jersin var Biskop. Ved Enevoldsmagtens Gjennemførelse bleve Forandringer nødvendige baade i den verdslige og geistlige Lovgivning; 1680 blev det overdraget

[1] Byglands Kaldsbog.

Sjællands Biskop H. Bagger, Konfessionarius Hans Leth og Professor thol. Dr. Christen Nold at sammentræde og nøie gjennemse og prøve de Artikler i den næsten færdige nye Landslov, som handlede om Kirken. 2 Aar senere blev det ved Resc. af 2den Febr. 1682 paalagt de norske Bisper at efterse den norske Kirkeordinants og inden 1 Maaned at indsende til Kancelliet deres Bemærkninger.[1] Samme Aar 9de Septbr. blev der paalagt Biskop Hans Bagger, Stiftsprovst Henrich Borneman og Dr. Hans Leth at udarbeide et nyt Kirkeritual, hvori Fyens Biskop Thomas Kingo ogsaa deltog.[2] Dette udkom 1685 og blev ved Forordning af 14de Septbr. 1688 indført i den norske Kirke. Samtidig udkom den af Bagger reviderede, men lidet forandrede nye Alterbog, som indførtes ved Forordning af 7de April 1688. Kort tilforn, 27de Marts 1687, var anordnet den extraordinære eller saakaldte store Bededag, der skulde feires som Bods og Bønnedag istedetfor de 4 Bønnedage, som tidligere aarlig bleve anordnede.

Ved det nye Ritual og Alterbog blev lidet Nyt indført, men de gjængse Kirkeskikke ordnedes og stadfæstedes.

Samtidig fik den dansk-norske Kirke en ny Kirkepsalmebog, hvis Forfatter og Udgiver var Fyens Biskop Thomas Kingo. Før Reformationen og en Tid efter sammes Paabud lød i de norske Kirker de gamle latinske Psalmer; thi ingen Psalmedigter opstod paa Reformationstiden i Norge. Dog er det sandsynligt, at den af Hans Thomisson Sognepræst i Kjøbenhavn udgivne danske Psalmebog efterhaanden ogsaa fik Indgang i Norge. Under Aarenes Løb fik denne for sin Tid fortrinlige Psalmebog ved Boghandlerne J. Moltken (1640), Kasfuben (1666—75), Hans Hoff i Christiania (1677)[3] o. fl.

[1] Bergs Resc. I, 107. Den nye norske Lov, den saakaldte Christian Vres, blev publiceret 15de April 1687.

[2] Zwergius: Det sjællandske Clerese 314—324. Heiberg: Kingos Levnet 87. Om den nye af Bagger og Flere reviderede Bibeloversættelse, som dog ei udkom, Gjessings Jubellærere 4, 306, Mollers nye theol. Bibl. 16, 261. 1682 4 Februar udkom Forordningen om Studieskat, Kathedraticum og Provstepenge, samt Befaling at indsende til Kancelliet Gjenparter af Fundatser for Stiftelser, Skoler og Kirker.

[3] Christiania Ny forbedret fuldstændige Psalmebog. Nu igjen med Flid

saa mange og tildels maadelige Tillæg, at Christian V (27de Marts 1783) bød Thomas Kingo († 1703) at udarbeide en ny Psalmebog, der efterat være revideret af de Kjøbenhavnske Theologer og beriget med flere udmærkede Psalmer af Domprovst Søren Jonæsøn († 1717) udgaves af Kingo 1619 og indførtes ved Kongebud samme Aar i den dansk-norske Kirke.[1]

Ikke desto mindre stod det kun maadeligt til med Kirken i de Dage. Christian V og hans Fortrolige bavde kun liden Sands for Kirkelivet. Alt var i de Dage tilfalds for Penge.

[1] igjennemseet, corrigeret og udi denne ny Forma til Trycken forferdiget af Hans Hoff Boghandler udi Christiania. Derhos en skjøn nyttelig Bønnebog, trykt af Jørgen Wedemann i Christiania 1677, 820 Sider. Medens mange Danske baade Præster og Andre leverede rige Bidrag til den ældre Psalmelitteratur, fornemmelig ved Oversættelser af tydske Psalmer, indskrænkedes Bidragene fra Norge til følgende: Niels Arctander fra Overnes († 1616 som Biskp i Viborg), udgav 1607 Psalmer og aandelige Viser; Peder Mathiesen Ofvid, Tiendemand i Indherred, forfattede et større aandeligt Digt, Lammets Sang og en Psalmesamling „Aandens Glæde", hvoraf en stor Mængde ere gaaede over i de moltkenske og cassubenske Samlinger; Peder Olufsson Svegning, Sognepræst paa Stordøen fra 1648— 1671, der efterlod sig en Psalmesamling, Aurora eller den nye Morgenrøde 1669; Peder Krabbe, Sognepræst til Aure † 1686; Erik Eriksson Pontoppidan, Biskp i Throndhjem † 1668, Forfatter af Psalmesamlingen: Sjelens Opløftelse til Herren; Throndheren Johan Brunsmand († 1707 som Præst i Kjøbenhavn), Forfatter af aandelig Sjungelyst 1676 og den sjungende Himmellyst 1687; Knud Sevaldsson Bang f. i Christiania 1633, Sognepræst paa Thoten 1662, † 1694. Han udgav en ny Psalmebog for Guds Børn i Thotens Menighed, K.havn 1679. (Han er og Forfatter af: Den Persekarret trædende Jesus, den søde og velsmagende Katechisme Brøstmelk 1681); Dorthea Engelbretsdatter f. i Bergen 1635, † 1716, der 1677 udgav Sjælens Sangoffer. Helgelænderen Peder Dass f. 1647, † som Sognepræst til Alstahaug 1708, Forfatter til aandelig Tidsfordriv eller Bibelsk Visebog, trykt i Christiania 1711; Luthers Katechisme Sange, K.havn 1714, Epistler og Evangelier sangvis forfattede, K.havn 1723 o. m. Throndheren Marcus Volqvartz, Præst paa Orlandet, Forfatter af Sjelens Luth, K.havn 1714 o. m.

Dansk Psalmedigtning af Brandt og Helweg, Entwurf. einer hist. Nachricht von denen dänischen geistl. Liedern und Gesang-Büchern. Dän. Bibl. 9 Stück. 689. Nyerup og Krafts Lit. Lexic.

I Danmark begyndte man at sælge til den Høistbydende ei blot Kirker, men ogsaa Retten til at besætte de Præstekald, hvori Kirkerne laa. I Norge disponerede Kongen egenmægtig over Kirkernes Beholdninger, der som oftest maatte tjene til Militsens Fornødenheder. Kirkernes Indkomster bleve dels bortforpagtede, dels stykkevis anviste som Naadegaver. Saaledes skjenkede Christian V blandt andet Tønsbergs rige Provstigods til sin Yndling Peder Griffenfeldt[1] og efter hans Fald til sin Halvbroder U. F. Gyldenløve med Ret til at besætte alle geistlige Embeder i Grevskaberne Jarlsberg og Laurvig. Salg af geistlige Embeder var ei sjelden, og den største Uorden herskede ved Præsteembedernes Besættelse, paa Grund af en Mængde udstedte Exspectancebreve. Stundom blev En benaadet med Kirketiende, en Anden med de uvisse Indkomster eller Jordegods. Saaledes fik Præsident Stockfleth de uvisse Indkomster af Kirkerne i Christiania Stift, saavidt som ikke Andre dertil kunde være berettigede. Følgen var idelige Klager over Kirkernes Forfald. Tilsidst nødtes Kongen til at tilbagekalde alle Benaadningsbreve, saaat Kirkerne selv skulde nyde deres lovlige Eiendom. Fra den Tid blev de norske Kirkers Pengevæsen med faa Undtagelser bestyret enten i Fællesskab som Finmarkens eller af Stiftsskrivere.[2]

Den offentlige Gudstjene kom i Ringeagt og foraarsagede

[1] Han bidrog væsentlig til, at Holmestrand, som laa i hans Grevskab, 1674 fik en egen Kirke, og skjenkede samme blandt andet en smuk Sølvkalk med Disk og en Sølvflaske. Kalken med Griffenfelds og hans Hustru Karen Nansens Navn og Vaaben, tilligemed Disken bruges endnu. Sølvflasken derimod er solgt.

[2] Ved Resc. af 25de Octbr. 1665 vare vel de norske Kirker satte under Bestyrelse af Titus Bulche, men ved Forord. af 23de August 1672 beskikkedes Stiftsbefalingsmanden og Biskopen til at være Kirkernes Forsvar.

Alle offentlige Stiftelser og Geistligheden, især med Hensyn til Fremtiden, tilføiedes et føleligt Tab ved Forordningen af 8de Octbr. 1685 om Landskyldstaxten, hvorved de fleste Afgifter, som hidtil vare svarede i Natura, omsattes i bestemt Pengeværdi, der siden blev *uforandret*, skjønt Pengenes Værd siden mere og mere forringedes; f. Ex. en Ko sattes i 3 Rdlr., 1 Faar i 60 ß, 1 Tylt 10 Alens Bjelker i 24 ß, 1 Aarhane i 6 ß, 1 Par Høns 12 ß, 1 Bismer Mark Spegelax i 4 ß, 1 Læs Ved i 12 ß. Beneficiarerne have derved lidt et uhyre Tab, saavelsom ved at Kvæg- og Oxetienden ligeledes sattes i Pengeværdi.

i Forening med Tidens latterlige Rangsyge, at Privatcommunion, Egtevielser i Hjemmet og Hjemmedaab begyndte at komme imode blandt de saakaldte „Conditionerede", der i Sprog, Moder og Levesæt med Hoffet efterabede de toneangivende Franskmænd, medens Almuens Opmærksomhed især var henvendt paa Djævlebesættelser, Hexeprocesser og anden Overtro, der hørte til Dagens Orden.[1] Ogsaa paa Præstestanden, især hvad Prædikemaaden angik, virkede de franske Anskuelser, der ved Kjøbenhavns Universitet repræsenteredes ved 2 begavede Mænd, Johan Lassenius og Hector Masius, der begge virkede meget paa den studerende Ungdom.

Kirkedisciplinen slappedes, da ved Forordningen af 1ste Juli 1690 Militaire fritoges for Bøder og Kirkens Disciplin ved de af dem hyppig begangne Leiermaal.

IX.

Dr. Hans Nielsen Munch.

1694—1699.

Hans Munch var en Søn af Kapellan Nils Hansen Munch i Helsingør, og Karen Sadolin. Han er født 1654, sandsynlig i Helsingør, fra hvis Skole han blev dimitteret. I 1677 blev han Magister og 1680 Jersins Efterfølger som Sognepræst til Kallundborg. Her giftede han sig med Kirstine Aagaard, Sødskendebarn til Geheimeraadinde Moth. Herved kom han i Forbindelse med den meget formaaende Geheimeraad Mathis Moth, Oversekretair i det danske Kancellie, og denne Forbindelse var vel Aarsag i, at denne Mand, som i ingen Henseende synes at have udmærket sig, 1686 blev Stiftsprovst i Christiania, 1694 8 Aug. Biskop i Christianssand, 1697 22 Juni per bullam regiam Doctor theol.[2] og 15 April 1699 Biskop i

[1] 1670 blev 7 Hexer paa engang brændte paa Natvig Tangen ved Christianssand. Skandinavisk lit. Skrift 19, 379, Evensens Saml. 1, 4, 1—58.

[2] I en Fortegnelse i Manuf. over Norges Bisper paa Kjøbenhavns Univ.-Bibliothek staaer som 9de Biskop: Hans Munch Helsingerienſis ex

Akershus eller Christiania Stift. Aar 1700 assisterede han ved Fredrik IVdes og Dronning Lovises Salvingsfest. Da Fredrik IV i Aaret 1704 besøgte Christiania, prædikede Bispen for ham; „men Alle, der vare i Kirken, sagde, at Prædiken var ligere af en Landsbypræst end af en Bisp". [1] Han levede paa 13de Aar som Bisp i Christiania, men plagedes i den Grad af Lethargie eller Sovesyge, at han ei blot ved Spisebordet sovnede ind med Maden i Munden, men endog paa Prædikestolen faldt i Søvn midt i Talen, i det Ordene uformodentlig døde paa Læberne. Denne Lidelse nedbøiede ham meget „da han af Gemyt og Væsen ingen ond Mand var." [2] Han døde 24 Juni 1712.

Om Hans Munchs 4½ aarige Virken i Christianssand er kun lidt at berette. I Aaret 1696 indviede han den af Mur opbyggede Domkirke i Christianssand. I Anledning af denne Indvielse var det vel, at den kongelige Resolution af 12 Octbr. 1695 udkom, at samtlige Kirker i Stiftet skulde gjøre Sammenskud til en Bispe- eller Chor-Kaabe, som kunde bruges ved Presteordination, samt et Par Messeskjorter.

Af Christianssands Konsistorialrets Kopibog, der gaaer fra 1693—1726, seer man, at han ogsaa nogle Gange har deltaget i Konsistoriets Forhandlinger. Saaledes var han tilstede 17 Juni 1695, da den før omtalte Thomas Olufsson Bloch, Sognepræst i Fyrisdal, indankede en Dom, som Provsteretten havde feldt i Anledning af hans Strid med Henrik Adelaer, Amtmand i Bratsberg. Adelaer havde paa Thinget udskjeldt Bloch, da han vilde sætte sig paa Slagstolen ved Thingbordet, for en næsvis Mand, usandfærdigt beskyldt ham for at være fuld, og vist ham Døren, da Bloch kaldte Almuen til Vidne, hvorved Adelaer fandt, at Thingfreden var forstyrret. I sit Indlæg af

pastore Calunburg transiit 1699 ad epis: Christianensem. Han viedes til Bisp i Christianssand 4 Novbr. 1694. Dansk Mag. III. 312.

[1] Gyldenløve i sin Reisejournal S. 23.

[2] Pont. anal. IV. 211. Tyrholm fortæller, at han 1702 forærede sit i Kobber stukne Portrait vidt omkring i Stiftet. Under 12 Octbr. 1708 blev det ham og Throndhjems Bisp Peder Krog paalagt at fralægge sig Student Michael Mentzonius's Beskyldning, at de havde ordineret mange lidderlige og vanvittige Personer til Kapellaner, som derved ere blevne Sognepræster. Berg. Rese. I. 352.

14 Septbr. 1694 klagede han over Provsten Jacob Morlands Avind, „der i 22 Aar har været mig en fortrædelig Mand, efterdi jeg fik Fyrisdals Kald efter ham, som havde forspildt det ved Forseelse.“ [1]

1696 $\frac{9}{1}$ klagede **Henrik Caspersson Rosenkilde,** Kapellan i Stavanger, saavel over Erik Schonevig, Sognepræst i Strand, fordi han ei havde søgt hans Samtykke til sin Copulation ved Strands Kirke, som over Provst Jens Godtzen, der deri havde givet Erik Medhold [2] og siden havde beskyldt Henrik for Uærlighed og Tilbøielighed til Klammer og Trætte samt omtalt ham „schummellantisk og scoptisk“. Den 17 Juni s. A. mødte H. Rosenkilde personlig og klagede over en Dom, som var afsagt i en Provsteret af Jens Godtzen, Michael Leigh, rector scolæ, og Hartvig Godtzen øverste Kapellan, som havde dømt Hr. Henrik i Sagsomkostninger 8 Rd. for unødig Proces. I sit Indlæg (af $\frac{17}{6}$ 1696) oplyser Rosenkilde, at saasnart han 9 Nov. 1680 i Kallundborg havde faaet Kongebrev paa Kapellaniet i Stavanger, var han reist til Norge, hvor han landede ved Risør. Derfra tilskrev han Borgermester Feif om at underrette Stavangers Sognepræst om sin Udnævnelse. Han blev ordineret i Christiania 15 Januar 1681, men da der faldt megen Sne, tilskrev han atter Feif, om han kunde vente til Foraaret, hvorpaa han fik et bejaende Svar. Ved sin Ankomst til Stavanger ($\frac{24}{4}$) fandt han, at Sognepræsten imidlertid havde kaldt Rector Jens Godtzen til Kapellan med Suplication om Successión, hvortil Magistraten suplicando hiatу. [3] Da desuden det Rygte var udspredt, at Rosenkilde var død, fik Godtzen Kongelig Confir-

[1] Han blev affat formedelst fortidlig Samleie med sin Hustru, men nævnes atter som Præst 1684 i Vinje og Provst 1686.

[2] I et Brev fra Erik til Provsten om at komme til Strand for der at vie ham, fortæller han, at han havde betalt Rosenkilde for Kopulationen 3 Rd. 4 ß og en god Væder, og at han var villig at lægge til 2 Rd.

[3] Mag. Jens Sofrensson Godtzen og Hartvig Godtzen vare Brødre og fødte i Stavanger. Jens havde som før (Side 254) fortalt været Rector i Stavanger 19 Aar, oplevede Byens store Brand 1684 og Bispesædets Flytning. Han virkede i 29 Aar som Sognepræst i Stavanger og døde 76 Aar gammel 29 Juni 1713. Hartvig Godtzen tjente ogsaa i 50 Aar og døde i Stavanger 1733 i sin Alders 85de Aar. Treschows Jubellærere 296.

mation. Da her det Tilfælde indtraf, som i dette Tidspunkt ei var sjeldent, at der var 2, som havde Kongelig Stadfæstelse paa samme Embede, paalagde Oversekretairen (Morh) Stiftamtmand Rosenkrands at mægle Forlig, som ogsaa lykkedes. Angaaende Beskyldningen om Klammer erklærede han, at han i de 16 Aar, han havde været Kapellan, aldrig havde betjent Nogen i deres Trætte med Tilsøiende: „I nogle Processer har jeg faldet angaaende en Del min Person, en Del mit Embede, en Del min Hustrues Navn, en Del mine Børns Overlast, som jeg har maattet forsvare under Loven ved Syrigheden.“ [1]

1698 11 Juni forekom en Sag, som kaster Lys over de Tiders Raahed. Daniel Feiff, Sognepræst i Syestad og Provst i Nedenes, stevnede sin Nabopræst Lauritz Belitz, Sognepræst i Vestre Moland, for Modvillighed og Trodsighed. [2] Bispen fik de stridende Parter forligte i sit Hus, men da Forliget næste Dag skulde underskrives, havde Hr. Belitz forladt Byen.

Af de Dokumenter, som fremlagdes, sees, at da Provsten med 2 Præster kom til Belitz for at registrere efter hans Hustrues Død, modtog han dem med de Ord: „Hvad er det for Natteravne, der komme og forstyrre Folk i deres bedste Søvn?“ Da Provsten sednere sagde, at han ei kunde være fornøiet med de 4 Rd., som han havde faaet for Ligtalen over hans Kone Inger Opdal, svarede Belitz: „I stod der og vævede en halv Time noget Tøi sammen. I havde gjort langt bedre, havde I

[1] 3 Aar sednere stevnede han Student Bent Kjerulf for Konsistoriet og anklagede ham som den, der havde besvangret hans Steddatter, Anne Marie, Datter af Didrik Köhler, Tolder i Risoer (tidligere Fredrik IIIdies „Livkarl“). Denne erklærede Beskyldningen for malitios Løgn og tilskrev ham dette karakteristiske Brev: Salutem & rectæ veritatis viam.

Vide maa I, at jeg hafuer bekommet Eders uforskammede skrifuelse og holder eder for en Skjelm og Eders Datter for en Hore indtil I beviser mig saadant ofuer, hvor udi jeg er gandske og aldelis ukyldig. Gud befalet. Csand. 20 Marts 1701. Bent Kjerulf.

En vidtløftig Sag opstod, hvis Udfald er mig ubekjendt, men at Anna ei var at spøge med, kan man slutte sig til, da Kjerulf klagede over, at hun for Retten havde slaaet ham under Øret.

[2] Om D. Feiff, som i 45 Aar havde været Præst i Oyestad † 1716, og L. Belitz, der fra 1687 til sin Død 1 Juli 1725 var Sognepræst i Vestre Moland, se Oyestads Præsters Historie ved A. Faye S. 25.

blevet hjemme. Skulde jeg ei have gjort det langt bedre, da maatte Fanden taget Kjæften." Til Præsterne sagde han: „I kan skydse Jer selv og drag saa Fanden i Vold til — staaer nu længe nok og gaber!" Som Aarsag til sin Kones Død havde Belitz anført det uforskyldte Had, Avind, Bagvaskelse, Belyvelse og Æres-Forkleinelse, hun led af en Del af sine Grander og Naboer. I Anledning af Klagen over Ligprædiken bevidnede Laurentius Pedersøn, Sognepræst i Homedal, „at den var saa docte & concinne disponeret og conciperet og saa pie og devote expliceret, at jeg ønsker, at den eller deslige maatte over mig vorde forklaret."

Hans Munch var gift I) med Anne Aagaard, Søskendebarn til Christian Vtes Frille Grevinde Moth. † 1709. II) med Anne, Datter af Anders Simonsøn, Foged paa Øvre Romerike, og Enke efter Amtmand Hans Must. Hun døde 77 Aar gl. i Christiania 1738 $\frac{7}{3}$.

Med sin første Hustru havde han følgende Børn: 1) Just, Sognepræst til Fedt 1730. 2) Kirstine, gf. med 1) Assessor og Lagmand Peder Blichfeldt 2) Amtmand Ove Skjeldernp. 3) Christiane, gf. med Amtmand Lachmann. 4) Karen, gf. med Assessor og Bygger i Kjøbenhavn, Lars Rasmussen.

* * *

I de 4½ Aar, den udygtige Munch var Biskop i Christiansand, herskede der Vinterkulde i den norske Kirke. Hans Munch repræsenterede sin Tid. Som han led Kirken af Sovesyge.

X.

Magister Ludvig Stoud.

1699—1705.

Efter at kun Danske i over et Aarhundrede havde beklædt denne Bispestol, blev den nu betroet Nordmanden Ludvig Stoud. Han er født i Bergen 1649. Hans Fader var Hr. Otto Rasmussøn Stoud, Sognepræst til Nykirken s. S.[1] og hans

[1] Otto Stoud blev efter 10 Aars Udenlandsreise 1646 residerende Kapellan til Korskirken i Bergen † 1657. Han var ogsaa født i Bergen, hvor hans Fader Rasmus Larsøn Stoud († 1642) var Borgermester. Han

Moder Catharine var en Datter af Bergens bekjendte Biskop Ludvig Munthe. 1667 blev han dimitteret fra Bergens Skole med Skudsmaal fra Rector Mag. Claus Nielsen Bleking. Ved Kjøbenhavns Universitet opholdt han sig i 2 Aar og fik Attestats med hederlig Charakter og særskildt Skudsmaal fra Dr. Prof. Ole Borch, der berømte hans Flid og Lærdom. 1669 tiltraadte han en Udenlandsreise, paa hvilken han besøgte fremmede Akademier i Holland, Frankrige og England. Han kom tilbage til Danmark 1672, og blev det følgende Aar den 13 Mai af Dr. Erasmus Bartholin creeret Magister philosophiæ tilligemed 13 Andre blandt hvilke Lucas Debes, Provst paa Færø, Niels Tausan, pastor ecclesiæ Vallerensis, og de fraværende Claus Bleking, Rector Scolæ Bergensis, og Everhart Everhartsen (Edvard Edvardsen), Conrector scolæ ibidem.[1] Samme Aar blev han Vice-Pastor i Holbek og 7 Mai 1676 Sognepræst til St. Knuds Kirke i Odense og Provst. Han levede her sammen med den berømte Psalmedigter Biskop Kingo, hvis fortrolige Ven han var.[2] I Aaret 1699 blev han kaldet og 9 Juli af Sjællands Bisp Bornmann indviet til Bisp over Christianssands Stift.[3]

Her arbeidede han i 6 Aar med Iver og Nidkjærhed forat udrydde de tilbageblevne Levninger af mangesteds forefundne hedenske og papistiske Bedestyggeligheder, hvorudi han fandt ikke liden Modstand paa flere Steder, hvilket vel bidrog til at forkorte hans Dage, da han var af et hidsigt Temperament, som let bragtes i Flamme.

Han deltog flittig i Consistoriet, hvor der dog ikke forekom nogen Sag af særdeles Mærkværdighed. I 1700 tiltaltes Hans Poth, Sognepræst i Laurdal, der, skjønt suspenderet vedblev at

nedstammede fra en Holstener Lars Pedersson († 1428) (Hatting 158, Gjessing Ny Samling af Jubellærere III 344. Tab. 3.

[1] Bircherods Dagbøger 144.

[2] Heiberg. Kingos Levnet 219.

[3] Hans Efterfølger ved St. Knud var den sidstnævnte saa bekjendte og meget formaaende Bartholomæus Deichman, som ønskede dette Kald, hvilket Ønske maaske ei var uden Indflydelse paa Stouds Udnævnelse. Om Stoud see Bloch Fyens Geistlighed 636. Pon. Ann. IV, 251.

forrette og aldeles ei vilde vige, og 1701 forhandledes den omtalte Sag mellem Rosenkilde og Student Kjerulf.

Den 20 Juni 1704 prædikede Biskop Ludvig Stoud i Christiansands Kirke for Kong Frederik IV og Følge.[1] Det følgende Aar den 28 August 1705 om Aftenen Klokken 10 hensov han 55 Aar gammel i Christiansand efter 8 Dages Svaghed.[2] Han blev begraven i Christiansands Kirke 15 Septbr. Af Sind var han ivrig og hidsig, af Legeme var han mager, men overmaade høi. Der gaves faa Huse, hvori han kunde gaa ind uden at bøie sig, og faa Prædikestole, hvori han kunde staa opreist.[3] Lillelund i sin Danmarks Kirkehistorie kalder ham en fuldkommen Mand.

Som Bisp i Christiansand udlaante han af Stiftskisten 47 gamle norske Breve paa Pergament til den berømte Samler Arne Magnussøn, men som siden aldrig tilbageleveredes.[4]

Biskop Stoud var 2 Gange gift, 1) med Maren May, en Datter af Søren May, Sognepræst til Holbek og Jubellærer, † 1679, gift med Catrina Motzfeldt, Søster til Griffenfeldts Moder († 1676). Hun døde i Barselseng efter 4 Aars Egteskab og blev begraven 1ste August 1677 i St. Knuds Kirke, hvor Biskop Kingo holdt Ligprædiken over hende.[5] Med hende havde han 2 Børn. 2) med Sophie v. Angel, Datter af Raadmand Peter Otto von Angel og Sophia Jørgensdatter Aldeweldt. Hun var født 1646, egtede Stoud 1678, fødte ham 6 Børn og døde 1716. Hans Børn vare 1) Cathrine Munthe Stoud f. 18de Juli 1676, gift med Lauritz Luja Prof. philos. & Math. ved Odense Gymnasium, † 1732, 2) Mag. Otto Stoud, f. 28de Juli 1677, resid. Kap. i Christiansand fra 1704—1715, da han blev Sognepræst til Hvideseid. Han faldt i vidløftige Pro-

[1] Gyldenløves Reisejournal. 45.

[2] Bircherods Dagbøger 478.

[3] Der fortælles, at han engang skal have maalt sig i Roskilde Kirke med det Mærke, som betegner Christjern I's store Høide, men her fandt han sin Overmand. Han var en stor Elsker af Blomster, som han selv passede. Den gamle Provsteresidents i Odense havde han prydet med en smuk Hauge, hvori han selv havde podet og opelsket kostelige Frugttræer.

[4] See Bircherods Levnet.

[5] Gjessing nye Samling af Jubellærere IV, 343. Bircherods Dagbøger 139.

eesser og døde i Kjøbenhavn 1ste Jan. 1731.[1] 3) Peder Otto Stoud, f. 30te Juli 1681, Sognepræst til Sønderså i Fyen, gf. med Lene Welleja, som begge bleve begravne samme Dag i Lintrup i Jylland.[2] 4) Maria Sophia, f. 1680. 5) Ludvig Stoud f. 1683, Viceborgermester, Præsident i Christiansfand, gf. med Else Bolette, en Datter af Biskop Bircherod. Han døde 5te Decbr. 1719. 6) Rasmus Stoud, f. 1685, blev øverste Kollega i Aarhus Skole. † i Ribe 16de Juli 1710.[3] 7) Sophia f. 7de Octbr. 1686, blev gift med Dr. Medicinæ Christopher de Hemmer i Ribe † 1715 og med ham Moder til Prof. og Rector Ludvig de Hemmer i Aalborg samt 2 Døttre. Hun døde 12te April 1714. 8) Vita, f. 18de Febr. 1688 † 1698.

Ludvig Stoud udgav i Trykken 3 Ligprædikener.

1) over Karen Risbricht, Doctor Christopher Balsleys, Odense 1688 i Q.

2) over Jens Eriksen, Borgermester i Odense, K.havn 1691 i Q.

3) over Margreta Eriksdatter, Mag. Elias Nauers, 1696 i Q.

* * *

I de 4½ Aar (1699—1705), som den ivrige Ludvig Stoud var Biskop, begyndte det at komme lidt Liv i Kirken, skjønt dette ikke altid var det ønskeligste. C. Meidel, som først havde været evangelisk Præst ved den danske Kirke i London, derpaa var gaaet over til den reformerede Kirke og endelig var bleven Quæker, kom til Skien og udbredte i denne By og dens Omegn sine Vildfarelser. 1702 blev han fængslet og det følgende Aar sendt ud af Landet. Fra London sendte han siden ved Skibsleilighed kvækerske Bøger til Skien.

Den 28de August 1699 døde Kong Christian V og efterfulgtes af hans Søn Fredrik IV, under hvem der begyndte at gry af Dag i den dansk-norske Kirke.

[1] Med Ingeborg Beermand eller Bierman havde han 2 Sønner 1) Hans Jacob, Præst paa St. Croix, 2) Ludvig, Sognepræst til Kjeldby paa Møen. Med Anne With havde denne 10 Børn, blandt hvilke Mag. Otto Stoud, Prof. og Rector i Wordingborg, og Catrina gift med Provst Platou, Sognepræst til Egisborg paa Sjælland. Blandt deres Børn var Professor sednere Statssekretair Ludvig Stoud Platou.

[2] Suhms Saml. I, 2, 21.

[3] Suhms Saml. I, 2. 21.

Ved Forordning af 1ste August 1707 blev den Prøve, som de, der vilde blive Præster, maatte underkaste sig, skjerpet og forbedret, i det den theologiske Embedsexamen, som hidindtil ofte var holdt privat af en enkelt Professor, nu paabødes at holdes offentlig. [1]

XI.

Mag. Jens Bircherod.

1705—1720.

Han hørte til en for sine mange lærde Mænd bekjendt fynsk Familie, [2] da han var en Søn af den for sjelden Lærdom over hele Europa berømte Dr. Jens Bircherod, Professor i Theologien ved Kjøbenhavns Universitet. Hans Moder hedte Else Nielsdatter Munck. Han var født i Kjøbenhavn 1664 og nød privat Undervisning i sine Forældres Hus; indtil han 15 Aar gammel blev Student. I Aaret 1680 (15de Juni) blev han Philosophiæ baccalaureus, hvorpaa han i flere Aar reiste udenlands. Han besøgte ved den Leilighed de berømteste Universiteter i Tydskland, Holland og England, hvor hans Faders Navn forskaffede ham Adgang til den Tids lærdeste Mænd. Kort efter sin Hjemkomst tog han Magistergraden (28de Juni 1688). Det følgende Aar blev han, 25 Aar gammel, Sognepræst i det store Gladsaxe i Sjælland. Efter at have virket her i 16 Aar blev han 1715 udnævnt til Biskop i Christianssand og 1706 1ste Søndag efter Paaske af Sjællands Biskop Dr. H. Borneman dertil ordineret. [3]

[1] See H. Rørdam: Den theol. Embedsprøve siden Reform. i Kirkeh. Saml. 2. 609 ofv.

[2] Jens Hermanssen, Sognepræst i Birkerød, havde 2 Sønner 1) Jens (den Ældre) Prof. theol. † 1686 og Fader til Christiansands Biskop Jens (den Yngre) og Prof. Johannes † 1720. II) Dr. Jacob Prof. theol. i Odense † 1688, Fader til Dr. Jens, Biskop i Aalborg † 1708 og Thomas, Rector i Odense † 1731. Dän. Bib. 4, 366. Dennes Søn var den lærde Landsdommer Jacob † 1737.

[3] Pont. Ann. IV, 252. Worms Lec. I, 117.

I de 15 Aar, Bircherod var Biſp, deltog han flittig i Konſiſtoriets Forhandlinger, der hovedſagelig drejede ſig om Klager fra Kvinder over Mænd, ſom vare rømte fra dem til Holland og andre Lande, og ſom atter vilde gifte ſig, hvilket og blev dem tilladt.

I Aaret 1709 forekommer dog en vidløftig Sag, hvori Biſpen perſonlig var indviklet, og ſom vi ville meddele, da den belyſer baade Biſpen og hans Tid. Den 9de Januar 1709 mødte Biſpen for Konſiſtoriet mod Bothe Friis, Sognepræſt i Ly, ſom han havde ſtevnet hid for Ulydighed, „andre mod Biſpen øvede ſtort og vidt udſeende Enormiteter, og for utilbørligt Forhold mod ſin Provſt Søffren Godtzen, Sognepræſt i Klep.“ For den ſidſte Forſeelſe var han af en Provſteret (30te November 1708) dømt til at gjøre ſin Provſt Afbigt i 2 Præſters Overvær.[1] Blandt Biſpens Klagepunkter var, at Friis havde tituleret ſin Provſt U—ærværdig, havde beſkyldt Biſpen for at kaſte Foragt paa ham, fordi Biſpen fandt Ungdommens Undervisning i Ly ſlet og erindrede ham om, hvad han i ſin Prædiken burde forbedre. Han ſiger ſaaledes: „at Biſpen har givet ham en haard og efter hans uforgribelige Tanke ufortjent Reprimande.“

I Friſes Skrivelſe af 10de November 1704, ſom fremlagdes i Konſiſtoriet, findes følgende Yttring, der iſær forargede Biſpen: „Det andet hans Høiærværdighed udi ſin Skrivelſe melder om angaaende min Prædiken i hans Viſitats, at jeg in fine periodi ſaa mangfoldige Gange repeterede det ſamme igjen, da vil jeg dertil ſvare: „Gud forlade den, ſom deri var Aarſag; thi naar hans Høiærværdighed kun vil betænke, hvorledes han angreb mig lidet før man reiſte til Kirken, da maa jeg ſige, at Guds ſtore Naade var hos mig, at jeg Noget paa det ſamme Sted kunde udføre, formedelſt adſkillige Tanker, ſom mig forekom, at min Biſkop ſom da en fremmed Mand førſte

[1] Allerede i November 1706 affordrer Biſpen Hr. Friis hans Erklæring, hvorfor han i 7 Uger har maattet vente paa hans Svar. 14de Januar 1707 paalægger Biſpen ham at være Biſpens Anordninger lydig og viſe ſin Provſt omne licitum obsequium og ſætter ham tilrette, fordi han ikke gav ham Præpoſiti Titlen.

Gang saaledes skulde angribe. Jeg har af de andre Biskopper været elsket og æret baade for min Forretning udi Kirke og Ungdommens Overhørelse, hvorpaa jeg, siden Gud satte mig til det hellige Embede, af yderste har drevet, hvortil og Gud skal være mit Vidne, saa ingen har kastet nogen Foragt paa mig førend nu. Man siger gjerne: Hvo, der vil qvæde, finder vel noget til Vise, men Herren, Himlens Gud, betale den, som har været Aarsag til Bispens Brede mod mig."

Hermed mener han sin Provst, Hr. Godtzen i Klep, med hvem han laa i heftig Strid om Gaarden Tronsvold og især om, hvo der skulde afløse Soldat Erik Jenson, der selv forlangte at udstaa Kirkens Disciplin, fordi han havde staaet i utilladeligt Forhold til Rasmus Times Kone i Friises Sogn. — Da han var udflyttet til Klep, henviste Friis ham til Provsten. Denne saavelsom Bispen vilde derimod, at Afløsningen skulde ske i Ly, hvor Skandalen var begaaet. Under denne Strid skrev Kaptein Beltz i Ekersund en Klage til sin Oberst Sesterfleth, som atter (2den Marts 1707) fra Bringsvær forespørger Bispen i et tydsk Brev, hvorledes det kan gaa til, at en Præst kan være sin Bisps Befaling ulydig, men „entweder par interesse oder maligne en souverain agiret". — Friis paastod fremdeles, at han ei kunde lyse Bandsættelse over Soldaten og Konen, *saalænge denne negter factum*,[1] Soldaten Intet havde bekjendt for ham, og Sagen stod for Retten. I Anledning af Oberst Sesterfleths Klage tilskrev Bispen Hr. Friis (5te Marts 1707) ytrende, at Hr. Friis har opført sig uanstændig og truer med Suspension og paabyder senere offentlig Afbigt. Sesterfleth gjentager (14de Juni) sin Klage over den „bekante Priester auf Jedern" og hans impertinente procedure og haaber, at Bispen vil ham „zu sein devoir rangiren".

Friis mødte, skjønt stevnet, hverken 8de eller 23de Januar, men 11te April fremmødte for ham en Christian Sogn, der erklærede Bispens Citation stridende mod Loven og følgelig ogsaa, hvad der var forhandlet i Konsistoriet, for uesterretteligt.

[1] Hun fordrede Provsten Godtzen sat under Provsteret, fordi han hende bestjemmelig havde angrebet, hvorom Bispen underretter Provsten 28de Mai 1707. Provsteret anordnes 5te Septbr. 1707.

Blandt Dokumenterne fremlagdes en Afbigt, som Friis under sit Ophold i Christiansfand 22de Febr. 1709 tilstillede Bispen, og hvori han erklærede, at han for Ufore ei før har kunnet indfinde sig. Uagtet Afbigten var nokfaa ydmyg, var Bispen ei fornøiet, men fordrede Sagen optaget til Doms, Friis mulkteret og ilagt Sagsomkostninger. Sogn derimod fordrede Sagen henvist til Provsteret. 22 April 1709 optoges Sagen til Doms. Stiftsbefalingsmand Powisch, som ogsaa mente, at Sagen først skulde paadømmes af en Provsteret, forlod Retten, men de øvrige Medlemmer beraabende sig paa, at Bispen ligefra 1572 havde stevnet Presterne lige ind for Konsistoriet, dømte Friis for Ulydighed og fornærmlig Udtryk mod Bispen m. m. til Suspension, indtil han fik retfærdiggjort sig, og at betale Bispen for hans Udgift, Uro og Fortred 30 Rd.

En endnu ubehageligere Strid havde Bispen med Christiansfands stridbare Rector Mag. Tobias Jensen. Denne blev anklaget for, at hans Maal var saa vanskeligt og uforstaaeligt, at han ei var Skolen til Nytte. Bispen, som havde kongelig Befaling af 25 Marts 1707 til at foranstalte hans Maals Udygtighed undersøgt, forlangte nu, at Rectoren skulde for ham aflægge Prøve paa sin Udtale i Latin, Græsk og Hebraisk, men Rectoren vægrede sig. Under 8 August dømte Konsistoriet hans Udtale mistænkelig og ham selv uduelig til Skoleembedet, hvorpaa Bispen under 17 August søgte Kongen om, at han maatte entlediges med 50 Rd. i Pension af Rectoratets Løn. Hr. Tobias Jensen reiste imidlertid til Kjøbenhavn for der at søge sin Ret, medens Bispen atter 2 Septbr. androg om hans Entledigelse. 27 Novbr. 1715 blev han vel suspenderet, men fik ved Høiesterets Dom af 20 Octbr. 1716 sit Embede igjen.

Under denne Strid tilskrev han 23 November 1707 sin Fætter, Aalborgs lærde Biskop, Jens Bircherod, et privat Brev, hvori han skildrer Christiansfands Skoles slette Tilstand, hvorom han havde gjort Forestilling til Kongen, hvilket dog blev uden Følger, fordi Konsistorium vendte Sagen til Rectors Fordel. „Hvordan det nu videre vil blive, vil Tiden lære. Jeg har gjort mit Embedes Pligt, og andraget det. Efter 15 Aars Rectorat havde Mag. Tobias nu ikke en eneste i Mesterlectien.

Alle have forladt ham og saaledes er Lectoratet her øde for Skolens slette Tilstand, endog Mag. Michael Leigh, som er Lector, er i alle Maader undskyldt, fordi han har Ingen at læse for. De, som ere i Mesterlectien, ere Sinker, som kan ikke sætte Adjectivum og Substantivum sammen; thi Skolen er bleven skammelig forsømt og Rector har intet seet til med de forrige Hørere, og de, som har været i hans egen Lectie, kan ikke vel forstaa ham, derfor kommer der ingen fornemme Folks Børn i Skolen og alle de, som der nu ere i Skolen, ere Tiggerdrenge, som tages nogne af Gaden, undtagen Een. I mangfoldige Aar kan denne Skole ei sættes i tilbørlig Tilstand og i 10 Aar kan herfra ingen blive dygtig til at deponere, da dog denne Skole haver staaet brav i forrige Rectors, Magister Anders Scheens Tid."

I Anledning af Bispens Klage til Kongen over, at det ringe Mandskab ved Militsen i Stiftet ikke vilde møde til Undervisning om Søndagen efter Prædiken for Pastoren og Degnene udi Kirkerne og ei heller vare tilstede ved Bispens og Provsternes Visitats, bød Kong Fredrik IV (4 Mai 1708), at det unge Mandskab sig flittigen udi Kirkerne skulle indfinde, høre Guds Ord og sig i deres Christendom lade informere, samt fremmøde ved Bispe- og Provstevisitatser.[1]

Foruden de omtalte Stridigheder med Bothe Friis og Rector Tobias, hvor Bispen synes at være gaaet frem med vel megen Myndighed, havde han ogsaa en langvarig Strid med sin Kollega, Stiftsbefalingsmand Etatsraad Henrik Adelaer, angaaende Konsistorium, hvori begge sad, men hvori Stiftamtmanden ei vilde tillade Kapitulares at votere med sig og Bispen i geistlige Sager. Bispen hævdede sine geistlige Brødres Ret i denne Henseende. Ved Rescript af 5 August 1713 yttrede Kongen sit Mishag ved, at de continuere i deres Uenigheder, og byder, at de Geistlige skulde fremdeles dømme i geistlige Sager, og Seglet blive ved Kapitet. I Øvrigt haver Stiftsbefalingsmanden og Biskoppen at beflitte sig paa Enighed og lade alle unyttige Stridigheder fare.[2]

[1] Holts Provstearchiv.

[2] Bergs Ref. I, 193. H. Adelaer var en Broderson af den bekjendte Søhelt Kort Adeler. Han døde 8 Febr. 1718 i Skien.

Da Biskop Bircherod var en virksom, alvorlig og expedit Mand, der hadede og uden Persons Ansеelse revsede al Ladhed, Uorden og Somleri og derhos holdt ivrig paa sit Embedes Værdighed, kan man let begribe, at han ofte stødte Folk for Hovedet og paadrog sig mange Uvenner. Blandt disse have vi nævnt Bothe Friis Sognepræst paa Haa, der synes at have været en urolig Mand, der levede i stadig Strid med sin Provst Søffren Godtzen, som havde vidst at indsnigre sig hos Bispen, „i hvis Sine Friis beskyldte ham for „at gjøre sine Præster stinkende" og at forglemme αγαπη." Men viste han sig som en myndig og streng Tilsynsmand, saa var han paa den anden Side stedse redebon til at forsvare Kleresiet mod de Overgreb, som det var udsat for baade fra oven og neden. I hans Tid begyndte den Praxis at ville gjøre sig gjeldende, at Præsterne skulde være Rullеskrivere, Mandtalsførere o. m.; men han hævdede i al Fald de Geistliges Uafhængighed i den Retning, at de kun gjennem deres geistlige Foresatte og ei umiddelbar modtog Ordres fra militaire og civile Embedsmænd. Almuen var ikke sjelden ustyrlig og voldsom. Især var dette Tilfældet i Lunde Præstegjeld, hvor Bønderne i Gyllands Annexkirke hindrede Kapellan Eduard Storch i Uddelingen af Alterens Sakramente, rev Alterbogen af Haanden paa ham ligefor Alteret, jog Folk ud af Kirken og smelte Døren i for Præsten, da han gik ud forat holde Styr paa dem. I Bakke Kirke afbrød Halvor Mjaasund Præsten i hans Prædiken ved høi Mumlen, da Prædiken tykkedes ham for lang.[1] En Aanon Mortensøn i Aaserald truede sin Præst Søffren Schive med at ville see hans Hjerteblod, fordi han satte ham irette for hans utilbørlige Forhold mod sin Hustru. Biskoppen stod i Raad og Daad de forurettede Præster bi. En latterlig Rangstrid fandt i de Dage ofte Sted

[1] Bircherods Kopiebog 20 Januar 1717. Under 30 Mai s. A. klagede Sognepræsten Wilhelm Schøtte i Lunde til Amtmand Juul over det Kjøbmandskab og overflødige Udskjenkning af Øl og Brændevin, som fandt Sted ved Kirkerne paa Helligdagene, hvoraf Følgen var, at en stor Del af den kirkesøgende Almue kom drukken i Kirken og ved Begravelser skjenkes der saa overflødig af de efterlevende Venner og Paarørende, at baade de Bærende og Følgende med Liget „rave og tumle."

især paa Jæderen. Saaledes maatte Biſpen (25 Juli 1711) til Provſt Søffren Godtzen reſolvere, at i Anledning af Striden mellem Kvinderne i Kirken om Rang og Plads, da ſkulle de yngre vige for de ældre, ſelv om den yngre var gift med en Medhjelper, og hvis de yppe Strid for Rangs Skyld i Kirken, ſkal den Skyldige ſtaa aabenbar Skrifte eller idømmes Pengemulkt. Det følgende Aar tilføiede han, at hvis den ſtridbare Kvinde gjorde mere Opſtand om Plads i Kirken, ſkulde hun ledes ud af Medhjelperen. Omtrent ſamtidig maatte Biſpen til nævnte Provſt reſcribere, at Malene Stangeland ingen Ret havde til at ſidde øverſt i Kirkeſtolen fremfor Elen Stangeland, der var ældre gift. Aabenbar Skrifte og Pengemulkt til Hoſpitalet beſtemtes hyppig især for Mødre, der laa deres Børn ihjel, men ogſaa for Løsagtighed, Drukkenſkab og Forſømmelſe af Nadveren. Provſteret anvendtes hyppig mod forſømmelige eller ulydige Præſter, og for ſamme ſtevnedes ſtundom ogſaa Lægfolk. Saaledes bød Biſpen Thomas Bloch, Sognepræſt i Fyriſdal, at han ſkulde ſtevne 2 Bønder for Provſteret, fordi de ei lode ſine Koner introducere. En Præſt, ſom havde ſaa ſlet Hukommelſe, at han i Embedet Intet kunde forrette uden at recitere af Papiret, anbefalede han at faa en Kapellan tilhjelp.

Mere vil det maaſke intereſſere Flere at høre, at han efter et Par Gange forgjeves at have tilſkrevet den berømte Hiſtoriegranſker Arne Magnusſon, anſøgte Kongen 2 April 1707 om, at det maatte paalægges Arne Magnusſon at tilbagelevere 277 gamle Pergamenter, ſom Biſkop Munch mod hans Revers af 29 Octbr. 1698 havde udlaant ham af Chriſtianſands Stiftskiſte, og 47 gamle Breve, ſom vare ham ligeledes udlaante af Biſkop Stoud mod Revers af 25 Mai 1700. En Følge af denne Klage var det vel, at Arne underrettede Biſpen om, at de udlaante Dokumenter dels vare i Kjøbenhavn, dels paa Island. I denne Anledning tilſkrev Biſpen ham igjen (10 Septbr. 1700), at han ei mindedes, at han havde givet Profeſſoren Tilladelſe til at medtage Dokumenterne til Island, men at han ſtoler paa hans Løfte om at medbringe dem, da han ſtod i Begreb med at reiſe til Island, og da ſende dem ſamtlige tilbage fra Kjø-

benhavn. Han ønsker ham tillykke med det berømmelige Verk, han har under Hænderne angaaende historiam ecclesiasticam Norvagiæ. Dog Ordholdenhed synes ei at have hørt til Arnes Dyder; thi endnu 1718 (7 Octbr.) maatte han bede Professoren „med det forderligste at sende tilbage de gamle Breve o. m., som han havde laant af Stiftskisten af hans 2 Formænd." De kom hverken da eller siednere tilbage til deres rette Eiere, men indesluttedes i Arne Magnussons Samlinger, hvor de vel endnu findes.[1]

Under 13 Januar 1719 meddelte Slotsloven Stiftsbefalingsmand Lillienpalm og Biskop Bircherod, at denne var lagt i Krigsskat for 1719, stor 150 Rd., og at Christiansands Stifts Geistlighed for nævnte Aar havde at udrede 2750 Rd.[2] Kirkerne bleve ei heller sparede. Under 21 Marts 1717 skrev Bispen til Kancelliet og Kongen „om den Bibel i folio, som Waisenhuset lader trykke for 6 Rd. og som hver Kirke skal anskaffe" og gjør opmærksom paa, at i Stiftets 49 Hovedkirker og 106 Annexer findes 46 Bibler in folio eller qvart, at 18 Kirker vel have Raad til at kjøbe den nye Bibel, men disse have Bibler. De fleste Annexkirker ere i Gjeld ved de extraordinaire Udgifter som til Altonas Skoles Opbyggelse, den dansk-lutherske Kirke i London, til det høipriselige Missionsverks Fortsættelse i Finmarken, til Rans Kirkes Opbyggelse i Nordlandene med videre efter Kongelig Bevilgning. Det Halve af Kirketienden og visse Indkomster ere flydte i Kongens Kasse fra 1710. Den ene $\frac{1}{5}$, som er reserveret til Kirkernes Reparation, er utilstrækkelig. Man kan heraf see, at Kirken var Kronen en god Malkeko.[2]

Bircherod døde 1720 i hans Alders 56de Aar og blev

[1] Magnusson søgte at undskylde sin uredelige Fremgangsmaade ved 1706 at yttre: „Alle disse Sager ere til ingen Nytte der de ligge ved Kapitlerne; thi nu er der slet ingen i Norge, som kan læse dem ret, saa er og intet, som nytter Stederne, undtagen tre à fire blandt Throndhjemsbrevene Dog har jeg ufeilbarligen i Sinde at skikke dem tilbage, naar jeg tilfulde haver brugt dem, hvortil jeg og mig haver reverseret."

[2] Holts Prestearchiv. Til de Brandlidte i Altona indsendtes 22 Febr. 1714 fra 8 Provstier 191 Rd. 17 ß Til at udløse Fanger fra Tyrkiet indsendtes i 1714 482 Rd. 1 ℔ 13 ß. Bircherods Kopiebog.

14de Februar begraven i Christiansfands Domkirke. Efter Pontoppidans Beretning (Ann. IV, 253) „fremskyndedes hans Død af Ærgrelse over Skolevæsenets slette Forfatning, som han af alle sine Kræfter havde søgt at forbedre, uden at det kunde lykkes ham at raade Bugt med de haarde Halse. Visse Skolecollegaers Gjenstridighed skal ogsaa have lagt hans Formand i Graven".

Han var gift med Elen Dorthea, en Datter af Mag. Søren Lemvig, Sognepræst i Borup, og havde med hende følgende Børn: 1) Jens, født 1691, død 1723 som Sognepræst til Tikjøb i Sjælland; 2) Hans, død ugift som Sognepræst i Gudbrandsdalen 1744; 3) Søren, f. 1698 og død 8de Februar 1748 som Kaptein i Smtaten og Enroullerings-Chef i Throndhjem; 4) Else (Elizabet) Bolette, født 1696 saavelsom Brødrene i Danmark, blev gift 1) med Borgermester Ludvig Stoud, som før berettet, og 2) med den rige Kjøbmand, Kommerceraad Anders Sørensen Brinch, begge i Christiansfand. Medens Ludvig Holberg opholdt sig i denne By, skal han have forelsket sig i den smukke Bispedatter, og at hun foretrak Borgermesteren, skal have været Aarsag i, at han forblev ugift og siden havde saa stor Lyst til at stikle paa Borgermesterne. Hun døde som Enke 3die Febr. 1775.[1]

Hr. Jens Bircherod har udgivet i Tryften:

1. Exercitatio in Platonis Timæum en Disputats holdet in Collegio Regio 1682, hvis 1ste Part tryktes i K.havn i O. 1682. 2den Part skal han udenlands have continueret og tryft i Altdorf 1683.

2. Breviarium eqvestre, seu de ordine elephantino ejusqve origine, progressu ac splendore hodierno Hafniæ 1704, in folio cum figuris ex manuscripto Ivari Hertzholmii. Bircherod er altsaa kuns Udgiver eller maaske Omarbeider af Hertzholms Verk. Denne er født 1630 og døde 1693 som kongelig Historiograph og Assessor i Overhofretten i Norge. Om dette Verk se Langebeks Saml. om de danske Ridderordener. i Suhms Saml. 1. 3. 90.

Fremragende blandt Stiftets Præster ved sin Lærdom og Forfattervirksomhed var Magister Peder Jacobsen Brinch, Arendals første Sognepræst. Han var født i Throndhjem, blev Student ved Kjøbenhavns Universitet 1686 og nogle Aar senere Magister. I November 1703 blev han residerende Kapellan i Arendal, som da laa under Holt, men adskiltes derfra, da Peder Brinch den 10de Marts blev udnævnt til Sognepræst

[1] Bruns Journal i Munchs „For Hjemmet", II, 536, 576,

i denne lille, men velstaaende Menighed.[1] Ligesom han blev Sognepræst i Arendal samme Aar, som Bircherod blev Biskop i Christiansand, blev Bispens Dødsaar ogsaa hans, da han døde 16de August 1720. Han var en lærd og flittig Mand, der berigede Litteraturen med flere historiske og theologiske Skrifter, blandt hvilke vi her kun ville anføre: imperii Romani ortus et progressus og „Guds Dybbeders Anskuelser", Hafniæ 1697; Det mærkværdigste af Historien fra Christi Fødsel til nu i dansk Rim 1702; Philologia sacra veteris & novi testamenti per qvam difficiliores voces & phrases græcæ Novi Testamenti ex LXX interpretum præstantioribus, eruuntur & commentariis ordine alphabetico illustrantur, med Fortale af J. Ancherſen, 1734.

* * *

I de 15 Aar (1705—1720), Bircherod førte Bispestaven i Kirken, begyndte det at blive Vaar og Liv efter den lange Vinter. Kong Fredrik IV var en alvorlig Mand, der havde mere Interesse for Kirken end begge hans Formænd. Den Forvirring og Misbrug, som fandt Sted ved geistlige Embeders Besættelse, søgte han at raade Bod paa ved Forordningen af 1ste August 1707, hvor det blandt andet paalægges Provsterne at lade sig informere om Kandidaternes Levnet og Forhold, og om de i deres theologiske Studier ere vindskibelige og øve sig paa Prædikestolen, og Bispen „med tilbørlig Nidkjerhed, Troskab og Skikkelighed, at afvise de Udygtige, antage de Dygtige og efter Godtbefindende associere sig af Ministerio de bedste og lærdeste Præster, der skulle være med at censurere og examinere." Den gamle strenge Orthodoxi og rene Statskirkelighed fik en haard Kamp at bestaa, dels med Pietismen, der yndedes af Kongen og

[1] Da Kong Fredrik IV 1704 besøgte Stedet laa der 60 Skibe, der tilhørte Byen (efter Opgivende af Toldvisitor Danefær, der havde været Lakei hos Christian V). Blandt Stedets Borgere taxeredes Søffren Andersen (Dedekam) og Lars Pedersen (Brink) hver for 200,000 Rdlr. Thomas og Peder Elefsson hver for 60,000 Rdlr. Ved at egte Aaselle Christensdatter Landvig kom Brinch i Slegtskab med disse rige Familier. Under Barnesoten 1716 mistede de 3 Børn, der bleve begravne samme Dag. Hans Billede, der fremstiller en anseelig og fornem Mand, findes nu i Arendals Museum, før i Kirken.

forsvaredes af Hofpræst F. Lütkens, Christen Lodberg o. Fl., og dels med Naturalismen, der fandt megen Indgang gjennem den moderne Dannelse og en talentfuld Befordrer i Nordmanden Ludvig Holberg, som fandt sine Forbilleder i sine berømte Samtidige Thomasius og Puffendorf, anbefalede Moralen „fordi Sindet ved den styrkes og Menneskет ligesom dannes," forsvarede dog Aabenbaringen, men prisede Tolerence som Protestantismens Grundvold, i det han skarpt dadlede de forfølgelsessyge Orthodoxe og latterliggjorde Pietismens Ensidighed og Overdrivelse.[1]

Pietisterne eller „de Særsindede", som de kaldtes, optraadte 1706 i Kjøbenhavn med saadan Iver og Svermeri, at deres private Forsamlinger ved Kongelig Anordning forbødes; men en af Hovedmændene, den tydske Student Glysing, gik som Huslærer til Generalmajor Hausman i Christiania. Der blev han anklaget for at være en „Ertzqvæker", der ei blot uddelte forargelige Skrifter, men ogsaa under Helligheds Skin udbredte sine vildfarende Meninger. Ved Reskript af 11te Decbr. 1706 blev Glysing som Ertz Qvæker befalet inden 3 Dage at rømme Kongens Riger og Lande, og 2 andre Mænd skulde tilholdes strax at renoncere deres Kjetterier og aabenbare, hvad de vidste om deres Tilhørere.[2]

Nogle Aar sednere havde Speners pia desideria vakt saa levende Iver blandt 7 Præster i Romsdalen. at de 1715 nedsendte en af deres Midte, nemlig Eiler Hagerup, med Klageskrift over Kirkens store Brøst, som de ønskede undersøgte og afhjulpne. Samtidig var der vakt en i vor Kirke hidindtil ukjendt Iver for Hedningernes Omvendelse. 10de Decbr. 1714 var der i Kjøbenhavn oprettet et Collegium de cursu evangelii promovendo, der ei blot sendte Missionairer til Ostindien, men ogsaa med Iver tog sig af Finlappernes Omvendelse, hvoraf Missionscollegiets Vicarius, Lector Thomas von Westen, har store Fortjenester. Ved aabent Brev af 20de Novbr. 1716 paalagdes enhver Hovedkirke en aarlig Afgift af 2 Rdlr. og hver Annexkirke 1 Rdlr. til Missionsverkets Fremme, hvorved Grunden lagdes til det sednere saakaldte nordlandske Kirke- og Sko-

[1] Holbergs Levnet 553. Helweg I, 547—558.

[2] 2 Berg I, 329.

tefond.[1] Thomas von Westen († 9de April 1727) og hans Samtidige den fromme Hans Egede († 1758), der forlod sit betydelige Sognekald Vaagen i Nordland forat bringe Evangeliet til Grønland, danne Lyspunkter i Norges Kirkehistorie.

1717 31te Octbr. feirede den dansk-norske Kirke Reformationens 2den Jubelfest.

En Følge af det vakte christelige Liv var, at man sørgede for, at Biblen til billig Pris skulde udkomme. Omsorgen derfor blev ved Resc. af 1ste Febr. 1715 overdraget Missionscollegiet, der i Jubelaaret 1717 lod udkomme den første Udgave af de saakaldte Waisenhusbibler. De trykkedes ei efter den ældre lutherske, men efter Biskop Resens Oversættelse af 1607 med en Del Forbedringer. Af denne udkom siednere mange Oplag, som efterhaanden næsten fortrængte den ældre Oversættelse.

Samtidig med Bircherod og hans Formænd var 2 i den norske Kirke mærkelige Mænd, nemlig den før omtalte Nordlænding Peder Dass († 1708), hvis bibelske Visebog og flere Skrifter gjennem et Aarhundrede var en yndet Folkelæsning i Norge, og Jonas Ramus, der døde som Sognepræst paa Norderhov 1718 og var gift med den bekjendte Anna Colbjørnsdatter. Ramus hørte til sin Tids lærdeste Mænd og flittigste Forfattere, der foruden flere Verker, som oplyse Norges Historie, er Forfatter til „Kirke- og verdslige Historier" (Christiania 1704 i folio) og „Naadens aandelige Markedstid" 1680 og „aandelig Herbarium" (Christiania 1695), 2 Opbyggelsesskrifter, af hvilke den første gjennem et Aarhundrede var en af Folket meget yndet Bog, der mange Gange blev oplagt og endnu kan læses med Opbyggelse.

Denne Tid var for Norge en Trængselstid. Den ufornødne Krig, hvori Landet indvikledes med Sverige, fordrede store Offre, forarmede Landet og foraarsagede megen Misnøie og ikke mindst i Christiansands Stift.[2]

[1] Bergs Resc. I, 418, Kurze Nachricht von der Mission in dem Lapland osv. Dän. Bibl. VI, 601. Hammonds: Den nordiske Missionshistorie. Thomas er født i Throndhjem 1682 13de Septbr., og Hans Egede er født paa Throndenes 1686 31te Januar. Hans Søn Povel, der efter Faderen fortsatte den grønlandske Mission, døde 1789.

[2] See Biskop Deichmans Forsvarsskrift for de Norske i Saga 2det Bind.

XII.

Mag. Christopher Nyrop.[1]

(1720—33)

Han er født 29de Marts 1680 paa Lødingens Prestegaard i Lofoten. Hans Fader var Hans Pedersen Nyrop, Sognepræst til Lødingen, og hans Moder Benedicta Storm, Datter af Mikkel Storm, Foged i Salten. Han modtog sin Uddannelse paa Bergens Skole, hvor han blandt sine Lærere havde de bekjendte Skolemænd, Claus Bleking, Edvard Edvardsen og Søren Lintrup, af hvilken sidste han 1697 dimitteredes til Kjøbenhavns Universitet, hvor han forblev i 3 Aar, og 1700 fuldendte han sin academiske Bane. 1705 blev han pers. Kapellan til Eid i Bergens Stift. Da Sognepræsten Hr. Paul Glad, med hvis Datter han havde været gift, døde 1710, reiste Nyrop til Kjøbenhavn forat søge om at blive hans Eftermand. Dette mislykkedes; men i det Sted blev han kaldet til Skibspræst paa Kongens Flaade og blev ansat paa Admiral Rabens Orlogsskib. 19de Decbr. 1711 blev han uventet af Geheimeraad Sehested kaldet til Sognepræst for Herrestedes Menighed paa Fyen, og 1714 blev han Sognepræst i Nyborg samt Provst i Vinding Herred. 1720 udnævntes han til Bisp i Christiansands Stift, efterat Andreas Hof, Stiftsprost i Christiania, havde frabedt sig det.[1] Nyrop blev ordineret af Sjællands Bisp Worm tilligemed sin forrige Lærer, Mag. Søren Lintrup, som var udnævnt til Bisp i Viborg.

Da Kong Fredrik IV hørte, at Nyrop havde været Lintrups Discipel, sagde han: „Naar en Discipel er som hans Lærer, er han fuldkommen. (Wann der Jünger wie sein Meister, so ist er vollkommen).

Nyrop ankom til Christiansand mod Slutningen af August 1720.

En af hans første Forretninger var, sandsynlig efter Paalæg fra høiere Steder, at formaa den under hans Formand

Norge tabte ved Krig og Hungersnød ⅓ af sin Folkemængde og ½ af sin forrige Velstand.

[1] Om Nyrop, Pont. Ann. IV, 253.

[2] Worms Lex. 445

omtalte Rector Tobias Jensen til at forlade Christiansands Latinskole, som led meget under hans Bestyrelse.[1] Dette var imidlertid ingen let Sag. Hr. Tobias vilde Intet høre derom. I et Brev til Oversecretair Wibe (25de April 1721) klager Biskopen over, at Skolen er daarlig, at i Mesterlectien kun er 1½ Discipel, at nederste Klasse er maadelig, at ingen Forbedring er at vente, saalænge den gamle Rector har Styrelsen, og foreslaar midlertidig at ophæve Rectorembedet og anvende sammes Indtægt, 300 Rdlr., som Løn for en Konrector. I Begyndelsen af næste Aar tilskrev Biskoppen Rectoren et langt Brev, hvori han blandt andet gjorde ham opmærksom paa, at han, efter at have forestaaet Skolen i 31 Aar, ei har kunnet dimittere saa mange Disciple, som der i et Aar dimitteres fra Odense Skole, og opfordrede ham til at resignere, da han havde samlet sig gode Midler og har overflødigt at leve af. Da Tobias ei vilde, nødsagedes Biskopen at anklage ham for en Provsteret i Begyndelsen af 1725 og tilskrev i den Anledning Kong Fredrik IV (16de Januar 1725) en Promemoria, hvori han omtaler, at han redeligt haver stræbt efter sin Embedsed at sørge for, at Alt i Kirke og Skole og Hospital gik skikkeligt til; at han havde været saa lykkelig at see Kundskaben tiltaget ved Katechisation, og Christiansands Hospital, som laa øde, igjen bragt paa Fode; at ham var vist Lydighed af sine Undergivne med Undtagelse af Rector Tobias Jensen. „Han er nu 79 Aar og er et unyttigt Menneske, der har foraarsaget mig megen Fortrædelighed og mødt mig med saa megen Vanart, at det fast er uhørligt. Denne hans Fortrædelighed er ikke nyplantet, thi mine salige Antecessorer Munck, Stoud og Bircherod have maattet friste det samme. Bircherod maatte endog engang suspendere ham, men det synes, at hans Trodsighed og Fortrædelighed nu omstunder mod mig er steget til den høieste Grad, i det han ikke alene simplement modsiger og sætter sig mod mine Stipulationer, men endog med desto større Tort sammenparrer sine Oppositioner med aabenbare Forhaanelser og Trusler" osv. Kort efter blev den stridbare Rector syg og sengeliggende,

[1] Nyrops Brev til Ditlev Wibe 30te Marts 1720. Wibe blev siden fra 1722 til sin Død i Christiania 1731 5te Octbr. Statholder i Norge.

og inden Aaret var omme, befriede Døden Skolen fra en udygtig Styrer og Kirken fra en sand Bispepine. I et Brev af 4de Januar 1726 til Wibe, hvori han omtaler Tobias Jenssens Død, oplyser han, at Skolen er fattig, da dens Indtægt bestaar af Stiftets Degnepenge, 114 Rdlr., Renter af 400 Rdlr., og at Tavlepengene, hvoraf Skolens Børn skal klædes og underholdes, kun udgjør 50 Rdlr. 70 ß. I Sparebøssen indkom 1724—25 kun 4 Ort. Da Kongen har udnævnt en habil og skikkelig Mand, Peder Hjort, til Rector, tilføier Bispen, „har jeg faaet ret en Hjertes Lyst i mig til at see denne saa plat forfaldne og saa godt som øde staaende Skole, om Gud sparer Livet, restitueret."

Stod der slet til med den latinske Skole, saa stod der endnu slettere til med Ungdommens Undervisning paa Landet; thi her fandtes ingen anden Skoleundervisning end den, som de slet aflagte og lidet oplyste Degne meddelte. Der begyndte dog i den Retning at dages lidt. Bispen tog sig af Ungdommens Katechisation i Kirkerne. Som et Exempel kan tjene følgende Attest paa Kapellan Matis Aagaards Ansøgning (9de Mai 1721) om at blive Sognepræst i Nærstrand. „Han er en meget skikkelig Mand og har, medens han bestyrede Kaldet, signaliseret sig ved Lærdom og Levnet, og den her fremmede Katechisation, som han, da han var Student i Kjøbenhavn, gjorde Profession af, og derfor nu med saa større Lykke forplanter. Hvis han bønhøres, vil ei alene han selv, men 2 usle brødraabende Enker, ja saa mange Umyndige i Huset velsigne Deres Kongelige Majestæt og udbrede Deres Kongelige Majestæts Lov og Medlidenhed."

Da han i August 1723 ansatte en Jens Bech som Degn i Gjerestad, anbefalede han den dygtige Sognepræst Peder Horster, at han saaledes indretter og inddeler Skoleholdet for Jens, „at han fra Uge til Uge vexler om fra Sted til Sted til de Unges Undervisning i Sognet, at han ungefær, naar Aaret har truffet sin Ende, har været over hele Sognet, hvor med Gudsfrygt og den rene Kundskab kan formodes bedst plantet".

25 September 1725 udstedte han en Rundskrivelse til samtlige Provster, hvori han paalægger dem at underrette Præsterne

og Menighederne om, at de skal overvære og underkaste sig Katechisation, da han paa sin Visitats havde opdaget stor Uvidenhed hos de Ældre, der snart glemte deres Børnelærdom. Foruden Uvidenhed og Raahed hørte Drikfældighed til Almuens Lyder i de Dage. Mod den sidste Last ivrede Bispen ofte. Saaledes advarede han (1721) Niels Tyrholm i Jælse mod, at Øl og Brændevin udskjenkes fra Præstegaarden i fuld Abundance, saa mange gaa drukne i og fra Kirken. Det følgende Aar tilskrev han Amtmand Nobel: „Det er mig blevet berettet, hvorledes Øl og Brændevins Salg uden Skaansel og Undseelse til Almuen paa Prædikedagene udi Helleland med al Overflødighed vorder udtappet baade før og efter Gudstjenestens Forretning." Han beder Øvrigheden, „at disse Djævlens Kapeller næst ved Guds Hus maatte vorde aldeles ophævede."[1]

At Bispen havde fuld Grund til at ivre mod Drukkenskabens forfærdelige Udskeielse, kunne vi see af følgende Rundskrivelse af 19 Marts 1723 fra Bispen og Stiftsbefalingsmand Lillienpalm til Præsteskabet i Nedenes:

„Saasom er os tilstillet fra adskillige nidkjere Herrens Tjenere haarde Besværinger om afskyeligt Drukkenskab ved Bryllup og Ligferd, da man samles Løverdagen og tilbringer Natten før Vielsen med Drukkenskabs Svelse, Hujen og Skraalen, Klammer, Larm, Spillen og Dands til Guds store Fortørnelse og den forestaaende Sabbats Skjendelse og til Kopulationens Profanation, hvortil kommer, at Gjesterne i fuld Procession uden mindste Undseelse og som om Egteskabsacten alt var fuldbyrdet, ledsage Brudgom og Brud til Sengs. Foruden hvad Synd, Bestialitet og Uterlighed der forefalder, saa hindres mange Gjester ved Nattens Hentørelse i Drukkenskabs Søleri fra at komme i Kirken, og Flere blive liggende efter paa Veien i sandseløs

[1] Til Ludvig Schult, Sognepræst paa Haa, skrev han 1720, at et drukkent Menneske i Kirken enten skulde bøde eller staa aabenbar Skrifte for en Forbrydelse, der er flagitiorum omnium mater, radix criminum, origo vitiorum, subversio sensuum, tempestas lingvæ honestatis, infimia et tandem animæ coruptela. Til Stiftsbefalingsmanden og til Magistraten i Christiansand skrev han s. A. om, at de vilde benytte deres Myndighed til at hindre Drik, Sabbatsovertrædelse, forargelige Lege- Spille- og Dandsefester.

Tilstand, hvorved mange Ulykker afstedkommes. De, som komme frem, komme med Uærbødighed, de Ædru til Forargelse; ja det er desværre befundet, at Brudgommene selv har været saa af Drukkenskab betagne, og saaledes i Guds Hus have dem prostitueret, at de desaarsag ere udelukkede af Kirken, ja denne Drukkenskabs Synd er stegen til den Høide, at man ikke har undseet sig for at bringe den lige ind for Guds Ansigt i Guds eget Hus, ja endog blandt Kvinderne (en uhørt Vederstyggelighed!) ladet Flaskerne gaa om og trakteret hinanden med Drik og saaledes gjort Guds Helligdoms Sted til en Røverkule; ligesaa ved Ligferd og Ligtale i Kirkerne. Præsterne paalægges at indberette slige Udskeielser til Fogden, forat Vedkommende kunde blive afstraffede." Brevet befaledes oplæst fra Prædikestolene.

Kort efter (19 Mai) tilskrev Biskpen Hr. Peder paa Bygland,[1] at han med største Hjertegræmmelse og Sindsrørelse har erfaret, at Sognepræsten har sammenkaldt det ganske Sogns Almue fra deres Huse just ved Prædikens Ende store Bededag at drikke Bryllup i hans Hus. Da saadanne Samkvem aldrig ender uden Drukkenskab, Vellyst, Overdaadighed, Klammer og undertiden vel ogsaa Slagsmaal, henstiller han, om Saadant ei er til Skjendsel for en Præst, en Senior, en constitueret Viceprovst at begaa saadan kapital Synd og bringe sin Menighed til at synde.

Biskop Nyrop var en ivrig, alvorlig og som Formanden en myndig Biskp, der holdt strengt paa, at Alt skulde gaa ordentligt til. I mit „Universale" af forrige Aar, (yttrer han i en Rundskrivelse til Provsterne 1726) har jeg paa Embedsvegne anordnet, at alle, uden Forskjel paa Aar eller Kjøn, skal tages under Prøve og Examination (ved Skriftemaalet). Paa nogle Steder underkastede man sig dette „søde Christi Aag til deres egne Sjeles Bedste;" men mange nidkjere Guds Mænd have

[1] Peder Bjergby eller Montoppidan, født paa Evje 1671, blev dimitteret fra Christianssands Skole 1691 af Rector Anders Pedersen Scheen, blev 1694 Sognepræst i Bygland, hvor han 6 Marts 1697 holdt Bryllup med Borgermester i Christianssand Jens Rasches Datter, Ingeborg, med hvem han levede i 35 Aar, og havde 13 Børn. Han døde efter at have været 37 Aar Sognepræst paa Bygland, 12 Marts 1732.

klaget over, at de ei kunde naa det eftertragtede Maal, da Almuen vil, at den gamle Skik skal beholde sin uforandrede Kraft, nemlig til visse bestemte Aarstider, Høst og Vaar at bruge deres Altergang, og da skeer Konflux af 200—300 Mennesker, der samme Dag trænge sig frem til Skriftestolen mere af Mange ja de Fleste af blot Vane, fordi som Mundheldet gemenlig er, „at det er den sædvanlige deres Altertid." „Det falder dem mest beleiligt." Følgen har været, at der knapt har været Tid til Absolution, end sige den lovbestemte Prøve og Examination. I Overensstemmelse med Lovens 2—5—12 byder han derfor:

1) at ingen Præst maa understaa sig til at modtage flere paa engang og paa en Tid end som fra 50—100, saa han kan faa Tid til at undersøge sin Hjords hele indvortes Tilstand;

2) at de, som vilde delagtiggjøres i Nadveren efter 2. 5. 23 næste Prædikedag, tilforn skulle anmelde sig for Præst og Degn og tegnes i en Konfitentbog, som stedse ligger ved hver Kirke, og passe da, at ikke flere tegnes end han kan overhøre, undervise og betjene, og nyde da de, som have længst Kirkevei, Gamle og Svage Fortrinsret;

3) hvis denne Konstitution ei strax lader sig gjennemføre, duplerer Præsten Altergangen, saa den holdes baade Løverdag og Søndag.

Nogle Aar tidligere (23 Octbr. 1723) havde han i en Rundskrivelse til Provsterne anbefalet Anskaffelsen af en Kaldsbog paa 6 Bøger Papir, som Biskopen vil auctorisere. I samme skulde opbevares 1) alle Monumenter og gamle Breve, som findes ved hvert Pastorat og visse Indkomster. 2) Kongelige Patenter og Breve. 3) aarlige Kapitelstaxter. 4) monita episcopi exacta. 5) casus conscientiæ sub crisi episcopali positi et ejus judicio soluti. 6) andre Stipulationer.

Det Overtilsyn, som paalaa Biskopen med Hensyn til Stiftets Kirker og Gods, foraarsagede ham megen Ulelighed. Stiftskriver Torup, en drikfældig, forsømmelig og affældig Mand, sad inde med Kirkenes Penge, saa Biskopen gjentagne Gange maatte klage over ham med Tillæg: „der maa skarpere Lud til skurvet Hoved." Ved det paafølgende offentlige Salg af Stiftets Kirker maatte

Biſpen aſſiſtere. Han opmuntrede Almuen til at gjenkjøbe deres Kirker, men paa de fleſte Steder ſavnedes enten Villie eller Evnen, ſaa de fleſte bleve tilſlagne private Mænd.

Almuen var raa og ſelvraadig. „Torveſtad Annex bøier ſig til Urolighed og Opſætſighed mod deres foreſatte Lærere uden at have ſkjellig Grund, men have handlet af Vanart og Malitie og ere andre til Vederſtyggelighed.“ I et Brev til Statholder Wibe (4 Septbr. 1722) giver han Thelemarkens Indbyggere følgende Skudsmaal: „Ved min Viſitats fandt jeg Kirkerne i uſel Tilſtand. Bønderne deroppe ere ordinaire et meget hardt Folk, meget ubøielig fra de gamle Seder og Love og deriblandt hel hengivne til Drukkenſkab, Slagsmaal, Knivedrag og flere ſørgelige Drukkenſkabs Frugter, trodſige til at forpligtige til Gudsfrygt mere end de ſelv lyſter, derover er og Ruditeten deroppe ſtørre, end ellers i hele Stiftet. Og hvad Under der vorder ſpurgt til grov Inſolence, hvor Vankundighed og Grovhed ere Forgjengere.“

Ligeſom han ei ſparede Menigheden, ſparede han ei heller Preſterne, naar de vare ſkjødesløſe eller forſaa ſig. Derpaa et Par Exempler. Ludvig Schult, Sognepreſt i Haa paa Jæderen, miſtede ved Ildsvaade ei blot ſin Preſtegaard, men ſit Indbo, Bøger o. m., til en Værdi af 2000 Rd. Den nedbrændte Preſtegaards Opbyggelſe, ſom den før var, anſloges til 2500 Rd. Biſpen opfordrede Stiftets Geiſtlighed til at komme den brandlidte Mand til Hjelp. Provſten paa Jæderen Søffren Godtzen, ſom ei var gunſtig ſtemt mod Hr. Ludvig, ſendte uden videre Paategning Biſpens Opfordring til ſin gamle Fiende B. Friis paa Ly, der ligeſom Provſten ſynes at have ydet Lidet eller Intet; thi Biſpen tilſkrev i den Anledning Provſten (18 April 1722), at Ingen har behandlet hans Foreſtilling ſaa bagvendt og forvirret, ſom de paa Jæderen, hvorfor den Kredit, han hidtil kunde have havt for dem, virkelig var falden, og ſom prima causa anſeer han Provſten, ſom iſtedetfor at foregaa de Andre med godt Exempel, lader det komme an paa, hvad Hr. Bothe Friis, en Mand, der al ſin Tid har baaret Navn af Tergiverſationes, vil paategne. — — „Derhos er I ikke kaldt til at give mig Regler og Forſkrifter om mine ſalige Formænds

Forhold i saadant Kasus." Provsten blev fornærmet og stod siden i spændt Forhold til Biſpen.

Den knarvorne Lars Belitz, Sognepræſt paa Veſtre Moland, havde paa Opfordringen til at hjelpe den brandlidte Præſt paa Haa givet en Paaſkrift, ſom foranledigede Biſpen til i et Brev blandt Andet at yttre: „Meget vanartigt og fortrædeligt har jeg baade hørt om Eder saa og seer fra Eders Haand. — — Eders Raiſonement bærer klart Vidnesbyrd om, hvor lidt godt der findes hos Eder, og hvor I til Myndighed og Splidagtighed inclinerer, og ligger ſom en Spyflue og om muligt kaſter Forraadnelſe og Stank paa det hele Verk" oſv. Peder Green, Provſt i Thelemarken, ſætter han haardt irette, fordi han ei har holdt Orden ved Kirkerne, udhugger Skovene, øver en excesſiv Haardhed i ſit eget Hus, og gjør ham opmærkſom paa, at der er klaget over, at han viſer en Gravite og Majeſte mod Brødrene, ſom om han kunde være en Biſkop over Øvre-thelemarken, i hvilken Anledning han tilføier: „hvor gravitas gaar med superbia arogantia, φυλαυξεα for Selſkabet, har den tabt ſin Gratie og kan ikke paſſere for nogen Dyd længere. Omne nimium vertitur in vitium."

Alt dette var imidlertid Ubetydeligheder mod den heftige, forargelige og langvarige Strid, ſom i en Række af Aar førtes mellem Almuen i Hvideseid og deres Sognepræſt Mag. Otto Stoud, og ſom vakte megen Opſigt baade i Norge og Danmark. Mag. Otto Stoud var en Søn af Biſkop Stoud og havde i 12 Aar med Ære været reſiderende Kapellan i Chriſtianſſand, da han var en dygtig og velſtuderet Mand. I Aaret 1716 blev han til ſin Ulykke Sognepræſt i det vidløftige Hvideseid Præſtegjeld, ſom da ogſaa indbefattede Riſſedal. Da han imidlertid med ſin Dygtighed og Energi forbandt et overmaade heftigt Sind, kunde man forudſe, at der vilde komme til alvorlige Sammenſtød mellem ham og hans ſelvraadige og ſtridbare Almue. I Aaret 1721 indſendte Bønderne 2de Klager over ham til Amtmand og Foged. I denne Anledning tilſkrev Biſpen i Decbr. 1721 Amtmand Lindberg i Bratsberg et Brev, hvori han yttrer ſin Forundring over, at den originale Klage ei først var tilſtillet ham ſom Præſtens nærmeſte Foreſatte, men

af den verdslige Øvrighed var sendt Kongen. Han tilføier, at han af mange Aars Praxis har erfaret, hvor lettelig en Almue er bøiet og persvaderet til at formere Liv og Ære paagjeldende Angivelser, saa det ved Undersøgelsen bliver aabenbaret, at Avind, Had og Passioner have sammenflettet Svøberne, saa man paa slige Angivelser ei bør actionere en ellers i sit Embede nidkjer, renomeret Mand, Han minder Amtmanden om, at ligesaa nidkjer, som han er i, at det skal gaa ret og lovligt til blandt Præsteskabet, og at tilbørlig Straf ei skal savnes, ligesaa nidkjer vil han e contrario være med at maintenere det mod Overlast og uretmæssig Forfølgelse og faa undersøgt ex fundamento de rette Hovedmænd".[1]

At Stoud havde farlige og virksomme Fiender, der ikke fore frem med Lempe, kunne vi see af et Brev, som Bispen 20de Marts tilskrev hans Excel. Gyldenkrone, og hvis Indhold vi ville meddele, da det neppe før er offentliggjort.

Som Stiftets Formand henvender han sig til hans Excellence med Bøn om, at tage sig af den forfulgte, næsten ruinerede Otto Stoud, Sognepræst i Hvideseid, mod hvem var udvirket et Rescript til constitueret Foged Joachim Sveder. Han oplyser, at Aarsagen til Klagen var Tømmerhugst og Salg af Tømmer til at dække de extraordinaire Udgifter, som i og efter Krigen faldt paa Præsterne. Han vil ikke critisere, om han havde Ret eller Uret deri, men dog klage over den modus procedendi, som var brugt mod den Mand, der kun havde været der nogle Aar og fulgte den gjængse Praxis og derfor nu blev tiltalt med den groveste Delinqvent-Procedure, og idet man lagde Beslag paa Tømmeret, ikke havde gjort Forskjel paa vindfaldne og tørrede Træer og, hvad der var hugget til benificerede Huses Vedligeholdelse, og andre Træer, som alt blev behandlet som et anseeligt Bytte, den fattige Mand til største Skade og Ruin.

[1] Kort efter tilskrev Bispen Mag. Otto Stoud, i det han sendte ham som Medtjener Student Norman, at denne er af et sagtmodigt og spagferdigt Gemyt, og beder ham, „at stræbe at stoppe Munden paa dem, der overalt beskylde Eder for en excessiv Hastighed og Morosite, og raader ham at lægge Baand paa sine Affekter og dræbe den Ogle hos Eder saafremt vi skal blive Venner."

Istedetfor at stevne ham til Aastedet som Hovedfundament til Rettesættelsen, førte de ham til en extraordinair Ret paa et fremmed Sted og uden at der blev givet ham et interlocutorium eller saa lang Respit, at han kunde replicere til Hovedsagen, feldede ham til en ubodelig Sum. Da den forfulgte Præstemand vilde appellere Sagen, saa fremkom man med en Resolution, at Sagen som en Kommercesag skal trakteres, og fordi den stakkels Mand, som ellers er ret en nidkjer Guds Mand i sit Embede, ei til rette Tid kunde faa Sorenskriverretten for Kommercekollegiet, skal nu Sorenskriverdommen exekveres. — Dette er den haardeste Svøbe, som gedakte Sveder haver ladet sammenflette til ham, hvorved den ynkelige Mand er bleven ligesom bunden paa alle Lemmer. Der er nu ingen Udflugt at udfinde til hans Redning og Opkomst, og han bønfalder om, at Sagen maa nøie undersøges, da Skovskaden ei har været nær saa anseelig, som man gjorde den".

Under 16de Marts 1722 indsendte Almuen Klage over Præsten til Provsten og under 17de April til Biskoppen, hvori de beskyldte ham for at fordre for stor Betaling for Brudevielse, fræve sit Tilgodehavende af Folk, naar de gik til Alters, uddele Stokkeprygl til sine Arbeidsfolk, skjelde dem ud i Kirken, negte dem at gaa til Alters, som ikke forben havde meldt sig, og forsømme Gudstjenesten, i det han ofte forrettede paa Virkedage og sad hjemme Søndagen osv.

Biskopen søgte under sin Visitats at mægle mellem de stridende Parter, men forgjeves. I sin Erklæring paa Almuens Klage, som han kaldte en mishagelig Konspiration og Stempling mod deres Sjelesørger, yttrede han blandt Andet: „Under min Visitats i Hvideseid 22de Juli 1722 og paafølgende Dage gjorde jeg mig alleryderste Flid, hvorledes saadan Helvedesild kunde vorde dæmpet og Aandsens Enighed igjen vorde stiftet formedels Freds og Forligelses Aand, hvortil Sognepræsten meget christelig offrede sig i Slutningen af sin Erklæring, foruden hvad han og mundtlig udi Kirken gjentog". Mange af Menigheden yttrede til Biskopen Misnøie med den usømmelige Procedure. Dog mislykkedes Forsøget paa at mægle Forlig ganske, „da Mange havde bevæbnet sig med Drukkenskabsaanden".

Da Bispen under Mæglingen spurgte, hvad de havde at anke over Presten, „persisterede de i deres Hjerters Haardhed og Bitterhed, saa jeg i min yderste Sjel rørtes over den Forstyrrelse, Guds hellige Hus maatte lide af et Folk, der dreves tildels af Vankundighed og tildels af Drukkenskab".

Under 21de Septbr. s. A. indleverede Almuen eller Stouds Fiender i sammen en fornyet Klage til Statholder Vibe, og under 26de Septbr. 1724 en ny Klage til Kongen.[1] En saare vidtløftig Proces opstod. Stoud fik vel ved en Lagthingsdom de mod ham optagne Tingsvidner mortificerede af den Grund, at samtlige Vidner havde vidnet i deres egen Sag; men den Kommission, som var nedsat for at dømme i denne vidtløftige Sag, dømte ham 19de Octbr. 1726 fra Embedet efter hans egne Tilstaaelser, nemlig fordi han havde undladt at forrette Gudstjenesten paa enkelte Søndage (f. Ex. 4de Søndag i Advendt), medens en Provsteret, som uafhængig heraf havde behandlet Sagen, 20de Juli s. A. kun havde dømt ham i en Mulkt af 30 Rdlr., men forøvrigt frifundet ham.[2]

Medens Processen førtes havde Bispen „atter visiteret i Hvideseid den 22de Juni 1725, hvor Bønderne atter anførte sine gravamina og illustrerede hans excessive Haardhed mod dem, Efterladenhed i at prædike og holde Gudstjeneste", hvorfor Bispen 26de Juni saa sig nødt til at suspendere ham, medens Processen varede. I en Erklæring til Kongen af 27de Juli s. A. i Anledning af Almuens Andragende af 26de Septbr. 1724 ved 8 Mænd, melder han, at det var oplyst, at Presten Stoud engang var forhindret i at forrette ved et heftigt Anfald af Stensmerte, en anden Gang ved Hævelse i Ansigtet, en 3die Gang ved Haalke, som gjorde det umuligt at komme til Brunkeberg, og oftere ved Misføre, samt ved Kapellan Boje Normans Removition,[3] da den gamle Mand ene maatte forestaa det

[1] I sin Erklæring paa Klagen 20de Juli yttrede Bispen, at 3 af Klagerne ei mødte, at Klagens Sandhed var tvivlsom, og at Provsten Green, som havde Bispens Fuldmagt, ei havde vovet at suspendere Stoud.

[2] Hvideseids Kaldsbog.

[3] Han blev suspenderet for Leiermaal, men benaadiget mod, at han fra Prædikestolen skulde gjøre Menighederne offentlig Afbedelse, hvilket var

vidtløftige Kald. Dog bemærker Bispen, at han forsætlig havde forsømt Prædiken Juleaften, som indtraf 4de Adventsøndag, item 3die Søndag post Epiphanias ved Vraadal; „paa et saa ganske urimeligt og en nidkjer Præstemand uanstændigt Spørgsmaal: om Folket den Dag vilde have Prædiken. Om han ved denne Leilighed ei kunde ventet mange Tilhørere, kunde han faaet sammen Folkene af Roholdtgaarden, da han jo var kommen til Kirken for at faa Sjele til Guds Rige".

Ved sin Visitats havde Bispen hørt, at Præsten continuerede med sin Haardhed mod dem, om hans Dougninger paa Avlsgaarden, om Forsømmelse ved Gudstjenestens Berammelse, hvilke Udsagn dog ei bleve bevidnede. I sin Apologi beraaber Stoud sig paa mange Attester. Bispen havde dog ikke kunnet resolvere til andet end at suspendere ham. „I Anledning af Stouds Klage over Bøndernes Haardnakkenhed og Vanart i al Guds Sandhed, maa jeg ogsaa bekjende, at jeg paa Visitatsdagen der i Kirken observerede en overmaade stor Ordets Foragt, at jeg saa dem, selv under Sangen, at gaa paa Kirkegaarden frem og tilbage med deres Tobakspiber i Munden, og hvorvel jeg ved Medhjelperen, ved Degnen og endelig ved Kapellanen lod indbyde dem at gaa ind i Guds Hus, var der dog liden Lydighed at see, saa ganske forvent i deres Sind og Seder, saa uærbødige for Ordet og Ordets Tjeneste ere de blevne, saa stor Vanart og Skjødesløshed, hvilket jeg ei kan negte, at Præstens Opfør blandt dem meget har kontribueret til, i det han ved excessiv Haardhed og slet Opfør vel saa ofte selv har skredet over Sømmelighedens Grændser og givet Anledning til saa værdigt Steds Profanation."[1]

efterlevet; men efter Ansøgning tog han derpaa Tjeneste hos Simon Koch i Laurdal, da han ikke med god Frugt længere kunde virke, „hvor saa haardt, vanærligt og ryggesløst Folk findes."

[1] Som yderligere Exempel paa Tidens Raahed ville vi endnu anføre efter Hvideseids Kaldsbog: I det Stoud skulde holde en Ligtale ved en Grav, kom 8 Bønder hen til ham og tiltalte ham haanligt, og en af dem stødte med knyttet Næve saa haardt til Præsten, at „det sprang udi hans Indvolde." Det skal du have Tak for min gode Vraal Aarak, svarede Præsten. „I kan give mig et Puf igjen, saa er det betalt," svarede Bonden. Medens han i Vraadals Kirke holdt en Brudevielse,

Stoud var imidlertid misfornøiet, baade med at Biſpen havde ſuſpenderet ham og ſiden paa Grund af Suſpenſion forbigaaet ham ſom den ældſte og meſt qvalificerede til at blive Provſt efter Green. I en Anſøgning til Kongen maa Stoud have anket over Biſpens Fremgangsmaade, ſiden denne i ſin Erklæring paa ſamme af 19de September 1727 kalder Stoud en til Uroliged og Klammer ganſke hengiven Mand, hvis Intention gaar ud paa at beſøre mig og udbrede den Skade, han har lidt ved Seqveſtrationen. Tiden vil opdage, hvad Slags Martyr han er.

Vi have ſeet, at Stoud ved Kommiſſions Dom 1726 blev fradømt ſit Embede; men under 7de Juni blev Sagen indſtevnet for Høieſteret. Hvorledes og naar Dommen faldt, er mig ubekjendt; men Almuen maatte i Proceſomkoſtninger betale 1304 Rdlr. 22 ß, en paa den Tid — da en Ko koſtede 4 a 5 Rdlr. og 1 ℔ Smør 2 Ort 6 ß — meget betydelig Sum.

Magiſter Stoud døde 54 Aar gammel i Kjøbenhavn 1ſte Januar 1731, førend han, ſom Biſpen yttrer i et Brev af 19de Januar, kunde ſe den forhaabentlige Ende paa ſine Vidervær-digheder.

Nyrop døde 29de Marts 1733 (ſamme Dag i Aaret ſom han var født) 53 Aar gammel, og blev begraven 15de April i Domkirken. Han havde ſom Biſp i Chriſtianſand ordineret 28 Kandidater, beſtikket 10 Provſter og 2 Rectorer, nemlig 1725 ſin Svoger Peder Hjort, og da denne blev Sognepreſt i Fedt, 1733 ſin Amanuenſis Peder Grach.

Han havde været 2 Gange gift. 1) med en Datter af Paul Glad, Sognepreſt paa Eid. Hun døde med Foſtret i hendes førſte Barſelſeng. 2) med Elizabeth Kirſtine Hjort, hvem han egtede 20de Octbr 1712. Hun var en Datter af Hr. Hans

begyndte et Par drukne Bønder at ſynge Olviſer med ſaa høi Røſt, at de maatte jages ud. Paa Klagen over, at Præſten pryglede Folk, ſvarede han verbotenus ſaa: „Naar en Foged paa Thinget kan afprygle en reputerlig Bonde med ſin Krabaſk den ene Gang efter den anden for ſin Næsvished, var det ei ſaa underligt, om en ærlig Præſtemand gav en næsvis Kjerring et Slag over Rumpen for en ſtiden Kjæft og Løgn og blodig Vanden."

Hjort, Sognepræst til Stenstrup paa Fyen, og en Datterdatter af Konfessionarius Dr. Peter Jespersens Frue. Hun døde paa Norderhov Præstegaard, 65 Aar, 1755 21de August. Ved dette Egteskab blev han Svoger til den sednere saa berømte Biskop Hersleb, gift med Søsteren,[1] og Rector Peder Hjort i Christiansand.

Men hende havde han 3 Sønner og 5 Døttre, af hvilke 1 Søn og 2 Døttre døde før Faderen. Den ene Søn, Peder Jespersen, f. i Nyborg 23de Novbr. 1714, blev 1ste Decbr. 1742 Sognepræst paa Norderhov og 23de Decbr. paa Eker ved Drammen, hvor han døde 1774; den 2den, Bendix, blev Student 1737 og 1748 Stadsmaaler og Vrager i Bergen, † 1762, gift med Adelus Marie Valentinsen, Datter af Kommerceraad Peter Valentinsen i Stavanger. Hun blev siden gift med Rector Femmer i Christiansand og døde 30te Juli 1767. Den ældste Datter, Christiane Charlotte, var gift med Assessor Jacob Jersin Undahl, Sorenskriver i Nedenes, † 1742; den 2den, Johanne Cathrine, f. 1727 † 1804, egtede 1749 Kaptein Sigismund Christian Selmer,[2] og den 3die, Bolette Elene eller Bodil Magdalena, f. 19de April 1716, blev 27de Octbr. 1750 gift med Kaptein J. D. Frølich, der 1762 boede i Sandefjord.

* * *

Hvad der er yttret om Kirkens Stilling under Bircherod, gjelder ogsaa hovedsagelig om de paafølgende 13 Aar, i hvilke Nyrop beklædte Christiansands Bispeembede. Der dagedes. Almueundervisningen, som hidindtil siden Reformationens Indførelse næsten udelukkende havde været Forældrenes og Degnens Sag, fik ved den bekjendte Nordmand Peder Hersleb varme Iver og Indflydelse hos Fredrik IV et betydeligt Opsving. I Danmark anlagdes efter hans Raad Almueskoler, og da han efter Kongens Død blev den berømte Biskop Deichmans Efterfølger som Bisp i Akershus Stift, tog han sig med samme Iver

[1] Pont. Ann. IV, 253—254.

[2] Siden Oberstlieut. ved det throndhjemske Regiment, f. 31te Decbr. 1708 † 21de Juli 1791 som afskediget Oberst. Deres Søn C. F. Selmer, Amtmand i Veile, er født 1756. B.

af Ungdommens Undervisning, ja gjorde den første Begyndelse til Ungdommens Confirmation. Ved Rescript af 26de Juni 1720 paalagdes der hver Præst over det hele Land fra Paaske til Michaelis at holde ½ Times Katechisation efter Prædikenen.

25de Juni 1730 feiredes en Takkefest til Minde om den augsburgske Confession.

I Nyrups Tid saa man i Norge et i den christelige Kirke nok enestaaende Særsyn: Kong Fredrik IV lod ved offentlig Auction bortsælge til Høistbydende Norges Kirker! Enhver, som med nogen Opmærksomhed følger Begivenhederne i vor Kirkes Historie, vil uden Tvivl ofte have lagt Mærke til, at Kronen (eller Staten) lige fra Reformationen indtil vore Tider greb enhver Leilighed til at plyndre den værgeløse Kirke. Ved Reformationen tog Kronen og Adelen det rige Klostergods og den største Del af Bispegodset med Bispetienden, som blev Kongetiende. Strax efter Enevoldsmagtens Indførelse tog Kronen Kapitelgodset, som de reformatoriske Røvere havde sparet, idet Kapitlerne ophævedes, og Godset solgtes.

Kirkebygningerne med deres betydelige Jordegods og anden Rente stod endnu tilbage. Før Reformationen hørte de Kirken til og stode under Bispernes og Kapitlernes Tilsyn; men efter Reformationen overtog Kronen samme. Dog vedblev Kirkene at have en Slags personlig Ret, og deres Eiendomme styredes af 2 Kirkeværger, der aflagde Regnskab i hvert Stift til en Stiftsskriver, der stod under Bispens og Stiftsbefalingsmandens Tilsyn. Kongen forbeholdt sig imidlertid Ret til at disponere over Kirkernes Overskud til gudeligt Brug, ja at skatlægge dem alle i saadant Siemed. Under Kong Fredrik IV skal Biskop Deichman og Flere[1] have henledet Kongens Opmærksomhed paa den Fordel, det i oeconomisk Henseende vilde være, at sælge de norske Kirker, hvortil Exemplet allerede i Danmark var givet under hans Fader.

Ved Rescript af 7de Septbr. 1709 paabødes, at Kirkernes Pris kan bestemmes, „om Kongen skulde være tilsinds nogen deraf at bortsælge." I Aaret 1723 og følgende Aar indtil 1734

[1] Projectet er sandsynlig kommen fra Amtmand Hans Nobel.

havde man over hele Norges Land det ubyggelige Syn at se Landets Kirker i offentlige Auctionsplakater at bydes til Salg og vinkelig ved offentlig Auction at bortsælges til Høistbydende, ja at Bisperne beordredes (ved Resc. 24de Juli 1723) at assistere ved Salget. Paa flere Steder gjenkjøbte Almuen deres Kirker, men fralsolgte deres Eiendomme for at betale Kjøbesummen, paa andre Steder kjøbtes de af Interessentskaber eller Private og gik som andre Handelsvarer fra Haand til Haand. Uagtet Kirkernes Vedligeholdelse ved Salget blev gjort Kjøberne til Pligt, saa forfaldt Kirkerne, især hvor de tilhørte enkelte Mænd. Kirkerne bleve Menighederne ligegyldige, og ei uden Uvillie svarede de Kirketiende og Arbeide til en Kirkeeier, som ofte forsømte Kirkens Vedligeholdelse og Intet gjorde til dens Forskjønnelse eller Udvidelse.[1]

I Aaret 1732 31te Marts udkom paa Foranstaltning af Universitetets dygtige Patron, Iver Rosenkrands, en ny Fundats for Kjøbenhavns Universitet, hvor Prøven for tilkommende Geistlige skjerpedes, ider Enhver, som vilde blive Præst, maatte de underkaste sig 3 Prøver, 1) examen artium, 2) examen philosophicum, 3) examen attestationis, der almindelig kaldtes Attestats.[2]

[1] Forord. 13de Aug. 1734, Resc. af 1ste Septbr. 1787, 2den Novbr. 1799, 22de Aug. 1795. Blandt Folianterne af Manuscripterne i Deichmans Bibliothek i Christiania Nr. 57—65 og 80 findes Protokoller og Dokumenter vedkommende denne Sag.

Om denne Sag yttrer den lærde Jurist Justitiarius Berg (Saml. 6, 171). Ved Reformationen havde Regjeringen, istedetfor at den ikkun skulde i Pavens og de katholske Biskoppers Sted forvalte Kirken (ɔ: det religiose Samfund) og sammes Eiendom, tilegnet sig Kirkerne med alt kirkeligt og geistligt Gods og anmasset sig at skalte og valte dermed efter Behag. — — — Ved Souvereniteten bleve Kirkerne, ligesom hvad ellers Kirkesamfundet eiede, ansete som „Kongens Eiendom, som han nu kunde raade over og opsluge som sit eget Gods, hvorvel den efter Tingens Natur ei kunde tilkomme Kongen eller Regjeringen anden Ret derover end den, som den høieste Magt har over Korporationer, og hvad der findes inden Statens Grændser." — — „Efter Tingens Natur var Kongen ikke Kirkernes Eier, men øverste Værge, og en Værge skal dog ikke enten tilegne sig sin Myndlings Eiendom eller anvende den til formentlige gode, Myndlingen uvedkommende, Diemed."

[2] Om Fundatsen Nyerups Annaler 272 og Møllers Mnemosyne 4, 91.

Fremragende blandt Kirkens Mænd ved ualmindelige Evner, stor Veltalenhed, Lærdom og administrativ Dygtighed var Fredrik IVdes høitbetroede Ven Bartolomæus Deichmann. Han var født 5te Februar 1671 i Kjøbenhavn, blev 29 Aar gammel Biskop i Viborg, hvorfra han 10de Septbr. 1712 forflyttedes til Akershus Bispestol. Her blev han saa overlæsset med verdslige Gjøremaal, Udarbeidelse af en ny Matrikul o. m., at hans sjeldne Evner næsten gik spildt for Kirken og paadrog ham mange Fiender og Misundere. 6 Dage efter Fredrik IVdes Død (12te Octbr. 1730) blev han pludselig affat af hans Efterfølger Christian VI. Denne Behandling krænkede dybt den stolte Mand. Han døde kort efter, nemlig 17de April 1731.[1]

Mærkelig blandt Kirkens Mænd var ogsaa Peder Krog fra Aarhus, Biisp i Throndhjem i 43 Aar (fra 1689—1731) ved sjeldne Evner, megen Lærdom, Klogskab og Dygtighed, Egenskaber, som dog fordunkledes ved hans Herskesyge, Lyst til Processer og Hevngjerrighed. Han døde 85 Aar gammel, kort efter Deichmann, i Aaret 1731.[2]

XIII.

Mag. Jacob Kærup.[3]

(1733—1751)

Han er født i Raskov paa Laaland 13de Septbr. 1682. Hans Fader, Peder Kærup, var Kjøbmand og Raadmand sam-

Til Universitetets Vedligeholdelse blev ved Anordning af 18de Marts 1732 paalagt Danmarks og Norges Kirker en saakaldt Studieskat med Catedraticum, og 3 Dage efter til en ny Professor juris 3 Kongetiender i Norge, som udgjorde 365 Td. Byg 2 Skjep., der betales efter Capiteltaxt.

[1] Hans velfrevne Forsvar for de hos Kongen bagtalte Nordmænd giver ham Krav paa at erindres med Paaskjønnelse af os Nordmænd. Hans Levnet findes i Mollers Mnemosyne 1, 171.

[2] Treschows Jubellærere 237, L. Daae: Throndhjems Stifts geist. Historie 129—150.

[3] Pont. Annal. IV. 254, Diptycha episcoporum Stav. & Christ., Tyrholm, Kærups Copiebøger 10 Folianter paa Rigsarchivet. A. Faye om Kærup i theol. Tidsskrift VI, 1.

mesteds og hans Moder, Margreta Jacobsdatter, var en Præstedatter paa Laaland. Indtil sit 10de Aar blev Jacob opfødt og oplært i Fædrenehjemmet; men 1692 blev han indsat paa vor Frues Latinskole i Kjøbenhavn, hvorfra han dimitteredes 1698. Han modtog derpaa en Huslærerpost hos Magister L. Mariager, Præst ved vor Frues Kirke i Kjøbenhavn, tog examen philosophicum 1702, blev Amanuensis hos Sjællands Biskop, den strenge orthodoxe H. Borneman, 1707 og 1711 hos hans Efterman̄d den kloge Christen Worm. I samme Aar (1711), da Pesten bergede Kjøbenhavn, tog han theologisk Embedsexamen, prædikede for Dimis i Holmens Kirke og blev (den 10de Octbr. 1711), efter Forslag af Admiral Gyldenløve, der var Holmens Kirkes Patron, kaldet til øverste Medtjener ved Holmens Kirke, hvortil Biskop Worm indviede ham 4de Novbr. 1711. Det følgende Aar tog han Magistergraden. Efterat han i 17 Aar havde tjent som øverste Kapellan ved Holmens Kirke, blev han af Kong Fredrik IV kaldet til Sognepræst sammesteds og Provst over Søetatens og Garnisonens Geistlige. Da Christiansfands Bispestol blev ledig ved Nyrups Død, og Peder Hygom, Sognepræst i Aarhus, frabad sig den Ære,[2] blev Magister Kærup, som han selv yttrer i et Brev til Stiftsprovst Spidberg „uden min Attraa og Ansøgning", af Kong Christian VI kaldet til Biskop sammesteds 27de April 1733. I en Alder af 51 Aar blev han 28de Juni 1733 af S. Worm ordineret i St. Nicolai Kirke. Den 19de September 1733 ankom han til Christiansfand, efter at han havde været 6 Uger underveis og i stor Havsnød og Livsfare. Ved sin Ankomst fandt han Bispegaarden meget forfalden, Skolen i slet Tilstand, og beklagede, at man i Stiftet havde Verdslige og Bønderkarle til Degne, som have elendige Levebrød. Ligeledes beklagede han sig over, at der er en bedrøvelig Brøstfældighed ved Kirkerne, siden de bleve solgte.

En af den nye Biskops første Foretagender var at tage sig af det 1708 oprettede Hospital i Christiansfand, der hidtil havde været belagt med 8 a 9 Lemmer. Han forfattede en ny

[1] Andre berette 1701.

[2] Hertel II 2, 507.

Fundats for samme, som han 10de Decbr. 1733 oversendte til den meget formaaende Iver Rosenkrands for at faa den approberet. En Student og Skolelærer Fog blev med Løn af 28 Rdlr. ansat for at prædike, og Nils Viborg blev Hospitalsforstander og Kirkeskriver med Instrux af 2den Januar 1734.[1]

Den følgende Sommer foretog Bispen sin første Visitats i den vestre Halvdel af Stiftet. I sin Rundskrivelse af 16de April 1734 anordnede han, at ved Visitatsen skal Gudstjenesten begynde Kl. 8 og Alt være endt Kl. 12 a 1. Degnene skal møde i Kirken med deres Børn, som ere undervist i Katechisme og Rostochs Børnemad[2] eller anden god Forklaring. Børnene sættes i Rad efter deres Kundskab. Den af Biskop Nyrop under 8de Juli 1724 anordnede Protokol, hvori Love, monita, Dokumenter m. v. skal indføres, fremlægges ved Visitatsen, som begyndte 24de Mai og endte 30te August. I et Brev af 17de Septbr. fortæller han, at han lykkelig var hjemkommen fra en besværlig, 126 Mile lang Visitats, der varede over 15 Uger. I en Rundskrivelse af 5te Novbr. paalægger han Presterne „at lade sig Ungdommens Katechisation være angelegen og holde god Inspektion med Degnene. Disse formaner han at iagttage deres Embede efter Loven, lære Ungdommen Katechismen udenad og og at fatte dens Forstand ved Rostochs og Bornemanns Forklaringer. Han klager over, at han paa Visitatsen ofte fandt Choret i Kirkerne fyldt med Mennesker, der ofte mere sove og snakke, end give Agt paa Guds Ord".

Inden han tiltraadte denne Visitats, ramte en stor Ulykke Stiftsstaden.. Kl. 3 om Morgenen den 6te Mai blev der Ildløs i en Skrædders Hus, hvor man om Natten bøgede Klæder, og da en sterk Blest rasede, var inden Kl. 2 om Eftermiddagen mere end to Parter af Byen nedbrændt. Den smukke Domkirke med Chorkaaber, Messeklæder, Sølvkar og andre Ornamenter, Latinskolen, Kongsgaarden, hvor Kommandanten boede, Raadhuset, Presternes og Skolelærernes Bopæle og i det

[1] I Bergs Rejs. I, S 567 findes Fundatsen.

[2] Mads Rostoch, Sognepræst i Middelfart, † 1713, var Forfatter til en meget yndet Katechismi-Forklaring: den enfoldige Børnelærdoms usvigelige Melk.

Hele Byens bedste Gaarde gik op i Luer. Da Vinden vendte sig, blev den østre Del med Stiftamtmandens og Bispens Bolliger og Hospitalet frelst.[1]

At faa Domkirken og Skolen gjenopreiste af deres Aske var nu Gjenstand for Bispens ivrige Bestræbelser, saa meget mere som det Middel, man ved saadanne Leiligheder greb til, at faa Tilladelse til at samle Bidrag ved Kollekter i begge Riger, ikke indbragte det Nødvendige, da stige Kollekter i sednere Tid vare hyppige. Ikke destomindre udvirkede Bispen ei alene Kollektbreve for Kirke og Skole, men ogsaa for Byens brandlidte Præster og Skolelærere.

I det følgende Aar (1735) visiterede han den østlige Del af Stiftet. Han fandt Visitatsen i Thelemarken meget besværlig, klagede til Amtmanden, Oberstlieutenant Esseman, at Bønderne i Vinje ei vedligeholde sine Kirker, beder Sabbatsforordningen overholdt, efterdi Drukkenskab meget tager Overhaand. Han klager ogsaa over, at Maaneder kan hengaa, inden man fra Thelemarken kan faa Svar paa Breve, formedelst Mangel paa Post.

Paa sin Visitats havde han havt rig Anledning til at lære at kjende de store Vanskeligheder, der vare forbundne med i Stiftet at faa et ordentligt Skolevæsen indrettet, skjønt det meget tiltrængtes. Opmærksomheden derpaa var i de Dage vakt ved den spenerske Vækkelse i Tydskland og ved Hofprædikant og sednere Biskop Herslebs energiske Virken i den Retning. En Rundskrivelse af 3die August 1735 blev Geistligheden tilstillet om, at hver Provst og Præst skulde indkomme med Erklæringer og Betænkninger om Skolens Indretning paa Landet.[2]

Var Oplysningen paa Landet, hvor dog Forældrene dels selv underviste sine Børn, dels holdt dem til at deltage i de offentlige Katechisationer kun maadelig, saa var Tilstanden blandt den fattige Befolkning og Tjenestetyendet i Stiftets Byer endnu

[1] Theol. Tidsskrift VI, 8.

[2] Ved Reskr. af 13de og 26 Juni 1732 til samtlige Biskoper i Danmark og Norge begjeredes deres Tanker om, hvad der kunde gjøres til Skolernes Opkomst, tilligemed Bemærkninger om de Mangler, de havde observeret.

værre. Ved at ansætte Katecheter troede man i de Dage bedst at raade Bod paa denne Skade, og Kærup delte sin Tids Haab. Han gjorde derfor strax Forslag til at faa Katecheter ansatte i Christiansand, Stavanger, Arendal og Risør, og erholdt Stadfæstelse derpaa ved kongl. Rescript af 11te Novbr. 1735.

Katecheter, der tillige skulde lære Fattigbørn, bleve ansatte, og Instruxer bleve dem meddelte.[1]

Biskop Kærups Iver for Ungdommens Undervisning gjorde, at han i Begyndelsen af Aaret 1736 med Glæde modtog det kongelige Rescript af 16de Decbr. 1735, hvori Kongen paabød Biskop Kærup at besørge Confirmationen indført i alle de Menigheder, som ham vare betroede. Bispen „ønskede Confirmationsanordningen optagen i en ny Alterbog, som tiltrænges." Men var Bispen fornøiet med den, saa var den mod alt Nyt mistænkelige Almue derimod paa flere Steder misfornøiet, og Biskopen fik megen Uleilighed med at besvare indløbne Forespørgsler og Klager, inden Sagen blev bragt i ordentlig Gang.[2] Under 4de Mai underretter han Provsterne om, at han har faaet kongelig Befaling til under forma epistolæ pastoralis alvorlig at tilholde Presterne at rette sig efter Confirmationsanordningen af 13de Januar 1735. Han udarbeidede ogsaa et Hyrdebrev, hvori Confirmationens store Betydning og Overensstemmelse med Guds Ord og Kirkens gamle Skikke fremhævedes. Det sendtes 3die Aug. 1736 til samtlige Provster og Præster.[3]

I nær Forbindelse med Confirmationens Indførelse stod Skolevæsenets Indretning. I denne Anledning var Geistligheden, som før omtalt, opfordret til at indkomme med Forslag. Disse bleve 16de Marts fra Bispen og Stiftsbefalingsmand

[1] En saadan Instrux se theol. Tidsskr. VI, 10.

[2] Som Følge af Bispens Forestilling tilloddes det 25de Mai 1736 paa Grund af stedlige Forhold i Christiansands Stift at forrette Confirmationen paa de 3 Søndage, som følge efter de i Confirmationsanordningen foreskrevne.

[3] Hyrdebrevet findes i theol. Tidsskr. VI, 61. Hersleb om Confirmationens Nødvendighed, theol. Tidsskr. VII, 331. Herslebs og Worms Skrivelser om Confirmationen i Dänische Bibliothek I, 201—256.

With Kongen tilsendte med en velskreven Erklæring. I denne oplyses, at Stiftet, som er 200 Mile i Omkreds, har 49 Hovedkirker og 105 Annexer. De fleste Degne ere ustuderede Bondesønner, og kun fire af dem ere Studenter, da Bønderne give sine Degne, hvad de vil. De Fleste leve derfor kummerlig af 12–20 Rdlr., hvorfor de maa leie Hus, føde og klæde sig og Familie. Mange eie dog selv Gaarde og drive ved Siden af Skolen Jordbrug, Fiskeri o. m., hvorved Skolen forsømmes. Der foreslaaes fri Boliger for Degne og Skoleholdere, tilbørlig Løn af Almuen, Fritid for Enrullering, for Konsumtion og Skatter. Hvor Sognene ere store, maa foruden Degnen beskikkes aparte „Skoleholdere", der skulle gaa omkring i Gaardene.

Fri Boliger til Degne bør efter norske Lov 2, 15 anskaffes og forsynes med Skolestue med Ovn, Borde og Bænke, Sengkammer, Kjøkken og Spisekammer, Stald, Vedskur, Brænde og Jord til Kaalhave. De bør anskaffes af Almuen, men vedligeholdes ved Kollekter. De rette Sædedegne bør, som fra Arilds Tid, lønnes ved Offer paa de tre store Høitider, ved Barnedaab, Brylluppер og Begravelser, og med Løn som andre Skoleholdere. Disse skulle mindst have 4 Skilling af hvert Barn for at lære det at læse og Katechismen, og 6–8 Skilling af dem, som ville lære at skrive og regne. Fattigbørn gaa frit. Almuen betale 2–4 Skilling af hver Hud, lidt Korn og Hø. Gaa Skoleholderne om, da skal de nyde fri Flytning, Kost og Nathold hos Almuen. Den meddelte Instrux var lig den, som var meddelt Katecheterne i Byerne.

Samtidig med hans Bestræbelser for at ordne Skolevæsenet og faa Konfirmationen indført, havde han en alvorlig Strid med Stiftets Fornemme. Efterhaanden havde den Uskik indsneget sig, at Officiererne og andre fornemme Folk ei vilde gaa til Herrens Bord paa sædvanlig i Ritualet bestemte Tid med den øvrige Menighed, men derimod privat. Biskopen bød Præsterne at holde sig Ritualet efterrettelig og ei tilstede nogen privat Altergang uden for Syge. Over denne Forandring bleve ei blot de mange Officierer, der boede om i Bygderne, men Fogderne og fornemme Negotianter yderst opbragte baade paa

Biſpen og Præſterne og overøſte ham baade med Klager og Supplikker.[1] Striden varede i flere Aar; men endelig gik dog Biſpen ſeierrig ud af Kampen, da den private Communion efter Biſpens Foreſtilling blev forbudt ved Reſc. af 7de Januar 1741.[2]

En ſtor Fortjeneſte af Stiftets Geiſtlighed erhvervede den nidkjære Biſkop ſig, idet han 21de September 1736 fik kongelig Stadfæſtelſe paa en Fundats for en Enkekaſſe for Stiftets Geiſtlighed, ſom han det forrige Aar havde forfattet og omſendt i Stiftet.[3] Efterhaanden formaaede han de fleſte Præſter i Stiftet til at indſætte deri for ſine Enker. Samme Aar feiredes en Jubelfeſt til Minde om, at Gud for 200 Aar ſiden frelſte diſſe nordiſke Lande af det papiſtiſke Mørke og Pavens utaalelige Aag.[4] Den feiredes efter det kongelige Paabud rundt om i Stiftet. Høitideligheden i Stiftsſtaden forhøiedes, da Biſkopen ſelv den 31te Oktbr. indviede den efter Branden paany opbyggede Latinſkole med en Tale „de meritis Lutheri in scholas et bonas litteras“. Skolens Rector Grach[5] holdt derpaa en Jubeloration, der blev trykt 1745. I ſamme berettes, at Biſpen først holdt en „en meget lærd og zirlig Oration“ og indviede Skolen, hvorpaa Magiſter Claudius Tobiæſon, lector theol., ogſaa holdt en Jubeloration. Biſpen og Stiftsbefalingsmanden Johan With roſes for den Iver og Gavmildhed, hvormed de ſørgede for den nedbrændte Kirkes og Skoles Gjenopbyggelſe.

[1] Theol. Bibl. VI, 23 og VII, 330. En naragtig Rang og Titelſyge plagede Folk. J. Carbier i Bergen betalte 1000 Rdlr. for Titel af Juſtitsraad, og Bondekonerne ſtredes om den fornemſte Plads i Kirkeſtolerne. C. Møllmark gav Kongen 800 Rdlr. for at blive Poſtmeſter i Chriſtiansſand. Mnemoſyne 4, 19.

[2] Dette forandredes igjen ved Reſcr. af 3die Juli 1747, efter hvilket det tillodes Præſterne at antage til Skrifte og Kommunion for ſig ſelv dem, ſom det begjære. (I Anledning af Anſøgning fra adſkillige Folk om at maatte gaa til Skrifte og kommunicere for ſig ſelv).

[3] Fundatſen var udkaſtet af Biſpen 10de Auguſt efter Overlæg med Konſiſtoriets øvrige Medlemmer og Stiftets Provſter og Præſter. Den findes i Bergs Reſcr. I, 629.

[4] Om ſamme, Dän. Bibl. I, 256.

[5] Grach var den ſidſte Rector, ſom kaldtes af Biſpen (1733). Hans Eftermand Mag. Nikolai Femmer blev kaldet af Kongen 1746.

Det var i de Dage en Reformens Tid. Den indstrænkede sig et til det lavere Skolevæsen, den berørte og det høiere. Paa den Tid fandtes der mange smaa latinske Skoler med slet lønnede Lærere, især i Danmark. En Kommission, som bestod af Sjællands Biskop Worm, Iver Rosenkrands, Hans Gram og Bartholin var nedsat for at tage denne Sag under Overveielse, og til den beordredes Bisperne at sende Beretninger om Skolernes Tilstand, Indkomster o. m.

Den 29de Marts 1737 indberettede Kærup til ovennævnte Mænd, at i Christiansands Stift fandtes kun 2 Latinskoler. Den ældste, Stavangers Skole, blev 6te Mai 1682 berøvet sit Jordegods, som fordeltes mellem Christiansands Skoles Rector og Kapellanen ved Domkirken, saaat den nu kun eier en Kapital af 1050 Rdlr., Malde Præstekald med fast Indtægt 4 Pund og 18 Spand Korn, det Halve af Degnepengene i Ryfylke (20 Rdlr.) og Tavlepenge i Stavanger Kirke. Christiansands Skole, der brændte 6te Mai 1734, er nybygget af Mur. Skolen holdes i Midten, Rector bor i Østsiden med nogle fattige Disciple. De andre Lærere bo i Kvisten. I vestre Ende ere fri Værelser til Byens Fattigskole og sammes Lærer. Skolen eier en Kapital af 100 Rdlr., Degnepengene af 6 Fogderier (136 Rdlr. aarlig), Tavlepenge over hele Stiftet (300 Rdlr. aarlig). Blokkepenge fra Flekkefjords Toldsted 3 a 7 Rdlr.[1]

I Stavanger Skole er Rector Royem med aarlig Løn 130—140 Rdlr. og nederste Kollega Henrich Godtzen, der tillige er Klokker og Bedemand. Han har bedre Indtægter. I øverste Lektie er 10 a 12 Børn, i nederste idel Fattigbørn, henved 20, som faa lidt af Skolekassen til Beklædning og Sko. I Christiansand har lector theol. Tobiæson 280 Rdlr. af Jordegods o. a., 1hvet Sognekald 250—300 Rdlr. og 24 Rdlr. i Huslete. Rector Mag. Grach har 300 Rdlr., 3die Lektiehører Christen Fog, der tillige er Kantor ved Kirken, er fornøiet med sine Indtægter, skjønt de kun beløbe sig til 110 Rdlr.; 2den Lektiehører Hans Smidt har 96 Rdlr. Nederste Lektiehører Jesper Jensen har 56 Rdlr.

[1] Theol. Tidsskr. VI, 15

Her er nu større Konflux af Disciple end nogensinde før. I Mesterlektien er 24, i 3die 9, i 2den 11 og i 1ste 13, tilsammen 57 Disciple. Af disse ere nogle faa af Stadens og Stiftets fornemste Folk. De Fleste ere fattige og bekomme til Jul en sort Kjortel, Buxer, Sko og Strømper, Klud, Skjorte, Handsker og Hat, nederste af grovt, øverste af godt Klæde. I 1736 bleve 44 fattige Disciple klædte for 268 Rdl. St. Thomasdag fordeles blandt de skikkeligste 40 a 50 Rdlr., til Bøger 30 Rdlr., til Bordpenge til dem, „som ikke have fri Kost hos godt Folk", 10 a 20 Rdlr. Ved St. Hans gives fattige Kandidater i Reisepenge til Akademiet 8 a 10 Rdlr.

Blandt Midlerne til at ophjelpe Christianssands Skole foreslaaes at tage af Stavangers Skoles Kapital o. m.[1] og reducere denne til en dansk Skole, hvori Børn lærte at læse, skrive, regne og til Salighed, ja saavidt Latin og boglige Kunster, at de kunne sendes til Christianssand". Fremdeles foreslaaes til Christianssands Skoles Ophjelpelse at tage nogle Kongetiender, Noget af Skiens og Tønsbergs Skoles Indtægter, Lectoratets Indkomster, og at paabyde „at Collegæ ei maa gifte sig, saalænge de ere ved Skolen, thi derved følger omsider Skade baade for Skolen og dem selv".

Det følgende Aar (1738) skulde Bispen efter Sedvane visitere den vestre Del af Stiftet. Han tilsagde ogsaa Bispevisitats; men han kom ei længere end til Mandal. Efter at have visiteret Halsaa Kirke Christi Himmelfartsdag den 31te Mai, var han saa uheldig at træde paa en løs Rorbænk i sin Jagt, falder og slaar sin høire Arm af Led og forslaar Skulderbladet. Efter 8 Dages udstandne Smerter maatte han vende om til Christianssand og beordre Provsterne hver i sit Provsti at visitere. Først efter flere Maaneder fik han igjen Førlighed til at kunne skrive. Mod Aarets Slutning (20de Decbr.) gratulerede han sin dygtige Kollega Biskop Hersleb til hans Forflyttelse til Kjøbenhavn som Biskop over Sjælland og Medlem af General-Kirke-Inspektionen. Han anbefaler ham som saadan Christianssands fattige Skole, Almueskolen med dens Lærer, Indskrænk-

[1] Om Stavangers Skoles Midler, theol. Tidsskr. VI, 16.

ning af den private Communion og „at man ei vilde behage med for mange nye Konstitutioner at haste, men behage vel overlagte med Vedkommende sensim at gaa frem dermed, Gud alene Æren".[1]

Under samme Dato svarer han General-Kirke-Inspektionen paa gjorte Spørgsmaal, at i de sidste 5 Aar ingen anstødelige Controverser om Religionen have fundet Sted, ingen Præster ulovlig komne til sine Embeder, at Geistligheden som før skal observeres og formanes, og at Præstemøder ei holdes og ei kan holdes formedelst „locorum distantiam".

Med Aarvaagenhed vedblev han under hele sin Embedstid at observere Præsterne og Degnene. Saasnart noget Usømmeligt kom ham for Øre, afskede han strax Vedkommende Erklæring, og var denne ei tilfredsstillende, beordrede han Provsteret til at optage Provsteforhør.[2] Naar undtages et Par Tilfælde, hvor Præster bleve tiltalte og domfeldte for Drukkenskab, bleve de fleste Provsteforhør optagne i Anledning af Strid mellem Sognepræsterne og deres Kapellaner og Degne, der beskyldtes for Opsætsighed, og Degnene tillige hyppig for Drukkenskab og Udygtighed.

Med Hans Berg i Valle, der blev beskyldt for at opføre sig slet mod sin Hustru og tillige i andre Henseender forsaa sig, gik han frem med saa megen Alvor, at denne fandt det tjenligst at bytte Kald med Sognepræsten paa Hvaløerne, Hr. Muldorp. Endnu inden denne kom 1739, „sneg sig Hr. Berg underlig og uformodentlig bort".

General-Kirke-Inspektionens mange baade modne og umodne Reformer gav den Tids Biskoper meget at bestille. De mange Erklæringer, som Geistligheden maatte afgive, skaffe os imidlertid nøiere Kundskab om Kirkens Anliggender og Geistlighe-

[1] Han sigter her formodentlig til den bekjendte Skrivelse af 26de Novbr. 1737 angaaende Geistlighedens Religionsstridigheder, Provste- og Præstemøder (Bergs Rescripter I, S. 679), som den ved Patent af 30te Novbr. 1737 stiftede General-Kirke-Inspektion havde tilsendt samtlige Landets Biskopper.

[2] Se theol. Tidsskr. VI, 18 om Slagsmaalet mellem Fogden og 3 Præster paa Hovlands Præstegaard.

dens og Folkets Forhold end til nogen anden Tid, og da flere af de brændende kirkelige Spørgsmaal ogsaa ere opdukkede i vore Dage, ville disse Efterretninger ei være uden Interesse.

I Anledning af General-Kirke-Inspektionens Forespørgsler og Befalinger mindedes Geistligheden om, aarlig at indsende Kirkeexpenserne (ifølge kongl. Befaling af 3die Jan. 1727), Akademiskatten og Kathedraticum (ifølge Befaling af 18de Marts 1732 og 28de Jan. 1735), samt ved Gjestebuder, Maaltider, ved Bryllupper, Barselferd og deslige Forsamlinger at iagttage exemplarisk Forhold samt Tarvelighed og Maadehold o. m. For at fremme Ungdommens Oplysning anbefaler Bispen General-Kirke-Inspektionen: at faa Onsdagsprædikenen erstattet ved Katechisation, at anordne Katechisationer over Prædikenen fra Kl. 1—2 om Søndagen i Menighedens Overvær, at Presterne paa Landet tilholdes at katechisere $\frac{1}{2}$ Time efter Prædiken fra Paaske til Michaeli. Han klager over, at Tjenestefolk og confirmerede Børn sjelden møde ved Katechisationerne, hvorfor Mulkt anbefales.

Det var imidlertid ei blot General-Kirke-Inspektionens egne Forslag, som Bisperne fik at erklære sig over, men til dette Kollegium kunde hver som vilde indkomme med Klager og Projekter, som derpaa sendtes Bisperne til Oplysning og Erklæring. Blandt disse var et Projekt om Skoleholdet paa Landet af en ubenævnt Nordmand, som under 1ste Febr. 1738 blev Kærup tilstillet. Han henviser, hvad Sagen i sin Almindelighed angaar, til sin Erklæring om Skolevæsenet af 16de Marts 1736, men drøfter derpaa det anonyme Produkt.

„I Anledning af Forfatterens Ytring, at der overalt i Norge er bedrøvelig Blindhed og Vankundighed i det Aandelige, det kan jeg takke Gud for ei saa at være i Christianssands Stift, thi nogle ganske faa Præster undtagne, ere de øvrige alle gode og opbyggelige Mænd, som lære saa og leve vel. Af Degne er der kun 6 a 7 Studenter. Resten ere Bondedegne, der baade ved Sang og Ungdommens Undervisning gjøre, saavidt de formaa. Jeg har ogsaa ved mine Visitatser befundet mange Soldater af Landfolket, mange Børn og Tiende vel oplyste i deres Guds Kundskab, Tro og Christendom; thi

de retsindige Herrens Tjenere arbeide troligen med dem ved Katechisation, saa der ei kan siges, at bedrøvelig Blindhed og Vankundighed nu hersker i Norge, men vel hos Nogle og især hos de Gamle". Angaaende Forfatterens „impedimenta" erkjender han med Forfatteren, at Lokaliteten er besværlig og Kaldene vidtløftige, men tilføier: dog gjøre Præster, Kapellaner og Degne, hvad de kan af yderste Evne, og skjønt Degne og Substituter have lidt at leve af og maa nære sig af Arbeide, ere de ei saa rude og vankundige, som den norske Mand skriver, thi de fleste kunne baade læse og skrive og efter god Maade undervise i Katechisme og Børnelærdom. Uagtet Forældre og Foresatte ogsaa her heller holde Børn og Tjenere til Arbeide end til Skole og Kirke, saa har jeg overalt i Stiftet fundet mange gudfrygtige og for deres Børns christelige Undervisning og Optugtelse omhyggelige Forældre endog blandt den gemene Almue. I Stiftet findes gudfrygtige Bønder og Bønderkoner, som selv undervise deres Børn i deres Salighedssag og have baade Bibel og Huspostil, Psalme- og Bønnebøger i deres Huse, som de, naar Veirligt og lange Reiser, især om Vinteren, og naar ei Prædiketjenesten holdes i Hovedsogn og Annexer, da selv derudi læse og synge for og med deres Børn i deres Huse".

At med Undtagelse af nogle Odelsbønder de fleste ere fattige, erkjendes, men mange udarme sig og Sine aandelig og legemlig ved Fylderi og unødige Processer.

„At Lærerne ved de danske Skoler i Byerne ere vankundige og udygtige, passer ei paa dette Stift".

Den norske Mands 5 Expediens bleve derpaa drøftede. Blandt disse var, at Huskapellanerne ei ere tjenlige, men bør erstattes med Katecheter med 50 Rdlr. Løn og fast Kosthold af Presten; at Kaldsindtægterne hos de uvillige Præster, som ei ville holde Katecheter, skal hæves af Kongen, som deraf lønner baade Præst og Kapellan. Men Bispen gjør grundede Indvendinger mod disse Expediens; derimod anbefaler han, at Degne og Skoleholdere skal gaa om, ligesom for 2 Aar siden af ham foreslaaet. Hvad Lønnen angaar, saa vil han, at den skal være ens for Lærerne i Hovedsognet og Annexerne, 12 Rdlr. for hver,

som udredes dels af Matrikulen, dels efter Formuen. Fri Bolig og lidt Jordvei af Præstens eller Kirkens Gods anbefales.

Kirkedisciplinen var i de Dage et brændende Spørgsmaal. I de 50 Aar, som vare forløbne, siden Kirkedisciplinen bestemtes ved den norske Lov og Ritualet, var der foregaaet mange Indskrænkninger i saa Henseende. Først fritoges Officierer, siden hvervede Soldater og endelig alle Indrullerede baade til Lands og Vands. Nu vilde efterhaanden Alle fritages for offentlig Skrifte, og Erklæringer paa Ansøgninger til Kongen om Opreisning eller Dispensationer fra Kirkens Disciplin hørte for Bispen til Dagens Orden som en nødvendig Følge af Forordningen af 23de Decbr. 1735 om nøiere Kirkedisciplin mod skandaløse Synder § 4. Under disse Omstændigheder afæskede General-Kirke-Inspektionen Præsteskabet og Bisperne Erklæringer om Kirkens Disciplin. Under 27de Febr. afgav Biskop Kærup sin Betænkning.[1]

I dette Aar (1738), inden han tiltraadte sin Visitats Vester, indviede han 1ste Pintsedag den 25de Mai Christiansands nye Kathedralkirke, skjønt den endnu manglede Altertavle, Orgel, Seierværk, Lysekroner og en Klokke. Han anbefalede derfor Kirken til Statholder Ranzaus Bevaagenhed (23de Mai).[2] I Sommerens Løb fuldførte han lykkelig sin Visitats Vester. Ved sin Hjemkomst sendte han Geistligheden en Rundskrivelse, hvori han blandt Andet underretter den om, at Erik Pontoppidans Forklaring ved kongl. Resol. af 22de Aug. var paabuden til Indførelse, minder om, at rigtige Communikantbøger holdes, Ubekjendte ei stedes til Herrens Bord, og advarer mod den syndige Skik især ved Høstens Tid at gjøre Gilder for sine Folk paa Løverdag.

Under 28de Novbr. 1738 afgav han til Kongen sin Beretning om den aandelige Tilstand i Stiftet, hvori han yttrer: „Hvad Præsterne i det mig allernaadigst anbetroede Stift angaar, haver jeg udi de 31 Sognekald af Stiftets 49 Kald, som jeg

[1] Den findes i theol. Tidsskr. VI, 23.

[2] Dronningen skjenkede 1000 Rdlr. til en Altertavle og videre Ornamenter til Domkirken, hvorfor Bispen takkede 16de Jan. 1739.

i Aar anden Gang, gjennem 120 Miles besværlige Reise til Lands og mest til Vands, tilfjelds og i Dalerne, frem og tilbage i 14 Uger ved Guds Naade og trygge Ledsagelse igjennem visiterede, befundet i Sandhed paa den vestre Visitats, at baade Provster, Sognepræster samt Degne og Substituter have ved Guds Naade gjort deres Embede trofaste i Herren, vinskibelige og til sand Opbyggelse, befundet ogsaa deres Ungdom, især de lærvillige iblandt dem, i god Oplysnings Stand, saa vidt deres Fattelse af de hidindtil dem lærte Luthers Katechismi Ord samt Rostochs og Bornemanns Forklaringer have formaact at lære, det ogsaa Præsterne stræber daglig at forbedre hos dem til en ret grundig Guds, Troens og Christendommens Kundskab og Kundskabs Sydelse, finder ogsaa, Gud Æren! at den største Del af disse Herrens Tjenere leve som gode Hjordens Exempler, Det enorme og skrøbelige hos nogle faa haver jeg alvorlig straffet, formanet, sat til rette og haaber, ved Guds gode Aands Virkning, Bedring. Men det fornemste, som jeg haver i denne og foregaaende Aars Visitatser observeret i Henseende til Præster, Degne og en Del Menigheder, bestaar udi disse 9 Poster.

1) At Præsterne besværge sig over en Del af dem, som første Gang skal confirmeres, at de, især unge Drenge, for at undgaa Underviisningen ved Søkanterne reise med egne og fremmede Skippere til England, Holland, Frankrige og andre Steder, hvor de i lutherske Kirker blive antagede til Herrens Bord, og ved Hjemkomsten paastaa uden Overhørelse og Confirmation at admitteres til Alterens Sakramente, skjønt de have ingen Bevis derpaa og endnu ere meget vankundige, og naar Præster og Degne tilbyde dem Oplysning af Guds Ord, da vil de dog ikke dertil indfinde sig, men bortseile igjen og fremture i deres Vankundighed. Dette indstilles allerunderdanigst til deres kongl. Maj., om det ikke allernaadigst maatte forbydes trafiquerende at modtage saadanne voxne Drenge til Skibs og til fremmede Steder, før de efter Attest fra Stedets Sognepræst ere publice confirmerede og have vaaret til Alters, ligesom og var ønskeligt, at ingen enten Soldat eller Matros maatte indskrives til Deres Maj. Krigs Tjeneste, før de vare confirmerede og havde været til Herrens Bord.

2) At som den private Communion, uden Fornødenhed endog i god Helbreds Stand, af mange og adskillige Rangs Personer, af Militaire, Oberofficerer, af kongl. Betjente ved Ampter og Toldstæder, af Borgere og deslige, som agte sig selv rigere og anseeligere end andre Menigheds Lemmer og Almues Folk saavel i Kjøbstæderne som paa Landet, paaskes hos Presterne, naar Vedkommende behage, udenfor de Dage og den Tid om Søndage, hellige Dage, Bede og Prædike Dage, da Deres kongl. Maj. allernaadigste Ritual befaler Communion i Kirken med andre Kirkens Lemmer skal være, hvilket naar retsindige Præster ei kan eller tør tillade, da maa lide megen Spot, Deres Indkomsters Borttagelse eller Formindskelse, ja Proces og Trætte af de særsindede og onde Tilhørere, som vel ogsaa understaa sig at forurolige mig, der efter Guds Ord og den sande Troens Lærdom giver dem de bedste Raad og søger daglig at forene dem og deres Præster i Gudsfrygt og Kjerlighed (hvorpaa haves Exempler). Saa forekommer mig herover daglige Besværinger fra Præsteskabet. Deres kongl. Maj. vilde allernaadigst behage, at befale denne den private Communions Misbrugs Afskaffelse uden i Sygdoms, Skrøbeligheds og uomgjængelige Fornødenheders Tilfælde, at man ikke ved den høihellige Communions Andagt i Kirken skulde have vor Herres Jesu Christi Ære Tro i Personers Anseelse.

3) Besværge Presterne sig over, at Kirke-Disciplinen over scandaleuse Syndere, den de, efter deres kongl. Majest. allernaadigste Lov og udgangne Forordning af 23de Decbr. 1735, bør beobagte, og ei kan, efter deres Snske nidkjere Overholdelse og Paastand nyde sin tilbørlige Fremgang, fordi Mange skyldige dels ere modvillige dertil, dels paaskynde kongl. Dispensations allerunderdanigst Ansøgelse, ifølge Høistb. Forordning, men med vidtløftig Ophold, dels skyde sig til verdslig Lov og Ret, dels forhærde sig endog mod ergangne lovlig Provstedom, efter Lovens 1 Bogs 2 Cap. 13 Artik., og i saa Maade paaføre Presterne vidtløftig Fortræd, Proces, Appellationer og Pengespilde: Deres kongl. Maj. vilde derfor allernaadigst tillade, at naar slige Sager lovligen for Provsteretter og Consistorio i Stiftet vare paadømte, de Skyldige da ei videre maatte appellere,

og den verdslige Ret sig med de Sager, som hænge af Kirkens Myndighed, ei maatte befatte.

4) Besværge Præsterne sig over, at den høistpriiseligste og allernaadigste Kongl. Forordning om Sabatens og andre hellige Dages tilbørlige Helligholdelse af 12 Marts 1735 ikke i sine Bøder og Mulcter hos de Skyldige kan indkomme, fordi de Skyldige, efter lang Omgang ved verdslig Ret, søge derfor Udflugter og at blive befriede. — Maatte der derfor allernaadigst behage Deres Kongl. Maj. at befale Byfogdernes nærmere Obagt i Kjøbstæderne udi denne Sag, og at naar Lensmændene paa Landet befandt Sabbats Overtrædere efter 2 a 3 Vidners edelige Udsigelse skyldige, Mulcten og Straffen derefter strax maatte fordres og exsegveres uden vidtløftige Proces og Omgang, da muligt man undsaa sig mere for Overtrædelse, især om Mulcten og Straffen efter Sagens Omstændighed blev efter Kongl. allernaadigst Befaling mere skjerpet. Ellers er i Kjøbstæderne her i Stiftet lidet eller intet af slige Sabbatsbøber, (siden Høiisb. Kongl. Forordning udkom) fra Byfogderne til Stiftamtmanden og mig indkomne og ganske Lidet fra Landet.

5) Som ogsaa Præsterne her i Stiftet til største Del for mig have besværget sig over, at de, ved at forferdige Mandtallene i deres Præstekald efter Consumptions Forordningen i Norge, ei kan gjøre Forpagterne til Maade, men en Del derved maa udstaa Processer med Forpagterne og Penge Spilde, skjønt de kan befindes uskyldige: Saa ifølge Deres kongl. Maj. allernaadigste Patent om General-Kirke-Inspection, som giver Geistligheden allernaadigst Forrrøstning om Befrielse for en Del dem paaliggende verdslige Forretningers Byrde og Ansvar, indstilles det hermed allerunderdanigst, om Præsterne fra disse Mandtallers Forferdigelse allernaadigst maatte forskaanes, og det Fogderne eller Sorenskriverne i Stiftet vorde paalagt, som ere Sognefolket bekjendte.

6) Degnene her i Stiftet besværge sig over, at som de fleste ere Bønder og verdslige og have ingen fri Boliger, som i Danmark, og ikkun lidet Levebrød, Mange ikkun 10 a 12 Rdlr. i et helt Aar, og dog maa betale Consumptions og Familie Skat samt være undergivne Indskrivelse til Militsen til

Lands eller Vands. Indstilles allerunderdanigst, om Deres Maj. dem derfor allernaadigst vilde forskaane.

7) Som det ellers kan forefalde, at en Præst eller Degn, formedelst Forseelse i Embed eller Levnet, bør efter Loven for Provst og Oberret lovlig tiltales og dømmes, men ofte i Provstierne mangle dels formedelst saa geistlige Subalterne, dels formedelst Provstiernes Vidtløftighed til Vands og Fjelds, dels formedelst Mangel paa lovkyndige Personer, saadanne Actores, som kan tilbørligen procedere mod de Skyldige, hvorudover Justitsen i det geistlige foro ofte svækkes. Saa indstilles til deres Kongl. Maj., om Stiftamtmand og Amtmænd i Stiftet allerunderdanigst maatte befales, efter Anmodning af Biskopen at anordne i Mangels Fald udi Amtet eller Distriktet en god og bekvem verdslig Actor, som slige Sager paa den Skyldiges Bekostning lovlig skulde udføre.

8) Som det ved Søkanterne her i Stiftet ofte forefalder, at besovede Kvindfolk imod Tiden, at de skal gjøre Barsel, overfare med fremmede Skippere til Holland, England og andre Steds uden Pas og ligesaa hjemkomme uden Pas og Bevis, hvor de have født deres Børn, og hvo Barnefaderen er, med videre. Hvorved Presterne til Kirke-Disciplinens Obagt lide adskillig Modstand og bedrages. Saa indstilles det til Deres Kongl. Maj. allernaadigste Behag, hvorledes slige Casus bedst kunde hemmes ved Amtmænds, Fogders og Lensmænds bedste Opsyn og Inqvisition.

Om Onsdags Prædikenens Ophørelse i Kjøbstæderne og Katechisationen af Presterne i dens Sted forventes allerunderdanigst Deres Kongl. Maj. allernaadigste Resolution. Hvilket alt jeg herved efter allerunderdanigst Embedspligt nedlægger til Deres Majest. allernaadigste Resolution og forbliver i allerdybeste Underdanighed

Christiansand, 28de Novbr. 1738.

Jacob Kærup.

Mod Slutningen af Aaret 1738 omsendte Bispen til Geistligheden det kongl. Reskript af 21de November om, „at Skriftemaal og Absolution skal finde Sted Dagen før Altergang og ei før Prædikenen om Søndagen uden for gamle svage og langt-

fra Boende, og enhver bodferdig Confitent især absolveres i det tilbørlige Skriftestolens Sted og ikke for Alteret eller andet Sted, og ei heller med to Præstens Hænder paa engang paa to Confitenters Hoveder, som visse Steder her i Stiftet hidindtil er skeet".

I Anledning af dette Reskript, der tillige bød, at Præsten samme Dag skulde prædike baade i Hovedsogn og i Annexet, hvilket paa mange Steder var uudførligt, opstod megen Misnøie, og indkom Klager baade fra Almuer[1] og fra Præster. Ved denne Leilighed lagde Biskopen megen Sindighed og Klogskab for Dagen, da han istedetfor at holde sig til Reskriptets Bogstav svarede de Klagende, at Kongen ei kan fordre det umulige, og gjør opmærksom paa, at med Hensyn til Skrifte om Søndag-Morgen tilstedes det for „langt fra Boende", og med Hensyn til Prædiken baade ved Hovedkirke og Annex gjorde han opmærksom paa Kongens Ord: „saa vidt ske kan". — Med Prædikenen ved Annexerne blev det nu ved det gamle, da baade Præsterne paa Grund af det uoverkommelige Arbeide, ja ofte fysiske Umulighed og Almuen formedelst den forøgede Præsteskyds o. m. vare misfornøiede. Med Hensyn til Udtrykket „de langt fra Boende", saa var det saa ubestemt og vilde givet Anledning til Tvist hver Søndag om, „hvo dertil kunde regnes", at det ogsaa snart i den Henseende blev ved det gamle, hvilket stedlige Forhold ogsaa paakrævede. Man vil af denne Sag imidlertid erfare, at det almindelige Skriftemaal om Søndags

[1] Vegaardsheiens Almue indsendte saaledes 23de Juni 1739 en formelig Klage over, at det nu var paabudet at gaa til Skrifte Dagen for Prædiken, „hvorved Bekostningen for længst bortliggende bliver utaalelig, da de maa være 4 Dage hjemmefra. Ligesaa vil Præstens Kosthold forøges, saa hvis det skulde continuere, maatte største Delen derover geraade i Armod." De bede derfor Biskopen, at han ifølge „den høie Magt og Myndighed, som ham af Gud og Kongen er given, vil foranstalte, at det med Skrifte og Altergang maa forholdes, som tilforn, og af gammelt har vaaren." Paa et lignende Andragende fra Holt svarede Biskopen, „at Kongen ikke ærster umulige Ting, naar Veie, Veirligt og Distance hindrer den ellers befalede Tid".

Morgen for Alteret er langt ældre, end Mange i vor Tid have paastaaet.

Aaret 1730 maa for Bispen og Geistligheden have været et overmaade travelt Aar; thi foruden de nævnte kirkelige Gjenstande, hvorover Erklæringer forlangtes, afæskede den Kommission, som var beskjæftiget med at ordne baade det høiere og lavere Skolevæsen, under 18de Januar 1739 Bispen Oplysninger om Skolevæsenet i Christiansands Stift og hans Formening om dets Forbedring. Kærup afgav sin Erklæring under 23de Januar 1739. Den indeholder følgende statistiske Oplysninger. I Christiansands Stift findes 46 Hovedkirker paa Landet, 4 i Byerne, 105 Annexer, 50 Sognepræster, 15 Kapellaner, 77 Degne og 60 Bygdeskolemestere. 54 Skoler og Degneboliger kan opbygges, hvilke paa nogle Steder koste 50 Rdlr., paa andre 100 Rdlr. Af Flere foreslaaes Omgangsskoleholdere med Løn 24—30 Rdlr. Degnene skulle tillige være Skolelærere, og naar deres Løn forøgedes, kunde man dertil vente Studenter, hvoraf kun 7 fandtes ansatte i Degnekald. Om de godvillige Gaver, hvortil Bispen skulde opfordre, havde han tilskrevet Provster og Præster og selv paa Visitatsen paa den bevægeligste Maade opmuntret, *men kun med liden Frugt*; thi dels er Almuen fattig, dels læse Forældre selv med sine Børn og Tyende, dels slaa Flere sig sammen og holde om Vinteren en vis Person, som underviser deres Ungdom; thi fra Paaske til Michaeli bruge de sine Børn og Tyende til Kvægvogtning og andet Arbeide. En Del, som er bedre formuende, ere uvillige og erbyde lidt engang for Alle, men ikke aarlig, hvorfra vi dog maa excipere Præsterne og nogle faa goddædige Guds Børn her og der i Sognene.

Til Hjelp til Skolernes tilbørlige og nødvendige Bygning og Vedligeholdelse anbefales Helsingørs Hospitals og Skoles Kollekt, der i Stiftet aarlig beløber sig til 170—180 Rdlr., da Hospitalet skal være i god Stand, Generalveimesterens Løn, som ligger paa Gaardene, frit Tømmer af Kirkernes og Præste-

Ved Reser. 2den Januar 1739 anordnedes, at Kirkelysene paa Kirkens Altere skulde afskaffes og sammes Kostende betales af Kirkerne til Skolelærerne, de saakaldte Lysepenge!

gaardenes Skove, Kollekt, Sabbatsbøder o. m. Degnene skulde have Offer og om Høsten 4 a 6 Skilling af hver Hud eller Gaard, og tilligemed Substituter og Bygdeskolemestere være fri for Indrullering, Konsumtion, for Familie og Fattigskat o. s. v. Endelig tilføier han, „at der maatte tillades, at ved hver Degne- og Skolebolig maatte oprettes et Kammer for hvert Sogns udlevede og sengeliggende Fattige, som ikke have deres Ophold andetsteds, paa det en Del slige gamle og syge Mennesker kunde høre Guds Ord og besøges af Præsterne, en Del af hvert Sogns Almue der tilføres deres Opholdsmidler alt under Sognepræstens bedste Tilsyn". Disse Forslag havde imidlertid ingen Indflydelse paa nye Skolelov, thi man hastede saa med at faa den ud, at man ei oppebiede Modtagelsen af de forlangte Oplysninger og Forslag, idetmindste fra Biskop Kærup; thi samme Dag, nemlig den 23de Januar 1739, da Biskopen nedsendte sin Erklæring, udkom den nye Skolelov og Skoleinstrux.

Begge Dele, baade Loven og Instruxen vare udarbeidede baade med Dygtighed og Omhu, ja kunne kaldes fortrinlige, men staa som et advarende Exempel paa, at Love og Bestemmelser kunne i og for sig være ypperlige og tage sig godt ud paa Papiret, men dog lidet udrette, naar de ei ere forberedte og passe for Tiden og de stedlige Forhold.

„Der er meget godt derudi anordnet, men ei overalt at faa istand", ytrede Biskop Kærup til en Ven, kort efter at have modtaget den nye Lov.

At det ei overalt var at faa istand, viste sig snart, uagtet Bispen gjorde, hvad han kunde. I en Indberetning til General-Kirke-Inspektionen fra Stiftamtmand Juel og Biskop Kærup af 7de Octbr. 1740 oplyses, at paa 7 bekvemme Steder i Stiftet skulde vel opbygges Degneboliger, men kun den i Lillesand var ferdig fornemmelig ved Sognepræsten Søren Dumetiuses Iver og Forskud.[1] Til de øvrige er vel udlignet 1 a 2 Rdlr. paa Huden, men af disse Penge ere aldeles ingen indkomne

[1] S. Dumetius var Sognepræst i Vester Moland fra 1726 til sin Død 4de Mai 1741. Hans sidste Kone, Anne Christine Hoeg, var Kærups Søsterdatter. Han har oversat Fenelons Telemach 1727.

formedelst den store Mangel, afvigte Aars excessive kolde og haarde Vinter paa Brødkorn og Livets Midler har forvoldet. Derved er dette Distrikt blevet blottet for Penge, ja saadan Elendighed er opstaaet, at Bønder selv have maattet ladet sig nøie med Bark og Maskebrød. Under saadanne Omstændigheder har man ei kunnet drive paa Udpantning. 30 Personer ere udseede og fundne bekvemme til Skoleholdere. De ere tilholdte som ambulatores at undervise Ungdommen, men det er vanskeligt at faa Penge til at lønne dem. Efter Forordn. af 23de Jan. 1739 ere Præsterne ilagte et aarligt Bidrag af 147 Rdlr. og Kirkeeierne 48 Rdlr. 3 ß. Af Mulkter og ved Kollekter er Lidet indkommet".

Mange Vanskeligheder og Tvivlsmaal reiste sig. Almuen i Bygland vilde sende Folk med Klage til Kongen mod Oprettelsen af Skole- og Degneboliger. Bispen fraraadede det, men om Raadet fulgtes, vides ei. Til Hr. Lindal, Sognepræst paa Haa, skrev han (8de April 1741), „det er bedst, at man vedbliver med den Katechisme Forklaring, som Ungdommen er vant til, og at Bøndernes Uvilie til at give i Tavlen de to Dage aarlig til Skolekassen bør ved Præsternes Bevægelsestaler modarbeides". — Bispens og Andres Bestræbelser for at faa den nye Skolelov indført vare frugtesløse. Loven lod sig under forhaandenværende Omstændigheder ei gjennemføre, hvorfor den paa en Maade igjen blev sat ud af Kraft ved Plak. af 5te Mai 1741.[1]

Den Nød og Elendighed, som i disse Aar herskede, gjorde imidlertid enhver Ordning af Skolevæsenet vanskelig, forsaavidt Ordningen medførte forøgede Udgifter. Dog lykkedes det i Løbet af 2 Aar at faa Skolevæsenet bragt saavidt, at Forslag til og Forretninger om Skolevæsenets Ordning efterhaanden indkom til Approbation af Stiftsbefalingsmanden og Biskopen, saaat denne under 4de August 1743 kunde beordre Geistligheden fra alle Prædikestole at oplæse de stadfæstede Skoleforretninger, Almuen til Kundskab og Efterretning. Det vanskeligste stod endnu tilbage, og det var at faa Almuen til at rette sig efter

[1] Theol. Tidsfk. VI, 91—33.

disse Skoleforretninger. Her fik Biskopen og Præsterne en haard Nød at knække, og paa de fleste Steder gik det saare traadt, især med at skaffe Skoleholderne Løn, der som oftest sattes langt lavere, end af Biskopen foreslaaet. Snart klagede Præsterne over Almuens Selvraadighed og over Officiererne, som hindrede dem i at faa bekvemme Skolemestere blandt det indrullerede Mandskab, og snart klagede Skoleholdere, som ingen Løn fik. I sin Indberetning til General-Kirke-Inspektionen af 31te December 1745 ytrer Biskopen: „Det, som mest beklages, er, at hvad som af Almuen paa Landet efter de 2 kongelige Forordninger og Plakat er udlovet til de paa Bygderne omgaaende Skolemestere paa Landet, enten af Uformuenhed til største Del eller Uvilligheb, tilbageholdes og ikke uden med Tvang og Exekution kan bekommes, hvorudover mange af de antagne Bygdeskolemestere nødes til at kvittere Embedet". Under 1ste Marts 1748 tilskriver han Stiftets Amtmænd og Præster, at adskillige Klagemaal og Besværinger om Skolevæsenet fremkomme, som at Almuen er uvillig til frivillig at betale den til Skolelærerne ilagte Løn, og at disse derfor opsige og forlade sine Embeder, at Land- og Sofficierer modsætte sig at afgive Mandskab til Skoleholdere, at Almuen hverken vil bygge Skolestuer eller Degneboliger.

Den vigtigste udvortes Hindring for, at det præstelige Tilsyn og Sjelesorgen kunde ventes udført i den Udstrækning, som General-Kirke-Inspektionen ønskede, var de geistlige Embeders store Udstrækning og Menighedernes Talrighed. Skulde der imidlertid udrettes noget Alvorligt i denne Retning, saa maatte de fleste Præstegjeld være blevne delte saa, at hvert Annex havde faaet sin Præst; men derimod stillede sig den Hindring, at Almuerne vare ganske uvillige til at forøge sine Ydelser til at lønne flere Præster, og at de fleste Kald i Stiftet, i hvor udstrakte de end vare, ofte ydede knap Underholdning nok for en Præst med Familie, især naar han blev gammel og maatte holde Kapellan, som da almindelig af Bispen paalagdes ham.

Under 29de Mai 1739 afgav Bispen sin Erklæring om, hvilke Kald i Stiftet vare saa store eller gode, at de kunde

deles.[1] Han foreslog, at Holt med sine Annexer kunde deles i 2 Præstegjeld; at Thvet, som var lagt til Lectoratet i Christiansand, skulde blive et eget Præstegjeld, at til Arendal skulde lægges Kolbjørnsvig og der oprettes et residerende Kapellani. „I øvrigt finder han Kaldene vidtløftige, men antager, at Almuen i Almindelighed er for fattig til, at Kaldene videre kan deles, men anbefaler Kapellaner ved de største".

Under 20de Febr. 1740 afæskede General-Kirke-Inspektionen ham fornyet Erklæring om, hvilke Kald med Indtægt af 5—800 Rdlr. taale foruden Pastor en residerende Kapellan eller stadig personel Kapellan. Han erklærede (18de Marts 1740), at Christiansand kunde foruden Pastor og residerende Kapellan føde en nederste Kapellan; at residerende Kapellaner burde ansættes i Mandal med 5 Kirker, Vanse og Lund med 4 Kirker; Kapellaner pro loco ansættes i Oddernes med 4 Annexer, i Undal med 3, i Hvideseid og Fyrrisdal. Holt, det bedste Landkald i Stiftet (700 Rdlr.), bør saavelsom Gjerestad ved Vakantse deles i 2 Præstegjeld hver. De øvrige Kald kunne ei taale Kapellaner, da de ere smaa og Almuen fattig. Tiende betales ei efter Avling, men efter Matrikel.

General-Kirke-Inspektionen maa have fundet Biskopens Bemærkninger grundede; thi ved den kongelige Resolution af 2den Marts 1742 blev kun Mandals, Holts og Gjerestads Præstegjeld delte hver i 2, hvorved lidet vandtes med Hensyn til Siemedet, da samtidig de residerende Kapellanier ophævedes, saa man vel fik flere Sognepræster, men ei flere Præster. I Arendal, Oddernes, Vanse, Valle, Hvideseid og Fyrrisdal skulde ansættes residerende Kapellaner og i Christiansands By en nederste residerende Kapellan, som tillige skulde være Præst for Hospitalet.

Menighederne vare imidlertid paa de fleste Steder misfornøiede med disse Foranstaltninger. I Fyrrisdal vilde man saaledes hverken skydse eller ofre til den ansatte residerende Kapellan,

[1] 1739 14de Januar paalagdes det Christiansands Biskop, naar han indmeldte vakante Præstegjeld, da ogsaa at tilføie Kaldenes Indkomster baade af det Visse og Uvisse.

saa at han var nær ved at sulte ihjel.[1] I Aaret 1747 søgte Bønderne i Fyrrisdal om at blive fri for Kapellan.

I Begyndelsen af 1740 indberetter han til General-Kirke-Inspektionen, at han i Aarene 1738 og 1739 har visiteret hele Stiftet og fundet de fleste Præsters, Kapellaners, Degnes og Geistliges Lærdom, Levnet og Forhold tilbørligt og upaaklageligt, undtagen Christen Bloch i Sogndal.[2] „Menighedens Tilstand finder jeg hos de fleste god og vel, alene ste Tjenestefolkene af begge Kjøn i Kjøbstæderne ere meget efterladne og uvillige at komme til Katechisation, hvorvel Provsterne med Præsterne derom gjøre offentlig saavelsom hemmelig alvorlige Formaninger saavel til dem som deres Husfædre".

De samme Klager gjentages i en Indberetning af 27de Mai 1740 i Anledning af en Forespørgsel fra General-Kirke Inspektionen af 7de s. M. Han oplyser da, at Katechisationerne holdes strikt efter Befaling af 22de Aug. 1738 saavel i de 4 Kjøbstæder som paa Landet. I Byerne saavel Onsdag som Søndag, Festdage og de maanedlige Bededage, Prædikedagene i Annexerne efter Prædiken, og hver Løverdag, hvor Menigheden efter Situationen kan samles til Skriftemaal, da ligesom i Kjøbstæderne holdes en Poenitentstale. Dog maa han klage over, at Tjenestefolkene især om Onsdagen ei møde, ja om Søndagen ganske faa. De øvrige komme ei i Kirke, før det ringer sammen til Aftenssang, og Katechisationen er til Ende, hvoraf følger, at Ungdommen snart glemmer, hvad den har lært. Han foreslaar Mulkt, da hverken Biskops eller Præsts Formaning udretter Noget her. For at man kan lære at katechisere methodisk, har han anbefalet Rambachs og Speners Traktat „om en vel underrettet Katechet", trykt 1728.

En Følge af disse og andre Forestillinger var vel Resc. af 2den Decbr. til begge Rigers Biskoper, som 30te Decbr. blev Stiftets Præster meddelt, at Biskopen skal tilholde Præsterne i Stiftet, at de ved flittig Husbesøgelse, Katechisation i Kirken og

[1] Biskopen tilskrev i Aug. 1747 Grev Holstein, at Fyrrisdal og Hvideseid kan formedelst Menighedes tiltagende Fattigdom ei underholde to Præster, som de efter Resc. af 2den Marts 1742 skulde.

[2] Om ham theol. Tidsskr. VI, 36.

kjerlig Undervisning ved alle Leiligheder gjøre, saavidt de formaa, til de Gamles Oplysning, at de kunne have en frelst Samvittighed for Gud; iligemaade har Biskopen at beordre Presterne i Stiftets Kjøbstæder, at de af Prædikestolen bekjendtgjøre, at alt Tyende og Tjenestefolk i Katechisation skal komme og forblive, saa længe den varer, til hvilken Ende Biskopen, paa det at Menigheden ei alt for længe skal opholdes, har at tilkjendegive Presterne paa Landet, at de ikke maa prædike over en Time og ei katechisere over en halv Time. Bispen meddelte tillige Resc. af 2den Decbr., hvori Amtmændene beordres at lade føie den Anstalt og se derhen, at den hele Menighed undtagen Diebørn og Svangre bliver tilbage i Kirken, indtil Katechisationen er til Ende.[1]

Vi have tilforn seet, at Bispen havde indmeldt, at der ingen separatistiske Bevægelser fandt Sted i Stiftet. I Aaret 1739 optraadte der dog to danske Skrædderſvende, Børre Pihl og Hans Fredrik Mørch, i Christianssand medførende en Kvinde, som kaldte sig den førstes aandelige Søster, men delte Seng med ham. Han blev derfor nødt til at egte hende. I Stiftsstaden fandt de intet Gehør med sin pietistiske Prædiken, hvorfor de droge til Mandal, forklarende Bibelen paa sin Vis, rev ned paa Geistligheden og den verdslige Øvrighed, og fandt der baade Tilhørere og Tilhængere, ja vandt endog for sig den personelle Kapellan Jens Halse, som varmt anbefalede fra Prædikestolen „disse andægtige Folk" til Menigheden. Flere i Menigheden bleve imidlertid saa forbitrede paa Presten, at de indgave Klage over ham.[2] I en Skrivelse til Stiftsprovst Spidberg af 16de Mai anmoder Bispen denne om i Mindelighed at forlige Jens Halse og Almuen og at faa Skrædderne tilbage til Kjøbenhavn. De havde været forhørte af Lagmand Sønder-

[1] Om den aandelige Tilstand i Stiftet 1740, se Kærups Indberetning til Kongen 18de Novbr. 1740, theol. Tidsſk. VI, 73.

[2] De beskyldte ham for, at han paa Prædikestolen erklærede disse Folk for at være Guds Børn og hellige Mennesker og sagde, at han i de 19 Aar, han havde været Præst, ei havde faaet nogen Sjel omvendt, at deres Forfædre vare i Helvede, og at hvis de selv vilde blive rette Christne, skulde de gaa til disse Guds Børn o. s. v.

borg, for hvem de vrangeligen havde forklaret 2 Petr. 1, 16 og 1 Kor. 11, 34. — De kom i Juni til Christiansand for derfra at reise hjem til Kjøbenhavn, og siden hører man Intet til dem. Stiftsprovstens Forsøg paa at forlige Halse og Almuen maa være mislykket; thi han blev tiltalt for en Provsteret, der dømte ham i en liden Mulkt og paalagde ham at reconciliere sig med Menigheden.

I sin Indberetning til Kongen af 30te Septbr. 1741 giver han Geistligheden og Menighederne følgende Skudsmaal: 1) „Provster og Præster gjøre næsten alle efter min nøie Erfaring deres hellige Embede vel og troligen og leve som gode Hyrders Exempel (har jeg fundet noget Lastværdigt, ere de derom paamindte, og vil formode, at de forbedre sig) undtagen Mag. Bloch, der vedbliver sit Drukkenskab og er suspenderet, og Worm i Høyland, der staar i ondt Rygte for Levemaade og af mig ved sidste Visitats alvorlig blev advaret og straffet.[1] Residerende Kapellan Hanning blev uden Aarsag i Drukkenskab og med Vold og Slag overfaldt af Stadsborger Niels Benzon, men ved Stiftamtmandens Mediation forligt.[2]

2) Degne og Substituter befinde sig til største Del flittige og upaaklagelige. De fleste Bygdeskolemestere gaa omkring i Bygden at undervise Ungdommen, men deres Løn er endnu ei reguleret.

3) Menighederne, især Vester, ere i det Timelige hjemsøgte af Gud med dyr Tid af næstforleden Aars Misvext, stor Armod, Tiggeri og smitsomme Sygdomme, men i det aandelige ydmygede og Ungdommen forbedret i Oplysning til Salighed. — Han beklager, at Tjenestefolkene i Byerne endnu entholde sig fra Katechisationen om Onsdagen, hvor sjelden møde 2 a 3 Tjenestefolk og faa af Menighedens confirmerede Børn. Kirkerne ere i god Orden, hvad Bygningerne angaar, men Skovene ofte af de første Kjøbere bortsolgte".

I Sommeren 1742 skulde han efter gammel Sedvane visitere Stiftets østre Dele; men han kom ei længere end til Risøer, hvor han blev angreben af en Feber, som hindrede ham

[1] Om Bertel Worm theol. Tidsft. IV, 39, VII, 394.
[2] Theol. Tidsft. VI, 39.

i at visitere Thelemarken og nødte ham til at reise hjem. Han kom sig igjen saavidt, at han tiltraadte Visitatsen i Sætersdalen; men i Bygland blev han atter syg og maatte vende tilbage til Christiansand.[1]

Hver Gang en religiøs Bevægelse finder Sted, kan man være temmelig vis paa, at den første Storm bliver rettet mod Lærerstanden, og blandt de mange Klagemaal, som føres mod den, vil man da i Almindelighed ogsaa høre Beskyldningerne for Havesyge og Gjerrighed. Dette fandt ogsaa Sted ved denne Leilighed. En Anonym fra Throndhjem havde indsendt til General-Kirke-Inspektionen en nærgaaende Klage over „Geistlighedens Gjerrighed i Norge" og Forslag om at sætte den paa fast Gage. Den blev sendt Bisperne til Erklæring.

Under 15de Novbr. indberetter Biskopen, at han har tilsendt Stiftets 10 Provster Anonymens Klage, og tilføier, at han i 10 Aar paa sine Visitatser hverken da eller sednere, mundtlig eller skriftligt, har bekommet noget saadant excessiv Klagemaal over Præsternes Gjerrighed i Almindelighed med Undtagelse af 2 a 3, som efter Irettesættelse have forbedret sig. Han fraraader Anonymens umodne Forslag, erklærer, at der i Stiftet ei findes noget Kald, som indbringer 2000 Rdlr.; 2 a 3 af de bedste ere paa 7—800 Rdlr., men de blive ved Delingen mindre. Han udbeder sig Protektion for de herudi uskyldige Præster; men skulde der indkomme beviselige Klagemaal over nogen Præst, beder han, at denne maa straffes med en anseelig Mulkt til Stiftes geistlige Enkekasse.

Det lader til, at General-Kirke-Inspektionen har faaet mere end den ønskede af umiddelbare Andragender, Projekter o. m., thi under 21de Decbr. 1742 bad den Bispen alvorlig at tilholde Præster, Degne og Skoleholdere, at de efterdags enthold sig fra at besvære General-Kirke-Inspektionen med slige uvedkommende Memorialer og Ansøgninger, da der ingen Hensyn vil tages til samme, at General-Kirke-Inspektionen over-

[1] 1742 fratraadte Stiftamtmand Juel sin Post som Stiftsbefalingsmand, idet han blev Hofmester hos Prindsesse Lovise, og efterfulgtes af Henrik VI, Greve af Reuss.

saammes med Memorialer om Strid om Indkomster, Degneboliger etc. De skal indsendes gjennem Provst og Biskop.

Elendigheden i Stiftet havde i Aaret 1742 været stor, og Følgerne viste sig endnu i 1743. I sin Indberetning til Kommercecollegiet melder Kærup, at med Undtagelse af Sore Thelemarken, hvorfra Underretning savnedes, var der i Stiftet i 1742 født 2167 Mennesker, og døde 3525. „Blodsot, Flekfeber og Hovedsot, der henrykke Sandserne og opsvulme Legemet og langsom udpine, har været de til Døden herskende smitsomme Sygdomme, som endnu næsten overalt grassere i Stiftet, mest paa Landet, om ei saa mange dø som anno 1741.[1] Men den største Elendighed er Mangel paa Brød for den fattige Bondealmue paa Landet, som i nærværende Tid med Misvext fra forrige Aar er saa stor hos de fleste, at de i Hungersnød maa æde af Bark, tørre Kornax, Mask, brændte Ben, opgravede Rødder og Urter paa Marken, malet og baget til Brød, hvoraf følger ovennævnte bidsige, smitsomme og dødelige Sygdomme. Gud naadelig forbarme sig over os i denne dyre og sygelige Tid og se til sine trængende Fattige med faderlig Opholdelse, Hjelp og Undsættelse".[2]

I et samtidigt Brev til Oversekretair Holstein, med hvem han stod i stadig Brevveksling, tilføier han, at de Syge, som komme til Live igjen, gaa ligesom sandseløse og uden Kræfter. Han foreslaar en extraordinair almindelig Bededag. I et Brev til samme (af 29de Marts) takker han for Rescriptet af 1ste Febr. mod Anonymi Klagemaal[3] og for Paabydelse af en

[1] Dette Aar fødtes 2780, men døde 6458.

[2] Ved Reskr. 8de Aug. 1743 udnævntes Dr. Fredrik von der See til medicus provincialis i Christiansands Stift med aarlig Løn af 300 Rdlr. mod at betjene de Fattige og den gemene Almue uden Belønning.

[3] I Reskr. af 1ste Febr. til General-Kirke-Inspektionen bød Kongen at tilkjendegive Bisperne i Norge, at Kongen tror, der ere retskafne Mænd blandt dette Riges Geistlighed, og at denne selv ei er skyldig i de Forseelser, som et indkommet anonymt Skrift indeholder om de fleste norske Geistliges Gjerrighed, Begjerlighed o. s. v. Biskop Hagerup oplyste, at Klagen var forfattet af en Officier i Indherred, som var en af de Militaire, „der ønskede, der ei var Præster i Landet", og som ved denne Klage nærmest havde for Øie at komme en personlig Uven tillivs. Theol. Tidsskr. VII. 405.

Bededag med de af Bispen foreslaaede Texter. Han takker og for Kongens Gave til de Fattige.[1] Samtidig meddeler han Christiansands Geistlighed Underretning om, at Kongen paa Bispens Forestilling i Reskr. af 18de Marts har anordnet en extraordinær Bededag i Stiftet med Text Ezech. 14, 13. 2 Mos. 23, 25. Jak. 5, 16. Bispen bestemte, at Bededagen skulde holdes den 12te Juni.

I Aaret 1743 foretog Kærup ingen Visitats, da hvert 3die Aar efter gammel Sedvane var Hvileaar, i hvilket Stiftet blev visiteret af Provsterne, hvilke han i sin Beretning til General-Kirke-Inspektionen (19de Novbr. 1743) giver det Skudsmaal: „De ere Alle retsindige og for Guds Menigheds aandelige Tarv og Opbyggelse ombyggelige Mænd". De have indberettet, at de have forefundet Menighed, Præster, Degne og Skolemestere i god christelig Tilstand.

I dette Aar var han Medlem af den nye Skattekommission. „Propter senium" kunde han ei følge den til Stavanger, hvorfra Stiftamtmand Reuss og de øvrige Medlemmer kom tilbage den 26de Novbr. „Skjønt med tynd Hilse" fulgte han den til Arendal og Risør. Den gamle Biskop burde visseligen have været fritagen for at sidde i en almindelig Skattekommission, da han som Landets øvrige Biskoper havde mere end nok af Uleilighed med at indsamle fra alle Provstier og tilsende Vedkommende ei blot de aarlige faste Skatter af Kirker og Præster, som Kathedraticum, Studieskat,[2] Bidrag til Missionsvæsenet,[3] Kollekterne til Helsingørs lærde Skole og Hospital,[4] til Slavekassen,[5] der vare konstante, men ogsaa de mange Kollekter, der bevilgedes af Kongen dels til Opbyggelse af Kirker,[6]

[1] 3000 Rdlr.

[2] Studieskatten var aarlig over 300 Rdlr. (310 Rdlr. 20 Skill.) Den sendtes til Kjøbenhavns Universitets Kvæstor, se Anordn. af 18de Marts 1732 og Reskr. 18de Marts 1732.

[3] Missionskontingenten 302 Rdlr. (1735).

[4] Helsingørs Skole og Hospital aarlig 170—180 Rdlr.

[5] Slavekassen henved 200 Rdlr.

[6] til Augvaldsnes ærværdige af Kvaderstenen byggede Kirke, der var saa forfalden, at Træer voxede i Murenes Revner. Efter Reformationen

dels til betrængte Menigheder udenlands,[1] dels til brandlidte Byer, dels til Private, som havde lidt et eller andet usedvanligt Tab, Forlis af Skibe o. s. v.[2]

Uvillien til at underkaste sig Kirkens Disciplin synes med hvert Aar at blive større og større, og Ansøgninger om Opreisning bleve hyppigere og hyppigere, især fra dem, som havde gjort sig skyldige i Overtrædelse af 6te Bud, sjeldnere for andre Overtrædelser.

Sagen blev ei forbedret derved, at Kongen ved Reskript af 5te Juni 1744 bød, at virkelig indrullerede Landeværnssoldater tilstedes lige Frihed med andre Soldater ved første Gangs begaaet Leiermaal, nemlig Frihed for Kirkens Disciplin og Bøder.[3]

Herved aabnedes en let Adgang for enhver Bondegut til at undgaa Kirkens Disciplin, som ogsaa benyttedes; thi naar de havde begaaet Leiermaal, gik de i Kongens Tjeneste, hvorved de undgik Kirkedisciplinen. Geistlighedens Stilling var under saadanne Omstændigheder vanskelig, og Vanskeligheden forøgedes derved, at ei blot militaire Befalingsmænd, men ogsaa den verdslige Øvrighed blandede sig i disse Kirkesager. Biskopen havde megen Uleilighed med disse Anliggender, da han maatte give sin Erklæring paa alle Ansøgninger til Kongen om Dis-

blev i Choret bygget en Trækirke, som ved det almindelige Kirkesalg 1725 kom i Hænderne paa Oberstlieu. von Krogh paa Haagenvik. Da Kirkeeieren ei uden sin Ruin kunde opbygge Kirken, og Almuen ei for Fattigdom kunde eller vilde hjelpe til ved Pligtarbeide, maatte man søge til det almindelige Nødmiddel — en Kollekt.

[1] f. Ex. 1736 til den evangelisk-lutherske Menighed i Kassel, 1741 til den lutherske Menighed i Utrecht, som beløb sig til 88 Rdlr. 87 ß. Ved Res. af 30te Septbr. 1740 bestemtes, at de 6879 Rdlr. 72 ß, som vare indkomne ved Kollekter til den salzburgske Emigration, skulde anvendes til Hjelp for affatte Præster og deres Familier.

[2] Theol. Tidsskr. VI, 44.

[3] Ved Reser. af 10de Decbr. 1745 fritoges Officierers ugifte Tjenere, som første Gang med ugift Kvinde forsaa sig i Leiermaal, ligesom Underofficierer og gemen Milits for Kirkens Disciplin og LeiermaalsBøder!! og ved Reser. af 15de Novbr. 1748 befaledes, at de virkelig Indrullerede ligesom Landsoldaterne skal være fri for aabenbar Skriftemaal, den første Gang de begaa Leiermaal.

pensationer og derhos Raad til Presterne om, hvorledes de skulde forholde sig. I denne Anledning forenede Bispen i sine Erklæringer Alvor med Mildhed. Naar Omstændighederne talte til Undskyldning, og Overtrædelsen kunde regnes blandt Skrøbelighedens Synder, anbefalede han Eftergivelse fra en Disciplin, som ei længer var frivillig, men ansaaes for en stor Skam som en borgerlig Straf; men mod halstarrige og dem, som vedblevne at forarge Menigheden og trodse Kirkens bestaaende Love, viste han Alvor og Strenghed.

Saaledes tilskrev han (3die Mai 1743) Gjert Faye, Sognepræst i Holt:[1] „Da Prokurator Kruse fremturer i modvillig Afhold fra Sakramentet og ikke vil møde for Dem og Medhjelper at anhøre Undervisning om sin Salighedes Bedste, da skal Præsten 3 Søndage lyse til Band og ellers tidt og ofte fra Prædikestolen gjøre Bøn og Formaning, og hvis han da ei indfinder sig med tilbørlig Omvendelse til publique Absolution, ved Navn udelukke ham af Guds Menighed".

I Thime Kirke i Ly havde Thorkel Thime og Aslak Norem 5te Søndag i Trintat. 1743 i en Rangstrætte under Gudstjenesten faaet hinanden i Haarene og foraarsaget forargelig Tumult. Ved Indmeldelse derom tilskrev Bispen Sognepræsten Niels Leganger (10de August 1743), at Vedkommende skulde staa aabenbar Skrifte og betale 1 Rdlr. til de Fattige. I Vægringstilfælde skal de indstevnes for Provsteret. Vedkommende maa have søgt at undgaa denne Kjendelse; thi 13de Marts 1744 tilskrev Bispen atter Sognepræsten, at angaaende denne Strid i Kirken „har Føged og Amtmand Intet at gjøre med Kirkens Disciplin, som dependerer af den geistlige Jurisdiktion". Til Amtmand de Fine i Stavanger skrev han (2den Mai 1744), „at Præsten havde gjort sin Pligt, og at det ei var værd at røre videre ved denne Sag.[2]

[1] G. Faye f. i Bergen 1693, Sognepræst i Holt fra 1730—47. Om ham Holts Præster og Præstegjelds Historie ved A. Faye, S. 39.

[2] Under 9de Ap. 1734 tilskrev Bispen Ole Dampe, Sognepræst i Undal (1725—43), at Bonden Niels Høyland, der i Drukkenskab skreg og bandede i Konnismo Kirke, og at Færgemand Ole Vigeland, der i Valle Kirke offentlig talte mod Præsten med bitre Ord, skal staa offentlig Skrifte.

Vi ville anføre et Exempel til Oplysning om, hvor mange Vanskeligheder der vare forbundne med at faa Kirkens Disciplin anvendt. En af Stiftets dygtigste Præster var Provsten Michael Tyrholm i Vanse. Over ham klagede Baadsmanden Hans Meberg til Bispen, fordi han fordrede, at Hans Meberg skulde underkaste sig offentlig Skrifte, uagtet han ved Ed havde fralagt sig at være Fader til et Barn, hvorfor han var udlagt. Tyrholm oplyste (2den Novbr. 1745), da Klagen blev ham sendt til Erklæring, at Hans Meberg som gift Mand begik Leiermaal, men lod sig indrullere i sin Søns Sted for at undgaa Kirkens Disciplin, at han ved sin Ed vel havde renset sig for at være Barnefader, men ei fra at være Horkarl og derved givet almindelig Forargelse. Bispen resolverede, at han skulde udstaa Kirkens Disciplin. Hans indgik nu med Klage over baade Provsten og Bispen og søgte om kongelig Dispensation. Klagen blev sendt Vedkommende til Erklæring. Tyrholm oplyste nu, at Hans Meberg var berygtet i Menigheden for sit letfærdige Levnet, og at han, medens hans Kone levede, havde havt Barn med sin Tjenestepige. Under Forhandling med Præsten havde han erklæret Horeri for ingen Synd at være og undrede sig over, at man gjorde saa meget Væsen deraf, „da det i Holland blev intet agtet". Han tilføier: „det er høist beklageligt, at Præsteembedet i denne og deslige Kirkedisciplins-Sager ei kan nyde den Bistand af den verdslige Arm, som saa mange gudelige Forordninger med høi priselig Nidkjerhed befaler, men faldne og sikre Syndere nyde Frihed til at tilføie Præsteembedet adskillig Fortred og paa alle optænkelige Maader at sno sig fra Kirkens Disciplin, ja og fra Boeslods Forbrydelse". — „Det er Skade, at Kirkesager handles for verdslig Ret, som sjelden favoriserer det geistlige Embede". Bispen refererede sig til Provstens Erklæring med Tilføiende, at „slige Casus desværre ofte her i Stiftet forefalde, at saadanne høragtige Personer løsligen forsværge sig, at de ei ere Barnefædre, og lægge Skylden paa Andre, skjønt deres egne Sind og Samvittighed ere

I Høyland opstod der Strid om den yderste Plads i Stolene. Bispen erklærede 17de Febr. 1745, at de yngre skal vige for de ældre.

besmittede. Det var ønskeligt, at den verdslige Øvrighed befales at undersøge, om de Beskyldte vide sig fri for det med saadanne Kvindfolk før eller siden deres Besvangrelse havte syndige Samleie, førend det blev dem tilladt at aflægge Ed."

Da Biskopen ved sin svage Hilse hindredes i selv at visitere eller altid at fuldføre sine Visitatser i det vidtløftige og med slette Veie forsynede Stift (der fandtes kun Rideveie),[1] bød han Provsterne at indgive nøie Beretninger fra de Visitatser, som de aarligen maatte holde, paa det han kunde have Oversigt over Geistligheden og det christelige Liv i Menigheden. Naar han havde erholdt disse Indberetninger, tilsendte han Provsten og Presterne sine Admonitioner.

I 1744 tilskrev han dem 12 Monita, hvoraf vi her ville anføre de vigtigste:

1) ei at tage de ældste unge Drenge og Piger til Alters uden først at have prøvet i aandelig Samtale med dem deres aandelige Forfremmelse og fornødne Saligheds Forstand.

2) at Ingen uden Confirmerede stedes til Nadveren, og at de Confirmerede tilholdes at indfinde sig ved Katechisationerne.

3) der klages paa nogle Steder over, at de Fattige, som lidet have at give Presterne for sin Undervisning, længere end Andre opholdes derfor.

4) at Presterne ville betænke forud at skrive sine Prædikener „til des bedre Orden, Fattelse og Opbyggelse."

5) at saavel residerende som personelle Kapellaner have at iagttage den tilbørlige Subordination, som de ere sine Sognepræster skyldige.

6) Med Degne og Skolemestere vil Geistligheden have nøie Tilsyn, at de inden og uden Kirken gjøre sit Embede lovligen og leve skikkeligen, uden ved Bøndernes Bryllupper, Barseler og andet Samkvem med Almuen i Kro og Drikkehuse at drikke over Torsten til Drukkenskab og Forargelse, hvilket om skeer,

[1] I Juli 1745 tænkte han paa at visitere øster i Stiftet. men paa Reisen til Heigrefos paakom der ham paa Skiftet Aabel en „saa extensiv Tand- og Hovedsmerte samt Mavesvaghed", at han efter Raad af Doktor von der See, der fulgte ham, maatte reise hjem igjen.

maa det mig strax tilmeldes for at vorde lovligen paatalt og dømt.

7) Skulde Skolevæsenet paa Landet ei endnu paa visse Steder efter de til Stiftet fra Amtmænd, Provster, Præster og bedste Sognemænd indsendte og approberede Ligninger have mødt saa tilbørlig Fremgang, eller derved mangle endnu Skolemestere eller deres Løn, eller Almuernes Uvilligheb findes til at betale de dertil udfordrede Penge, da vilde Provsten med sit Provstes Pastoribus først derom conferere med vedkommende Amtmænd og begjere deres Assistence til dette christelige Verks Fremmelse efter Guds og Kongens Befaling. Men (om herved ikke er at vinde Sagen til sit ønskelige Maal) da siden skriftlig give Stiftamtmanden og mig Hindringerne tilkjende til deres Afvergelse og foreslaa, hvad der kan være efter Tidernes Tilstand muligt, bedre og gjørligt til dette Skolevæsens Bedste."[1]

I den Indberetning, som han ved Slutningen af Aaret 1745 (31te Decbr.) indsendte til General-Kirke-Inspektionen, „takker han Gud med Hjertets Glæde, at Stiftet nu er forsynet med tro og gode Lærere saavel i Kirken som i Skolerne. Ungdommen tiltager ogsaa derved i Guds og vor Herres Jesu Kundskab og Naade".

En nødvendig Følge af den Hungersnød og Elendighed, der havde herskt i Aarene 1741—43, var, at Betlernes Tal var forøget i en foruroligende Grad, saa denne Sag blev Gjenstand for alvorlig Overveielse blandt Præsterne og Andre rundt om i Stiftet. I Aaret 1746 blev Fattigvæsenet ordnet i Arendal og Stavanger, og i Februar samme Aar tilstillede Bispen Stiftets Provster til Erklæring et fra den dygtige Sognepræst Hans Speilberg i Homedal indkommet Forslag om en Ordning af Fattiges Forsørgelse i hans Præstegjeld efter Forordning af 24de September 1708. Han vilde have „alt Betleri af omløbende Tiggere afskaffet" og Bygdens Fattige lagte paa Lægd.

[1] De øvrige 5 monita angaa Indmeldelse og Oversendelse af Mulkter til Enkekassen, Hospitalerne, publique Expenser, Justitskassen, om at Pontoppidans Menoza og Annales ere at faa kjøbte i Christianssand.

Som Følge af denne Rundskrivelse indløb der fra flere Præster og Kald adskillige og ulige Forslag til Fattigvæsenets Ordning, hvorpaa forlangtes Approbation. Denne meddeltes kun midlertidig til enkelte, da Bispen i Forening med Stiftsbefalingsmanden (Grev Reuss) ønskede at faa Fattigvæsenet sat paa egal Fod ved kongelig Anordning, ligesom i Akershus Stift.[1]

Den 6te August 1746 døde Kong Christian VI og efterfulgtes af sin Søn Fredrik V. — Klageprædiken over den afdøde Konge anordnedes at holdes over Ap. Gj. 13, 36. den 4de Octbr., paa hvilken Dag det kongelige Lig skulde føres fra Kjøbenhavn til Roskilde. Den sextiaarige Biskop holdt selv Klageprædikenen i Christianssands Domkirke. — Geistligheden befaledes under Kalds Fortabelse at indsende Gjenparter af sine Kaldsbreve, ledsagede af Ansøgninger om Confirmation. Stiftets Provster og Sognepræster befaledes at møde paa Consistoriet i Christianssand 21de Septbr. for der mundtlig efter en anordnet Formular at aflægge Ed til den nye Konge. Bispen gjorde Fordring paa, at den indkaldte Geistlighed skulde have Frikyds, „men Stiftamtmand Barner var dertil ei at overtale."[2]

Uagtet der ved Kirkens ydre Styrelse ingen Forandring foregik ved Kongeskiftet, idet General-Kirke-Inspektionen vedblev, og Bispen fortsatte som før i alle kirkelige Anliggender at henvende sig til Obersekretair Grev Holstein, saa mærker man dog, at ovenpaa de foregaaende Aars urolige Kraftanstrengelser, som almindelig er Tilfældet, en Træthedstilstand indtraadte, hvilken man ikke mindst sporer hos selve General-Kirke-Inspektionen. I de paafølgende 5 Aar, i hvilke Kærup levede og førte Bispestaven, ser man kun faa Spor af General-Kirke-Inspektionens Virksomhed, og hører man næsten ikke til almindelige Kirkeanliggender, hvorom Bispens og Geistlighedens Raad og Erklæringer æskedes. Det var saaledes Stiftets indre Anlig-

[1] Se Anordn. af 2den Decbr. 1741 om Tugthusets Indrettelse i Christiania og de Fattiges Forsørgning i Akerhus Stift.

[2] Kærups Brev til Provst Stelling i Arendal 6te Septbr. 1746. Joachim H. J. von Barner fulgte som Stiftsbefalingsmand efter Grev Reuss, som 1746 havde forladt Stiftet.

gender, som i disse Aar hovedsagelig beskjeftigede den gamle Biskop. Uagtet han var saa legemlig svag, at han ei længere kunde visitere, da han led af Stensmerte og andre Ulemper, synes han dog lige til sit Livs Ende at have bevaret sin fulde Aandskraft og med uformindsket Aarvaagenhed og Kraft ført Bispestaven.

I sin Rundskrivelse til Provsterne af 12te Januar 1747 gjør han dem blandt Andet opmærksomme paa, at der efter Kongens Bud ei maatte antages nogen Hernhut til at undervise Børn, forlanger Oplysning om Skolevæsenet, og gjør opmærksom paa, at Klager vare indkomne over, at Gudstjenesten paa flere Steder begynder for sildig, og anordner, at Prædikenen især udi Vinterkulde og Frost ei skal forlænges, men forkortes.

I sin Rundskrivelse det følgende Aar (26de Januar 1748) anbefaler han som sedvanlig Skolevæsenet paa Landet, der vedblev at gaa traadt, Christianssands Latinskole og Fattige (for hvilke Tavler ombares i Stiftets Kirker), Hospitalet og Præsteenkerne til Geistlighedens Omsorg og Tilsyn, saa at Vedkommende erholdt de dem tilkommende Indtægter ved Mulkter, Kjendelser osv.

Han paalagde ogsaa Præsterne at være forsigtige ved at udstede for Trængende Tryglebreve, mindede dem om at overholde Lovens Bud (2—8—12) om Trolovelse[1] og at faa Kirkens Expenser og de øvrige Kollekter betids indsendte. Han paalagde Studenterne, „som det er tilladt undertiden at prædike for Præsterne, med sømmelig Dragt, Kappe og liden Krave at staa paa det hellige Sted", Residerende og personelle Kapellaner formanes til trolig at forrette sine Embeder og iagttage den tilbørlige Subordination efter Loven mod Sognepræsterne. Degne og Skolemestere have at gjøre deres Embede for Gud redelig og ikke befatte sig med Lensmænds og Andres verdslige Bestilling. Provsterne tilholdes aarligen efter Loven at visitere med Flid og at give Bispen Notice om Geist-

[1] Under 9de August 1748 tilskrev han Provsterne: „Det er en almindelig Besværing, at de Trolovede bo sammen og beblande sig og bie med Vielsen til de blive frugtsommelige."

lighedens og Menighedernes Tilstand. Præsterne skulle ved bedste Tid og Leilighed iagttage Husbesøgelser.

Under 6te Juni 1749 underrettede han Stiftets Provster og Præster om, at der ved Reskript af 25de April var anordnet, at den 28de October og følgende Dage skulde der over det hele Land feires en Jubelfest i Anledning af, at 300 Aar ere forløbne, siden den oldenburgske Stamme kom ind, og for at bede for dens Konservation. Tillige opfordrede Bispen at bede for Kongen, som er paa Reise til Norge.

I de paafølgende Aar indtraf i Stiftet og Bispens Virksomhed kun lidet Mærkeligt, naar undtages et Par Sager, der foraarsagede den gamle Biskop baade Uleilighed og Bekymring. I Christianssand opholdt sig i disse Aar Hr. Thomas Montagne, en Thrønder, der i nogle Aar havde studeret Filologi i Kjøbenhavn og sednere informerede fornemme Folks Børn i Christianssand. Det var et fordringsfuldt og uroligt Menneske, der kom i Strid med al Verden, men ved formaaende Venner mod Bispens Ønske blev Konrektor. Som saadan kom han i heftig Strid baade med Skolens Rektor Femmer og med Mesterlektiens Disciple, saa Bispen tilsidst maatte sætte ham under Provsteret, hvorover han blev meget misfornøiet. Dog endnu ubehageligere for Biskopen var en anden Sag, som i den Tid vakte megen Opsigt. Lector theol. og Sognepræst til Thvet Mag. Claus Tobiesen, der tidligere af Bispen var nævnt som en af Stiftets dygtigste og frommeste Geistlige, blev af en Anna M. Krüger, en 43aarig Pige, som styrede hans Hus, anklaget for at være Fader til et Barn, hvormed hun var frugtsommelig. Tobiesen erklærede i en Memorial til Kongen, at han var uskyldig, beklager sig over den ham tilføiede Tort og tilbød sig ved Ed at fralægge sig Beskyldningen. Da Sagen vakte stor Opsigt, anordnede Bispen efter A. Krügers Forlangende Provsteret, ja suspenderede Tobiesen fra sit Embede, hvorover denne blev meget forbitret og truede Bispen endog med Sags Anlæggelse. Da Tobiesen den 7de Juli 1750 aflagde for Provsteretten sin Benegtelseseed, var der ingen Grund til at forlænge Suspensionen, som hævedes; men derover blev Klagerinden, som appellerede Sagen til Konsistoriet, saa vred, at hun

eller hendes Sagfører endog truede med at anlægge Sag mod Hs. Høiærværdighed, men lod sig nøie med at klage til Kongen (30te Marts 1751), saa den gamle Mand havde Ærgrelse nok af en Sag, som tillige meget havde bedrøvet ham.[1]

Disse Ubehageligheder bidroge maaske ogsaa Sit til at nedbøie den længe svagelige Mand, der anede at hans Dages Ende nærmede sig. I Mai 1751 tilskrev han sin gamle Ven Provst L. Winther i Stavanger og bad ham at vedblive Provsteembedet saalænge Bispen levede. „Da som jeg en Del selv nu 69 Aar med mange mig daglig truende Sygdomme er efter Guds Vilie for menneskelige Sine nærmere Graven end min kjære Broder, vil jeg endnu som før kjerligst bede, at han vil i Provsteembedet holde Arbeide med mig".

Den sidste Expedition fra Bispens Haand, som findes i hans Kopibog, er fra 10de August 1751.

Den 29de August 1751 den 12te Søndag efter Trinitatis Kl. 5 om Morgenen endte han sin jordiske Bane. Hans Støv hviler i Christianssands Domkirkes Kjelder, hvor hans Ligkiste staar ved Siden af hans ogsaa i Christianssand 10 Aar sednere afdøde trofaste Hustrues.

Uagter Kærup især i de sednere Aar havde været meget sygelig og længe ei havde kunnet visitere, var han dog en ualmindelig flittig, arbeidsom og nøiagtig Mand. Lige indtil sin Død førte han en udbredt, halv officiel halv privat, Brevveksling med Stiftets Geistlighed og Andre. Man behøvede ei at vente længe paa Svar, naar man henvendte sig til ham, og han meddelte ren Besked. Naar man gjennemgaar de 10 Folianter

[1] 27de Septbr. eragtede Konsistoriet, at Sagen mellem Anna Krüger og Lector Tobiesen simpliciter og uden nogen videre Paakjendelse aldeles ophæves. (Christianssands Consistorialprotokol fra 1749—51). Den anklagede Mag. Claus Tobiesen var nemlig død kort efter Bispen, den 14de September 1751, efterat han i 30 Aar havde været Lector theol. i Christianssand og Sognepræst i Thvet. Ved hans Død ophørte Lectoratet, men dets Indkomster tilligemed Thvet henlagdes ved Reskript 5te Novbr. 1751 til General-Kirke-Inspektions-Collegii Sekretariat (første Gang C. J. Jessen). Det skulde forsynes med en Vicepastor, der med Løn af 150 Rdlr. og Præstegaarden skulde gjøre Sekretariatet Rede for Kaldes Indtægter.

paa det norske Rigsarchiv, hvori han har ladet kopiere sine Erklæringer og Breve, kommer man uformærket baade til at høiagte og elske Manden; thi overalt spører man en samvittighedsfuld Embedsførelse, Nidkjærhed for Guds Rige, usminket Gudsfrygt og en sjelden Forening af aaben Ligefremhed, Alvor og Kjærlighed. Han var streng mod de Gjenstridige, mild mod dem, som erkjendte sine Brøst, og fri for Persons Anseelse. Geistligheden havde vistnok i ham en alvorlig og aarvaagen Tilsynsmand, men tillige en trofast Støtte og uforfærdet Talsmand, ja en sand Fader, der tog kjærlig Del i den Enkeltes Glæder som Sorger. Han døde agtet og elsket af Præsteskabet og vistnok ogsaa af Menigheden. 43 theologiske Kandidater bleve af ham ordinerede og ansatte i Stiftet.[1]

Blandt Kærups Medarbeidere i Herrens Vingaard ville vi ei glemme 1) Provst Magister Diderik Stelling. Han var født i Fredrikstad 13de Febr. 1685. Da han var 5 Aar, mistede han sin Fader, og ved Fredrikstads Brand 1699 tabte hans Moder, hvad hun eiede. Ved „godt Folks Hjelp" fortsatte han sin Skolegang, blev dimitteret fra Christianias Skole 1705, blev siden Lærer ved samme, 1717 Feldtpræst og 15de Novbr. 1720 Sognepræst i Arendal efter P. Brinch. 1724 blev han valgt til Provst i Nedenes, „hvilket Embede han til Guds Ære og sine kjære Medbrødres største Fornøielse har continueret i næsten 32 Aar." Efter at have virket med Velsignelse i Arendals Menighed i 36 Aar, „hensov han rolig og gudhengiven 23de Septbr. 1756 i en Alder af 71 Aar. Hans Eftermand som Provst, Hans Speilberg, roser ham meget i den Ligtale, han holdt over ham, og yttrer blandt Andet: „For de gode, gudfrygtige og angergivne Sjele var han en trøstefuld Barna-

[1] Derimod deltog han sjelden i Konsistoriets Forhandlinger, hvori han hindredes dels ved Visitatser, dels ved Sygdom. Sagerne, som forhandledes, vare færre end tilforn, og ei sjelden var der ingen Sager. De fleste angik Egteskaber, der løstes, fordi den ene Egtefælle var rømt eller reist sin Vei. Derimod bleve andre Sager behandlede med stor Vidtløftighed og alskens Formaliteter, da Parterne nu lod møde for sig ved Prokuratorer, der ei lode mangle paa bitre Ord og lange Indlæg, som f. Ex. i Sagerne mod Bloch i Sogndal og Tobiesen paa Thvet.

bas, for de Onde og Ugudelige en lynende og tordnende Boaner-ges. I sit eget Hus var han som den gudfrygtige Josva. Venner og Frender fandt i ham en redelig Nathanael."[1] I en Erklæring af 31te Decbr. 1745 ytrer Biskop Kærup: „Stelling er 60 Aar, i sit Embede 25, aarvaagen, redelig, tro, flittig, nidkjer og exemplarisk Prestemand". 2) Erik Leganger, Ju-bellærer. Han er en Præstesøn fra Voss i Sogn, blev dimitte-ret fra Bergens Skole, var personel Kapellan i Indviken fra 1697—1709, da han blev Sognepræst i Valle i Sætersdalen. Ved sin Ankomst til dette affides Fjeldkald fandt han kun et Par Mænd i hvert Sogn, som kunde læse i Bog, hvorfor Al-muen ei heller medbragte Psalmebøger i Kirkerne. Han tog sig med megen Iver af Almuens Undervisning og gav selv de Ældste Undervisning i at læse. Efter Sagnet havde han i den Anledning mangen Kamp at bestaa med Fanden, indtil det til-sidst lykkedes ham at mane ham ind i et Træ, som man længe efter fremviste. Ved et Fald med en Hest fik han saa stor Skade i sin Arm, at han siden maatte gaa til sine Annexer, af hvilke Bykle ligger 4 Mil fra Præstegaarden. 1715 blev han forflyttet til Torvestad, hvor han døde som Provst og Ju-bellærer 30te Decbr 1751.

Kærup erklærer 13de Juli 1748, at Erik Leganger har været Sognepræst i 46 Aar, er nu 80 Aar gammel, Præst med al gudelig Nidkjerhed, utrættelig flittig og christeligt Levnet.[2]

I Aaret 1712, den 9de Mai, havde Kærup egtet Hans Hagerups Enke, Helene Catrine Brinch, Datter af Sogne-præsten til St. Nikolai Kirke, den bekjendte Ivar Brinch, og født i London 28de Mai 1693 † 5te Mai 1761. Med hende levede han „et fornøieligt Egteskab i 39 Aar". Deres Børn vare:

[1] Hans Personalia, der oplæstes ved hans Jordeferd 30te Septbr 1756. — Han var med at stifte Hospitalet i Arendal, hvortil han skjenkede 200 Rdlr. Han oversatte fra Tydsk Mag. Scharfes: en aabnet Sam-vittighedsbog om den private Communion kan antages i Nødsfald, K.havn 1630, 8. Worms Lex. 2, 422.

[2] Kærups Kopibog, Valle og Torvestads Kaldsbøger, Treschows Jubellæ-rer 260, Top. Jour. 26, 27.

1) Hans Jakob Kærup, døbt 1717 den 9de Juli. Han døde som By- og Raadstuskriver i Christiansand. 2) Ambrosia, døbt 1726 den 11te Octbr., † 1790 den 21de Novbr., gift med Justitsraad og General-Toldforpagter Søren Brinch i Christiansand (f. 1722 † 8de Januar 1791), 3) Dennes Tvillingsøster Ivarica, gift med Justitsraad og Lagmand paa Agdesiden Jakob Weinwich.

Foruden ovennævnte 3 Børn havde de 2 Døtre, der begge hedte Margrete, hvoraf den ene blev døbt 1714 den 24de Septbr., den anden 1728 den 7de Febr. De døde begge som Børn.[1]

Naar vi nu kaste et Blik tilbage paa Christiansands Stift i de 18 Aar, Kærup var sammes Biskop, erfare vi, at Præstestanden, paa nogle faa Undtagelser, har levet og lært upaaklageligt. Det samme gjaldt ogsaa om Degnene og Skoleholderne i Almindelighed, skjønt det ei sjelden hendte, at Degnene bleve tiltalte, især for Drukkenskab og Opsætsighed mod deres Foresatte, i hvilken sidste Overtrædelse ogsaa Kapellanerne stundom gjorde sig skyldige. I Menighederne synes Livet i Almindelighed at have været skikkeligt, om og Sederne vare raa, og man paa Fædrenes Vis ved visse Anledninger og Tider drak sig en Rus. Mest klages der over Ungdommens og de Militæres Krænkelse af det 6te Bud. Kirken søgte vel at værne om Menighedens Renhed ved Kirkens Disciplin; men denne blev mere og mere anseet for en vanærende Straf, som man ved Ansøgninger til Kongen om Dispensation, ved Penge og ved at gaa i Kongens Tjeneste (hvorved man fritoges for Kirkedisciplinen) søgte at unddrage sig. Mellem Præsterne og Menighederne synes Forholdet i det Hele at have været godt, skjønt der stundom føres Klage, især over Vrangvillighed med Hensyn til at ofre og til Præsternes Befordring til Annexerne. Saaledes klagede Basballe, Sognepræst i Oddernes, over, at han ei kunde komme til Annexerne, paa Grund af at Bønderne ei vilde bryde

[2] Om Ivar Brinchs Slægt, se Gjessings Jubellærere III, 293—396. Hans Hagerup, f. 1686, var Broder til Throndhjems Biskop Eiler. Han havde egtet Helena Brinch 3die August 1710, men døde af Pesten i Kjøbenhavn 10de Octbr 1711.

Sneveien til Kirken. Til Rumohr, Sognepræst i Sogndal, skrev Biſpen, at hvis Almuen gjør Modſtand med Skyds og Nattehold, bar han at klage til Amtmanden. Huſs, Sognepræst i Omlid, klagede 1743 over Almuens Selvraadighed og Sendrægtighed med at betale ham Tiende. Samme Aar tilskrev Biſpen Beboerne paa Hiterøen og minder dem om deres Pligt at ofre til deres Sognepræſt Prahl og skydse ham; men da det ei hjalp, maatte han klage til Kongen. Om Almuens Forpligtelſe til at bygge og vedligeholde et Herrekammer, en Borgſtue og en Stald opkom der ei ſjelden Strid. 1735 tilskrev Biſpen Frørop, Sognepræſt i Høyland, at det var ham ukjært „at fornemme hans vanartige Sognefolks Uvilligbed og Ondſkab og deres Modſtand i at ville kontribuere til den forfaldne Præſtegaards Bygning.“ 1737 klagede Nagel, Sognepræſt i Skjold, til Statholderen over, at hans Almue iſtedetfor Herrekammer anviſte ham en Røgſtue og for Borgſtue en Lade, Under 25de Octbr. 1737 indgav Ryfylke Skattebønder til Kongen Klage „over den utaalelige Smørtiende, ſom en Del Præſter fordre og kalde Redegerd.“ Stiftsbefalingsmanden og Biſpen, til hvis Erklæring Klagen ſendtes, oplyſe 14de Febr. 1738, at Redegerden, der er ſvaret lige fra Reformationstiden, er ſtadfæſtet ved kongelige Breve og Geiſtlighedens Privilegier og ſvares til Kongen, Kirken og Præſten. De bemærke ogſaa, at en af Underſkriverne, Philip Neſſem, er bekjendt for et uroligt Hoved, der ophidſer Almuen. Samme Aar meddeler Kongen Reſolution „paa Bøndernes ugrundede Klage over den Redegerd, Oſt- og Smørtiende, ſom Præſterne fra Arilds Tid fordre, og ſom Kongen ſtadfæſter“.

De ſørgelige Følger af, at Fredrik IV havde ſolgt de norſke Kirker, viſte ſig ſnart, idet Kirkens Skove og andre Herligheder fraſolgtes, og Kirkerne forfaldt. Allerede ſtrax efter ſin Tiltrædelſe til Stiftet klagede, ſom vi have ſeet, Biſpen over, „at der er en bedrøvelig Brøſtfældighed ved Kirkerne, ſiden de bleve ſolgte“. Biſpen tog ſig ogſaa med Iver af denne Sag. En af hans første Embedsexpeditioner var en Rundſkrivelſe til Geiſtligheden, hvori han paalægger Præſterne med 4 Ældſte at tage Skjøn over Kirkerne og deres Ornamenter, da der klages over,

at Kjøberne lade dem forfalde. Under 11te Septbr. 1732 tilskrev Stiftsbefalingsmanden og Biſpen Provſter og Præſter, at Kirkeeierne have at ſørge for Brød og Vin, da efter Biſpens Klage Vin og Brød ofte mangler, eller er utilſtrækkeligt, eller gammelt og bedervet, eller tappet paa og af Brændevinsankere. Det følgende Aar (22de April 1735) tilskrev Biſpen Kongen om den mislige Maade, hvorpaa Kirkegodſet behandles, at der herſker Strid mellem Kirkekjøberne og Almuen om gamle Kobber- og Jernkjedler o. m. blandt Kirkens Inventarium, ſom Kjøberne ville tilegne ſig, men Almuen ei vil miſte, og at Brød og Vin i tilſtrækkelig Mængde ofte ſavnes. I Rundſkrivelſe (af 6te Marts 1739) paalægges Præſterne fra Prædikeſtolen at advare Kirkeeierne og Almuen om forſvarlig at vedligeholde Kirkerne med Ornamenter og Kirkegaarde, og at Kirkerne i Skjøderne reſerveres deres Skove og Landſkyld af bortſolgte Jorder."

Hvad Stiftets Præſter angaar, yttrede Kærup i ſin Indberetning til Kongen 18de Novbr. 1740, at med Undtagelſe af Chriſtian Bloch og Jens Halſe kan jeg takke Gud for næſten alle de øvrige Stiftets Præſter, ſom gjøre Evangeliſters Gjerninger og deres Tjeneſte redelig, ja ſaavidt jeg hidindtil haver kunnet erfare om dem, ere gode Hjordens Exempler. Iblandt diſſe findes beſynderlig 6 ſaadanne i Herren lærde, exemplariſke og habile Mænd, ſom kunde ved Guds Naade beklæde de bedſte og bedre Læreſæder i Guds Kirke, nemlig 1) Lector og Sognepræſt til Thvets Kirke Mag. Claudius Tobieſen,[1] 2) Stiftsprovſten og Sognepræſten til Chriſtiansſands Domkirke, Mag. Jens Chriſtian Spidberg;[2] 3) Hr. Didrik Stelling, Provſt og Sognepræſt i Arendal;[3] 4) Michael

[1] I ſin Betænkning om Kirkens Diſciplin af 27de Febr. omtaler han ogſaa Mag. C. Tobieſen ſom en lærd og nidkjær Mand, ſom dog ſiden foraarſagede Biſpen megen Græmmelſe, ſom vi have ſeet. Han fulgte Magiſter Claus Urſin ſom Lector og Sognepræſt i Thvet fra 1720 til ſin Død 14de Septbr 1751.

[2] Spidberg. Han er født 1684, men fra 1721—1759 Stiftsprovſt i Chriſtiansſand og fra 1759—62 Biſkop i Chriſtiansſands Stift.

[3] Om ham ſe Side 350.

Tyrholm, Sognepræst til Vanse Præstekald paa Lister;[1] 5) Hr. Peter Horster, Sognepræst til Strerisøer;[2] 6) Søren Dumetius, Sognepræst til et lidet Kald, vester Moland.[3] Foruden disse 6 omtaler Kærup Provst Claus Winther, Sognepræst i Stavanger, som „en sand og opbyggelig, retsindig og skikkelig Herrens Tjener, der med flere deslige Præster i Stiftet lide meget ondt af det Slags høie og lave Tilhørere, som paastaa uden Fornødenhed at gaa adskilte fra Andre i Menigheden privatim til Alters paa extraordinære Dage og Tider, ja saa godt som dertil opmaner og bespotter Herrens Sendebud, fordi de ei mod deres Samvittighed og vort Kirkeritual vil samtykke det, ja tør vel baade mundtlig og skriftlig true baade mig og dem med Proces og Klagemaal." Blandt Stiftets Præster bør vi ei glemme Knut Leem, Sognepræst paa Augvaldsnes fra 1735—52, der havde været Missionair i Finmarken og er Forfatter til flere Værker.[4]

[1] M. Tyrholm er født 8de Juni 1691, blev Kapellan i Lyngdal 1721, Sognepræst i Vanse 1725, Provst paa Lister 1742, Consistorialraad 1762, døde 1767. Han var ivrig som Præst, dygtig som Provst og en videnskabelig Mand, der fyslede med Norges Kirkehistorie. Han efterlod et Manuskript, som endnu findes i Afskrifter under Titel Diptycha episcoporum Stavangriensium & Christiansandiensium ad annum MDCCXXXIII. En Afskrift blev af Kærup sendt Kirkehistorikeren Erik Pontoppidan, (theol. Tidsskr. VI, 58). Kærup kalder ham „en lærd, velbegavet, retsindig og i Guds Hus ret opbyggelig Mand."

[2] Peder Horster er født i Christiania 11te Juni 1684, tog Attestats 1705, blev Kapellan i Lesjø, 1715 Skibspræst og deltog i Tordenskjolds Kamp i Dynekilen, og var fra 1717 til sin Død 30te Marts 1745 Sognepræst i Gjerestad, hvormed Risøer og Søndelev da vare forenede. Kærup gav ham 1738 det Skudsmaal: „en vel og solid lærd Mand, som fører et exemplarisk Levnet, ja en ret nidkjer Mand for Guds Ære, som meriterede et bedre og større Kald."

[3] Søren Olsen Dumetius er født i Torneby paa Sjælland, hvoraf han antog Tilnavnet Dumetius, blev 5te Octbr. 1707 Hører ved Christiansands Latinskole, 5 Aar sednere Katechet ved Holmens Kirke i Kjøbenhavn og 8de Mai 1726 Sognepræst i Vestre Moland, hvor han døde 4de Mai 1741. Kærup kaldte ham "en lærd og nidkjer Mand." Om ham og hans Hustru S. 331

[4] Knut Leem var en Præstesøn fra Søndmør. Han er født 1697, blev Student 1713, Missionair i Porsanger 1725, Sognepræst i Alten 1728,

Biskop Kærup var Forfatter til følgende Skrifter:

1) En Disputats de decimis Ebræorum, trykt Hafniæ 1707 i 4to, hvilken han holdt 1706 som Alumnus i Borchs Kollegium.

2) Sørgevers over Generaladmiral Gyldenløves Død 1719 (aftrykt i den wielandske Poesisamlig, 14de Bind).

* * *

I 18 Aar (fra 1733—51) førte Kærup Bispestaven i den norske Kirke, og mærkelige ere disse Aar i Kirkens Aarbøger, thi aldrig har der hersket saa stor Virksomhed fra Kirkestyrelsens Side og aldrig ere saa mange Forbedringer og Forandringer blevne paabudne, som i dette Tidsrum. Fredrik IV døde 12te Octbr. 1730 og efterfulgtes af Sønnen Christian VI, der selv var Pietist saavelsom hans meget formaaende herskesyge Dronning. Pietismen, som under Fredrik IV havde dannet en gavnlig Modvegt mod den forrige stive Orthodoxi, kom nu til Roret. Den samlede, tog ofte Feil af Midlerne og kom ei sjelden til at fremme just det, den vilde modarbeide. Brændende Iver er ei nok til at reformere. Der skal ogsaa Omtanke, Kjendskab til Forholdene og praktisk Forstand til, naar man skal vente varige Forbedringer. Disse Egenskaber savnedes vistnok ei hos en Biskop Hersleb, en Iver Rosenkrands og en Gram, og hvor Kongen lod dem komme til Styret, gik det godt; men disse bleve fortrængte af ivrige Pietister, blandt hvilke Hofprædikant Johannes Bartholomæus Bluhme spillede en vigtig Rolle og havde megen Indflydelse paa den uselvstændige Konge.[1]

paa Augvaldsnes 1734. 1752 blev han Lærer for det lappiske Seminarium i Throndhjem, hvor han døde 1774. I 1746 skrev Biskop Kærup til Leem og anmodede ham om at sende sig en ved Augvaldsnes Kirkes Restauration fundet Antikvitet af Vox, 6 Pd. vægtig, med gamle Karakterer paa, for at han selv kunde undersøge, om den var værd at nedsende, hvis ikke vilde han indsætte den i sit lidet Museum blandt de andre Augvaldsneses Rariteter. „Finder man ogsaa nogle urnas hele, da lad mig dem nyde." Han ønskede ogsaa at se hans lappiske Grammatik og Lexikon og Beskrivelse over Finmarken, inden de nedsendtes til Missionskollegiet, da han gjerne vilde rekommandere det. Hans Grammatik blev trykt 1748, hans Beskrivelse over Finmarkens Lapper 1767 og hans Lexicon 1768. Om ham Hammonds Missionshistorie 847—851, Gjessings Jubellærere II, 2, 137. Erlandsen Geistligheden i Tromsø 7 og Nyerups lit. Lex.

[1] Bluhme er født i Tondern 1681 og døde 1753. Han roses af Moller

Efter Bluhmes Raad oprettedes, som før omtalt, 1ste October 1737 en særegen Bestyrelse for Kirken under Navn af General-Kirke-Inspektions-Kollegiet,[1] der var Landets Bisper overordnet og stod umiddelbar under Kongen. Med Undtagelse af Sjællands Biskop, Peder Hersleb, som man ei vel kunde undgaa at tage med, bestod det af Bluhme og hans Aandsfrænder, der ved enhver Leilighed overstemte den enestaaende Biskop.[2] Det havde især i Begyndelsen megen Indflydelse saavel med Forslag til alle geistlige Embeders Besættelse som ved flere gavnlige Anordninger, især til at fremme Ungdommens christelige Undervisning. Universitetet, som efter den store Ildebrand 1728 i flere Aar kun havde en theologisk Professor, fik under den dygtige Iver Rosenkrands Styrelse dygtige Lærere i Marcus Woldike († 1750), en overordentlig lærd og mangesidig dannet Mand, der virkede med Velsignelse i Forening med den fromme Jeremias Reuss og den flittige Erik Pontoppidan. Det lærde Skolevæsen blev forbedret efter Raad af den lærde Gram, efterat det ved Reskripter af 13de og 26de Juni 1732 var paalagt samtlige Bisper at indkomme med deres Formeninger om, hvad der kunde gjøres til Skolens Opkomst, og Bemærkninger om de Mangler, de havde observeret.[3] 1735 udkom en streng Sabbatsforordning, der bød Alle under Straf af Bøder at søge Kirken hver Søndag og Helligdag baade til Høimesse og Aftensang.

Forat forherlige den Jubelfest, som den lutherske Kirke feirede 30te og 31te October 1736, paabød Christian VI ved

[1] Monrads Mnemosyne 4, 272, hvor en kort Oversigt af hans Levnet meddeles tillige med en Del Breve til ham fra Christian VI.

[2] Om Gamle Helweg II, 80. Samtidig døde Sjællands Biskop Christen Worm, der fulgtes af Peder Hersleb, Bisp i Akershus. Kollegiets Chef var Kongens hoitbetroede Minister, Johan Ludvig Holstein, og et virksomt Medlem Juristen Etatsraad Andreas Høyer, som dog allerede døde 1739.

[3] Hersleths Indberetning om Kirkeinsp. Kollegiet 1747 i Mollers theol. Bibl. V, 146.

Frugten af denne Kommission, som 1738 bestod af Rosenkrands, Gram og Biskop Hersleb, var Skoleforordningen af 17de April 1739, hvor Modermaalets Ret erkjendtes. Petersen, lit. Hist. 4, 191.

Forordning af 13de Januar s. A. Indførelsen af Ungdommens Confirmation efter foregaaende Undervisning af Præsterne.[1] Som Følge af Confirmationens Indførelse var Rescriptet af 22de August 1738, der paabød Brugen af E. Pontoppidans Forklaring i alle Skoler, og den i flere Henseender fortrinlige Forordning af 23de Januar 1739 om Skolen paa Landet i Norge og Instrux for Lærerne. Til at fremme Ungdommens Undervisning udkom ogsaa Rescriptet af 1ste Mai 1739, der ophævede paa Landet og i de fleste Byer Fro-, Tolv- og Ugeprædikenerne, medens Katechisationen med Ungdommen i deres Sted indskjerpedes.

Med den lidet forberedte Skolelov, der kom 100 Aar fortidlig, var Almuen paa flere Steder saa misfornøiet og Hindringerne og Modstanden saa sterk, at den blev suspenderet ved Placat af 5te Mai 1741, hvorved det overdroges hvert Præstegjeld paa bedste Maade at ordne sit Skolevæsen. I de 2 henløbne Aarhundreder havde Kirken fordret af sin Præstestand, at den skulde have sin Hovedopmærksomhed henvendt paa, at prædike Ordet purt og rent, rigtig administrere Sakramenterne, og forsvare den lutherske Lære mod Papister, Reformerte og al vrang Lære. I den pietistiske Tid lagdes mindre Vegt paa Orthodoxien og den lutherske Læres Prædiken i Kirkerne, men mere

[1] Jubelfesten anordnedes ved Rescript af 21de Juli 1736. Som Texter ved Jubelfesten anordnedes til Froprædiken Joh. 8, 31. 32. Høimesse 2 Kron. 34, 33. 34. Middagsprædiken Es. 42, 16. Aftensangsprædiken 2 Tim. 2, 19—21. Forat kunne forherlige Festen ved Doctordisputatser udnævntes Sjællands Biskop Christen Worm ved kongelig Patent af 3die August 1736 til Doctor theol., forat han kunde creere Andre, da i 41 Aar ingen Doctorkreation havde fundet Sted. En kongelig Indbydelse skede i September til Danmarks og Norges Bisper, Stiftsprovster o. F.; men enten nu Varseltiden var for kort eller den honette Ambition i Aftagende, der meldte sig kun 2. Forat raade en Slags Bod paa denne Mangel var det vel, at Kongen 29de Octbr 1736 udnævnte 4 af Kjøbenhavns Sognepræster til Consistorialraader. En af dem var Nordmanden Niels Dorph, der blev Herslebs Eftermand som Bisp i Akershus. Erik Pontoppidan forherligede Festen ved Udgivelse af sit Skrift Exercitium fermenti veteris. Om Confirmationens Indførelse se Mnemosyne 4, 215—272. Peder Herslebs Embedsskrivelser og Levnet af A. Faye, theol. Tidsskr. VIII, 1. Dän. Bibl. 1ster Stück.

paa Ungdommens og Tjenestetyendets Undervisning ved Katechisation og paa den private Sjelepleie. Præsterne tilholdtes ved Katechisationer, Overhørelse i Husene at controllere den christelige Kundskab og christelige Levesæt i hver enkelt Familie. Denne Slags specielle Sjelepleie var imidlertid faktisk uoverkommelig i et saa udstrakt og tyndtbefolket Land som Norge, hvor Præsternes Tid desuden begyndte at optages ved de verdslige Forretninger, som Staten paalagde dem ved Indrulleringsvæsenet, Skattevæsenet o. m.[1] Man maatte derfor sørge forat forøge Lærerstanden, hvilket ogsaa skede ved, at i 1742 en Del større Præstekald beordredes delte, nogle residerende Kapellanier oprettedes og nogle Katecheter ansattes, men deres Tal var forholdsvis faa, hvortil kom, at Almuen i Almindelighed var misfornøiet med Delingen, naar samme medførte forøgede Udgifter. Ved Rescript af 1ste April 1740 befaledes, at de faa Præbendekald, der endnu vare levnede til at lønne Lærere ved de latinske Skoler, skulde blive egne Sognekald. Den Frihed og Opvækkelse, som ved Pietismen fremkaldtes, medførte paa flere Steder ogsaa i den dansk-norske Kirke saa heftig Strid mellem de gamle orthodoxe Præster og Pietisterne, baade dem som vare Præster og Lægfolk, som fremstode i Forsamlingerne som Prædikanter, at ved Forordning af 7de Octbr. 1733 ei blot al Skjelden og Larmen paa Prædikestolen især mod Pietister forbødes, men der paalagdes (26de Novbr. 1737) Bisperne, at forbyde alle Contraverser om Religionen, og forekomme alle Religionsstridigheder.[2] Da dette ei hjalp, maatte Kongen udstede den bekjendte Forordning om gudelige Forsamlinger af 13de Januar 1741, som i vor Tid har været saa omtvistet og endelig blev ophævet. Den 2den Feb. s. A. blev det paalagt de theologiske Professorer og Landets Bisper at indsende til det danske Kancellie Attester om de theologiske Candidaters Lærdom og Levnet

[1] Ved Res. 30te Decbr. 1733 paalagdes det Bisperne at forfatte og nedsende til Oekonomi- og Kommercekollegiet aarlige Fortegnelser over Døde og Fødte i Stiftet og 19de Januar 1740, at Præsterne skulde levere rigtige Mandtal over Mandskaberne under Solimitterne osv. Berg I, 741.

[2] Berg I, 680. Ved Resc. af 27de April paalagdes det Bisperne at have flittigt Tilsyn med, hvad Bøger der findes i Bogladerne.

paa det Menigheden kunde forsynes med Lærere, der hverken ere vildfarende i Lærdom eller forargelige i Liv og Omgjængelse.

Den Velsignelse, som Confirmationen og flere andre Anordninger medførte, modarbeidedes paa den anden Side ved de Misgreb, hvori Kirkestyrelsen gjorde sig skyldig. Ved Forordning 12te Marts 1735 vilde man ved Bøder, Gabestok og lignende Midler twinge Folk til at deltage i Kirkens Goder, og 2den Dec. 1740 blev det paalagt Amtmændene at føie Anstalt til, at hele Menigheden bliver tilstede i Kirken til Katechisationen er til Ende, „da der blandt de Gamle af Almuen skal findes megen Vankundighed", og i Kjøbstæderne skal alle Tyende komme til Katechisation. Følgen af saadan Fremferd var, at man fremkaldte Hykleri hos de Gamle og en Lede til Guds Ord og Kirke hos den Yngre, saa Christian VI knapt havde lukket sine Øine, (6te Aug. 1746) saa var det forbi med den fremtwungne Helligbed, der lettede Veien for den Letsind og det Fritænkeri, som indtog dens Plads.[1]

De mange Forandringer og Paabud fremkaldte i Norge Misnøie og Strid. Dertil kom, at 2 af Landets dygtigste Biskper, Peder Hersleb i Akershus og Ejler Hagerup i Throndhjem, geraadede i Strid om Absolutionen. Indførelsen af Pontoppidans Forklaring vakte hos det gamle orthodoxe Parti saa megen Misnøie, at en af dens Høvdinger, Hagerups Eftermand, Biskop Nannestad, endog paa sine Visitatser ivrede mod dens Brug og erklærede, at den burde brændes. I Drammen dreve Gjendøberne deres Uvæsen, især 1743 under Ledelse af en Student Søren Bølle og en Skolelærer Jørgen Kleinou. Da Formaning blev uden Virkning, anvendtes Tugthus og Landsforvisning mod dem. I den Anledning udstedtes Mandatet af 5te Marts 1745. Kvækerne søgte ogsaa at udbrede deres Vildfarelser og indsmuglede deres Katechisme og andre Bøger.

Samtidig led man af den naragtige Rang- og Titelsyge, der som en Pest angreb baade Danmark og Norge. Ikke at være, men at synes blev det almindelige Løsen. „Af alle verds-

[1] At mange Prædikanter i den Tid satte deres Tilhøreres Taalmodighed paa haard Prøve ved lange Prædikener, kan man se af Resc. af 23de Juni 1740, der forbød under Mulkt af 1 Rdr. Nogen at prædike over 1 Time.

lige Forfængeligheder, siger Holberg, er der ingen, som udi kort Tid er tilvoxen, som Titler — — Prindsesser kaldtes fordum Jomfruer, Jomfruer Piger, men Jomfrutittel maa ei skøttes i vor Alder!" Dermed var forbunden, især i Byerne, stor Overdaadighed i Klædedragt. Skjegget maatte selv hos Præsteſtanden vige for Parykker, skjønt man i Begyndelsen ivrede mod denne fransk Mode, „saasom mod en Trolddoms Synd."[1]

Fremragende blandt Tidens Geistlige vare især 1) Thrønderen Peder Hersleb (f. 25de Marts 1689), en af de dygtigste Bisper, som Norden har fostret, berømt for sin henrivende Veltalenhed, mageløse Arbeidsomhed og sjeldne administrative Gaver. Han beklædte Akerhus Bispestol fra 1731—1737 og Sjællands fra 1737 til sin Død 4de April 1757.[2] 2) Erik Pontoppidan, født i Aarhus 1678, en mangesidig dannet, dygtig og ualmindelig flittig Mand, der fra 1748—1755 var Biskop i Bergen.[3]

XIV.

Rasmus Paludan.[4]

1751—59.

Han var født den 26de Februar 1702 i Christiania. Hans Fader var Skræddermester Fredrik Paludan, og hans Moder hedte Anna Jacobsdatter Schjøt. Fra Christianias latinske Skole blev han dimitteret 1720 til Kjøbenhavns Universitet og 10 Aar sednere (3die Marts 1730) blev han 2den Diakon eller Tolv-Prædikens Præst i sin Fødeby. Af Kong Christian VI blev han 30te Decbr. 1740 kaldet til Provst over Moen og Sognepræst i Stege, hvorfra han 22de Marts 1743 blev forflyttet til Christiania som Sognepræst og Stiftsprovst. Ved Fre-

[1] Holbergs Epistler 383. Om de høihælede Sko og de vide Gjordskjorter se S. 189. Petersens Lithist. 4, 127.

[2] Porf. Anchersens Sorgetale, Mollers theol. Bibl. V, 148, A. Faye: Herslebs Embedsskrivelser til Akerhus Stifts Geistl. med Levnetsbeskrivelse, theol. Tidsſk. VIII, 1:

[3] Hans udførlige Autobiographi Mollers Tidsſk. for Kirke og Theol. IV.

[4] Pont. Ann. IV, 255 og Paludans Copieboger, 3 Folianter paa Rigsarchivet.

drik Vtes Nærværelse i Christiania 1749 blev han benaadet med Consistorialraads Karakter. 3die Decbr. 1751 blev han udnævnt til Biskop over Christianssands Stift og 25de Marts 1752 dertil ordineret af Biskop Hersleb. Han ankom til Christianssand den 30te Juni s. A.

Kirkelivet var under denne Biskop som en Følge af Omslaget i Tidsalderens Aand svagt. Den gamle Strid mellem Præsteskabet og Almuen om Skyds og Nattehold og om Kirkernes Vedligeholdelse var endnu ei udstridt, da Almuen paa flere Steder viste sig vrangvillig, især med at befordre Kapellanerne paa deres Reiser til Annexerne. Præsterne vare i Almindelighed fattige og lede meget under en ny Skat, nemlig 20 pCt. af deres Indkomster, der paalagdes dem. Mange af dem saa sig derfor ei istand til at kjøbe Erik Pontoppidans Annaler og andre Verker, som bleve dem anbefalede.

Skolevæsenet var paa en Maade ordnet under Kærup, men synes at have sturet og fundet Modstand og Uvillie istedetfor Deltagelse hos Almuen.[1] Det var lagt under Amtmændenes og Provsternes Bestyrelse, og blandt dem viste Amtmand Tillisch megen Iver for at faa Skolevæsenet i Gang i Stavanger Amt.[2]

At hindre det overhaandtagende Betleri og ordne Fattigvæsenet var Gjenstand for almindelig Opmærksomhed. Flere Planer til sammes Ordning var allerede indkomne under Kærup, og ved flere Præsters Nidkjærhed var Fattigvæsenet blevet ordnet i nogle Præstegjelde, men en almindelig Ordning hin-

[1] 9 Mænd i Lyngdal indkom saaledes 10de Octbr. 1753 til Stiftsbefalingsmanden og Bispen med en Memorial, hvor de klager over, at Amtmand Resen og Provst Tyrholm 1742 havde bestemt, at hver Mand skulde give en Notting Korn eller 6 ß til at lønne Degnen som Overskoleholder og en ditto som Underskoleholder. Da Forældre selv lære deres Børn, er det unødvendigt at lønne 2 Skoleholdere for nogle Børn, hvorfor de andrage om at befries fra denne Byrde. De forlange ogsaa Resolution for, hvad der skal gjøres med Kirkens Lysestumper, og „at Degnen skal ringe uden Godtgjørelse, da det hører til hans Embede."

[2] Ved denne Leilighed fortjener Marsille Riberg paa Utstein Kloster at nævnes. Hun testamenterede 600 Rdlr. til et staaende Fond forat vedligeholde Tælse Skole i Ryfylke.

dredes dels ved Almuens Uvilligbed og Stridighed, „der ikke ved det gode har villet lade sig bringe til at contribuere til dette gudelige Verk", dels ved Savnet af et Tugthus, hvor man kunde indsætte de „stærke og føre Landstrygere og lade og ørkesløse Betlere."[1] I sin Indberetning til General-Kirke-Inspektionen i Januar 1753 ytrer han blandt Andet: „Christiansand er en fattig By, i hvilken findes faa Bemidlede. De Fleste ere uformuende og fattige, og *har jeg ikke i nogen By, hvor jeg har været, fundet flere Husarme og Betlere end i Christiansand.*"[2]

I en Erklæring af 26de Octbr. til Statholder Ranzau gjør Stiftsbefalingsmand Adler og Bispen opmærksom paa, at de strax ved deres Ankomst til Stiftet (1751 og 52) observerede den Uorden, at Trygleri og Betleri endog af liderlige til Drik forfaldne, føre og stærke, men lade og dovne Mennesker, *allevegne sammesteds* gik i Svang. Blandt Hindringerne for Fattigvæsenets Ordning anføres 1) Almuens Fattigdom, da den selv ofte er tiggeferdig; 2) Mangel paa Tugthus til de Lade og Arbeidshus for Kvinder, som Amtmand Tillisch har foreslaaet oprettet i Stavanger. Under sin Visitats havde Bispen samtalet med 10 a 12 af Bygdernes forstandigste Mænd om Nødvendigheden af at ordne Sagen, da man ellers vilde overstrømmes af Tatere og Andre.

De forrige Dages strenge Tugt begyndte at vige saavel i Huslivet som i Menighedslivet for en Selvraadighedsaand hos Almuen og Degnene, og en Slaphedsaand hos Præsterne og Andre, som den godmodige Bisp søgte at modarbeide ved sine Monita, hvilke han næsten hvert Aar tilsendte sine Brødre, og hvoraf det af 1ste Januar 1754 udgjør ikke mindre end 15 Folioſider.[3]

[1] Stiftsbef. Adler og Biskop Paludans Erklæring af 20de Octbr.

[2] 1758 tilskrev Bispen Bogtrykker H. Dedechen, som havde søgt om et Laan af 7—800 Rdlr. for at nedsætte sig i Christiansand. „2 Bogbindere have her i Byen knap Udkomme." Han beder ham derfor undersøge Forholdene, „da Christiansand er et sær pengemanglende Sted, hvor man vanskelig kan faa 100 Rdlr. tillaans, om man og havde det bedste Pant at stille."

[3] Hovedindholdet er: at Tiden løber hastig „som et seilende Skib, en

Vi ville meddele nogle Træk, som ere ganske tidsbetegnende. Biſpen klager i 1753 over, at Almuen holder Kirkevin af det uſleſte Slags, ſom man ei uden Væmmelſe kan drikke, og at der mangler Pateller og Kalke til at betjene Syge, ſaa man bruger gemene Glas og Andet, ſom findes i Huſene, eller man medtager Kirkens Kar. Han foreſlaar, at der ſkal paalægges Kirkerne at anſkaffe Pateller og Kalke til Syges Betjening og ſaa ſtore Kalke i Kirkerne, at Præſten ei behøver 2 Gange at fylde den, hvorved han let kan komme til at gaa En forbi.

Samtidig blev Lieutenant Ziege i Chriſtiansſand efter kongelig Ordre degraderet til 3 Maaneder at være ſimpel Muſketer, fordi han havde forlovet ſig med en Tobakſpinder Meiers Datter og havde erklæret i Sognepræſt Spidbergs og Andres Nærværelſe, at han var trolovet med Pigen, ſkjønt Oberſt Rømeling, hvem han 2 Gange havde ſøgt om Tilladelſe, havde fraraadet ham Egteſkabet.

Paa Viſitatſer havde han erfaret, at Almuesfolk paa flere Steder paa Søn- og Helligdage kom med deres ſtore Brudefølge til Kirken med Støi og Larm, Trommeſlagere og Spillemænd til Kirkedøren, hvorved Almuens Andagt forſtyrres, ja mange Letſindige vente udenfor Kirken til Brudeferden kommer, Mange løbe ud af Kirken. Han paalægger Præſterne at hemme denne Uſkik.[1]

Tiderne vare trange. Den haarde og langvarige Vinter 1758 tilligemed den ſærdeles dyre Tid foraarſagede ſtor Sygelighed og mange Dødsfald. „Fattigdom og Trang er baade her og paa Landet paa ſine Steder ſaa ſtor, ſom ikke tilforn har været. Gaardbrugende Folk ſøge herned i hobetal for at bette.“[2]

flyvende Ord,“ hvorfor Præſterne maa være aarvaagne, bede og prædike med Alvor. „oratio non urit, quando non ardet orator“ oſv. Monita: at Studsmaal ſkal meddeles til Udflyttende forat hindre den ſtore Uorden, ſom finder Sted, at der ei maa lyſes til Egteſkab baade før og efter Gudstjeneſten eller i 2 Kirker paa engang, at Gudstjeneſten ſkal begynde Klokken 10.

[1] Sammenlign Reſc. af 5de Novbr. 1754 om Uordenen i Dovninger om Løverdagen i Stavanger Amt.

[2] Biſpens Brev til Amtmand Tilliſch i Febr. 1758.

I Anledning af den danske og norske Lovs Revision, hvormed man i lang Tid havde sysslet, blev der paalagt Geistligheden ogsaa at indkomme med Bemærkninger og Forslag til Forbedringer af den norske Lovs 2den Bog. I denne Anledning har Bispen holdt en Forsamling med Stiftes Provster. Under 8de Februar 1754 indsendte han til Kancelliet, „hvad i Christiansands Stifts Provsteforsamling angaaende Lovens 2den Bog efter foregaaende Deliberation er vorden anmærket og i Planen forfattet".

En Mand, som foraarsagede Bispen megen Uleilighed, var den selvraadige Student Carl Due, der en Tid havde tjent som Krigsmand, men 1749 var bleven Degn i Vanse. Her viste han sig saa ulydig og opsætsig mod sin Sognepræst, Tyrholm, at Biskop Kærup allerede havde anordnet Provsteret, da hans Sognepræst gik i Forbøn for ham, saasom han havde bedet om Forladelse og udstedt et Revers. Palmesøndag havde han uden sin Sognepræst Provst Tyrholms Minde forsømt Gudstjenesten ved Hovedkirken, saa Provsten maatte faa en Anden til at forestaa Sangen, og den paafølgende Skjærthorsdag havde han endog vovet fra Chordøren at tiltale Menigheden og sagt, at hvad der var talt fra Prædikestolen, var usandfærdigt. Bispen lod ham derfor suspendere, og da han ei vilde lystre Suspensionen, sætte under Provsteret. Han faldt nu vel tilsøie, maatte gjøre Tyrholm en formelig Afbigt, men frasagde sig Degnekaldet. Da han imidlertid selv vilde foreskrive Betingelserne, sattes en Provsteret. Under 23de Sepbr. s. A. tilskrev Carl Due Bispen en Memorial, hvori han anklagede sin Sognepræst. , Bispen indmeldte nu Sagen til General-Kirke-Inspektionen, som forlangte, at Due skulde sende sine Besværinger om Tyrholm direkte til Kollegiet!

Tyrholm forespurgte sig derpaa, om han kunde tage til Alters Degnen Carl Due, som er hengiven til Calumni, Trættekjerhed og Usandfærdighed, hvorpaa Bispen svarede, at man maa skjelne accusatum, convictum & damnatum og, at han lite pendente ei kan afholdes fra Sakrament, hvori Brochman, Carpzov og Spener ere enige. Den nedsatte Provsteret havde imidlertid dømt Due til Afsættelse, men Konsistorialretten, hvortil

Sagen var appelleret, formildede Dommen til offentlig Afbedelse og Mulkt.[1]

Paludan visiterede flittig og sparede ei paa Hyrdebreve. I et Hyrdebrev af 27de Januar 1755 erklærer han, at han paa sin Visitats har fundet retsindige Lærere, men og efterladne, hvilke sidste trues med streng Behandling. Han omtaler, at han har mistet sin Hustru og takker for de „indløbne sær pathetiske Kondolancebreve," og beder at formaa Menighederne til at give i Kollekten til Christiansands Skole.

I sit Hyrdebrev af 7de Januar 1758 gjør han opmærksom paa, at Halvdelen af Stiftets Sognepræster ere døde siden hans Ansættelse. Han takker Gud for hans Naade mod sig, skjønt han mærker, at Kræfterne aftage. Han ønsker Brødrene Guds Velsignelse og tilsøier: „Han lægge Aar til Eders Alder, Helbred og Sundhed til Eders Aar, han give Eder Velsignelse og Fornøielse i Eders Huse. Han bevare Eder ved sine hellige Engle fra al Fare og Skade paa Eders besværlige Veie og Reiser, in summa, I nyde i dette Aar saameget godt af hans runde og milde Haand, at I igjen ved Aarets Ende maatte agte Eder i høieste Maade forbundne til at takke, love og prise saa rundelig godgjørende en Gud, Amen!"

„Da vi leve i en Tid, da Verden med et skarpseende Øie langt nøiere og grandere end tilforn ser paa de Geistliges Embedsførelse, Forhold og Omgjængelse og ikke skaaner selv, hvad med Kjerlighedens Kaabe burde bedækkes, er det en Opfordring til Geistligheden med al Omhu, Flid og Forsigtighed at forrette deres Embeder. Hvor tager ikke Christendommen kjendelig af blandt os, hvor liden Agte har man ikke i vore Tider for Guds Ord, det høres sjelden, lidet betænkes og mindre efterspøges."

[1] 1767 blev Carl Due residerende Kapellan i Sogndal, hvor han kom i Strid med Sognepræsten Hr. Fritzner. Biskopen (Tidemand) erkjender (1769), at Due ei savner Indsigt i den Sandhed, som er til Gudfrygtighed, ja er forlenet med godt Mæle og saa behagelige Gaver, at det er en Lyst at høre ham paa en Prædikestol, men beklager hans forargelige Ufredelighed og dadler hans uforsvarlige og samvittighedsløse Forhold ved naatagelig Ungdoms Antegnelse til Confirmation. Han døde efter 6 Aars Ophold i Sogndal 1773, 48 Aar gammel.

Ved Reskript af 6te April 1753 blev Kvinesdals Præstegjeld delt i Søre og Nedre Kvinesdal. Delingen skede efter Ansøgning af Lechnes og Fedde Sogns Almue og som Hovedgrund anførtes, at en stor Hei (Kvineshеien), der er 2 Mil over, adskiller Præstegjeldet og er besværlig baade for Almue og Præst. Kapellanen Peder Cyberg havde i et Snefog paa Heien forkjølet sig i den Grad, at han strax efter døde af Hjernebetændelse 31te Marts 1761.

Biskop og Konsistorialraad R. Paludan døde i Christiansand 8de Januar 1759 Klokken 8½ om Aftenen og blev begravet 23de Januar. I sin Indberetning om Kirke- og Inspektions-Kollegiet dadler hans berømte Landsmand Peder Hersleb samme blandt andet for at have faaet ansat en Paludan til Sognepræst i Christiania og giver ham det Skudsmaal: „en god og ærlig Mand, men overmaade ulærd, paa det Sted, hvor, for de mange Separatister, Anabaptister og Hernhuter, behøvedes en erfaren, klog og forsigtig Mand, hvilket jeg bevægeligen erindrede om.“[1] Som Biskop viste han sig som en godmodig og tjenstagtig Mand, der mente det godt og samvittighedsfuld opfyldte sine Pligter. Han udtrykte sig skriftlig med Lethed, men var ordrig og brugte efter Tidens Sædvane mange franske Ord. Han havde Routine i Forretninger og var expedit i Besvarelse af indkomne Sager. Han var en Fredens Mand, der savnede sine Formænds Kraft og Myndighed, skjønt han ogsaa stundom satte de Skyldige alvorlig tilrette.[2]

Han var 3 Gange gift:

1) med Margretha, Datter af Major Peder Garmann, hvem han egtede 1732, 29de Juli. Med hende havde han 4 Sønner og 3 Døttre. Hun døde 28de Februar 1742. — 2) 1743, 24de Marts med Johanne Fischer, Enke efter Hr. Niels Barfod, Stiftsprovst i Christiania, der tilbragte ham 2 Børn efter 1ste Egteskab. Med hende havde han 1 Søn og 7 Døttre. Hun døde i Christianssand 31 Octbr. 1754. — 2) 1755 10de

[1] Møllers theol. Bibl. V, 160.

[2] Pont. Ann. IV, 255, „den Ruhm seines bekannten Amtseiffers und anderer Meriten auszuführen wollen wir der Posterität überlassen.“

Octbr. med Anne Margretha Pohlman, Enke efter Major Prip. Hun døde 21de Juni 1763 i Christiansfand.

Hans Børn af 1ste Egteskab vare: 1) Peder Garmann f. 23de Mai 1733, levede som Student 1760. 2) Frederik, som døde nogle Dage efter Fødselen. 3) Anna, f. 26de Novbr. 1735, † 1787, gift 1) Kjøbmand Christian Carlsen i Drøbak, † 1771; 2) Konferentsraad Otto F. Müller i Kjøbenhavn, † 1784. Denne bekjendte Naturkyndige, Udgiver af Zoologia o. m., egtede 1773 den rige Enke, men hun skjenkede ham ingen Børn.[1] 4) Else Marie, f. 2den Januar 1737, † før 1783. 5. Cathrine Marie, f. 31te Marts 1738, † 1757, gift 1) Justitsraad og Lagmand Jacob Weinwich paa Holmegaard ved Mandal, hvor deres Søn Nils Henrich, Forfatter til adskillige Skrifter, fødtes 1755; 2) Henrik Hynnemør, Kjøbmand i Bergen, 6) Frederik, f. 8de Mai 1740, blev Lieut. i Søetaten. 7) Ivar Brinch, f. 6te Juni 1741, blev Lieutenant i Søetaten. Af disse Børn levede ved hans Død 3 Sønner og 1 Datter.

Børn af 2det Egteskab: 1) Marthe Margretha, f. 18de Januar 1744, † 1745. 2) Frederik Holmsted, f. 12te Decbr. 1744, † 1827 som Sognepræst til Magleby i Sjælland, gift 1776 med Charlotte Nyeholm. 3) Marthe Marie, f. 4de Marts 1746, gift med Jens Lintrup, Sognepræst til Magleby. 4) Margrethe Johanne, f. 21de Marts 1747, gift 1) 1766 6te Marts med Lieut. Christian Tidemand, Bispens Søn, f. i Bergen 1743 2den Octbr.; 2) Ole Borneman Heiberg, Sorenskriver i Tromsø og Senjen, f. 1740, † 10de Septbr 1803 i Kinservik som entlediget Sorenskriver. 5) Nicoline, f. 14de August 1749, gift 1764 med Theodorus Bergmann Meldal, f. 24de Juni 1734 paa Vangs Præstegaard, Sognepræst til Oddernes, † 8de August 1786. (Han var 1ste Gang gift med Biskop Tidemands Datter). Med sin anden Kone havde Meldahl 15 Børn, hvoraf 9 overlevede ham. Blandt disse var Provst Jørgen Meldahl, der døde som Sognepræst til Asker. 6) Ambrosia, f. 3die Octbr. 1750, gift med Capt. Christopher Hoelfeldt. 7) Lene Cathrine, f. 8de Decbr. 1751, gift 9de Septbr. med Even Meldahl Schjel-

[1] Ofts. Materialier 187.

derup, der 1775 blev Sognepræst i Sore Kvinesdal, 1782 i Nedre Valle og 1786 paa Oddernes, hvor han døde 1814 4de Marts.[1] 8) Else Marie, født i Christiansfand 1754 11te Octbr., døbt 19de Octbr., † 1755 1ste Febr.

* * *

Betragte vi Kirken i de Aar, Paludan var Biskop, finde vi Stadfæstelse paa den gamle Erfaringssætning, at ovenpaa stor og især fremtvungen Anstrengelse følger Slappelse.[2] Prædikerne vare lange, men „Lærerne, siger Holberg, prædike ofte enten for sovende Personer eller tomme Stole." I de 8 Aar (fra 1751—59) Paludan var Biskop, synes der i det Hele at have hvilet en SøvnensAand over Kirke og Land, skjønt Kirken i dette Tidsrum ei savnede dygtige Mænd, som Peder Hersleb, Erik Pontoppidan o. Fl. Ved Reskript af 24de Marts 1752 blev vel oprettet et seminarium laponicum i Throndhjem, hvorved beskikkedes som Lærer i Lappisk Sognepræsten paa Augvaldsnes, Knut Leem, med Paalæg at fuldføre det paabegyndte lexicon laponicum, men dette Seminarium formaaede ei at vedligeholde Interessen for den Mission, som under Thomas von Westen blomstrede. Da Regjeringen agtede at foretage en Revision af Christian Vtes Lov og i den Anledning havde nedsat en Kommission af dygtige Jurister, udstedtes under 19de Januar et Reskript til samtlige Biskper i Danmark og Norge om at tilholde Provsterne, enhver for sig, at samle sit Provstis Præster og med dem at gjennemlæse Lovens 2den Bog, samt med det samme i Permen at forfatte de Erindringer, som Provsten med Præsterne maatte finde fornødne, angaaende hvad de formene i Loven burde en-

[1] Gjessing, Ny Saml. af Jubellærere II, 296—599.

[2] Det samme var Tilfældet i den med vor Kirke nær beslegtede tydske. Den lutherske Kirkes vældige Kjæmpe Loscher døde 1749, og Ingen traadte i hans og Calows Sted. 1752 døde den bekjendte Johan Bengel. Pietismen formaaede ei mere at frembringe Mænd som Breithaupt, August Francke, Porst o. A. Tidsalderen fra 1750 havde hverken hine Orthodoxes ubøielige Kraft eller disse Pietisters Kjærligheds Ild," (Tholuck). „Indifferentismens Kulde afløste allevegne Pietismens Drivhusvarme" (Helweg II, 146).

ten tillægges eller fratages, da Bisperne derefter have at forsamle alle Stiftets Provster og med dem overlægge, samt skriftlig at lade forfatte Alt, hvad de med ham efter fleste Stemmer maatte agte fornødent Loven at tillægge, deraf at burde udgaa eller deri at forandres, forbedres eller nøiere forklares, samt disse Erindringer til det danske Kancellie at indsende. Om de befalede Præste- og Provstemøder holdtes i Stiftet er tvivlsomt. I al Fald bleve deres Forslag da som sednere begravede i Archiverne, og Kirken saa ingen Frugt af denne Anstrengelse. Af den bebudede Revision blev der Intet.

En Forandring blev foretaget ved de gamle Kirkeskikke. Ved Rescript af 22de November 1754 bleve ikke blot som tidligere Rangspersoners Fruer, men alle Barselkoner befriede fra at lade sig introducere af Præsten i Kirken, men dog forpligtede ved deres Følgekoner at bringe eller sende det sedvanlige Offer.

I Aaret 1755 blev den flittige Erik Pontoppidan, Biskop i Bergens Stift, forflyttet til Kjøbenhavn for der at være Procantsler ved Universitetet, og 2 Aar derefter udgav han sit bekjendte Collegium pastorale, der endnu hævder sin Plads i vor Kirkelitteratur.[1] Det følgende Aar (5te Marts 1758) døde i Stubkjøbing Grønlands Apostel, Hans Egede, 72 Aar gammel.

Medens Søvnagtighedens Aand raadede i Kirken, indsneg sig i den farlige Fiender. Den engelske Deisme, den franske Atheisme og den tydske Naturalisme begyndte at finde Indpas i de høiere Stænder og trængte sig siden ogsaa ned iblandt de lavere.

[1] Han døde i Kjøbenhavn 20de December 1764. Hans udførlige Autobiographi og Charakteristik findes i Møllers Tidsskrift for Kirke og Theologie 4, 60. Dän. Bibl. VI, 602. Samme Aar døde Psalmedigterne H. A. Brorson og Peder Hygom.

XV.

Hr. Doctor Jens Chriſtian Spidberg.

1759—62.

Han er født paa Skibthvet 8de December 1684. Hans Fader var Hr. Anders Lauritzen Spidberg, Sognepræſt i Skibthvet og Provſt i Svre Borgeſyſſel,[1] og hans Moder hedte Suſanne Olsdatter. Han blev i Fædrenehuſet underviſt af ſin Fader, og af denne 22de Juli 1701 dimitteret til Univerſitetet. Han ſtuderede nu med ſtor Iver Phyſik, Aſtronomi, Mathematik, Muſik og baade gamle og nye Sprog, da han var en ſtor Lingviſt. Dog glemte han ikke Theologien, ſom han iſær lagde ſig efter i de 6 Aar, han var hjemme, under ſin Faders Veiledning. 1707 tog han examen philosophicum med Laud. og theologiſk Embedseramen 16de Januar 1708 med haudillaud.[2] De to følgende Aar laa han ved Univerſitetet, hvor han fortſatte ſine Studier. 1710 5te Juni ordineredes han af Biſkop Munch til Kapellan hos ſin alderſtegne Fader, der tiltrængte hans Hjelp. Ved hans Faders Død 1711 og Skibthvets Bortgivelſe til en Anden, beſtikkede den i Norge kommanderende General, Baron Løvendahl, ham til at foreſtaa Tanum i Bahus, ſom under Krigen var forladt af ſin ſvenſke Præſt. Da de norſke Tropper forlode Sverige igjen, anſatte Løvendahl Spidberg ſom Feltpræſt ved de Throndhjemſke Tropper, hvilket Embede han forrettede i 3 Aar. Da han nu med de øvrige Feltpræſter fik Afſked, drog han til Kjøbenhavn. Her fik han den forønſkede Anledning til at foretage en Reiſe gjennem Holſtein og Hamburg til Grønningen. Derfra vendte han tilbage til Danmark, hvor han blev Skibspræſt paa Generaladmiral Gyldenløves Flagſkib Elephanten. Han blev i denne Stilling i 3 Aar, da han ſtod i ſtor Naade hos Gyldenløve. Efterat Krigen var til Ende, fik han kongl. Ordre til at forrette

[1] Han var Søn af Lauritz Lauritzen, der fra 1636—1671 var Sognepræſt i Spydberg.

[2] Hundrup 46. Gjeſſing I, 524—29.

det præstelige Embede hos den svenske Generalkrigskommissair von Platen, som sad fængslet i Kjøbenhavns Kastel. 1721 9de Mai blev han „ved Guds og Kongens Naade" kaldet til at være Stiftsprovst og Sognepræst i Christiansand samt Provst i Mandals Provsti, hvori han af Biskop Nyrop blev indsat. 1722 blev han Magister, og 1757 var han den første Præst i Danmark og Norge, som blev optaget som Medlem af det 1742 stiftede kjøbenhavnske Videnskabsselskab.[1] Ved Paludans Død blev han 3die Februar 1759 „per diploma regium" Biskop over Christiansands Stift. Paa Grund af sin høie Alder, 74 Aar, fik han ved Res. 12te Mai 1759 Tilladelse til at vies i Christiania 24de Juni 1759 af sin Ungdoms Ven, Biskop Nannestad. I Anledning af Jubelfesten for Souveriniteten 20de October 1760 blev Doctorgraden i Theologien ham tilstillet efter indsendt Disputats.

Uagtet hans høie Alder og legemlige Svaghed visiterede han i mindre end 2 Aar det vidtløftige Stift uden at forhigaa noget Præstekald. „I Øvre-Thelemarken forkortede han — uden noget Exempel af hans Formænd — Veien, ved at reise over Steder, som paa lang Afstand vare ubeboede, af hvilke Besværligheder han blev saa udmattet, at han, da Livets Olie var fortæret, udslukkes som et Lys i Christiansands gamle Bisperesidents Palmesøndag 4de April 1762 Kl. 4½ om Morgenen, efterat have levet i 77 Aar og 4 Maaneder, samt tjent i geistlige Embeder over 51 Aar." 22de August blev hans Legeme nedsat under Sakristiet i Christiansands Domkirke.[2] Professor Friedlieb holdt Ligtale over ham og valgte til Text Esai 24, 23. Sednere, nemlig 21de Januar 1774, skrev han et latinsk Æredigt over ham, ligesom hans gamle Ven, Biskop Nannestad, forfattede nogle Ligvers til hans Ære.[3] En Mand, som kjendte

[1] Af C. Deichmans Brev til Langebek, Porsgrund 23de Mai 1776, sees, at han af Kirke-Inspektionen var bleven paalagt at forfærdige en geog. physisk Beskrivelse over Christiansands Stift, Langebek 88.

[2] Christiansands Ministerialbog.

[3] De ere trykte i Christiania in folio 1762. Gjessing I, 527, 549. Friedliebs latinske Digt findes hos Gjessing I, 528. Rector Femmer skrev ogsaa Gravvers over ham.

ham personlig, giver ham det Skudsmaal: Han var til sidste Aandedræt en tjerlig Fader i sit Hus, en tro Tjener i Guds Hus og skrev sig altid — hensigtende til sit Navn, Jesu Christi Servus, førte sit Levnet efter sit udvalgte Symbolum: virtute Duce, Prudentia Comite, høflig ei hovmodig og venlig mod Alle, hvorfor hans Død blev almindelig beklaget.

Den bekjendte Jacob Wilse siger (i sin Beskrivelse over Spidberg): „Han var en om Menneskeven, en oprigtig Christen, enfoldig i Seder og derhos virkelig lærd, besad ei alene Læsning, men ogsaa benyttede sig af det han havde læst i Mathematik og Physik til artige og vigtige Jagtagelser paa sine Reiser og hvor han kom." Den lærde Gram skrev til Norges Statholder, Grev Ranzau, at Provst Spidberg, som var den eneste Norske, der var bekvem til at skrive Norges Naturhistorie, burde, hvis han ikke var Præst, have en Pension for at reise hele Norge igjennem paa langs og tvers og i alle Kroge gjøre Observationer.[1]

Som en Særegenhed ved denne Mand fortælles, at han viste saa stor Ligegyldighed for sin Dragt, at han gik med sin Præstekjole, indtil den blev laset, og man gjorde ham opmerksom paa, at han trængte til en ny. Han modtog saadanne Bemerkninger med stor Godmodighed og anskaffede sig en ny. Naar han blev indbudt til Ligfølge, fyldte han gjerne sin Lomme i Lighuset med Konfekturer, hvilke han siden uddelte paa Gaden til Fattigbørn. Man saa derfor gjerne Stiftsprovsten paa Gaden fulgt af hele Flokke Børn, der opsamlede de udstrøede Gaver.

Spidberg egtede 19de August 1728 Birgitte Topdal, en Datter af den bemidlede Kjøbmand Peder Clausen Topdal, og havde med hende 10 Børn, af hvilke kun 2 Døttre bleve voxne og overlevede Forældrene, nemlig 1) Christiane Sophie, døbt 1736 20de Juni, gift 1759 18de Januar med Johan Jacob von Fasting, Major, sednere Generallieut. og Kommandant i Bergen. 2) Anne Katrine, døbt 1737 25de Novbr.

[1] Mnemosyne 4, 120. Suhms saml. Skrifter 7, 51. O. Wolf: Jour. for Politik 1810, 270.

der opholdt sig i Huset hos sin Søster og døde 87 Aar gammel i Segn 20de Mai 1825.

Hr. Spidberg var, som sagt, en lærd Mand og eiede ikke alene et stort Bibliothek, men og en Naturaliesamling. Ved den ulykkelige Ildebrand 1734 gik det meste deraf tilligemed hans lærde Collectanea op i Luerne.[1] Dette for ham saare følelige Tab bar han dog med Taalmodighed, skjønt det i mange Maader satte ham tilbage.[2]

Spidberg er Forfatter til følgende Skrifter:

1) De causa & origine ventorum, trykt i Holland.

2) Historische Demonstration und Anmerkungen über die Eigenschaft des Nordlichts, mitgetheilt J. B. Heinzelmann, Halle 1724 i 8.[3] En Efterretning af Spidberg om Nordlyset, som observeredes i Novbr 1737, er indført i Wielands lærde Tidende 1738, Nr. 8).

3) Dissertio inauguralis de Spiritu Dei aqvis incubente, Hafniæ 1760 i 4to.

4) Relation om Jordskjelvet i Norge, Lissabon og andre Steder 1ste Nov. 1755 (indført i det kongl. danske Videnskabsf. Skrifter VII, 101—112).

5) Efterretning om Jordskjelvet i Christiansand 7de Februar 1745, (indført i Svensk. Vetensk. Acad. Handb. for 1747).

6) Brev til Pontoppidan (i Fortalen til hans Norges naturlige Historie).

7) Besørgede han Trykningen af Norges Kongers Historie, sammenskrevet af Mag. Jonas Ramus, K.havn 1719. Han anbefalede Bogen ved et lidet Digt, som begynder saa: „Saa kommer frem igjen I Nordens dapre Helte."

Han forfattede desuden en Beskrivelse over Christiansands Kjøbstad, hvorom han i en Skrivelse til Jessen, Forfatter af Norges naturlige og borgerlige Tilstand, siger, at den mestendels er ferdig, hvorfor han med det første agter at lade den udgaa i Trykken. (Dette skede dog ei). Han for-

[1] I Fortalen til Norges Naturlige Historie siges, at hans Bibliothek bestod af 6000 Bind. Sammesteds findes ogsaa et latinsk Brev fra ham. I nye Tidender om lærde og curiøse Sager 1728 S. 116 fortælles, at i Octbr. 1727 fangedes ved Christiansand den monstrøske Fisk Zygena, der nu findes blandt en Del andre Naturalia, Magister Spidberg har samlet.

[2] Wilse, Spydbergs Beskr. 559.

[3] Heinzelmann var en tydsk Litterat og 1721—23 Hofmester for Stiftamtmand Lillienpalms Søn i Christiansand. Han kom siden til Rusland, blev keiserlig Historiograf og Assessor i den asiatisk orenburgske Expedition. Med ham holdt Spidberg en lærd Brevveksling i mange Aar.

fattede ogsaa et Kart over Norge, som han leverede til Stiftsbefalingsmand Grev Reuss, forat han skulde indsende det til Kancelliet.[1]

* * *

I de 3 Aar (1759–62), den gamle Spidberg var Biſp, indtraf Intet mærkeligt i den danſk-norske Kirke. En pietiſtiſk Rørelſe fandt dog Sted i Kjøbenhavn, i hvis Spidſe S. Boye og P. Saxdorph ſtode. I 1760 bleve 6 Nordmænd udnævnte til Doctorer i Theologien, nemlig Spidberg, Ole Tidemand, J. Gunnerus, N. Rannestad, Eiler Hagerup og Otto Holmbo.

XVI.

Doctor Ole Tidemand.[2]

1762—78.

Han er født i Chriſtiania 31te October 1710. Hans Fader var Kjøbmand Ivar Tidemand, og hans Moder hed Eliſabeth Helleſen. Han blev fra Chriſtiania Skole dimitteret af Rector Raſch 1728. Efterat han havde underkaſtet ſig første Examen, vendte han tilbage til Norge, hvor han blev Huslærer hos Hr. Chriſten Callundan, Sognepreſt til Sandherred, og forblev i denne Stilling indtil 1731, da han reiſte til Kjøbenhavn, hvor han ſamme Aar tog 2den Examen og Atteſtats med laud. Saaſnart han blev færdig med ſine Examiner, vendte han tilbage til ſin Huslærerpoſt, men da Callundan kort efter (26de April 1732) døde, blev han nødt til at ernære ſig et Par Aar ved at informere Børn, indtil han af Provſt Fredrik Grüner, Sognepreſt til Hedrum og Laurvik, blev kaldet til perſonel Ka-

[1] Jeſſen, Norges naturlige og borgerlige Tilſtand 31 og 119.

[2] Om ham hans udførlige Gravſkrift paa Latin af Rector Femmer Juſtitsraad Scythes Manuſc., Hattings Preſtehiſtorie 96, Hunderup om Doctorer 45, Worms III, 796 og hans udførlige Copieboger paa Rigsarchivet, L. Daae theol. Tidsſkrift 7, 347, hvor en mærkelig Skrivelſe fra Kap. Tidemand til hans Ven Gerner af 21de Juli 1739 er meddelt. Saml. 4, 326 Illuſt. Nyhedsblad 1866.

pellan, hvortil han blev viet i Oslo 12te Mai 1734.[1] Efter 7 Aars Tjeneste her blev han 1741 af Grev Danneskjold-Laurvik kaldet til Sognepræst sammesteds. 1743 (2den Jan.) udnævnte Kong Christian VI den unge pietistiske Præst til øverste residerende Kapellan ved Nykirken i Bergen, og paafølgende Aar (5te Mai) til succederende Sognepræst, naar Mag. C. Holberg ved Døden afgik, men formedelst dennes Alderdom og Affældighed blev Hr. Ole (28de Octbr.) 1748 udnævnt til Vicepastor ved bemeldte Kirke. I Aaret 1747 fik denne General-Kirke-Inspections-Kollegiets store Yndling Kaldsbrev paa at være Stiftsprovst, Provst over Nordhordlehn og Voss samt Sognepræst til Domkirken, hvorved det sjeldne Tilfælde indtraf, at han efter 3 forskjellige Bestillinger var paa engang residerende Kapellan, designeret Sognepræst og som Stiftsprovst forrettede Biskopens Vices. Ved sin Ankomst til Bergen fandt Pontoppidan, at en stor Del af Stiftstadens Geistlighed var misfornøiet med O. Tidemand, der som Stiftsprovst og constitueret Biskop havde lagt for Dagen „Ambition, Herredømmes Affectation og Umildhed imod sine Medbrødre."[2]

1755 (2den Mai) blev han befalet, ved Biskop Erik Pontoppidans Nedkaldelse til Kjøbenhavn som Prokantsler, at forestaa Bergens Bispestol som hans Vicarius, hvilket varede til 23de Decbr. 1757, da han blev beskikket til virkelig Bisp og dertil viet af Biskop Hersleb 1758 samme Dag, Gunnerus viedes

[1] I Biskop Herslebs Indberetning om Kirke-Inspektions-Kollegiet findes følgende mærkelige Ytring. „Strax efterat den kongelige Ordre var udkommet, at Studenter, som begaa Leiermaal, ikke lettelig skulde befordres, men de, som besvangre dem, de have under Information, aldrig skulde befordres til geistligt Brød, vilde de 3 vota (Etatsraad Høyer, hans Fætter Bluhme og Hviid), med Gevalt have en personel Capellan, Ole Tidemand, som just havde begaaet det sidste crimen, til Stiftsprovst i Christiania, hvor hans Forargelse var bekjendt, men da jeg forsikkrede, at ville forestille Hs. kongl. Majestet, hvordan Kirkeinspektionen vilde, ligesom af desein, overtræde kongl. Befalinger, saa lode de det desein falde, men Ole Tidemand blev dog forflyttet til Bergen og fik Exspectance paa et Pastorat i Bergens By. (S. 160).

[2] Theol. Tidsk. 7, 366.

til Biskop i Throndhjem.[1] Ved Jubelfesten for Souveraintetens 1760 blev han udnævnt til Doctor theol. 1762 blev han forflyttet fra Bergens til Christianssands Bispestol.

I 16 Aar beklædte Ole Tidemand Christianssands Bispestol (1762—78), og det var for en Biskop og for Præsteskabet en vanskelig Tid. Vantroen hævede frekt sit Hoved og rettede sine Angreb først imod Præsteskabet, der ei sjelden blev Gjenstand for Spot og Haan. Mange af de gamle Baand brast, og under Frihedens og Selvstændighedens smukke Navn skjulte sig ei sjelden Selvraadighed, Ringeagt og Ulydighed mod dem, som havde at byde og raade.[2] Klokkerne og Kapellanerne vilde raade sig selv, hvorover ofte Klager førtes af Sognepræsterne, og Almuen var urolig og misnøiet dels med Extraskatten, dels med Embedsmændene og ikke mindst med de Byrder, Skolevæsenet medførte. Denne Misnøie udbrød endog i Ryfylke til et formeligt Mytteri, som forøgedes ved Amtmanden, Oberstlieutenant Lachmans, Mangel paa Konduite.[3] Præsteskabet var fattigt

[1] Mellem ham og E. Pontoppidan opkom der Tvist. I det kongl. Bibl. i Kjøbenhavn (No. 602) findes et Bind, som indeholder Erik Pontoppidans Tvistighed med O. Tidemand i Bergen, samt Begges vexlende Breve med Nic. Brorson. Saml. Lampe i Illust. Nyhedbl. 1866 Nr. 15, 16, 42, 43.

Gunnerus foreslog i sin Plan til et norsk Universitet Christianssand som sammes Sæde. Vicekantsleren kunde have Christianssands Bispestol, men „Biskop Dr. Tidemand, der hverken er skikket til Vicekantsler eller Professor, maa flyttes til et andet Bispedomme." Hist. phil. Saml. 2den D. 1ste Bind.

[2] Provst Speilberg klagede saaledes 1768 over en Student Landsted, der sammenkaldte Almuen paa utilladelig Tid og Sted, ja endog har oprørt Almuen og tildels gjort den afspenstig for Kirketjeneste, naar denne forrettes om Lørdagen og Katechisation om Søndagen ved Messefald i Holts Menighed. Da hans Advarsler ei raadede Bod paa Uordenen, udbad han sig Øvrighedens Hjelp.

[3] Om Bondeoplobet i Stavanger Amt 1765 har Lachmann meddelt Efterretning i en Foliant paa 120 Sider, der findes paa Universitetsbiblioteket, No. 312. Sammenlign Rese. 28de Juni 1765 og 17de Januar 1766. Over Gregers Lund, Sognepræst i Egersund, indgaves en Klage undertegnet af 12 Mænd. I sit Svar oplyser Lund, at de 12 Mænd, som havde sat deres Segl under Klagen, hverken kunne skrive eller havde nogen Berettigelse til at tale i Menighedens Navn, at Klagen var „forfattet af en Vinkelskriver paa en Søndag i et gammelt Vertshus, saa

og led under Byrderne af en Extraskat, som trykkede Mange, og klagede over det besværlige og dem uvedkommende ubehagelige Bryderi, som blev dem paalagt nemlig at forsatte nøiagtige Mandtalslister for Fogderne til den forhadte Extraskats Indkrævning. En Amtmand fordrede endog, at Præsterne skulde indsinde sig paa Thingene forat give Oplysninger. Flere Præster vilde klage eller endog protestere, men Biſpen fraraadede 1767 Provst Røyem at gjøre det, „paa det at ei noget værre skal ramme Brødrene i denne, ja denne saa besynderlig vanskelige Tid. Havde Tiderne, tilføier Biſpen, været noget anderledes, skulde jeg have emploieret mig for Brødrene, men hvad kan man nu forsøge paa uden Frygt, at Ondt kan blive værre, Gud se til os!! Gud hjelpe os!!!"

Agtet Biſkop Tidemand var en gjennem lang Embedsvirksomhed prøvet Mand paa 52 Aar, da han kom til Stiftet, havde han meget at kjæmpe med og mange Ubehageligheder, som han tildels paadrog sig ved sin Myndighed og Mangel paa Konduite og ved en Charakter, som synes hverken at have indgydt Høiagtelse eller Kjerlighed.

Hans første Forretning som Biſp i Christiansand var 8de Octbr. 1762 at underrette sin store Velynder Grev Holstein om, at han efter en lang, besværlig Reise var ankommen til sit Sæde, og derpaa gjentagne Gange at klage over Biſpegaarden, som han fandt saa yderlig forfalden, at ikke et eneste Værelse var beboelig, hvorfor han maatte leie sig ind i et privat Hus, indtil han for en billig Pris fik kjøbt Biſpegaarden, som han da som sin private Eiendom lod istandsætte. — Kort efter sin Ankomst til Christiansand døde hans Velynder Grev J. L. Holstein, der i en Række af Aar havde været kongelig Raadgiver i Kirkens Anliggender.[1]) Han blev efterfulgt af den lærde Grev

man ei kan afgjøre, hvilken Spiritus, der har været med i og over de Klagende."

[1] Om Johan Ludvig Holstein, Lensgreve til Lethraborg, efter Ivar Rosenkrands Oversekretair i Kancelliet, Præses i General-Kirke-Inspektions-Kollegiet, Patron for Universitetet, var en af Christian VI meget yndet og betroet Mand, Beskytter af Kunst og Videnskab, from, nidkjer i sin Religion. Han døde almindelig beklaget 29de Januar 1763. Om ham Mnemosyne I, 410, II, 64 og Prospecter af danske Herregaarde 1.

Otto Thott, for hvem Biſpen i et ſaare galant Brev den 18de Februar 1763 anbefalede ſig og Stiftet.

Uagtet General-Kirke-Inſpektionen havde tabt det meſte af ſin fordums ſtore Indflydelſe, vedblev den dog at beſtaa, og Biſperne ſkulde aarlig indberette til den Udfaldet af de aarlige Viſitatſer, hvilke Indberetninger give os Anledning til at faa Indblik i de geiſtlige Forhold.

„Dels paa Gruund af klein Hilſe, ſom var bleven forværret ved den daarlige Biſperesidence, dels fordi hans Nærværelſe i Chriſtiansſand var nødvendig," fandt der ingen Biſpeviſitats Sted i Aarene 1763 og 1764, men i det følgende Aar viſiteredes Nedenes og Mandals Provſtier. Inden Viſitatſen mindede han Præſterne om ei at prædike over ½ eller ¾ Time, forat der kan være Tid til Katechiſationen. Den holdte Prædiken ſkal leveres i Afſkrift, eller i dens Sted Text, Propoſition, Dispoſition, momenta, dicta probantia og usus. Hvis Nogen vil fornøie ham med en vidtløftig Afhandling, modtager han ſamme nedſkreven med Fornøielſe. I ſin Indberetning (af 20de Decbr 1765) om Viſitatſen yttrer han blandt Andet. „Jeg fandt i de fleſte Menigheder megen Guds og vor Herre Jeſu Chriſti Kundſkab, udi nogle ikke utydelige Spor paa ſammes velſignede Virkninger, men ingenſteds, Lov ſke Herren, nogen ſaadan Mangel derpaa, at denne kunde drage til enten Anſvar for Læreren eller Skade for Tilhørerne. Alle Lærerne fandtes i deres Embedsførelſe ulaſtelige for Mennesker; nogle kjendelig ſaadanne, at hver ſand Chriſten maa glædes over deres Troſkab i Guds Hus og redelige Omſorg for de Ting, ſom er Chriſti og hans Menighed. Og om en Enkelt fandtes, hvis Levnet udenfor Embedet kunde give Anledning til nogen privat Samtale, blev denne ikke forſømt. Offentlig Klage fra enten nogen Lærers eller Menigheds Side mærkedes ikke mindſte Spor til; ikke heller fandt jeg nogenſteds noget Betydeligt at udſætte. Skolevæſenet var næſten overalt i ligeſaa god Gang ſom meſt muligt i diſſe Egne efter Sognenes Leilighed og Almuernes Vilkaar, og det lidet manglende her eller der vil ikke mangle

at blive afhjulpet formedelst Præsternes Omhyggelighed og andre Vedkommendes Understøttelse."[1]

Følgende Aar (1766) visiterede han Dalerne, Jædern og Ryfylke. I sin Indberetning af 26de Decbr. 1766 yttrer han, at allevegne Guds og Christi Kundskabs Tiltagelse og Udbredelse vidner om Præsternes Flid, blandt hvilke jeg paa denne Tour i Stiftet Ingen har fundet, som jeg kunde have noget mærkeligen eller andet at erindre end priseligt, hvilket jeg har redelig tilføiet under hans Navn paa hoslagte Liste over Visitatstouren og Præsternes holdte Prædikener. Derimod klagede han over Bøndernes egenmægtige Bevægelse i et og andet Kald og den Stands og Hinder i Skolevæsenets Indretning, hvorpaa han venter, at der vil raades Bod, naar der paa de adskillige Klager, der uden mindste Grund af en Del urolige Bønder vester i Stiftet var indkomne, og hvorpaa Statholder Benzon har krævet og faaet Stiftets Erklæring, maatte fælde saadan Resolution, at samme kunde se og overbevises om Nødvendigheden af at holde sig de kongelige Forordninger om Skolevæsenet efterrettelige.[2]

I 1767 hvilede Bispen, men 1768 tillyste han Visitats i Øvrethelemarken, men paa Grund af Postgangen kom Beræmmelsen saa sent til Almuens Kundskab, at den var dragen til Sæters. Først 10de Søndag i Trinitat visiterede han i Hjerdal, hvor Hr. Christen Tobiæson prædikede,[3] 11te August i Sillegjord, hvor Provst Hans Wille (en Mand, som af Gud synes smykket og til Embedet dygtiggjort baade ved actione og unctione) holdt en grundig og opbyggelig Prædiken,[4] og 11te

[1] Han meddelte derpaa, hvad hver Præst har prædiket over, og sin Dom om Prædiken.

[2] Conf. Amtmand Lachmans Relation om disse Uroligheder i Manuscript paa Univ. Bibl;

[3] C. Tobiæson tiltraadte Hjerdal i Octbr. 1766 og døde i Decbr. 1793 70 Aar gl. Han roses i Kaldsbogen for Lærdom og Veltalenhed og som en ypperlig Skytter, der skal have skudt henved 300 Ræver.

[4] Hans Amundson Wille var Sognepræst i Sillegjord fra 11te Octbr. 1753 til 7de Octbr. 1799, da han døde 85 Aar gl. Han roses i Kaldsbogen som en retskaffen og duelig Religionslærer, der holdt særdeles god Or-

Trinit. i Hvideseid, hvor den gamle Johannes Brochmann med uventelig Færdighed, Mæle og Gaver fornøiede mig med en vel udarbeidet Prædiken om Tolderens Bodfærdighed.[1] Den 13de Aug. visiterede han i Laurdal, hvor Jonas Schanche prædikede over Act. 16, 31. „Manden er velmenende i sin Embedsgjerning og ustraffelig i al Omgjængelse, men baade Methode, Mæle og Gaver kan behøve og modtage nogen Forbedring."[2] Alle andre Ting, der henhøre under Visitats, var i mulig god Tilstand.

1769 visiterede han Lister, Mandal og Nedenes og 1770 Jædern og Nivlyke og indsendte atter Indholdet af Præsternes Prædikener og sin Dom derover. Paa de fleste Steder fandt han Aarsag til megen Glæde over den aabenbare Frugt af Lærernes Flid, men ingensteds Føie til virkelig Paaanke.[3] Atter i 1771 fandt ingen Bispevisitats Sted; men i den Beretning, som han ifølge Kabinetsordre af 4de December 1770 havde at afgiveom de subordinerede Betjentes Forhold, takker han Gud, at naar undtages Hans Holm i Homedal,[4] Søren Schive,

den i Menigheden og derunder gjorde sig fortjent ved at fremme Agerdyrkning og Anlæg af Frugthauger.

[1] J. Brochmann, Sognepræst i Hvideseid fra 13de April 1754 til sin Død 15de Decbr. 1776. 72 Aar gammel.

[2] Han roses som en from og sagtmodig Mand, der i 22 Aar var Sognepræst i Laurdal

[3] Denne Indberetning ledsagedes af en Nytaarsgratulationsskrivelse til Grev Thott, hvori han i sit Hjerte underdanigst baade lyser paa sin naadige Greves Haand og inderlig velsigner hans høie og dyrebare Person for alle Naadesbevisninger mod sig og Embedet osv.

[4] Hans Holm født i Christiania 1724, havde flere Aar været Feltpræst i Holstein, og blev derpaa Sognepræst i Homedal 1764. Her klagede Almuen over ham, fordi han begyndte Gudstjenesten saa sildig, i 2 Aar kun holdt engang Katechisation og ingen Confirmation og opholdt Skydsen for længe. Da Provsten Speilberg, der havde været hans Formand, tog Almuens Parti og med Alvor satte den heftige Holm tilrette, blev denne forbittret, og et alvorligt Sammenstød fandt Sted. Bispen tog Provstens Parti og satte Holm (i en Skrivelse af 28de August 1767) i rette „for hans uforsvarlige, usædvanlige og egenmægtige Unddragelse fra en aldeles nødvendig Embedspligt" og formaner ham til at vise sin Provst den tilbørlige Ærbødighed og Lydighed. Det følgende Aar (11te

den Yngre i Bjælland, og Carl Due, residerende Kapellan i Sogndal, der hverken før eller sednere har havt det bedste Rygte, „saa ved jeg ingen eneste af dette Stiftets Geistlige at nævne med noget Nota for bekjendt og beviselig enten Embedsforsømmelse eller Levnets Uordentlighed, men med Sandhed og god Samvittighed kan bevidne, at for saa vidt som kan falde under menneskelig Dom, fortjener Enhver i nogen Grad sit gode Skudsmaal." For besynderlig Embedsflid og Iver roses den residerende Kapellan Johan Martin Struve og den personelle Kapellan Even Meldahl Schjelderup i Christianssand, Søren Bugge, Sognepræst i Vanse, „en Mand, som det er ret om Hjerte at bygge paa Guds Rige." Hans Arenz ligesaa, en Mand tillige af gode Studeringer, Hans Speilberg i Holt, en besynderlig flittig, arbeidsom og næsten mageløs Mand i Embeders Accuratesse indtil endog mindste Embedspligt, Dr. theol. Eiler Hagerup, Sognepræst i Arendal, der med utrættelig Flid og Flittighed selv og solus forretter alle sine Embedspligter, og Mag. Nicolai Femmer, Kanceliraad og rector scolæ. [1]

Decbr. 1768) sendte Bispen Holm flere Monita, hvori han formaner ham til at begynde Gudstjenesten betimelig, flittig Katechisation og ei utilbørlig udsætte Confirmationen. Holm viste sig ligesaa opsætsig mod Bispen som Provsten, hvorfor Bispen klagede til General-Kirke-Inspektionen (15de Septbr. 1769) over hans Opførsel mod Provsten og over „Holms spectaculøse Syn paa Prædikestolen under Visitatsen og hans forvirrede, forbittrede, forargelige Haranger ved samme Leilighed. Paa den slette Vei til Kirken var han falden hovedkuls 2 Gange over Ende." I Aaret 1771 blev den gjenstridige Holm sat under Provsteret, hvis Præses Dr. Hagerup i Arendal var. Da Holms Ansøgning til Kongen om ved samme Provsteret at faa Provsten Speilbergs Omgang med Homedals Almue prøvet og paakjendt, blev afslaaet, faldt Holm saavidt tilsøie, at han forligede sig med Almuen og Provsten, saa Provsteretten blev hævet. Holm overlevede ei længe denne Strid, men døde pludselig den 25de Februar 1773.

[1] Tidemands Indb. af 27de Dcb. 1771. Om C. Due 365 og 366. Om Struve, Biskop Pavels Autobiographi 82. Om S. Bugge og H. Speilberg Holts Præstehistorie ved A. Faye, om Arenz Øyestads Præstehistorie ved A. Faye, E. Hagerup blev Tidemands Efterfølger som Bisp. Femmer døde 1787 som Byfoged i Arendal. Even Meldahl Schjelderup gav Hagerup 1782 det

I 1772 visiterede han endelig Thelemarken og indsendte 31te Decbr. s. A. Indberetning, om hvo der havde prædiket og hvorom.

Dette var hans sidste Visitats. I Robygdelaget synes han aldrig at have visiteret.

Saa glædeligt som det hederlige Skudsmaal, Biskoppen aflægger om Stiftets Geistlige, maa være os og især paa en Tid, da Præstestanden allerede var udsat for heftige Angreb og fra en Mand, der, som vi siden skulle se, ikke var skaansom i sine Domme, saa kunne vi ei undlade at undre os over, at han forbigaar den lærde og dygtige Stiftsprovst Friedlieb, der siden blev Bisp i Bergen, i sin Ros, og den noksom bekjendte Ancher Brun i Evje i sin Daddel, der vilde været velfortjent.

Foruden den Strid han havde med den umedgjørlige Holm i Homedal, som vi have omtalt, fik han en lignende med Sognepræsten i Egersund, Provst Gregers Lund. Denne Mand blev under Administrationen af den hellige Nadvere ramt af et Slag, som Bispen maa have anseet ulægelig, siden han ikke alene fratog ham Provsteembedet, men overdrog hans Embedes Bestyrelse til Kapellanen i Vestre Moland Borge Petersen. Da denne Mand snart kom i et spendt Forhold baade til Sognepræsten og hans Familie, og Sognepræsten blev saa rask, at han selv troede at kunne overtage Embedet, vilde Kapellanen ikke vige og fik heri Medhold i Bispen, som endog forbød Hr. Lund at befatte sig med geistlige Forretninger, under Paaskud af hans „saa beklagelige, saa aabenbare Sindsforrykkelse og Forvirring."[1] Da Lund klagede til Kongen over denne Fremgangsmaade, blev Bispen yderlig forbittret og beklagede sig over, at Lund trods hans Forbud foretog geistlige Forretninger. Bispen maatte dog tilsidst give tabt; thi under 8de Juni 1771 tilskrev han Borge

Skudsmaal: „Han er i Lærdom grundig og ren, i Livet ustraffelig, i Embede flittig og i sit ganske Forhold en god og paalidelig Mand." Han var født 1735 paa Tonsæt, blev 1775 Sognepræst til Øvre Kvinesdal, 1782 til Undal, 1786 til Oddernes, tog Afsked og døde paa Augvaldsnes 4de Marts 1814.

[1] Bispens Brev til Borge Petersen 15de Decbr. 1770.

Petersen, at hans Constitution ophæves, „da efter paalidelige Folks Erklæring Provst Lund nu er restitueret."[1]

Neppe var denne Strid endt, førend han blev indviklet eller indviklede sig i en for ham endnu mere krænkende Strid med Christiansands Magistrat og Stiftamtmand Hagerup.

Saalænge Geheimeraad Adeler var Stiftsbefalingsmand, var Forholdet mellem Bispen og Stiftsbefalingsmanden godt, men knapt var Adeler død, før Bispen kom i heftig Strid med Lagmand Lorentz Fischer, der var bleven constitueret, indtil Adelers Eftermand, Grev Holck, kunde overtage Embedet. Da Fischer havde expederet nogle Sager paa egen Haand, som Bispen fordrede skulde behandles conjunctim, tilskrev han Holck (24de August 1767), at uagtet han havde havt mere end stor Aarsag til at klage til Kongen over L. Fischers „utaalelige Konduite og upasselige Rigeur," saa havde han dog hidtil opsat det, men anmodede Greven, om en Anden kunde constitueres end Fischer, der ei sender Bispen de Sager, som conjunctim skal afgjøres, og „sætter sit Navn under Expeditioner uden at tilføie dens Navn, for hvem han er constitueret." Holck tiltraadte imidlertid ei sit Embede, der blev overdragen E. Hagerup, hvem Bispen ønskede velkommen med Tilføiende, at han længes efter Stiftsbefalingsmandens Ankomst, at Alle vilde klappe ved den Constitueredes Dimission, og at han selv havde tænkt at søge om at blive dispenseret fra alle collegiale Embedsforretninger med denne unge, urimelige og til en saa høi og vigtig Charge uvoxen Herremand."[2]

Dette gode Forhold varede ikke mange Aar. I 1772 kom han i Strid med Magistraten. Bispen have nemlig kjøbt den gamle Kommandantbolig i Christiansand med lige Ret og

[1] I et Brev til Foged Munster, der sogte at megle i Striden (9de Marts 1771), klager Bispen over Lunds touchantes og mechantes Skrivelse til mig og over mig. „Jeg antager, at Fogden er ubekjendt med Provstens upassende Pokken mod mig, nærgaaende Næsekast og Bebreidelse, kort og rent ud sagde hans ligesaa malicieuse som usandfærdige Beskyldninger over baade min Person og Embedsconduite!!" G. Lund overlevede ei længe Striden. Han døde 30te Decbr. 1774.

[2] Bispens Skrivelse til Hagerup af 21de August 1767.

Rettighed som Kongen havde eiet den, og vaastod derfor at være fri for de Kommuneafgifter, som Magistraten og især dens Præsident, Borgermester Kapitain Berg, med Strenghed fordrede.[1] Da Magistraten ingen Hensyn tog til hans Protest, men gik frem uden Persons Anseelse, blev Bispen i høi Grad opirret og tilskrev samme Dag (3die Octbr. 1772) Stiftsbefalingsmand Hagerup 2 Breve, hvori han blandt andet yttrer: „Neppe kunde jeg troet Magistraten capabel af en saa stor og dristig Uforskammenhed, som den Hr. Præsident og Borgercapitain Berg selv lægger for Dagen i den mig i dette Moment tilsendte ret skammelige Promemoria af 1ste hujus.“ Han yttrer ogsaa sin Misnøie med Stiftsbefalingsmandens Paategning af samme. Han vil kræve Magistraten til Regnskab for den ublufærdige og evindelig ubeviselig Imputation at jeg nogensinde har talet eller skrevet vidende og forsætlig Usandhed eller (rent ud sagt) Løgn.“ I det andet Brev, som han skrev samme Dag, omtaler han „den Horreur, hvoraf han er greben ved af Magistraten at være sigtet for Løgn, hvorved han maa være uværdig til at beklæde Bispeembedet. Han vil derfor indtil videre afholde sig fra alle conjunctim Forretninger med Stiftsbefalingsmanden, efterat være saa skammelig insulteret ved deres piquante og tærgende udtænkte Impertinentier, der dog alle bevise mere et ondt Hjerte, end en fin Herre!“

Nærmere Oplysninger om det Passerede finde vi i en Skrivelse til det danske Kancelli af 9de October s. A., hvori han beklager sig over Magistratens Opførsel, over at han selv har maattet skaffe sig Bopæl ved Kjøb af Kommandantboligen, omtaler, at han har været 40 Aar Embedsmand, er oftere bleven forflyttet, har løst 11 Bestallinger, styret 8 Aar Bergens Stift, medens Erik Pontoppidan havde Indkomsten, nu aarlig udreder 300 Rdlr. i Skat, har maattet betale 179 Rdlr. 30 ß i Skat for uvederheftige eller vrangvillige Leilændinger, at Byskatten er fordoblet, at Kancelliresolutionen paa en Ansøgning fra flere Indvaanere i Christiansand ved Trommeslag er publiceret, Vedkommende (blandt hvilke Oberstlieutenant Leon, den gamle Præ-

[1] Hans Klage til Kongen 2den Octbr. 1772.

sident Rumsen), til Tort, at den 24de Septbr. en Underofficier kom til Bispen forat indkræve Paalægget for Bispens Gaard til Brandvæsenet med Trusel om Exekution for Alle, som ei straks betalte. Da Bispen negtede at betale, med mindre han fik se Hjemmel for Paalægget, blev der pantet, i det Betjenterne toge en Sølvkande, som stod paa Ovnen.

Hagerup har i denne Strid mellem Magistraten og Bispen taget Parti mod Bispen, og sandsynligvis har Hagerup yttret sig skarpt mod Bispen og hans besynderlige Færd ved denne Leilighed, siden Bispen 5te Marts 1773 i en Skrivelse til Kongen „gjør Knæfald om Protektion for sig og sit Embede mod Stiftsbefalingsmand Hagerup og hans Søn Præsident Hagerup, der begge ere blevne enige om tour à tour at anse mig for et Maal for ufortjente Chikaner, hvorfor han har seet sig nødt til at udbede sig et Commissorium. Stiftsbefalingsmanden har ikke utydelig beskyldt mig for Capacite af Naragtighed!" Samme Dag tilskrev han den meget formaaende Luxdorpf, beklager at Hagerup har misforstaaet hans Brev og imputeret ham den store Crimen mod hans Charakters Fortrin, og „at han er uheldig stillet mellem Fader og Søn, begge synes saa ildesindede mod mig. Deres egentlige but ved Gud, om det skulde være at gjøre mine sidste Dage til baade faa og ubehagelige Stridsdage."

Af et Brev, som han 20de August 1773 tilskrev Høiesteretsprokurator Uldal, erfare vi, at en Kommission blev nedsat i Christiansand for at dømme mellem Magistraten og Bispen, og at "Dommen var, som man kunde vente af slige Dommere, hvis Gemyts Charakter ikke lettelig skal kunne skjule sig for noget forstandigt og upartisk Øie.[1] Da 2 af Kommissairens have Medhold paa høie Steder, hvoraf de pukke, rose og brøste sig midt i al den Uret og Vold, at den offentlige Beskjemmelse og Fornærmelse, som de uden mindste sand Føie fra min Side, af en pur udtænkt og foresat Ondskab have uden al Sky og Undseelse paatænkt min Person, Embede og Hus." Han spørger derpaa Undal til Raads, om han skal appellere Sagen.[2]

[1] Raadmand Arendrup og Monsterskriver Abel.

[2] Conrector Cortin i Bergen skrev 1773 til en Ven: „I Christiansand

Disse Stridigheder saavelsom et livsfarligt Sygdomstilfælde, som ramte ham i Begyndelsen af 1774, bevægede ham udentvivl til at foretage en Reise til Kjøbenhavn ud paa Høsten, efterat han dog først havde tilbudt Hagerup mindeligt Forlig. Han blev i Kjøbenhavn til Slutningen af Mai følgende Aar og var henrykt over den naadige Modtagelse, han fandt ved Hove og fornemmelig hos Enkedronningen, Juliane Marie,[1] som gjennem Guldberg sendte ham en Del Bøger for at grundlægge et Bibliothek ved Christiansfunds Latinskole. Under 10de Juli 1775 opfordrede han Præsteskabet til at efterfølge det Exempel, som Tvillingrigernes saa uforglemmelige som i den bevidste Nødens Tid beviste ret glorværdige Debora (gav)

er en fatal Proces imellem Stiftamtmand Hagerup og Magistraten paa den ene Side og Biskop Tidemand paa den anden Side. B. Fris, som nylig er kommen derfra siger, at Sagen er slettest paa Tidemands Side, og har reist sig af 7½ Rdlr Tidemand som formeget paalagt i Service. Tidemand er i denne Tid reist derfra til Kjøbenhavn med hele sit Hus." Illustr. Nyhedsbl. 1863, 138.

[1] I et Brev til Stiftsprovst Friedlieb af 30te Juli 1774 skriver han blandt andet: „Udi sidste Uge havde jeg den Naade og Lykke allerunderdanigst at præsentere mig for det kongelige Herskab, hvor jeg overalt fandt lutter Engleansigter og Engleord i en ret hjerterørende og hjerteindtagende Mildhed og Naade helst hos vor dyrebare Dronning og Arveprinds, Efter kongl. Maj. allernaadigste Befaling i mildeste Termines p. Missive tilkjendegivet mig. Den 19de sidst afvigte Uge prædikede jeg for det kongelige Herskab paa Fredensborg, som var Dom. 8 i Trinitat over Texten Math. 7, 21." — Efter Gudstjenesten nød jeg først af en vis vigtig og værdig Herre (Guldberg?) og dernæst strax derpaa af det kongl. Herskab. nemlig Kongen, Dronningen og Arveprindsen, den Vederkvægelse og Oplivelse, som ikke nu er Tid til at fortælle, men alle mine Levedage vil og skal blive uforglemmelige, helst saalænge Gud forlener mig Naade formedelst Naadens og Bønnens Aand at knæle for Naadestolen. Ved denne allernaadigste Audience, som medtog mere end halvanden høist fornøielige Timers Tid, blev jeg af hendes velsignede Maj. Juliane Marie og Rigernes høist fortjente og høist elskværdige Arveprinds Fredrik med de naadigste Udtryk anmodet (det er som jeg bør kalde det), befalet, at meddele hver af dem min holdte Prædiken beskreven. Han beder nogle Venner, hvoriblandt Rector Femmer, hilsede, men ser det forresten gjerne skjult for deres Øine, som kuns ville vinde deraf af Misundelse, Fortrydelse og Harme."

og skjenke Bøger til Bibliotheket. En Bog omsendtes, hvori Enhver skulde skrive sin Gave, hvorpaa Bogen skulde opbevares i Bibliotheket.[1]

Den følgende Høst faldt han i en farlig Sygdom, der synes at have været langvarig, da Stiftsprovst Friedlieb 2den Juni 1777 havde indgivet Ansøgning om at succedere, ja adjungeres Biſpen i hans Svagelighed og Affældighed." Da Tidemand Intet havde hørt om denne Ansøgning, førend den blev sendt ham fra Kancelliet, tilskrev han Friedlieb et meget skarpt Brev og erklærede Kancelliet, at efter en saadan skjult Fremgangsmaade kunde han ei ønske Friedlieb til Adjunkt, og da han i sednere Tid havde Haab om at komme sig, beder han sig befriet fra Adjunkt, som han ei tiltrængte, naar han efter 44 Embedsaar i 3 Stifter maatte fritages for de besværlige Visitatser.

Hans Ønske blev opfyldt, og han levede og virkede endnu et Aarstid som Stiftets Biskop.

Medens Tidemand var Biſp, kastede Statsstyrelsen sine lystne Blik paa det Præsteskabet benificerede Gods og fandt Understøttelse i Tidens reformatoriske og præstefiendske Aand. I Aaret 1765 afæskedes Geistlighedens og Andres Erklæring paa en Forestilling fra det norske Krigsdirectorium om en bedre Indretning ved Landmilitsen i Norge; men inden Erklæringerne indkom, fremkom Directoriet med et andet Project, da det første var frafalden.

Med Hensyn til det første Forslag yttredes af Geistligheden:

Angaaende Soldaterkvarterers Oprettelse paa de benificerede Gaarde, erklæredes det aldrig muligt i dette Stift, paa Grund af, at de fleste Gaarde kun holder 1 Hest, 2 a 3 Kjør og nogle Sauer, og at den visse Brødtrang istedenfor den tilsigtede Folkeformerelse vilde være Følgen.

Mod Salget af det benificerede Gods indvendtes:

1) at ikke alt (saa kaldet) benificeret Gods eller Mensalgods er bleven legeret eller omsonst skjenket, men mangt og meget af Præster og andre Geistlige i Rigets katholske Tider

[1] Opfordringen blev af Geistligheden imødekommet med Velvillie, og ved Gaver af Bøger og Penge grundlagdes Skolens Bibliothek.

kjøbt for deres egne Penge og formedelst Geistlighedens Coelibat gaaen i Arv fra Formand til Eftermand. Følgelig var Geistlighedens Adkomst til saadant Godses uforrykkelige Besiddelse ikke mindre lovlig end andre lovlige Arvinggers til, hvad dennem kan være tilfalden efter Landets Love.

2) de svare og ofte meget græsselige Forbandelser, hvormed det legerede Gods er bleven clausuleret.

3) alle stadfæstede Testamenters Hellighed hos alle Nationer selv hos Hedningerne.

4) at i Fremtiden neppe Nogen vilde skjenke Noget til gudeligt Brug.

5) en følelig Afgang i Præsternes aarlige Indkomster.

6) Leilændingernes Armod, som enten maatte gaa fra Gaard ved Auction eller kjøbe for laante Penge.

Med Hensyn til det andet Forslag om bestandige Bygselsgaarde for de nationale Officerer indkom ingen Indvendinger, naar kun iagttages,

1) at ingen Kapellangaard, Enkesæde eller Gaard, Beneficiarius har Brug for, vælges.

2) at der reserveres Beneficiarius Skovhugst, hvis Præstegaarden savner samme.

3) at de Beneficiarius tilkommende Rettigheder udbetales ham af Regimentsqvartermesteren.

4) at nuværende og efterkommende Beneficiarer for Fremtiden sikkres de jorddrottelige Rettigheder af disse Gaarde osv.

Biskopen anmodede Vicestatholder Benzon i en Skrivelse af 11te Novbr. 1767 om at bidrage til, at det projekterede Salg af det beneficerede Gods opgives, da det er utilraadeligt, og det blotte Rygte har vakt Mismod og Bekymring hos de fattige Leilændinger. 23de Sept. 1768 tilskrev han atter Vicestatholderen et Brev i Anledning af en unavngiven Projectørs Project til Godsets Bortsælgelse. Biskopen refererer sig til Geistlighedens ovenanførte Erklæring og tilføier:

1) Til første Grund, at ved Salget mange Tønder Guld vilde komme i Kongens Kasse, svares, at det neppe vilde ske i pengeknappe Tider, uden at ruinere de stakkels Leilændinger.

2) angaaende den bedre Jorddyrkning og Skovenes Conservation, gjøres opmærksom paa, at uopdyrket Jord findes ligesaavel hos Selveiere som Leilændinger og at Skovenes Ødelæggelse snarere er at befrygte, hvilket Kirkeskovenes Skjebne viser."

I Aaret 1764 (16de Febr.) blev det affordret Bispen hans Formening angaaende Skriftet: Anvisning paa Midler, hvorved kunde afhjelpes de Vanskeligheder, som hindre Provsteembedets Betjening i Norge.

I sin Erklæring i December s. A. yttrer han blandt Andet, at Postvæsenet maatte forbedres ved Ansættelse af Postbønder, og at ved Provstestevnerne bør Prokuratorerne aldeles udelukkes, da man ved mange Exempler kan oplyse, hvor stor en Forstyrrelse og Sandhedsfornærmelse er bleven foraarsaget, hvor meget Sagen forsinkes ved den exceptio fori, som ofte benyttes til Fordel for reus af dem, som skulde aflægge Vidnesbyrd. Med Alvor erklærer han sig mod Forslaget, at navnløs Angivelse (altsaa Skandskrift osv.) skulde medføre en Provsteret, hvorved mangen Fornærmelse kan tilføies en Uskyldig efter det gamle symbolum: calumniare audacter, semper aliqvid hæret.

Han giver Forfatteren Ret i, at han i disse Verdens sidste Tider klager over Ugudelighed, Ryggesløshed og allehaande aabenbare Frækhed i Synden, og at Kirkens Disciplin hos os længe har været et tomt Navn. Derimod er han ikke enig med Forfatteren i, at Kirkens Disciplin skulde plat ikke kunde haandhæves i denne Tid mod den almindelige Ryggesløshed, og at Kirkens skarpeste Tugt i vore Tider skulde være spilt. Tvertom paastaar han, at skjønt Ondskaben destoværre er kommen vidt nok, saa har den dog ikke, Tak ske Herren, endnu her tillands løftet Hovedet saa høit i Veiret (det jeg ved), at der skulde gives Spottere saa overgivne, saa skamløse og saa slet forherdede, at de skulde ingen Frygt have for den Grad i Kirkens Disciplin, Auctor omtaler. Bispen beklager, at Sjelesørgeren nu maa forlade Synderen, hvor Tugten skulde begynde, og tror, at Kirkens Disciplin endnu kunde anvendes. Nu giver Synderen Prestens Advarsler en god Dag, og den enes Exempel forleder

den Anden og hvorfor? Fordi han (sligt Alt uagtet), paaferer for lige brav og lige god Mand, vises allevegne samme og lige Honneur som tilforn, antages til Fadder, indbydes til endog de hederligste og høitideligste Samkvem.

Samme Dag (21de Decbr.) tilskrev han Geheimeraad og Overcecretair Thott følgende Brev, hvoraf vi ville meddele Begyndelsen, der kan tjene som Exempel paa Bispens Brevstil til hans høie Foresatte.

„Saadanne Ord, som kunde reiskaffen udtrykke mine Ønskers fulde Fylde over Deres Excellences Høie Person, høie Hus, høie Charger mod anstundende Aars Forandring, har jeg vist ikke, men aldrig, saalænge Aande er i mit Hjerte, skal dette mangle aarle eller silde, at tilbede deres Excellence al Slags Naades og Velsignelses Fylde af Gud. Med denne underdanigste Hjertens Forsikkring forbliver jeg det jeg bør osv."

Uagtet dette og lignende galante Breve synes han ei at have udøvet synderlig Indflydelse hverken paa Thott eller General-Kirke-Inspections-Kollegiet. Til hans Embedsindstillinger toges der sjelden Hensyn. Før havde man sedvanlig besat geistlige Embeder med Stiftets Præster efter Bispens Anbefaling. Nu tog man lidet Hensyn til begge Dele. Hans ivrige Bestræbelser for at faa sin Svoger Calludan og sin Søn befordrede til Stiftets bedste Kald mislykkedes ganske.

Efterat han som Biskop i Bergens og Christianssands Stift havde ordineret 63 Candidater til Præster, og efter flere udstandne Sygdomme døde Ole Tidemand 9de Januar 1778.

Hans Samtidige, Erik Pontoppidan, skildrer Tidemand som Stiftsprovst og forrettende Biskop i Bergen saaledes: „Ole Tidemand er en begavet Mand, saa og af gode principiis theologicis, hvorfor han hidtil har skaffet Opbyggelse i Guds Menighed, men en farlig Mand af choleriisk Temperament, der lettelig gjorde sit Pund unyttigt ved Stridagtighed,[1] driftig i at negte det, jeg ved at være sandt, ja i at paadigte mig selv Usandhed, stolt, herskesyg og myndig." Hans Færd som Biskop i Christianssand stadfæster mere end den modsiger Pontoppidans

[1] Daas Meddelelser i theologisk Tidsskr. 373, 375—377.

Skudsmaal. Ogsaa som Bisp i Christianssand viste han sig som en Mand med godt Hoved og Begavelse som Taler, men af en saare tvivlsom Charakter, stolt, selvgod, forfængelig, uforligelig og upaalidelig, saa han i Stiftet hverken nød nogen almen Høiagtelse eller Kjerlighed.

Hans Portrait, som hænger i Christianssands Domkirke, viser os et magert, sygeligt og snerpet Ansigt og et Hoved dækket med en hvid Paryk.[1]

Blandt den Tids Præster i Stiftet ville vi nævne:

1) Niels Brønlund Bloch, Sognepræst i Tinn. Han var født i Nordlandene 29de Marts 1720, var en Søsterson af Hans Egede og gik 1754 som Missionair til Grønland. 1756 blev han Sognepræst i Tinn, hvor han fandt Folket i dyb Vankundighed. Han tog sig med megen Iver af denne forsømte Menighed og efterlod sig det Eftermæle, „at han var en af sin Tids værdigste og nidkjæreste Præster, der prydede den Lære, han forkyndte, saavelsom sin hele Embedsførelse med en gudfrygtig og exemplarisk Vandel." 1774 blev han forflyttet til Lier ved Drammen, hvor han døde 16de Juni 1792.[2]

2) Lars Eskildsen, Sognepræst i Gjerestad. Han var en Præstesøn fra Modum, født den 22de Febr. 1713 og blev dimitteret fra Christiania Skole af Jacob Rasch 1733, tog Embedsexamen 1735, og blev Sognepræst til Gjerestad 1750 13de Novbr. Ved hans Ankomst hid fandtes der Mange, som aldeles ikke kunde læse i Bog, og stor Uvidenhed. Denne fromme og nidkjære Mand virkede her i 34 Aar med megen Velsignelse,

[1] I et latinsk Gravdigt af hans Ven Rector Femmer roses han derimod meget. Blandt Andet siges: „Qvanta vir ille vigiliantia et industria, gravitate et prudentia, integritate et sanctimonia rebus in ecclesia, et minoribus et majoribus et maxibus præfuerit, testes locupletes sunt crebri & alii super alios delati Viro honores." — — —

Qvam fidelis in amicos, qvam placabilis in inimicos, qvam promptus ad sublevandos afflictos, miseros, egenos, qvam affabilis et humanus erga omnes etc.

[2] Tinns Kaldsbog. Hans Egedes Levnet af Lund 95. Det var ham, som efter Sagnet i en Storm paa Tinnsøen blev kastet op i en Hule, som endnu kaldes Præstehulen. Biskop Tidemand anbefalede ham 30te Septbr. 1768 „som en brav, flittig og duelig Mand."

reiste om paa Gaardene, overhørte og underviste Almuen.[1] Da han var en stor Hader af Svir og Overdaadighed, virkede han ogsaa med Kraft i at fremme Ædruelighed, Tarvelighed, Tugt og Ærbarhed og i at hindre den gjengse Overdaadighed især ved Bryllupper og Skaalgaver. Han roses ogsaa som en flink Jorddyrker, i hvis Tid man først lærte at dyrke Poteter i Bygden. Han døde 1784 den 11te April.

3) Conrad Fredrik Rumohr var en Søn af den Præsten Rumohr, som de Svenske 1716 bortførte, og som døde i svensk Fangenskab. Han fik først et lidet Præstekald i Jylland, hvor han levede i trange Kaar, indtil han 1748 blev forflyttet til Sogndal. Her forefandt han en forsømt Menighed i stor Vankundighed og en faldefærdig Præstegaard. Rumohr var imidlertid en villiesterk Mand, der var lige utrættelig i at arbeide paa Ungdommens Undervisning som i at opbygge og opdyrke sin Præstegaard. 2 Aar efter sin Ankomst blev han valgt til Provst. Meget havde han at kjempe med, fattig blev han stedse, men agtet og elsket blev han, saa han endnu lever i Almuens Minde, og naar man vilde rose en Mand, lignede man ham med Rumohr. Savnet og begrædt døde han i Sogndal 4de August 1767, i en Alder af 62 Aar. Biskop Kærup vidnede 1750, „at han var en habil, retsindig og god Præstemand."[2]

4) Jubellæreren Mentz Blix. Han var født 1660 i Throndhjem, hvor hans Fader Mogens var Præst ved Domkirken. 1688 blev han Kapellan og 1692 Sognepræst i Eøje. 1708 blev han Provst. 1716 byttede han med kongelig Tilladelse Kald med Nils Hansen Tyrholm i Jælse, en vældig Stridskjæmpe, der laa i Trætte og Klammeri med hele sin Menighed." I Jælse virkede han til sin Død 25 Febr. 1743, efter at have

[1] Ved en saadan Overhøring svarede en gammel Kone paa Spørgsmaalet: „Hvem tror du paa?" Jeg tror paa den gamle Bjørka paa Eikaas.

[2] Hvad som bidrog til, at han fremfor Andre lever i Folkets Minde, var vel ogsaa hans overordentlige Legemsstyrke. Man fortæller, at han en Gang slyngede Armene om Tverbjelken over Gaardsporten og klemmede Benene saa fast om sin Hest, at han løftede sig og den op i Veiret. Han var derhos saa god en Skytte, at han som Peder Tordenskjold kunde skyde en Toskilling, som en Anden holdt i Veiret, ud af Haanden.

levet 83 Aar og været Præst i 55. Han overlevede sin dygtige Søn Mons Blix, der døde 2den Marts 1740 som Vicepastor i Jælse. 1738 tilskrev Kærup ham, da han 79 Aar gammel nedlagde Provsteembedet, og takkede ham for den gudfrygtige, nidkjære, oprigtige, accurate førte Konduite, Vigilance og Trofasthed i det provstelige Embede og for retsindig Lære og Levemaade."[1]

Biskop Ole Tidemand blev 1732 14de August gift med den 13aarige Charlotte Eleonore Calludan (døbt 1719 3die Mai), en Datter af Hr. Christen Simonsen Calludan, Sognepræst i Sandherred, og Antonette Amalie Grüner. Hun døde 70 Aar gammel i Christianssand den 20de Marts 1780 og blev begravet under Sakristiet, hvor ogsaa Biskopens Lig findes. Med hende havde han 16 Børn, blandt hvilke:

1) Christen f. i Sandherred 1732 (22de Octbr.), Archivar ved Hof- og Statsretten med Titel af Sekretair. Han døde i Viborg Stift som Pensionist, var 2 Gange gift og efterlod 2 Sønner. 2) Christian Langemach Tidemand, f. i Bergen 1743, døbt 2den Octbr., gf. med Biskop Paludans Datter Margrete Johanne, Lieutenant, blev afskediget og døde i høist maadelige Omstændigheder. 3) Johan Bartholomeus, f. 1744, er udentvivl den Søn, der ganske ung druknede ved at falde gjennem Isen. 4) Anne Hedevig, gf. 1762 med Theodorus Bergman Meldal, Sognepræst til Indviken og siden Oddernes, † 1786. Hun døde i 1ste Barselseng 1763 og efterlod en Datter Anne Hedevig, der blev gift med en Lieutenant Zernichow. 5) Elizabeth, f. i Laurvik 12te August 1737, gf. 1764 med Mikael Stub Arentz, f. 5te Novbr. † 18de Marts 1799 som Sognepræst i Haus i Nordhordlen. Han anbefaledes af Biskopen ydmygeligen til Holt 27de Juli 1764. 6) Hans Emil f. i Bergen 1741, residerende Kapellan til Walle i Undal i 12 Aar og derpaa 1782 Sognepræst i Bjælland, som han forestod til 1796, da han afstod Kaldet og flyttede til Gaarden Bjerland, hvor han døde i stor Armod 5te Januar 1799. Han roses som god Prædikant og flink Mand, men forfaldt tidlig til Drik, hvilket endelig nødte ham til at fratræde Embedet.

[1] Treschows Jubell. 285. Kærups Kopiebog.

Biskop Tidemand har udgivet følgende Skrifter:

1) Dissertatio inauguralis de studio honoris illicito. Hafniæ 1760 in Q.

2) Afskedsprædiken i Bergen paa 10de Søndag efter Trinit. 1762 over en evangelisk Lærers frimodige og vemodige Embedsafsked, i 8vo.

Ligtale over Kammerherre Tillig 1768, i 8vo.

* * *

I 16 Aar, 1762—78, sad Ole Tidemand paa Christiansands Bispestol, og det vare sørgelige Tider, især for en Kirkehyrde, der selv havde været ivrig Pietist, og vel havde haabet, at Pietismen skulde have baaren velsignelsesrige Frugter, medens han maatte gjøre den smertelige Erfaring, at den gode Frugt udeblev, medens Ukrudet trivedes desto bedre. Under Fredrik Vtes tyveaarige Regjering fra 1746—56 forsvandt næsten alle Spor af den Bækkelse, som fandt Sted under hans Fader, Medens den pietistiske Theologi i Tydskland og Danmark fortrængtes af den nyere tydske Theologi, som ved Semler i Halle og Michaelis i Göttingen, der søgte „at luttre" Christendommen, kom i Mode, hævede Fritænkeriet overalt sit Hoved i den christne Kirke og fandt i Voltaire, Roseau, Fredrik II o. Fl. talentfulde og ansede Bannerførere og overalt mangfoldige Beundrere og Tilhængere. Under Løsenet „Tolerance og Oplysning", stormede Fritænkeriet overalt ind paa Kirken, Geistligheden, ja paa Aabenbaringen selv. Den 14de Januar 1766 endte Fredrik V sit Liv 43 Aar gammel og blev fulgt af sin 17aarige Søn Christian VII, en kaad og vantro ung Mand, der efter den preussiske Minister ved det danske Hof, Baron Borcks Vink engang endog fik i Sinde, som ret praktisk Ven af den voltainiske Oplysning, at afsætte alle Præster og forandre Kirkerne til Kornmagaziner.[1] Denne Ide fik man vel forpurret, men da hans Yndling Livlæge Struense 1770 kom til Statsraadet, fik den dansk-norske Kirke en haard Kamp at bestaa. Ved Kabinetsordre af 24de Septbr. 1770 ophævedes Geheime-Statsconseilet. Oversekretairen, den lærde Grev Thott, gik af, og Kirken kom nu ganske under Kancellicts Styrelse. Ved Afskaf-

[1] Molbech i Nyt hist. Tidsskrift. IV, 543.

felsen af Censuren[1] gav han Anledning, til at i den letsindige og vantro Tid ei blot Kirken og Præsterne, men Aabenbaringen selv blev besudlet med en Mængde Skandskrifter. En Prokurator Bie gjorde især Geistligheden og dens Indtægter til Gjenstand for sine hadske Angreb, hvilke Angreb blandt Fritænkerne og Pøbelen vandt stort Bifald. At Hr. Bie af høieste Ret dømtes til Rapshuset for en forargelig Prædiken han holdt over Høisangen, hjalp lidet.

26de Octbr. 1770 udstedtes en Helligdagsanordning, hvorved mange gamle Helligdage, 3die Høitidsdag paa de 3 store Fester, Marie Renselse- og Besøgelsesdag, alle Apostel- og Martyrdage, ja endog Epiphanie- eller Helligtre-Kongefesten afskaffedes. Marie Bebudelse henlagdes til 5te Søndag i Faste og Allehelgensdag til 1ste Søndag i November. Den 1686 indførte Store Bededag beholdt derimod sin uheldige Plads. Almuen i Norge var paa flere Steder misfornøiede med disse Helligdages Afskaffelse og yttrede forgjeves Ønske om, at de atter maatte vorde helligholdte. Det følgende Aar forargedes man ved flere Anordninger, blandt hvilke den af 13de Marts, hvorved Bøder og al Straf for Leiermaal ophævedes,[2] og at ved Daaben ingen Forskjel skulde gjøres mellem ægte og uægte Børn.[3] Hans mange reformatoriske Planer fik imidlertid en brat Ende, da denne vantro og letsindige Mand 17de Januar 1772 blev styrtet, og Statens og Kirkens Styrelse kom i Hænderne paa den lærde og christelig sindede Ove H. Guldberg, der ei blot ved sine Skrifter, men ogsaa ved Anvendelse af sin verdslige Magt søgte at sætte en Skranke for den Vantro og tøilesløse Frihedsvæsen, der truede

[1] Resc. af 14de Septbr. 1770.

[2] Ved Forord. 8de Juni 1767 var bestemt, at de, som forse sig ved Leiermaal skal være fri for Kirkens Disciplin, men i 8 Dage sættes paa Vand og Brød eller betale de fastsatte Bøder.

[3] Sammenlign Forord. af 15de Marts 1771 og 13de Juni 1771. Under 3die April 1771 anordnedes, at alle Egteskaber mellem Blods- og Svogerskabs-Forvante maatte herefter være tilladte uden Dispensation. Denne Anordning vakte Forargelse og indskrænkedes ved Forordning af 14de Decbr. 1775.

Kirke og Stat.[1] Ved Resc. 20de Octbr. 1773 indskrænkedes Trykkefriheden. Blandt hans Fortjenester af Kirken hører, at han kaldte til Kjøbenhavns Universitet den unge, dygtige Nicolay E. Balle (1772), der baade som Professor og siden som Sjællands Biskop førte en alvorlig og udholdende Kamp med Tidens Vantro. Samtidig optraadte den veltalende Christian Bastholm, der ved sit Exempel og sit Skrift „den geistlige Talekonst" (1775) bidrog væsentlig til, at Præsterne lagde sær Vind paa at blive Talere og fra Prædikestolen at oplæse deres Tale. Ved sine talrige og let fattelige populære Skrifter, hvori han behandlede Tidens brændende Spørgsmaal, vakte han megen Opsigt og blev lige til Aarhundredets Slutning Danmarks og Norges populæreste Forfatter.[2] Samtidig (1772) optraadte Nordmanden Herman Wessel med sit vittige Skrift „Kjærlighed uden Strømper," som vakte ualmindelig Opsigt saavel i Danmark som i Norge, og bidrog meget til at modarbeide Tidens slette Smag.

Det lærde Undervisningsvæsen forbedredes ved Forordningen af 11te Mai 1775 om Examen Artium og de akademiske Examina.

Blandt de Mænd, som samtidig med Tidemand virkede i den norske Kirke, kunne vi ei undlade at omtale 2 ved Lærdom og Skrifter berømte Biskper, Gunnerus i Throndhjem, † 25de Septbr. 1773, og hans Formand Frederik Nannestad, der døde som Biskp i Akershus, kort efter at han havde resigneret, 9de Decbr. 1773.

I stor Anseelse blandt Landets Geistlige stod den videnskabelige og dygtige Hans Hammond, Forfatter til den nordiske Missionshistorie i Nordlandene og Finmarken o. m.[3] I en Prædiken, som han paa den almindelige Takke- og Bedefest 1ste December 1773 holdt i Strømsø Kirke, og som han 1774

[1] Guldbergs dogmatiske Hovedverker vare: Den naturlige Theologi som Indledning til den aabenbarede 1765, og den aabenbarede Theologi 1773.

[2] Om Balle se hans udførlige Levnet af Møller i theol. Bibl. XII, og om Bastholm hans Autobiographi i Lahdes Saml. af Portraiter I, 29.

[3] Om Gunnerus, Suhms saml. Skrifter 7, 49. Om Nannestad, Suhms saml. Skrifter 7, 50. Om H. Hammond, Suhms saml. Skrifter X, 135.

lod trykke i Christiania under Titel „et gudfrygtigt og dydigt Folk som altid æret og lykkeligt Folk," revser han med Alvor det Letsind i Levnet, den Vantro og andre Laster, der ogsaa havde trængt sig ind i vort Land. „Lad os," siger han, „ei vanære os, som et ellers adstadigt, mandigt og alvorligt Folk ved at antage Letsindighed i Religionen og tilstede den bedste Guds Gave at gjøres latterlig af Daarer og forhaanes af Forvildede! naar skal de gudsforgangne Samtaler om Gud og Christendommen, den dristige sandseløse Misbrug af Saligheds-midler, de bespottende Eder, der skjere den Dydiges Hjerte, dette Afgrundens Sprog, naar skal alt dette ophøre? Naar skal vi blive kloge til at afvende denne ædende Kræft, der forderver Nationen og sænker os ned i Undergang; naar skal den Slægt uddø, der byder Himlen Trods og gjør sig stolt af at være Vanskabninger, søgende Ære i deres egen Skjendsel? — — — I Pauli Dage var Verden fordervet og ond, den er værre nu! Da holdt dog Mennesker ved det udvortes Gudfrygtigheds Skin. Nu taales ei Skin af Gudsfrygt engang; nu ser man den saa forstokkede Ryggesløshed, en saa forfærdelig Foragt for den offentlige Gudstjeneste, at man finder Mennesker, der vel henbringe hele Aar uden en eneste Gang at besøge Helligdommen, Kunstnere, Haandverksfolk, der offentlig fortsætte deres Arbeide paa Herrens Dag, Sabbatherne, Andagtens Tider, af Forfængelighed udsatte til Vellystens Svelser, og den halstarrige Vantro at nedtræde de gode Seder ligefor Alterens Ausiun. — — I vor Alder bestrides Christendommen offentlig, dens Fiender hverve en Hær forat drive den ud af Verden. Det er jo Skam hos os at bøie Knæ offentlig i vor Herres Jesu Navn." osv.

Ved Rescript af 3die November 1774 ophævedes Seminarium laponicum i Throndhjem ved Professor Knut Leems Død. (Han var under 24de Marts 1752 beskikket som Docent ved det da oprettede Seminarium), da Frugten af samme ei havde svaret til Forventningerne, og man fandt det hensigtsmæssigere at indføre det norske Sprog blandt Lapperne, især ved Ungdommens Undervisninger. Fondets Midler og Indtægter skulde anvendes til bedre Lønning for Skolelærere og

Præster og til smaa Præmier for de Bønder i Distriktet, som mest havde forbedret Agerdyrkningen![1]

XVII.

Dr. Eiler Hagerup.

1778—89.

Han er født ved Christiansund 11te December 1718 af Forældrene Eiler Berthelsen, Kjøbmand sammesteds, og Laurentse Hansdatter fra Spydberg Præstegaard (f. 1681 † 1748). Da hans Moder var et Sødskendebarn af Biskinde Hagerup i Throndhjem, blev han i sit 12te Aar sendt til Biskop Eiler Hagerup, i hvis Hus han blev ansat og behandlet som Tjener, indtil Biskens Søn Hans kom hjem forat læse til juridisk Examen. Da denne mærkede stor Lærelyst hos Eiler, kom han overens med ham, at han skulde undervise ham, naar han vilde staa saa tidlig op, at han kunde have Kaffeen færdig Klokken 5 om Morgenen. Ved denne Undervisning lærte han at kjende Eilers udmærkede Evner, hvorfor han udvirkede hos Faderen, at han skulde holde ham til Studering. Eiler fortæller selv i sit korte Levnetsløb,[2] at den udmærkede og af ham saa fortjente Biskop Intet undlod, som kunde tjene til hans Fremtids Gavn, men lod ham undervise i Videnskaberne, ja deltog selv i hans Undervisning og dimitterede ham selv til Universitetet 1736. Han blev antaget som akademisk Borger 31te Juli 1736 og underkastede sig theologisk Embedsexamen 30te Marts 1738. Efter at han 1739 havde underkastet sig den nye Examen ved det philosophiske Facultet og faaet supremam in Philosophia lauream, blev han ansat som Hører ved den latinske Skole i Bergen, hvilken Post han bekkædte i 3 Aar, som han desuden

[1] Bergs Ref. 2, 604.

[2] Hans Levnet, skrevet paa zirlig Latin med hans egen zirlige Haandskrift, da han var Præst i Arendal, findes i Vestre Nedenes Provstiarchiv. Om ham A. Hatting i Bergens Præstehistorie, S. 100. Hunderups Doctorer 49. Hans Kopibøger paa Rigsarchivet.

anvendte til at studere humaniora, hvortil han følte stor Lyst. 8de Juli 1740 havde han taget Magistergraden, og 1742 tog han Afsked fra Skolen forat reise til Kjøbenhavn forat søge geistlig Ansættelse. 22de Februar 1743 blev han udnævnt til Sognepræst i Høyland, og tiltraadte Kaldet 10de Juni s. A. Her var han i 14 Aar. Ved Lærdom og gode Talegaver tildrog han sig almindelig Opmærksomhed baade i sin egen og tilgrendsende Menigheder, hvorfor han ogsaa 1753 valgtes til Provst over Jæderen. Da han i Aaret 1751 søgte om et bedre Kald, meddelte Biskop Kærup ham følgende Skudsmaal: „Han har trolig forrettet sit Embede i Herrens sande Frygt og vandrende som et skinnende Lys for sin Menighed og Andre, men endog fordi Gud haver begavet ham som en lærd Mand med mange aandelige og boglige Videnskaber, hvorved han endogsaa har undervist og til Akademiet dimitteret mange brave Folks Børn. En saa lærd og velbegavet Mand fortjener et bedre Kald." I Aaret 1756, 17de Decbr., blev han forflyttet til Arendal, hvor han var Sognepræst i 16 Aar. I Aaret 1760 blev han, skjønt fraværende, udnævnt til Doctor i Theologien efter at han havde skrevet for samme dissertatio inauguralis de communione fidelium cum patre et filio & inter se mutua."

13de Mai 1733 blev han beskikket til Biskop i Ribe, men havde den Sorg et Par Maaneder efter sin Udnævnelse at miste sin „elskværdige og gjennem dydige" Hustru Johanne Smith. Det følgende Aar blev han „uden Ansøgning og mindste Vidende forflyttet til Bergen.[1] „Denne kongelige Naade var ham dog saameget kjærere, som den bragte ham igjen til det Sted, hvor han i Fortiden havde opofret nogle af sine Mandoms Aar." 5te Octbr. blev han udnævnt til Professor theologiæ for efter kongelig Befaling at creere 6 Candidater, blandt hvilke Balle og Bastholm, til Doctorer i Theologien i Anledning af Arveprinds Fredriks Formæling. 1774 blev han Medlem af en

[1] Som Biskop i Ribe lod han 1774 udgaa et Synodalmonitum, hvori han klager over, at Studiosi og unge Lærere vænne sig til ofte fast Ord til andet, at læse deres Prædiken op af Papiret, hvilket han fandt meget anstødeligt og derfor paalagde Provsterne at forbyde (Helweg II, 226).

Skolekommission, som blandt Andre bestod af Biskop Harboe, Guldberg og Balle, der foranledigede Forordningen af 11te Mai 1775, i hvilken der ved Siden af grundigere klassisk Dannelse lagdes megen Vegt paa Modermaalet.

Fra Bergens Stift blev han ved Tidemands Død, 26de Marts 1778, forflyttet til Christiansands Biskopssæde, som han beklædte i 11te Aar.[1]

I Christiansand stødte han sammen med sin Ungdoms Ven Hans Hagerup, der 1781 blev adlet med Navn Gyldenpalm og var Stiftamtmand i Christianssand.[2] Under Embedsforholdene brast Venskabsbaandet, saa der herskede en bestandig Ufred mellem dem, saaat Kancelliet stundom maatte mægle mellem dem. Uagtet Bispen har efterladt sig et agtet Eftermæle, heder det dog, at han benyttede alle Leiligheder til at chikanere Stiftamtmanden.

Naar vi kaste Blikket ud over Hagerups Virken i de 11 Aar, han var Biskop i Christianssand, ville vi finde, at han med Dygtighed førte Bispestaven. Visitatserne, der udgjøre en saa væsentlig Del af en Biskops Virksomhed, men som under hans Formand sjeldnere, end ønskeligt var, fandt Sted, kom igjen i Orden og holdtes aarligen.

Strax efterat han var bleven Biskop i Christianssand, tillyste han (31te Marts 1778) Visitats i Nedenes og Øvre Thelemarken, befalede Degnene, forsynede med deres Kaldsbreve, og Skolemesterne fra alle Sogne at møde ved Visitatsen i Hovedkirken. Presterne paalagde han ei at prædike over $^1/_2$ Time, men den til Bispen indleverede skriftlige Prædiken kunde være saa lang og udførlig, som de selv behagede. — Han anvendte 2 Dage paa hvert Sted. Efter endt Visitats i Nedenes tilskrev han Præsteskabet (16de Juli) et Brev, hvori han „takker for den megen Godhed, Kjerlighed og Opbyggelighed, som hver især af dem i deres Huse og ellers i al Omgjengelse mig have vist."

[1] Fra Bergen skrev han sit Brev med Forsvar for Nordahl Brun 30te Septbr. 1767, se Luxdophiana 489.

[2] Født i Kallundborg 27de Octbr. 1717, Amtmand i Nordlandene 1752, Stiftsbefalingsmand i Christianssand 1768, begraven her 12te Marts 1781, roses i et Gravminde i Christianssands Ugeblad 2, Nr. 36.

De Prøver, som den til Overhøring fremstillede Ungdom har aflagt paa deres Kundskab om Guds Raad til Salighed, vare i Almindelighed gode, men paa nogle Steder saa ønskelige og udmærkede, at jeg aldrig uden Glæde kan tænke derpaa og aldrig tilfulde prise den Lysenes Fader, fra hvilken denne og alle andre gode Gaver nedkomme."

Vi savne Efterretning, om hvorledes han fandt sig fornøiet med Udfaldet af sine Visitatser i det øvrige Stift; men om han ei var saa fornøiet som i Nedenes, hvor paa den Tid fandtes en sjelden Samling af dygtige Præster, have vi Grund til at antage, at han i Almindelighed var fornøiet, da han ellers ikke vilde have sparet Vedkommende; thi han var en alvorlig og sindig Tilsynsmand, der ei skaanede de Skyldige. At der ogsaa fandtes saadanne, er uundgaaeligt i denne syndige Verden. — Disse have ogsaa foraarsaget Bispen Sorg og megen Uleilighed. I Stavanger laa Sognepræsten Reyer Gjellebøl, bekjendt af sine Beskrivelser over Høland og Sætersdalen, i Strid med den selvraadige og stridbare residerende Kapellan, Borge Petersen. Til Hans Tidemand, Sognepræst i Bjelland, skrev han flere meget alvorlige Breve, hvori han formanede ham til med mere Flid og Orden at tage sig af sit Embede og opbygge sin Menighed. Endnu mere Uleilighed foraarsagede ham Sognepræsten i Bakke, Rasmus Peter Langhorn, der hverken savnede Lærdom eller Begavelse, men ved sin uforstandige og hensynsløse Iver, ved sin Selvraadighed, Hevngjerrighed og Trættekjerhed kom i Strid med sine Foresatte, sin Menighed, sin Hustru og hele Verden, indtil han endelig resignerede 1788 efter i 10 Aar at have været en sand Plageaand for Alle, som kom i hans Vei.[1] Et Sidestykke til Langhorn med Hensyn til sit Forhold til Biisp og Menighed var den mere bekjendte Erik

[1] R. P. Langhorn var en Brodersøn af Magnus Langhorn, Kammertjener hos Christian VI og siden Sleksforvalter paa Rosenborg, blev Skibspræst paa en Chinafarer 1771, blev entlediget 1788, drog til Kjøbenhavn, hvor han døde 1797. Han udgav flere Skrifter, som: Hellige Taler, holdne i Skien, trykt i Chr.ania 1769 i Q. Modgift mod Synden, 10 aandelige Taler, K.havn 1773, Lovtale over David o. m. Nyerup og Krafts Lit. Lex. 335, A. Eckstorm Hændelser 119—21.

Ancher Brun, der 1757 blev Sognepræst i Evje og efter 31 Aar mod sin Villie blev forflyttet eller forvist til Suledalens Kald i Ryfylke.

Ancher Brun var en Mand, der af Naturen var udrustet med et ualmindelig godt Hoved, megen Begavelse, et vindende Væsen og ei uden Iver for Oplysning og Orden, men derhos i høi Grad forslagen, havebegjerlig og vellystig. Da han kom til at virke blandt en Almue, der som Fjeldfolket i Almindelighed var stridig og lysten paa Processer, fik han rig Anledning til at anvende sin Klogt og sin Lovkundskab i Processer, hvor han lagde for Dagen saadant Talent for Lovtrækkeri, at han søgte sin Lige blandt Tidens slugeste Prokuratorer.[1]

[1] Erik Ancher Brun var født i Christiania 2den Decbr. 1723. Hans Fader Simon Brun var Overtoldinspector og hans Moder Karen Ancher var Datter af den anseede rige Kjøbmand Erik Ancher sammesteds. 1750 blev han Sognepræst i Aure paa Nordmør og 1757 i Evje. 1763 blev han constitueret, men ei valgt til Provst. Her klagede han gjentagne Gange over, at Almuen ei vilde slaa Veiene op for ham om Vinteren, og ei vilde yde ham, hvad han tilkom; især blev Striden heftig og langvarig med den stive og trættekjære Almue i Iveland. Efter lang Procedure blev der nedsat en Kommission til at dømme i Sagen, men denne blev hævet, og ved kongl. Resolution blev der 1767 afgjort, at Iveland Almue skal betale sin Sognepræst Offermæle, Kirkeskyds og Nattehold, og 16de Decbr. s. A. at Ivelands Almue skal opfylde de Pligter, som Lov, Ritual og kongl. Anordninger dem paalægger, og for Forretninger maa Intet fordres over eller mod Lov og Anordning. A. Brun skal af Bispen paalægges „at bruge mere Forsigtighed, holde Enighed med sine Sognefolk og omgaaes dem kjerlig, da han ellers maa vente ikke til Fordel at blive forflyttet.“ Nu blev der nogle Aar roligt. Tidemand yttrer i 1776, at han efter den store Forfølgelse, som endte ved Resc. af 1768, har han holdt Enighed med sine Sognefolk, „hos hvilke jeg aldrig har sporet andet end Fornøielse med hans Embedsforretninger,“ og Hagerup constituerede ham endog til Provst 23de Decbr. 1778. I Juni 1780 indkom Nogle af Menigheden til Bispen med 8 Klagepunkter, blandt hvilke, at han holdt Confirmanterne 2 a 3 Aar til Confirmationsforberedelse, fordrede 8 Rdlr. for en Trolovelse o. m., og A. Brun med Klage over Brangvillighed ved Skyds og Nattehold. Ved Visitatsen 1782 søgte Biskop Hagerup og Stiftamtmand Adeler at mægle. Ingen havde at klage over hans Forretninger i Kirken, da han prædikede godt, og Ungdommen var vel lært; men man ankede over, at han fordrede for

Mænd som Langhorn og C. Ancher Brun kunde ikke andet end vække Forargelse, og naar man betænker, at det var i en revolutionær Tid, da mægtige Aander anfaldt Geistligheden og Kirken, og Raabet om Frihed og Lighed fra den amerikanske Frihedskamp lød tilbage til Europa, kan man ei undre sig over, at Misnøie og Uro greb Mange. Efter at den amerikanske Frihedskamp var sluttet 1783, opstod der i Norge og andre Lande en almindelig Standsning i Handel og andre Næringsveie. Dertil kom Uaar. Almuen i Thelemarken og Robygdelaget klagede over den Uret, de led af uredelige Kjøbmænd, begjerlige Prokuratorer, rovbegjerlige Sorenskrivere og Præster, som ei vilde lade sig nøie med Lovens Betaling for geistlige Forretninger. Med dem forenede sig hyreløse Søfolk og brødløse Arbeidsfolk og Uroligheder blev betænkelige, da de Misfornøiede i den listige, uforfærdede og veltalende Demagog, Christian Jensen Lofthus,[1] fandt en Høvding, der vidste at erhverve sig Bøndernes Tillid. Biskopen søgte at dæmpe Uroen og mægle i Striden. I December 1786 tilskrev han Nedenes Præsteskab med Anmodning om, hvor de finde det fornødent, at bidrage til at dæmpe eller forekomme den Gjæring og utillade-

Embedsforretninger mere, end Loven tillader, og deres Vilkaar formaar, og en Hovedanke var en Kontrakt af 1ste Juli 1758 mellem ham og Almuen, som gjennem Tiden var bleven Almuen til en ligesaa utaalelig Byrde som Præsten til Fordel. „Hele Menigheden var enstemmig i at ønske hans Forflyttelse, hvilket Præsten ogsaa attraar, og er dette den eneste Post, hvori Præst og Menighed synes at komme overens med hinanden." Almuen tør ei indlade sig i nogen Proces med ham, da den anser ham for uovervindelig! — Klagerne gjentoges, saa Biskopen og Stiftamtmand 1787 erklærede, at da den 30aarige Strid har gjort, at Bitterhed, Had og Hovgjerrighed paa begge Sider er bleven ligesom indgroet og uudslettelig, ved de ei andet Raad, end at Brun bliver forflyttet. Dertil kom, at 4 Mand provede, at en Del besvangrede Piger skal have forladt Præstegaarden i frugtsommelig Forfatning, uden at Barnefædrene ere bievne bekjendte. Under 14de Novbr. blev Ancher Brun mod sin Villie forflyttet til det ringere og besværligere Suledal, hvor „han var i 16 Aar og stiftede i alle Henseender meget ondt." Tilsidst blev han ved Høiesterets Dom af 6te Mai 1803 fradømt Embede, Præstedragt og forviist Præstegjeldet, hvorpaa han begav sig til sin Søn i Bygland, hvor han døde 82 Aar gammel.

[1] Øyestad Præstehistorie ved A. Faye 45.

lige Opløb, som skal have yttret sig i Nedenes og især i Vestre-Moland, og minder dem om det apostoliske Ord, at frygte Gud og ære Kongen. Kort efter (12te Decbr. 1786), yttrede han i en Beretning til Kancelliet blandt Andet: Almuens Tilstand er høist beklagelig. Her er Mangel paa Føde baade for Mennesker og Kvæg, Mangel paa Tilførsel af Levnetsmidler og Penge at kjøbe for, og skulde det forholde sig saaledes, som Almuen formener, at de af nogle af Kjøbmandsstanden og andre deres Medundersaatter skulde i et og andet Tilfælde paa ubillig Maade blive behandlede, vilde saadant altid være trykkende, men fast utaaleligt paa en Tid, da Misvext, dyr Tid og deraf flydende Armod kvæler Landet. I saadan trængende Forfatning skal nogle af Almuen have samlet og forenet sig forat indgaa til Regjeringen med allerunderdanigst Besværing og til samme at forfatte betjent sig af en ung ubekjendt Christian Jensen Losthus i Vestre Moland. — De i saadan Anledning skede Samlinger og Sammenkomster ere vel billigen at anse som stridende mod Loven og Forordningen af 5te Juli 1765, dog skal Almuen derved have opført sig ganske sømmeligt og ikke vist nogen Uskikkelighed, men kun begjært, at deres Klage maatte blive hørt og undersøgt og deres formente Byrder lettede. Vel er det troligt, at Almuen ved saadan Anledning som denne ikke i Alt kan have opført saa agtsom og regelmæssig som ske burde, men og tillige troligt, at Rygtet, som oftest paa en og samme Dag har været sig selv modsigende, kan have udspredt adskilligt, som ved nøiere Undersøgelse vilde befindes anderledes, og tvivler jeg paa, at nogen synderlig Fare har til denne Tid været at befrygte. Og da Almuen ved al Leilighed har yttret den største og anstændigste Tillid til Regjeringen, at de der skal faa den Ret, de formene sig at have, saa har jeg Aarsag til at tro, at hvis det allernaadigst maatte behage hans Maj. at befale, at Præsterne udi Nedenes, eller hvor denne Urolighed maatte bemærkes, skulde betyde Almuen, at hans Majestæt vil lade deres Klage undersøge og efter befunden Beskaffenhed skaffe dem Ret, ingen Mand da mere vil bevæge sig, men Enhver forholde sig rolig og stille.

Gik end ikke denne Formodning i Opfyldelse, da det ikke er

en let Sag at dæmpe en Gjæring blandt en uvidende og opbidset Almue, saa vedblev dog Bispen at indtage sin mæglende Stilling, da Klagerne, som i Førstningen var hovedsagelig rettet mod Kjøbmænd, Procuratorer og Sorenskrivere, ogsaa vendte sig mod Præsterne, der fordrede mere for kirkelige Forretninger, end Loven foreskriver. Flere Præster erkjendte dette, men mente, at de havde Ret til at fordre, hvad Skik og Brug havde været, og at de ei kunde leve, hvis de skulde kun faa, hvad Loven havde bestemt, da Pengenes Værd, siden Loven var given, var i høi Grad forringede, saa man for 16 ß i Aaret 1687 fik noget langt mere end i 1787. I Thelemarken var man især misfornøiet med den saa kaldte Hovedtiende, naar en Mand giftes, og som fra Arilds Tid betaltes efter Accord. Da saaledes f. Ex. Marcus Monrad i Vinje holdt sig efter Skik og Brug og forlangte fra 4 til 20 Rdlr. i Hovedtiende, indfandt Jon Paradis sig hos Bispen med en Klage forsynet med 80 Underskrifter.

I Anledning heraf tilskrev Bispen Kancelliet. „Hvad ellers Præsteskabet her i Stiftet angaar, da kan og bør jeg ei dølge, at jo Nogle af dem, dog ganske faa vistnok, drive deres Embeds Accidentier høiere end Loven tillader og Almuens Vilkaar taaler, men forsikkrer og underdanig, at den største Del af dem aldrig fordre mere end dem tilkommer, og Mange i Betragtning af Almuens Uformuenhed i disse betrængte Tider endog frivillig eftergive meget af deres Rettighed."

Paa Forespørgsel af Aa Sogns Bønder, om hvad de efter Loven havde at betale, meddelte Bispen dem Lovens Bestemmelse med Tilføiende: „Begjærer Bonden Præstens Tjeneste i sit Hus, da bør han derfor efter Billighed fornøie ham. For fattige Syge at besøge bør han Intet tage uden Fordringskab, hvor den kan bekommes; men dersom de Formuende i dette Tilfælde begjærer hans Tjeneste, som de ikke bør forsømme, da er det billigt, at de og fornøie ham derfor, dog saa, at Billighed og Anstændighed og Kjerlighed paa begge Sider iagttages. Om og Præsten ei maa fordre mere, end Loven tillader, saa har Lovgiveren 2—12—9 ikke villet betage Nogen sin fri Villie at betænke sin Sjelesørger efter Formue. En christeligsindet Sje-

leſørger fræver viſtnok ikke mere, end Loven tillader, og Almuens Vilkaar taale, og en chriſteligſindet Tilhører kan ei heller være uvillig til at dele allehaande godt efter Evne og Formue med den, ſom ham trolig underviſer. Lader alle Eders Ting ſke i Kjerlighed, og Fredens Gud ſkal være med Eder."

At det er et ligeſaa vanſkeligt ſom utaknemmeligt Arbeide at optræde ſom Mægler mellem ſtridende Parter, maatte Biſpen ogſaa ſande.

Mod Slutningen af ſidſte Aar kom en uſedvanlig Mængde Bønder fra Hvideſeid, Sillegjord, Vinje og Tinn til Chriſtianſſand til Biſpen og havde meget at andrage imod deres Præſter. Blandt Klagerne var Øſten Gunulfſon Ingulfsland i Tinn, der kom med en af flere undertegnet Klage, hvorpaa han forlangte Biſpens Erklæring, da han vilde reiſe med den til Kongen. I det Sted reiſte han hjem og ophidſede Almuen mod deres Præſt, den hidſige Rasmus Møgleſtu i Tinn, ſom endog beſkyldte Biſpen for ved ſin Paategning at have foraarſaget Uroligheden i Thelemarken, ſaa Biſpen endog maatte retfærdiggjøre ſig for Kancelliet. Noget lignende indtraf med den omtalte E. Ancher Brun, der i en Suplik til Kongen af 18de Novbr. 1787 havde beſkyldt Biſpen for at have hindret et Forlig mellem ham og Almuen og derfor forlangte, at Biſpen for ſaadant udviſt Forhold ikke maatte ſtaa til Troende i Erklæringer ham vedkommende. Biſpen forſvarede ſig med Værdighed og Klarhed, og Kongen dikterede Provſt Ancher Brun en Mulkt af 50 Rdlr. for ſin ugrundede Klage.

Da Hagerup var en ſtreng orthodox Biſp og ingen Ynder af den nye Smag i Prædikenerne, ſaa kunde han ei uden Sorg ſe, hvorledes Rationalismen og Vantroen tog Overhaand.

I et Brev til den dygtige Provſt Fritzner, Sognepreſt i Sogndal,[1] ſkrev han (4de Marts 1780): „Deres Velærværdighed har derudi fuldkommen Ret, at man hos Gud bør af-

[1] Under 8de Januar 1787 gav han Fritzner det Skudsmaal: Fritzner, Provſt over Dalene, 19 Aar Sognepreſt i Sogndal, har forſtaaet Embedet med rosværdig Flid og Retſindighed og i Provſtembedet viſt færdeles Duelighed og Paalidelighed. Han var Sognepreſt her fra 1767—1788, da han blev forflyttet til Fanø, hvor han døde 1803.

bede, at Menighederne dog ikke hjemsøges og bebyrdes med nymodens Lærere, som ved deres saakaldte Indsigter, urigtige Begreb og løse Snak gjøre Christi Kors forfængeligt og forvende Herrens rette Vei. Ingen hedensk eller papistisk Forfølgelse har kunnet gjøre Kirken den Skade, som disse selvgode Daarer. Gud i Naade se dertil og sende Hjelp af sin Helligdom."

I et Brev af 6te Septbr. 1785 til Hans C. Thestrup, Sognepræst i Arendal,[1] der havde beklaget sig over de daglige Klager og Besværinger fra og over uforligelige Egtefolk, yttrer han blandt Andet: „Dette er vist beklageligt. Religionen og Kirkens Tilstand bliver, uagtet al støiende Raab og Ros om oplyste Tider, alt mere og mere mørk og forfalden, hvortil Aarsagen ikke kan være dem forborgen, som have Forstandens oplyste Øie og kunne bedømme Tidernes Tegn. — — Herren se til sin Kirke og lade Naadens indvortes Tugt slaa an hos dens Lemmer, saa vil den udvortes Tugt, der ellers i sin Del er høist fornøden, særdeles i disse komiske og kaade Tider, meget kunne undværes. Han velsigne og Deres Velærværdigheds Embedsgjerning og viseligen anvendte Nidkjerhed med al fornøden Frugt."

En af de hederligste Præster i Christiansands Stift paa de Tider var Søren Bugge, Sognepræst i Vanse og Provst. Til ham skrev han blandt Andet, at det kun var trængende Nødvendighed, at han maatte uleilige sin Ven med at administrere en Provsteret. „Der findes saa faa i vor Orden, som uden Skam, jeg vil ikke sige med Ære, kan bisidde Retten, naar saadant behøves. Ofte sker det saaledes, at de gode Civilister finde Anledning til at gjøre sig vel tilgode paa vor Stands Bekostning, hvilken haanlig Latter i Philisternes Leir endog gjør Hovedsagen Skade. At være bare Jurister og Thingstude passer ikke til vor Stand, men det er ei heller Standens Ære, at man ikke forstaar at behandle en Sag efter Landets Love, naar vort Embede kalder os dertil. Jeg kjender, ærer og elsker Provst Bugge ikke alene som en christeligsindet Lærer,

[1] Om Thestrup se „Bidrag til Holts Præsters og Præstegjelds Historie af A. Faye, S. 74.

men og som fornuftig Mand, der forstaar at behandle en Sag saaledes, at ingen Rabulist skal drille ham eller gjøre sig lystig over hans Ukyndighed og mislige Opførsel. Hr. Langhorn benytter den umaadelig lange Henstand til at insinuere sig særdeles hos den enfoldige Almue, som mutatur in horas og lokkes, forledes og afskrækkes."[1]

Aaret før han døde, nemlig 22de Januar 1788, tilskrev han Gjellebøl, Sognepræst i Stavanger, blandt Andet: „Jeg beklager den i vore Dage saa almindelige Vantro med alle sine bedrøvelige Frugter baade for Kirken og Staten, men naar „Staten" saaledes i nogen Tid har raset, saa bryder Guds Rige frem, og Vederkvægelsens Tider kommer fra Guds Aasyn efter de derom givne urvggelige Forjettelser Apoc. 10. 7, og skjønt dette formodentlig ikke indtræffer i vore, i det mindste ikke i mine Dage, saa er Tiden dertil ikke langt bort. Interim orandum & sperandum."

Da Hagerup var kyndig i det latinske Sprog, som han elskede og gjerne benyttede, fulgte han med megen Interesse Skolens Udvikling. Han var ogsaa saa heldig, at da Tidemands Ven, Rector Femmer, blev forflyttet til Arendal som Byfoged 1779, udnævntes til hans Eftermand Søren Monrad, der for sin sjeldne Dygtighed i Latinersproget er bekjendt under Navnet „Søren Latiner". Denne Mand gav han 7de October 1777 det Skudsmaal: „Han besidder saavel i Videnskab som ifærdeleshed i de lærde Sprog en sjelden Kundskab. Han har

[1] Samme Mand, der døde som Sognepræst i Øvestad 9de Novbr. 1794, gav Biſpen 26de Februar 1786 følgende Skudsmaal: „Han er en meget vel fortjent Lærer i Kirken, der med udmærket Dueligbed, Flid og Troskab forestaar det ham betroede dobbelte Embede. Hans høie Alder, svagelige Legems Konstitution og Kaldets Vidtløftighed gjør ham trængende til en Kapellan, hvortil hans Søn Peder Olivarius anbefales. Han er her fra Skolen dimitteret, er mig nøie bekjendt af sine sjeldne Sinds Gaver, dem han og saaledes ved Flid under trofast Veiledning i Studeringer her har dyrket, at han gjennem 4 akademiske Examina har erholdt Charakteren laudabilis. Han er og bekjendt af et alvorligt og sat Væsen." Peder Olivarius Bugge blev siden Biskop i Throndhjem, entlediget 1842, død 6te Decbr. 1849. Om Søren Bugge se Bidrag til Holts Præstehistorie 57 og Øvestads 47 ved A. Faye.

med Berømmelse forestaaet Skolen her i 10 Aar, men da Embedet her er ringe, anbefales han til at blive Rector i Christiania." [1]

I sin Beretning til Kancelliet 26de Septbr 1773 yttrer han ved Oversendelsen af Rector Monrads Program ved Examen: Rector og Lærere have vist al mulig Flid. Disciplene ere i Almindelighed upaaklagelige. Et ungt Menneske, 14 Aar, Claus Pavels har i Særdeleshed ved Examen og ellers udmerket sig. Han er et ganske ualmindeligt Geni og vil om han lever og vedbliver sin hidindtil udviste Flid og stadige Forhold udentvivl gjøre en usedvanlig Fremgang i Studeringer. [2]

Til disse Hagerups Domme ville vi endnu føie et Par over 2 Mænd, der have et Navn i vort Land, nemlig Digteren Jens Zetlitz og Stiftamtmand Moltke.

Zetlitz var Huslærer i Arendal og klagede til Bispen over, at Sognepræst Thestrup havde forbudt ham Prædikestolen. Bispen afæskede Sognepræsten Erklæring, og efter at have faaet den giver han ham sit Bifald, „ifærdeleshed for det vilde og usømmelige saakaldte Brudevers, hvoraf jeg ganske vel ser, hvem Zetlitz endnu er og beklager, at et saa godt og brugbart Geni ikke er mere renset for en fjendelig Melange af stridige Ting." Samtidig (7de Mai 1784) tilskrev han Zetlitz selv, giver Thestrup Medhold og yttrer i Anledning af Bryllupsdigtet: „Jeg ønskede, at Deres gode Geni havde været bedre anvendt. Dette formoder jeg og i Fremtiden vil ske, saameget visfere, som jeg forsikkrer mig om, at De følger en Mands Raad, der ønsker og under Dem alt godt og altid vil glæde sig ved deres Forfremmelse i Visdom og christelig Dyd."

Om Stiftamtmand Fredrik Moltke, der har erhvervet sig et hederligt Eftermæle baade som Amtmand i Bratsberg og Stiftamtmand i Christiania og Christiansand, yttrer Bispen,

[1] Pavels i sin Autobiographi (S. 24) siger derimod, „at han var en saare maadelig Ungdomslærer i enhver Henseende."

[2] Han var en Præstesøn født i Vanse 1ste August 1769, blev 1805 Slotspræst i Christiania, 1817 Biskop i Bergen, hvor han døde 16de Februar 1822. Han udgav flere Prædikener, Digte o. m. Efter hans Død ere udkomne hans interessante Dagbøger. o. m.

der havde staaet paa et spendt Forhold med hans Formand Adeler: „Vores nu værende Stiftamtmand er en Mand, der ei alene er sit Embede fuldkommen voxen, men desuden af en saa ædel, retskaffen og fast Tænkemaade, at han vist Intet foretager eller udfører, uden det som sigter til Sandhed og Retfærdigheds Befordring."[1]

At Hagerup havde taget Del i en Sag, som paa den Tid laa alle norske Fædrelandsvenner varmt paa Hjertet, nemlig Stiftelsen af et norsk Universitet, kunne vi se af en Skrivelse til den bekjendte lærde Professor Hans Strøm, Sognepræst paa Eker (9de August 1788).

Han takker den for Strøms Brev og beretter, at han allerede 1774 og 1775 i Kjøbenhavn havde til flere formaaende Mænd ytret Ønske om, at Norge maatte faa et Universitet. De svarede ja, men bedre underrettede mente, at man slet Intet mente dermed, og Thott var saa cordat, at han ligefrem fraraadede mig at gjøre et saadant Forslag. — „Under vor rare og dyrebare Kronprinds's Nærværelse har jeg 2 Gange bragt Sagen paa Bane, udførlig ved en privat Afskedsaudience, hvorved han ytrede sig meget fordelagtig for det gjorte Forslag. Intet skulde mere fornøie mig, end at maatte opleve den Tid, at i det mindste en kongelig Bevilgning til en saadan Stiftelse maatte blive udstedt."

At faa en Plan til en almindelig Ordning af Stiftets Fattigvæsen havde været Gjenstand for flere af de foregaaende Biskops Ønsker og Bestræbelser. Det lykkedes endelig Hagerup og Stiftamtmand Hagerup at faa istandbragt en saadan Plan, der blev approberet af Kongen 5te Mai 1786. En Følge af den var Oprettelsen af Christiansands Stifts Tugt og Manufaktur Hus, der 24de Juli 1789 fik sin Fundats.

Hagerup deltog ogsaa med Stiftamtmand Adeler og Generalmajor Dietrichson i den Kommission, som bestemte, hvilke af de Geistligheden benificerede Gaarde der skulde udlægges til Chefsgaarde for hver Kompagnichef ved de nationale Regimenter.

Ved Reskript af 26de Septbr. 1788 blev Holme Præstegjeld

[1] Biskops Brev til Ancher Brun 30te Juni 1788.

ved Sognepræst Jacob Schavlands Død delte i 2 Præstegjelde, nemlig Holme Hovedsogn med Annexerne Løvdal og Øslebø, og Mandals Præstegjeld med Halsaa Annex. Det residerende Kapellani blev derved ophævet.

Eiler Hagerup, som havde antaget sin Velynder og Frænde Biskop Hagerups Binavn, døde 27de Marts 1789 i Christiansand, hvor hans Lig endnu staar i Kirkekjelderen under Sakristiet. Hans Portrait hænger i Christiansands Domkirkes Sakristi og viser os en kraftfuld, fyldig, godslig Mand, der danner en skarp Modsætning til hans Formand Tidemand.[1]

Biskop Hagerup var en velstuderet Mand, en meget begavet Prædikant, en dygtig Præst og Biskop, der med Alvor og Sindighed førte Bispestaven. Han udtrykte sig med Lethed, Korthed, Bestemthed og Klarhed baade paa Norsk og Latin, hvilket sidste Sprog han skattede høit. Samtiden beskyldte ham for Herskesyge og Ærgjerrighed.[2]

Blandt Hagerups Samtidige i Stiftet ville vi nævne: 1) Stiftsprovst Dr. Morten Smith, der roses som en kund-

[1] Hans Ven Professor og Rector Søren Monrad skrev hans Gravskrift paa Ligpladen, hvori han skildrer ham saa.

Lugent Musæ
Cultorem freqventem, dexterum doctum
suggestus
oratorem gravem, acutem vehementem
ecclesiæ
antistitem pium, vigilem, constantem.

[2] Den lærde Hammond fælder en skarp Dom over hans Skribentvirksomhed i et Brev til P. A. Suhm fra Rachestad 11te Decbr. 1784. „Man gjør Hagerup til Bisp, fordi han, sub auspicio Schefferi, sætter over paa Latin et fremmed Arbeide, som Daſe og Schønning vilde fordre ligesaa godt af alle deres Disciple, og fordi han af Bingham og Legendis har givet os nogle Pieces, der dø førend Manden selv," Suhms Levnet 396. Hatting i sin Bergens Præstehistorie yttrer sig om ham saaledes: „Han lever og arbeider blandt os som en Mand, der elskes, æres og bør altid af Alle adlydes, da han udmærker sig for Alle at være en ikke mindre Guds end Menneskeven." Pavels i sin Autobiographi 30: „Biskop Hagerup var en Mand af Erudition, henrivende Veltalenhed og fin Levemaade, der som Skriftefader hos en svag katholsk Fyrste sikkerligen vilde beherſket det hele Land."

skabsrig og dygtig Præstemand. Han var født 12te Febr. 1722 i Stavanger, hvor hans Fader var Kjøbmand. Han blev 1750 Magister, 1778 Sognepræst i Christiansand og Stiftsprovst, 1779 Doctor theologiæ og 1787 Præst i Ringsted, hvor han døde 1800.[1]

2) Ephraim Jæger. Han er født paa Møen 20de Februar 1734, Søn af en Provst og den yngste af 12 Søskende. Han blev 1765 personel Kapellan i Undal, 1770 i Vestre Moland og 5te October 1774 Sognepræst i Moland i Thelemarken, 1783 i Bygland, hvor han blev Provst og virkede til 1798, da han forflyttedes til Sogndal, hvor han døde 1799. — Sagnet siger, at han kunde mane Fanden. Som Sognepræst i Moland udgav han: Menneskevennen, et moralsk Skrift til Afsky for Drukkenskab, som han 4de Februar 1780 helligede Biskop Hagerup. I Fortalen yttrer han, at han udarbeidede denne Bog, fordi Herren førte ham til denne Menighed, hvor han skulde lære mig at kjende Drukkenskabs Synds Vederstyggelighed, og jeg af Begyndelsen har været mangfoldig brydt med dette Slags galne Mennesker, hvilke hverken Frygt eller Skam kunde holde tilbage fra at vise, hvorliden Ære de havde for Gud, for hans Ord og Tjenere." Han er og Forfatter til: Sødheden af den Stærke, det er Forberedelse til Alterens Sakramente.

3) Jacob Schavland. Han er født i Beitstaden 29de Juli 1716. Hans Fader var Kapitain. Han blev dimitteret fra Throndhjems Skole og tog sine Examina ved Universitetet med Berømmelse. Efterat have været Kapellan paa et Par Steder blev han 1755 Sognepræst i Holme, hvor han virkede med Velsignelse i 33 Aar. Han døde her 16de Juni 1788 og roses ei blot som en retskaffen og begavet Præst, men og som en sjelden oplyst og mangesidig dannet Videnskabsmand, der var begavet med en ualmindelig Hukommelse. Han og Hustru Susanne Stub stiftede et Legat paa 200 Rdlr., hvis Renter skulde

[1] Biskop Kærup gav ham 1748 som Kapellan i Stavanger det Skudsmaal: „Han er en af de gudfrygtigste, skikkeligste, lærdeste i Herren, og oprigtig Guds Ords Medtjenere, hvis Fader, Laurits Smith, er en af Byens redeligste og bedste Borgere og Kjøbmænd." (Kærups Kopibog).

anvendes til at forbedre Skoleholdernes Løn i Halsaa og Holme Sogne. Hagerup giver ham 8de August 1785 det Skudsmaal, at han er en lærd, værdig og fortjent Mand, 70 Aar gammel, der nu trænger til en Kapellan, hvortil han anbefaler hans Søn Ole, „vel bekjendt for sin grundige Lærdom og ustraffelige Levnet." Ved hans Død blev som før omtalt Holme Præstegjeld delt i Holme og Mandal.[1]

Hagerup var gift 1) med Johanne Margrete Smith fra Stavanger. Hun døde i Arendal 24de Juni 1773 i en Alder af 43 Aar; 2) med Edvardine Magdalene Christie, Datter af Provst Edvard Christie, † 1830 13de Juni 75 Aar gammel.

Med første Hustru havde han 2 Sønner. 1) Lorents, f. 1753, Kancellisecretair; 2) Eiler, f. 1754, Student, † 1779, og med den sidste 3 Børn, nemlig Sønnerne 1) Edvard, f. 9de Septbr. 1781 og død som Stiftamtmand i Bergen 1853; 2) Eiler, f. 17de Juli 1784, der eiede og beboede Orninggaard paa Stordøen, hvor Bispens Enke døde; 3) Johanne Margrethe, f. 1778.

Hagerup udgav følgende Skrifter:

1) En Traktat om de Unges Confirmation i deres Daabsnaade, K.havn 1759 i 8vo.

2) Underretning om Katechumener i den første kristne Kirke, K.havn 1759 i 8vo.

3) Mærkelige Exempler paa de hellige Martyrers svare Lidelser, K.havn 1761 i 8vo.

4) Dissertatio inauguralis de communione fidelium cum Patre & filio et inter se mutua. Hafn. 1760 in 4to

5) Tale ved Kirkens Indvielse i Farsund 5te Mai 1785, udgivet af Provst Bugge, Chr.sand 1785 i 8vo

6) Leverede han den latinske Oversættelse af Prof. Knud Leems Beskrivelse over Finmarkens Lapper, 1767 in 4to.

7) Orationen, han holdt som Promotor ved den theologiske Doctorgrad 1774. Den er indført i Acta academica, Hafniæ 1774 in folio.

[1] Som første Sognepræst i Mandal blev den brave Thrønder, Janus Claudius Schjelven (f. 1ste Januar 1751), der havde været Kapellan hos Otto Luno, som i 43 Aar havde været residerende Kapellan i Holme, hvor han døde 80 gammel 31te Octbr. 1788. Han virkede her med utrættelig Iver til 1817, da han resignerede og begav sig til sin Søn i Christiansand, hvor han døde 15de Januar 1820.

8) Fornuft- og skriftmæssige Tanker om Christi Fuldestjørelse over Ebr. 7, 28. Manuscriptet sendte Foged Scythe efter Bispens Død til Biskop Bloch, som lod det indføre i sit periodiske Skrift Theologen I Bind 1791.

I Luxdorphiania findes S. 489 et Brev fra ham til Luxdorph 30te April 1776, og i Bulles Levned 146 et Brev til Balle.

* * *

Hvad der er yttret om Kirkens Stilling og Kamp under Tidemand, gjelder ogsaa om de 11 Aar (1778—89), da den lærde Eiler Hagerup førte Bispestaven i Christianssand. Kampen var staaende mellem Kirkens Mænd, i hvis Spidse Sjællands ædle og frimodige Biskop Nicolay Edinger Balle stod og Vantroens mange Talsmænd, Niels D. Riegels, Horrebow o. Fl. og Beundrere i alle Stænder. Mere end han virkede paa Samtiden den veltalende Konfessionarius Christian Bastholm ved sine Taler, folkelige Skrifter og kirkelige Reformforslag. Han og Flere, der sloge ind paa Tidens rationalistiske Theologi, og vare Talere, formaaede endnu at samle Kirkegængere, medens de gamle, pietistiske Præsters Taler bleve Gjenstand for Spot, og de orthodoxe Prædikanter kun paa Landet formaaede at samle Menigheden om sig.

Guldbergs Ministerium blev styrtet 1784, og Styrelsens Interesse for Kirken blev fortrængt af Interessen for Skolen og Friheden (Bondefriheden). Rationalismen blev herskende ved Universitetet og fandt en ivrig Talsmand i den letsindige Claus Horneman, theol. Professor fra 1776—1830. — Den kongelige Konfessionarius Bastholm fremtraadte 1785 med sit Forsøg til en forbedret Plan i den udvortes Gudstjeneste, der vakte stor Opsigt og fremkaldte den heftige og lidet opbyggelige liturgiske Feide i 1785 og 86,[1] og ved

[1] Dette umodne Forslag blev hilset med Jubel af den rationalistiske Dagspresse, som derimod med Haan overfaldt de mange Geistlige, der optraadte mod Forslaget, skjønt blandt dem var Mænd som Balle, Sognepræsten i Bergen, den bekjendte J. Nordahl Brun o. Fl. Brun forsvarede syndigt de gamle Kirkeskikke i „Vore gamle Kirkeskikke forsvarede mod Bastholm," Bergen 1785, som fremkaldte et Par Angreb. At Biskop Hagerup var høist misfornøiet med Bastholms Forslag, sees af hans Brev til Balle 1785. Se Udvalg af Bulles Brevveksling i

sin Religionsbog for Ungdommen, hvormed han ventede at overflødiggjøre Luthers Katechisme og Pontoppidans Forklaring, der baade i Form og Indhold var Oplysningens Venner til Forargelse.[1] Uagtet Haabet skuffedes, bidrog dog Striden om Gudstjenestens Bedring til at nogle Forandringer foretoges ved Kirkens Ritus.

Den 7de Mai 1783 udkom en Forordning, hvorved den gjennem Aarhundreder paaankede Exorcismus ved Daaben endelig afskaffedes, og i dets Sted sattes Balles Indledningstale „Ord til andet at bruges."

1778 udkom en ny Psalmebog, redigeret af Guldberg og Harboe, Biskop i Sjælland, († 1793), hvor en Mængde Psalmer af Birgitte Boye optoges. Den befaledes indført i Kjøbstæderne 1786 og paa Landet 1791, men formaaede kun paa faa Steder paa Landet i Norge at fortrænge Kingo.

Ved Rescript af 23de Septbr. 1785 fortrængtes den af C. Worm forfattede Confirmationsbøn af den nu brugelige, der er forfattet af Biskop Balle.[2]

1788, 7de Mai, fik Universitetet Kjøbenhavn en ny Fundats, hvorved theologiske Studerende ei længer fik Lov til at læse til hvilken Charakter, de selv ønskede, men Fordringerne ved Prøven blev lige for alle.

Oplysningsmændenes Iver havde allerede begyndt at bære Frugter blandt Folket og aabenbarede sig ei blot i Ringeagt

Møllers theol. Bibl. XII, 146, hvor findes Balles Liv ved J. Møller. I 16de Bind findes Bastholms Levnet.

Om den liturgiske Feide Helweg II, 264—273. Petersens litt. Hist. V, 250.

[1] Denne Bog, der ei bestod i Spørgsmaal og Svar, og hvori Katechismen ei dannede Grundlaget, vandt hos Samtiden saa almindeligt Bifald, at det foranledigede Balle til at udgive sin Lærebog i den evangeligsk-christelige Religion, der ved kongl. Resc. indførtes i Danmark. Ogsaa i Norge fortrængte den paa flere Steder Pontoppidans og det brugelige Udtog deraf ved Saxdorph.

[2] Ved Res. 13de Novbr. 1781 paalagdes Præsterne aarlig at meddele Skifteforvalteren Attester om bortdøde og gifte Kvinder. 10de Juli 1782 at indsende til Søindrulleringen Fortegnelse paa Confirmerede. Ved Kancelliskrivelse af 13de August 1785 foreskreves Kaldsbøgers Indretning.

for Kirken og dens Goder, men Uvillie i at give Geistligheden, hvad den tilkom, saa Staten maatte træde til med Regulativer f. Ex. for Øvrethelemarken 25de Januar 1788[1] og ved Udpantningsordre for at skaffe Christiansands Bisp, hvad ham tilkom af den opsætsige Almue, der i Sogndal plyndrede Kornskibe og i Nedenes samlede sig om den befjendte Bondehøvding Losthus. Paa Hedemarken, hvor Voltaires og Aandsbeslægtedes Skrifter havde fundet Indpas blandt selve Almuen, dannede sig en hel Bande, hvori et Par af Bondehøvdingerne vare Medvidere; denne Bande bestjal Kirkerne.

XVIII.

Hans Henrich Tybring.[2]

1789—98.

Han er født paa Syestad Prestegaard 13de Februar 1732. Hans Fader, Hans H. Tybring, Sognepræst paa Syestad, var en vel studeret Mand og meget god Philolog, der selv undervivste Hans og en ældre Broder, og selv dimitterede dem 1749 til Kjøbenhavns Universitet, hvor de samme Aar erholdt Examen artium og Aaret derefter philosophicum med den Berømmelse, at Baccalauri Graden kunde skjenkes dem. — Samme Aar (1750) maatte han atter forlade Universitetet forat vende hjem og undervise 7 yngre Sødskende. Under denne besværlige Tjeneste havde han dog den Opmuntring, at han efter 3 Aars Forløb dimitterede en yngre Broder, Johan Broderus Tybring, (som siden blev Præst i Høland), hvem han fulgte til Kjøbenhavn for der selv at fortsætte sine theologiske Studier. „Til den Ende besøgte han flittig de 2de da værende theologiske

Søren

[1] Foranlediget af de Uroligheder, som C. Losthus og Osten Ingolfsland foraarsagede udfærdigede Christiansands Stiftsdirektion (Adeler og Hagerup) et special Regulativ for Præsternes uvisse Indkomster i Øvrethelemarken.

[2] Hans Levnetsløb af ham selv, knyttet til hans Afskedsprædiken 28de Juni 1789, Fallesens Magaz. X, 761—62.

Professorers, Hr. Doctor Holms og Rosenstand Goisches offentlige og private Forelæsninger og bragte det dertil, at han Aaret efter i April 1753 med Berømmelse og udmærket Yndest af disse store Lærere erholdt examen theologicum, og prædikede for Demis under Dr. Holms Censur." Han maatte nu atter vende tilbage til sin forrige Bestjeftigelse i Hjemmet, hvor han tillige lettede sin alderstegne Faders Arbeide ved at prædike for ham. I Marts 1757 mistede han baade Fader († 3die Marts) og Moder, Bolette Lemwig († 14de Marts), der efterlod sig 12 uforsørgede Børn. Under disse mørke Udsigter forlod han Hjemmet forat søge et lidet Kald, understøttet til denne Reise af Syestads Menigheder, som inderlig havde elsket hans Forældre. Han laa 2 Aar i Kjøbenhavn og søgte forgjeves flere Kald, indtil han af Biskop Harbo blev anbefalet til Skibspræst og dertil ordineret 28de Marts 1759. Han gjorde s. A. et Togt paa Orlogsskibet Grønland under Com. Fisker, 1760 paa Fyen under Rumohr til Middelhavet i Selskab med de lærde Mænd, som paa kongelig Bekostning skulde reise til Arabien. Ved sin Hjemkomst efter $1^1/_2$ Aars interessante Reise forrettede han $^3/_4$ Aar for den syge Stiftsprovst Bützow ved Frue Kirke i Kjøbenhavn, hvor han fandt mange Velyndere. Han blev derpaa (11te Februar 1763) udnævnt til Sognepræst i Aurdal i Valdres, hvilket Kald dengang havde 8 Kirker; men just som han skulde tiltræde sin Reise blev han (21de Octbr. 1763) udnævnt til nederste Kapellan ved Bremerholms Kirke i Kjøbenhavn og 26de Decbr. 1766 til øverste Kapellan ved samme Kirke. I Aaret 1777 (3die Septbr.) blev han uden Ansøgning af Kongen kaldet til Sognepræst ved den Kirke, hvor han nu saa længe havde været ansat og blev tillige Provst ved Søetaten. Blandt de Glæder, som her blev ham til Del, regnede han især, at det lykkedes ham ved Kongens Naade (30te Octbr. 1786) at faa 5 nye Skoler oprettede, hvorpaa 500 Børn bleve indsatte. Efter 26 Aars flittige Virken i Holmens Menighed blev han 6te Mai 1789 udnævnt til Hagerups Eftermand som Biskop over Christiansands Stift.

Den 10de Mai 1789 blev han tilligemed Dr. Jansson i Aarhus og Hr. Stephansson i Hole viet af Sjællands Biskop

Dr. Balle, som i sin hjertelige Tiltale under Ordinationen blandt Andet gav ham det hederlige Vidnesbyrd: „Deres utrættelige Agtpaagivenhed i Embeds Forretninger, Deres sjeldne Ombyggelighed forat understøtte, trøste, hugsvale de Syge og Døende uden Forskjel paa Rang eller Stand, Deres trofaste Nidkjærhed for Sjeles Redning, beviste uden Afladelse, som i alle Deres offentlige Formaninger, saa fornemmelig i Deres Advarsler, Overtalelser og Raad, nu til Confirmation, nu til de Skriftende, der skulde berede sig til det salige Maaltid ved Herrens Bord. — Overalt Deres hjelpsomme og ufortrødne Beredvilighed til at lindre de Trængendes Nød, veilede de Raadvilde, beskytte de Faderløse og Forladte, Deres ulastelige Vandel beprydet med usminket Gudsfrygt, Deres aabne Sind for Venskab og Dyd."[1]

Om Tybrings Virken som Biskop i Christiansand have vi kun lidet at berette. Det var en for Kirken og Geistligheden farlig og slem Tid, hvori han her virkede. Vantroen havde, især langs Søkysten ved det hyppige Samkvem med Udlandet, især Holland og Frankrig, udbredt sig. Præsteskanden var dels slap som Tiden, dels modløs, og den gamle, snille, venlige Tybring var ikke den Mand, der kunde reformere Tiden eller holde Lærerstanden vaagen. Han havde mere af Eli's end af Nehemiæ Aand. Vist er det, at han var snil og derfor meget afholdt baade af Præster og Lægfolk.

At under saadan aandelig Athmosphære den offentlige Gudstjeneste især i Byerne kom i Forfald, er naturligt. Ved kongelig Resolution af 21de December 1789 ophævedes Froprædiken i Christiansands Domkirke med Undtagelse af den første Dag af de store Høitider, da der kun indfandt sig 3 a 4 ofte slet ingen Tilhører og ligesaa gik det med Aftensangtjenesten i Arendal, hvor Hr. Distelberg der oftest kun havde nogle Hospitalslemmer som Tilhørere.

Omtrent samtidig viste sig i Vanse Tilbøielighed til at stifte gudelige Forsamlinger, da 2 Bønder, O. Stave og Knud Knivsland o. Fl. androge om Tilladelse at bygge sig et Forsam-

[1] Balles evang. Pastoral Theologi 333—361.

lingshus og forskrive en bekvem Mand fra de evangeliske Brødre Menigheder, som de vilde underholde. Kancelliet afslog Andragendet (7de Septbr. 1793), „da Opbyggelse af et særskilt Hus til hellige og gudelige Forsamlinger om kort eller lang Tid kunde lede til Ringeagtelse for det offentlige og ordentlige Gudshus."

I Thelemarken og i Sætersdalen[1] fandt fremdeles Strid Sted mellem Almuerne og Præsterne om de geistlige Ydelser. Hagerup havde søgt at mægle Fred og faaet et Reglement af 25de Januar 1788 istand; men med dette var hverken Almuerne eller Præsterne tilfredse. Forat mægle i Striden havde man nedsat en Kommission af constitueret Amtmand i Bratsberg, Justitsraad Petersen, og Sognepræsten i Gjerestad, Hans Mathias Abel; men forgjeves. Magister P. Bugge i Banse klager over, at Almuen under Gudstjenesten lader deres medførende Heste gaa løse i Præstegaardens Ager og Eng, og Præsterne i Vinje maatte søge Hjelp hos Øvrigheden for at erholde den nødvendige Skyds til Annexerne.

Endnu værre gik det til i Suledal. Den berygtede før omtalte Erik Ancher Brun var, som før omtalt, bleven forflyttet did fra Evje. Han fortsatte i Suledal, som han havde begyndt i Evje. 4de Søndag efter Paaske 1797 bemægtigede nogle af Almuen, de saakaldte Vasboere, sig Kirkenøglen og Bonden Ole Avelskei reiste bort med den efterat have fremvist den for Almuen, med den Erklæring, at deres Beslutning var,

[1] Efter Andragende havde man ogsaa faaet et Reglement i Sætersdalen af 5te December 1787, men 1791 indkom til Kancelliet Skrivelser fra 2 af de klagende Præster, Provst Jæger og Sognepræst Holst, at de nu levede i den bedste Forstaaelse med deres Almue og bade nu, at Reglementet maatte bortfalde; men ved Holst's Død 1793, begyndte Almuen i Valle at fordre Reglement. Ved sin Visitats i Juni 1796 sammenkaldte Biskopen Byglands Almue og deres Sognepræst Jæger, der erklærede sig tilfreds med det brugelige og frafaldt Reglementet. I Valle mødte ganske faa, fra Bykle ingen, men fra Hyllestad 4 Mænd, som ønskede Reglement „efter Lov og Anordning, som de nogle Gange gjentoge uden nærmere at forklare sig." Et Reglement for Valle og Hyllestad blev efter Kancelliets Foranstaltning udarbeidet af Stiftsbefalingsmanden og Biskopen og paabuden ved Reskript af 5te Juli 1799.

ei at udlevere Nøglen til Præsten, uden naar Barnedaab og Dødsfald indtræffer, men ikke til nogen anden geistlig Forretning. Følgen deraf var, at de, som havde indfundet sig til Skrifte, maatte gaa hjem med uforrettet Sag. Kancelliet befol nu (24de Juli 1797), da Ancher Brun ogsaa havde indsendt sin Klage over Almuen om mangehaande Ting, Amtmand Scheel og Provst Dybdal i Stavanger at undersøge de mangehaande Klager, som ere indgivne over Ancher Brun, og tillige affordre Ole Avelskei Kirkenøglen, og tiltale ham for hans Driftighed.

Stiftsbefalingsmand Levetzow og Biskopen yttrede i deres Erklæring til Kancelliet (20de Marts 1797): „Ancher Brun har siden 1789 betjent Suledal Præstegjeld og har paa den skammeligste Maade misbrugt Kongens Villie af 7de Januar 1741 til Had og Ondskabs Udførelse, saa det er os ubegribeligt, at han tør være driftig nok til at anraabe Justitskollegiet om Bistand til sine urene Hensigters Opnaaelse. Brun fordrer Offerskjeppe, som før ei er ydet i Suledal, og herover klages."

Brun blev suspenderet, og Kaldet blev bestyret af hans personel Kapellan, den siden saa berygtede P. Dyrborg.

Under denne Biskop fortsatte man med den tidligere Bortsælgelse af Skolens, Enkesædernes[1] og andet beneficeret Gods, dog saaledes, at Renterne af Kjøbesummen tilfaldt Beneficiarius.

Ved Ophævelsen af General-Kirke-Inspektions-Kollegiet 28de October 1791, blev bestemt, at Indtægterne af Lectoratet i Christiansand, som efter Reskript af 1ste Mai 1750 var henlagt til den første Sekretair ved General-Kirke-Inspektionen, igjen skal tilfalde Christiansands latinske Skole, hvor der skal ansættes en Konrector med passende Løn.[2]

[1] Ved Reskript 10de Juli 1795 bestemtes, at de til Enkesæde for Valle udlagte 2 Huder i Rommeland maa overlades Opsidderne for 750 Rdlr. hvoraf Renterne aarlig udbetales til Enken, men naar ingen er, til Sognepræsten. Det samme skede ved Qvinesdals Enkesæde, Egen ved kongl. Res. af 16de Juni 1797.

[2] Bergs Res. III, 563 og 611. I 1795 var af Rectoratets Gods solgt for 10,700 Rdlr.

Under denne Biskop blev der dog gjort Noget til Skolevæsenet. At 400 Rdlr. blev tilstaaet af Missionskassen, forslog visselig lidet til det forsømte Almueskolevæsen, naar de skulde fordeles over hele Stiftet. I Farsund oprettedes 1795 en Fattigskole og i Grimstad (3die Januar 1795) den dahlske Skole.[1] Under 20de Novbr. 1798 testamenterede Anna Eeg, Enke efter Kjøbmand Hans Holst i Brevik, 4000 Rdlr. til Oprettelse af en Skole paa hendes Mands Fødested Kobervik paa Karmøen.[2]

Blandt Tybrings og Formænds Samtidige ville vi ei glemme:

1) Provst og Jubellærer Hans Arentz. Han var født i Stadsbygdens Prestegaard i Throndhjem 21de Juli 1713, og var Broder til Fredrik Arentz, der døde som Biskp i Bergen, dimitteredes fra Throndhjems Skole 1732, tog theologisk Embedseramen 1735, blev 1743 Sognepræst i Jælse og 1749 Provst, 1767 Sognepræst i Stavanger, hvor han virkede 15 Aar indtil 1782, da han 69 Aar gammel udnævntes til Sognepræst i Syestad. Efterat have feiret her sit præstelige Jubilæum og tjent i 7 Biskpers Tid, døde han 78 Aar gammel 26de Aug. 1790.

2) Reierus Gjellebøl. Han er født i Høland, blev 1772 Sognepræst i Valle i Sætersdalen, hvor han virkede til 1782, da han forflyttedes til Stavanger By, hvor han levede og virkede til sin Død 1803.

I Valle havde han meget at kjæmpe med, da Almuen var raa og stridbar. Forgjeves søgte han at indskrænke den blandt Ungdommen almindelige og usømmelige Trævgang. Flere af Almuen truede med at forlade Kirken, ja endog at lukke den for ham, hvis han vilde vedblive at irettesætte dem for deres Laster. I Anledning af Reglementet af 13de Mai 1775, hvorved Annexerne fik nogen Lettelse med Hensyn til Præsteskydsen, blev Hovedsognet saa forbittret paa Præsten, da han vilde bringe det til Udførelse, at deres Høvdinger ved Budstikker forbød nogen Mand at offre til Præsten mere end 2 ß og nogen Pige mere end 1 ß, med Trusel, „at den skal slides og skuffes imel-

[1] Bergs Ref. III, 747.
[2] Berg IV, 70.

lem Hænderne, naar han kom til Kirken, hvis han ikke holder sine Brødres Oplag." De Fleste lode sig dog ei afstrække fra at offre som sedvanlig eller bragte Offeret i Præstens Hus. Med hans Bestræbelser for at forbedre Skolevæsenet var Almuen meget misfornøiet, da de ei vilde vide af Skolemester, men selv underviste deres Børn, hvoraf Følgen var stor Vankundighed og at Ungdommen var fra 16—24 Aar inden den kunde confirmeres. I Stavanger havde Gjellebøl mangen Kamp at bestaa med den uforligelige residerende Kapellan Børger Petersen von Fybren.[1]

N. Gjellebøl var en litterair Mand, der udgav flere Skrifter, blandt hvilke Synopsis historiæ sacræ 1768, Beskrivelse over Høland 1771, og en Beskrivelse over Sætersdalen i top. Journal 26de og 27de Hefte.

Efter at have været Bisp i 9 Aar og tjent i geistlige Embeder i 39 Aar, døde Hans Henrich Tybring 18de Febr. 1798 Klokken 6½ om Morgenen, 66 Aar gammel. Han var den første Biskop i Christiansand, som blev begravet paa Kirkegaarden under Furruen, hvor en Sten viser hans Grav.

Biskop Tybring omtales af sine Samtidige som en from og saare elskelig Mand, hvis sjeldne Gudsfrygts og Kjerligheds Ros lød fra alle Læber. Han omtales ogsaa af Mange som den, der stod i særegen Forbindelse med Aandeverdenen og i hvis hele Væsen var noget mere end almindelig Aandeligt. Saaledes fortælles, at han stundom saaes til samme Tid paa forskjellige Steder, at hans Kone fra Vinduet saa ham komme reisende hjem fra Visitatserne, men naar hun kom ud, var der Ingen. Hun var da sikker paa, at han vilde komme næste Dag. Han troede selv paa Aandernes Ferden i denne legemlige Verden. En Aften, da der hørtes Lyd fra en Cithar, som hang i næste Værelse, hvor Ingen var tilstede, sagde Bispen: „Aanderne have ogsaa sin Tid."

Hans Portrait findes i Christiansands Domkirkes Sakristi og viser en fyldig, ganske vakker venlig Mand.

H. H. Tybring egtede Midsommer 1763 Elizabeth Wilhel-

[1] Han døde i Stavanger 8de October 1816 i en Alder af 72 Aar.

mine Lemvig, Datter af Mag. Søren Lemvig, Sognepræst ved Garnisons Kirken i Kjøbenhavn og Sønnedatter af Confessionarius Christian Lemvig, Broder til Tybrings Moder, Bolette Lemvig. Med hende havde han kun en Søn, Søren Lemvig, som døde ung, 1766.[1] Bispinde Tybring overlevede sin Mand og døde i Christiansand 22de Febr. 1809.

Han har udgivet følgende Skrifter:

1) 4 Prædikener, holdne i Holmens Kirke, nemlig Prædiken paa den anordnede Takke- og Bedefest 1ste Decbr. 1773; Indtrædelses Prædiken til Sognekaldet ved Holmens Kirke, 1ste Søndag i Fasten 1778; Sørgetale over Prindsesse Charlotte Amalie 19de November 1782 og Afskedsprædiken i Holmens Kirke i K.havn 3die Søndag i Trinit. 28de Juni 1789 med Forfatterens Levnetsbeskrivelse.

2) Et Manuskript, „Journal, holdet paa Orlogsskibet Grønland, som skulde bringe det fra Danmark til Arabien reisende lærde Selskab — hvilken Reise varede fra 7de Januar 1761, da Skibet gik til Seils fra Kjøbenhavns Rhed, til 20de August 1762, omtrent 20de Maaneder, af Skibspræsten Hans Henrich Tybring. Af dette Haandskrift havde Justitsraad Scythe en Afskrift.

* * *

I 9 Aar (fra 1789—98) sad den fromme Hans Tybring paa Christiansands Bispestol, og Dagene vare onde for Christi Kirke og dens Hyrder. Længe havde allerede Fritænkeriet rettet sine gloende Pile mod Kirken, bekjæmpet Christendommen, i det den gav sig Skin af at udrydde Overtro og tilintetgjøre det saa udskregne Præstevælde. Nu saa man endelig Frugterne. I Frankrige opførtes i de Dage et Skuespil, hvis Mage Verden endnu ei havde seet, i det et christent Folks udkaarede Repræsentanter ikke blot lod Præster i 1000 Vis, Konge og Dronning og utallige Uskyldige offentlig henrette, men ud- og indvote-rede „efter Pluralitet" Gud, medens Folket selv trampede paa Korset, besudlede de hellige Kar, brød Gravens Fred og udslængte de Dødes Ben. „En ond gudsfornegtende Aand drog ud og syntes at ville udslette Alt, hvad der var kaldet helligt

[1] Søren Tybring, Sognepræst i Drammen, var ei, som Lit. Lex. 630 og Barfod den falskerske Geist. I, 183 beretter, en Søn af Biskop H. H. Tybring, men af Broderen Johan Broderus, Sognepræst først i Høland og siden i Øvestad, og ei født i Kjøbenhavn, men paa Høland og ei en Broder til Søren Lemvig, men Fætter, se Faye Øvestads Præstehistorie 41.

paa Jorden, og truede Throne og Kirke med Omstyrtelse." „Frihed og Lighed", ned med Konger, Adelsmænd og Præster! blev Dagens Løsen. I Danmark og Norge, hvor Regjeringen efter Guldbergs Afsked 1784, blev demokratisk og med Iver tog sig af Almuens Kaar blev Adel og især Geistlighed Gjenstand for heftige Angreb af Frihedsskraalerne, som i dem saa al sand og fornuftig Oplysnings erklærede Fiender. L. Bastholm fremtraadte 1794 med sin Bog: Korte Tanker til nærmere Eftertanke om den geistlige Stand,[1] der vakte stor Opsigt. De revolutionaire Fritænkere lode sig imidlertid ei nøie af hans store Indrømmelser. Baron Wedel i Hefteskriftet „den geistlige Stand bør afskaffes" (1795), Student Malte Møller i Repetorium for Fædrelandets Religionslærere (f. 1795—97), Cand. theol. Otto Horrebow i Samleren (fra 1798—1801) og Religionsbladet: „Jesus og Fornuften," der i de Tage gjorde Opsigt, o. F., angreb paa det heftigste og plumpeste ei blot Geistligheden og Christendommen, men endog al Religion, og deres Produkter fandt især i Kjøbenhavn en Mængde Læsere og Beundrere endog blandt Folk, der ei hørte til Pøblens Bærme.[2] Med dem alle førte den uforfærdede og utrættelige Sjællands Biisp Balle en stadig Kamp, indtil denne i Trykken fik en brat Ende ved den Indskrænkning i Trykkefriheden, som Trykkefrihedsanordningen af 27de Septbr. 1799 medførte.

Kampen førtes vel fornemlig i Kjøbenhavn, og Nordmændene stode som sædvanlig som rolige Tilskuere til, hvad der bevægede sig paa Verdensskuepladsen og i Kjøbenhavn, men trods den Forstand og modne Eftertanke, der er vort Folks Særkjende,

[1] I den vil han have Navnet Præst forandret til Folkelærer, der ikke skulde examineres i Biblens Grundsprog paa Latin, men prøves i Fysik, forat Overtroen endelig kan faa en Ende, i Kemi, Farveri, Brygning, Bagning, Naturhistorie, Veterinairvidenskaben; Folkelæreren paa Landet skulde aflægge Prøver i Landoekonomi. Præstedragten skulde afskaffes som ubekvem, usund og uskjøn osv.

Ved Bastholm var Rationalismen grundfæstet. Den fuldendtes ved den franske Revolution.

[2] F. Ex. Rahbeks Yttringer Petersens Lit. Hist. V, 342.

kunde man ikke undgaa den almindelige Smitte, der dog her sjelden kom til Haandgribeligheder, men nedbrød dog især i Byerne og blandt Embedsklassen den gamle Agtelse for Kirken og dens Tjenere, som bleve stadig Gjenstand for Spot og Drillerier, naar de ei vilde rette sig efter Verden og deltage i dens Selskabelighed, Svir, Forlystelser og Raahed, der sørgelig udmærkede denne Tid. Den onde Aand forplantede sig som Pestsmitte fra Byerne til dens Omgivelser og udbredte sig især i Akershus Stift og langs Kysterne. I Fjeldbygderne, i de afsides Dale og paa andre Steder, som mindre vare udsatte for Forførelse, bevarede man Fædrenes Tro og holdt fast ved Børnelærdommen, de gamle Psalmebøger og Postiller og de gamle Præster.

Kampen førtes vel ogsaa i den norske Presse i det norske periodiske Skrift Hermoder, men med mere Ro og Sømmelighed end i Danmark. Den høiagtede lærde Sognepræst paa Eker, Hans Strøm, skrev i det norske Tidsskrift Hermoder 1795 „en kjærlig Begjering paa Publici Vegne til vore nuværende Journalister, Recensentere og Bogskrivere (Hermoder 4, 18), hvori han paaviser deres ugrundede Paastandes aabenbare Strid med Christendommen.“ En af dem, „der stræbe fremad til et klarere Lys“ dadlede ham og de øvrige gamle Præster for theologisk Qvietisme, da de sætte Hovedsummen af deres Grundsætninger i at danne praktisk dydige Mennesker for dette og hint Liv, men ikke „dybt tænkende og ræsonerende Christne.“ (Herm. 6, 37, Strøms Svar 8, 60). Den overmodige Udgiver af „Repertorium for Fædrelandets Religionslærere“ fandt vel en Anbefaler, men ogsaa en dygtig Modstander, der alvorlig satte ham i Rette for hans overmodige: „Jeg paastaar, at Christi Guddom er en theologisk Spidsfindighed. I Guddommen gives der hverken Binitet eller Trinitet, men fuldkommen Unitet.“ (Herm. 5, 42—70 — —rg.) Mod denne Forfatter og Tidens jacobitiske og naturalistiske Parti optraadte atter Strøm (1795) i sin Afhandling: Forslag til Raad mod visse skadelige og nu omstunder herskende Meninger i politiske og religiøse Materier (Herm. 7, 26), og yttrer blandt Andet, „at naar Christendommens Hovedsandheder modsiges, kuldkastes, ja ridiculeres, hvad andet kan deraf følge, end at Følelse af al Religion og det, som skulde forbinde Menneskenes Hjerter til

Gud, efterhaanden tabes, og det væsentligste i Christendommen, som er Tro og Kjerlighed i Christo Jesu, af sig selv bortfalder, og at Naturalisme, Deisme, ja et nyt Hedenskab opreises paa dens Ruiner."

Dog Norges Folk, et kjernefuldt Fjeldfolk, kunde i Længden ei hylde saadan Krænkelse af Alt, hvad der havde været det helligt. En betydningsfuld Reaktion mod den letsindige Verdensaand, der truede Folk og Kirke, gjorde sig gjeldende og kom til Orde, da Bondegutten Hans Nielsen Hauge fra Tune i Smaalenene troede 15te April 1796 at have faaet et himmelsk Kald til at optræde som Bodsprædikant. Han begyndte nu sine Vandringer rundt om i Landet, prædikede og udgav Skrifter og foraarsagede i mange Bygder en gavnlig Vækkelse. Ved Siden af sit Missionairs Kald anlagde han Fabrikker og drev anseelig Handel, indtil han i October 1804 blev fængslet.

En Foranstaltning af kirkeretlig Betydning indtraf under denne Biskop. Ved Reskriptet af 2den September 1791 udlagdes til Capitalerne ved Armeen 198 af de største og bedste Gaarde rundt om i Landet, hvoraf de fleste vare beneficerede Landets Geistlige.

Hvad de reformatoriske Røvere og deres Efterfølgere hidindtil havde sparet, nemlig det til Præsternes Underhold paa lovlig Maade skjenkede, kjøbte og testamenterede Præstegods, lagde Kronen nu Haand paa. Der skede saaledes Begyndelsen til et nyt Overgreb fra Statens Side paa det Geistligheden beneficerede Gods eller Kirkefornuen, der siednere ei blev uden Efterlignelse. — Dette Overgreb var allerede besluttet 1787 og gav da Anledning til en liden litterair Feide, hvori Professor Leganger førte Kirkens Sag mod Armeen, hvis Talsmand General-Auditeur Wessel var.[1]

[1] Om denne Sag meddeler vor lærde Jurist Just. Berg Efterretninger i sin historiske Underretning om Landeværnet S. 110 og 288, hvor han yttrer, „at der om denne Sag fra den retlige Side vist nok kan erindres Adskilligt, eftersom det saakaldte beneficerede Gods ikke kan ansees for en Staten umiddelbar tilhørende Eiendom, men er Kirkens d: det i Staten til det Aandeliges Befordring existerende

Den offentlige Gudstjeneste kom især i Byerne over det hele Land i Forfald. De gamle pietistiske Præster og deres Prædikener spottede man. Men de orthodoxe Præsters rettroende Prædikener forekom Tidens Forstandige at indeholde ligesaa megen Uforstandighed som de gamle Kjernepsalmer, og selv naar Præsten efter Tidens Fordring prædikede Moral og almennyttige Ting, saa hjalp det lidet til at samle en Menighed.[1] Præsten maatte blive „Taler" og fra „Talerstolen" maatte lyde smagfulde, rørende Orationer for at samle en Menighed i „Alfaders Tempel." Al høiere Sands, ja selv Udødelighedshaabet gik tilgrunde, og Prams bekjendte Sang:

O venlige Grav, i din Skygge boer Fred,
din taufe Indvaaner af Sorgen ei veed!

var paa alles Læber.

Mod Aarhundredets (1799) Slutning lød Klagen: „man oversætter Romaner, de periodiske Blade vegetere, Hykleskrifter, Hyklesange florere, videnskabelige Verker stagnere, Poesi finder kun Bifald, jo mere det nærmer sig Prosa."[2]

Kirkestyrelsen mente at raade Bod paa det Onde ved at faa Biskop Balle til at udgive en ny Psalmebog[3] og opfordre Præstestanden til at tage Ritualet under Overveielse og indkomme med Forslag.[4] General-Kirke-Inspektions-Kollegiet, som længe havde sovet sødeligen, blev ophævet 28de October 1791. Tamperretterne, under hvilke alle Skilsmissesager hidindtil hørte, og som hovedsagelig bestod af geistlige Mænd, bleve

Samfund som saadant." Ved sednere Forandringer ere Halvparten blevne overtallige; men istedetfor at tilbagegive Hovet, som ei tiltrængtes, beholdt Militair-Etaten samme, ibi. 110. — Om de afgivne Gaarde se Bergs Ref, 3, 541.

[1] Forordningen om Kvakfalvere af 5te Septbr. 1794 § byder: De kongl. Embedsmænd, især Præsterne, skal ideligen og ved enhver given Leilighed advare Almuen mod Kvakfalveri og oplyse om den skadelige Indflydelse indeklemt Luft i deres Boliger, Urenlighed i deres Klæder og alt for megen salt Spise har paa deres Sundhed, især i skjørbutiske og venerike Sygdomme.

[2] Petersens Lit. Hist. V, 352.

[3] Ref. 20de Nov. 1789.

[4] Canc. Cirk. til Bisperne af 18de og 25de Juni 1791.

ophævede ved Forordning af 1ste December 1797, hvorved Egteskabsskilsmisesager meget lettedes og bleve mere og mere almindelige.

Skolevæsenet, baade det høiere og lavere, blev dermod forbedret. Ved Forordning af 5te October 1792 paalagdes det Candidati theologiæ at aflægge Prøve paa deres Dueligbed i Katechisationen, forinden de befordredes til Præstembeder.

Norges Ønske om at faa et Universitet i sit Skjød fandt i disse Aar varme Talsmænd. Sognepræst Jacob J. Wilse havde i den Anledning indbudt til et Møde i Christiania 4de Juni 1793, der bivaanedes af en talrig Forsamling, som overdrog denne Sags Behandling til en Kommitte, der i sin Midte talte Kammerherre Bernt Anker, Generalauditør Wessel, Wibe, J. R. Bull o. Fl. De indsendte i 1795 en Ansøgning til Kongen, som dog ved Reskript af 28de November s. A. afslog samme til Nordmændenes store Sorg.[1]

XIX.

Dr. Peder Hansen.[2]

1798—1804.

Han er født i Kjøbenhavn 8de Mai 1746. Hans Fader var Borger og Skomager Mathias Hansen og hans Moder, Anne Marie Malling, der 1749 blev antagen til Amme og Vartdamme hos Kong Fredrik V til hans Søn Christian, der i 7 Aar var betroet til hendes Pleie. I Aaret 1764 blev han dimitteret fra Kjøbenhavns Skole til Universitetet, hvor han tog sine Examiner med Udmærkelse. 1768 reiste han med kongelig Understøttelse udenlands og studerede i Halle under særlig

[1] Andragendet findes i Hermoder 2, 101 og den kongl. Res. ogsaa 5, 24.

[2] Om ham hans Levnet oplæst ved hans Bispeordination, Bærens i Pania, Jens Møllers theol. Bibl. III, 310. Nyt theol. Tidsskrift IX, 331. Hansens Archiv for Skolevæsenets og Oplysnings Udbredelse i Christiansand, 2 Bind, hans Kopibøger i Rigsarchivet. (Hans yngste Broder var den bekjendte Bygmester Conferentsraad Hansen).

Veiledning af Semler og Nøsselt, 2 af Tydsklands berømteste Theologer, til hvilke han var anbefalet af sin Lærer Prof. theol. A. Cramer. I Halle boede han i Semlers Hus, og om disse sine Lærere yttrer han selv: „Det Sving, min Aand har faaet til at prøve Religionens Sandheder, til at efterforske dens Aand i det nye Testamentes Kilder og dens Skjebne i alle Tidsaldre, til at dømme ligesaa beskeden som fri, det takker jeg disse Mænd for." Efterat have opholdt sig henved 2 Aar i Halle drog han til Jena, hvor han fortsatte sit philosophiske Studium og øvrige videnskabelige Uddannelse og blev optagen til Medlem af det weimarske lærde Selskab. I Aaret 1771 vendte han tilbage til sit Fødeland, hvor han strax blev udnævnt til residerende Kapellan ved Slots- og Garnisonsmenigheden i Helsingør. Her prædikede han for den ulykkelige Dronning Caroline Mathilde, medens hun sad fængslet paa Kronborg. Efterat have forestaaet dette Embede i 5 Aar, udnævntes han til Sognepræst i Skanderborg, hvorfra han igjen 1779 forflyttedes til Ringsted. Det følgende Aar fik han Titel af professor theologiæ extraordinarius, og 1787 blev han Sognepræst ved Helliggeistes Kirke i Kjøbenhavn. Efterat have virket i 11 Aar i dette Kald, blev han 1798 udnævnt til Biskop i Christiansands Stift, hvortil han indviedes af Sjællands Biskop, J. C. Balle, 17de Mai 1798.

30te December 1803 forflyttedes han til Fyens Stift.[1]

[1] Kancelliet indstillede ham til Fyens Bispestol med disse Ord: „Kancelliet ved ikke at foreslaa til dette Embede nogen dueligere og værdigere Mand end nuværende Biskop over Christiansands Stift, Dr. theol. Peder Hansen. Han har forbeen i en Række af Aar været Sognepræst. Han har i flere Skrifter aflagt Prøver paa Indsigter, Smag og Lærdom, og han har som Biskop siden Aaret 1798 i enhver Henseende hederlig opfyldt sit Kalds vigtige Pligter, især deleshed udmærket sig ved at befordre sand Oplysnings Udbredelse og Skolevæsenets Fremme i sit Stift." (Engelstoft S. 341).

I Odense er hans Minde knyttet til Ødelæggelsen af den ærværdige Graabrødres Kirke og den oprørende Vandalisme, hvormed det skede lige for Bispens Øine. Folkesagnet gaar, at fra den Tid Kirken nedbrødes, hentæredes Bispen, og efter sin Død gaar han endnu igjen paa den tomme Kirkeplads. (Sammenlign Viborg om Altertavlen i Frue Kirke

1809 28de Januar blev han Ridder af Dannebrog. Han døde i Odense 26de Decbr. 1810.

Hansen var i enhver Henseende sin Tids Barn. Hans hele Natur var praktisk. Med Iver deltog han i de 2 store Opgaver, som i Slutningen af 18de Aarhundrede og i Begyndelsen af 19de tildrog sig almen Opmærksomhed baade i Danmark og Norge, nemlig Almueskolevæsenets Forbedring og Fattigvæsenets Ordning. „Oplysning var hans som Tidsalderens Feldtraab." Almuens Udrivelse af Overtro og Vankundighed samt Ungdommens Oplærelse til sedelige, lykkelige og nyttige Statsborgere vare idelig tilbagevendende Tanker i hans Prædiken og Maalet for hans Idræt. Han blev Medlem af Kjøbenhavns Fattigdirection 1798 og havde i Helliggeists Sogn rig Anledning til at virke for Skolevæsenet, om hvilke Gjenstande han i et Skrift 1793 udtalte Grundsætninger og Forslag, som vandt almindeligt Bifald. Biskop Balle gav ham ved Indvielsen til Biskop det Skudsmaal: „Jeg kjendte Dig stedse som den Oprigtige, der ikke vankede fra Side til Side, ikke nedbøiedes af Frygtsomhedens Aand, men havde Mod og Kraft til at tænke selv, handle selv med fast Overbevisning."[1]

I Christiansand fik Hansens reformatoriske Aand fuldt op at bestille.

Som „Oplysningens" Ven var hans Opmærksomhed først henvendt paa Skolevæsenet. Allerede inden han tiltraadte sit Embede, fik han Efterretninger om Skolevæsenets Tilstand i Christiansand, „som maatte bedrøve den, der føler Nødvendig-

i Odense i Kirkehist. Saml. II, 426. 434). Slig Vandalisme hørte i Norge til Dagens Orden og finder slaaende Sidestykker i den Maade, hvorpaa man feiede ud gammelt Inventarium i Throndhjems Domkirke, hvor den saare mærkelige Stol med St. Olafs og Erkebiskop Eysteins Billede, som Schønning har beskrevet, solgtes ved offentlig Auction for nogle Mark; i Nedrivelsen af den ved sin Ælde og Bygningsstil lige mærkelige St. Laurenti Kirke i Tønsberg, der allerede forekommer i vor Historie 1201 og har været en rigt doteret Collegial Kirke med 4 Præbender, hvis Sognepræst var en anseet Prælat, der førte Titel af Provst. I 1810 havde man Møie med at faa de stærke Mure ned.

[1] Hans Valgsprog var: nisi utile est, quod facimus, stulta est gloria.

heden af Menneske-Opdragelse og Undervisning, naar Menneske-Lykfalighed skal fremmes." „I selve Christiansand," yttrer han videre, „mødte mig næsten i hver Gade en eller flere usle Skabninger fra 6 til 12 Aar og derover, hvilke laa omstrødte nøgne, gustne og med Udslet behæftede, og som forfulgte Alle, især de Søfarende, hvilke kom i Land, med deres vel lærte Tryglersprog og hos dem fandtes ikke Spor af Seder eller Menneskelighed, den blotte Skabning undtagen. I den anstændigere Borgerklasses og Embedsmænds Huse mødte man mig med vemodig Beklagelse over, at man ingen Skoler havde, hvorhen man kunde sende sine Børn til Undervisning og Opdragelse." Af offentlige Almueskoler forefandt jeg trende. Ved min Indtrædelse i den ene, Kirkens Fattiges Skole, forefandt jeg et skident, fugtigt og mørkt Værelse, i hvilket Dagens Lys ikke kunde trænge igjennem de forbrændte Vinduesruder. Borde og Bænke fandtes faldefærdige. Børnenes Antal af begge Kjøn, blandede imellem hverandre, var 16, alle saa skidne, pjaltede og nøgne ud med Udslet i Hovederne og paa Legemerne, at de maatte opvække den inderligste Medlidenhed. Skolebøger fandtes ikkun saare faa, og disse faa, hvilke bestode i Katechismusser, Evangeliebøger og Pontoppidans Forklaringer, vare saaledes tilredte, at ingen uden Vskelhed kunde røre ved dem. — Børnene viste den mest fæiske Usædelighed med et fortrædeligt og skulende Udseende."[1] Han lod kort efter indrykke i Christiansands Ugeblad en varm Opfordring til Byens Indbyggere om at forene sig med ham i at raade Bod paa dette Onde.[2] Denne Opfordring havde den heldige Virkning, at der indkom et Offer af 450 Rdlr. og man lagde alvorlig Haand paa at ordne det lavere Skolevæsen, i hvilken Anledning udarbeidedes en „Plan for de Fattiges og Almues Skoler i Christiansand."[3]

Med Almueskolevæsenet paa Landet stod det sig ei bedre. Vel var der i Ladestæderne og i Byerne i de sidste Aarti bleven

[1] Hansens Archiv for Skolevæsenets og Oplysningens Udbredelse i Christiansands Stift I, 5—17.

[2] Opfordringen findes i Archivet I, 9.

[3] Den findes i Archivet I, 28—46. Med Approbation af 13de Decbr. 1799 i Bergs Reſc. 4, 204.

oprettet nogle faste Skolen og et Par saadanne paa Landet,[1] men ellers hjalp man sig med Omgangsskoler og slet lønnede og daarlige Lærere, der fra Mikkelsdag til Paaske opholdt sig 8 eller flere Dage paa en Gaard, hvilke faa Dages Undervisning ikke sjelden er al den, Barnet modtager i et helt Aar. Skoleholderne nyde for disse apostoliske Reiser fra 4 til høist 8 Rdlr. aarlig.

Ved den Visitats, som han foretog i vestre Del af Stiftet ikke længe efter sin Ankomst, fandt han i et Kald 80 Mennesker fra 17—30 Aar, hvilke ikke kunde læse i Bog og følgelig ikke vare confirmerede. „Almuens Ungdom er for den største Del skjøn, ædel og god, men mangler al Veiledning til at være og blive de lykkelige Mennesker, hvorpaa en sædelig Nation, der især i saa mange Aar har været velsignet med Fred, billig kunde gjøre Regning.„[2] Skoleholderne modtages enten som unyttige og byrdefulde Fødenød, holdes og bevertes ilde, eller Dørene tillukkes for dem, og de afvises som Staadere, naar de indsinde sig forat læse med Ungdommen, eller naar de kræve deres Løn. Selvraadighed og utidig Nidskhed er hos den største Del af Almuen i denne Henseende nu saa inddreven, at en aldeles ny Reformation og Revision med Skolefundatserne, forsynet med kongelig Befaling, er høist fornøden; eller der existerer intet Skolevæsen mere i dette Stift."[3] Forat give Skoleholderne en Smag paa de til Ungdommens Undervisning og Dannelse fornødne Kundskaber, indbød han Skoleholderne til Christiansand for at modtage nogen Undervisning. 102 modtoge Tilbudet, og fordelte i 3 Afdelinger modtog hver Afdeling 6 Ugers Undervisning, hvori Biskoppen selv daglig deltog.[4]

[1] Fortegnelse paa og nærmere Underretning om de faste Skoler findes i Archivet I, 77—88 og II, 1—17.

[2] Archivet I, 58.

[3] Archivet I, 68.

[4] Archivet I, 64—75. I en Indberetning til Kancelliet af 6te Mai 1800, hvori han aflægger Regnskab for de ham til Skolevæsnets Fremme sendte 100 Rdlr., beretter han blandt Andet, at han selv fra Klokken 5—8 daglig, Søndagen iberegnet, underviser Skoleholderne i at læse tydeligt og med Deklamation, i den nemmeste Maade at lære Børn at læse, i at katechisere som og i det for Almuen mest nødvendige af Naturlæren,

Han udarbeidede derpaa en Plan for Skolerne paa Landet i Christiansands Stift, hvori han foreslaar, at da Degneembederne efter Reskript af 8de August 1800 skulde indgaa, Degneboligerne skulde indrettes til faste Skoler (§ 15), og Skolevæsenet styres af en residerende Skolekommission, som foruden Provst og Præst skulde bestaa af 2 andre valgte Mænd (§ 16).[1]

Den største Vanskelighed bestod i at faa duelige Lærere. Paa Kancelliets Forespørgsel af 7de Novbr. 1801 om Oprettelsen af et Skolelærerseminarium for Stiftet indkom Bispen under 13de April med et Forslag om, at Præsterne i Overens-

Naturhistorien. Danmarks og Norges Geographi forbundet med Statistik, i den christelige Sedelære, i den bibelske og Fædrenelandets Historie, hvilket Alt de skriver efter min Diktat. „Alt dette paa 6 Uger!" (Den ivrige Bisp havde rent glemt den gamle Regel multum, sed non multa). Bispen var saa ivrig i sine Forelæsninger, at han stundom kom ind med indskudet Anfigt, inden han blev færdig med at rage sit Skjæg. Det værste var, at disse uvidende Folk, der savnede de fornødne Forkundskaber, kom hjem med Overbevisningen om at have slugt al Verdens Visdom, og at hans Forelæsninger over den Kunst „at opføre sig smukt og sømmeligt," bidrog sit til at forskrue og latterliggjøre dem. — Har Efterverdenen Meget at dadle ved Hansens Skoleholderdannelse, var han dog saa heldig af sin Samtid at finde fuld Anerkjendelse af sin Virksomhed. Kancelliet foredrog for Kongen det Held, hvormed Biskoppen uafladelig beskjæftiger sig med Skolevæsenets Fremme, og at hans Bestræbelser har havt over al Forventning heldig Fremgang, som af de indsendte Attester og vedlagte Prøver paa Skoleholdernes Skrivemaade tydelig spores. Kongen resolverede derpaa, at Biskoppen Dr. Hansen, hvis nidkjære og heldige Bestræbelser til Skolevæsenets Fremme i dette Stift med allerhøieste Tilfredshed er erfaret, maa i 3 Aar udbetales 100 Rdlr. aarligen af Fondet ad usos publicos til dermed at bestride de Omkostninger, som udfordres til Skoleholdernes Undervisning i Christiansand. Bergs Resc. 4, 340.

[1] Planen findes i Archivet II, 27—48. Den blev indsendt til Kancelliet 11te Febr. 1800 ledsaget med et Brev, hvori der klages over Ungdommens daarlige Oplysning. De ifølge Placat af 5te Mai 1741 fastsatte Bestemmelser passe ei længere paa Grund af Folkemængdens Forøgelse og ere desuden af Almuen egenmægtig forandrede eller aldeles henlagte. Skoleholderne ere saa uselt aflagte, at de paa sine Steder ikkun nyde 2—4 Rdlr. aarlig osv. Et omarbeidet Udkast sendtes Kancelliet 1ste Februar 1803.

stemmelse med Reskriptet af 14de Novbr. 1794 skulde formaaes til at undervise Skoleholderne.[1] Degne- eller Klokkerembederne skulde forenes med Skoleholderembederne og de samme tillagde Indkomster henlægges til vedkommende Skolekasser. For den forbedrede Løn skulde Skoleholderne forrette Klokkerembedet og da gives Navn af Kirkesangere.[2] Under 2den September 1800 indsendte han til Kancelliet et Forslag til et Skoleholderseminarium, som 10 Lærlinge ad Gangen, $^1/_2$ Aar, udvalgte af Præsterne, skulde besøge. Hver Seminarist skulde tilstaaes frit Logis med Seng og 1 Rdlr. ugentlig til Underholdning. Udgifterne beregnedes til 520 Rdlr. aarlig.

Det var imidlertid ei blot Almueskolen, som var Gjenstand for den virksomme Bisps Opmærksomhed. I Stiftsstaden følte man Savnet af en Realskole, og Bispen tænkte strax paa at afhjelpe dette Savn ved at forene en Realskole med den i Forfald komne Latinskole. Ifølge en Kancelliskrivelse af 15de September 1798 udarbeidede han et Udkast til en Plan for en Realskole for begge Kjøn i Forbindelse med den lærde Skole. I Indledningen oplyser han, at Christianssands lærde Skole har i aarlig Rente foruden Accidentier 1513 Rdlr. 3 ß, men kun har 28 Disciple, medens Byens Ungdom er 663, hvoraf 71 foruden Embedsmændenes og Andres Børn i Stiftet ere af slige Forældre, hvilke kunne betale en taalelig Skoleløn, og hvilke alle med inderlig Længsel se det Øieblik imøde, da deres Børn her i Staden kunde undervises, i det Sted de Formuende, af Mangel paa hidtil havt Leilighed, have sendt deres Sønner til England, Scotland og Kjøbenhavn.

Skolefagene deles i forberedende og lærde Videnskaber. „Til hine regnes Religion, Deklamering, Kaligraphi, Orthographi, Mathematik forenet med Arithmetik, Bogstavregning og Geometri, den danske positive og borgerlige Lovkyndighed, Staternes Historie, Naturhistorie, Astronomi, Konsthistorie, Geographi, Statistik og Handelskundskab. — I de skjønne Videnskaber: det danske, tydske, franske og engelske Sprog og dermed Bekjendt-

[1] Forslaget findes i Archivet II, 51.
[2] Dik. 60.

skab med nogle af de bedste Forstands- og Hjertets Produkter blandt Prosaister og Digtere i hvert af disse Sprog. I de skjønne Konster: Musik, Sang, Frihaandstegning, Dands og Noget af det mest anvendelige af Architekturen til Bekvemmeligheds og den sunde Smags Befordring.

Til de lærde Videnskaber regnes det latinske, græske og hebraiske Sprog, Stilovelser i det latinske og omvendt i Modersmaalet."

Dette Forslag blev udentvivl af Kancelliet tilstillet Kommissionen for det lærde Skolevæsen i Kjøbenhavn, thi til samme meddeler Bispen 25de October 1803 følgende Oplysninger om Christiansands lærde Skole: Den tæller kun 17 Disciple, hvoraf Ingen nu er i Mesterlektien.

Skolen eier:

1)	rentebærende Kapitaler	7999	Rdlr.	„	℔	„	ß
2)	i de aarlige Degnepenge af 7 Fogderier	136	—	„	⅓	„	⅓
3)	Kollekt af Stiftets 10 Provstier .	321	—	3	⅓	13	⅓
4)	Lectoratets nuværende Fond 20,604 Rdlr.						
5)	Indtægt af Tiende, Fiskeri o. m.	97	—	1	⅓	12	⅓
6)	Nogle Gaarde paa Lister . . .	31	—	3	⅓	6	⅓
7)	Det Rector og residerende Kapellan beneficerede Gods	589	—	1	⅓	$8\frac{1}{4}$	⅓

Paa hans flittige Visitatser var hans Opmærksomhed ei blot henvendt paa Skolernes Forbedring og Ungdommens Oplysning. Han strebte ogsaa at gjøre Menighederne delagtige i Tidens Oplysning ved at faa oprettet „Selskaber til Oplysning og gode Seders Udbredelse", „som han haabede væsentlig skal bidrage til Menneskenes Udrivelse fra Mørket til Lyset, og til at standse de skrækkelige Uordener, om hvilke De med god Føie klager."[1] Disse Selskaber anskaffede sig efter Bispens Anvisning smaa Bogsamlinger af almennyttige Bøger. Inden nogle Aar havde han den Glæde at faa oprettet 34 saadanne Selskaber i Stiftets 54 Prestegjeld.[2]

[1] Af hans Brev til Provst Munthe af 17de Febr. 1800.

[2] Om disse Selskaber se Archivet II, 103.

Stiftets Kirker vare, som man kunde vente af Tidens Aand, overalt i Forfald. — Paa sin første Visitats anmeldte han for vedkommende Amtmænd 8 Kirker i Lister og Mandals Amt, 28 i Stavangers, 11 i Robygdelaget, der vare i ynkelig Forfatning.[1] I Thelemarken og paa andre Steder fandt han Messehagel og Messeskjorter sønderrevne og saa uanstændige, at han ønskede samme afskaffede i Overensstemmelse med sin Skrivelse til Kancelliet af 19de August 1800, hvor han ansøger om et Rescript, hvorved Kirkeeierne fritages for at skaffe nye Messehagler og Messeskjorter, „som vilde have den tilsigtede Virkning til denne af enhver Fornuftig ønskede successive Afskaffelse af slige mod Religionens Aand stridende Prydelser."[2]

Man troede, at Tidens store Ligegyldighed ved den offentlige Gudstjeneste skulde afhjelpes ved at reformere de gamle Kirkeskikke, og Geistligheden opfordredes 29de Marts 1800 til at indkomme med Forslag i denne Retning og deriblandt om, at der skulde tillades Præsterne her som i den reformerede Kirke at prædike over selvvalgte bibelske Texter. Af Stiftets Præster erklærede 12 sig mod frie Texter, 15 for aldeles frie, 23 for frie Texter med adskillige Tillæg og Indskrænkninger. Biskop erklærede sig 2den Septbr. 1800 for frie Texter med nogle Indskrænkninger og adskillige Forandringer ved den offentlige Gudstjeneste, blandt hvilke at Messen ikke bør sjunges, „da de fleste Præster langt fra dertil ere oplagde."[3]

I 1799 visiterede han den vestre Del af Stiftet og 1800 den østre med Undtagelse af Øvre Thelemarken, som han derimod visiterede fra 2den til 28de Februar 1801. Han paalagde Præsterne at indrette Kaldsbøger, til hvilke han selv leve-

[1] Fortegnelse over de brøstfældige Kirker findes i Archivet II, 217.

[2] Han ivrede gjentagne Gange mod de stakkels Messehagler og Messeskjorter, som mange Præster ogsaa aflagde. „Han har talt med Folk, om det ei var bedre at anvende deres Bekostning til Skole og Fattige, og det har overalt lykkes at finde Bifald!"

[3] Om Forandringen ved de aarlige fastsatte Texter og hans Kopibøger se Archivet II, 91. Om hans Forslag til Ritualets Forandring ved Brudevielse, Barnedaab, Communion osv. Archivet II, 123.

rede Udkast. Sin Visitatsjournal sendte han Kancelliet, men en Afskrift deraf til Kronprindsen.

I 1802 visiterede han atter vester. I Meddelelsen af sin Reiseroute af 1ste Februar 1802 til de 3 Provster i Ryfylke fritager han Præsterne for at møde og ledsage Biskopen, men ønsker, at de vil møde ham i Stavanger, hvor han vilde aabne Mødet ved at oplæse en Afhandling over Acta 20, 28—30 de cura ecclesiastica presbyteris ephesiis a Paulo commendata, og derpaa forelægge adskillige Materialier til nærmere Overveielse. „Jeg skal efter Evne," tilføier han, „stræbe at gjøre dette vort Møde saa interessant og gavnligt, som mig muligt maatte være, og vil et saadant Møde kunne erstatte os Mangelen af et almindeligt Landemode, som i Norge ikke kan finde Sted. Det vil give Anledning til at meddele hinanden mange Embedserfaringer, mangt et godt Raad og mangen en Idees Udbredelse, hvilket Alt kunde bidrage til de os anbetroede Menigheders Tarv. Det vil med faa Ord udbrede Broderfind, Almenaand, indbyrdes Kjerlighed, Venskab og Agtelse."[1]

Af 17 Præster i de tre Provstier mødte 11. I Mødet foreslog Biskopen, 1) at man skulde søge om Tilladelse at prædike over frie Texter, hvilket de fleste af de Nærværende lovede at gjøre;[2] 2) hvor Messehagler og Messeskjorter vare forældede og sønderrevne, og nye maatte anskaffes, skulde man ansøge om at fritages fra at anskaffe „denne mod al ægte Christendom stridende Prydelse." Dette Forslag blev vedtaget. 3) Holdt

[1] Hansens Kopiebog conf. Archivet II, 169. „Om Nytten af Præsteskabets høitidelige Samlinger i vor Tid."

[1] Om de gjorde det, vides ikke. Derimod søgte kort efter i et lignende Møde paa Hvideseid 1803 Sognepræsterne i Mo, Hvideseid, Sillegjord og Laurdal, Svend Aschenberg, Niels Windfeld, Nicolai Sølner og Eiler R. Kaurin om Tilladelse til at bruge frie Texter af den hellige Skrift ved deres offentlige Foredrag fra Prædikestolen, hvilket tilstodes dem ved Resc. af 3die Juni 1803, „dog saaledes, at der vælges sammenhængende Stykker især af det nye Testamente og fortrinligen af Evangelierne, saa og at paa Høitidsdagene vælges saadanne Texter, som staa i Forbindelse med Festens Anledning og Hensigt. Samme Tilladelse fik ogsaa Sognepræsten i Moland, Johan W. Michelet og ref. Kap. i Christiansand, Hans Engelhardt." Bergs Resc. 4, 416.

Biſpen et Foredrag om den evangeliske Psalmebogs Fortrin, da det var hans inderlige Ønske, at den maatte vorde indført i Stiftet. I den Anledning yttrede han blandt Andet: „Om dens æsthetiske og moralske Værd kan Meningerne vel ikke være delte. Der gives slige sig saa paasødende Sandheder, at ikkun faa kunne have Mod nok ved hines Nedsættelse at udsætte sig selv for den fortjente Haan. Iblandt disse hører og den Sandhed om denne Religionsbogs sande Værd. En populair Dogmatik og en glødende Varme for praktisk Christendom er dens umiskjendelige Fortrin.“[1] Man blev for største Delen enige om at arbeide med al mulig Kraft paa Psalmebogens Indførelse. 4) Biſpen fremlagde en Fortegnelse over en Del nyere Skrifter og sin Dom over samme. 5) Fremkom Biſpen med et motiveret Forslag til Oprettelsen af et litterairt Selskab, som, saa ofte der var Biſpevisitats for de 4 vestre Provstier, skulde holde Møde i Stavanger 11te Mai. Forslaget vandt Bifald, og i samme indtraadte, foruden Biſpen, Knudsen, Sognepræst i Jælse, Magnus i Nærstrand, Zetlitz i Vigedal, S. G. Abel i Fins, Schavland i Strand, Kamstrup i Haaland, Juel i Ly og Kapellan Kjelland i Stavanger.[2] 6) Oplysning om, at Forslaget til en hensigtsmæssigere Indretning af Skolevæsenet var under Provsternes og Andres Erklæring. 7) Underretning om, at Hr. Lund i Valle i Sætersdalen, Hr. Grøgaard, residerende Kapellan i Syestad, Hr. Kaurin i Laurdal, Hr. Knudsen i Jælse, Hr. Magnus i Nærstrand og Hr. S. G. Abel paa Fins efter Opfordring have paataget sig at underwise og danne unge Mænd til Skoleholdere.[3] 8) Lægger Biſpen Præsterne varmt paa Hjertet at tage sig af Dr. Jenners Opfindelse ved Kokoppe-Indpodning at hindre Udbredelsen af de ødelæggende Smaakopper. Af Biſpens udførligere Meddelelser om dette Møde, som findes i hans Archiv II, 169—198, synes det, at Biſpen har været den ene talende, og ingen egentlig Ordvexling har fundet Sted. At Biſpen har været for-

[1] Hvor høit han skattede den evangelisk christelige Psalmebog kan man ei blot finde Exempler i hans Kopibøger, men og i Archivet II, 69—90.

[2] Hansens Kopibog.

[3] Conf. hans Prom. af 6te Februar 1810.

nøiet med Mødet, kan man blandt andet se af, at han 20de September oversendte flere Provster: Forslag til et litterairt Selskab i Stiftet paa en høitidelig Samling af en Del Brødre i Stavanger den 11te Mai 1802, og i et Brev til Provst Aschenberg underretter denne om, at han paa en forestaaende Reise til Kjøbenhavn vil indvie de nye Kirker i Braadal og Roland og samtidig indbyde Presterne til, ligesom skeet var i Stavanger, at samles paa Hvideseid Prestegaard 4 Februar 1802 hos N. Windfeld, „hvor han vilde omfavne hver især," idet han lovede at gjøre Mødet saa interessant og gavnligt som muligt." [1]

Fra Mødet i Hvideseid reiste Hr. Hansen til Kjøbenhavn, hvorfra han ei synes at være hjemkommen førend i Begyndelsen af Juni. Da Hansen 30te December s. A. blev forflyttet til Odense, overlod han saaledes til Andre at realisere hans mange Planer og hægne om hans mange nye Podekviste.

En af de sidste Expeditioner fra hans Haand som Biskop i Christiansand er følgende Brev til Kancelliet af 24de April 1804:

„Af Provst Heiberg i Rennesø vil det høie Kollegium erfare, at Sogneselskabers Oprettelse finde Hinder i den berygtede Hans Nielsen Hauge og hans omvandrende Emissairer; men og den megen Elendighed, som disse Mennesker ved deres fanatiske Lære og Skrifter stifte og udbrede blandt Almuen i det hele Land." Efter at have omtalt, at han har udgivet et Skrift mod Fanatisme i Almindelighed og Hans Nielsen Hauges Sværmeri i Særdeleshed, kan han nu ei længer lægge Dølg paa dette Uvæsen og paa den Frækhed og Dristighed, med hvilken Hans Nielsen Hauge baade selv og ved Flokke af sine Tilhængere overspinde Riget Norge, og ser man til den Afmagt i Nærings Virksomhed, til den fortvivlesfulde Modløshed hos Folket, til den Magt, med hvilken han skal sætte sine

[1] Niels Windfeld var født i Jylland 1735, blev personel Kapellan hos Brochman i Hvideseid 1767, Sognepræst s. S. fra 1773 til sin Død 23de Juni 1810. Han virkede i 43 Aar i denne Menighed med Autoritet og Velsignelse og døde almen agtet. Han var ivrig og dygtig baade som Præst og Jordbruger og testamenterede 1000 Rdlr. til Oprettelse af et Skolelærerseminarium paa Hvideseid. Hvideseid Kaldsbog.

Tilhængere i Contribution, og til den Mistillid, disse Sværmere udstrø mod Statens første Autoriteter og Lærerstanden, saa turde det maaske falde ham ind at ligne hin Mahumedaner Abdul Bechab. Paa Grund heraf maa jeg som det sidste Andragende i mit hidtil førte Embede i Christiansands Stift indstille til det høie Kollegium, paa hvikensomhelst Maade, det maatte finde det tjenligst, at standse et Onde, der vil have et ellers elskværdigt Folks baade physisk og moralsk Fordærvelse til sørgelig Følge!!“ [1]

Brat og uventet traadte Hansen bort fra sin Reformbane, inden han havde seet Frugt af sin Gjerning, ja uden at faaet sine Planer saa fast grundlagte, at han med Grund kunde vente, at de skulde trives.

Af det Foregaaende kan man se, at han stod i stor Anseelse hos Styrelsen. Han var en Bisp efter Kancelliets Hjerte,[2] men ei efter det norske Folks Sind. Hans utrættelige Virksomhed og brændende Iver bleve i Stiftet anseede som Stundesløshed, hans Reformer i Skolevæsenet for overdrevne, hans Skolehol-

[1] Ikke længe efter, nemlig 10de October 1804, udkom et Kancelli-Circulaire, der paabød at lade anholde og nøie bevare Hans Nielsen Hauge, der i adskillige Skrifter, men især i et nyligt i Christiansand udgivet Skrift „de Enfoldiges Lære og Almægtiges Styrke“ har tilladt sig høist fornærmelige Udtryk imod Geistligheden i Almindelighed, og desuden søgt at bibringe Almuen Grundsætninger, der ere ligesaa skadelige for ethvert Individ som for Staten og det almindelige Vel. Den 24de October blev han anholdt paa Eker og ført til Christiania, hvor han blev sat i streng Arrest, medens en kongelig Kommission under 16de Novbr. blev nedsat forat undersøge og paadømme hans Sag. Efter 9 Aar dømte Kommissionen ham 1813 til 2 Aars Fæstningsarbeide, men ved Over-Kriminal-Rettens Dom af 23de Decbr. 1814 blev han for Overtrædelse af Forordningen af 13de Januar 1741 §§ 7 og 16 og forat have brugt Udeladelser imod Lærestanden, hvorved den Uoplyste kunde forledes til Mistillid til samme, ilagt en Mulkt af 100 Rdlr. S. V., men iøvrigt frifunden. Dog ilagdes han ved begge Domme Actionens Omkostninger, se Berg Ref. 4, 489.

[2] I en Kancelli Prom. af 16de Novbr. 1799 bevidnedes ham Kancelliets Agtelse og Tak for den udmærkede Nidkjærhed og Omsorg, han viser for at udbrede nyttig Kundskab og sand Oplysning i det ham anbetroede Stift. Berg 4, 202.

derdannelse for latterlig. Hans rationalistiske Anskuelser, utidige liturgiske Forslag og Forandring, vakte Mistænkelighed og Forargelse hos Menighederne og hos de fleste, især ældre Præster, der tillige fandt sig tilbagestødte ved hans prælatmæssige Optræden, Myndighed og Fordringsfuldhed, der dannede en skarp Modsætning til den faderlige, humane Maade, hvorpaa hans Formand optraadte.

Han udrettede derfor kun lidet med sine ualmindelige Evner, sine store Kundskaber, rige Erfaringer, sjeldne Flid og rastløse Iver og Arbeidssomhed.

Nogle Aar efter hans Bortgang fandtes der næsten ikke andre Spor af hans Virksomhed, end at Kirkeskikkene og Alt i Kirken, som ikke bar Nyttens paatagelige Præg, var kommen i Vanrygte eller var overladt til Præsternes og Menighedens Egenvillie, og at Balles Lærebog og den evangeliske Psalmebog ved hans og nogle Præsters Iver paa flere Steder havde fortrængt Pontoppidans Forklaring og Kingos Psalmebog.[1] Dog kan man ei benegte, at uagtet de af ham dannede Skoleholderere, paa faa Undtagelser, hverken blev Fugl eller Fisk, men ofte latterlige Karikaturer, saa vakte han dog Opmærksomhed for Skolevæsenets Forbedring, og i den Retning blev han ei uden gavnlig Indvirkning paa Almueskolevæsenets Udvikling og den paafølgende Lovgivning.

Ved Reskript af 9de Septbr. 1803 bestemtes, at de residerende Kapellanier i Stavanger og Arendal skulde ved indtrædende Vacancer nedlægges og sammes visse Indkomster derefter tilflyde Skolevæsenet, Aftensangen ophøre og Katechisationen anstilles i dens Sted af Sognepræsten eller i hans Forfald af Skolelæreren. — Ligeledes skal ved indtrædende Vacance A. Vanse deles saa, at Vanse og Farsund bliver eet og Spind og Herod et andet Kald, B. Holt deles saa, at Holts Hovedsogn bliver eet og Dybvaag og Flougstads Sogn eet Kald, C. Sogndals Hovedsogn skal blive et Kald for sig; Annexet

[1] Resc. af 8de Novbr. 1800 om Indførelsen af den evangeliske Psalmebog og af 10de Juni 1802 om hvilke Psalmer af den evangeliske Psalmebog, der skulde bruges ved Gudstjenesten.

Hitterø forenes med Flekkefjord, der er Annex til Lund, og Lund til Erstatning faa Hestekjød, der skal gaa fra Helleland. De residerende Kapellanier i Vanse, Holt og Sogndal nedlægges.[1]

I Stiftet grasserede under denne Biskop og hans Formand Nødesygen. For om muligt at standse denne Sot udnævntes 4de Januar 1799 til Hjelp for Stiftsphysikus, Dr. Petersen, 3 Landphysici i Stiftet.[2]

Blandt Stiftets Præster fortjener at mindes Hans Mathias Abel. Han var født i Bergen 1738, blev 1763 personel Kapellan hos den berygtede Erik Ancher Brun i Evje, 1765 residerende Kapellan i Fyrisdal og ved sammes Deling 1769 første Sognepræst i Mo og Skasse, „hvor Mørke og Barbari herskede," og 1778 i Omlid. Med Iver tog han sig af den christne Oplysning og bragte Orden blandt begge disse raa og vilde Fjeldfolk, hvis Kjærlighed og Tillid han vidste at erhverve sig. 1788 blev han Sognepræst i Gjerestad, hvor han virkede med Velsignelse til sin Død 8de August 1803.[3]

Hansen var 3 Gange gift. 1) Maria Hedevig Runchel, Datter af Peter Runchel, Sognepræst i Sengeløse, som han efter 4 Aars Egteskab tabte ved Døden 10de Marts 1775. 2) Abel Marie Clausen, Datter af Hofgjarmester Christian Clausen i Kjøbenhavn. „Hun stod som Klippen i det oprørte Hav ved min Sygeseng 1796, hun var et Redskab i min Guds Haand at udrive mig af Dødens Arme og blev Offeret i mit Sted den 22de August s. A." Med disse 2 Hustruer havde han 13 Børn, af hvilke 9 levede ved hans Reise til Norge, blandt hvilke vare 4 Sønner, Johan Fredrik døbt 1788 8de April, Carl Ludvig døbt 1790 16de Septbr., Theodorus døbt 1794 7de Octbr., Hans Peter døbt 1797 7de Mai. 3) Juliane Marie

[1] Berg 4, 430.

[2] Berg 4, 132.

[3] Han var gift med Elizabeth Norman † 1817, hvis Portrait saavelsom Mandens findes i Gjerestad Kirke. Deres Søn var Søren Georg Abel, Forfatter af den engang meget udbredte Lærebog: Religions Spørgsmaal med Svar. Han døde 1820 som Sognepræst til Gjerestad og var Fader til den berømte Mathematiker Niels Henrik Abel, f. 1802 † 1829.

Rasch, en Datter af Inspecteur Rasch. Han egtede hende 21de Januar 1798. Hun ledsagede ham ofte paa hans Visitatser og opførte sig som en fornem og fin Dame. Med hende havde han ingen Børn.

Af hans Børn vendte alle tilbage til Danmark med Undtagelse af Hedevig Elisabeth, der 8de Mai 1799 blev egteviet til Kjøbmand Isaach Isaachsen, med hvem hun havde følgende Børn: 1) Daniel Isaachsen, Sorenskriver i Robygdelaget. 2) Christiane Hedevig (Nancy kaldet), gf. med russisk Generalkonsul Hofraad Steven og 3) Rikke, gf. med Statsraad Erichsen. Saavel Hedevig som Datteren Nancy døde i Petersburg af asiatisk Cholera 1828.

En anden Datter, Christiane Clausine, f. 9de Septbr. 1792, der efter Faderens Død kom op til Søsteren, blev 10de April 1814 gift med Captain, sednere Admiral i dansk Tjeneste, Ulrich Anthon Schønheider, med hvem hun flyttede til Danmark.

Hansens Portrait findes i Christiansands Domkirkes Sakristi og viser et tænksomt, aandrigt men fordringsfuldt Ansigt. Ifstedetfor med Krave er han malet med Flipper. Hans høire Pegefinger er rettet mod en Urne, der er paaskrevet A. M. H. XXII Augusti 1796 (hans anden Kones Dødsdag) og ved Siden af Urnen staar en Bog med Paaskrift: Phædon!

Dr. Hansen var en flittig Forfatter, der udgav mange Skrifter, hvoraf de fleste dog ingen varig Værd have, hvorfor vi henvise til Krafts og Nyerups Litteraturlexicon, hvor de findes. Dog fortjene at mindes hans Prædikener over de evangelisk Texter, 3 Vind, 1779—87, om en Religionslærers Gravitet 1795, og en Prædiken holden i Frue Kirke, da han blev indsat som Biskop, hvor hans Levnet findes.

Medens han var i Norge udgav han:

1) Brev til Geistligheden i Christiansands Stift, indeholdende en hist. exegetisk Afhandling over Colosf. 2, 9, K.havn 1798.

2) Tale ved Datteren Hedevig Elisabeths Egteforening med Kjøbmand Isaach Isaachsen (Chr.sand 1799).

3) Nogle Poesier (Sang ved Fattigskolens Indvielse i Christiansand 29de Januar 1799. Et Passionsoratorium 1800. En Krigssang for Norges Sønner 1801).

4) Love for Selskabet for Oplysnings og gode Sæders Udbredelse.

5) Archiv for Skolevæsenets og Oplysningens Udbredelse i Christiansands Stift, 2 Dele, (K.havn 1800 og 1803 i 8vo. Lærde Efterret. 1801 No. 18, 1803 No. 38. Egeria I, 267—87).

6) Skilderi af den christelige Religions Lærer i 4 Ordinationstaler tilligemed en Skrivelse til Geistligheden i Christiansands Stift om Fanatismen, K.havn 1803 i 8vo.

* * *

I de 6 Aar, fra 1798—1804, som Peder Hansen førte Bispestaven i Christiansand, trivedes den onde Sæd alt mere og mere i den norske Kirke, hvor de heftige Angreb paa Aabenbaringen og Præstestanden frembragte, om ikke blandt Folket selv, saa dog blandt dets Høvdinger og verdslige Embedsmænd, Vantro og religiøs Ligegyldighed, og blandt de yngre Præster Rationalisme. Hovedgjenstand for Præsternes Virksomhed blev nu Stræben efter at hævde Præstestandens synkende Anseelse ved at vise Iver ved Reformer og Forbedringer af Almueoplysningen, Udryddelse af Overtro og Indretningen af ordnet Fattigvæsen, ved Forbedringer i Landbovæsen og ved Indførelsen af Vaccinationen, der ansaaes at være af saa stor Vigtighed og at staa Kirken saa nær, at Navne paa Vaccinerede endnu den Dag i Dag paradere ved Siden af Døbte og Confirmerede i vore Ministerialbøger.[1]) Det værste var, at det gamle patriarkalske Forhold mellem Præst og Menighed ved Pressens Misbrug og en overfladisk, verdslig Oplysnings ensidige Udbredelse paa mange Steder fik Raadestødet. Ved den bekjendte Forordning om Trykkefrihedens Brug, hvis Ophavsmand var vor geniale Landsmand Christian Colbjørnsen, Forligelsescommissionens Fader, standsede ei blot Pressens tøilesløse Angreb paa Kirken og Religionen, men ved en Forordning af 27de Septbr. 1800 trues endog dem, som spotte Religion eller haane christelige Religionslærere, med Landsforvisning. „Den aabenbare Spot afløstes ved en sindig

[1] „Oplysning var Dagens Løsen. Lysets Forkjæmpere gik reformatorisk Bærserkergang ei blot mod alskens Overtro, men mod de saa Minder fra sundne Dage, som fandtes i vore Kirker, ikke af Frygt for Overtro, men af ukirkelig Sands og Karrighed. „Der skulde Lys ind, og det bestod i at hvidne Væggene med Kalk."

videnskabelig Rationalisme"[1], hvis Særkjende var, at forkaste eller søge at bortforklare, hvad Fornuften ei kunde begribe, og stedse at spørge efter, hvad der var fatteligt, praktisk, anvendeligt og nyttigt, og Reform af Skole- og Fattigvæsen blev Tidens Opgave. Man haabede ved Ansættelse af yngre Præster, der havde fulgt med Tiden og tilegnet sig dens Oplysning, og ved Indførelse af en med Tidsalderens æsthetiske Dannelse og „forstandige Tænkesæt" mere tidssvarende Psalmebog i Kirken og nye Lærebøger i Skolen, at igjenvække Folket af sin aandelige Slummer, medens den Mand, som stræbte til samme Maal med bedre Held, Bodsprædikanten H. N. Hauge, blev tiltalt og sat i Fængsel (30te Octbr. 1804).

Ved Anordningen af 31te Juli 1801, hvor Korntidenden til Geistligheden omsattes til et bestemt Pengebeløb, beredte Styrelsen den norske Geistlighed paa mange Steder en saare mislig Stilling under de forværdelige Forandringer i Pengevæsenet, hvorved en Daler tilsidst reduceredes til 2 ß.

Da den saa kaldte nyttige Oplysning var Dagens Løsen, var det naturligt, at Skolevæsenet med ethvert Middel maatte ophjelpes. At Kirken ogsaa maatte yde sin Anpart, er naturligt. Renterne af Missionsfondet anvendtes til Skolevæsenets Fremme, og mange residerende Kapellanier bleve ophævede og sammes visse Indkomster tillagte Skolevæsenet.[3] Degneposterne ophævedes, og deres Indkomster deltes mellem Skoleholderne, der tillige skulde være Kirkesangere og en af dem i hvert Præstegjeld Forsanger.[4]

[1] Blandt disse ere foruden Confessionarius S. Bastholm, som ved Aarhundredets Slutning trak sig tilbage fra Skuepladsen, den djerve Stiftsprost Henrik G. Clausen, Gutfeld, Liebenberg, Hansen, og blandt Nordmænd Pavels og Neumann.

[2] „Nisi utile est, quod facimus, stulta est gloria," var Tidens Mand, Bastholms, Valgsprog og tillige hans Tidsalders. Det viste sig især i hans saa tidsbetegnende „Korte Tanker til nærmere Eftertanke over den geistlige Stand 1794."

[3] Resc. 9de Septbr. 1803.

[4] Res. 8de August 1800.

XX.

Dr. Jens Bloch.

1804—1805.

Han er født den 27de Juni 1763 i Hals i Vendesyssel, hvor hans Fader, Rasmus Bloch († 1804), var Skibsfører, og hans Moder hedte Anne Christine Lassen Banner († 1778). Fra sit 3die til 12te Aar blev han opdragen af sin Faders Svoger, Commandør Henrich Jansson, som selv underviste ham i Christendom, Skrivning, Regning og de levende Sprog. 12 Aar gammel sendtes han med et Skib til Riga for at anbringes ved Handelen; men da han hverken havde Lyst til Handelen eller Søen, blev han i sit 13de Aar sat til at studere, først hos en Præst og siden paa Aalborgs Skole, hvorfra han blev dimitteret 1780.

Efter at han med megen Hæder havde fuldendt sin academiske Bane og underkastet sig philologisk og theologisk Embedsexamen, blev han 1784 theologisk decanus paa det kongelige Communitet og Inspecteur paa Regentsen, i hvilken Tid han tillige manuducerede til de philologiske og theologiske Examiner. 1786 tiltraadte han en Udenlandsreise i Selskab med Grev Jørgen Scheel og opholdt sig 2 Aar i Göttingen, hvor han dyrkede de skjønne Videnskaber, Naturhistorie, Theologi og Philosophie under Veiledning af Leß, Planck, Spittler, Meiners, Blümenbach, Heyne o. Fl. 1787 erholdt han Magistergraden i Philologie ved Kjøbenhavns Universitet. I Aarene 1788 og 89 fortsatte han sin Reise i Tydskland og gjennem Holland til Frankrige, og gjorde Bekjendtskab med flere af den Tids berømteste Videnskabsmænd. Ved sin Hjemkomst til Kjøbenhavn 1790 udgav han nogle Prøver af de Manuscripter, han dels havde fundet, dels sammenlignet paa sine Reiser, og holdt til-

[1] Se hans Autobiographi oplæst ved hans Bispevielse 1804, Falkesens theol. Maanedsskrift Juni 1804, Mollers ny theol. Bibliothek 18, 351, Dansk Litteraturtidende for 1830, Berlinske lærde Efterretninger No. 27 for 1804.

lige Forelæsninger over den græske Litteraturhistorie samt over Pindar og Xenophon. Ved de academiske Høitideligheder, som fandt Sted ved Kronprindz Frederiks Formæling i 1790, erholdt han Doctorgraden i Philosophie for sin Disputats: anecdota Theodori Metochitæ, og blev s. A. kaldet til Sognepræst i Bjerreby i Sjælland. 27de Februar 1795 forflyttedes han til det residerende Kapellani ved Holmens Kirke i Kjøbenhavn, og 1ste Septbr. 1797 udnævntes han til Sognepræst ved samme Menighed.

I Aaret 1795 modtog han fra Kiel Tilbud om Doctorværdigheden i Theologien, hvorfor han tilsendte samme en Afhandling de anthropologia Mosaica. Samme Aar blev han Medlem af det kongl. Videnskabs Selskab i Throndhjem.

6te Januar 1804 blev han udnævnt til Hansens Eftermand som Biskop i Christiansands Stift og indviet af Balle den 8de Mai 1804 paa Christi Himmelfartsdag tilligemed 3 Nordmænd, Johan Nordahl Brun til Bergen, P. O. Bugge til Throndhjem og M. B. Krogh til Nordlandene.

Hans Virksomhed her var for kort til, at han kunde efterlade sig noget varigt Minde; thi allerede 12te Juli 1805 blev han forflyttet til Viborg, hvor han i 24 Aar beklædte Bispestolen. Dog erindrer man endnu den lille uanseelige Mand med sin store Lærdom og store Aandsfraværelse[1].

1810 blev han Ridder og 1817 Commandør af Dannebrog. Han var formedelst sin blide, velvillige og fordringsfri Tænkemaade meget yndet af Viborgs Stifts Geistlighed, ligesom af Andre, som kjendte ham. Som Theolog ærede han Lærdom hos Andre, ligesom han selv tidlig var erkjendt for at være en meget lærd Mand. Han holdt stedse fast ved Aabenbaringstroen og var en Ven af Bibellæsning, hvorfor han og-

[1] I et Selskab paa et Landsted udenfor Christiansand forvildede han sig, fordybet i sine egne Tanker, i en nærliggende Skov. Man savnede Bispen og fandt ham endelig, beklagende sig over, at de dumme Folk, han havde truffet paa, ei forstod ham, uagtet han havde tiltalt dem paa alle de forskjellige Tungemaal, han talede. Ved nærmere Undersøgelse blev det imidlertid oplyst, at han havde glemt at spørge dem, han mødte, i deres Modersmaal.

saa med Varme understøttede Oprettelsen af Bibelselskaber. Saavel hans kjerlige Hjerte som ansеelige Formue gjorde ham det let at være en gjestfri Biskop. Flere fattige Præster tjente han med Laan.

I Sommeren 1829 besøgte han rørig og rask Kjøbenhavn; men 3die Juli 1830 døde han pludselig af Slag uden nogen foregaaende Sygdom.

Han var gift med Christine Meinche † 1824 1ste Novbr., hvem han egtede 27de Juni 1798. Med hende havde han 1 Søn og 4 Døttre.

Bloch efterlod sig mange Skrifter, som findes anførte i Nyerups og Krafts Litteraturlexicon, og af dem ville vi her kun anføre: En Samling af nogle forhen utrykte Fragmenter af Byzantineren Theodorus Metochites, udgivne efter Haandskrifter fundne i Paris, græce & latine Hafniæ 1790, Xenophons socratiske Mærkværdigheder oversatte 1792, Mindetale over Edvard Colbjørnsen. Flere af hans lærde Afhandlinger i Minerva, Bidrag til Kvindekjønnets Historie i Iris og Hebe 1793.

XXI.

Johan Michael Keyser.

1805—1810.

Han er født paa Bragernes 15de Januar 1749 af Forældrene Christen Nilsen, Borger og Handelsmand der paa Stedet, og Anne Rosine Keyser. Han var endnu ei 9 Aar gammel, da han fader- og moderløs tilligemed 4 andre Søskende blev antaget til Opdragelse af en kjerlig Mormoder, der uagtet hendes indskrænkede Formue dog bestemte ham, efter hans indelige Lyst og Tilbøielighed, til Studeringer, og satte ham i privat Information hos den værdige og reiskafne Peder Ryborg Hesselberg, Aftensangspræst paa Strømsø, der har gjort sig fortjent ved mange unge Menneskers Opdragelse[1]).

[1]) Blandt disse var den siden saa berømte Niels Treschow, født paa Strømsø 5te Septbr. 1751, † 1833, der i sit Levnet (i Fortalen til

Under hans Veiledning i 4 Aar gjorde han den Fremgang, at han 1763 blev nedsendt til Fredriksborgs latinske Skole og optaget i sammes øverste Classe, hvorfra han i Aaret 1765 blev dimitteret til Universitetet af den værdige Olding, Professor Johannes Schrøder. Efterat han det følgende Aar med Hæder havde overstaaet den philosophiske Examen, nødte hans indskrænkede Kaar ham at vende tilbage til sit Fødeland, hvor han blev antaget til Informator af Kjøbmand Just Gude paa Moss. Her forblev han til paa 3die Aar, da han med sammes ældste Søn, Hans, († 1817 som Sognepræst i Elverum) reiste til Kjøbenhavn og var da alvorlig betænkt paa at forberede sig til den theologiske Examen, men da det Lidet, han havde forhvervet sig, ei tillod ham at anvende den hele Tid til sin egen Fordel, maatte han først ved Time-Informationer søge at raade Bod paa det Manglende. Siden blev han Informator for Etatsraad Knophs Børn, hvorved Forberedelsen til den theologiske Examen blev udsat indtil Aaret 1776, da han underkastede sig samme, og prædikede strax derpaa for Dimis med bedste Charakter. — Kort efter reiste han til Norge med det Forsæt at blive personel Kapellan, hvortil han af Hr. Biskop Schmidt var anbefalet. Da imidlertid det residerende Kapellani paa Ulensaker var bleven ledig, søgte og fik han samme 1777. Her blev han i 14 Aar og anvendte den Tid, som Embedsforretninger levnede ham, til Ungdommens Dannelse og Opdragelse, idet han den hele Tid havde 5 a 6 unge Mennesker af brave Folks Børn i Huset. — Af dette sit Arbeide høstede han velsignede Frugter. I Aaret 1791 blev han kaldet til Sognepræst for Oslo og Hospitalet sammesteds, hvor han blev indtil 1795, da imidlertid en ulykkelig Ildebrand ødelagde den største Del af Hospitalet med dets Kirke. Samme Aar blev han kaldet til at være Slotspræst paa Akershus og Sognepræst til Aker.

I dette vidtløftige og tildels besværlige Kald gjorde han sig blandt Andet fortjent ved Forslag til Fattigvæsenets bedre

hans Verk om Gud, Ide- og Sandseverdenen (XVI) nævner Keyser som Skolekammerat og siden ved Universitetet blandt sine fortroligste Venner.

Indretning, der nød Kongelig Approbation, og ved saavidt muligt at forbedre det forsømte Skolevæsen.

Den 12te Juli 1805 blev han udnævnt til Biskop i Christiansands Stift, hvortil han samtidig med Julius Bech og P. Boisen ordineredes af Balle 18de August 1805[1].

Denne ligesaa elskelige som brave med et dybt christeligt Sind og grundig Lærdom udstyrede Mand, blev det ei forundt længe at virke i denne sin nye og vigtige Stilling; thi allerede 1ste Decbr. 1810 endte et gjentaget Slagtilfælde hans Liv. Han blev begravet paa Domkirkegaarden under Furruen tæt ved Tybrings Grav.

Den bekjendte Pavels, der døde som Biskop i Bergen, giver Keyser (1793) det Skudsmaal[2]: „Der var intet Menneske, jeg da lærte at kjende i Christiania, for hvem jeg bar den ubegrændsede Høiagtelse som for Keyser. Han besad en jevn Blidhed og Humanitet. I ham saa jeg den Religionens Talsmand, som jeg saa gjerne vilde ligne. I Kundskaber og Talenter overgaar jeg ham maaske, men hans elskelige Omgangstone som Almuskolelærer, hans levende Interesser for Alt, hvad han som Embedsmand og Menneske burde interessere sig for, har jeg ikke opnaaet og opnaar den aldrig."

Medens Keyser var Bisp, blev Hvideseid Præstegjeld ved Provst Niels Windfeldts Død efter Ref. af 24de August 1810 delt i 2 Præstegjeld, nemlig Hvideseid Sognekald med Annexerne Brunkebreg og Braadal[3] og Nissedal Sognekald med Annexet Triungen[4].

Blandt Keysers og hans Formænds Samtidige ville vi

[1] Fallesens Maanedsskrift Septbr. 1805.

[2] Langes Tidsskr. IV, 26. Pavels Autobiografi 132. Justitsraad N. Schytte ender sin Fortsættelse af Christiansands Bispekronike med det Ønske om Keyser: Hunc justum, pium, prudentem ac religiosum sero in patriam cælestem transferre faxit. D. T. O. M. Grimstadiæ 30 Dec. 1807. N. Schytte, ætatis 80 anno completo.

[3] Sognepræst i Hvideseid blev Digteren Jens Zetlitz fra Stavanger, (f. 26de Januar 1761), der fra Bigedal forflyttedes hid, hvor han døde 14de Januar 1821. Om hans Skrifter Nyerups Lit.-Lex. og Krafts norske Forfatter-Lex.

[4] Berg Ref. 4, 876.

nævne: 1) Jubellærer Nils Jensſen Lasſen, Sognepræſt i Thvet. Han var født i Chriſtiansſand 7de Novbr. 1724 af Forældre Byfoged Jens Rasmusſen Lasſen († 1753) og Abelone Cathrine, Datter af den rige og anſeede Knud Rebſlager. Han blev dimitteret fra Chriſtiansſands Skole af P. Grach 1744, tog Atteſtats 1749, blev 1750 perſ. Kapellan og 1755, mod ſit Ønſke, reſiderende Kapellan i Hvideseid, „hvor han forblev i Trængſel i 9 ſamfulde Aar og led meget", indtil han 1763 blev Sognepræſt til Lund, hvor han virkede i 17 Aar indtil 1780, da han blev Sognepræſt til Veſtre Moland. 1794 blev han Provſt i Nedenes. Han døde 31te Juli 1810, 86 Aar gammel, efterat han havde været Præſt over 55 Aar[1].

2) Truls Chriſtian Krog, ſom i henved 50 Aar var Sognepræſt paa Skudesnes og tillige Provſt i Karmſunds Provſti. Han var en Præſteſøn fra Nordhordlen og dimitteredes 1743 af Bergens dygtige Rector Steensſen. Fra 10de Juni 1757 til 5te Februar 1802 levede og virkede han med Velſignelſe ſom Sognepræſt paa Skudesnes. Paa Opfordring af Amtmand W. M. Scheel, ſom ſtiftede et Agerdyrkningsſelſkab for Stavanger Amt, udarbeidede han en værdifuld Beſkrivelſe over Karmſunds Provſti[2]. I hans Embedstid ſtand-

[1] Niels Lasſen var ikke blot en velſtuderet og grundig Theolog, men en flerſidig dannet Mand, der læſte Tydſk, Franſk og Engelſk og med ſærdeles Kjerlighed omfattede Muſiken og kunde ſpille flere Inſtrumenter. Han var meget flittig og tilbragte ſelv i ſin høie Alderdom ſin meſte Tid paa ſit Studerværelſe, hvor han havde en ſtor og værdifuld Bogſamling fornemmelig af theologiſk Indhold. Skjønt han i ſine Studier fulgte med Tiderne, vedblev han at være en ſtreng ortbodox Theolog med en barnlig og enfoldig Tro. Med Iver og Varme kjæmpede han mod Tidens Rationalisme og paadrog ſig Biſkop Hanſens Uvillie, da han modſatte ſig Indførelſen af den evangeliſke Pſalmebog. Han var nidkjær for Guds Ære, utrættelig, ſamvittighedsfuld og ivrig i ſin Embedsførelſe. Han ſkal i ſin Tid have været en meget yndet Prædikant og ikke havt ſin Lige i at meſſe og ſynge. „Der hvilede en ſjelden Fred og Ro over ham; han var tilfreds med alle Guds Tilſkikkelſer, overbærende, kjerlig og venlig ſindet mod Alle, glad, munter og ſpøgende ſom et Barn lige til ſin ſidſte Dag. Derfor var han høiagtet og elſket af Alle."

[2] Fallesens Maanedsſkrift Juli 1808.

ſede Sildefiſkeriet 1784, hvorved Kaldets Indtægter meget indſtrænkedes. Han tog Afſked 1802 og døde 10de April 1806 næſten 84 Aar gammel. Han efterfulgtes af ſin Søn Fredrik Arentz Krog f. 1769, Candidat 1792, Kapellan paa Eidanger 1796, Sognepræſt paa Skudesnes efter Faderen fra 1802 til ſin Død 13de Auguſt 1845.

Biſkop Johan Keyſer var 2 Gange gift. 1) med Karen Fredrikke Vilhelmine Poppe, en Datter af Aſſeſſor Poppe paa Kongsberg, født 1758, død 1787 15de Decbr. Hende egtede han 7de Octbr. 1781. Med hende havde han en Datter, Anne Roſine, f. 1785, gift med Overlærer Preus († 21de Januar 1839) efterladende ſig en talrig og agtværdig Slegt. 2) Med Kirſtine Margrethe Wangenſtein, hvem han egtede 1792. Med denne høit begavede, meget dannede og i enhver Henſeende udmærkede Kvinde, der døde 25de Novbr. 1820, 53 Aar gammel, havde han følgende 7 Børn:

1) Ove, f. 1794, Juriſt, Fuldmægtig, død 4de Marts 1835 ſom Poſtmeſter i Bergen, ugift. 2) Johan Michael, f. 1795, død ſom Brigadelæge i Fredrikſtad 24de Octbr. 1839, efterladende ſig med ſin Huſtru, Frøken Birgitte Meyer, 6 Børn. 3) Chriſtian Nicolai, f. 1798, Sognepræſt til Thvet 1820, theologiſk Profeſſor 1836, Sognepræſt til Aker 1846. Han døde ſamme Aar 21de Juli. Med Frøken Agnes Loviſe Carlsſon efterlod han ſig en Søn Carl og 5 Døttre. 4) Fredrik Wilhelm, f. 27de Octbr. 1800, Bibliothekar ved det norſke Univerſitets Bibliothek fra 1820, indtil han 1862 afſtraadte almen elſket og agtet. 5) Jacob Rudolph, f. 1ſte Januar 1803, Profeſſor i Hiſtorie ved det norſke Univerſitet, Forfatter til det høiſt fortjente Verk: Den norſke Kirkes Hiſtorie under Katholicismen, og flere andre udmærkede Skrifter, ſom oplyſe Norges Hiſtorie. 6 og 7) 2 Tvillingſøſtre, der døde i en ung Alder.

* * *

Hvad der er yttret om Kirkens Tilſtand og det religiøſe Liv i Hanſens Tid, gjelder hovedſagelig ogſaa om de 6 Aar, ſom Bloch og Keyſer vare Biſper, nemlig fra 1804—10. Dog

begyndte med det nye Aarhundrede et gavnligt Omslag i den aandelige Verden. Englændernes Anfald paa Kjøbenhavn 2den April 1801 vakte Folket op af Søvnen og bidrog Sit til at vække i Danmarks Hovedstad 4 høitbegavede unge Mænd, Philosophen Henrich Steffens, Præsten Jacob Peter Mynster og Digterne Adam Øhlenschläger og Nicolai Grundtvig, der ved begeistret Tale og kraftfulde, herlige, nordiske Digte vakte en mere alvorlig nordisk Aand, der skarpt optraadte mod Samtidens prosaiske Betragtninger af Livet blandt den dannede Klasse af Samfundet, og ikke mindst i Norge, hvor f. Ex. Øhlenschlägers Hakon Jarl, Axel og Valborg, modtoges med levende Deltagelse. Samtidig bidrog H. Hauge og hans Venner deres til blandt Almuen at vække den indslumrede Sands for Guds Aabenbaring og virksom Christendom. — Mange haabede at vække blandt den mere dannede Klasse ny Lyst til Kirkegang ved Ritualets Forbedring og en blandt dem var Laalands fromme og virksomme Biskop, P. O. Boisen, der 1805 fremkom med sit Forslag til Forbedring ved den offentlige Gudstjeneste, der foraarsagede den anden liturgiske Feide, hvori Mange deltoge, men ingen Forbedring medførte.

Den Fare, hvori Fædrelandets Uafhængighed svævede under en Krig med det mægtige England og Sverige, og den Hungersnød og andre Prøvelser, hvorunder Landet led, var en gavnlig Vækkelse for Mange i aandelig og kirkelig Retning, ligesom de bidrog til at vække en kraftig Nationalaand blandt det norske Folk, der under Grev Herman Wedels Ledelse lod ane en lysere Fremtid. Regjeringens og Folkets, ja Geistlighedens Opmærksomhed var i den skjebnesvangre Tid hovedsagelig henvendt paa at forsvare Fædrenes elskede Land og at hjelpe de mange Nødlidende til Livsophold.

I 1806 (13de Decbr.) forlangtes Landets Bispers Formening, om Forordningen af 5te December f. A., angaaende Amtsprovsters Beskikkelse i Danmark, ogsaa bekvemmeligst kan indføres i Norge.

Med Salget af det beneficerede Gods gik det fort, efter at

det ved Reſc. af 19de Mai 1800 var beſtemt, at de beneficerede bygſelledige Gaarde ſkulde ſælges ved offentlig Auction.[1]

Under 7de Novbr. 1809 udkom der en Forordning om de lærde Skoler i Danmark og Norge.

Ved Forordningen af 7de April 1809 tabte Geiſtligheden en af de Forrettigheder, ſom vare den ſkjænkede ved Privilegierne af 1661, nemlig den geiſtlige Skifteret, ifølge hvilken Geiſtliges Dødsbo opgjordes af Provſten med 2 tilforordnede Præſter. Ved ſamme Forordning beſtemtes, at naar Provſteret anordnedes til geiſtlige Sagers Paakjendelſe i første Inſtants, bør den civile Underdommer og Skriver paa det Sted, hvor Retten holdes, tiltræde ſamme ſom Medlem. Ligeledes at civile Actorer beſkikkes i de Sager, ſom ved ſlige Retter forhandles. Provſterne tabte derved den vigtigſte Indtægt ved Provſteembedet, men befriedes derved for de mange Ubehageligheder og det Pengeanſvar, der var forbundet med tiliige at maatte være Overformynder i geiſtlige Skifter.

XXII.

Chriſtian Sørenſen.[2]

1811—23.

Han er født i Chriſtiansſand 1765 den 25de September, hvor hans Fader, „hvis Minde ſtedſe var ham dyrebart," var Borger og Grovſmed, Søren Chriſtensſøn. Hans Moder hedte Anne Chriſtence Abrahamsdatter Juſt. I en Alder af 9 Aar

[1] Ved Prom. af 7de Mai 1811 beſtemtes, at ved Salget ſkulde Landſkylden og øvrige Jorddrotlige Rettigheder ſættes i Kornafgift, ſom betales efter ſidſte 10 Aars Kapitelstakter. Det ſamme ſkulde ſke med en Del af Kjøbeſummen.

[2] Kilder: Hans korte vita ſkrevet af ham ſelv ved hans Biſpeordination i Münters Program; de scola antiochena. Nekrolog i 29de Beretning om det norſke Bibelſelſkab. Saxild: kortfattet Overſigt over Sørenſens Liv og Virkſomhed i Intelligentsſedlerne 1845, 222, 229, 231. Moe Efteret. om Storthingsmænd 139. Do. mærkelige Nordmænd, 2den Række. Norſk Forfatter Lexicon 620.

indsattes han i Christiansands Latinskole, hvorfra han, 17 Aar gammel, af „den ypperlige Professor S. Monrad," hvis Undervisning han stedse nævnte med Taknemmelighed, dimitteredes til Kjøbenhavns Universitet. Høsten 1782 blev han med saamegen Heder optagen blandt de akademiske Borgere, at han blev indkaldt. Følgende Aar tog han examen philosophicum og 1784 den saakaldte store Philologicum eller Skoleembedsexamen, samtlige med bedste Charakter. — Den 28de Juli 1784 blev han ansat som „Hører" ved Christiansands Latinskole, da Skolefaget hidtil havde været hans Attraa og Bestemmelse. Dog havde han ogsaa efter Opmuntring af sin Fader og Flere underkastet sig theologisk Embedsexamen 1785 med Charakteren non contemnendus.[1] I Aaret 1789 blev hans Velynder Monrad forflyttet fra Christiansands Latinskole til Throndhjems. Ved denne Leilighed kom Sørensen til at styre Christiansands Latinskole som constitueret Rector. Under hans Eftermand blev han mere og mere fjed af sin Stilling, hvorfor han søgte og 2die Juni 1791 blev udnævnt til Aftensangspræst i Strømsø og til Rector ved samme Skole. Efterat have virket her i 6 Aar som Præst og Skolemand og dimitteret flere dygtige unge Mænd til Universitetet, blev han i October 1797 udnævnt til Sognepræst i Østre-Risøer, hvis forsømte Skolevæsen han forbedrede.[2] Her virkede han paa 7de Aar, indtil han 13de April 1804 blev udnævnt til Sognepræst og Stiftsprovst i Christiansand. Den 1ste Novbr. 1805 blev han tillige Sognepræst i Oddernes efter Sognepræst og Provst C. M. Schjelderup, der under samme Dato entledigedes i Naade og med Pension. Ved hans Død blev Oddernes Annex til Christiansand. Kort efter at han var udnævnt til Stiftsprovst, gjorde han i Selskab med sin Ven og forrige Discipel, Peder Jsaachsen, en Reise gjennem Norge og Nordtydskland. Den 11te Mai 1811 blev han efter Keyser ud-

[1] Biskop Hagerup anbefalede ham 7de Octbr. 1788 til Kancelliet med de de Ord: „C. Sørensen, Hører ved 2den Lectie, minest. & philol. candidatus har aflagt saadanne Prøver paa Duelighed og Flid, at jeg finder mig pligtig derfor at give ham det bedste Vidnesbyrd og anbefale ham til det høie Kollegii Bevaagenhed. (Hagerups Kopiebog).

[2] Hansens Archiv II, 9—10.

nævnt til Biskop over Christiansands Stift. 9de Søndag efter Trinitat den 11te August s. A. ordineredes han tilligemed Bisperne Plum og Hjort i Frederiks tydske Kirke paa Christianshavn af Sjællands Biskop Dr. og Prof. theol. F. Münter. Ved et latinsk Program de schola antiochena havde den lærde Münter indbudt til denne Høitidelighed.[1] Paa Ordinationsdagen prædikede, efter kongelig Befaling, Biskop Sørensen. Han var den sidste norske Biskop, som blev ordineret i Danmark.

I Aaret 1812 visiterede han hele Christiansands Stift, i det han begyndte sin Visitats i Findslands Kirke den 31te Mai og endte den i Risøer 25de October! Paa denne Visitats indviede han 3 nye Kirker, nemlig Findslands, Hierdal og Lund og ordinerede i Syestads Kirke en Præst, nemlig H. W. D. Smith, personel Kapellan s. S. Under 31te December tilsendte han Stiftets Provster Udkast til Love for Provstibogsamlinger, som skulde oprettes. Den 28de Januar 1813 blev han Ridder af Dannebrog. Som Repræsentant for Christiansands By var han Medlem baade af det overordentlige Storthing i 1814 og af det lange 1ste ordentlige Thing 1815 og 16. Paa det første var han Medlem saavel af den Deputation, som modtog Christian Frederiks Thronafsigelse, som af den, der paa Fredrikshald meldte Kronprinds Carl Johan, at Foreningen mellem Norge og Sverige var vedtaget 4de November, — Som Medlem af Lagthinget sad han i den Rigsret, som var sat over Statsraad Hxthausen. Han blev 1815 Kommandør af Nordstjerneordeden og modtog af Kronprindsen en Guldbaase som Tegn paa hans Bevaagenhed. I September 1818 tiltraadte han med kongelig Tilladelse en Udenlandsreise med sin Frue og Børn og besøgte paa samme London, Paris, Amsterdam og Rom, hvor han skal have havt Audients hos Paven.[2] I Januar 1820

[1] I samme findes de 3 Bispers Levnet forfattet af dem selv paa Latin. P. C. Müller beklager i Litteraturtidenden for 1811 Nr. 37, hvori det lærde Program anmeldes, at Sørensens vita er saa kortfattet, „især med Hensyn til den classiske Latinitet, hvori man gjenkjender den gamle Skolemand."

[2] Der var siden blandt Almuen i Christiansands Stift Tale og Spørgsmaal, om han ved sit Besøg hos Paven kysede hans Tøffel eller ei.

kom han igjen tilbage til sit Stift, hvor han levede og virkede, indtil han 27de Februar 1823 blev udnævnt til Biskop over Akershus Stift efter den afdøde Julius Bech.[1] Sin Afskedsprædiken i Christiansands Domkirke holdt han 14de Septbr. 1823 paa samme Dag, som han 40 Aar tilbage i Tiden første Gang som ung Student havde besteget Prædikestolen i Domkirken. Den 25de September, paa sin 58de Aars Fødselsdag, ankom han til Christiania, og 3 Dage derefter udførte han den første biskoppelige Forretning i dette Stift, ved at ordinere Slotspræst Johan Storm Munch til sin Eftermand i Christiansands Stift. Under 12te Septbr. 1825 blev han udnævnt til Overhofprædikant.

Som Biskop i Akershus ordinerede han foruden Munch, Kjerschov, Sigwardt, von der Lippe og H. Riddervold til Bisper. Som Biskop holdt han Taler ved flere sjeldne Anledninger. 1) ved Nationalfesten 11te December 1811 i Anledning af det norske Universitets Oprettelse. 2) ved Reformations Jubilæet 31te Octbr. 1817. 3) ved Christiania Byes 2det Jubilæum 27de Septbr. 1824. 4) ved Jubilæet 25de Juni 1830 om den augsburgske Troesbekjendelse. 5) Jubilæet ved Reformationens Indførelse i Norge, Allehelgensdag 1837, 6) Jubilæet for Bogtrykkerkunstens Opfindelse 24de Juni 1840. 7) ved Grundstenens Nedlæggelse til Kongeboligen 1ste Octbr. 1825. 8) ved Grundstenens Nedlæggelse til Universitetet 2den Septbr. 1841. 9) ved Sørgefesten for Kong Carl Johan 26de April 1844. Som en Sjeldenhed kan og anmærkes, at han som Overhofprædikant i Paasken 1839 meddelte Kong Carl Johan under hans Ophold i Christiania, den hellige Nadvere. Denne høitidelige Handling bevægede begge Oldingerne dybt. Bispen yttrede siden: „Jeg har som gammel Præst seet Mange at knæle for mig i Skriftestolen og ved Sakramentets Nydelse, men aldrig har jeg seet Nogen saa andægtig som vor gamle Konge, da jeg i Skriftetalen omtalte Forsynets kjærlige og underfulde Styrelser mod de Dødelige, og at han især havde havt de største

[1] Norsk Rigstidende 1823 Nr. 21, 1825 Nr. 70. Om hans Udenlandsreise Nationalbladet 1820, 17de Hefte Nr. 35—38 og 47—50.

Beviser derpaa, da flød en Strøm af Taarer ned over hans Kinder."

Ved Grev Herman Wedels Død 26de August 1840 blev han hans Eftermand som Procantsler ved det norske Universitet.

Den 3die Juni 1841 nød han den sjeldne Lykke at feire sit 50aarige Jubilæum som geistlig Embedsmand. Han modtog ved denne Leilighed hederlige og for hans Hjerte glædelige Vidnesbyrd paa hans Konges Naade[1] og Medborgeres Agtelse og Hengivenhed.

Herren skjenkede Biskop Sørensen ei langt og lykkeligt Liv. Han beholdt sin Aands og Legems Kraft indtil sit sidste Sieblik, saa han med Iver og Varme, skjønt en bedaget Olding, rygtede sit vidtløftige Embede, indtil han under Udøvelsen af sit Kald bortkaldtes fra dette Liv. Paa sin Visitatsreise besøgte han Moss, hvor han i Kirken 15de August 1845 efter endt Visitats talede over 1 Joh. 4, 21 og udviklede Broderkjerlighedens skjønne Pligt og paalagde Forældre og Lærere ikke blot ved Ord, men ogsaa ved Exempel at opmuntre Børnene til Udøvelsen af denne

[1] Kongen tilskrillede ham et Bispekors besat med Diamanter ledsaget af følgende Skrivelse:

Jeg har erfaret, at De den 3die næstkommende har tilbagelagt det 50de Aar af Deres Embedstid, eller med andre Ord, anvendt et halvt Sekulum med Iver, Virksomhed og Bestræbelser for Deres Medmenneskers Bedste. Under denne lange og hederligen tilendebragte Bane har De erhvervet Dem Deres Medborgeres Agtelse, Venskab og Tillid samt Deres Fædrelands Erkjendtlighed. Jeg iler at forene mig med de Mange, som paa denne for Dem saa høitidelige Dag tilønske Dem Forsynets bedste Goder samt Kraft og Sundhed til endnu længe at tolke dette Guds hellige Ord, der udgjør den mægtigste Drivfjeder til ædle og store Handlinger, ligesom det ene formaar at opløfte Sjelen og give os Styrke til at bære Livets Sorger og Bekymringer. I en lang Række af Aar har jeg i Dem, Biskop Sørensen, agtet Religionens værdige Tolk og paa samme Tid havt rig Anledning til at skatte Deres retskafne Charakter og ædle Følelser. De kjender tilfulde mit ædle Venskab for Dem! Det bliver uforandret!

Stockholms Slot 31te Mai 1841.

Deres velbevaagne
Carl Johan.

hellige Pligt og hendrømte sig tilsidst i Tilstanden i de Forklaredes Boliger. „Det var, som om han i denne Svanesang udfoldede sin egen Charakter og slog an paa den Grundtone, der gik gjennem hans eget Hjertes Strenge." Da man sednere spurgte ham, om Arbeidet ei havde anstrengt ham, svarede han: „Jo vist, men jeg er saa glad idag." Den følgende Dag reiste han i fuldkommen Velbefindende afsted til Baaler, men underveis hostede han etpar Gange voldsomt, og da Kudsken standsede og tilkaldte den foran kjørende Provst (Vogt), saa fandt denne ham døende.

I 34 Aar havde han ført Bispestaven og kort før sin Død havde han feiret den 61de Aarsdag efter sin Indtrædelse paa Embedsbanen. Fredagen den 22de August 1845 stededes hans jordiske Levninger, ledsaget af en talrig Skare, til Hvile paa Oslo Kirkegaard.

Man har, og det ikke uden Grund, dadlet Biskop Sørensen, fordi han som Biskop ei sørgede for, at Ritualet overholdtes, men saa gjennem Fingrene saavel dermed som med Præsternes Lære og Levnet, der i denne Frihedens og Selskabelighedens Tid ofte ei var exemplarisk; men Feilen laa dels i Tidsalderen, der hyldede ubunden Frihed og ved enhver Anledning optraadte som den Underordnedes Forsvar mod den meget udskregne og forhadte Embedsmyndighed, dels i Sørensens Charakter. Han var en Følelsens eller Hjertets Mand og lyttede ofte mere til dens Stemme, end han burde, naar det var Spørgsmaal om at drage en skyldig Præst til Ansvar, hvis derved en uskyldig Familie blev ulykkelig. Med Kjerlighed omfattede han Alle, med hvem han kom i Berørelse og fornemmelig sit Præsteskab, af hvilket han i det mindste i Christianssand var elsket som en Fader. Lod han end mangen Uorden gaa upaatalt, saa udrettede han dog i Stiftet ved Kjerlighed, hvad Strenghed ikke vilde have virket, han bidrog til at knytte Broderbaandet mellem Præsteskabet og stræbte at bevare det Kjerlighedsforhold mellem Præst og Menighed, som da allerede begyndte at løsne. Hans Hukommelse var næsten exempelløs, hans Tale varm og levende, da Ordene strømmede fra et let bevæget Hjerte. Han var i Besiddelse af mange Kundskaber og var en sjelden dygtig Sprog-

mand, der især yndede det hebraiske Sprog, hvorfor han selv paa sine Visitatser i Christiansands Stift medførte sin hebraiske Bibel, i hvilken han flittig studerede. Hver Vinter gjennemgik han sin Bibel, og i Grundsproget læste han flere af de vanskeligste græske Forfattere til sin høie Alderdom. Flere af de latinske Digtere kunde han næsten Ord til andet. Hans Kundskaber og Stilling opblæste ham ikke. „Et mere beskedent, ydmygt og bramfrit Hjerte gaves neppe i blandt os. Hans elskværdige og elskelige Personlighed udfoldede sig i hele hans Liv, saavel hans offentlige som private."

Biskop Sørensen var Medlem af det kongelig norske Videnskabsselskab i Throndhjem.

Biskop Sørensen var gift: 1) med Regimentfeldskjær Fangens ældste Datter, Sophie Wilhelmine, der døde paa Strømsø 27de August 1793 i Barselseng med Tvillinger; 2) med hendes yngste Søster, Antonette Wilhelmine, der døde 1833.

Med dem havde han følgende Børn: 1) Søren Anthon Wilhem, født paa Strømsø 22de August 1793, † som Statsraad 20de Juni 1853, bekjendt som Repræsentant for Christiania fra 1830—45. 2) Tvillingsøsteren Sophie Wilhelmine. 3) Kaja Christiane Wilhelmine, f. 19de Septbr. 1798, gf. 1828 med Toldbetjent Henrich Stoltenberg, † 25de Juni 1829. 4) Frederik Moltke Sørensen, f. 29de Juni 1800, Kammerherre, Chef for Krigsskolen o. m. 5) Nicolay Emanuel Thygesen, f. 26de Septbr. 1809, Auditør.

Han har i Trykken udgivet følgende Skrifter:

Brudevielsestale ved Physici Dr. Gislesens Copulation, Chr.ania 1795, i 8vo. William Blighs Reise til Sydhavet. Fra det engelske oversat, K.havn 1800, i 8vo. Tvende Prædikener, holdne i Oster Risørs Kirke, den 1ste paa det 19de Aarhundredes 1ste Dag, den anden paa 3die Søndag efter Paaske, da Tidenden om Slaget ved Kjøbenhavn var indløbet, K.havn 1801, i 8vo. Afskeds-Tale til Oster Risørs Menighed paa 24de Søndag efter Trinitat 1804, Chr.sand 1805, i 8vo. Minets Mindetale over Washington. Fra det Engelske oversat, Chr.sand 1805. Robertsons India, eller hans historiske Undersøgelse angaaende de Gamles Kundskab om Indien. Fra det Engelske oversat, Chr.sand 1806, i 8vo. Prædiken holden til Hoimesse i Christiansands Domkirke Nytaarsdag 1809, i 8vo. Nogle faa Ord ved Biskop Keysers Jordefærd den 12te Decbr. 1810, Chr.sand, i 8vo. Tale ved Universitetsfesten i Christiansands Domkirke 11te Decbr. 1811, Chr.sand, i 8vo.

Prædiken holden til Høimesse i Christiansands Domkirke Bededag 1813, Chr.sand, i 8vo. Prædiken holden i Christiansands Domkirke Nytaarsdag 1814, Chr.sand, i 8vo. Tale ved Fredsfesten i Christiansands Domkirke Nytaarsdag 1815. Indbydelse til Christiansands Stifts Menigheder i Anledning af den forestaaende Jubelfest 1817, Chr.sand, i Qv. Bladet Bellona redigerede og udgav han i Christiansand fra Høsten 1807 til samme Tid 1809. Den Lancasterske Undervisnings-System med Hensyn til dets Anvendelighed i Norges Almueskoler, fremstillet i Korthed, 1821. Tale i vor Frelsers Kirke paa Christiania Byes 2det Jubilæum 27de Septbr. 1824. Indbydelse til Akershus Stifts Menigheder i Anledning af den forestaaende Jubelfest 1837, i Qv. En Tale i vor Frelsers Kirke i Anledning af den augsburgske Troesbekjendelse paa Jubilæet 25de Juni 1830. Tale ved Jubilæet for Reformationens Indførelse i Norge, Allehelgensdag 1837. Tale ved Professor Herslebs Grav (se Herlebs Mindekrands). Tale ved Jubilæet for Bogtrykkerkunstens Opfindelse, 24de Juni 1840. Tale ved Grundstenens Nedlæggelse til Universitetets nye Bygninger 2den Septbr. 1841. Tale i vor Frelsers Kirke ved Sørgefesten i Christiania i Anledning af Carl Johans Død, 26de April 1844.

Se vi hen til Christiansands Stift i de 12 Aar, Sørensen var Bisp, saa herskede der, efter at Biskop Hansens reformatoriske Storm var forbi, Dødsstilhed. Hansens Ringeagt for Alt, der ei var praktisk Nyttigt, for Kirkens Ritus og gamle Skikke foraarsagede, at saavel Præster som Menigheder tiltoge sig eller rettere tillode de største Friheder. Tidens store Ligegyldighed for levende Christendom smittede saavel Menighederne som Præsterne. I Visitatsberetningerne klages over, at paa mange Steder tiltager Drukkenskab, Løsagtighed og Helligdagenes Misbrug, og at Ungdommen, især den confirmerede, ei fremmøder ved Katechisationerne. De i en vantro Tidsalder dannede Præster, der hyldedede Tidens Oplysning, savnede baade Iver og Dygtighed til at vække Folk op af Søvne. Mange Præster vare ligegyldige, lunkne, Andre levede for Politik og Selskabelighed, Nogle forargede endog den slappe Tid med deres Levnet. Dog gaves der baade blandt de ældre og blandt de yngre Præster, der dannedes ved det norske Universitet, ivrige og christeligsindede Lærere.

Blandt de Ældre ville vi nævne.

1) Jens Nielsen Lassen, Søn af Provst Niels Lassen. Han var født 10de Marts 1761 i Hvideseid og blev Student

1783. Efterat have taget theologisk Embedseramen hjalp han sin Fader i at forrette, indtil han 1787 blev personel Kapellan hos den drikfældige og forsømmelige H. Tidemand i Bjælland. I dette vidtløftige og uvelsommelige Præstegjeld med 4 Kirker led han meget Ondt, da han næsten ene maatte overtage Embedet, medens hans Indtægter vare ringe til hans Hustru og Børns Underholdning. Forat spare Udgifter maatte han som oftest gaa til Kirkerne paa sin Fod og om Vinteren paa Ski. Efter at han, efter Tidernes Skik, havde lagt et Par Aar i Kjøbenhavn forat solicitere, var han saa heldig ved sin Velynder Provsten, siden Biskop, Victor Hjorts Indflydelse, at udnævnes til Sognepræst i det smukke Thvet, som ligger mellem Christiansand og Vestre Moland, hvor hans Fader endnu levede som Sognepræst. Her levede og virkede med stor Velsignelse denne elskelige og fromme Mand, indtil den gamle Præstegaard med hans Indbo og hans efter Faderen arvede værdifulde Bogsamling i et Øieblik stod i Luer, 6te April 1818. I det han anstrengede sig for at redde Embedsarchivet fik han et Hjerteslag, hvoraf han strax døde i sin Families Arme. Hans Bortgang blev ei blot begrædt af Slægt og Venner, men af den hele Menighed, der i ham tabte en trofast Sjeleſørger og yndet Prædikant, der med sin klangfulde Røst forkyndte den Guds Ord purt og rent og Jesum Christum og ham korsfæstet.[1]

2) Provst Axel Christian Smith. Han er født i Stavanger 1744, blev Student 1761, tog Attestats 1768, blev personel Kapellan i Elverum og Tryſil 1773, 1ste Sognepræst i Tryſil 1783, Sognepræst i Elverum og Provst i Østerdalen 1787. I Aaret 1794 blev han forflyttet til Syestad, hvor han levede høiagtet og elsket og virkede med Velsignelse, til han 79 Aar gammel hensov 20de Juni 1828. „Henimod 50 Aar tolkede han Herrens Ord med Iver og Fynd, hvorfor hans Navn mindes

[1] Han efterlod 8 Børn, blandt hvilke Paul Brodal Lassen, Stiftsprovst i Christiansand, og Nils Lassen, Sognepræst i Askim. Den første er født i Bjælland 1795, tog Attestats i Christiania 1819, blev s. A. Kapellan i Evje og 1823 Sognepræst i Evje, constitueret Provst og constitueret Sognepræst i Bygland. 1626 blev han virkelig Provst, 1828 Sognepræst i Undal og 1841 Stiftsprovst.

med Glæde i 3 Menigheder. Som hans Tale var hans Liv, som hans Liv var hans Død, fuld af kjerligt Sind, christelig Tro og Tillid til Gud."

Han er Forfatter til en Afhandling om Børnekoppernes Indpodning og en Beskrivelse over Trysil, der er indført i Top. Journal 19—23 Hefte.[1]

3) Lars Birkeland. Han er født i Christiansand og dimitteret fra sammes Skole. 1779 blev han residerende Kapellan i Borgund og 1807 Sognepræst i Haaland, hvor han med Iver tog sig af Almueskolevæsenet og Husandagtens Opvivelse. Under Krigen med England fungerede han tillige som Sectionschef for Kystværnet, da han var en varm Fædrelandsven i de Trængselsdage. I en gribende Formaningstale i Solekirke stillede han det Mytteri, der var nær ved at udbryde i Anledning af det almindelige Opraab om at sammensyde Bidrag til Armeens Behov under Krigen 1813 og 1814. I Aaret 1817 forflyttedes han som Sognepræst til i Borgund, hvor han døde 24de October 1837.

Birkeland roses som en virksom, varmtfølende og troende Sjelesørger, der havde bevaret sig for den kolde Rationalisme, som i hans Uddannelsestid lærtes ved Kjøbenhavns Universitet. I Haaland var han saa yndet af Almuen, at den endog tilbød sig at forøge hans Indkomster, naar han kun vilde blive der. „Paa Haaland," yttrede han ofte, „havde jeg mange og skjønne geistlige Glæder."[2]

4) Hans Landstad. Han er født paa Landstad i Værdalen 5te August 1771, blev dimitteret fra Throndhjems Skole af Søren Monrad 1790, tog theologisk Embedsexamen 1794, blev Sognepræst i det ensomme Maasø i Vestfinmarken og 1804 i Oxnes, hvor han under Krig, Dyrtid og Hungersnød med en talrig Familie var udsat for den største Mangel og i længere Tid med Sine næsten udelukkende maatte leve af Fisk.

[1] Om ham Oyestads Præsters og Præstegjelds Historie ved A. Faye 48. Rigstidenden for 1823 Nr. 55.

[2] Han efterlod 7 voxne Børn, blandt hvilke Bergens nuværende Biskop, Peder Hersleb Birkeland, f. 1807, theol. Cand. 1832, Sognepræst til Hetland ved Stavanger 1849.

I Aaret 1811 blev han Sognepræst i Vinje og 1819 i Sillegjord, hvor denne haardt prøvede brave Præst døde 67 Aar gammel 1ste Octbr. 1838. Han nygtede med Troskab og Nidkjærhed sin præstelige Gjerning, var en lærd Mand, en dygtig Katechet og begavet med et kjærligt og fromt Sind.[1]

5) Hans Jacob Grøgaard. Han er født i Hof i Solør 5te April 1764, blev dimitteret fra Bergens Skole 1781, tog theol. Embedseksamen 1784, blev personel Kapellan til Skudesnes, 1797 residerende Kapellan til Syestad, 1811 Sognepræst i Vester-Moland og 1822 til Nykirken i Bergen. Denne aandrige elskelige Mand udarbeidede, medens han var Præst paa Moland, en Abc og en Læsebog for Børn, der længe skattedes høit og afhjalp et stort Savn i den Tid. Han udgav ogsaa forskjellige Prædikener og et Skrift om Hukommelsen. I Aaret 1814 repræsenterede han Nedenes paa Rigsforsamlingen paa Eidsvold.[2]

* * *

I de 12 Aar (fra 1811—1823), Sørensen var Biskop i Christianssand, indtraf minderige Begivenheder i Norden.

Den 11te December 1811 feiredes rundt om i Norge med sand Jubel en Nationalfest til Tak for, at Kong Fredrik VI havde opfyldt det længe yttrede Folkeønske om at faa et Universitet, i det han 2den Septbr. 1811 havde grundlagt det norske Universitet, hvilket han sednere paa det bedste udstyrede, skjønt hovedsagelig paa Geistlighedens Bekostning, i det han ved Kancelli-Promemoria af 9de Mai 1812 tillagde det norske Universitet $\frac{2}{3}$ af den Kapital, Korn og Pengerenter, som indkommer af det (Geistligheden) beneficerede Gods.[3] Et lignende Indgreb

[1] Han efterlod flere Børn, blandt hvilke vor bekjendte Psalmedigter Magnus Brostrup Landstad, født paa Maasø 7de Octbr. 1802, tog theol. Embedseksamen 1827, residerende Kapellan i Gusdal 1828, Sognepræst i Hvidseid 1834, i Sillejord 1839, i Fredrikshald 1848 og i Sandherred 1859.

[2] Se Mindeskrift af Neumann med Port. i 4, Biog. af Botten Hansen med Port. i Eidsvoldsgal. I, 52—64, Aalls Grind. o. m.

[3] Conf. Res. af 2den Septbr. 1811, aabent Brev af 10de April 1812, Canc.-Prom. af 9de Mai 1812 og Res. af 4de Novbr. 1812, hvorved Fredrik VI skjenkede Universitetet Toiengaard.

i det beneficerede Gods skede ved Reskript af 3die Novbr. 1813, hvorved en hel Del af de bedste beneficerede Gaarde udlagdes til Boliger for Amtmænd, Sorenskrivere og Fogder![1]

Tunge Trængselsaar paafulgte. — Forbindelsen mellem Danmark og Norge blev ved Magtbud af Stormagterne sønderrevet. Norge, som paa Eidsvold havde givet sig selv en fri Statsforfatning blev 4de November 1814 som et selvstændigt Rige forenet med Sverige under samme Konge. I Norges Grundlov bestemtes: § 2, at den evangelisk Lutherske Religion forbliver Statens offentlige Religion. § 4, at Kongen skal stedse bekjende sig til den evangelisk-lutherske Religion, haandhæve og beskytte den. § 16, den maa Landets Embedsmænd tilhøre, og § 106, at saavel Kjøbesummer som Indtægter af det Geistlighedens beneficerede Gods skal blot anvendes til Geistlighedens Bedste og Oplysningens Fremme. Milde Stiftelsers Eiendomme skulle blot anvendes til disses Gavn.

Derved sikredes Resten af det beneficerede Gods for den vilkaarlige Anvendelse til andre Øiemed, hvortil Tidsaanden var saa tilbøielig. Uagtet man kan yttre Tvivl om, at Staten har havt eller har Ret til at realisere Godset og slaa det til navngiven Præstebol skjenkede eller lovlig erhvervede Gods sammen i et stort fælles Fond, og uagtet der vel kan føres begrundet Anke over, hvorledes Staten gjennem Aarenes Løb har anvendt Udbyttet „til Præsternes Gavn og Oplysningens o: den christelige, kirkelige Oplysnings, Fremme, saa haaber man, at Staten i Fremtiden som Formynder over Kirkeformuen kun vil anvende den overensstemmende med dens historiske Oprindelse og Grundlovens Bestemmelse.

I 1815 fandt en Folketælling Sted, hvoraf man erfarede, at Norge da kun havde 883,038 Mennesker. Norges Kirke talte da 5 Bisper, 49 Provster, 329 Sognepræster, Provsterne iberegnede, 65 residerende Kapellaner, i Alt 467 Geistlige. Den 28de August samme Aar holdtes den første theologiske Embedsexamen ved det norske Universitet, hvis theologiske Fakultet da bestod af Professor Svend Hersleb og Lector Johannes Stenersen.

[1] I Reskriptet nævnes de afgivne Gaarde, Bergs Res. 4, 1118.

I Aaret 1816 stiftedes, efter Indbydelse af Landets 5 Bisper af 11te Juni 1815, det norske Bibelselskab, i det 4 Bisper, Slotspræst C. Pavels og Professor S. Hersleb kom sammen 26de Marts 1816 i vor Frelsers Kirke i Christiania og vedtog Oprettelsen af et norsk Bibelselskab, der holdt sit 1ste Møde og valgte en Centralkommitte 18de Juli 1816.[1] – Selskabets Opfordring fandt paa mange Steder velvillig Modtagelse og Understøtning og bidrog væsentlig til at afhjelpe det følelige Savn af Bibler, Testamenter, Katechismer og Forklaringer. Det følgende Aar feiredes en Jubelfest til Minde om Luthers Kirkeforbedring. Den 5te Februar døde den alderstegne Kong Carl XIII og efterfulgtes paa Sveriges og Norges Throne af Carl XIV Johan, der 7de September kronedes i Throndhjems ærværdige Domkirke.

Den nye Stats Organisation, et ødelagt Pengevæsen o. m., lagde saa aldeles Beslag paa Regjeringens og Storthingenes Opmærksomhed, at de kirkelige Anliggender ganske traadte i Baggrunden, naar man undtager de væsentlige Indskrænkninger i Geistlighedens Friheder og gamle Rettigheder, som fandt Sted ved Loven om Norges Skattevæsen af 1ste Juli 1816 og Loven af 20de August 1821 om det beneficerede Gods.

Ved hin bersvedes Sognepresterne og de residerende Kapellaner den Skattefrihed og Landskyldfrihed af deres Prestegaarde, som de gjennem Aarhundreder havde besiddet og ved denne fratog man Sognepresterne Retten til at bortbygsle det Jordegods, der var beneficeret til vedkommende Sognepresters Underholdning, i det sammes Realisation bestemtes, og Oplysningsvæsenets Fond grundlagdes.[2]

[1] Ved fleste Stemmer valgtes som Medlemmer af samme Biskop Bech, Professor Hersleb, Lector Stenersen, Pastor Kjerschov, Kjøbmand Erik Thurman, Pastor Borch, Expeditionssecretair P. Vogt, Slotspræst C. Pavels og Sayild, Kronprindz Carl Johan skjenkede Selskabet 6600 Rdlr. Bc. Om Selskabets sednere Virken se det norske Bibelselskabs femtiende Beretning 1866.

[2] Det Geistligheden tilhørende Jordegods udgjorde 1815 4477 Skpd. Tunger, hvoraf 222 var afgivet til Officersgaarde, 111 Skpd. til civile Embedsgaarde og 31 Skpd. bortsolgt, tilbage 4110 Skpd. Tunge (Vogt i

14de Juni 1816 udkom dog en Lov angaaende nærmere Bestemmelse i Henseende til Geistlighedens Indkomster, den 24de October om Biskoppernes og Præsternes Visitatser, 10de Octbr. 1818 Reglement for Kirker og Kirkegaardes Indvielse, 26de Octbr. om den geistlige Overøvrigheds Pligter, Resolution af 8de Septbr. 1818 om, at kun Balles Lærebog og Pontoppidans Forklaring maa bruges ved Confirmationsundervisningen. Paa Storthinget fremlagde Regjeringen et Forslag til Lov angaaende Religion og de geistlige Embeder, men Storthinget 1821 satte det 10de Marts i 2den Klasse, ɔ: henlagde det, men 1ste August udkom Lov om de nordlandske Kirkers Salg!

Flere residerende Kapellanier bleve dels nedlagte, dels staaende ubesatte, hvortil dog ei blot Tidens Lunkenhed, men ogsaa Mangel paa theologiske Kandidater meget bidrog.

Staten lagde i disse Aar udelukkende Beslag paa alle Kræfter og Interesser. Kirkelivet var svagt, Lunkenhed herskede. De Dannede foretrak de private Theatre (som fandtes i de fleste Byer), og de Udannede Vertshusene for Kirken, Nationalbladet for Biblen. Om de symbolske Bøger og Ritualet bekymrede baade Præster og Menigheder sig lidt, og med Hensyn til Kirkens Sakramenter hyldede baade Præster og Menigheder ei sjelden den tvingliske Opfatning. Som gavnlig Modvegt og vækkende Røster blandt Folket virkede Hauges Venner, Bibelselskabet og flere af de Præster, som udgik fra det nye Universitet.

Et velordnet Skolevæsen var en Nødvendighed, især for en saa demokratisk Stat som Norge. At man ogsaa havde Sie derfor, kan man se deraf, at der allerede i Juli 1818 udkom en Lov angaaende Maaden, paa hvilken det Fonsdne til Skolelærernes Dannelse og Lønning for hvert Aar herefter skal udredes, og flere lærde Skoler[1] og et Skolelærerseminarium for Nordland og Finmarken stiftedes (4de Mai 1822).

Rigstidenden for 1813). Ved Armeens Reduktion bleve mange Chefsgaarde overcomplette og burde vel være falden tilbage til de oprindelige Eiere eller Kirkefondet, men dette skede ei. Se Lov af 14de Aug. 1818.

[1] 14de Septbr. 1816 oprettedes en lærd Skole i Drammen, 9de Juli 1822 en lærd Skole paa Fredrikshald og 1ste August s. A. en lignende i Skien.

Uagtet Norge 1814 blev skilt fra Danmark, vedblev Nordmændene med Opmærksomhed at følge den kirkelige og videnskabelige Udvikling i det gamle Frændeland. S. Grundtvigs bekjendte Dimissionsprædiken 1810, „Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Hus" og hans sednere rige digterigske og religiøse Virken fandt Indgang hos Mange og blev ikke uden gavnlig Indflydelse paa 3 Nordmænd, som kom til at virke med megen Velsignelse i den norske Kirke, nemlig Svend B. Hersleb, Johannes Stenersen, der begge bleve de første theologiske Lærere ved Norges nye Universitet, og Katechet Wilhelm Wexels, der berigede vor theologiske Litteratur med værdifulde Skrifter og udgav det første theologiske Tidsskrift i Norge.

Megen Indflydelse paa de dannede Klasser havde Grundtvigs Samtidige, Jacob Peder Mynster, der 1811 blev ansat som Præst i Kjøbenhavn, hvor han snart erhvervede sig et berømt Navn som Prædikant og vedligeholdt dette ved sine trykte Prædikener, sine Bemærkninger over den Kunst at prædike og øvrige talrige Skrifter. „I Besiddelse af Tidens hele Dannelse dels ledede dels fulgte han Tidens religiøse Udvikling med sikker Takt." Mange Nordmænd, som før 1814 studerede ved Kjøbenhavn Universitet, mindedes ogsaa med Taknemmelighed deres Universitetslærere, den humane, skarpsindige og lærde Peder Erasmus Müller og den kvikke Jens Møller, der blandt Andet udgav theologisk Bibliothek, 24 Bind.

XXIV.

Johan Storm Munch.

1823—1832.

Han er født 31te August 1778 paa Vaage Præstegaard i Gudbrandsdalen. Hans Fader var Peder Munch, Sognepræst til Vaage († 21de Octbr. 1802 som Sognepræst til Land), og

hans Moder var Christine Storm († 13de Januar 1825), Søster til den bekjendte Digter Edvard Storm.[1]

Han modtog sin Undervisning hjemme tilligemed sin Broder Edvard af Faderen, der var en velstuderet Mand og især sterk i det latinske Sprog, og dimitteredes privat af denne.

Han underkastede sig examen artium 18 Aar gammel i Aaret 1796 og erholdt laudabilis præ cæteris i alle Disciplíner, blev indkaldt, og da han var den anden i Ordenen af dem, som toge Examen, blev han tilsagt at holde paa det store Auditorium den latinske Tale, som kaldtes gratiarum actio, der var hans første offentlige Foredrag. Det følgende Aar tog han 2den Examen med laudabilis, og forat kunne hjelpe sin svagelige Fader, som høilig trængte til hans Hjelp, underkastede han sig allerede i Juli 1799 theologisk Embedsexamen med Charakteren haud illaudabilis, som han ogsaa fik for den katechetiske Prøve. At han ikke fik bedre Skudsmaal smertede ham, da han ei naaede sin Bestemmelse, at hjelpe sin kjere Fader; thi samtidig blev det forbuden at søge veniam ætatis, saa ingen Kandidat kunde blive Præst, førend han havde fyldt det 25de Aar, og Munch var kun 21. For Dimisprædiken derimod tilkjendtes han laudabilis. Han var derefter nogen Tid Huslærer hos Amtmand Baron Herman Løvenskjold paa Løvenborg, indtil han 1805 paa Kancellipræsident Kaas's Anbefaling af Kammerherre og Amtmand Marcus Gjøe Rosenkrants blev kaldet til residerende Kapellan til Skieberg Menigbed i Smaalenene. Da Kaldet var ringe, tilbød Rosenkrants ham Logis hos sig paa det deilige Hafslund, hvor han boede i 3 Aar. Den begavede Mand gjorde her Bekjendtskab med Prinds Christian August, der var Kommandant paa Fredriksten, og blev, da Krigen udbrød 1808, udnævnt til Feltpræst. Han delte sine Landsmænds Kjerlighed og Begeistring for Prindsen i den

[1] „Han var en Søn af Maanedslieutenant Søren Munch i Christiania, der var en af Tordenskjolds Mænd og slog med ham i Dynekilen, men døde ung fra Kone og Børn". J. M. Se hans Autobiographi i Sande Kaldsbog. Om hans Ansættelse som Slotspræst Nationalbladet 9de Hefte 1818 Nr. 21, 97, 219.

Grad, at han regnedes blandt de ivrigste af „Christian Augusts Venner." Følgen deraf var, at han stod slet anskrevet hos den danske Regjering og regnedes blandt Grev Wedels Tilhængere, hvem Regjeringen ei var bevaagen.

Da han mærkede, „at Hofvinden ei blæste til hans Fordel" og han ei kunde vente nogen Befordring, men kun havde en høist ubetydelig Vartpenge at leve af, modtog han Indbydelse af sin trofaste Ven Carsten Tank om at komme til Fredrikshald, hvor Tank gav ham frit Hus, og hvor han fra Mai 1810 holdt privat Skole og slog sig godt igjennem, „og aldrig, yttrede han selv, skal jeg glemme det Venskab og den Velvillie, som jeg mødte overalt under mit Ophold paa Fredrikshald." I October 1811 flyttede han til Christiania, hvor hans Broder var bosat, og hvor han haabede at finde Udkomme som Sproglærer. I 3 Aar havde han staaet paa Vartpenge og søgt mange Kald, men forgjeves, da hans Velynder Grev Herman Wedel Jarlsberg i October 1812 tilbød ham Sande, som just var bleven ledig, og 29de Januar 1813 blev han kaldet til dette Embede, som han beklædte i 4 Aar. 1ste September 1817 blev han forflyttet til at være Slotspræst paa Akerhus og Sognepræst til Aker efter sin Ven Pavels, som 26de April var bleven udnævnt til Biskop i Bergen. Her levede og virkede han med Alvor og Kraft, indtil han 26de Februar 1823 blev udnævnt til Biskop i Christiansands Stift, hvortil han blev viet af Biskop Sørensen i Christiania Kirke 23de Septbr. s. A.

Her førte han i 9 Aar Bispestaven med Myndighed og Kraft, indtil han efter en længere Sygelighed hensov i sit 54de Aar, 26de Januar 1832.

Den 6te April 1819 blev han geistligt Medlem af Nordstjerneordenen, og 1821 hædredes han med Medaillen for Borgerdaad. I et under 28de Januar (altsaa 2 Dage efter hans Død) holdt Ordenskapitel blev han udnævnt til Kommandør af Nordstjerneordenen.

Munch var en af sin Samtid høit skattet Digter, hvis Qvad Harpen eller de 3 høie Ord begeistrede Nordmændene i gamle Dage.

Dommen om ham som Biskop lod derimod meget forskjellig.

Paa den ene Side skildredes han som en stolt og myndig Prælat, der ved enhver Leilighed vilde vise sin Overlegenhed og Magt og smaalige Forsængelighed, paa den anden derimod rostes han som en dygtig og human Mand, der ved enhver Leilighed optraadte som sin Geistligheds Forsvarer, naar disse lede Overlast af Menighederne, som ei saa sjelden fandt Sted, medens han derimod med Alvor satte de Skjødesløse til Rette. For med Sandhed at bedømme Biskop Munch maa vi betænke de Forhold, under hvilke han modtog Bispestaven. Stor Vilkaarlighed fandt overalt Sted med Hensyn til Ritualet, og hver Præst benyttede deraf, hvad han selv vilde, eller som var bleven Skik og Brug. Kirkerne vare forsømte, og med Hensyn til Kontoirhold, Embedsbøger osv. fandt stor Skjødesløshed Sted, da Sørensen i disse Henseender var mindre nøieregnende. Munch var derimod ogsaa i Sligt en Ordensmand, og fordrede af sine Underordnede Orden og Punktlighed, ligesom han med Alvor stræbte at raade Bod paa de værste Tilsidesættelser af Ritualet. Saaledes førte han en lang og skarp Strid med en gammel Provst, der som saa mange andre Geistlige med Biskop Hansens Minde havde aflagt Messeskjorte og Hagel, selv ved Kommunionen, og den Gamle kunde aldrig glemme, at han atter blev nødt til at tage „det Skabrak" paa. Ligesaalidt som han sparede Præsterne, sparede han Menighederne, naar de forsømte deres Kirkers Vedligeholdelse eller ei vilde lønne deres Skolelærere anstændig. At Mange, især ældre Præster, der vare vante til den „snille" Sørensen, fandt Munch stolt og myndig og med Menighederne lidet syntes om denne Kontrollør og Tugtemester, er naturligt, medens derimod den yngre Geistlighed i Almindelighed skattede den nidkjære og dygtige Biskop, i hvem de, i Kampen for at hævde deres Embede og modarbeide Misbrug og Laster, altid i den uforfærdede Biskop havde en kraftig Støtte. Og en saadan tiltrængtes nu; thi det gamle patriarkalske Forhold mellem Præst og Menighed var næsten overalt forsvundet. Præsten overlæsedes med verdslige Forretninger, og som Formand i Skole- og Fattigkommissioner og Lovenes Overholdere kunde de ei undgaa, især under et nøieseende Overtilsyn, at komme i Strid med deres Menigheder eller vække Misnøie, som

argjerrige Bondehøvdinger greb med Glæde for at komme i Orde for Frihedsmænd og Folkevenner ved at danne en Opposition mod Presten, som betragtedes som Embedsmand og henregnedes til den „tærende" Stand.

Deri var imidlertid nok Alle enige, at Biskop Munch var en ualmindelig begavet, nidkjær og retskaffen Mand og dygtig Biskop.

Biskop Munch var Medlem af det kongelige norske Videnskabsselskab og af det kongelige danske Oldskriftsselskab.

I Aaret 1809 egtede han Else Petronelle Hofgaard paa Fornebo, Datter af Andreas Hofgaard, der havde været Sognepræst i Sigdal. Med hende, som overlevede ham, havde han 4 Sønner og 2 Døttre.

1) Andreas, født 19de October 1811 i Christiania, overordentlig Docent ved det norske Universitet, Ridder af St. Olafs Ordenen og den svenske Nordstjerne Orden. Bekjendt Digter. 2) Herman, f. 1ste Juni 1814 paa Sande. Toldbetjent paa Moss. 3) Peter Christian, født 27de Juni 1817 paa Sande. Kaptain og Kompagnichef. 4) Johan Storm Munch, f. 21de October 1827 i Christiansand, en Tid Præst i Amerika, siden Stiftskapellan, const. Præst ved Bodsfængslet, Sognepræst til Horten 1867. 5) Caroline Johanne, f. i Christiania 15de Aug. 1820. 6) Henriette Christine, f. i Christiania 16de Decbr. 1822.

Han har ladet Følgende trykke:

Denons Reise i Ægypten under Bonapartes Felttog, oversat fra Fransk, K.havn 1804, i 8vo. Forsøg til en metrisk Oversættelse af Virgils Æneide, 2den Sang, ibi. i 8vo. Norges Farvel til Prinds Christian August, Sveriges Kronprinds, Chr.ania 1810, Mindetale over Christian August, holden paa Fredrikshald 10de August 1810, Chr.ania. Gjenlyd af Sveas Sorg over Nordens store Tab, ibi. Rosensteins Ligtale over Carl August, oversat af Svensk. Prolog paa Prinds Christian Fredrits Fødselsdag, Chr.ania 1813. Don Carlos af Schiller, oversat, Chr.ania 1813. Fjeldblomster, Chr.ania 1813. Nordens Forening, et Digt, Chr.ania 1814. Saga, et Fjerdingaarsskrift, 3 Bind, Chr.ania 1810—20. Athalia, et Sørgespil af Racine, oversat fra Fransk, Chr.ania 1818. Carl Carlsson Mørners Minde af Jacob de la Gardie, oversat, med 3 Mindedkad af Schvach, Bjerregaard og Udgiveren. Stormen, Prolog ved det dramatiske Selskabs Forestilling den 26de Januar 1819, Chr.ania. Tale i det norske Bibelselskabs Møde 21de October 1820, Chr.ania 1821, Farvel til Akershus Slots og Akers Menigheder, Chr.ania

1823. Præsten i Hallingdal eller Hevnen, Chr.sand 1825. Nogle betimelige Ord om Nødvendigheden af at indskrænke Brændevinets Misbrug etc., Chr.sand 1827, og den ved Lov af 16de Juli 1816 tilladte Brændevinsbrænden, 31 Sider i 8vo.

Desuden findes af ham i forskjellige Tidsskrifter Digte, som i Minerva 1803, Harpespillersken og Oversættelse af Horats 2den Bogs 10de og 16de Ode, i Budstikken 1811 til Kongen, da han gav Norge et Universitet. Han gav ogsaa Bidrag til Tidsskriftet Tiden, som Wulfsberg udgav 1808, og til Schwachs Nytaarsgave, Nor, for 1815 og 16.

Hvad der er yttret om Stiftets Stilling under Sørensen, gjælder tildels om de faa Aar, Munch var Biskop, skjønt han med Alvor holdt Menighederne til at reparere deres forfaldne Kirker og Præsterne til mere at holde sig Ritualet efterrettelige. Den uværdige Dyrborg, Sognepræst i Heggebostad, blev tiltalt og afsat 1826. Nogle Forandringer fandt Sted ved Provsteinddelingerne, og Nedenes Provsti deltes (11te Januar 1826), i Østre og Vestre. Christiansands Bispegaard solgtes (efter Res. 24de Juli 1827) mod aarlig Husgodtgjørelse for Bispen af 260 Spd.

Kvækerne tilstodes ved Kongl. Res. af 11te Mai 1826 Frihed til at opholde sig i Stavanger By, hvor nogle Familier havde dannet et lidet Samfund, mod at de forpligtede sig til, ikke uden særdeles Tilladelse at henflytte til et andet Sted i Riget.

* * *

Det Vigtigste, som indtraf i den norske Kirke i de 8 Aar (1823—1832), Munch var Bisp, var følgende:

Forat afhjelpe det Savn af christelige Opbyggelsesbøger, som begyndte at vise sig, stiftedes eller constituerede sig 22de Juni 1825 det tidligere stiftede Selskabet for christelig Undervisnings- og Andagtsbøgers Udgivelse, i hvis Hovedbestyrelse W. Wexels sad og virkede til sin Død. Selskabet besørgede ei blot Katechismen og Forklaringen trykte og solgte til billig Pris, men udgav flere Opbyggelsesbøger, blandt hvilke Wexels Andagtsbog for Menigmand fandt megen Udbredelse.

I Aaret 1825 begyndte Nils Stockfleth sin apostoliske Virk-

somhed blandt Lapperne, da han blev ansat som Sognepræst i Vadsø. Forat kunne virke med Velsignelse blandt dette lille Folk besluttede han ei blot selv at lære deres Sprog, men ogsaa skaffe dem Testamenter og Skolebøger i samme. Forat faa bedre Anledning til at lære Folket og dets Sprog søgte han det lille Lebesby Kald, hvor han studerede med Iherdighed Folk og Sprog, oversatte 1831 og 1832 det nye Testament o. m. paa Lappisk og besørgede dem siednere ved offentlig Understøttelse trykt.

Den 25de Juni 1830 feiredes et Jubilæum i Anledning af den evangelisk-lutherske Troesbekjendelses Overleverelse til Keiser Carl V paa Rigsdagen 25de Juni 1530.

Regjeringens og Storthingenes Virksomhed i kirkelige Anliggender var ringe. Staten vedblev at lægge Beslag paa alle Kræfter, selv Kirkens, for at ordne sig. 24de Juli 1827 udkom dog en Lov, der bød, at Bekjendtgjørelser og Tillysningen fra Prædikestolen om verdslige Gjenstande, eller saadanne, der ei udkræve den christne Kirkes Forbøn, herefter ei skal ske. 27de Juli 1830 udkom den bekjendte Lov om Præsteattester og Betaling for dem, der i sin Tid gjorde megen Opsigt.

Mere Opmærksomhed vistes Universitetet, som 28de Juli 1824 fik sig en Fundats, og Skolevæsenet, i det flere Middelskoler oprettedes i Byerne,[1] og 14de Juli 1827 udkom Lov angaaende Skolevæsenet paa Landet.[2] Vexel-Undervisningsmethode begyndte at komme i Mode.

Nordmændene vedblev fremdeles med Deltagelse at følge den saa nær beslægtede danske Kirkes Udvikling og Skjebne. Mynster og Grundtvig vedbleve hver i sin Retning at være de mest fremragende Mænd. I 1825 fremtraadte den

[1] Middelskoler oprettedes i Laurvig og paa Kongsberg (10de Jan. 1824), i Arendal 19de Novbr s. A., paa Molde 4de Juni 1831, paa Tromsø ditto. 2den Juni 1824 oprettedes i Throndhjem en Undervisningsanstalt for Dovstumme.

[2] 1832 21de Decbr. autoriseredes Herslebs Bibelhistorie og 6te Mai en af Hersleb og Gislesen efter Kirkedepartementets Paalæg revideret Oversættelse af Luthers lille Katechisme. Den sidste fandt adskillig Modsigelse og kunde ei fortrænge de ældre Oversættelser.

skarpsindige og høit begavede Henrik Nicolai Clausen, der 1821 var ansat som Lærer ved Kjøbenhavns Universitet, med sit omfangsrige og lærde Verk: Katholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus. Dette Verk fandt megen Modsigelse, især af Grundtvig, der i sin Bog, Kirkens Gjenmæle, blandt Andet paastod, at Clausen som ærlig Mand enten maatte gjøre den christelige Kirke høitidelig Afbigt for sin uchristelige og forargelige Lærdom eller nedlægge sit Embede og aflægge sit christne Navn, og vil han ingen af Delene, da erklærer jeg ham paa den eneste egte historiske christelige Kirkes Vegne for en falsk Lærer!

En heftig og langvarig Strid fulgte paa denne Tiltale, hvori den lærde Rudelbach og den lidenskabelige Lindberg, som Grundtvigs Kampfæller, især toge virksom Del. Clausen havde indstevnet Grundtvig som Injuriant, og Danmarks Høiesteret dømte (30te Octbr. 1826) Grundtvigs fornærmelige Udeladelser mod Clausen for døde og magtesløse og ham i Mulkt af 100 Rdlr. og Processens Omkostninger.

Lindbergs Skrift: Er Dr. Professor H. N. Clausen en ærlig Lærer i den christne Kirke (1828), bragte atter Striden til at blusse op, og Grundtvig begyndte at arbeide paa en aaben Skilsmisse eller Udtræden af Kirken.

XXV.

Mathias Sigwardt.

1832—40.

Han er født den 13de October 1770 paa Borre Prestegaard ved Horten af Forældrene Søren Sigwardt, Sognepræst til Borre, og Ulrike Eleonore Weinvich.

Undervist i Fædrenehjemmet af sin Fader indtil 1788 blev han da optagen i Christiania Latin-Skole, hvorfra han af Rector (siden Statsraad) N. Treschow 1791 dimitteredes til Kjøbenhavns Universitet. Efterat have underkastet sig første og anden Examen med Charakteren laudabilis var han, ved de trange Kaar,

hvori han kom ved sin Faders imidlertid indtrufne Død, nær bleven hindret i at fortsætte sine Studier ved Universitetetet, men ved Hjelp af Stipendier og den yderste Tarvelighed og Nøisomhed lykkedes det den flittige unge Mand at overvinde alle Hindringer. I Aaret 1795 tog han theologisk Embedseramen med Charakteren laudabilis et qvidem egregie, hvilken Charakter han ogsaa samme Aar erholdt for sin Dimisprædiken. Hans vedholdende Flid og utrættelige Stræben omtales med Berømmelse af Professorerne Moldenhawer og Hornemann, hvilke begge ogsaa rose hans grundige Kundskaber og Indsigt i det theologiske Studium, hans ædle Hjerte og hans milde og elskværdige Tænkemaade. Udrustet med gode Kundskaber og Anbefalinger vendte han tilbage til Fædrelandet forat blive Huslærer, men efterat have underkastet sig den katechetiske Prøve med laudabilis, blev han allerede 1796 ansat som personel Kapellan hos Hr. Provst Hopstock til Vaale i Jarlsberg Grevskab og som Lærer ved et af ham for Drengebørn oprettet Institut. (1798 udnævntes han til residerende Kapellan samme Steds). Det følgende Aar blev han Aftensangspræst og rector scolæ i Tønsberg samt Medinspector ved det derværende Skolelærerseminarium, hvilket Embede han bestyrede, indtil han i Aaret 1804 beskikkedes til Sognepræst for Oslo Menighed og Hospital samt Præst ved Tugthuset. 1804 constituueredes han tillige som 3die Præst ved vor Frelsers Menighed i Christiania. I Aaret 1815 faldt han i en langvarig og farlig Sygdom. For paa Landet at gjenvinde de tabte Kræfter, søgte og fik han 20de Mai 1816 Tune Kald i Smaalenene. Fra dette Embede, hvis Besværlighed var forøget ved Nedlæggelsen af det residerende Kapellani, blev han 15de Juni 1820 befordret til Stiftsprovst og Sognepræst i Christiania. I denne talrige Menighed virkede han med ufortrøden Iver, indtil han 11te August 1832 blev udnævnt til Biskop i Christiansands Stift.

Den samme Nidkjærhed, Flid og utrættelige Gavnelyst, han havde vist i sine foregaaende Stillinger, udmærkede ogsaa den nu bedagede Mand i denne nye, ophøiede Virkekreds, hvor han elsket og savnet endte sine Dage, 70 Aar gammel, 8de October 1840.

„Saalænge ufortrøden, redelig Flid, samvittighedsfuld Opfyldelse af Pligter, uafbrudt Stræben for det Sande og Gode, et ydmygt troende Hjerte og opoffrende Kjerlighed mindes og æres, vil Biskop Sigwardts Minde bevares i kjerlig Erindring; thi saadant var hans Liv og hans Virken i Guds Vingaard."[1]

Som Tegn paa hans Konges Bevaagenhed og Paaskjønnelse blev han 1821 geistligt Medlem af Nordstjerneordenen, 1825 Hofprædikant og 1839 geistlig Kommandør af Nordstjerneordenen.

„I Fred med Mennesker og Gud
Han savnet gik af Verden ud."

Sigwardt var Medlem af det topografiske Selskab, af det kongelig svenske Selskab for Vexelundervisningens Fremme og det kongelig norske Videnskabsselskab i Throndhjem.

Biskop Sigwardt var gift 1) med Provst Hopstocks Datter, Louise Catrine Juliane Hopstock, hvem han egtede 1798, og med hvem han havde 5 Sønner og 2 Døttre. Hun døde i Oslo 7de Decbr. 1815. Han skrev selv et Sørgedigt over hende, hvilket findes i Rigstidenden for 1815. 2) 11te Septbr. 1822 med Stiftsprovst Lumholtzs Enke Karine Næskill, der overlevede ham og døde i Christiania.

I første Egteskab havde han 5 Sønner 2 Døttre, af hvilke kun følgende overlevede Fadereren, nemlig:

1) Mathias, f. 1802 15de Decbr., Sognepræst til Rittedal, gf. 18de August 1831 med Louise Ingstad. 2) Frederik Julius Bech, f. 1808, Cand. theol. og Styrer af en privat Skole i Risøer, hvor han døde 29de Mai 1844, gf. med Julie Cecilie Hopstock. 3) Ulrike Eleonore, gf. med Arent Wittendorph Greve, f. 1798 10de April, residerende Kapellan til Domkirken i Bergen.

Sigwardt har i Trykken udgivet:

Tale holden paa Skoleholderseminariet paa Tønsberg (i Hermoder XV, 113.) Bidrag til den norske Bondeven. En Christens vise og værdige Forhold da, naar det ængstelige Spørgsmaal paatrænger sig: Hvorfra kulle vi faa Brød, Præd., 1813. Taler holdne paa den anordnede Takke- og Bededag 22de Mai 1814. Erklæringer og Oplysninger i Anledning af Organist Dagnes Skrift angaaende hans Orgelspil 15de Juni 1828, Chr.ania 1828,

[1] 25de Beretning om det norske Bibelselskab. I Morgenbladet 1840, Nr. 320, findes en vakker Mindesang over ham af M. L.

59 S. i 8vo. Indbydelser til Christiansands Stifts Menigheder at høitideligholde den anordnede Jubelfest 1837. En Tale i vor Frelsers Kirke ved N. St. Schultz's Jordefærd, (i Norsk Videnskabs-Selskabs Skrifter III. 165–69).

Det vigtigste, som skede i Christiansands Stift, medens Sigwardt var Biskop, var, at Øvre Thelemarkens Provsti 26de Juni 1837 deltes i det østre og vestenfjeldske. Hint kom til at indbefatte Tind, Hjerdal og Sillejord, og dette Hvideseid, Nissedal, Moland, Laurdal, Mo og Vinje.

* * *

Se vi hen til den norske Kirkes Stilling, medens Sigwardt var Biskop (1832–40), saa fandt ingen væsentlig Forandring Sted. Præsternes verdslige Forretninger som Formænd i Skole- og Fattigvæsenet og dermed forbundne Ligningskommissioner o. m. bleve Aar for Aar besværligere og byrdefuldere, og Præsterne skattedes mere som Kommunemænd og Statstjenere end som Herrens Tjenere i hans Kirke.

Styrelsens Opmærksomhed var hovedsagelig henvendt paa Realisationen af Præstegodset[1] og Ordningen af Skole- og det overhaandtagende Fattigvæsen. En Undtagelse var det, at 2den Juli 1834 oprettedes ved Universitetet en Læreanstalt for Theologers praktiske Dannelse, og at ved kongelig Resolution af 21de Septbr. paabødes, at den Søndag, til hvilken Mariæ Bebudelse var henlagt, skulde ansees og feires som christelig Festdag.

I en Skrivelse fra Kirkedepartementet af 30te April 1836 til Landets Biskopper forelagdes dem og Geistligheden 15 Spørgsmaal til Besvarelse, der hovedsagelig dreiede sig om Almueskolevæsenet. 17de October 1839 nedsattes en stor Kommission under Forsæde af Universitetets Procantsler, Statholder Grev Wedel, forat foretage en Revision af det hele Undervisningsvæsen.

Forat afhjelpe det dybt følte Savn af duelige Lærere ved Almueskolen, oprettedes Skolelærerseminarier i Asker 1834, i Klæbo 1838, paa Stordøen 1838 og paa Holt for Christiansands Stift 1839.

[1] Lov om beneficeret Gods af 28de Novbr. 1836 og om Realisation af Annexgaarde af 2den Marts 1837.

Flere faste Skoler bleve oprettede og Jord afgivet af Præstegaardene til Skoler og til Lærerne ved den faste Skole ved Kirken. I 1839 anvendtes 2000 Spd. af Kirke og Oplysningsvæsenets Fond til at oprette Almuebiblioteker.

Allehelgensdag 1837 feirede den norske Kirke en Jubelfest til Minde om Reformationens Indførelse i Norge.

Kaste vi Blikket paa den danske Kirke, saa finde vi Kirkekampen staaende. Den 4de Septbr. 1834 døde Sjællands Biskop, Peder Erasmus Müller, og efterfulgtes af den oftere omtalte Jacob P. Mynster, der nylig havde beriget Litteraturen med sin berømte Andagtsbog: Betragtninger over de christelige Troeslærdomme (1833). En af hans første Arbeider var, efter kongelig Resolution af 22de Juli 1837, at udarbeide et nyt Ritual, som han ogsaa fuldførte, men som saa heftig blev angreben af Grundtvig og hans Venner, at den 3die liturgiske Feide udbrød, hvis Slutning ogsaa nu var, at Alt blev ved det Gamle.

Striden mellem Statskirken med dens Høvdinger Mynster og Clausen og den frie Kirke med Daabspagten som Kirkeprincip, Troesbekjendelsen som Fundament, og Løsningen af Sognebaandet o. m. som Følger, gav Anledning til, at Kirkekampen fortsattes. De danske Theologer deltes i 2 Leire, Skrifttheologerne, der holdt paa Statskirken og den hellige Skrift som Fundament, og det saakaldte kirkelige Parti, der grundede Kirken paa Daaben og Bekjendelsen (de 3 Troesartikler), som de paastode bogstavelig at være Apostlerne meddelt af Herren selv, en Paastand, som vakte Modsigelse, og hvis Uholdbarhed Modstanderne antoge bevist ved, at der findes fra Oldtiden af flere mere eller mindre forskjellige Udgaver af samme Bekjendelse i de forskjellige Kirkeafdelinger.

XXVI.

Jacob von der Lippe.

1841—66.

Han er født i Bergen 27de September 1797. Hans Forældre vare Gerhard von der Lippe, Kjøbmand samme Steds, og Antonette Ulrike Dietrichson, der begge ere døde, hans fromme Moder faa Aar efter hans Fødsel, og hans Fader, „hans Barndoms kjerlige Beskytter, hans Ungdoms omhyggelige Leder," i Aaret 1830. Efterat han i flere Aar havde nydt Undervisning i de forskjellige Undervisningsanstalter for vordende Handelsborgere, blev han i Aaret 1810 indsat i Bergens lærde Skole, hvis Rector Arentz dimitterede ham i Aaret 1815 til det norske Universitet i Christiania. Her tog han 1ste og 2den Examen begge med laudabilis og lagde sig derpaa efter de theologiske Studier, hvor han i „Professor S. Hersleb og Stenersen fandt fromme, nidkjere og kyndige Veiledere, hvem han bevarede i dyrebart Minde." I Januar 1819 underkastede han sig theologisk Embedsexamen med laudabilis. Han reiste kort derefter tilbage til Bergen, hvor han ved kongelig Tilladelse underkastede sig de praktiske Prøver og erholdt for den homiletiske laudabilis med Udmerkelse (laud. et qvidem egregie) og for den katechetiske laudabilis. Strax efter, 23de Juni 1819, blev han udnævnt til residerende Kapellan for Haugs Menighed og 23de August 1821 til Sognepræst i Skonevik, begge i Bergens Stift. Her var han til 1825, da han 24de Septbr. blev forflyttet til Augvaldsnes i Christiansands Stift. Det følgende Aar blev han constitueret og 1829 confirmeret som valgt Provst i Karmsunds Provsti. Her virkede han til 1831, da han blev udnævnt til Stiftsprovst og Sognepræst i Christiansands By. Under Bestyrelsen af dette Embede havde han efter Munchs Død henved et Aar bestyret Christiansands Bispeembede og efter Sigwardts Død fra 28de October 1840 ligeledes indtil det behagede hans Majestæt Kongen under 15de Marts 1841 at udnævne ham til Biskop i Christiansands

Stift. Til dette Embede indviedes han i Christiania af Biskop Sørensen 11te Juli s. A.

Foruden de Forretninger, han i Medfør af de forskjellige Embeder, der have været ham betroede, har havt at udføre, har han ogsaa ved Medborgeres Valg været kaldet til forskjellige andre. Saaledes var han for Stavanger Amt Repræsentant ved 6te ordentlige Storthing 1830 og for Christianssands By paa Storthingene 1836, 1839, 1842, 1848, 1854, 1860. I 1845 og 1857 undslog han sig forat modtage Valget.

Ogsaa i andre Retninger har Christianssands Kommune lagt Beslag paa denne ogsaa i verdslige Sager erfarne og dygtige Mands Kræfter. Fra Formandskabsinstitutionens Indførelse 1837 indtil 1840 var han ogsaa virksomt Medlem af Byens Kommunalbestyrelse, flere Aar Formand for Underafdelingen af Selskabet for Norges Vel i Christianssands By, deltog i Bestyrelsen af Arbeidsanstalten, i Oprettelsen af Byens Asyl, Borgerskolen o. m.

Biskop von der Lippe blev 1836 Medlem af det kongelig norske Videnskabsselskab i Throndhjem.

Det praktiske Liv med dets mange Krav har lagt saa meget Beslag paa denne brugbare Mands Tid og Kræfter, at han har havt liden Anledning til at virke ved Skrifter, men derimod desto mere ved sit mundtlige Ord baade i Kirke, paa Storthingene og i Kommunebestyrelsen og ved mange Indstillinger i Kirke- og Statssager fra de Kommitteer, hvis Formand han var.

Paa Storthingene har han almindelig været Formand i Kirkekommitteen og Præsident i Lagthinget, hvor man altid hørte ham med Opmærksomhed, og hvor den moderate og kloge Mand stedse har havt ei liden Indflydelse paa Sagernes Behandling og Udfald. Under Sagernes Behandling saavel i Kommitteerne som i Debaten, udmærkede han sig ved Lethed i at opfatte en Sag, Klarhed i at fremstille den og en mageløs Færdighed i at expedere enhver Sag.[1]

[1] Efter en Visitats erklærede en Bonde, som var tilstede, da han dikterede til Protokols: „Det er den største Diktator, jeg har hørt".

Biskop von der Lippe regnes endvidere blandt vort Lands mest begavede Talere. Med særdeles Interesse tog Biskop von der Lippe sig af Skolevæsenet, som under hans Tilsyn fik et betydeligt Opsving, og hvoraf han har megen Fortjeneste, da han er af Naturen udrustet med et sjeldent Organisationstalent og er en dygtig og utrættelig Visitator.

Endnu en Sag, hvoraf Bispen har Fortjeneste, er Afholdssagen. Blandt de Feilgreb, hvori det første ordentlige Storthing gjorde sig skyldig, var, at det ved Lov af 1ste Juli 1816 tillod fri Brændevinsbrænden, en Frihed, der misbrugtes overalt og ikke mindst i Christiansands Stift, hvorom Biskop Munch allerede i sin Forestilling til Storthinget 1827 gav en sørgelig Skildring. Forgjeves søgte Storthingene sednere ad Lovgivningens Vei at raade Bod paa Ondet. Da forenede sig først i Christiansands Stift og siden næsten over det hele Land, fædrelandssindede Mænd, blandt hvilke J. von der Lippe, for ved Exempel, Tale og Skrift at modarbeide dette Nationalonde, og det lykkedes paa mange Steder at bryde det Enevælde, som Brændevinsdrik ved Skik og Brug og Vane havde erhvervet sig.

De vigtigste Forandringer, der intraf i Christiansands Stift i den Aarrække, Jacob von der Lippe var Biskop, var følgende:

Hans Opmærksomhed var stedse henvendt paa at skaffe Menighederne let Adgang til Guds Ord og deres Prester, og derfor brugte han sin Indflydelse til at faa de større Kald delte. Saaledes blev Stiftets største Kald Syestad delt 1842 i Syestad og Fjære, i det det residerende Kapellani blev hævet. 1849 deltes atter Syestad, i det Annexet Froland blev et eget Prestegjeld og en ny Kirke byggedes paa Hiis i Syestad. Undal, hvis residerende Kapellani ophævedes, deltes i Nedre Undal, som bestaar af Valle og Spangereid, og Søre Undal, som bestaar af Vigmostad og Konnismo. Stavanger deltes 1848 i Stavanger og Hetland. Bakke Prestegjeld deltes i 1854 i Bakke med Gyland og Siredal med Tonstad som Hovedsogn og Lunde som Annex. Fjotland, Annex til Kvinesdal, blev 1856 et eget Prestegjeld med 300 Spd. aarligt Tilskud af

Kirke- og Oplysningsvæsenet Fond, Aaserald, Annex til Bjælland, blev ogsaa 1856 et eget Prestegjeld med aarligt Tilskud af 300 Spd. af Kirkefondet. Sand Sogn skiltes 1858 fra Jælse og forenedes med Saude, Annex til Suledal, til et eget Prestegjeld. Høivog, Annex til Vestre Moland, blev 1860 et eget Prestegjeld. Stavanger Sognekald deltes atter 1860 i Domkirkens Prestegjeld med Sognepræst og residerende Kapellan og i St. Petri, der fik en ny smuk Kirke, ogsaa med Sognepræst og residerende Kapellan. Ved Hetland var allerede 1859 ansat en Kapellan pro loco. Katechet Embeder oprettedes i Farsund (1855), Mandal (1855), Haugesund (1857), Egersund (1859), Flekkefjord (1860). Nye Kirker byggedes i Gjerestad, Grimstad, paa Hiis, paa Mjøsstranden, i Kobbervig, i Tvedestrand, i Veum, Annex til Moland, i Nissedal osv.

Et andet kirkeligt Anliggende, som Biskop von der Lippe med Iver tog sig af var, at forsyne Stiftet med Testamenter og Bibler. Det norske Bibelselskab var, som før fortalt, stiftet 1816, men dets Virksomhed havde hidtil fundet saa liden Understøttelse i Stiftet, at Stiftskommitteens Virksomhed maatte ansees ophørt. Vel havde Sigwardt udstedt et Cirkulaire 31te October 1834, men det virkede kun lidet. Antallet af Bibelselskabets Medlemmer i det hele Stift var kun 14, med et Bidrag af 16 Spd. 60 ß, hvoraf 8 i Østre Nedenes Provsti. Ved Biskop von der Lippes og flere Præsters Bestræbelser stiftedes fra 1842—1845 henved 20 Underafdelinger, hvilke sednere forøgedes. Ved Siden af det norske Bibelselskab virkede det brittiske Bibelselskab med Iver og stor Liberalitet, hvorved det lykkedes den residerende Kapellan i Stavanger, Alexander Lange, og flere Præster rigelig at udbrede Guds Ord mod en billig Pris og som Gaver til Trængende.

Biskop J. von der Lippe[1] havde med Ingeborg Eriksen

[1] Familien von der Lippe hører til en af de mange Slegter, som fra Tydskland ere indflyttede til Norge og især til Bergen, og ei usandsynlig fra Danzig, hvor en Familie af samme Navn og med samme Baaben endnu existerer. Den første af Familien, som kjendes her, er Joachim von der Lippe, Stadshauptmand i Bergen 1687. Med Wenke Jacobsdatter havde han Sønnen Paulus, Kjøbmand i Bergen, der var

fra Bergen (f. 1800), følgende Børn: 1) Antonette Ulrike, f. 19de Marts 1821, døde 6te Novbr. s. A. 2) Hans Erichsen, f. 19de Marts 1822, døde 5te April. 3) Gerhard, f. 28de Februar 1823, gf. 1850 med Anne Katrine Lassen. De have 7 Børn, 2 Sønner og 5 Døttre. Han døde som Stiftsoverretssagfører i Christiansand 1866. 4) Cathrine, f. 16de Mai 1824, gf. i 1844 med Skibsreder Morten Smith Petersen i Grimstad. De have 6 Sønner og 4 Døttre i Live. 5) Ingeborg Lucie Marie, f. 29de October 1825, lever ugift hos sine Forældre. 6) Jacob, f. 29de Januar 1826, gf. 1865 med Gyda Falch, Datter af Justitiarius Falch i Bergen. De have en Søn. 7) Hans, f. 8de Novbr. 1829, gf. 1861 med Matilde Besseſsen, Datter af Skibsfører Besseſsen. Hun er død, men efterlod en Datter. 8) Antonette Ulrikke, f. 6te August 1831, gf. 1856 med sin Fætter Gerhard Mowinkel, Kjøbmand i Bilbao. Hun døde 1859, men efterlod en Datter. 9) Conrad Fredrich, f. 8de Octbr. 1833, gf. 1859 med Johanne Vogt, Datter af Hauptmand Vogt i Darmstadt. De have 1 Søn og 2 Døttre. Han er Architekt og Bygningsinspector i Stavanger. 10) Johan Nordal Brun, f. 16de Septbr. 1838, gf. 1865 med Marie Holmsen, Datter af Sorenskriver Holmsen paa Eidsvold. Han er theol. Candidat.

* * *

Betragte vi den norske Kirke i de 25 Aar (1841—66), hvori det har været Jacob von der Lippe forundt at virke i samme som Biskop, maa vi tilstaa, at en glæderig Forandring er foregaaet, og Meget er indtruffet, som gjør disse 25 Aar i kirkelig Henseende lysere end de foregaaende.

I Tidsrummet fra 1814 til omkring 1840 havde den norske Stat under Ordningen af mange Forhold ei kunnet undvære Præsteskabets Hjelp, og Styrelsen satte ei sjelden Statens Interesse over Kirkens og bedømte Præstens Værd mere efter den Dygtighed og Iver, han viste i Statens end i Kirkens Tjeneste.

Fader til Jacob von der Lippe, Sognepræst til Solum og Provst i Nedre Thelemarken. Han var Biskpens Farfar.

Præsten maatte, enten han vilde eller ikke, finde sig i at være Statens og Kommunens Tjener i alle Retninger, saa meget mere som det Offentlige benyttede denne Hjelp uden Udgift; men Følgen var, at Præstens Studerkammer blev Kontoir, Præsten mere Statstjener end Kirkens Tjener og Sjeleſørger. Mange Præster følte, at dette ikke var, som det burde være, beklagede sig derover og fandt, at Folket selv, især efter Formandskabsinstitutionen var indført, maatte være modent til selv at overtage den største Del af de verdslige Byrder, som trykkede Præstestanden. Det blev især klart for Geistligheden, at Forandring burde ske, efterat Disenterloven 1845 udkom, hvorved Døren aabnedes paa vid Væg for alle Religionspartier, og ved Ophævelsen af Forordningen af 13de Januar 1741, ved Lov af 27de Juli 1842, hvorved en væsentlig Hindring for Lægfolk i at optræde som Prædikanter, bortryddedes. Saadanne opstode, og forat bane sig Vei, begyndte de som sædvanlig med at udskjelde den anordnede Lærerstand og undergrave dens Indflydelse, og Lærerstandens Stilling blev saa meget mere betænkelig, da begavede Mænd som Præsten Lammers i Skien og Søren Kierkegaard i Kjøbenhavn forenede sig med dem i at angribe og nedsætte Præstestanden. Disse Angreb vare dog ei uden gavnlig Indflydelse til at vække Lærerstanden og minde den og Styrelsen om, at Præsterne havde et andet Kald, end at være Statens og Kommunens Tjenere. Denne Overbevisning bragte Præsterne paa flere Steder i Landet til, efter Storthinget 1842, at sammentræde i mindre Kredse for med hinanden at overveie deres og Kirkens Stilling og styrke hverandre i den Kamp, som forestod.[1]

[1] Biskop von der Lippe tog sig ogsaa med Varme af denne Sag. I en Skrivelse af 15de August 1845 til Kirkedepartementet fremkom han med Udkast til Forandring ved de aarlige Visitatser, hvorefter Provstevisitatserne skulde indskrænkes til hvert andet Aar, og det Aar, Provsten ikke visiterede, skal Provstiets Præster skiftevis samles hos en af dem forat afhandle med hinanden, hvad der ansaaes gavnligt til Kirkens og Embedets Tarv. Lignende Samling holdes under Bispens Visitats hos Provstiets Provst. Saadanne Møder stadfæstedes ved kongl. Resolution af 7de Sept. 1850, men Storthinget 1851 vilde ikke bevilge Skydsgodtgjørelse for Præsterne! og Kirkekommitteen s. A. foreslog Sammenkaldelse af et stort Kirkemøde. 1843 nedsattes en Kommission forat udarbeide Betænkning om en for-

Disse private Møder af Embedsbrødre bleve imidlertid snart holdte for aabne Døre og forandredes efterhaanden til smaa Kirkemøder og ere nu næsten fortrængte af Lægmandsmøder, der overtage at paapege om ei at hele Kirkens Brøst. Vækkelsen med sine gavnlige Følger[1] udbredte sig alt mere og mere, især paa Stavangerkanten, hvor Vækkelsen først sluttede sig til eller aabenbarede sig i den almen-menneskelige Vækkelse, som tidligere fandt Sted og paa mange Steder med brændende Iver bekjæmpede Folkets umaadelige Nydelse af Brændevin, der truede med at blive Landets Ulykke og Folkets Fordærvelse, og sednere til Hedningemissionen, der ved Cand. theol. Hans Schreuders Sendelse til Sydafrika fik et Middelpunkt for sin Virken og organiserede sig som et almindelig norsk Missionsselskab, og endelig ved den saakaldte indre Mission, som vist nok foregav at ville støtte det geistlige Embede, men dog har foretrukket at virke paa egen Haand og under en egen Organisation, omtrent som enkelte Munkeordener i Middelalderen.

Grundtvigs digteriske Aand og kirkelige Anskuelser bleve ei uden Indflydelse paa de kirkelige Forhold i Norge, thi uagtet forholdsvis kun et ringe Antal af Norges Geistlige og Lægfolk hyldede hans kirkelige Anskuelser og den dermed forbundne Opfatning af Menighedsbaandet, Anbefaling af Prestefrihed o. m., maa man tilstaa, at hans Optræden har virket vækkende ogsaa paa de norske Kirkeforhold. Han har med Alvor fremhævet Kirkens Sakramenters Betydning og derved modarbeidet den reformerede Opfattelse af samme, som tidligere ei var sjelden, og hævdet det mundtlige Ords og Modersmaalets Beret-

andret Lønningsmaade for geistlige Embedsmænd; men ved Resolution af 9de Febr. 1848 bestemtes, at ingen Proposition i den Retning skulde forelægges Storthinget 1848, som ophævede Præsternes Indtægt af Fjærefiske og Fisketienden. Ved Husmandsloven af 24de Septbr. 1851 berøvedes Præsterne den Høstdag af Husmænd osv., som de gjennem Aarhundreder havde nydt, mod en Erstatning af 12 ß pro persona, som de selv maa indkræve! 24de Septbr. 1851 udkom Lov angaaende Kirker og Kirkegaarde.

[1] Vækkelsens sædvanlige Følgesvende, Sekter og Svermeri, udeblev ei heller. — Sørfladen i Balders, Olaves Nielsen paa Fredriksbald, Finnerne „som bankede Djevlen ud af Folk," osv.

tigelse og Betydning baade i Kirke og Skole, skjønt man ei kan benegte, at han ved sine ofte ugrundede Angreb paa det latinske Sprog og paa Lærdom, har bidraget til at nedsætte Agtelsen for grundig Lærdom og at fremme Overfladisthed og Indbildskhed.

Disenterloven og flere Paastande af Grundtvig og hans Venner bragte Mange, hvem den lutherske Kirkes rene Lære laa paa Hjertet, til at agte mere, end man tidligere havde gjort, paa den lutherske Kirkes symbolske Bøger, og stor Indflydelse paa den kirkelige Udvikling havde det theologiske Facultet, der i Aarenes Løb kom til at bestaa af Mænd, der gjorde det til deres Opgave at fremhæve og forsvare den confessionelle Lutherdom og indgyde de Studerende Kjærlighed til Fædrenes Bekjendelser og som Følge deraf til Modstandere af Grundtvigianernes nye Læresætninger.[1]

Til de gavnlige Følger af den stedfundne Vækkelse er en rigere Forkyndelse af det guddommelige Ord i Skrift og Tale og en større Lyst til at høre Guds Ord og læse det. Kirkesøgningen, især i Byerne, er nu langt større end tilforn, og Sandsen for gudelig Sang er vaagnet. Hverken Kingos, Guldbergs eller den evangeliske Psalmebog tilfredsstiller nu længere Tidens Fordringer. 1853 fik den evangeliske Psalmebog et Tillæg, der har fundet fortjent Indgang. Pastor Wexels har ogsaa udgivet et Par Psalmebøger, men de have ei kunnet fortrænge de ældre. Det blev derfor af Kirkestyrelsen overdraget den begavede Psalmedigter Provst Magnus B. Landstad at udarbeide en ny Psalmebog, der udkom som Prøve paa offentlig Foranstaltning. Den fandt vel adskillig Modstand, især med Hensyn til Benyttelsen af adskillige Udtryk og Vendinger af Almuesproget, men den indeholder saa Meget fortrinligt og gedigent, at man haaber, at naar den bliver revideret af den nu nedsatte Kommission, vil den blive autoriseret til Brug ved den offentlige Gudstjeneste, uagtet den har fundet en

[1] Ved Resol. af 25de Juni 1849 blev den norske Kirkes symbolske Bøger udgivne. I 1862—63 blev den bekjendte af Fredrik II saa strengt forbudte formula concordiæ oversat og udgivet under Titel Konkordiebogen af de theologiske Professorer C. P. Caspari og Gisle Johnson.

Medbeiler i en sednere Psalmebog af Sognepræst i Skien, A. Hauge, Søn af Hans Nielsen Hauge. Af Kirke- og Folkesangens Fremme have Organist Ludvig Lindeman, Sanglærer Behrens o. F. Fortjenester.

I nær Forbindelse med Kirken staar Skolen især Folkeskolen, der har faaet et Opsving ved de Lærlinger, som ere udgaaede fra Landets Seminarier, ved nye Love,[1] Tidsskrifter og Skolelærermøder.

Det fornyede Liv i Kirken har ogsaa vist sig ved Oprettelsen af mange Velgjørenhedsstiftelser, som Børneasyler, Redningsanstalter for forsømte og forladte Børn, for Fanter, for faldne Kvinder, løsladte Forbrydere,[2] for Døvstumme, Blinde, ved Ansættelse af flere Præster, ved Lov af 16de Juni 1848 om praktisk theologisk Examen, ved Loven af 11te April 1857 om Stiftskapellaner og Oprettelse af et nyt Bispedømme paa Hamar.[3] Ved Siden af den indre Virksomhed har Kirken ogsaa udfoldet en udadvendt Virksomhed for Christendommens Udbredelse blandt Hedningerne. Den udgaar hovedsagelig fra det norske Missionsselskab, der stiftedes 1826 og har sit Hovedsæde i Stavanger, men Kredsbestyrelser i hvert Stift.[4] Selskabet bestaar af henved 400 Missionsforeninger og udgiver Tidsskriftet „Norsk Missionstidende." Det har sin Hovedvirksomhed henvendt paa den norske Missionsstation i Zululandet i Africa, der styres af den nidkjære og dygtige Schreuder, der fra 1843 til nu, da

[1] Loven af 12te Juli 1848 for Almueskolevæsenet i Kjøbstæderne og af 16de Mai 1860 for Almueskolen paa Landet. Lærde og Middelskoler bleve combinerede med Realskoler, som i Drammen, Molde, Laurvig, Kongsberg, Skien, Christiansand og Lillehammer 1849—52. Storthinget bevilgede 1851 6000 Spd. aarlig til høiere Almueskoler.

[2] I flere af disse Retninger have afdøde General Birch og Cand. theol. E. Sundt vist megen Iver og have store Fortjenester. Til at fremme Folkets Oplysning i verdslig Retning virkede Selskabet for Folkeoplysningen, der tæller over 4000 Medlemmer, ved at udgive et Tidsskrift og flere værdifulde Skrifter,

[3] Ved Lov af 22de Juni 1863 bestemtes, at Hedemarkens og Christians Amter samt nedre Thelemarkens og Bamble Fogderier i Bratsberg Amt skal frastilles Christiania Stift. Af de 2 Amter dannedes Hamar Stift og de 2 Fogderier lagdes til Christiansands Stift.

[4] Af sammes Stiftelse har Jon Haugvaldstad i Stavanger Fortjenester.

han er bleven ordineret til Missions-Biskop, har arbeidet med utrættelig Flid, skjønt de synlige Frugter hidtil have været faa.

Tiden er reformatorisk, og Fordringer om Forandringer i Kirkeforfatning, Ritus o. m. har lydt fra flere Hold. Forat imødekomme og prøve disse Krav blev ved kongl. Resolution af 27de Januar 1859 nedsat en Kirkekommission under Forsæde af Biskoppen i Christiania Stift, Jens Arup, der har behandlet Tidens brændende Spørgsmaal om Egteskabs Skilsmisse, Skriftemaal, Confirmation, Menighedsraad o. m.

Paa samme Tid førtes i Danmark en alvorlig Kamp mellem Skrifttheologerne og Grundtvigianerne eller de saa kaldte Kirkelige. De forskjellige Anskuelser bleve ei blot behandlede i Pressen af begavede Mænd, men ogsaa paa de 3 skandinaviske Kirkemøder i Kjøbenhavn, Lund og Christiania, især paa det første, hvor de kirkelige Anskuelser fornemmelig bleve udviklede og forsvarede med glimrende Veltalenhed af den aandrige Biskop Kierkegaard og bekjæmpede med Grundighed fornemmelig af den grundlærde Dr. Rudelbach.

Ved Udgangen af 1865 talte den norske Kirke 520 geistlige Embeder, nemlig 6 Bispestole, 417 Sognekald, 9 Fængsels og Hospitalspresteembeder, 53 residerende Kapellanier, 5 Kaldskapellanier, 2 Trediepresteembeder, 13 ordinerede Katechetembeder, 13 Stiftskapellanier.

Register.

Aa Præstegaard i Lyngdal 86, 406. — Baard, 58.
Aal i Hallingdal 82, 86.
Aartid= Aartidebog 16, 31.
Aaserald 289.
Aasmund, Prior, 30.
Aasulf Salvesøn 84. — Thorkesøn 82, — Thorleifsøn 95.
Abel Christen 256. — Hans M. 420, 443. — Niels 443. — Søren 443.
Abraham P. i Tjore 97. — Engelbrektsøn, Sognepræst 133, 179, 216—18.
Absalon, Erkebisp 8—10. — Pedersen se Beyer.
Adeler Henrich 277, 288. — Fredrik St. i Chr.sand fra 1751—66 363. — Fredrik Georg St. 1781—88 403, 411.
Agdir ɔ: Nedenes 58, 65, 67, 74, 105, 169, 174, 175.
Agricola Elias, Sognepr. i Ly 238. — Jacob i Strand 238.
Ake, Kantsler, 26, 42.
Alexander III, Pave, 5. — IV 17.
Alf Thorgardsøn B. i S. (1463—81) 90, 102.
Alterbog 138, 273.
Amundr. B. i S. 6. — Jonsøn 103, 107. — Sigurdsøn 26. — Bolt 91.
Anbjørn paa Heimnes 25, 31, 41. — paa Tjore 35.
Anders Bentsøn B. i Oslo 195, 206. — Einarsøn 167, 183. — Jonsøn 147. — Jørgensøn 184, 198. — Kjeldsøn 228. — Madsøn, Sognepræst i Thvet 204, 230. — Nærstrand 209. — B. i Oslo 130, 137.
Andreas Asleøn K. 66. — Diakon 28, 34. — paa Throndenes 194.
Andor B. i Bergen 109, 110. — Halsteinsøn 95, 96.
Anthonius Frandsøn, P. i Lund 183.
Anna Eiriksd. gf. Jon Guthormsøn 135, 136.
Anundar Herleiksøn K. 82.
Appeland i Gjerestad 101.
Arctander Nils B. 226, 274, 294.
Arendal 292, 293, 334—340, 345, 351, 355, 400, 408, 410 442.
Arenz Hans 382. — Michael 394.
Arnbjørn A. paa Utstein 25.
Arne B. i S. (1276-1303) 20. — Aslaksøn 54, 70. — Helgesøn 42, 54. — B. Bergen 43, 45. — Kukulla 28, 32. — Magnusøn 258, 282, — 290, 291. — Thronsøn 85, — Vade E. 67, 68.
Arnfinn A. Utstein 25, 28, 39.
Arngrim Jonsøn 245.
Arnulf, Scholasticus 33, 71.
Arnvid 83.
Arrebo eller Arøbo B. 212, 225, 226.
Arup Jens B. 490.
Asbjørn Leifsøn 103.
Ask i Ryfylke 119 136.
Askatin B. Bergen 20.
Askell B. i S. (1226—54) 14. — Erk. 82, 86, 87.
Aslak, Sognepræst i Hundvog 38. —

Aslak Engelbrektsson 116. — paa Talgø 3.
Asle Halvorsson 107.
Asulvar Thorkelsson 82. — Salvesson 84.
Avalsnes = Augvaldsnes.
Audfinn B. i Bergen 54—56, 58.
Audun Eyvindsson B. i S. (1427—1445) 85. — Hugleiksson 22, 74. — Raude B. i Hole 55.
Auguſtinus Olafsson L. 236.
Augvaldsnes paa Karmt 26, 74, 86. St Olafs Kollegial Kirke 43, 340. — Præſter 31, 39, 133, 146, 179, 204, 216, 228, 356 481.
Azelſon, Cort, ſe Conrad Aslakſon.

Bagahus = Bahus 51, 72, 74, 83, 105.
Bager, Ole Hansſon 260.
Bagge Hans 116. — Oluf 112. — Stig 119.
Bagger Hans B. i Sjælland 273.
Bakke Pg. ved Flekkefjord 289, 402. — deles 483.
Balle N. B., B. i Sjælland 397, 401, 415, 416, 425.
Bang Chriſten 244, 266. — Knud 274.
Bard, P. paa Augvaldsnes 31, 33. — 35 — 84, — Peterſon 57, 58, 64. — 48. — 76.
Barka paa Itsø 41.
Barner, J. Stiftamtmand 346.
Bartholin, T. 200.
Bartholomeus de Polonia 35.
Basballe, Sognepræſt i Oddernes 352.
Baſelmødet 90, 92, 94.
Baſſe Guthormsſon 26, 28, 34.
Baſtholm Chriſtian 397, 415, 425.
Bech Julius B. 451, 458, 467.
Belitz Lars, P. i B. Moland 279, 303.
Below Henrik 255.
Bendix Olſon, Lagmand 205.
Beneficeret Gods 388, 421, 427, 455, 465—67.
Benedict Jonsſon 81. — Pave XI 42. — XII 60, 64.
Bengt Bengtsſon, P. i Torveſtad 228.
Benkeſtok Anne 211.
Bentzon, Statholder 380, 389. — Nils 337.
Berg, Klerkr. 27, 36. — Frants B. i Oslo † 1591 139, 202. — Hans 385.
Bergen 185, Møder 5, 8, 11, 13, 14, 15, 19, 22, 51, 54, 56, 65, 71, 88, 98, 106, 107, 112, 182, 187, 198.
Bergſvein Niculasſon 86, 87.
Berthel Lauritsſon 205.
Berthorias 33. = Berthor 34. = Bergthor banamule 36.
Beyer Abſalon P. 131, 150, 156.
Bibler og Teſtamenter 131, 137, 138, 202, 243, 291. 295.
Bibelſelſkabet 467, 484.
Biarne Kolbeinsſon B. 14. — Lodinsſon 42.
Bibliotheker 178, 187, 387.
Bie 396.
Bielke, Jens 220, 228, 235.
Bilde Claus 116, 121, 122. — Eſke 113, 115, 116—19, 216. — Henrik 211, 219.
Bileif, Præſt 27, 31, 32, 33.
Birch 489.
Bjergby Peder 300.
Bircherod B. i C. (1705—20) 284. — Slegt 284. — Born 292.
Birgitte St. 77—88, 89.
Birkeland Lars 464. — Peder 464.
Bjælands Præſtegjeld 86, 255. — Præſter 166, 167, 232, 255, 394, 402, 463.
Bjørn-Bjarne Arnfinsſon 68. — Chriſtensſon 239. — Olafsſon 79. — Thoresſon 46. 49. 87.
Blaſius, Sognepræſt i B. Moland 145.

Bleking Claus 181, 296.
Blichfeldt Peder 280.
Bliz, Mentz, i Jælse 393.
Bloch Jens B. i C. (1804—5) 448. — Christen i Sogndal 335. — Niels 392. — Thomas i Fyrrisdal 268, 277, 290.
Bluhme 356.
Bo = Haa 227.
Bod 116.
Bohl Sturning 197, 200, 205.
Bolt Aslak E. († 1450) 87—89, 91, 97.
Boisen, Peder O. B. 451, 454.
Bonaventura 19.
Bonifacius VIII Pave 26, 41.
Borge Pedersen 402, 423.
Borneman Henrich 273.
Botolf Asbjørnsson B. i S. (1355—1380) 72. — i Siredal 101.
Boye 375. — Birgitte 416.
Bratten i Stavanger By 64.
Bratt Torbjørn Olafson B. 130, 137.
Bredahl Erik B. 236, 266.
Brinch Anders 292. — Ivar 351. — Peder 292. — Søren 292, 352. — Helene K. R. 351.
Briseid Kare P. i B. Agdir 58.
Bro 145, Enkesæde for Bispinden.
Brockenhus Henrich 132, 153, 188. Elizabeth 188.
Brochmand Jesper B. 241, 245, 243. — Johannes i Hvideseid 381.
Brorson H. 370. — R. 377.
Brunsmand 274.
Brun, Ancher, Sognepræst i Eøje 383. 403, 407, 420.
Brun, J. R. 415.
Brynjolf Jonsson 17. — B. i Skara 19.
Buch, Jens 194.
Bugenhagen 120.
Bugge, Søren 382, 408, 9. — Peder O. 409, 420.
Bulche, Titus 264, 275.
Buglands Præstegjeld i Sætersdalen 86, — Præster 107, 147, 211, 229, 272, 300, 332, 338, 413.
Byre i Hjælmeland 38.
Bø i Fogn 94. — 227.
Bøger 35, 41, 76, 86, 103
Bølle, Søren 360.

Calov 369.
Carl B. i Hamar 106. — Knutsson 92, 97, 98. Carl Johan 459, 467.
Cathedraticum 93, 129, 131, 143, 145, 155, 270.
Cecilia 1, 2, — paa Eidsa 55.
Christen Dagfinnson 177. — Lauritson 227. — Pallesøn, Sognepræst i Høyland 228. — Sigurdsson 179. — i Sogndal 230. — Sterke 234.
Christenret, Jons 56. — Sigurds 56.
Christjern I 97. — II 106—114. — III 116, 117, 137, 148.
Christian IV 175, 176, 245. — V 249, 251, 265, 269, 283. — VI 346, 356. — VII 395. — Pedersen († 1554) 137. — Provst 109. — P. Haaland 181, 183.
Christiania Gymnasium 244, 264. — Møder 228, 249.
Christianssands By 269, 270, 314, 334. 363, 432, 456. — Kirke 324. — Præster 260, 271, 337, 383, 388, 413, 438, 456, 463, 481. — Skole og Lærere 259, 287, 288, 292, 297, 298, 308, 318, 319, 330, 421, 435—36, 456. — Stift 268, 291, 322, 330. 334, 411, 489.
Christopher af Bayern 92, 97. — Nielsen se Gron. — Sigurdsson 133, 179, 204, 216. — Thronsson (Rustung) 135.
Chronich, Niels Svenssøn 236.
Claus Clausson 270. — Mortensson 148. — Pedersson 199.

Clausen, H. N., Prof. 476.
Clemens Pave IV 18. — V 43, 45, 46. — VI 65, 67, 70, 72.
Clemet Haldorsson K. 145, 146.
Colbjørnsen C. 445.
Confirmation 316, 358.
Conrad Aslaksson 181, 224, 225. — Gadebuk 89, 94.
Coelestin Pave III 9, 12. — IV 26.

Daa, Jørgen 136, 145.
Dagfinn Philipson 232.
Dalin, Anders Bentsson B. i Oslo 206.
Dampe, Ole, Sognepræst i Undal 342.
Daniel Jørgensson i Hjælmeland 196, 218, 220, 222, 228. — Nielsen 239.
Dafs, Peder 274, 295.
Debes, Lucas 281.
Degne, Degnekorn 182, 208, 209.
Deichman, Bartholomeus B. 281, 309. 310, 312.
Dietrichson 411.
Digradal nu Dirdal i Strand 36, 38, 155, 217.
Dollvin, nu Davle i Nærstrand 46.
Domkapitler 4, 24, 25, 39, 177, 178.
Dorph, Niels B. 358.
Dorthea Engelbrektsd. 274.
Drammen, Gjendøbere 360.
Drukkenskab 84, 164, 187, 287, 289, 299, 300, 306, 307, 413, 483, 487.
Due, Carl 365—66, 382.
Dumetius i B. Moland 331, 353.
Dybdal 421.
Dybvad, Jørgen 181.
Dybvaag Prestegjeld 442.
Dyrborg 474.

Edvard Edvardsen N. i Bergen 281.
Egede, Hans 295, 370. — Povel 295.
Egersund, Eikundafund 24, 43, 484. — Præster 146, 204, 228, 377, 383.
Egteskab 164, 165.
Eidsa, Idse i Strand 55, 79.
Eidsfjord 1, 83, 86, 130.
Eilif, Erk., † 1332, 45, 50—52, 54, 56, 58. — Jonsson Skanke (1481—1512) B. i S. 104.
Einar Skulason 4. — Kongsmaag 13.
Eirik II, Konge 22, 36. — III 78, 80, 92. — B. i Stavanger og Erk. 7, 9, 10, 12. — 13de B. i Stavanger (1322—42) 55. — Brattr 34, 36. — Eysteinsson K. 75. — Fredriksson 211. — Gest K. 29, 41. — af Gand 29, 31—33, 35. — Gunnarsson 82, 83. — Abbed 61. — Ormsson 135.
Endrid, Eindrid, Anderson i Holme 45. — Erlandsson 87. — Runza 35.
Enkekassen 318.
Engelbrekt Eiriksson til Helle 94.
Erasmus Lætus 187.
Erland A. i Utstein 54.
Erling Alfsson 18, — Simonsson 177, 204. — Skakke 5. — Vidkunnarson 56.
Eskildsen, Lars, Sognepræst i Gjerestad 392.
Eufemia, Dronning 43, 44.
Eugenius III Pave 4.
Evje Prestegjeld i Robygdelaget. — Præster 229, 383, 393, 403, 420, 463.
Eyberg i Kvinesdal 367.
Eystein II Konge 4. — Erkeb. † 26de Jan. 1188 5, 8, 14. — Aslaksson B. i Oslo 80. — Askelson 101.
Eyulf Hastason 7. — Marcusson 81.
Eyvind B. i Oslo 19, 27, 30, 40. — Guthormsson 46. — Kold 133.

Fabricius, Jacob 230.
Farsund 484.
Fasting, Jacob 373.
Fattigvæsenet 345, 346, 362—63, 411.
Faxstad i Suledal 25, 47.

Faye, Gjert, Sognepræst i Holt 342.
Feif 278. — Daniel i Oyestad 279.
Femmer, Rector 318, 348, 375, 382. 392. 404.
Fine, Benedict C. Amt 342.
Finn Haldorsson 43, 49 58, 65. — Hansson 116. — Ogmundarson 3, 57.
Finne Præstegjeld 3, 25, 26, 28, 45, 86, 228. — Præster 204, 439.
Fischer, Lorents 384.
Fister Peder paa 38.
Flekkefjord 484.
Fjotland 483.
Fog, Christen 314, 319.
Foldoy, nu Foldero i Jælse 18.
Formula concordiæ 201, 488.
Foss, Anders B. i Bergen 195, 206.
Fos i Hjælmeland 31, 41.
Fragefjord Bispegaard ved Hollefjord 153, 155, 217.
Fredrik I 112, 113, 116. — II 142, 175. — III 236, 250. — IV 277. 282, 293, 356. — V 346, 48, 395. — VI 465.
Friedlieb, 372, 383, 388.
Friis, Bothe, Sognepræst i Ly 285, 289, 302. — Johan 147. — Christen 205, 240. — Jørgen 205. — Mogens 254.
Fritzner, Johan, Sognepræst i Sogndal 366, 407.
Frolands Præstegjeld 483.
Frorop, i Høyland 353.
Fugl Tolof i Bjælland 255.
Fyrrisdal i Øvre Thelemarken 268, 277, 290, 334, 335, deltes i Moland og Mo.
Færøerne 5, 18.

Gaas, Hans B. 149, 194.
Galde, Gaute og Olaf 112.
Gand nu Høyland Præstegjeld paa Jæderen 29, 31, 35, 68.
Gardr Thorefson 82, 83.
Gaute paa Tolga, Aldre 23. Yngre 46, 48, 55. — Eiriksson 79. — Ivarsson E. († 1510) 104, 106—8.
Geble Pedersen B. i Bergen 117—18, 120—22, 130, 137, 147—48.
Gislesen, Knud 475.
Gisfur, Einarsson B. i Skalholt 140.
Gjellebol, Reyer 402, 409, 422.
Gjerestad Præstegjeld i Nedenes 298, 355, 392, 443, 484.
Gloftrup, Nils B. i Oslo 211, 246.
Glysing 294.
Godtzen, Christen 256. — Hartvig 278. — Henrik 319. — Jens 253—55, 258, 278. — Peder 358. — Soffren 285—86, 289—90.
Gottskalk Gottskalksson, B. i Hole, † 1457 99. — Nielsen † 1530, 123.
Gotzow, Hans i Undal 233, 235.
Goye-Gjø, Christopher 219—20, 228, 234.
Grach, Peder, Rector 272, 308, 318—19, 452.
Gram Hans 319, 356—57, 373. — Jon 211. — Præsident 257—58.
Grannes i Haaland 58, 64.
Green, Anders 205. — Peder 303, 306.
Gregor Pave I 14. — X 19.
Griffenfeldt, Peder 265. 275.
Grimstad 484.
Griotheim i Randeberg 42, 64.
Grubbe, Peder 198.
Grundtvig Nicolai 454, 469, 476, 487.
Grøgaard, Hans Jacob 439, 465.
Grøn, Christopher Nielsson 136, 145, 206.
Grøn Niels Clausen, Lagmand 136.
Grønbeck, Isak B. 195, 206, 225.
Grønland 4, 18, 294.
Gudbrand Thorlaksson, B. i Hole, † 1627 226.
Guido de Cruce 75.

Gudrun Halsteinsd. 76.
Guldberg. O. H. 387, 396, 401, 415.
Gunnar Eiriksson B. i S. (1445—53) 96. — anqvilla 34, 36. — i Gand 68. — Hakonsson K. 96. —
Gunnerus J., B. i T.hjem 375—77, 397.
Guthorm Erk. (1215—1224) 13. — Paalsson, 14de B. i Stav. (1343—49) 65. — Nielsson Lagm 116, 123.
Gyldenhorn Erik 112.
Gyldenkrone 304.
Gyldenløve N. 106, 111—188. — U. C., Statholder 275.
Gyldenstjerne Axel, Stath. 174, 193, 199.
Gyntersberg Sophia 205.
Gyrd Atlesson, 16de B. i Stavg. (1354—55) 71, 72.

Haa Pg. paa Jædern, Pr. 35, 147, 181, 257, 259, 299, 302—332.
Haaland el. Jaasund Pg. paa Jædern 34, 146, 179, 181, 183, 228, 238, 257, 439, 464
Haard Jon 162. — Christjern 183.
Haavard, B. i Bergen 13, 66.
Haddingiadal = Hallingdal.
Hadrian Pave † 1159. = Card. Nic. Alba 4.
Hagerup Eiler, B. i T.hjem 294, 360, — Eiler 375, 383. — B. i C.sand (1778—89) 399. — Familie 414. — Hans 384—86, 401.
Hakon III 12. — IV 13, 17, 18. — V 26, 37, 47, 50. — VI 76. — Erk. 18. — Haldorsson B. i S. 1318—22 48, 49. — 19de B. i S. (1402—27) 82. — B. i Bergen 60, 61, 64. — Jonsson R. 74, 78. — K. 82.
Hald 33.
Haldor Kollr 41.
Halgeir Asmundarson K. 78, 81. — i Skar 41.
Halle Abbed 27, 30.
Hallingdal (Haddingiadal) 4, 83, 125, 215, 235.
Halmstadske Reces 105.
Halse ved Mandal 105. — Jens 336.
Halvard Pr. paa Haa 35. — Gunnarson, Lector, † 1608 202.
Hamar Bispestol 4, 489. — Thorer 12, 17, 21. — Skole 244.
Hammilton R. 256.
Hammond Hans 397, 412.
Hanekam i Jælse 55.
Hanning Kap. i C.sand 337.
Hans, Kong 105—6. — Claussson 255, — Hansson 230. — Jørgensson P. 233—35. — Knudsson 111. — Madsson 227. — Mule 112. — Pedersen Litle 175. — Pedersson, Skolemester 174, 177 — Reff, B. i Oslo 112, 114—16, 119, 122. — Simonsson 217. — Thomisson 148, 273. — Tausan 137.
Hansen Peder B. i Csand. (1798—1804) 429. — Fam. 443.
Harald Gille 2, hans Sønner 4.
Harboe Ludvig 401, 416.
Harbou Jørgen 233.
Hardenborrig Jacob 217.
Hargnarstad, Annex til Holme 45.
Harvids Præbende 179, 216.
Hase Jacob i Suledal 258.
Hauge Bard 55. — Hans Nielsen 427, 440, 441, 448, 454. — Andreas 489.
Haugesund 484.
Haugvaldstad Jon 489.
Hausman 294.
Hauskeid = Hausken i Rennesø 86.
Hegelund Soffren Frandzon 251—53, 254.
Heggebostad 146, 474.

Heiberg Ole B. 368. — i Rennes 440.
Heimnes, en stor Gaard i Jælse. Arnbjørn 25, 31, 41.
Heinrich, 7de B. i S. (1207—24) 13. — Benediktsson, Abbed i Utstein 108, 115. — Kalteissøn E. 99, 100.
Helge B. i Oslo 42, 45, 55.
Helle Sigmund 28. — Engelbrekt Eiriksson 94.
Helleland (Helgeland) Pg. paa Jædern 86. — Pr. 95, 146, 211, 299.
Helland, Hetlands Præb. 155.
Hemmer Christopher 283. — Ludvig 283.
Hemmingius Niels († 1600) 148 151, 201, 202.
Herluf Hydefad 106.
Hersleb Peder B. 309, 315, 320, 356—57, 360, 361, 376. — Sven 466
Herzholm 292.
Hesselberg Peder 449.
Hetland Pg. ved Stavanger 464, 483, 484.
Hexer 276.
Hindar = Hinderaa = Nærstrand 41, 97.
Hiis Annex til Oyestad 484.
Hitern S. for Flekkefjord 353, 443. — Thorolf paa 68.
Hjarand Herbjørnsson R. 90, 96.
Hjerdal Pg. i D. Thelemarken 380, 457.
Hjermand Jens 255.
Hjort Christopher 207. — Elizabeth 308, 309. — Peder, Rector 298, 308, 309.
Hjorteland, 95. — Peder 211.
Hjælmeland (Hjalmaland) Pg. i Ryfylke, Pr. 33, 196, 218, 220, 228.
Hof Andreas 296. — Hans 273.
Holberg Ludvig 292, 294.
Holch 384. — Holk Gunnar 93.
Holme (Holeim) Pg. 45, 412—415.
Holm Hans i Homedal 381, 382. — Prof. 418.
Holmbo D. 375.
Holst i Valle 420.
Holsten Johan Ludvig 335, 339, 357, 378.
Holt Pg. i Nedenes 219, 334, 377 382, 442.
Homedal do. 280, 345, 381.
Honorius Pave III, 13. — IV 23, 31.
Hoppalstad i Rennes 97, 100.
Horn, Hodne paa Jædern 25, 31, 41, 64.
Horneman, Claus, Prof. 415.
Horster Peder i Gjerestad 298, 355.
Hofkold Hofkoldsson 25de B. i S. (1514—36) 108. — Olaffson i Lyngdal 146.
Huge Wilhjalmsson K. 42, 46.
Humble Marcus B. i S. (1655—61) 246. — hans Børn 247.
Hundvoka = Hundvogs ved Stavanger, hvor fordum stod en Kirke, Aslak 38, 100.
Husebø paa Lister 43.
Huss i Omlid 353.
Hvideseid Pg. i D. Thelemarken 440. — Pr. 146, 303, 305, 308, 334, 335, 381, 438, 451, 452, 465.
Hvitfeldt Anders 205. — Christopher 123, 129. — hans Recesser 123, 136. — Paul 133, 166, 172, 173.
Hvorup Mathias 114.
Hygum Peder 370.
Hylsu (Holle), Annex til Strand 18, 28, 29, 38. — Pr. 28, 29 33, 38 47, 215.
Høivog 484. — Høier A. 357.
Høyland Pg. = Gand paa Jædern 29, 68, 81, 343, 353. — Pr 29, 31, 32, 35, 81, 179, 228, 236, 257, 321, 337, 343, 353, 400. — Kirke 76, 81.

Jaatun i Mariæ Sogn i Stavanger 55, 105.
Jacob Christensson 140, 150. — Clausson i Omlid 230. — i Vanse 184, 198. — Hansson i Haaland 228. — Madsson i Stavanger 132, 134, 140, 141, i Suledal 182, — Michelson i Bygland 147.
Jarlsø ved Tønsberg 104.
Jens Nielson († 1600) B. i Oslo 202. — Lauritsson P. 145. — Pedersson 141, 145, 153 — B. i Oslo 97. — Soffrensson i Skjold 253—54.
Jersin Jacob B. i S. (1680-94) 267. — Børn 271. — Jens 243, 267.
Jesuiter 208, 224.
Ingemund de Skaganom 26, 29-33, 41.
Ingjald B. i Hamar 43.
Ingulfsland i Tinn, Øften 407.
Innocents III, Pave 9—10. — IV 14, 42. — VI 72. — VIII 99.
Johan Pave XXII 50, 57. — Lauritsson 135. — Nicolaisson i Mandal 95.
Johannes Borsov 87, — Guilaberti 73. — Georgii 197.
Jon Arason B. i Hole 112. — Birgerson 2den B. i S. (1135-52) 4. — Eiliffson 107. — Gautesøn 135. — Guthormsson B. i S. (1541-57) 120—36, 144, 145, 147 157, 160, — Slegt 123, 136. — Haldorsson B. 55. — Marteinsson R. 79. — Mauritsson Provst 204. — Olusson 183. — Rasmusson 239. — Paradis 406. — Raude Erkeb. 19—21. — Smør R. 105, 135. — Skali 65.
Jonas Jonsson i Stav. 209, 210, 215.
Isak Gautesøn 23, 39. paa Talgø.
Juel, Jens, Stath. 220, 223, 228. — Stiftamtm. 331, 338.
Juliane Marie, Dronning 387.
Julius II Pave 107.
Ivar Næf 16. — Steinridarson 33, 35.
Iveland 403.
Jæger Ephraim 413, 420.
Jælse (Jalsa) Pg. i Ryfylke 68, 362. — Pr. 68, 218, 219, 228, 251, 252, 261, 299, 393, 423, 439.
Jørgen Erichsson B. i S. (1571—1604) 149—97. Familie 196. — Clausson 230. — Jørgensson 256. — Thomasson i Kvinesdal 146, 233, 236.
Jørund Erk. († 1309) 21, 23, 25, 29, 42-45.

Kaarhus Berthel 252, 253.
Kaas J. 182, 205, 208, 209.
Kaldsretten 180, 212—14. — Misbrug 214, 215, 220, 232.
Kalteissen Henrich E. 99, 100.
Kapeller kongl. 16, 43.
Kapellaner 334, 484, 489.
Kapitler 4, 24, 113, 132—36, 178—80. — ophæves 263 — Taxt 236, 264, 265.
Katarina Knutsd. 79, 82.
Katecheter 316, 484.
Katechisme 128, 129, 130, 138, 475.
Katechisation 299, 310, 314, 335, 336, 429.
Katlaragard i Stavanger 27.
Kaurin 438, 439.
Ketil af Agadum K. 30, 32, 40. B. i S. (1304—17) 42—49.
Keyser J. M. B. i S. (1805—10) 449. — Familie 453.
Kjeld Hansson i Høyland 257.
Kingo Thomas 251, 278, 281.
Kierkegaard Søren 486. — Bisp 490.
Kirke 310. — Disciplin 324, 341—44.
Kirkeordinants 120, 158, 195, 205. — Sang 248.
Kirker 169, 175, 275. — Salg 310, 313, 353, 437.

Kirsebom Jacob i Sogndal 254. — i Oddernes 254.
Kjerulf Bent 279.
Kjøbenhavn Mk. 117, 118.
Kleinau 360.
Klemet pentur 36.
Klep Pr. paa Jædern. 38, Pr. 146, 204, 228, 257, 285, 290.
Klægr Oddson i Torvestad 68.
Knut Alfsson 106. — Michelsson i Stav 204. — Nielson 218. — Ormsson 146.
Kobervik 422, 484.
Koch Ole 203, 224.
Kolnes Præbende, en stor Gaard i Haaland 119, 132, 155, 229.
Koparvik ved Drammen 79.
Kosmus Arildsson 193.
Krabbe, Gregers, Stath. 237. — Johannes 90, 102. — Peder 274.
Krog Peder B. 277, 312. — Truls Ch. i Skudenes 452. — F. A. 453.
Kruckov Johan R. 112, 116, 117.
Krugenes Præb. i Stavanger 155, 199.
Krüger Anna 348, 349.
Krummedike Hartvig 97, 100. — Henrik 106, 107.
Krufe, Enevold 214. — Gabriel 209, 210.
Kühn, Valentin, Norges ældste Bogtrykker 244, 266.
Kvinesdal Pg. D. for Flekkefjord. — Pr. 146. 167, 183, 233, 256. — deles 367, 369, 383.
Kvækerne 474.
Kærup Jacob B. i C. (1733—51) 312. — Familie 351—52.

Lachman 280, 377.
Lammers Gustav 486.
Landvig Hovedsogn i Homedal 211.
Landstad, Hans 464. — Magnus 465 488.
Landsted 377.
Lange, Alexander 484. — Gunder 228.
Langhorn, Rasmus i Bakke 402, 409.
Lateran Synoden 1215 13.
Lassen, Niels 452. — Jens 462. — Paul 463.
Lassenius Johan 276.
Laurdal Pg. i D. Thelemarken 281. 381, 438.
Laurentius (Lars) i Ly 248.
Lauritz Bentsøn i Ly 257. — Christjernsson i Klep 146, 204, 233, — Hansson, Lagmand 130. — Hansson i Valle 147, 233. — Jensson 257. — Nielsson i B. Moland 204. — (Klosterlasse) 208. — Pedersson i Homedal 280.
Leem, Knut 356, 369, 398.
Leganger, Erik i Valle 351. — Peder i Haa 257, 259. — i Eidsvold 427.
Leigh, Michael 271, 272, 278, 288.
Lem, Ivar 257.
Lemvig 418, 424.
Leth, Hans 273. — Povel 210.
Lillienpalm 291, 299, 374.
Lind, Gabriel Lauritsøn i Stavanger 227, 228. — Samuel Lauritsøn i Finnø 228.
Lindal i Haa 332.
Lindberg Amt 303. — J. Chr. 476.
Lindenow, Hans 215.
Lindeman 489.
Linland i Mannedalen 76, 81.
Lintrup, Søren 296.
Lippe, Jacob von der, B. i C. 481. — Familie 484, 485.
Liodhus o: Lødøse 23, 67.
Lister se Vanse 86, 95, 96, 167, 183, 184. — len 125, 166.
Liturgiske Feide 415, 454, 480.
Lodberg, Jacob, Stiftsprovst i Chra. 1701, i K.havn 1707—17, Søn af Christen 294.
Loffre Præbende i Jælse 46, 155, 179.
Lofstad, Jens i Dyestad 251.

Lofthuus J. 404—5.
Lund i Stjerns 102, 103. — Pg. (Lundr) N. for Flekkefjord 181, 289, 334. — Pr. 181, 183, 289, 334, 443, 452. — Gregers i Egersund 377, 383. — i Skaane 4, 8, 10. — Kirkemøde 5.
Lunge, Vincents III, 112, 114—16.
Luno, Otto i Holme 414.
Luther, Martin 115, 121.
Luxdorph 386.
Ly (el. Thime) Pg. paa Jædern 86, 179, 248, 257, 342. — Pr. 147, 179, 228, 238, 257, 285, 342, 439.
Lyon Kirkemøde 1274 19.
Lyngdal Pg. 362. — Pr. 86, 146, 167, 355.
Lystrup, Adelut 220.
Lytkens, F. 294.
Mads Michelson i Lyngdal 167. — Størsson Lagm. 145, 151.
Magne, B. i Bergen 1.
Magnhild Ketilsd. 64.
Magnus Blinde 2. — Erlingsson 5. — Lagabøter 18, 22. — VII 50, 74, — Nicolasson 90.
Malde Sogn i Haaland 27, 33, 236.
Malmø, Anders 271.
Mandal Pg. 119, 334. — Pr. 95, 146, 196, 230, 238, 271, 334, 336, 412, 484.
Marcellus B. 99, 100.
Marcus Pedersson i Jælse 219, 228, 251, 252.
Marie Kirke eller vor Frue Kirke i Stavanger 30. 32, 33, 36, 40, 41, 49, 88, 119, 143.
Margreta, Dronning 78, 80. — Arnbjørnsd. 91. — Gyldenløve 111.
Mariager, Hans, i Eyje 229, 230.
Martein B. i Bergen 12. Marteinskirke i Stavanger 27, 31, 32, 41, 49. — Eidsa 55. — V Pave 86.
Masfius Hector, Prof. 276.
Maurits Nielsson 193.
Mathias Henriksson, Rector 204, 228.
Meberg, H. 343.
Medelby, Paul 226.
Meidel, C. 283.
Meldal, T., i Oddernes 368, 395. — Jørgen 368.
Menzonius, M. 277.
Meyer, Didrik, Dœker 256.
Michaelis 396.
Michel Syde i Sogndal 146.
Middelfart (Meelfar) Niels Kap. i Staf. 211, 215. — Olaf 257.
Midshusel 125.
Minoriter 58, 75.
Mission 294, 369, 487, 489.
Mjolhus i Hjælmeland 31, 35, 41, 55.
Mo i Ø. Thelemarken 438, 443.
Mogens B. i Hamar 116, 119.
Moltke, Fredrik Stiftamtmand 410.
Moland (Modguland) i V. Nedenes 86, 145, 204, 279; 331, 355, 383, 405, 452, 465. — i Thelemarken 413, 438, 484.
Monrad, M. i Vinje 406. — Søren R. 409, 456.
Montagne, Thomas 348.
Montoppidan, i Bygland 300.
Morland, Jacob i Vinje 278.
Morten Einarsson 138. — Andersen, Rector 259—61. — Pedersson i Holt 219.
Moth 276, 279, 280.
Mule, Hans 112.
Munch, Hans B. i C. (1694—99) 276. — Familie 280. — Johan B. i C. (1823—32) 469, 473. — Familie 473. — Erich 230.
Munthe, Ludvig, B. i Bergen 236, 245—46, 281.
Muus, A., B. i Oslo 111.
Müller, O. F. 368. — Peder Erasmus † 1839, 469, 480.
Münter, Fredrik B. 457.
Mynster, Jacob Peder 454, 469, 480.

Møglestu, Rasmus i Tinn 407.
Møller, Malte 425. — Jens 469.

Nagel i Skjold 353.
Nannestad, B. 360, 372, 375, 397.
Narfe, B. i Bergen 36, 37, 41. — Jacobsen 93. — i Oyestad 64.
Nedenes Almue 230, 274, 299, 379, 401, 404, 474, 484.
Nes Pg. i Hallingdal 223.
Nesfedt Soffren, Kap. i Holt 220.
Niál, 6te B. i Stav. (1190-1207) 11, 14.
Nicolas af Alba 4, 177. — IV 23, 24. — V Pave 98, 99. — Arnason, B. i Oslo 9, 11, 12, 14. — Clausson 113, 117. — Helgeson i Oyestad 95. — Hemundsson i Talgø 96, 97, — Ragnvaldsson 123. — Rusare Erk. 78. — Sighvatsson K. 50. — Prædikebroder 71. — Custos for Minoriterne 75.
Nidaros 4. — Domkirke, dens Brand 58. — Møder 14, 23, 59, 70.
Niels Clausson 113, 117. — Eriksson 119. — i Haaland 146. — Jesperson B. 148. — Pedersson i Bygland 107, 229, 230. — Ragnvaldsson 123. — Sterke i Bygland 247.
Nisfedal Pg. i Thelemarken 451, 484.
Nobel, Hans 310.
Nold, C. 273.
Norman Boje Kap. i Hvideseid 304, 306.
Nordvold eller Melle i Augvaldsnes 216, 217.
Numsen 386.
Nors, Hans Kjeldsson i Bygland 272.
Nyrop, Christopher B. i C. (1720—33) 296. — Familie 309.
Nærstrand (Hinderaa) i Ryfylke 86, 201, 209, 223, 228, 298, 439.
Nøtuland (Nødeland) paa Ombø i Jælse 64.

Oddernes, Ottranes ved Christianssand 86, 95, 230, 254, 270, 334, 352, 368, 369, 383, 456.
Oddr Gottskalksson B. 123.
Odense rette Ordinants 120, 137.
Ofvid P. 274.
Ogne paa Augvaldsnes 67, 258, 18.
Olaf V 78, 79 — Erk. † 1372, 70, 75. — B. i Bergen 111, 114, 115. — Hakonsson 18de B. i Stav. (1381—1401) 78. — Arnason 96. — Botvidsson 107. — Eiriksson K. 87, 97. Engelbrektsson, Erk., † 1538 94, 112, 114—116, 118. — Gudbrandsson 96. — Hvatr 34. — Jenson, Erkedegn 109. — Jensson i Slidre 214. — Knudson 186. — paa Klep 257. — Nicolasson B. i Bergen 87. — Nielson i Talgø 103, 123. — i Vinje 146. — i Omlid 230. — Soffrenson i Mandal 146, 196. — Thorsteinson 107. — Throndsson E. 98.
Olafskirken i Stavanger 31, 35, 41, 49, 81. — Kloster 160.
Omlid i Nedenes 86, 230. 353, 443.
Oppræstad, Ragna Hakonsd. 46.
Orknøernes Bisper 4, 14, 19.
Orm, B. i Oslo 14. — Aslaksson 57, 65. — Alfsson i Vikedal 68. — Droisæte 72. — Eiriksson, 107. — til Vatne 135. — Halgeirsson 46, 55, 57. — P. i Thimen 68. — Iffuarsson 109.
Ormstad ved Egersund 31, 35, 41, — i Klep 103.
Orning, B. 251.
Ornulf, Klerk, 36.
Ortolis, Bernhard af, 57.
Osmund 27.
Oslo Bisper 4, 14, 18—20, 27, 40, Møder 40, 50, 56, 89, 104—108, 114, 121, 137, 206.

Paal Baardsson 57, siden Erk. † 1346 59, 66. — Knutsson 238. — Vagskalm 16.
Paasche, N. B. i Bergen 211, 246.
Palladius, Peder 128, 129, 137, 138, 140.
Paludan, Rasmus, (1751-59) B. i C. 361. — Familie 367—68.
Pavels, Claus 410, 451, 467, 471.
Peder Clausen i Undal 146, 161, 166, 173, 175, 197, 204, 240. — Hansson K. 107, — 211. — Henrichsson 177, 194, 218. — Hjeronymusson 256. — Jacobsson i Haaland 179. — Jenssson i Høyland 179. — Madsson i Lund 181. — Michelsson 146. — Stud i Strand 215. — Sørensen i Kvinesdal — Tideman 138. — Tøgersson i Bygland 211.
Petr, 3die Bisp i Stav. 5—6. — B. i Bergen 18. — Erlandsson i Slidre 143. — Gervasii 59, 62. — Hansson officialis 107, 109. — Mata K. 39. — Michelsson i Helleland 146. — Niculasson 83. — i Ætsse 218. — Petersson 49. — Borge 383. 402. — Rosæfontanus 138.
Peters Kirke i Stavanger 18, 41. — Kapel paa Saurbo 43.
Pihl, Borre 336.
Pius II, Pave 102.
Pontoppidan, Erik, B. i T.hjem 251, 266, 274. — B. i Bergen 355, 357—61, 370, 377.
Porst 369. — Posth, H., i Laurdal 281.
Postiller 138 148.
Powisch Stiftsb. 287.
Prahl paa Hitern 353.
Præsternes Stilling 161, 167, 168.
Præstegaarde 126.
Præstemøder 23, 81, 162, 181.
Præstevalg 213.
Psalmer og Psalmebøger 138, 148, 149. — Kingos 273, 274. — Guldbergs 416. — evang. 428, 439, Landstads 488.
Prøbender 178. — i Stavanger 144, 155, 179.

Ragna Haakonsd. 46.
Ragnhild Jonsd. 64. — Ketilsd. 57.
Ragnvald Nielsson 123.
Ramus Jonas 295.
Randar (Rande) i Fister Sigurd 36. 38, 39, 55.
Randulf, Niels, B. i Bergen, † 1711 251, 266.
Ranzau, Stath. 324, 363, 373.
Rasch, Jacob Lagm. i Stav. 236.
Rasch, Jens, Borgm. i C.sand 261, 300. — Jacob Rector 375, 392.
Rasmus Olafsson i Rennesø 204. — Pedersson i Torvestad 204. — Thordsson i Torvestad 132, 133, 144.
Reez, Peder 249.
Reimer, Henrich Petersson i Stavanger 247, 248, 255, 258.
Reinhaldr, 1ste B. i S. 1.
Rennesø Pr. 204, 228, 239, 440.
Resen, Hans 202, 224, 245.
Reuss, Henrich Stiftsb. 338, 340, 346, 375. — Jeremias, Prof. 357.
Riber, Jens, B. i S. (1558—71) 134, 139, 153, 154, 217 — 142.
Riberg, Marsille 362.
Riddervold, Hans 458.
Riegels, R. 415.
Rif (Rev) i Bore, Hakon 36.
Risøer Pr. 337, 340, 355, 456.
Ritus og Ritual. 428, 437, 438.
Robert Sorbonne 20.
Robygdelaget 107, 125, 175, 230.
Rose i Strand 222.
Rosenkilde, Kap. i Stavanger 278.
Rosenkrands, Erik 135, 140—45, 150.

— Iver 311, 356, 357, 378. — Ludvig 258, 268, 269. — Marcus 470.
Rosenparre, Oluf 205.
Rosenstand Gosche 418.
Rosing, Hans B. i Akershus 251, 266.
Rosskavik 31, 35, 41.
Rostock, Mads 314.
Rudelbach 476.
Rumohr i Sogndal 353, 393..
Ryfylke 75. — Almue 119, 353, 380.
Rød, Thord 119, 123, 126, 127, 178.
Rømer, Otto 74. — Ingerd 111.
Røyem, Rector i Stav. 319, 378.

Salmund Styrmersson 47, 66. — 58.
Salomo i Slidre 28, 30, 33, — Biskop i Oslo 55, 71.
Sampsom i Oy 100.
Samsyng 113.
Samuel Jørgenson i Mandal 196, 230, 238.
Sand i Suledal 47, 48, 79, 484.
Sandorph 375.
Saxe, Peder 229. — Michel 203.
Saurbo i Klep 95, — paa Rennesø 43, 109.
Scavenius Laurits B. i S. (1605-26) 203. — Familie 222, 227.
Schanche, J., i Laurdal 381.
Schavland, Jacob i Mandal 412, 413, — Ole 414.
Scheel, W. M. 452.
Scheen, Anders 260, 261, 288, 300.
Schieldrup, Jens, B. i Bergen 150, 152. — Peder 197, 224, 249. — Ove 280. — Susanne 152. — Even 382.
Schielven Janus i Mandal 414.
Schive, Soren, i Bjælland 255, 289, — 381.
Schiving 261.
Schonevig i Strand 278.
Schreuder 487, 489.
Schult, Ludvig, i Haa 299, 302.
Schutte, Michel, paa Augvaldsnes 146. — Niels 451.
Schotte, W., i Lund 289.
Schested, 249. — 296.
See. F von 339, 344.
Sel 92, 109, 206.
Seminarium laponicum 369, 398.
Sevald Thomeson 244.
Sesterfleth, Oberst 286.
Sigbrit 107, 110.
Sigfrid, 15de Biskop i Stavanger (1351—53) 70.
Sigrid 107 — 99 — 95 — 94.
Sigurd Bjørnsson 12te B. i S. 1454—62, 100. — B. i Bergen 5. — Eindridsson Erk. († 1252) 17, 21. — Jonsson Drotsk. 92, 97. — Ivarsson i Helleland 95. — Jorsalfarer 1. — i Malle 27. — Ormsson i Hinderaa 97. — af Randar 55, Lagmand. — Reidarsson K. 75, 81. — Sigurdsson 84. — Tambalda 40. — Vinaldsson i Talgø 73.
Sigvard Vinkola 34.
Sigwardt Mathias, B. i C. 1832 — 40) 476. — Familie 478.
Sillegjord i D. Thelemarken 145, 380, 438, 465.
Simon Villadson i Egersund 146.
Siningius, Niels, B. i Oslo, († 1617) 207, 224, 225.
Siredal, Botolf i 101.
Skar (Skaare) Halgeir i 41. — 132.
Skeel, Mads 132, 136, 143.
Skien, Møde (1576) 173, (1613) 207, 230.
Skjold (Skald) Pg. i Ryfylke 247, 251, 253, 254, 353.
Skolevæsen, lærde 172, 173, 177, 244, 357, 455, 475, 484. — Almueskoler 242, 263, 298, 314, 315, 317, 322, 323, 330, 345, 357, 358, 362, 380, 422, 432, 434, 442, 446, 468, 475, 480, 489.

Skolelærerseminarier 435, 440, 477, 479.
Skov eller Sylvius Hans i Nes 223.
Skytte, Michael 216.
Skudenes 452, 465.
Slidre i Valders 86, 143, 214.
Smith, Jacob i Bygland 229, 231. — Hans 319. — Morten 412. — Axel i Oyestad 463.
Smør, Jon 105, 135.
Snare Aslaksson 42.
Sogndal, Soknadal 44, 74, 86, 103, 119, 206, 230, 254, 255, 335, 353, 366, 382, 393, 407, 417, 442.
Sole, Sogn i Haaland 49, 74, 464.
Soma, nedlagt Annex til Høyland 35, 38, 68.
Spangereid, paa Svein 58.
Speilberg Hans 345, 377, 382.
Spidberg, Jens B. iC. (1759—62) 371—75, 336, 364, — Familie 373.
Spind, Ingemund 58, 242.
Stavanger By 2, 6, 15, 26, 40. — Brand 19, 269. — Møder 86, 92, 127, 181. 205, 438, 439. — Domkirke 3, 13, 15, 19, 23, 24, 49, 72, 79, 91, 93, 103, 109, 119, 129, 131 140, 243, 157, 160, deles 483, 484. — Kirker 3, 13, 18, 27, 30, 31, 32, 33, 41, 88. — Hospital 18, 172, 208. — Præster 34, ,46, 68, 96, 132, 140, 141, 177, 204, 206, 209, 215, 222, 227, 248, 254, 258, 278, 349, 355, 402, 413, 439, 422, 442. — Skole 119, 127, 131, 169, 172, 175, 177 182, 208, — Skolemestere 130, 140, 141, 174, 177, 194, 204, 210, 211, 222, 227, 228, 238, 254, 255, 272, 319. — Præbender og Altere 54, 58, 68, 86, 93, 95, 103, 144, 155. 157, 179, 199, 229. — Bispedomme 1, 110, 124, 140, 221, 235, 237, 339.
Steffens, Henrik 454.
Stelling, Diderik i Arendal 346, 350.
Stenersen, Johannes 466, 469, 481.
Sthen, H. C. 102.
Steensen, R. i Bergen 452.
Steinar, M. 28, 34, 36. — Vilkinsson i Vinje 96, 97.
Steinberg Præbende 95, 147, 179.
Steinbru i Gaud, 69.
Steinsland i Fatnes paa Kormt 41, 55.
Stephanus Legat 5, 6.
Stigand Olufsson 86.
Stockfleth, Henning, B. i Oslo 236, 266. — Præs. 275. — Niels 474.
Stokke Præbende o: N. Stokke i Jaatens Skibrede 133, 179.
Storch, Jørgen i Vanse 166, 167, 183, 197. — Edvard 289.
Stoud, Ludvig, B. i C. (1699—1705) 280. — Familie 280 og 282. — Ludvig 283, 292, — Otto 282, 303, 308.
Strand Pg. i Ryfylke 100, 146, 215, 221, 222, 228, 239, 278, 439.
Straumsland i Helleland 81, 82.
Struense 395.
Struve i Chr.sand 382.
Strøm, Hans paa Eker 411, 426.
Stud, i Strand 215.
Studieskat 265, 312.
Sturing von Bohl 176, 197, 230.
Suledal i Ryfylke 182, 218, 239, 258, 403, 420.
Sundt, Eilert 489.
Sunnanaa i Vikedal 27.
Sunniva Brynjulfsd. 49.
Svale Jonsson 136. — Rømer 83. — Mads Olsen 205, 206.
Sveder, Foged 304, 305.
Svegning, Peder paa Stordøen 274.
Sverrir, Kong 7, 9—11.
Svein paa Haaland 29, 34. — Thorgilson 79, 80, 81, 82.
Sæby, C. i Stav. 248, 255, 258.
Sønderborg, Lagm. 336.

Soffren eller Søren Frandzon i Skjold 251, 253. — Jensson i Ly 238, 288. — Rennesø 228. — Jonæson 274. — Gampe i Vinje 145.
Sørensen, Christian, B. i C. (1811—23) 455. — Familie 461.
Sogne Pg. ved Chr.sand 65, 220.
Sygdomme, Pest 67, 72, 77, 143, 223, 293, 339, 443.

Talayrand, Kardinalbiskop af Albano 73.
Talgø se Tolga.
Taufan, Christian, B. i C. (1661—80) 249. — Familie 261. — Mathias, Lector 258, 261, 270. — Hans 115, 137, 138, 249.
Teodorik af Niem 84.
Thengsedal i Birkrein 69, 82.
Thelemarken, Øvre 1, 80, 235, 303, 315, 380, 406, 407, 417, 479.
Thime el. Ly 68, 342.
Thestrup 408, 410.
Thjore, Annex til Haaland 27, 28, 29, 33, 35, 97.
Thomas Aqvino 19. — Jonsson i Mandal 146. — Philipsson i Undal 232. — Thorberg 30.
Thorbjørn Olafsson, B. i T.hjem 130.
Thord = Thord Salo = Thorias i Malde 83. — Sigurdsson 97. — Thordsson i Strand 215, 228.
Thorer Erkeb. 14. — Biskop 34. — Soma 68.
Thorfin, B. i Hamar 19.
Thorgeir Hanson i Egersund 228. — Petersson 49.
Thorgils, B. i S. (1254—76) 17, 20, 25, 40. — Ormsson 81. — Smaasvend 81.
Thorkel Kota 31, 33, 35. 32.
Thorlaf, K. 71, — Biisp i Bergen 103.
Thorlak i Digradal 43. — Helgen 7.
Thorstein, B. i Hamar, † 1304, 27, 33, 40. — Bergen 65, 68, 46.
Thott, Otto 379, 381, 391, 395, 411. — Tage 212.
Thrond Erk., † 1381, 68, 75, 77—38.
Thvet Pg. ved Csand. 204, 230, 272, 319, 334, 348, 349, 354, 452, 463. — i Strand 219.
Tiende 162, 168, 170.
Tidemand, Ole, B. i C. (1762-78) 375. — Familie 394. — Hans C. 395, 402, 463.
Tillisch Amt. 362, 364.
Tinn Pg. i Øvre Thelemarken 392, 407.
Tobias Jensson, Rector 287, 297, 298.
Tobiæson Christen i Hierdal 380.
Tobiæsen, Claus, Lector 318, 319, 348, 349, 354.
Tolga, Talgø 3, Gaute 23. — Gaute Isakson 46, 55. — Sigurd B. 73. — Katarina 79. P. 97, 103, — Olaf 103.
Topdal 204.
Torfæus Thormod 257, 258.
Torvestad Pg. paa Kormt 39, 68, 132, 302. — Pr. 204, 211, 351. — Bengt 228.
Trane, Christen 210, 238. — Paul 239.
Treschow, Niels 449.
Trolle, Gustaf. 114.
Trugils, Abbed paa Utstein 113. — Holgersson i Bjælland 166, 167. — Michelsson i Hallingdal 215. — Nielsen 236.
Tunsberg 20, 21' 50, 51. — Bispemøde 59, 60, 101.
Tvedestrand, Annex til Holt 484.
Tybo, Anders i Nærstrand 209, 223.
Tybring, Hans, B. i C. (1789—98) 417, — Slegt 424.
Tyrholm, Niels Hansen i Jælse 299, 393. — Michael i Vanse 200, 238, 355, 343, 362, 365, 366.
Tysver, Annex til Skjold 254.

Ugerup, Erik R. 112, 114.
Uldal 386.
Ulf, Morten i Holt 219.
Ulfstand, Truid 118, 119, 121.
Ulvilda 18.
Undahl Andreas 271. — Jacob 309.
Undal NV. for Mandal, 86, 146. — Valgkamp 232, 334, 342, 463. — deles 483.
Undalin, Jonas i C.sand 260, 261.
Universitet 411, 429, 465, 475.
Urban VI Pave 77.
Urne, Christopher 235. — Erik 206.
Urfin, Claus i Thvet 354.
Utstein Kloster ved Stav. Abbeder 25, 28, 31, 41, 54, 61, 81, 109, 113, 115, 116, 119, 145.

Vaage 216, 217.
Vagle Præbende 155, 179.
Valkendorph, Erik C., † 1522 108, 109, 111. — Christopher 131, 139, 150.
Valdres 1, 85, 101, 125, 141, 153, 235.
Valle Pg. i Sætersdalen 147, 229, 321, 343, 351, 420—22, 439. — Orm 36. — i Undal 342, 369, 374.
Vanse (Vanasyn) Pg. paa Lister 48. 58, 60, 96, 146, 147, 184, 198, 239, 334, 343, 355, 365, 382, 408, 410, 419, 420, 442.
Vanasyn nu Vanse, Bard, 48, 58. — Ivar 60.
Vaule eller Vagle Præb. i Aft Skibrede 130, 179.
Vatne Præbende 155, 329.
Vegaardsheien 329.
Wedel Jarlsberg, Herman 454, 459, 471, 479.
Wegner, Thomas, V. i C. (1627—54) 227. — Familie 238, 239, 258. — Jens i Suledal 239, 258.
Velleius, V. 177.
Weinwich, Jacob 352, 368. — Niels 368.
Westen, Thomas 294, 295, 369.
Wesfel, Herman 397. — Ole C. 427, 429.
Wetzel 271.
Wexels W. 469, 471, 474.
Widar Steinarsson K. 46, 48.
Wibe D. 297.
Vienne, Kirkef. 45.
Vigedal, Vikadal, i Ryfylke 48, 68, 222, 254, 439, 451.
Vigers Præb. 155.
Wilhelm af St. Amour 20. — Abbed 9, 10. — Holle i Strand 28, 29, 33, 38.
Villads Nielsen 243.
Wille, Hans i Sillegjord 380.
Wilse J. 429.
Vinaldr Erk. 78, 80.
Wincke, Hans 134.
Windfeld, Niels i Hvideseid 438, 440, 451.
Vinje 97, 145, 278, 406, 420, 465.
Winther, L. 349, 355.
With, Johan, Stiftamt. 317, 318.
Volqvarts 274.
Vold i Varhaug 38, 76.
Worm, Ole 200, 240, 246. — Christen 313, 319, 357, 358.
Woldike, Marcus, Prof. 357.
Zernichow 394.
Zetlitz, Jens 410, 439, 451.
Ziege 364.
Ogmund Asbjørnsson 98. — Byre 38, 39. — Finnson 38, 39, 57, 69, 72, 79, 82. — Paulson 110, 112. — Sigurdarson 38, 39.
Oehlenschläger, A. 454.
Oyestad i Nedenes 64, 86, 95, 251, 279, 409, 417, 422, 439, 457, 463, 465, 483.

Vildledende Trykfeil.

Side	9	Linie	2	fra neden:	hos, l. fe.
„	18	„	9	—»—	Vikudal, l. Vikudal.
„	18	„	8	—»—	Thorem, l. Thoron.
„	22	„	12	fra oven:	Sild, l. Skreid.
„	59	„	16	—»—	kunne, l. kun.
„	64	„	13	—»—	Odelsdatter, l. Oddsdatter.
„	»	„	18	—»—	eller, l. i.
„	67	„	16	—»—	IV. l. VI.
„	69	„	17	—»—	Athletveit, l. Atlethveit.
„	»	„	3	fra neden:	aabnede, l. aabnedes.
„	72	„	1	fra oven:	Asleson, l. Atleson.
„	76	„	13	—»—	Mamadal, l. Mannadal.
„	100	„	19	—»—	Skirbede, l. Skibrede.
„	»	„	»	—»—	Chorsobrdrene, l. Chorsbrødrene.
„	106	„	5	fra neden:	1507, l. 1503.
„	110	„	12	—»—	Hole, l. Skalholt.
„	111	„	2	—»—	Uldinesbyrd, l. Vidnesbyrd.
„	113	„	15	—»—	dem, l. med.
„	119	„	5	fra oven:	mægtig, l. vægtig.
„	120	„	18	—»—	befigtet, l. beseglet.
„	123	„	8	—»—	Odde, l. Oddr.
„	»	„	8	fra neden:	oculi. l. oculi.
„	125	„	18	—»—	unnderkomme, l. wederkomme.
„	132	„	5	—»—	Borchenhus l. Brockenhus.
„	144	„	18	fra oven:	Sognæmendenes, l. Sognemændenes.
„	147	„	3	—»—	Sternberg, l. Steinberg.
„	149	„	11	fra neden:	Erischson, l. Erichsson.
„	172	„	9	—»—	fast, l. især.
„	175	„	16	—»—	Leilighed denne, l. denne Leilighed.
„	173	„	5	fra oven:	den Clausson l. den bekjendte Peder Clausson.
„	202	„	15	—»—	ædlere, l. ældre.
„	205	„	5	fra neden:	Thonstad, l. Thronstad.
„	221	„	14	—»—	Fortjener, l. Fortjenester.
„	250	„	20	—»—	Del, l. til Del.
„	278	„	13	fra neden:	hiaty, l. hjalp.
„	292	„	6	—»—	Dedekam, l. Brinch.
„	309	„	7	fra oven:	Men, l. Med.
„	330	„	3	—»—	1730, l. 1739.
„	342	„	13	—»—	Medhjelper, l. Medhjelpere.
„	377	„	1	fra neden:	gammelt, l. gement.
„	386	„	3	—»—	Undal, l. Uldal.
„	388	„	6	—»—	beneficerde, l. beneficerede.
„	404	„	10	—»—	Hevgjerrighed, l. Hevngjerrighed.
„	422	„	1	fra oven:	til, l. for.
„	442	„	2	fra neden:	4802, l. 1802,
„	453	„	11	fra oven:	(† 1839, l. Hun døde 21de Jan. 1839. han 1867.

LIBRARY OF CONGRESS
0 014 166 134 6